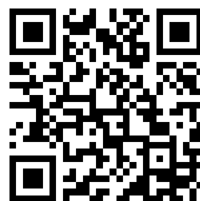
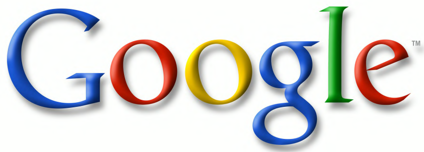

DET DANSKE FOLKS HISTORIE

DET DANSKE FOLKS HISTORIE

SKREVET AF DANSKE HISTORIKERE

REDIGERET AF

AAGE FRIIS · AXEL LINVALD
M. MACKEPRANG

VI BIND

KØBENHAVN
CHR. ERICHSENS FORLAG
1928

Andersen & Pedersen. København V

VI BIND

DET DANSKE FOLK UNDER ENEVÆLDEN

AF

AXEL LINVALD · TH. A. MÜLLER
HANS JENSEN og VILH. ANDERSEN

INDHOLDSFORTEGNELSE

Side

ANDET AFSNIT Side

Det ny Samfundslivs Frembrud 1830—1848.

IV.

Vilh. Andersen: Aandslivet i den første Halvdel af det nittende Aarhundrede.

FØRSTE AFSNIT

Slægten fra 1801 og 1814.

ANDET AFSNIT

Det aandelige Liv paa Frederik den Sjettes Tid.

TREDIE AFSNIT

S.   1—274 udkom Juni—September 1928.
S. 275—333 udkom September—Oktober 1928.
S. 335—486 udkom Oktober—November 1928.
S. 487—580 udkom November—December 1928.

BILLEDFORTEGNELSE

Bilagsbilleder:

Tekstbilleder:

RETTELSER.

S. 309 L. 13 f. n.: Ahlefeldt-Laurvigen, læs Danneskjold-Laurvigen.

S. 402 L. 12 og 13 f. n.: Lensgreverne paa Langeland fra *Lerchenborg*..., læs Lensgreverne fra *Langeland, Lerchenborg*....

S. 429 L. 1 f. o. indsættes efter L. 6 f. o.

S. 449 L. 19 og 20 f. n. ombyttes.

S. 453 L. 8 f. n.: (se Arveskemaet) udgaar.

S. 468 L. 15 f. n.: 19. Aarhundredes, læs 18. Aarhundredes.

I.

OPLYSNINGENS TIDSALDER

AF

AXEL LINVALD

Almindelige Træk.

Sidste Halvdel af det 18. Aarhundrede er *Oplysningens Tidsalder.* Med skarp Kritik havde Aandslivets førende Mænd rundt om i Europa vendt sig mod de overleverede Anskuelser i Religion og Filosofi, om Statsstyrelsens Ordning saa vel som om Samfundets sociale Organisation. Mændene og deres Ideer var forskellige og spændte fra den yderste Radikalisme til Anskuelser, som kun i ringe Grad afveg fra de herskende. Fælles var det ny Grundlag: Trangen til at underkaste alle Livets Forhold en rationel Bedømmelse og til at vrage alt, som ikke syntes stemmende med Fornuften, Viljen til at nedkæmpe de aandelige og fysiske Magter, som stillede sig i Vejen for de ny Ideers Sejrsgang, og Troen paa, at en Tid var inde, som skulde føre Menneskene frem mod en Guldalder, hvor deres Evner frit kunde udfolde sig.

Paa det politiske og sociale Omraade satte Bevægelsen dybe Spor. Fyrster som *Frederik den Store* af Preussen, *Josef II* i Østrig og *Catharina II* i Rusland, eller ledende Statsmænd som Grev *Aranda* i Spanien og Markisen af *Pombal* i Portugal var i større eller mindre Udstrækning behersket af dens Ideer. Næsten endnu betydningsfuldere var det, at saa godt som ingen af Tidens andre ledende Mænd havde kunnet unddrage sig dens Magt. Bevidst eller ubevidst var deres Tankegang paavirket af de ledende Aandsstrømninger; med eller mod deres Vilje bøjede de sig for deres Magt og gjorde deres Værk. I Preussen, i det østrigske Rige, i talrige af de tyske og italienske Smaastater, i Rusland, i Spanien og i Portugal sejrede *den oplyste Enevælde.* I næsten alle europæiske Lande viste Magthaverne Tilbøjelighed til at følge det almindelige Eksempel.

Den oplyste Enevælde var vidt forskellig i sine Former som i sine Virkninger. Mellem de romanske og germanske Lande, endnu mere mellem disse og de slaviske Folkesamfund gjorde sig dybe Forskelligheder gældende. De religiøse Forhold, Staternes historiske og nationale Traditioner øvede deres Virkning, ogsaa de ledende Herskerpersonligheder, deres Opdragelse og Karakter, deres Ærgerrighed og Særinteresser.

Oplysningens Triumf.

Sandheden træder ud af sit Tempel, Fornuften og Filosofien fierner Sløret, som dækker hendes Aasyn, medens Teologien knæler ved hendes Fødder. Nederst Videnskaberne og Kunsterne.

Fransk Stik fra d. 18. Aarh. Efter Lavisse: Historie de France illustrée. VIII, 2.

Meget var dog ogsaa fælles. Først og fremmest en bevidst Stræben efter *Statslivets Verdsliggørelse.* Enkelte af Oplysningstidens Fyrster, navnlig Frederik den Store, var uden personligt Forhold til Kirke og Religion. Andre som Josef II bøjede sig for Religionens Krav og Kirkens Bud. For saa vidt som de beskæftigede sig med Spørgsmaalet om Statslivets oprindelige Grundlag, var det dem en given Ting, at ikke Vorherres Vilje, men Menneskenes frivillige Sammenslutning dannede Oprindelsen til deres Magt. Enkelte af dem brød fuldkommen med Tanken om Kongedømmet af Guds Naade, for dem alle var den uden virkelig Styrke og aldrig den aandelige Kraft, der havde givet Ludvig XIV's Enevælde dens Karakter. Navnlig var det deres fulde Overbevisning, at det verdslige Stats- og Samfundsliv stillede Krav, som ubetinget maatte imødekommes. I Konflikter mellem Kirke og Stat var det den sidste, som havde Magten og Retten.

Den ældre Enevælde havde i Teorien underkendt enhver Skranke for Herskernes Magtudfoldelse. I alle afgørende politiske Spørgsmaal havde de ogsaa vidst at gennemføre deres Vilje. I Virkeligheden havde de dog bestandig anerkendt visse Grænser for deres personlige Indgriben. I deres egne Omgivelser øvede Ministre og Raadgivere en Indflydelse, som skabte Garantier mod Misbrug og betød en faktisk Magtfordeling. Personers og Korporationers, Stæders og Landskabers Privilegier udgjorde tilsammen en Sum af Særrettigheder, som det 17. Aarhundredes Enevælde havde ladet uantastet. Den oplyste Enevælde betegner en yderligere Magtudfoldelse. For en Del skyldes det kraftige Herskerpersonligheder. Endnu mere giver Tidsaanden en fyldestgørende Forklaring. Dens Krav om rationel Ordning blev farlige Vaaben mod Resterne af en Stats- og Samfundsorden, som ellers var gaaet til Grunde. Følgen blev en hensynsløs Magtpolitik. Stedse mere samledes Magten i Herskerens egen Personlighed. Tidligere Tiders Kollegie- og Statsraadsstyre afløstes af et Kabinetsregimente. Stændernes Forrettigheder blev i Reglen uantastet. Desto kraftigere gik det ud over nationale og lokale Særprivilegier. Den oplyste Enevælde har paa alle Omraader fremmet Centraliseringen.

I en enkelt Formel: „Alt for Folket, intet ved Folket“ har man fundet det klassiske Udtryk for den oplyste Enevælde. For saa vidt den giver Udtryk for Herskernes Magtvilje, svarer den til de virkelige Forhold; for saa vidt den synes at afspejle en demokratisk Reformtrang, gengiver den kun en halv Sandhed. Tidsaanden krævede Reformer. I næsten alle Lande, hvor den oplyste Enevælde vandt frem, blev Retsplejen humanere, Aandsfriheden større, Individernes Rettigheder mere respekteret. Langt forsigtigere var Reformerne paa det økonomiske og sociale Omraade. Hist og her blev Bøndernes Retsstilling højnet og deres Kaar

forbedret; hist og her søgte man at svække den stramme Lavsorganisation, som hindrede Haandværkets Fremskridt. Bag det hele dæmrede Forstaaelsen for Nødvendigheden af økonomiske og sociale Reformer. Oftest var dog Statsinteressen den drivende Kraft: Ønsket om at styrke Staten og give den et Forspring i den internationale Kamp om Magten.

Den sidste Menneskealder af det 18. Aarhundrede var en lykkelig Tid i det danske Folks Historie.

Udadtil herskede Freden. Ganske vist stod der stadige Kampe mellem Europas forskellige Stater. Den nordamerikanske Frihedskrig og Konflikterne mellem England og Frankrig kastede ogsaa deres Skygger over det dansk-norske Rige. Dybe Modsætninger mellem Sverige og Rusland tvang i 1788 Danmark ind i Krigshvirvlen. Bestandig drev Farerne dog hurtig forbi. Om Udvidelseslyster var der ingen Tale. Statens Udenrigspolitik var alene bestemt ved Ønsket om at opretholde en fordelagtig Neutralitet. Gennem et dristigt og maalbevidst diplomatisk Spil forhindredes Statens Isolation; gennem klog Hensyntagen til de faktiske Magtforhold lykkedes det at undvige afgørende Sammenstød og sikre Landets økonomiske Interesser. Først fra Aarhundredskiftet blev Vanskelighederne større. Revolutionens og Napoleonstidens Storme piskede Lidenskaber og Interesser mod hverandre i et fraadende Hav. Gang efter Gang tørnede de europæiske Magter sammen i voldsomme Sammenstød. Fastlandskrigene lykkedes det at holde paa Afstand af Danmarks Grænser, Søkampene kunde det ikke unddrage sig. Kampen 1801 blev uden dybere Følger, men viste Farerne. Det engelske Angreb i 1807 gjorde dem til Alvor og blev Indledningen til en syvaarig Krig, som forarmede Land og Folk og sprængte den aarhundredgamle Forbindelse mellem det danske og det norske Folk.

Til den ydre Tryghed svarede *indre Fred*. Den danske Stat, der spændte fra Nordkap til Elben, rummede inden for sine Grænser store nationale Forskelligheder. Om Konflikter mellem dens Befolkningselementer blev der dog aldrig Tale.

Nordmænds Selvhævdelse kunde lejlighedsvis ytre sig i Spot over de forsagte Danske og føre til Sammenstød med Repræsentanterne for den danske Centralstyrelse. Af og til kunde de ogsaa stille Krav om større Hensyntagen til norske Interesser og fremsætte Ønsker om en norsk Bank eller et norsk Universitet. I Digtning og Tale har de tit og mange Gange givet kraftige Udtryk for Glæden og Stoltheden over deres Land, dets Skønhed og Ejendommeligheder. Til en national-politisk Selvstændighedsbevægelse førte det dog ikke, og om at bryde den politiske Forbindelse mellem de to Folk næredes der ingen Planer. Loyaliteten over for den fælles Konge var ubegrænset. Fællesfølelsen mellem de to

Folk var stærkere end alle splittende Tilbøjeligheder. Kun ved ydre Indgriben kom Bruddet i 1814. De forudgaaende lange Krigsaar havde dog forinden vist Interesseforskellen og fremmed en selvstændig Udvikling, som før eller senere havde gjort det til en Nødvendighed.

I Landsdelene ved *Rigets Sydgrænse* raadede den tyske Nationalitet. Aarhundreder igennem havde der staaet voldsomme Kampe mellem Kongeslægten og dens Sidelinje paa det gottorpske Hertugsæde. Først under den store nordiske Krig havde den danske Konge vundet en afgørende Sejr og taget Magten i hele Slesvig; gennem Forliget med Gottorperne i Rusland, sluttet i 1767 og endelig udført i 1773, fik han Enemagten i Holsten og blev sikker Herre over de to Hertugdømmer. Kampene mellem Danmark og Gottorp havde vakt dybe Modsætninger inden for Hertugdømmernes førende Befolkningslag. Desto mærkeligere er det, at Sindene saa hurtigt faldt til Ro. Det er muligt, at der hist og her i adelige Kredse har levet Bitterhed mod den danske Konges Enestyre. Paa Overfladen kom den dog aldrig frem. Det store Tyskland var politisk splittet, men fra Slutningen af det 18. Aarhundrede i Færd med at blive sig bevidst som fælles Kulturnation. Napoleonstidens Lidelser styrkede Enhedsfølelsen. Under Frihedskrigen omformedes den til et politisk Program. For Hertugdømmerne blev denne Udvikling af afgørende Betydning. Det fælles Aandsliv knyttede Traade, som voksede i Styrke under Indtrykket af Folkefællernes Kampe og Lidelser. Skattepolitiske Konflikter mellem Godsejerne og Centralstyrelsen i København uddybede Kløften til den anden Side. Den vaagnende danske Nationalfølelse virkede i samme Retning. Omkring Aarhundredskiftet viser der sig gryende Tegn paa en Modsætning. Om et Brud paa Statsenheden var der foreløbig ikke Tale. Først under Indtryk af Krigsbegivenhederne og de Ulykker, som de bragte ind over de to Hertugdømmer, høres der svage Tilkendegivelser, som vidner om ny Strømninger. Aartier skulde gaa hen, før de omformedes til politiske Bestræbelser.

For det danske Folks *nationale Udvikling* rummede Samlivet med de fremmede Befolkningselementer utvivlsomt sine Farer. Norge laa paa Afstand og kunde aldrig blive overmægtigt. Under det enevældige Styre laa Tyngdepunktet i den adelige Overklasse. Da det norske Samfund var afgjort demokratisk, dets Masser en jævn Bondebefolkning og dets Aristokrati yderst faatalligt og tilmed danskdannet, kunde det aldrig komme til at beherske det danske Stats- og Kulturliv. Anderledes med Paavirkningen fra de tyske Landsdele ved Rigets Sydgrænse. Kulturelt og politisk ejede Medlemmerne af Slesvig-Holstens Adel adskillige Betingelser for at gøre sig til Magthavere inden for Fællesstaten. Med deres Iver for at fremme tysk Aandsliv inden for Statens hele

Omraade var de ikke alene en Trusel mod det danske Befolkningselements politiske Betydning, men tillige en Fare for Udviklingen af dets Aandsliv. Ved Hoffet, i Embedsstanden og i Aristokratiets selskabelige Liv fik tysk Sprog og Dannelse et Indpas, som kunde være betænkeligt nok og til Tider true med at give den danske Aandskultur et Underklassestempel. I den Guldbergske Periode spores der adskillige Tegn til, at man var opmærksom paa Faren og ønskede at begrænse dens Omfang. Megen litterær Polemik røbede, at ogsaa Repræsentanterne for det danske Aandsliv var paa deres Post og ønskede at skyde det dansk-nationale Kulturliv i Forgrunden.

I det 18. Aarhundredes sidste Halvdel var *Nationaliteternes Samvirken* dog til overvejende Fordel. Den gav Staten forøget Styrke og sikrede den en respekteret Plads i det nordeuropæiske Folkesamfund. Gennem sin Hær og Flaade var Danmark en Magt i europæisk Politik. Økonomisk har Forbindelsen været af lignende Betydning. I den slesvigske og holstenske Marsk opdrættedes Kvæghjorder, som fandt lønnende Afsætning i Storbyerne Syd for Elben og Trave. I Østlandets frugtbare Agerjord avledes det meste af det Korn, som afhjalp Manglen i det kornfattige Norge. Udbyttet af de norske Skove og Fiskerier var Helstatens eneste virkelige Eksportartikel, som betalte Indførslen af fremmede Industrivarer og skaffede Penge til Landet. I den indre Statsstyrelse bragte Forbindelsen tilsvarende Fordele. Det var intet Tilfælde, at det 18. Aarhundredes sociale og økonomiske Reformer blev ført frem af en Statsmandskreds, hvis vigtigste Medlemmer var særlig knyttet til Rigets sydligste Landsdele. Lige saa vel havde det sin Betydning, at deres vigtigste Hjælper, Juristen *Chr. Colbjørnsen*, var Nordmand. Som de første lagde for Dagen, at de i Dannelse og Kundskaber tilhørte en stor Kulturnation, stod den sidstes Livsgerning i nærmeste Sammenhæng med hans Slægtskab med det fri norske Bondesamfund. Ogsaa dansk Kulturudvikling var bleven fattigere uden det norske og tyske Islæt. *Holberg* og *Wessel* fik langtrækkende Virkninger i dansk Digtning. *Johannes Ewald* lader sig slet ikke tænke uden Paavirkningen af *Klopstock*. Da „Guldhornene“ indledede en virkelig dansk-national Digtning, var det den tysk-dannede Nordmand *Henrik Steffens*, som stod Fadder. Det er et ydre Vidnesbyrd om den fælles dansk-tyske Aandsstrøymnings Styrke, at *J. H. E. Bernstorff* i tyve Aar skaffede Klopstock et Hjem i Danmark. En Menneskealder senere gav Danmark et nyt Afdrag paa sin Gæld til tysk Aandsliv, da Ernst Schimmelmann og Hertug Frederik Christian ved en tre-aarig Understøttelse reddede Schiller gennem en aandelig og materiel Krise i hans Liv. Fra Tyskland gik der over Hertugdømmerne en rig og mangesidig Aandsstrømning ind over det danske Samfund, som har sat

dybe Spor. Over Universitetet i Kiel knyttedes talrige Traade; ved Universitetet i København virkede flere tyskfødte eller tyskdannede Mænd, som har haft varig Indflydelse.

Økonomisk Opgang fremmede Udviklingen og satte Regering og Folk i Stand til at udnytte alle Muligheder. De store europæiske Krige gav danske og norske Skibsredere en kærkommen Lejlighed til at fremme deres økonomiske Fordel. Søkampene forringede Tonnagemængden og satte Fragtpriserne i Vejret. Handel og Skibsfart bragte en Strøm af Penge til Landet. Borgerskabets Kaar forbedredes. Velstand kom til Huse og dermed ikke alene Penge til en forhøjet Levefod, men ogsaa til større Kultur. Byernes Borgerskab mistede adskilligt af deres smaaborgerlige Præg, fik større Udsyn og Sans for Tidens Aandsbevægelser og blev derved en Støtte for Regeringens Reformgerning. Ogsaa Landbruget var inde i en økonomisk Opgangstid. Allerede fra Midten af det 18. Aarh. begyndte en almindelig europæisk Prisstigning paa de vigtigste Produkter. Ned mod Aarhundredskiftet tog den yderligere Fart og fortsattes i de følgende Aar i et bestandig hurtigere Tempo. Mange forskellige Aarsager virkede med. Nogle af dem var fælles for alle Lande, andre var særlige for Danmark. Vigtigst var det, at Krigene lagde Beslag paa store Dele af Arbejdskraften og samtidig forøgede Efterspørgslen. Prisstigningen gav Bønder og Godsejere større Udbytte af deres Ejendomme. Proprietærerne fik forøget Kapital, større Interesse i at forbedre Driften og Muligheder for at imødekomme Tidens Krav om Reformer. Bønderne fik Lettelser i deres daglige Kaar, større Livslyst og Virksomhedstrang og derigennem Betingelser for at modtage en Forbedring af deres retslige og sociale Stilling.

Ogsaa i Danmark øvede *den europæiske Oplysningsbevægelse* sine Virkninger.

Som Ringene, der fremkaldes ved Stenens Fald i Vandet, bliver svagere, jo længere de fjerner sig fra Bevægelsens Midtpunkt, mistede de engelske og franske Aandsstrømninger adskilligt af deres Radikalisme, inden de naaede Nordens Lande. *Ludvig Holberg* var sin Tidsalders ægtefødte Ætling, men mere en forsigtig Vejleder i dens religiøse og filosofiske Lærdomme end selv en Forfægter af dens Ideer. Paa det politiske og sociale Omraade var han ligefrem konservativ. Da der langt om længe fødtes en Oppositionsbevægelse — først og fremmest knyttet til Navnene *P. A. Heiberg* og *Malte Conrad Bruun* — som var virkelig radikal i sine Ideer, var den mindre en Frugt af Oplysningslitteraturen, end den skyldtes de voldsomme Indtryk, den franske Revolutions Begivenheder maatte fremkalde i modtagelige Sind. Baalet blussede voldsomt op, men faldt lige saa hurtigt sammen. Den danske Oplysningsbevægelse fik sin Betydning paa andre Omraader. Om lige-

fremme Angreb paa Religion og Kirke blev der sjældnere Tale. Tværtimod blev dens Opgave at tilvejebringe Overensstemmelse mellem Religion og Videnskab, mellem Tro og Fornuft. *Rationalismen* blev Resultatet. Tilsvarende paa det politiske og sociale Omraade. Kun lejlighedsvis fremkom der Angreb paa den eksisterende Statsform; vidtgaaende Teorier om Samfundets Omformning havde endnu færre Talsmænd. En Række politiske og økonomiske Forfattere behandlede Tidens Spørgsmaal forsigtigt og velafbalanceret. Grundlaget for Stats- og Regeringsform interesserede dem mindre. Adskilligt ivrigere arbejdede de for sociale og retslige Reformer. Da deres Stræben faldt sammen med Regeringens, blev de sjældent oppositionelle. Mange af Oplysningslitteraturens fornemste Repræsentanter beklædte indflydelsesrige Embedsstillinger, og næsten alle virkede de i Overensstemmelse med Regeringens Anskuelser. I Handels- og Landbospørgmaal, ved Ordningen af Borgernes Retsstilling saavel som i Bestræbelserne for at fremme Humanitet og Tolerance, støttede de dens Arbejde og jævnede Vejen for dens frisindede Lovgivning.

Mange forskellige Forhold har givet den danske Oplysningstid sit Præg. Et er dog afgørende. Rundt i Europas forskellige Lande gjaldt det at sikre Statsmagtens endelige Sejr over Resterne af det gamle middelalderlige Samfund. I Danmark havde Enevælden forlængst vundet Sejr over disse Magter. I de fleste af den oplyste Enevældes Lande kom det praktisk-sociale Reformarbejde i anden Række; i Danmark gav det Tidsalderen dens Præg. Den danske Oplysningstid blev vort Folks store Reformperiode.

Kun i de største Træk kan man betragte Aarene mellem 1766 og 1814 som en Helhed. For en nærmere Betragtning svinder Ensartetheden og træder Modsætningerne frem. Struensees kortvarige Herredømme har mange Træk fælles med Udlandets „oplyste" Regeringer, men afløses af „den Guldbergske Periode" 1772—84, som paany knytter Traadene med Aartierne forud for 1770. I Statsstyrelse og Administration, i social og økonomisk Lovgivning viste de ny Ideer dog bestandig deres stille Magt. Med Kronprins Frederiks Overtagelse af Regeringen 1784 fik Reformpartiet Herredømmet. En Kreds af betydelige Statsmænd, A. P. Bernstorff, Chr. Reventlow og Ernst Schimmelmann, førte den ny Tids sociale og økonomiske Ideer til endelig Sejr. I Aarene 1784—97 gennemførtes de store Reformer, som indledede en ny Tid i det danske Folks Samfundsliv. Fra A. P. Bernstorffs Død og indtil 1807 kastede de store europæiske Omvæltninger deres mørke Skygger ind over Stat og Folk. Under Kronprins Frederiks personlige Ledelse fortsattes Reformarbejdet, dog i et langsommere Tempo, med mindre Glans og med

et enkelt iøjnefaldende Tilbageslag. Ogsaa Aarene 1797—1807 har deres særlige Nuance. I Krigens Aar efter 1807 er det de udenrigspolitiske Begivenheder, som bliver bestemmende for Statens Skæbne og Folkets Livsvilkaar. Opløsningen af den aarhundredgamle dansk-norske Helstat forberedes og fuldbyrdes, Reformarbejdet finder sin foreløbige Afslutning, og Oplysningstidens Idealer taber deres Magt over Sindene. Paa alle Omraader mærkes det, at en ny Tidsalder er under Forberedelse.

FØRSTE AFSNIT.

Kong Christian VII's første Regeringsaar. Johann Friedrich Struensee.

Kong Christian VII's seks første Regeringsaar er det mest bevægede Tidsrum i den danske Enevældes Historie. Kongen, en Yngling paa omkring 20 Aar, fordærvet og lunefuld, undergravet af en lurende Sindssyge, mere og mere et viljeløst Redskab i andres Haand. Dronningen, en glad og uskyldig Barnesjæl, som i Hoflivets Hvirvel tabte Ligevægten. Ved deres Side en Kreds af aldrende Regeringsherrer, kloge og indsigtsfulde, myndige og selvgode. Omkring dem en Vrimmel af livslystne Hofmænd, gridske efter Rigdom, begærlige efter Indflydelse. Følgen var en bestandig Kamp om Gunst og Magt. Afskedigelser følger paa Afskedigelser, Nyansættelser paa Nyansættelser. Omsider en kraftig og ærgerrig Opkomling, som sikkert og maalbevidst svinger sig op ad Samfundsstigen, vinder Magten over Kongens Vilje og Dronningens Hjerte, samler Styrelsens Traade i sin Haand og gennemfører en Række pludselige og voldsomme Reformer. Til sidst bliver han et Bytte for den almindelige Forbitrelse kastet i Fængsel, dømt og henrettet. Tilsyneladende var det et Spil af selviske Interesser; i Virkeligheden var det tillige en Kamp mellem saglige Modsætninger. Baade Samfund og Statsstyrelse trængte til Forandringer. Kong Frederik V's Regering var bleven et højadeligt Faamandsvælde, som forsigtigt og redeligt ledede Rigets Anliggender, men manglede Mod og Evne til at gennemføre de sociale Reformer, der var bleven en Nødvendighed. Dens Modstandere handlede i Pagt med Tidens Ideer, var Repræsentanter for den oplyste Enevælde og forsøgte i Danmark at gøre dens Gerning. For saa vidt var deres Sejr historisk berettiget. Deres Nederlag var alligevel forklarligt. Utilstrækkeligt Kendskab til Folket mærkede deres Værk, og Ligegyldighed for dets Traditioner vakte dets Forbitrelse. Først og fremmest blev det deres Skæbne, at de var Enkeltmænd, uden Forbindelse med de Befolkningsklasser, som socialt og økonomisk beherskede Samfundet. Re-

formforsøget blev kun en Episode. Det blev andre Mænd, som forenede Fortidens Erfaringer med Fremtidens Ideer, der kom til at løse Tidens Opgaver.

1. Kampen om Magten. Tilløb til Reformer.

Kong *Christian VII* var ved sin Tronbestigelse d. 14. Januar 1766 knap 17 Aar gammel. Hans Opdragelse havde været lidet heldig. Overhofmesteren, den senere Minister, *Ditlev Reventlou* var en brav og dygtig Mand, men manglede væsentlige Betingelser for at varetage den vanskelige Opgave, som var lagt i hans Haand. Rimeligvis har man overdrevet den Haardhed, hvormed han skal have behandlet sin kongelige Myndling. Sikkert er det, at han var smaalig og pedantisk, gnaven og hidsig. Lærernes Undervisning var tør og aandløs. Schweizeren *E. S. F. Reverdil* var den eneste, som stræbte at vække Elevens Interesser og forberedte ham til hans Kongegerning. Christian VII var utvivlsomt velbegavet og havde let ved at lære; hyppigt forbløffede han ved kvikke Svar og gode Indfald. Hans ydre Anstand kunde være fuldkommen, hans Optræden værdig og passende. Allerede tidligt sporede man dog afgørende Karaktermangler. Fra sin Ungdom var han tilbøjelig til at drive Spot med alt og alle; han var ufølsom for andres Lidelser, sky og mistænksom. Uheldige Omgangsfæller nærede hans Trang til erotiske Forvildelser. Ved sin Tronbestigelse erklærede han at ville „rase“ i to Aar. Københavns Borgere kunde bevidne, at han gennemførte sit Forsæt. I Selskab med Svirebrødre og løsagtige Kvinder lavede han Optøjer i Byens Utugtshuse og sloges med Vægterne. Allerede tidligt havde de høje Regeringsherrer følt sig usikre over for den mærkelige Yngling, skiftet mellem Beundring for hans gode Hoved og Ængstelse for hans besynderlige Indfald. Hans Optræden efter Tronbestigelsen var kun i Stand til at forøge deres Frygt.

1766 ægtede Christian VII *Caroline Mathilde*, en Datter af den afdøde Prins Frederik af Wales, en Sønnedatter af den engelske Kong Georg II. Straks ved sin Ankomst til Landet gjorde hun et tiltalende Indtryk, fængslede ved sin 15-aarige Ungdom, sin Ynde og Naturlighed. Fra første Færd blev Ægteskabet ulykkeligt. Christian VII havde ingen Interesse for sin Dronning og opgav heller ikke sine Udskejelser. Ved Hoffet gik man fra den ene Fest til den anden. Christian VII førte op ved Baller og spillede Hovedroller ved Hofteatrets Forestillinger. I Maj 1767 fejredes Kongeparrets Salving og Kroning. Paa Slottets Rideplads sprang en Fontæne med Vin; med en Okse, Lam og Grise og Mængder af Fjerkræ trakteredes Tilskuerne. Borgerskabet haabede paa ny, at Kongen skulde falde til Ro.

1768 foretog Kongen en lang *Udenlandsrejse* til Holland, England

og Frankrig. Ministrene var bekymrede for Udgiften og frygtede for Skandaler. Men Christian VII gjorde deres Forventninger til Skamme, optraadte med Anstand og Klogskab, udfoldede sit Vid og sin Aandfuld-

Christian VII.
Maleri fra 1768–72 af Louis-Michel van Loo og – antagelig – Jens Juel paa Frederiksborg.

hed og forbavsede ved sin Udholdenhed. En kritisk Englænder fandt dog, at han spankulerede omkring i Selskaberne som en Hanspurv. Overalt stiftede Kongen Bekendtskaber med Fyrster og Statsmænd, besøgte Kunstsamlinger og lærde Selskaber. Navnlig i Frankrig modtog han som Gaver talrige Prøver paa Tidens pragtfulde Kunst, som efter Hjemkomsten kom til at smykke Christiansborg Slot. Tilsynelalende var Rejsen forløbet paa den heldigste Maade, havde forøget

Kongens Anseelse og modarbejdet de uheldige Rygter, som var i Omløb. J. H. E. Bernstorff og H. C. Schimmelmann, som var i Kongens Følge, maatte indrømme deres Tilfredshed og forsone sig med Udgiften.

Caroline Mathilde.
Pastel fra 1766 af F. Cotes paa Frederiksborg.

Alligevel var det dem paafaldende, at Kongen havde været uden Interesse for de mange Oplevelser og brogede Indtryk, at hans Ligegyldighed var bleven større, hans Tungsind hyppigere.

Allerede dengang var Christian VII en syg Mand. Adskilligt, som af Samtiden opfattedes som Besynderligheder og Karaktermangler, var i Virkeligheden Tegn paa voksende Sindssvaghed. Skarp-

sindige Iagttagere, Reverdil og senere Struensee, den første i sine Memoirer, den sidste i sine Beretninger, har anført saa mange ejendommelige Træk, at den moderne Lægevidenskab har været i Stand til at bestemme Sygdomsformen som en typisk *dementia præcox*, fremkaldt ved arvelige Dispositioner. Faderen, Frederik V, var Alkoholist, Moderen Dronning Louises Slægt var fuldkommen degenereret. Hver-

Guldæske til Christian VII's Æresborgerbrev fra Staden London. Rosenborg. Fot.

ken Opdragelse eller Udskejelser har derimod været Aarsag til Sygdommen. I Christian VII's første Regeringsaar var der langvarige Perioder, hvor personlige Spørgsmaal og Regeringssager vakte hans Opmærksomhed; efterhaanden blev de kortere og kortere; fra 1771 blev han ude af Stand til at varetage sin Kongegerning. Hans Tungsind og Sløvhed blev dybere, undertiden afbrudt af Anfald af Uro og Ødelæggelseslyst. Ved Taflerne skar han jævnlig Grimacer, talte højt med sig selv, fornærmede sine Bordfæller, kastede undertiden Servicet i Hovedet paa dem. Raad og Overtalelser paavirkede ham i modsat Retning; tit og mange Gange voldte det Besvær at faa hans Underskrift. I Timevis faldt han hen, beskæftiget med sine Vrangforestillinger. Undertiden ansaa han sig selv for et forbyttet Barn, snart for en stor Skuespiller, snart for en ypperlig Feltherre. Bestandig følte han sig ulykkelig.

Efter Tronskiftet bevarede Christian VII de *Raadgivere*, som han havde arvet fra sin Fader: *J. H. E. Bernstorff* og *Otto Thott*, *Ditlev Reventlou* og *A. G. Moltke* indtog stadig deres Pladser i Konseillet. Som Præsident i Tyske Kancelli ledede Bernstorff Statens udenrigske Anliggender og Hertugdømmernes Sager. Otto Thott var Oversekretær i Danske Kancelli og derigennem den øverste Styrer af Danmarks og Norges Justits-, Kirke- og Undervisningsvæsen. Ditlev Reventlou havde som Førstedeputeret i Rentekammeret en væsentlig Indflydelse paa Statens økonomiske Spørgsmaal, medens A. G. Moltke var Overhofmarchal og varetog et Utal af andre Hverv og Bestillinger. Endelig havde *H. C. Schimmelmann* stadig den overvejende Indflydelse i de finansielle Institutioner. Udnævnelsen af Reverdil — Kongens tidligere Lærer og senere Forelæser — til Kabinetssekretær tydede heldigt for den fremtidige Udvikling.

Under den rolige Overflade gik der dog mange krydsende Strømme. Christian VII havde ingen Sympati for sine erfarne Raadgivere; tværtimod betragtede han dem med Uvilje og Skinsyge. Uklare Drømme om personlig Magtudfoldelse bestyrkede hans Nag. Tilgængelig som han var for allehaande Indflydelser, dertil ondskabsfuld og lunefuld, skulde det ikke vare længe, inden han fandt Mod og Midler til at give sine Tilbøjeligheder frit Løb. Inden et Aar var forbi, var baade Hof- og Ministerium bleven Skuepladsen for voldsomme Kampe og ondartede Intriger. „Vi lever — skriver J. H. E. Bernstorff i Januar 1767 — midt i Forstyrrelser, Intriger og Uvished og som en Følge deraf i Sorg og Bekymring; flere Partier sønderriver Hoffet, og trods al Kongens Begavelse og Talent letter hans Ungdom Splittelsen".

Mange forskellige Hofmænd opnaaede i længere eller kortere Tid at vinde Kongens Øre. I den længste Tid var det Grev *Konrad Holck*, som blev hans uadskillelige Fælle. Tit og mange Gange greb Intrigerne over paa det politiske Omraade. Selv J. H. E. Bernstorff maatte til Tider træffe Aftaler med Kongens Yndlinge. Ogsaa Kongefamiliens Medlemmer var med i Spillet. Hessens Fyrsteslægt var allerede i Frederik V's Tid bleven knyttet nær til den danske Kongefamilie; et Medlem af den, Prins Carl, som var bleven opdraget i Danmark, vandt Christian VII's Gunst og ægtede hans Søster, blev optaget i Konseillet og en Tid stillet i Spidsen for den øverste Hærstyrelse. I Begyndelsen intrigerede han mod Bernstorff, siden blev han hans paalidelige Støtte. Ogsaa de fremmede Gesandter fandt talrige Lejligheder til at gøre deres Indflydelse gældende. Preussens Afsending forsøgte at styrte Bernstorff, Ruslands Repræsentanter modarbejdede med større Held hans Modstandere.

Umiddelbart efter Christian VII's Tronbestigelse vandt Konseilmi-

nistrene en Sejr, som tilsyneladende styrkede deres Stilling. Den franske Feltmarchal, *Saint Germain*, som i Frederik V's Dage var bleven stillet i Spidsen for Hæren, havde gennemført mange nyttige Reformer, men samtidigt vakt Misfornøjelse ved sin Hensynsløshed. I mange Henseender var han en besværlig Mand, som vandrede sine egne Veje. Kun fjorten Dage efter Tronskiftet mistede han sin Stilling som Leder af Krigsdirektoriet (Krigsministeriet). „Han har gjort Springet,“ udtalte Christian VII ondskabsfuldt. En Række andre Embedsskifter fulgte efter, skabte almindelig Utryghed og svækkede Regeringen. A. G. Moltke, Ditlev Reventlou og Carl af Hessen blev afskediget, men efter nogen Tids Forløb atter indsat i en Del af deres Stillinger. Saint Germain vendte tilbage, medens en anden af Bernstorffs Modstandere, *Grev Rantzau Ascheberg*, gentagne Gange fik vigtige Embeder og adskillig Indflydelse. Særlig blev det betydningsfuldt, at en af Christian VI's gamle Ministre, Grev *Frederik Danneskjold*, en Tid blev stillet i Spidsen for Flaaden og fik Plads i Konseillet. At ogsaa Reverdil i November 1767 mistede sin Stilling som Kongens Kabinetssekretær, bidrog yderligere til at forøge Usikkerheden. J. H. E. Bernstorff var dog stadig Konseilsstyrelsens betydeligste Repræsentant og faste Midtpunkt. Først naar han var faldet, blev der Plads for de mange Ærgerrigheder, som kæmpede for en Plads i Solen. Mere og mere blev han derfor Midtpunktet i den standende Strid.

Fra mange forskellige Sider blev Bernstorff angrebet. Saint Germain var hans Modstander; Marchallens Meningsfæller, først og fremmest Rantzau Ascheberg, hans forbitrede Fjender; til disse hørte ogsaa Grev Danneskjold. Alle kritiserede de hans Ledelse af Udenrigspolitikken og hans Styrelse af Landets økonomiske Anliggender. Behændigt ophidsede de Christian VII ved at fremhæve Ministerens store Autoritet og altbeherskende Indflydelse. Ved at fremme Ægteskabet mellem den svenske Kronprins *Gustav* (III) og Kongens Søster Prinsesse *Sophie Magdalene*, paastod man, havde han tilvejebragt Muligheden for, at Danmark kunde blive en svensk Provins. Gennem sin gottorpske Politik skulde han have gjort Danmark til en Vasalstat af Rusland. Handels- og Industriunderstøttelserne havde kostet Landet store Pengesummer og forøget Statsgælden. Bestandig havde han foretrukket Udlændinge og ringeagtet det danske Folk. „Saa længe — skrev Grev Danneskjold til Kongen — jeg er dansk — Patriot — og tro Tjener af Deres Majestæt, kan jeg ikke tilraade at konservere en Mand, der har været Fædrelandet til største Fordærvelse, og under hvis Ministerier det er saa yderlig forfaldent.“ Klagerne skød langt over Maalet, men var ikke ugrundede. De tog intet Hensyn til Bernstorffs store Fortjenester, men pegede utvivlsomt paa Manglerne ved hans Statsmandsger-

ning. Ganske vist fik de ingen øjeblikkelige Følger; Gang efter Gang lykkedes det Bernstorff at ride Stormen af. Alligevel øvede de deres Virkning. Ud af alle Kampene udkrystalliserede sig et almindelig politisk Modsætningsforhold. Bernstorff blev Repræsentanten for det overleverede Konseilstyre, hans Modstandere for den personlige Kongemagt, der skulde bestemme alle Statsafgørelser. Navnlig Saint Germain og hans militære Venner betragtede Frederik den Stores preussiske Kongestyre som et Ideal, det gjaldt om at faa Kongen til at efterligne. Da de samtidig nærede Ønsker om vidtgaaende Reformer, i Administrationen saavel som i Landets sociale Lovgivning, kom de tillige til at repræsentere Fremskridtets Sag.

Paa mange Maader mærkedes det, at der efter Tronskiftet 1766 var ved at vinde *ny Tanker* frem inden for Landets øverste Regering. Baade i Statsstyrelse og Lovgivning sporedes der Lyst til Forandringer og Vilje til Reformer. Paa vigtige Omraader planlagdes der vidtgaaende Ændringer. Ganske vist bevirkede de urolige Forhold ved Hoffet og i Regeringskredsene, at der hverken kom Fasthed eller Stadighed i Bestræbelserne; som Forspil til Struenseetidens Omvæltninger fik de alligevel en væsentlig Betydning.

Som Barn af Oplysningstiden havde Christian VII indsuget adskilligt af dens Tankegang. Han var i Pagt med sin Samtids humane Anskuelser, naar han nærede Uvilje mod at underskrive Dødsdomme og var en Modstander af barbariske Straffeformer. I sine lyseste Øjeblikke mindedes han bestandig Reverdils Opfordringer til at værne om Bondestanden og forbedre dens Vilkaar. Endnu kraftigere virkede Opfordringerne, at han skulde gøre sig til Statens virkelige Herre og samle Styrelsens Traade i sin Haand. For saa vidt har Kongen utvivlsomt sin Andel i Tidens Bestræbelser. Lige saa sikkert er det, at han hverken evnede at præge Regeringens Virksomhed eller bestemme dens Beslutninger.

J. H. E. Bernstorff og hans Ministerkolleger havde i Frederik V's Dage haft en næsten ubegrænset Indflydelse paa Statens Anliggender. Ufortrødent havde Bernstorff arbejdet paa at ophjælpe Landets Handel og Industri. Ingen havde med større Begejstring virket for at bringe Udlandets kunstneriske og videnskabelige Strømninger ind over det danske Samfund. Til en vis Grad havde han saaledes talt Fremskridtets Sag. Paa alle Omraader var Regeringen dog optraadt med yderste Forsigtighed; paa intet var man vandret ad ny Veje. Merkantilismens Synspunkter havde behersket de økonomiske Foranstaltninger; af de radikale Aandsideer havde man været bestemte Modstandere. I sin egen Godsstyrelse havde Bernstorff gennemført vidtgaaende Reformer; for Statens Vedkommende havde Regeringen nøjedes med at give den

offentlige Drøftelse fri Tøjler, understøttet Bestræbelserne for tekniske Forbedringer og for Fællesskabets Ophævelse. Intet tyder paa, at man nogen Sinde havde været til Sinds at gribe fast om Ondets Rod, skabe ny Arbejdsvilkaar for den danske Bonde og gøre ham til fri Statsborger.

Ogsaa efter Tronskiftet bevarede Konseilministrene deres konservative Anskuelser. J. H. E. Bernstorff, hans Kolleger og hans Brodersøn har i talrige fortrolige Breve drøftet Tidens Forhold og Begivenheder. Som Helhed viser de, at man stadig bevægede sig ad tilvante Baner. Alligevel øvede Tidsstrømningerne deres Indflydelse. Kravene om Reformer laa i Luften og blev rejst fra mange Sider. Kraftigst blev de ført frem af Ministrenes Modstandere. Mange Reformønsker blev dog ogsaa støttet af deres Venner og Tilhængere. Selvfølgelig holdt de fast ved Konseilstyret og kæmpede for dets Bevaring. Bittert klagede de over Appellen til Kongens personlige Magtlyst. Den tjener kun — udtalte A. P. Bernstorff — til at uddanne en Tyran, ikke en Fader for sine Undersaatter.“ Samtidig havde man dog en Følelse af, at der baade i Stat og Samfund var adskilligt, som trængte til en Forandring; for flere af de forlangte Reformer havde man baade Sympati og Forstaaelse. Hverken J. H. E. Bernstorff eller hans Kolleger følte imidlertid Mod og Vilje til med en virkelig Kraft at kaste sig ind i Arbejdet for deres Gennemførelse. De gik Tidsaanden i Møde, men nærede ingen Trang til at optræde som dens Repræsentanter. Initiativet gled dem derfor af Hænde og kom til at ligge uden for den raadende Statsmandskreds. Gammelt og nyt i broget Blanding kom til at præge Styrelsen.

Først og fremmest paa det almindelige politiske Omraade: I Hovedsagen opretholdtes *Konseilstyret;* samtidig forberedtes dog dets Fald. Allerede i Februar 1768 gav Christian VII Udtryk for sin Lyst til at svække dets Indflydelse. Medens han stadig ønskede at bevare den ene Konseildag, Mandagen, da de indenlandske Sager skulde foredrages og drøftes, ønskede han for Fremtiden kun at holde Konseil om Fredagen, for saa vidt det var nødvendigt af Hensyn til særlig vigtige udenrigspolitiske Spørgsmaal. De almindelige Forretninger skulde Ministeren personlig forelægge ham til Afgørelse. J. H. E. Bernstorff var øjeblikkelig klar over Rækkevidden af Kongens Ordre. Mistede Konseillet sin faste og stadige Indflydelse paa de udenrigspolitiske Sager, var dets hele Stilling i Virkeligheden bleven forandret. I en veltalende Betænkning gjorde han rede for sine Synspunkter og paaviste, at Konseillets Medlemmer kun vilde være i Stand til at røgte deres Hverv, naar de stadig var bekendt med Forretningerne og i alle Enkeltheder havde Kendskab til Kongens Hensigter.

Denne Gang sejrede Bernstorff. Til Kongens Ønske om at svække Konseillet svarede ikke en tilstrækkelig Viljekraft til at bryde dets Modstand. Ingen Struensee stod endnu ved hans Side og stivede ham af.

Ligesaa vigtigt er det, at Christian VII samtidig viste en tydelig Tilbøjelighed til at benytte *Kabinettet* som Organ for det kongelige Initiativ og Ekspeditionskontor for sine personlige Ordrer. Tidligere Konger havde givet deres Ønsker til Kende i mundtlige Udtalelser og private Breve. I begge Tilfælde nødvendiggjorde de en Indstilling, som maatte udarbejdes i Kollegierne og behandles i Konseillet. Christian VII er den første, som i større Udstrækning har ladet sin Kabinetssekretær nedskrive Ordrer, som i Enkeltheder foreskrev Kontorerne deres Optræden. Foreløbig antog Kabinetsstyrelsen ikke noget betydeligt Omfang. Først og fremmest var det Naadesbevisninger og enkelte Embedsudnævnelser, som blev afgjort ad denne Vej. Rigtignok ogsaa de vigtige Spørgsmaal vedrørende Landbosagen, som i særlig Grad laa Kongen paa Hjerte. Tendensen var tydelig nok og i Stand til at ængste Konseilministrene. Ogsaa dette Forhold peger saaledes frem mod Struenseetiden og viser Styrken af de Kræfter, som var i Bevægelse.

I sin Ledelse af Danmarks *Udenrigspolitik* lykkedes det foreløbig Bernstorff at gennemføre sine Synspunkter. Ordningen af det gottorpske Mellemværende, som var det alt overskyggende Spørgsmaal i disse Aar, er tidligere behandlet i Sammenhæng (se V Bd.). Her er alene Anledning til at fremhæve, at den bragte det dansk-norske Rige i det nærmeste Forhold til Rusland. For Bernstorff var det en Trossætning, at de to Staters Interesser faldt fuldkommen sammen. Ligesom Ruslands Kejserinde Catharina II var han overbevist om, at enhver Udvidelse af den svenske Kongemagt vilde forstyrre Roen i Norden. Med store Pengemidler understøttede han Tilhængerne af Sveriges fri Forfatning og afsluttede i 1769 en *Traktat med Rusland*, der gjorde det til Krigsanledning, om den blev forandret. Det er ovenfor antydet, at Bernstorffs Modstandere ikke uden Grund gjorde Ophævelser over hans russisk-venlige Politik, som bragte Danmark i en lidet tiltalende Afhængighed af det mægtige Zarrige og gav dets Afsendinge Anledning til Indblanding i Statens indre Anliggender. En enkelt ubetydelig udenrigspolitisk Begivenhed bidrog yderligere til at svække hans Stilling. For at sikre den dansk-norske Skibsfart paa Middelhavet havde Danmark i adskillige Aar givet Gaver og Subsidier til Nordafrikas Sørøverstater. Alligevel kom Landet i 1769 i Krig med Deyen af Algier og afsendte en Flaadeeskadre, som skulde fremtvinge Udleveringen af de opbragte Skibe og deres Besætninger. Uheldigvis mislykkedes

Angrebet, bl. a. fordi de medbragte Bombardergallioter var ubrugelige. Da Bernstorff havde et Hovedansvar for Flaadens Afsendelse, kunde ogsaa denne Episode benyttes til Angreb paa hans Embedsførelse.

Ved Behandlingen af de indre Forhold spillede *finansielle Synspunkter* en overordentlig Rolle. Allerede tidligere i Aarhundredet havde det vist sig umuligt at tilvejebringe Ligevægt mellem Statens Indtægter og dens Udgifter. Følgen havde været en voksende Statsgæld og uheldige Pengeforhold. Det samme var Tilfældet efter 1766. Hof og Hær slugte uforholdsmæssige Beløb. For Ekstraudgifter — som Kongens Udenlandsrejse — var det næsten umuligt at finde Dækning. For en Del hjalp man sig ved Salg af Krongodser. 1766 solgte man Statens Ejendomme paa Falster for 626,602 Rd. 78 Sk., 1767 afhændedes store Strækninger omkring Skanderborg, der indbragte 785,069 Rd., 1769 Besiddelserne paa Møn, som man skilte sig af med for 385,879 Rd. Desuden gav Kongen Tilskud af sin private Kasse, som navnlig oppebar Indtægterne af Øresundstolden. Alligevel var det utilstrækkeligt. Skønt Ektraskatten allerede i Frederik V's Tid havde vakt almindelig Forbitrelse og var i høj Grad byrdefuld for Befolkningen, maatte man paalægge en Række ny Skatter: paa Salt, paa Embedslønninger og paa Hartkornet. Den sidste udgjorde ikke mindre end en kvart Procent af Værdien. Ikke uvittigt erklærede en Embedsmand, at der nu kun var Luften og Vandet tilbage, som man kunde beskatte. Med rette har man gjort opmærksom paa, at disse Udskrivninger maatte vække Befolkningens Misfornøjelse, skærpe Kritikken mod de ledende Statsmænd og lette Spillet for deres Modstandere.

Ligesom i Frederik V's Tid var det de styrendes stadige Drøm at ophjælpe Erhvervslivet og forøge Befolkningens Skatteevne. *Merkantilismens Læresætninger* var almindelig anerkendt. Baade Bernstorff og Schimmelmann var overbevist om Handelsbalancens altovervejende Betydning. Understøttelser til private Foretagender og Indkaldelser af Udlændinge, Indførselsforbud og høje Toldsatser, skrappe Forholdsregler mod Smughandel og kraftige Foranstaltninger for at lette Afsætningen var stadig de almindelige Midler til at ophjælpe Erhvervslivet. 1768 udkom der en ny Toldforordning, som forhøjede Toldsatserne og forøgede Indførselsforbudene. Trods alt var det smaat med Virkningerne. Kun de københavnske Sukkerraffinaderier tjente mange Penge; de fleste andre Industriforetagender sygnede hen eller holdtes kunstigt oppe. Bedre stod det til med Handel og Skibsfart. Omkring 1 Mill. Rd., regnede man, blev aarlig indtjent gennem Handelsflaadens Fragtfart. 1766—70 hjemkom der 8 af Asiatisk Kompagnis Kinafarere og 3 Ostindieskibe, hvis Ladninger blev solgt for over 6 Mill. Rd., deraf for 4½ Mill. til Udlandet. Det afrikanske Kompagni, som drev

Handel paa Marokko, maatte derimod give op; det almindelige Handelskompagni, der havde forpagtet Monopolhandelen paa Island, Grønland og Finmarken, var ude af Stand til at give sine Aktionærer Udbytte. I det hele og store var der Stilstand. Den europæiske Indførsel holdt sig paa en Værdi af omkring 1 Mill. Rd., Udførslen mellem ca. 250,000 og 425,000 Rd. Kvægsygen formindskede Kreaturudførslen, Kornafsætningen til Norge holdt sig uforandret. I nogen Grad maatte det utvivlsomt svække Regeringens Stilling, at den ikke evnede at skaffe Byerhvervene større Fremgang.

Reverdil.
Maleri af S. C. Natthey 1782. Efter Reverdil: Struensee og det danske Hof 1760–1772.

Allerede i Frederik V's Dage havde man med Iver drøftet *Bondestandens* Forhold, skildret dens uheldige Tilstand og peget paa Midler til dens Forbedring.* Efter Tronskiftet voksede Ønsket om vidtgaaende Forandringer. Med stigende Styrke krævede man Regeringens Indgriben. Højere Korn- og Ejendomspriser understøttede Kravet. De forbedrede Konjunkturer fremmede Tilbøjeligheden for Reformer, som gjorde det muligt at forøge Landbrugsudbyttet. Trangen til Driftsomlægninger fristede samtidig Godsejerne til at skærpe Fordringerne til Bøndernes Arbejdsydelser og understregede derigennem Nødvendigheden af deres Begrænsning. 1769 udgav Botanikeren *G. C. Oeder* paa Tysk et lille Skrift „Hvorledes man kunde skaffe Bønderne Frihed og Ejendom". Oeder vilde have Hovedgaardene udstykket, Hoveriet afskaffet og Arvefæste indført. Andre krævede med endnu større Iver, at Stavnsbaandet skulde indskrænkes eller ophæves. Næsten alle var enige om at forlange Fællesskabet afskaffet. Selvfølgelig fandtes der stadig Forfattere, som hævdede, at saa store Forandringer vilde forarme baade Bønder og Godsejere, ødelægge Landet og svække Staten.

*) Landbrugets Tilstand og Bondestandens Forhold inden Reformernes Gennemførelse skildres i Sammenhæng i V Bd.

Til en vis Grad var der dog allerede skabt en offentlig Mening, som udtalte sig til Fordel for vidtgaaende Ændringer.

Ogsaa inden for Regeringskredsene havde de mægtige Fortalere. Christian VII var stemt for Reformer og nærede navnlig Ønske om at faa Stavnsbaandet ophævet. Det var omtrent det eneste Omraade, hvor han havde en personlig Opfattelse og, — saavidt hans skrøbelige Vilje muliggjorde det —, virkede for dens Gennemførelse. Reverdil bestyrkede paa enhver Maade hans Forsætter. I Begyndelsen af September 1767 udarbejdede han to forskellige Forestillinger, i hvilke han lagde Kongen Bondestandens Vel paa Sinde, anbefalede ham at fremme Arvefæste og Udstykning af Hovedgaardene, paaviste Hoveriets skadelige Virkninger og raadede til dets Fastsættelse, helst til dets Afløsning. Ogsaa Stavnsbaandet ønskede han afskaffet, men dristede sig foreløbig kun til at foreslaa det indskrænket. Fra andre Sider kom der lignende Opfordringer. Generalprokurøren Henrik Stampe udarbejdede en Betænkning, som fastslog, at Stavnsbaandet var en Statsforanstaltning, indført af Hensyn til Militærudskrivningen. Konsekvensen var, at man ikke gjorde Indgreb i Gdsejernes Rettigheder ved at ophæve det. Generalkrigsdirektoriet — Saint Germain og hans Venner — forelagde Udkast til to Forordninger, som skænkede Friheden til alle Bønder, født efter 20. Oktober 1767, og tillige indeholdt vidtgaaende Bestemmelser om Arvefæstets Indførelse og Hoveriets Begrænsning.

Landhusholdningsselskabets mindre Sølvmedaille. (Møntsamlingen). Fotografi.

Som allerede fremhævet var de gamle Konseilministre i og for sig Tilhængere af en Forbedring af Landets Landboforhold. Paa forskellig Maade viste de ogsaa Villighed til at fremkalde Regeringsforanstaltninger. A. P. Bernstorff — Udenrigsministerens Brodersøn — medvirkede ved en Reform paa Krongodserne i Københavns, Frederiksborg og Kronborg Amter. Sammen med H. C. Schimmelmann forberedte han desuden store Forandringer paa Antvorskov og Vordingborg Krongodser. I begge Tilfælde drejede det sig om at skabe praktiske Eksempler til Efterfølgelse for private Godsejere. I Nordsjælland vilde man afløse Hoveriet og give Bønderne Ejendomsret til deres Gaarde, i Syd- og Midtsjælland gjaldt det Fællesskabets Ophævelse og Indførelsen af det holstenske Kobbelbrug, Hoveriets Fastsættelse

og Livsfæstets Forandring til Arvefæste. Intet af de to Foretagender fik større Betydning. Det nordsjællandske blev delvis mislykket, det Antvorskov-Vordinborgske standsedes paa Halvvejen. Utvivlsomt havde det virket nedslaaende, at Bønderne adskillige Steder havde vist alvorlig Vrangvilje, rottet sig sammen og lavet Optøjer. Begge Forsøgene vidner dog om Lyst til at komme Reformkravene i Møde. Det samme gælder Stiftelsen af Landhusholdningsselskabet (1769), som bl. a. skulde virke ved Udsættelsen af Prisopgaver. Mere usikker var Konseilministrenes Holdning over for Ønskerne om almindelige Regeringsforanstaltninger. Fællesskabets Ophævelse havde deres fulde Sympati; over for mere vidtgaaende Krav stillede de sig tøvende og delvis uvillige. For Følgerne af Stavnsbaandets Ophævelse nærede de den største Ængstelse. Rimeligvis har det øvet Indflydelse paa deres Holdning, at Reformkravene for en stor Del blev ført frem af politiske Modstandere, til hvis Kundskaber og Modenhed de nærede Mistillid. Resultatet blev et Tilløb, som standsedes paa Halvvejen.

27. Oktober 1767 blev der nedsat en *Landvæsenskommission*. Allerede Sammensætningen var bemærkelsesværdig. Baade Reverdil og Stampe fik Sæde i den, derimod ingen af de høje Excellencer. De fleste af Medlemmerne var i Forvejen kendt som Tilhængere af vidtgaaende Forandringer; flere af dem havde udtalt sig til Fordel for Stavnsbaandets Begrænsning eller Ophævelse. Hurtig kom Tilbageslaget. Faa Dage efter Kommissionens Nedsættelse faldt Reverdil i Unaade og maatte forlade Landet. „Kneblen var taget af Klokken". Stampe og hans Fæller blev ængstelige. Snart efter blev Kommissionen forandret til et *Generallandvæsenskollegium* og forøget med en Række fornemme Medlemmer, bl. a. A. G. Moltke og H. C. Schimmelmann. Den var dermed bleven et Led i hele Regeringsmaskineriet og samtidig underkastet Konseilministrenes Indflydelse. En Ven af Reverdil, *M. H. Høyer*, har i talrige Breve givet Udtryk for de radikale Reformvenners Skuffelse og Forbitrelse.

Generallandvæsenskollegiet viste adskillig Virksomhedstrang, opfordrede Offentligheden til at indsende Afhandlinger, udsatte Prisopgaver og indhentede Betænkninger. I talrige Tilfælde greb det ind til Fordel for Bønder. I de store Lovgivningsspørgsmaal optraadte det derimod tøvende. Stavnsbaandssagen blev hurtig lagt til Side. Ved en *Hoveriforordning* 1769 blev det fastsat, at hver enkelt Godsejer skulde udarbejde et Hovereglement, som fastsatte hans Bønders Arbejdsydelse. Selvfølgelig var det givet, at Proprietærernes Vilje vilde blive afgørende for dens Omfang. En Forordning om *Fællesskabet* — ligeledes af 1769 — skulde navnlig fremme Udskiftningen af Overdrevene. Ogsaa paa dette Omraade kom Initiativet til fortrinsvis at ligge hos Godsejerne.

Endelig udkom der en Lov om *Selvejendom*. Ved at sikre Godsejerne, at de bevarede Hovedgaardsjordens Skattefrihed, selv om de solgte Bønderne deres Gaarde, haabede man at forøge deres Tilbøjelighed i denne Retning. Om alle Reformerne gælder det, at de vidner om Forstaaelse for Bondestandens Forhold og Vilje til at forbedre dens Vilkaar. Samtidig røber de Styrelsens Forsigtighed, dens ringe Handlekraft og Usikkerhed. Det mærkedes, at den endnu ikke var naaet til Klarhed over Maal og Midler. Intet tyder paa, at Regeringen, om den end havde faaet Ro til at fortsætte sin Virksomhed, skulde have evnet at finde frem til de Veje, der to Aartier senere førte til saa betydningsfulde Resultater. I hvert Fald havde den ikke gjort det, da en Række Begivenheder ved Hoffet og i den øverste Statsstyrelse i Efteraaret og Vinteren 1770 fremkaldte dens Fald.

Johann Friedrich Struensee, født i Halle 1737, var Søn af den senere Generalsuperintendent i Hertugdømmerne, Adam Struensee. Ved Fødebyens Universitet erhvervede han den medicinske Doktorgrad og blev derefter Stadsfysikus i Altona. Faderen var Pietist og en ivrig Bekæmper af verdslig Tant; Sønnen tilegnede sig Tidens fritænkerske Anskuelser og letsindige Livsformer. Som Læge skrev han populære Artikler om Emner, der berørte hans Fag, og førte i øvrigt et muntert selskabeligt Liv, som bragte ham gode Forbindelser og formaaende Bekendtskaber. Da Christian VII forberedte sin store Udenlandsrejse, skaffede Grev Rantzau Ascheberg ham Ansættelse som Kongens Livlæge. Lyst til at se sig om i Verden var hans væsentligste Drivfjeder, vel ogsaa et naturligt Ønske om at skabe sig en behagelig Samfundsstilling.

Allerede paa Udenlandsrejsen vandt han Sejre. Kongen følte Behag ved hans Underholdning og Tryghed i hans Selskab. Det er sagt, at han ikke har været nogen fremragende Læge; sikkert er det, at han havde Forstaaelse for Christian VII's ulykkelige Tilstand og viste Evner til at virke beroligende paa hans Nerver. J. H. E. Bernstorff havde oprindelig ingen Sympati for den letsindige Kavaller, til hvis Grundsætninger han nærede Mistillid; efterhaanden fattede han bedre Tanker om hans Karakter, traadte i Forbindelse med ham og opnaaede hans Løfte om ikke at modarbejde Ministrene. Ogsaa efter Tilbagekomsten optraadte Struensee i Begyndelsen klogt og tilbageholdende. Det var rimeligvis først paa et senere Tidspunkt og ved Forholdenes Magt, at han blev grebet af Drømmen om at vinde politisk Indflydelse. Afgørende blev hans Forhold til Dronningen. I Begyndelsen arbejdede han med Held paa at tilvejebringe en Tilnærmelse mellem Ægtefællerne. Inden længe vandt han hendes Hjerte; fra Begyndelsen af 1770 blev hun hans El-

skerinde. Da Dronningen fik Magten over Kongens Vilje, styrkede det hans Stilling. Letsindigt oversaa han de Farer, som kunde true hans Tilværelse. Baade hos Struensee og Dronningen indtraadte der en Forandring. Hans Hensynsløshed blev større, hendes Livslyst mere ubehersket. Begge var de saa uforsigtige, at Forholdet blev kendt og Genstand for Sladder.

Skridt for Skridt voksede Struensees Indflydelse. Allerede i Foraaret 1770 noterer en Embedsmand i sine Kalenderoptegnelser, at Struensee „gjør alle Ting". Efterhaanden fik hans Ideer fastere Skikkelse. Fra gammel Tid havde han Forbindelse med Regeringens Modstandere. I Begyndelsen havde han udnyttet dem til Fordel for sin personlige Karriere; snart blev de Brikker i hans politiske Spil. Han optraadte dog hverken som deres Redskab eller som deres Fører; rimeligvis har han kun i ringe Grad delagtiggjort dem i sine Planer. „Den Tavse" kaldes han i de Misfornøjedes Breve. Fra Sommeren 1770 fulgte Begivenhederne Slag i Slag. Under Kongeparrets Ophold i Hertugdømmerne blev først en tidligere Hof- og Embedsmand, *Enevold Brandt*, kaldet til Hoffet. Struensee vilde benytte ham til helt at fortrænge *Konrad Holck* af Kongens Gunst. Inden længe blev Yndlingen ogsaa fjernet. Snart efter udgik en Indbydelse til Grev *Rantzau Ascheberg*. Uden Held forestillede Bernstorff, at han var ildeset ved Hoffet i Petersborg og en Fare for Mageskiftepolitikken. „Jeg taber Spillet, — skrev han til sin Brodersøn — Kongen mister en Provins, og Rigets Velfærd bliver sat paa Spil." Til det sidste førte han Kampen for sin Overbevisning; til det sidste bevarede han sin Værdighed. Den 15. September 1770 fik han sin Afsked. „Jeg er afskediget fra mit Embede, — skal han have udbrudt ved Modtagelsen af den kongelige Haandskrivelse — Almægtige, velsign dette Land og Kongen". En tyveaarig Ministergerning var dermed afbrudt. Nogle Maaneder senere maatte hans Kolleger i Konseillet gøre ham Følgeskab. Fra sit Gods i Holsten blev Bernstorff en sorgfuld Tilskuer til den følgende Tids bevægede Begivenheder.

2. Struensees Statsstyrelse.

Johan Friedrich Struensee hører ikke til de store Statsmænd, som har sat uforgængelige Spor i deres Lands og Folks historiske Udvikling. Det var ikke alene en Følge af hans Herredømmes korte Varighed; i højere Grad hænger det sammen med hans Personlighed og Stilling i det danske Samfund. Ny Tanker har han ikke tænkt; han var sin Tidsalders Lærling og havde tilegnet sig dens Lærdomme. Det samme gælder de fleste Statsledere. Det var Struensees Mangel, at han var ude

af Stand til at omforme dem i Folkets Aand og bringe dem i Overensstemmelse med dets Traditioner. Han havde fortræffelige Ideer og nyttige Tanker, men han evnede aldrig at overbevise Folket om deres Nødvendighed.

I en sjælden Grad ejede Struensee mange af de Egenskaber, som i

Johan Friedrich Struensee.
Maleri af Erik Pauelsen 1771 paa Frederiksborg.

Oplysningstidens enevældige Monarkier skabte den mægtige *Fyrstetjener* og *Minister.* Med Hofmandens Behændighed og Smidighed forenede han Stræberens Maalbevidsthed og Fremskridtsmandens Overbevisning om sine Anskuelsers Nødvendighed. Han havde Troen paa sin Lykkestjerne og paa sin Mission, Følelsen af, at der trængtes til Reformer, og en kraftig Vilje til at gennemføre dem. Trods Letsindighed og Glæde ved Livets Nydelser var han flittig og arbejdsom. En Samti-

dig fremhæver, at det endnu ikke er set, at Stater kan styres af Mænd, der tilbringer de syv af Ugens Dage med at sidde i Teatret. Bemærkningen rummer den Sandhed, at Struensee med Iver deltog i Hoffets mangfoldige Forlystelser; den udelukker ikke, at han har fundet Tid til at beskæftige sig med Regeringssagerne. Ganske vist var hans Ordrer kortfattede og lidet udarbejdede. Det maa dog have taget adskillig Tid at gennemlæse de utallige Beretninger, som var deres Grundlag eller blev deres Følge.

Struensees Fejl var iøjnefaldende og er bestandig bleven understreget, hans *Selvtillid* og *Hensynsløshed*, hans Stundesløshed og ufuldkomne Kundskaber. Andre Træk hører dog ogsaa med til Billedet. Paa sin Vej op ad Samfundsstigen havde han vist Evnen til at vinde Mennesker; maaske er det et større Vidnesbyrd om hans Menneskekundskab, at han forstod at fastholde sine tidligere Forbindelser og, uden at noget Brud fandt Sted, var i Stand til at forvandle sig fra Protegé til Beskytter. Først fra hans senere Tid foreligger der Vidnesbyrd om, at han blev uelskværdig og tilbagevisende; efterhaanden foretrak han lydige Redskaber for selvstændige Raadgivere. For en Del har det været en Følge af Hovmod og Magtbrynde. Hos Griffenfeld genfindes det samme Træk. Rimeligvis har det tillige været Virkningerne af skuffet Tillid og af voksende Ensomhedsfølelse, af Utilfredshed med Forholdenes Udvikling og af Ængstelse for Fremtiden. Sikkert nok havde Struensee ikke nogen omfattende Viden; i flere af sine Ordrer gav han sig slemme Blottelser. Da han i betydelig Udstrækning arbejdede uden sagkyndige Hjælpere, maa man i Virkeligheden snarere undre sig over deres ringe Antal. Selvfølgelig udstedte han saa mange Regeringsbud, at de ikke altid kunde være omhyggelig forberedt. Samtidig er der dog Anledning til at fremhæve den Virkelyst, Initiativ og Reformiver, om hvilke de først og fremmest er et Vidnesbyrd. I den nyeste Tid har man samlet og udgivet hans utallige Ordrer. Som Helhed viser de sund Opfattelse og praktisk Forstaaelse. For Dommen over hans Karakter har det haft sin Betydning, at den for en væsentlig Del er bleven fældet paa hans Modstanderes Udsagn. Han havde sin Tidsalders Fejl, dens Letsindighed og Frivolitet. Samtidig havde han gode Egenskaber, som var mere afgørende. Mod sine Medarbejdere var han trofast. Af adskillige af dem blev han svigtet; selv har han aldrig vendt sig imod dem. I sit Forhold til Kongen viste han Lægens Klogskab og menneskelig Forstaaelse. Ligegyldigt hvad man vil mene om hans religiøse Omvendelse, viste hans Optræden efter Faldet, at der var baade Fasthed og Værdighed i hans Karakter.

Samtid og Eftertid har ført Klagemaal over Struensees *Tyskhed*. Selvfølgelig var det stødende og utilbørligt, at han aldrig fandt det

Umagen værd at vinde Herredømmet over det danske Sprog, ikke har talt det og daarligt forstaaet det. Med rette er det blevet fremhævet, at en af hans Tilhængere, Københavns Overpræsident Grev *U. A. Holstein*, skønt Søn af en sjællandsk Godsejer, anmeldte sig paa Tysk hos Hovedstadens Magistrat. Alligevel har man overdrevet Tyskens Overvægt. Urigtigt er det bleven paastaaet, at Struensee skulde have paalagt samtlige Regeringskollegier at affatte deres Forestillinger paa Tysk. Alene Generalpostamtet har modtaget en saadan Befaling. Det tyske Sprog fik muligvis en hyppigere Anvendelse i Embedsstandens mundtlige Samkvem. Det er et Spørgsmaal, om det har vundet en væsentlig større Plads i selve Forretningsførelsen. Sikkert er det alene, at Forholdet har vakt Opmærksomhed. Allerede i Christian VI's og Bernstorffs Tid havde man været vant til en Del. Hvad man tilgav hele Kongefamiliens Medlemmer og de fornemme Statsmænd, vakte imidlertid Forargelse hos den borgerlige Opkomling.

Enevold Brandt.
Maleri paa Frederiksborg.

Struensees Styre blev af Samtiden opfattet som *et borgerligt Fremstød*, rettet mod Rigets Adel. Struensee begynder at skaffe sig Venner i Tredjestand, skriver J. H. E. Bernstorff i April 1771. Til Meddelelsen om en Embedsforandring knytter han det triste Udbrud, at den danske Adels Unaade er fuldstændig, og at ingen af dens Medlemmer mere indtager nogen af de fremragende Stillinger. Ganske sikkert kan der nævnes Træk, som peger i denne Retning. F. Eks. opnaaede adskillige Borgerlige at faa Adgang til Hoffets Fester. Nogen større Betydning har de dog ikke haft. Om Struensee bevidst har næret Uvilje mod Adelen, er i hvert Fald tvivlsomt. I Slutningen af Juli 1771 lod han sig — sammen med *Enevold Brandt* — udnævne til Greve. Ophøjelsen fandt Sted den samme Dag, som Caroline Mathildes Datter *Louise Augusta* blev døbt. Forfængelighed og social Ambition kan selvfølgelig have været bestemmende ved dette Skridt. Mere betyder det, at Struensee al-

drig har givet Udtryk for nogen Uvilje mod Adelskabet. Han har alene opstillet som Princip at gøre Ende paa Standens Fortrinsret til Embeder, krævet Dygtighed af dens Medlemmer, naar de ønskede Anvendelse i Kongens Tjeneste, og forlangt, at de skulde arbejde sig op gennem Graderne. Naar saa forholdsvis faa af Adelen blev draget frem af Struensee til at beklæde høje Statsembeder, hang det sammen med Anskuelsernes Uforenelighed. Inden for Adelens Rækker var der kun faa, som delte hans Synspunkter. Langt de fleste følte Uvilje mod Magthaveren, som havde fældet deres fornemste Standsfæller.

Struensees Statsstyrelse medførte ikke nogen større Hensyntagen til Statens Undersaatter. I sine Bestræbelser for at forebygge unødigt Omsvøb og overdrevent Skriveri kom han snarere til at forstyrre det Tillidsforhold mellem Folket og Monarken, som er det smukkeste Træk i den danske Enevældes Historie. Trods alle Indvendinger vanskeliggjorde han Adgangen til Klagemaal. Selv hvor det drejede sig om Besværinger over Magistrater og Embedsmænd, skulde de indsendes gennem de stedlige Myndigheder og med deres Betænkning. Danske Kancelli indrømmede, at der indkom mange urimelige Ansøgninger. „Alligevel — skrev det forgæves — har man altid holdt for, at denne Ulejlighed hellere maatte taales, end at den norske Bonde til Tronen eller deres Fader, ved hvilket Navn de kalde Hans Majestæt, skulde betages den fri Adgang, som de saa højt ære og elske, og hvilken de anse som en af deres allerstørste Fordele“. I stort og smaat var Struensee en udpræget Bureaukrat. Grundlaget for hans Reformer var ikke Hensynet til Publikum, men alene til Sagerne. Var deres Behandling ordnet efter faste og klare Regler, svarede de til Kongens og Statens Tarv og dermed ogsaa til Folkets.

Da Struensee i Løbet af 1769 og 1770 forsigtigt arbejdede sig frem mod Magt og Indflydelse, var det hverken med Støtte af noget Parti eller som Fører af en Gruppe. Alligevel har han i disse Aar tilrettelagt Grundlaget for sin senere politiske Gerning og knyttet Forbindelse med de Mænd, der skulde yde ham deres virksomste Bistand. Ligesom det var en Tilhænger af St. Germain, Grev *Rantzau Ascheberg*, der ved sin Anbefaling lagde Springbrættet til rette og aabnede ham Vej til Kongen, var det ogsaa i Kredsen om den franske Marchal, at han stiftede Bekendtskab med den Mand, der i det praktiske Arbejde skulde blive hans nyttigste Hjælper, General *P. E. Gähler*. Til selv at blive ledende Statsmænd manglede de væsentlige Betingelser. Rantzau var en Ødeland og adskilligt af en Eventyrer. Med al sin ubestridelige Intelligens manglede han baade Arbejdsomhed, politisk Takt og menneskelig Værd. Gähler var Fagmanden, Officeren og Administratoren, men hav-

de ingen Betingelser for at vinde Magt over en Konge og beherske et Folk. Hver for sig fik de Betydning for Struensees Statsmandsgerning. Rantzau har bidraget til at forme hans politiske Anskuelser, Gähler har hjulpet med ved deres Udformning i det egentlige Reformarbejde. Rantzau ønskede Magt, men skyede Anstrengelser, Gähler attraaede Indflydelse, men var villig til at betale den med Arbejde. Da Pennen faldt ham let i Haanden, og han gerne benyttede den til at forme skriftlige Betænkninger, blev han en nyttig Arbejdsfælle for en Statsmand, der havde flere Ideer end Erfaringer. I lange Tider af Struensees Magtperiode var der en nøje Samvirken mellem de tre Mænd. Efterhaanden slappedes dog Baandene imellem dem. Da Struensee forbeholdt sig hele Magten, blev Rantzau hans bitre Fjende; da han i vigtige Spørgsmaal gik uden om Gähler, trak denne sig tilbage fra ham.

I hvilken Udstrækning Struensee paa Forhaand har været klar over sit *Regeringsprogram*, er usikkert. Da han i 1772 stod over for sine Dommere, har han i sit udførlige, ypperligt affattede Forsvarsskrift gjort klart og udtømmende Rede for næsten alle sine ledende Principper. Rimeligvis maa det dog betragtes mere som et Forsøg paa bagefter at trække Hovedlinierne op for hans Virksomhed, end det kan opfattes som et Program, det fra første Færd har været hans Maal at gennemføre. Kun om de politiske Hovedspørgsmaal har han haft sin bestemte Opfattelse. I Hovedsagen var den en nødvendig Følge af den politiske Stilling. Paa alle andre Omraader har hans Meninger været ubestemte og lidet afklarede. Først efterhaanden har de enkelte Sager vakt hans Opmærksomhed og ægget hans Reformiver. Tidsaanden — og ikke en forud lagt Plan — giver Struensees Statsmandsgerning dens Karakter.

Eet stod paa Forhaand fast. I en ganske anden Grad end tidligere skulde *Kongen være Statsstyrelsens Midtpunkt*. Struensees egen Virksomhed godtgør, at dette fra første Færd har været hans Maal; talrige skriftlige Vidnesbyrd bekræfter, at det har været hans Medarbejderes Ønske. „Tro mig, — skriver Rantzau til Gähler — vi maa tænke paa at gøre Kongen til Konge og alene tænke paa dette. Han er det efter den guddommelige Ret og efter menneskelig Ordning; han kan være det ved sit Geni, ved sin Aand og ved sine Talenter. Lad os faa ham til at være det“. „I den monarkiske Stat, — udtaler Gähler — er Kongen Solen, alle andre Planeter, som fra ham laaner Lys og Glans.“ Ganske vist har Struensee hurtigt forstaaet, at Christan VII var ude af Stand til at lede en Regering. Efterhaanden som hans Ærgerrighed voksede, hans Forfængelighed og hans Magtlyst blev større, følte han sig selv i Kongens Sted og betragtede det som en Selvfølge, at han varetog hans Gerning. At Rantzau og Gähler har troet paa Muligheden af Kongens Selvregering, kan synes Eftertiden besynderligt, men er lige-

fuldt sandsynligt; det varede længe, inden Christian VII's Samtidige blev klare over hans Tilstand. I hvert Fald har de aldrig givet det til Kende i deres Breve.

Konseillets Afskaffelse blev det første Resultat af Struensees Sejr. Til at begynde med synes de ny Magthavere at have næret Planer om vel at omforme Konseillet, men dog at bevare det som et betydningsfuldt Led i Statens Styrelse. Det vedblev at bestaa efter Bernstorffs Afskedigelse, suppleredes med tre af den ny Tids mest udprægede Tilhængere og fik til foreløbig Opgave at afgive en Erklæring om, hvorledes et Gehejmekonseil i en monarkisk Stat helst maatte være indrettet for paa bedst mulig Maade at varetage sine Opgaver. Paa Forhaand blev det indskærpet, at det skulde undgaa endog det blotte Skin af at gøre Indgreb i Kongens Myndighed. Som man kunde vente, førte Forhandlingerne ikke til noget Resultat. Næsten alle de gamle Konseilmedlemmer var det først og fremmest om at gøre at fremsætte et Forsvar for Konseillets tidligere Virksomhed. Heller ikke dets ny Medlemmer var i Stand til at samle sig om Forslag, som svækkede dets Magtstilling, men samtidig gjorde det til et virksomt Led i den øverste Statsstyrelse. Rantzau synes at have været en Tilhænger af dets fuldstændige Afskaffelse, Gähler at have kæmpet for dets fortsatte Bestaaen.

Om Struensees Stilling kunde der ikke være Tvivl. Hvorledes Konseillet end blev indrettet, vilde dets blotte Eksistens have rummet alvorlige Farer for hans Magtstilling. Christian VII har sikkert ogsaa næret et oprigtigt Ønske om at faa det afskaffet. Erfaringerne fra hans første Regeringsaar havde sat dybe Spor. Det bærer Sandhedens Præg, naar Struensee senere har fremhævet, at Kongen ofte med Misfornøjelse havde set Aviserne omtale Ministrenes Gerninger, mens de om ham selv alene kunde oplyse, at han et eller andet Sted havde indtaget sit Maaltid. Den 10. December 1770 faldt den kongelige Beslutning, den 27. blev den højtidelig bekendtgjort. Under Processen mod Struensee blev Konseillets Afskaffelse betragtet som et af de væsentligste Anklagepunkter. Mere end noget andet er det et Vidnesbyrd om den Betydning, man har tillagt det.

Ligesom Konseillets Ophævelse var Konsekvensen af Struensees og hans Meningsfællers Kritik af Statsstyrelsen, som den havde været indrettet inden September 1770, fik hans *positive Program* først og fremmest Udtryk i hans sejrrige Bestræbelser for at gøre Kongens *Kabinet* til Regeringens Midtpunkt. Der er ingen Grund til at betvivle Struensees gentagne Udsagn, at denne Udvikling stemte med Kongens personlige Ønsker. Lige saa sikkert er det, at det alene blev derigennem, at han sikrede sig den fulde Magt over Administrationen.

Lige til December 1770 var Struensee Kongens *Livlæge* og *Forelæ-*

ser; hans politiske Indflydelse var udelukkende en Følge af hans Yndest hos Majestæten og hans Forhold til Dronningen. Først den 17. i denne Maaned fik den en embedsmæssig Karakter gennem hans Udnævnelse til *Maitre des réquètes* (Chef for Ansøgningerne). Det blev derefter Struensee, som over for Kongen kom til at forelægge alle de indkomne Skrivelser. Udadtil, for Embedskontorerne og i Offentlighe-heden, forblev han dog stadig skjult bag den egentlige Kabinetssekre-

Kabinetsordre underskrevet alene af Struensee.
(Rigsarkivet.)
Efter Den danske Centraladministrations Festskrift 1921.

tær. Forholdet skiftede Karakter, da Struensee den 14. Juli 1771 blev udnævnt til *Gehejmekabinetsminister* og fik Bemyndigelse til alene i Henhold til en mundtlig kongelig Befaling at udstede Kabinetsordrer, som over for Kollegier og andre Myndigheder skulde have samme Gyldighed, som var de forsynede med Kongens egenhændige Underskrift. Under Processen mod Struensee blev det et vigtigt Spørgsmaal, om han ved at udvirke denne Bemyndigelse havde handlet i Strid med Kongeloven. Fra et historisk Synspunkt har det større Interesse at fastslaa, at Struensee allerede forinden var bleven Statens faktiske Magthaver.

Skridt for Skridt blev Udøvelsen af den besluttende Myndighed henlagt til *det kongelige Kabinet*. For saa vidt Sagerne ikke var bleven afgjort i Konseillet, var de altid tidligere bleven forelagt Kongen under et mundtligt Referat af Repræsentanter for de forskellige Kollegier. For Fremtiden afbrød man den personlige Forbindelse mellem Kongen og Departementets Embedsmænd. For samtlige Kollegier blev

det Forretningsgangen, at de hver Uge afleverede deres Forestillinger i Kongens Kabinet, den følgende Uge — ligeledes skriftligt — fik meddelt Kongens Resolutioner, for derpaa i tredie Omgang at forelægge selve Ekspeditionerne til Underskrift. Om Kabinettets Arbejde faar man et Indtryk gennem Tallet paa dets Ordrer. Af selvstændige Kabinetsordrer og beslægtede Tilkendegivelser er der fra 1768 til 17. Januar 1772 udgaaet i alt 2200, i Tiden fra 1. September 1770 til 17. Januar 1772 — den egentlige Struenseetid — ikke mindre end ca. 1880.

Afskedigelsen af Konseilministrene havde berøvet de fleste af Regeringskollegierne deres øverste Chefer. I og for sig havde det været i fuld Overensstemmelse med Struensees Styrelsesprincipper, om han havde bibeholdt Stillingerne og besat dem med sine Tilhængere. I hans Omgivelser manglede det heller ikke paa Tilskyndelser i denne Retning. Med rette forstod Struensee, at en Imødekommenhed paa dette Punkt vilde svække hans Magt, muligvis i de forskellige Administrationschefer skabe Konkurrenter til hans Indflydelse og i hvert Fald gøre Departementerne mindre afhængige af hans Vilje. Helt kunde han dog ikke afskaffe alle Chefstillingerne. Udenrigsstyrelsen var han nødt til at overdrage en særlig Minister; over flere af de økonomiske Institutioner maatte han lade H. C. Schimmelmann beholde den øverste Ledelse. I alle øvrige Departementer bevarede han derimod den kollegiale Ordning. Embedsmændene, som hidtil havde staaet i anden Række, rykkede derved frem til at lede den daglige Virksomhed. Skønt mange af dem var dygtige, kunde de dog aldrig vinde samme Indflydelse som de afskedigede Præsidenter. Følgen var, at de forskellige Departementer blev blotte Ekspeditionskontorer for det kongelige Kabinet.

Af Administrationen ønskede Struensee og hans Hjælpere Hurtighed og Lydighed, Præcision og Klarhed. Spurgte Kongen om deres Mening, og indhentede han deres Betænkninger, krævede han tydelige Svar. De forskellige Medlemmer skulde give deres personlige Opfattelse til Kende og sætte Kongen i Stand til at træffe en selvstændig Beslutning. Først og fremmest gjaldt det om at forhindre Kollegiernes Ledelse i at drukne i Enkeltheder. Under det gamle Styre — hævdede St. Germain — havde de Overordnede blandet sig op i de mindste Smaating, medens de Underordnede blev holdt nede i en fuldkommen Umyndighedstilstand. Alt for mange Sager havde Kollegierne draget ind under deres Afgørelse; alt for faa var blevet overladt til de overordnede Embedsmænd i Provinsen. Oplysningstidens Statsmænd var store i at opstille almindelige Regler og overbevist om, at de dermed havde udrettet det væsentlige. Ogsaa Struensee og hans Medarbejdere mente, at det først og fremmest gjaldt om at fastsætte de forskellige Kollegiers Myndighedsomraader efter logiske Principper. Følgen blev Nedlæggelsen af

gamle Kollegier og Oprettelsen af ny. Departementernes indre Organisation, hævdede de, skulde være ensartet og let overskuelig. Resultatet blev et fuldstændigt Brud paa de tilvante Forretningsformer.

Først og fremmest gennemførte Struensee en lang Række Forandringer i Administrationens *ydre Rammer*. Tidligere havde Hertugdømmernes Anliggender og Udenrigsstyrelsen været forenet under Oversekretæren i Tyske Kancelli. Forbindelsen havde sin Rod i den fjerne Fortid, da Kancellierne var Statens eneste Administrationsorganer, og dens mellemfolkelige Samkvem næsten udelukkende var begrænset til Tyskland og gik over Hertugdømmerne. I December 1770 blev det fastsat, at *Udenrigsstyrelsen* skulde udgøre et særligt Departement. Lige til Struenseetiden havde Kancellierne været de vigtigste Kollegier inden for Statsstyrelsen. Struensee søgte paa enhver Maade at undergrave deres Magtstilling og formindskede Antallet af Sager, som var henlagt under dem. Med rette betragtede han navnlig Danske Kancelli som Bærer af den administrative Praksis, han ønskede at faa udryddet, og som det Sted, hvor Udførelsen af hans Planer mødte den største Modstand. Til Gengæld stræbte han at gøre det Kollegium, der havde med de økonomiske Sager at gøre, til Statsstyrelsens Midtpunkt. Mønstret fandt han i Preussen. At efterligne dette Forbillede maatte ligge Struensee saa meget nærmere, som hans vigtigste Raadgiver i dette Spørgsmaal, Broderen *C. A. Struensee*, havde faaet sin Uddannelse i dette Land. Det af Struensee oprettede *Finanskollegium* blev gjort til det vigtigste Kollegium og fik tillagt den øverste Styrelse af Rentekammersagerne, de egentlige Finanssager og ogsaa Handelsanliggender. Samtidig var Struensee ivrig for at samle alle Statens Indtægter i en fælles Kasse og tilvejebringe en rimelig Ordning af Forholdet mellem Kongens og Statens Midler. Alle Indtægter skulde for Fremtiden indbetales til den almindelige Statskasse og dennes Bestyrelse henlægges under Finanskollegiet.

Til de store Forandringer i Statsstyrelsens ydre Rammer svarede lige saa dybtgaaende Reformer i dens *indre Organisation*. Trods de adskilligt større Vanskeligheder, som var forbundet med dette Værk, gennemførtes det med en forbløffende Hurtighed. I Løbet af blot et halvt Aar fik næsten alle de store Kollegier ny Instrukser, der ganske forandrede Forretningsgangen. Hidtil havde der ikke i de forskellige Kollegier været nogen fast Forbindelse mellem den øverste Bestyrelse, de Deputerede, og de egentlige Kontorer. I hvert Kollegium oprettedes der nu forskellige Departementer, som hver fik en Deputeret til Chef; tilsammen udgjorde de Deputerede Kollegiets øverste Styrelse. Alle Sagerne fra en bestemt Landsdel blev i Reglen henlagt under et enkelt Departement.

Embedsbesættelserne — havde Struensee proklameret — skulde udelukkende finde Sted paa Grundlag af Dygtighed. Hvorvidt hans Praksis har svaret til denne Grundsætning, er vanskeligt at afgøre. Sikkert er det, at der fandtes mange Talenter blandt de Embedsmænd, han drog frem til afgørende Indflydelse: Mænd som Gähler og Oeder, C. A. Struensee og U. A. Holstein. At der ved Siden af var adskillige, som langt fra var Stillingen voksen, som de fik betroet, er dog lige saa givet, men kan næppe i særlig Grad lægges Struensee til Last. Embedskorpset, navnlig efter at det politisk var blevet udrenset, var hverken stort eller rigt paa fremragende Dygtigheder. Det vidnede i hvert Fald om Struensees gode Vilje, at han saa bort fra, at flere af de Mænd, han fortrinsvis benyttede, havde staaet i nært Forhold til den styrtede Statsmandskreds og stadig bevarede Forbindelsen med den. Det kan have været en Dyd af Nødvendigheden, men taler alligevel til hans Ære.

For *Embedsmændenes* personlige Forhold fik Struensees Styre den største Betydning. For deres honnette Ambition var det et haardt Slag, da en Kabinetsordre af 4. September 1770 lod Kollegierne vide, at der i den senere Tid var bleven bevilget saa mange Benaadninger med Rang og Titel, at de var hørt op med at være Belønninger for god Tjeneste og Tegn paa den kongelige Tilfredshed. For Fremtiden skulde de uddeles sparsommere, paa Grundlag af Dygtighed og Tjenesteiver, ikke af Hensyn til Anciennitet. Ligeledes var det forbi med den tidligere Uvane, at indflydelsesrige Standspersoner fik deres Tjenere anbragt i offentlige Embeder. Endnu vigtigere var det, at Struensees Styre medførte en gennemgribende Regulering, delvis en Nedsættelse af Embedslønningerne. Forinden Forandringerne i 1771 oppebar Embedsmændene dels deres faste Gage, dels en større eller mindre Part af Sportlerne. For de øverste Embedsmænd var Indtægterne overordentlig store, for de underordnede urimelig smaa. F. Eks. havde Oversekretæren i Danske Kancelli en Gage paa 2000 Rd., men Sportelindtægter paa over 15,000. Bernstorff havde i den tilsvarende Stilling 6000 Rd. i faste Indtægter, i Sportler vistnok ca. 11,000. I Nutidens Penge har de to Oversekretærer oppebaaret omkring 200,000 Kr. I dette Lønningssystem greb Struensee ind med haard Haand. Alle Sportelindtægterne bortfaldt, og de faste Gager blev forhøjet. Omkring 3000 Rd. blev Lønningen for de højere Embedsstillinger, 500—1500 for Mellemtrinene. For de underordnede Tjenestemænd var og blev Betalingen ganske ringe.

Allerede tidligere er der bleven gjort opmærksom paa, at den oplyste Enevælde næsten overalt i Europa har været en Modstander af alle *Særrettigheder*, Byers saavel som enkelte Befolkningsklassers. Landets Hovedstad fik at mærke, at Struensee delte disse Synspunkter. Kø-

benhavn havde altid kunnet glæde sig ved Enevoldskongernes Bevaagenhed. Under de store Begivenheder ved det 17. Aarhundredes Midte var der blevet knyttet et Baand, som aldrig var bristet. Bestandig havde Kongerne søgt at ophjælpe Byens Erhvervsliv, bestandig havde de været ivrige for dens Forskønnelse. Ganske vist var det Statens Repræsentanter, som traf Afgørelsen i alle vigtigere Sager, omhyggeligt havde man dog respekteret Byens gamle Kommunalordning og det begrænsede Selvstyre, som var dens Borgeres Stolthed. Overpræsidenten, de 9 Borgmestre og 11 Raadmænd blev alle udnævnt af Regeringen; ved deres Side fandtes dog en Forsamling paa 32 Mænd, alle næringsdrivende Borgere, som reviderede Byens Regnskaber, kunde øve Indflydelse paa dens Anliggender og give Udtryk for dens Ønsker. Naar en Plads blev ledig, indstillede de tre, blandt hvike Magistraten traf sit Valg. Der er ingen Tvivl om, at Bystyret havde store Mangler, at Byens Finanser var i Vanskeligheder og mange af dens Forhold vanrøgtede. Netop ved det 18. Aarhundredes Midte havde bitre Stridigheder mellem Styrelsens forskellige Organer givet Indblik i en Smaalighedens Aand, som kun kunde understøtte Kravet om en Forandring.

U. A. Holstein. Silhouet. Efter Den danske Centraladministrations Festskrift. 1921.

I mange Henseender blev Struensees Foranstaltninger til *Hovedstadens* Fordel. 23. Marts 1771 blev der udnævnt en ny Overpræsident, Grev *U. A. Holstein.* Som Amtmand i Tønder havde han indlagt sig væsentlige Fortjenester. Ogsaa i København gjorde han et nyttigt Arbejde. Sammen med Struensee bærer han dog tillige Ansvaret for den brutale Hensynsløshed, hvormed der blev kalfatret om paa Byens Styrelse, og gjort en Ende paa dens Selvstyre. En halv Snes Dage efter hans Udnævnelse modtog en af Borgmestrene en Meddelelse — paa otte Linjer og skrevet paa Tysk — hvori det meddeltes ham, at den hele Kommunalbestyrelse, baade Magistraten og de 32 Mænd var bleven afskediget, desuden to af de højeste Embedsmænd, Politimesteren og Raadstueskriveren. Ikke engang en kongelig Ordre havde man gjort sig den Ulejlighed at udvirke. For Fremtiden skulde det næsten udelukkende være kongelige Embedsmænd, som varetog Byens Anliggender: foruden Overpræsidenten to Borgmestre og fire Raadmænd og en saakaldet Syndikus. Som en ringe Erstatning for de 32 Mænds Forsamling skulde to af Borgerskabets Medlemmer — uden Ret til at

stemme — kunne overvære Bystyrets Forhandlinger. Ligesom Raadmændene — hed det — skulde de vælges af Byens Borgere; i Virkeligheden blev de udnævnt af Kongen. „Jo mere et Folk kan røre sig frit, desto flere bliver Misbrugene“, har Holstein en Gang skrevet til Gähler. Omordningen af det københavnske Bystyre svarer til denne Udtalelse.

Kun lidt over 16 Maaneder varede Struensees Magtperiode, fra September 1770 til 17. Januar 1772. Han naaede i dette Tidsrum at faa tilendebragt Omordningen af Landets *Statsstyrelse* og dets centrale *Administration*. Paa alle andre Omraader blev det ved en Række Tilløb, som først og fremmest er Vidnesbyrd om de Synspunkter, han gjorde gældende. For en Del skyldtes det Forholdenes Magt. Det var lettere at omforme Statslivets ydre Rammer end bestemme deres Indhold. For en Del var det ogsaa en Følge af Struensees Statsmandspersonlighed. Paa mange Maader viste han den bedste Vilje til at opfylde de Forpligtelser, der var en Følge af hans Kritik mod Forgængernes Virksomhed. I betydelig Udstrækning søgte han at virkeliggøre Oplysningens Idealer, for hvilke han følte sig som Repræsentant. Alligevel mærkes det, at han havde større Interesse for politiske Magtspørgsmaal end for praktiske Reformer, mere Sans for Administrationens Former end for Forvaltningens Sager.

Særlige Vanskeligheder voldte *de udenrigske Anliggender*. Fra første Færd var det Struensees Vilje at bestemme Retningslinjen og træffe de afgørende Beslutninger. Som allerede fremhævet, fandt han det dog nødvendigt at udnævne en særlig Udenrigsminister: *A. S. v. d. Osten*, der var en erfaren Diplomat, uddannet paa adskillige Gesandtskabsposter. Gensidig Mistillid havde fjernet ham fra Bernstorff, men udelukkede ikke, at han delte hans Anskuelser. Struensee holdt derimod fast ved, at Mageskifteforhandlingerne havde bragt Danmark i en overdreven Afhængighed af Zarriget og muliggjort en nærgaaende Indblanding i Landets Forhold. Navnlig nægtede han, at det var i Danmarks Interesse at ofre større Pengesummer for Opretholdelsen af den svenske Forfatning. Følgen blev en Række Brydninger mellem Kabinets- og Udenrigsministeren. Da Struensee mindst af alt ønskede at forstyrre Mageskiftets Fuldbyrdelse, var det Osten, som i Længden fik sin Vilje. Vilde Struensee Maalet, maatte han ogsaa benytte Midlerne.

Fra *Ruslands* Side mødte han ingen Imødekommenhed. Allerede et Par Dage efter Bernstorffs Afskedigelse blev der ved en særlig Afsending udfærdiget et Brev fra Christian VII, som skulde give Catharina II Meddelelse om Ministerskiftet. Virkningen var lidet opmuntrende. Da Overbringeren var en ung Kaptajn, erklærede Kejserinden, at Kongen havde sendt en „Dreng“ at forhandle med hende. I sin Svarskrivel-

se irettesatte hun Kongen. „Det er min Pligt at sige Deres Majestæt — skrev hun — at de, der have tilraadet Dem et saa voldsomt Skridt [Bernstorffs Afskedigelse] ikke have taget Hensyn til Deres Majestæts Hæder. En Konges Ære kræver stor Fasthed i hans Planer“. I private Breve udtalte hun sig endnu haanligere. I Danmark — skrev hun til en Veninde — „skifter man Embedsmænd, som Dronningen skifter

Gustav III's Besøg ved det danske Hof 1770.
Maleri af Erik Pauelsen paa Frederiksborg.

Chemise — hvis hun da forøvrigt endnu benytter et saadant Klædningsstykke“. Officielle Skrivelser lod Regeringen vide, at man ikke vilde fremme Udførelsen af Mageskiftet, saa længe Forholdene i den danske Regering og ved Hoffet ikke blev forandret. Først og fremmest var det Rantzaus Indflydelse, som vakte Russernes Forbitrelse. Nølende og uvilligt, dog stadig tydeligere, godkendte Struensee de gamle Synspunkter. „Min Flaade, min Hær og min hele Magt staar til Kejserindens Raadighed, hvis hun fra Sveriges Side bliver truet med nogen Fare — havde han ladet Kongen erklære, — men jeg vil aldrig beslutte mig til at anvende Midler, der strider mod min Overbevisning“. Inden længe maatte han lempe den. Kronprins *Gustavs* Besøg ved det danske Hof i November 1770 bragte ingen Tilnærmelse til Sverige; hans Tronbestigelse i 1771 forøgede tværtimod Muligheden for en Virkeliggørelse af netop de Planer, hvis Tilstedeværelse havde været Grundlaget

for den dansk-russiske Samvirken. Under Indtryk af Begivenhederne paa den svenske Rigsdag gik Struensee ind paa at lade den danske Gesandt samarbejde med den russiske. „Saaledes er lidt efter lidt det gamle System indført igen“, skrev Osten triumferende. Større Virkninger fik det dog ikke. Catharina II ønskede ikke noget Brud med Danmark, men bevarede Foragten for dets Statsleder. I hendes Øjne vedblev han at være en „Pillemager“ og „en tarvelig Herre“, som skaffer sit Land en „saare slet Fordøjelse“. Da Mageskiftesagen ikke kom af Stedet, fik Struensee ingen udenrigspolitiske Resultater at opvise.

Chr. Aug. Struensee.
Sortekunstblad.

Paa lignende Maade gik det med *Statens Finanser.*

Konseilmodstanderne var aldrig bleven trætte af at gentage Klagerne over Regeringens Ødselhed og slette Principper. Gang efter Gang havde de fremhævet Mulighederne for en Forbedring. Struensee delte deres Betragtninger og viste Iver for at virkeliggøre deres Ønsker. Ovenfor er det omtalt (S. 22), at Konseilstyret i dets sidste Dage havde fundet det nødvendigt at paalægge en Række ny Afgifter. Det skyldes utvivlsomt Struensees Ønske om at vinde Fokestemningen, naar han ophævede baade Saltskatten og Kvartprocentskatten. Samtidig blev det dog en yderligere Opgave at finde Erstatning for den deraf følgende Indtægtsforringelse. Talrige Kabinetsordrer manede til Sparsommelighed; for mange af Reformerne var det Hovedformaalet at formindske Udgifterne og forøge Indtægterne. Umiddelbart efter Konseillets Ophævelse blev der nedsat en „Gehejmekonferens“, som fik til Opgave at tilvejebringe en Oversigt over Statens finansielle Stilling og foreslaa Midlerne til dens Forbedring. De fornemste Embedsmænd blev dens Medlemmer — baade Gähler og Rantzau, Osten og Schimmelmann — og den tidligere Konseilsal blev stillet til Raadighed for dens Møder. Forinden fjernede man dog „alle forskiønnende Ornamenter og Zirater“, som muligvis kunde have fristet til Storagtighed. Alligevel opfattede Bernstorfferne det, som man under et nyt Navn

havde genoplivet det gamle Konseil. Dertil kom det dog ikke. Konferencen bestod kun et halvt Aars Tid og kom udelukkende til at beskæftige sig med finansielle Anliggender. Reformerne inden for Finansadministrationen fandt delvis Sted efter dens Forslag.

For Indtægternes Vedkommende strandede Struensee paa det samme Skær som hans Forgængere. Kun ved en virksom Forbedring af *Landets Næringsveje* vilde det være muligt at forøge Befolkningens Skatteevne. Konferencens Medlemmer udkastede forskellige Tanker, hvis Værdi var størst paa Papiret. I Virkeligheden kan det Struenseeske Styre alene opvise en enkelt Finansforanstaltning — tilmed af tvivlsom Værd — Oprettelsen af det saakaldte *Tallotteri*. Da Beslutningen delvis var truffet allerede i Bernstorffs Dage, er det for saa vidt med urette, at man alene har ladet Struensee høre ilde for en Foranstaltning, som ublufærdigt appellerede til Befolkningens Spillelyst. Sikkert er det dog, at han med Iver har grebet Tanken og forøget Statens økonomiske Interesserethed og Medvirkning. To af Embedsstandens Spidser maatte personlig føre Forsædet ved Trækningerne. Statskassens Udbytte opvejede ikke de mislige Virkninger. Lige saa lidt kom der ud af Sparsommelighedsbestræbelserne. Hverken Afskedigelsen af overflødige Embedsmænd eller Nedsættelsen af Pensionerne bragte et Udbytte, som stod i Forhold til de paagældendes Ulykke. Endnu mindre blev det Alvor med Nedsættelsen af de urimelige Hofudgifter. Ikke mindre end 146,000 Rd. er der i et enkelt Aar bleven anvendt ved „Etaten for Skuespil, Kapel og Musik ved Baller og Maskerader, ligesom ved Kunstkammeret og andre Amusementer". Alene den kongelige Garderobe kostede 10,000 Rd. I alt kan man regne, at Hoffet i et enkelt Aar i Nutidens Penge har anvendt omkring 8 Mill. Kroner. Endnu mindre var det tiltalende, at Struensee og Brandt lod sig udbetale Foræringer paa tilsammen 120,000 Rd. I det hele og store blev Struensees Styre uden væsentlig Virkning for Finanserne. Delvis dog maaske paa Grund af dets Kortvarighed. Naar Statsgælden i Gehejmekonferencen blev anslaaet til næsten 17,270,000 Rd., ved Slutningen af hans Styre til næsten 16,235,000, er det et Spørgsmaal, i hvilken Grad Resultatet skyldes Beregningsmaaden.

I Struensees *Erhvervspolitik* var det en Blanding af praktiske Hensyn og teoretiske Betragtninger, som var bestemmende for Retningslinjen. Kritikken mod Forgængerne spillede en Rolle, dog ogsaa de ny Synspunkter, som overalt i Europa begyndte at gøre sig gældende. Iveren for Besparelser mærkes paa mange Maader, tillige Overbevisningen om, at større Frihed vilde skabe bedre Betingelser for den private Foretagsomhed. Dybere social Forstaaelse har Struensee næppe besiddet. Det var ikke noget Tilfælde, at han viste størst Interesse for

Byerhvervene, hvis Ordning stod i nær Forbindelse med Finanserne. Karakteristisk nok var der ikke en eneste af Gehejmekonferencens Medlemmer, som gjorde opmærksom paa Landbospørgsmaalets statsøkonomiske Betydning.

For *Haandværket* fik Struensees Statsmandsgerning ringe Betydning. Mulige Ønsker om helt at ophæve Lavene satte alene Spor i en forøget Tilbøjelighed til at give Svendene Adgang til uden Mesterstykke at nedsætte sig som „Frimestre". *Industrien* mistede en betydelig Del af sin Statsunderstøttelse. Kommercekollegiet havde tidligere raadet over et aarligt Fond paa 30,000 Rd., bestemt til Hjælp for de forskellige Foretagender. For Fremtiden kom Pengene til at gaa ind i den almindelige Statskasse. Det saakaldte „Generalmagasin", som skulde aftage Fabrikanternes Varer og atter afsætte dem til de handlende, blev ophævet. De første mistede derved den kontante Betaling, de sidste Kreditten. Endnu vigtigere var det, at det mod en Told paa 7½ % blev tilladt at indføre Fabriksvarer fra Hertugdømmerne. Da Landsdelene Syd for Kongeaaen havde færre Indførselsforbud og lavere Toldsatser end Kongeriget, blev Følgen, at store Mængder udenlandske Varer strømmede ind i Landet, trykkede Priserne og vanskeliggjorde Produktionen. Paa *Handelslivets* Omraade proklamerede man de økonomiske Frihedsprincipper. Da Struensee i Begyndelsen af sin Magtperiode lod indhente Oplysninger om Landets Handelsforhold, ønskede han udtrykkelig at faa at vide, hvorledes man kunde opnaa „en mere uindskrænket Frihed end tidligere". Lejlighedsvis lod han Kongen fremhæve Ønsket om at faa ophævet alle Indskrænkninger i den indenlandske Omsætning. Utvivlsomt vilde det have lettet disse Bestræbelser, om man havde virkeliggjort de allerede foreliggende Planer om Indretningen af en Frihavn. Naar de strandede, skyldtes det Struensees Uvilje mod at anvise de nødvendige Penge og tillige hans Frygt for at begunstige Hovedstaden paa Provinsbyernes Bekostning. Forskellige Virkninger sporedes dog. Et ældre Forbud mod at tage en højere Rente end 4 % blev ophævet, nogle Handelsafgifter blev nedsat og Lempelser indført i Bestemmelserne om, at vestindisk Sukker udelukkende maatte udskibes i København og de Købstæder, hvor der fandtes Sukkerraffinaderier. Vigtigst var det, at man slappede Kornbeskyttelsen. Navnlig blev det — paa Oeders Tilskyndelse og i Overensstemmelse med norske Interesser — i 1772 og for otte Aar tilladt mod en rimelig Told at indføre udenlandsk Korn i det søndenfjeldske Norge. Foreløbig vilde man prøve Virkningen af en Foranstaltning, som det derefter var Tanken at gøre stedsevarende. Til Skade for den sunde Udvikling af Forholdet mellem de to Rigsdele var det andre Principper, som var bestemmende for Struensees Efterfølgere.

Paa Løsningen af *Landbosagen* tog man i Begyndelsen fat med stor Kraft. Generallandvæsenskollegiet blev ophævet og erstattet med en Generallandvæsenskommission. Alle Medlemmerne var Tilhængere af vidtgaaende Reformer. Oeders Optagelse maatte navnlig virke som et Program. Ikke alene gjaldt det om at faa Fællesskabet afskaffet, Hoveriet bestemt og Arvefæste indført. Ogsaa Stavnsbaandet skulde ophæves og Bondestanden have den Frihed, som tilkom den efter Naturens Lov. Udtrykkelig understregede Kongen i den offentliggjorte Forordning, at han uden Forandring holdt fast ved sit Forsæt at „bidrage alt muligt til Bondestandens Opkomst og Landbrugets Forbedring". Paa Antvorskov og Vordingborg Krongodser, hvis Bestyrelse blev Kommissionen overdraget, skulde den bestandig have for Øje, at Kongen ikke ønskede „Etablissements" for Proprietærer, men for Bønder. I Overensstemmelse med Oeders Anskuelser blev det Opgaven at faa Hovedgaardene udstykket og Hoveriet afløst.

Oeder.
Sortekunstblad.

Generallandvæsenskommissionens Virksomhed fik kun eet betydningsfuldt Resultat: *Hoveriforordningen* af 20. Februar 1771. Paa Landets samtlige Godser skulde Arbejdsydelsen fastsættes i Forhold til Bøndernes Hartkorn, Omfanget begrænses og Statsmyndighederne afgøre Tvistemaal. Paa Forhaand var man klar over, at Grundlaget frembød Mangler. Hartkornsansættelsen var mange Steder forældet og et ufyldestgørende Udtryk for Bønderbrugenes Størrelse og Værdi. Noget bedre mente man dog ikke at kunne opstille. A. P. Bernstorff dømte da ogsaa, at Loven i det hele og store tog billigt Hensyn til baade Bønder og Godsejere. Talrige Proprietærer paastod derimod, at dens Udstedelse gjorde Fæsterne uvillige til at udføre deres Arbejde. *Stavnsbaandssagen* lykkedes det ikke at føre til en Afslutning. Kommissionen udarbejdede et Forslag, som i det væsentlige genindførte Tilstanden fra Christian VI's Dage. Enhver Bonde, som i otte Aar havde staaet ved Landmilitsen, havde udtjent som hvervet Soldat eller var over 34 Aar, skulde frit kunne nedsætte sig, hvor han vilde. Da Godsejerne skulde miste enhver Indflydelse paa Soldaterudskrivningen,

banede man samtidigt Vejen for Stavnsbaandets fuldstændige Ophævelse. Struensee bærer Ansvaret for, at dette Forslag blev lagt til Side. Muligvis har det forekommet ham utilstrækkeligt, muligvis har han været betænkelig ved dets Gennemførelse. I hvert Fald er dets Skæbne et Vidnesbyrd om, at Landbosagens Løsning laa uden for hans nærmeste Interesser.

Som allerede fremhævet (S. 3) har alle Oplysningstidens Fyrster og Statsmænd lært af Tidsaanden. Hyppig har man dog ogsaa overdrevet dens Betydning. *Catharina II* og *Frederik den Store* var personlig interesseret i Tidens aandelige Spørgsmaal, vekslede Breve med Litteraturens Stormænd og var optaget af deres Bestræbelser. Mere eller mindre har man villet genfinde de samme Træk hos deres Samtidige. Kun delvis med rette. Oplysningstidens mest udprægede Repræsentant, *Josef II* af Østrig, stod saaledes i det køligste Forhold til sin Samtids litterære Bevægelser, holdt deres Førere paa Afstand og afskyede de fleste af deres Lærdomme. Ogsaa Struensee var ganske ulitterær. Hans efterladte Bogsamling var yderst ringe, hans Læsning meget begrænset; for Kunsten havde han ingen Sans, for Videnskaben viste han liden Interesse. Naar han lod udarbejde en Reformplan for Københavns Universitet, var det først og fremmest Haabet om de mulige Besparelser, der ledede ham. Kun indirekte — af Valget af Raadgivere og deres Betænkninger — kan man slutte, at han tillige har næret Ønske om at reformere Universitetsundervisningen og skaffe forøget Plads til Tidens Modefag: Økonomi og Naturvidenskaber. Da den norske Biskop Gunnerus fremsatte Forslag til Oprettelsen af et særligt norsk Universitet, satte han ikke noget ind paa dets Gennemførelse.

Paa mange Maader øvede Tidsaanden dog sin Magt.

Fra alle Sider lød Kravene om Frihed for den offentlige Meningsudveksling. Forfatterne hyldede den, og Digterne besang den. Mere eller mindre maatte Statsstyrelsen anerkende dens Berettigelse. For første Gang blev *Ytringsfriheden* fastslaaet som en naturlig Menneskeret. I Danmark skete det ved den berømte *Kabinetsordre af 4. September 1770.* „Det er vor fulde Overbevisning, — erklærede Kongen —, at det er lige saa skadeligt for Sandhedens Undersøgelse som til Hindring for Opdagelsen af nedarvede Vildfarelser og Fordomme, naar redelige Patrioter bliver skræmmede fra at skrive frit efter deres Indsigt og Overbevisning, angribe Misbrug og Fordomme“. Fra Voltaire indløb et smigrende Hyldestbrev. Til Struensees Skuffelse høstede han ellers liden Glæde af sit Frisind. Inden længe viste det sig, at Pressefriheden blev et virksomt Vaaben for hans Modstandere. En Vrimmel af de

tarveligste Flyveskrifter, fyldt med anonyme Angreb paa hans Person og Forhold, gav „Trykkefrihedslitteraturen“ dens Præg. I et nyt Reskript — af 7. Oktober 1771 — maatte det indskærpes, at Bøger og Tryksager skulde bære Forfatterens eller Bogtrykkerens Navn, at Indholdet ikke maatte overtræde de borgerlige Love, og at Injurier og oprørske Skrifter stadig var underkastet deres Straffebestemmelser.

Oplysningstidens Skribenter angreb *Kirke* og *Religion*. Selv naar Statsmændene delte deres Anskuelser, nøjedes de dog i Reglen med at hævde Statsmagtens Rettigheder og Tolerancens Grundsætninger. Struensee var uden Interesse for religiøse Anliggender; som *Deist* havde han alene bevaret en ubestemt Tro paa et højeste Væsen. I Danmark var der ogsaa kun ringe Anledning til Indgriben. Regeringsmagten havde en saa uindskrænket Myndighed over alle Kirkens Anliggender, at der hverken var Anledning til at hævde eller udvide dens Rettigheder; Samfundet var i den Grad gennemtrængt af Lutherdommen, at Spørgsmaalet vedrørende andre religiøse Trossamfund havde ringe Betydning. Forholdet til *Jøderne* var mere et socialt end et kirkeligt Anliggende. Kun et Par enkelte Foranstaltninger kan derfor nævnes. Da en Jøde ønskede at tage Doktorgraden i Medicin, gav det Struensee Anledning til at fastslaa, at akademiske Hædersbevisninger skulde uddeles uden Hensyn til Religion. Nogle ældre Bestemmelser mod Hernhutterne blev ophævet. Større Betydning i Dagliglivet havde det, at en lang Række Helligdage — Tredje Juledag, Tredje Paaskedag etc. — blev afskaffet. Beslutningen skyldtes Ønsket om at forøge Arbejdsdagenes Antal og var under Forberedelse, inden Struensee havde tilegnet sig Statsmagten.

Respekten for den personlige Frihed var en af Oplysningstidens Grundsætninger. Dens Hævdelse af Statsmagtens Rettigheder udelukkede ikke, at det enkelte Menneske i videst mulige Omfang skulde have Frihed til at indrette sit private Liv, som han fandt for godt. Bestræbelserne paa dette Omraade blev tillige paavirket af Tidens lemfældige Bedømmelse af erotiske Forhold. Forskellige Bestemmelser vidnede om, at Struensee delte disse Synspunkter. I større Udstrækning end tidligere og uden særlig Tilladelse fik Slægtninge Lov til at indgaa Ægteskab. 1771 afskaffedes enhver Straf for „Lejermaal“ (Besvangrelse uden for Ægteskab). Ved Omordningen af det københavnske Politi blev det fastslaaet, at det ikke skulde bekymre sig om Borgernes sædelige Vandel. Hvad der foregik inden fire Vægge, skulde være det uvedkommende.

Tidsalderens *Humanitet* var maaske dens smukkeste Træk, Omsorgen for dem, der led ilde og Følelsen af, at ikke alt var tilladt over for dem, som havde forbrudt sig, Ønsket om at skabe taalelige Forhold

for de første, Bestræbelserne for at tilvejebringe bedre Retsbeskyttelse for de sidste. Baade i den sociale Forsorg og i Retslivet viste Struensee Vilje til at handle i Tidens Aand. Hans almindelige Tilbøjelighed for Orden og Regelmæssighed bestyrkede hans Iver. Hovedstadens Fattigvæsen blev fuldstændig omordnet og en „almindelig Plejeanstalt" indrettet, hvis Direktion skulde finde Raad og Bistand hos de Fattigkommissioner, der blev nedsat i Byens samtlige Sogne. En *Opfostringsstiftelse* blev tilvejebragt, som skulde tage sig af de forladte Børn. Med urette heftede Offentligheden navnlig sin Opmærksomhed ved, at der — ligesom i Europas Storbyer — ved Frederiks Hospital blev anbragt en Slags Kasse, hvor ulykkelige Mødre kunde henlægge deres nyfødte Børn. Sammen med Bestræbelserne for at beskytte uægte Børn, — deres Fødsel, hed det, maatte „dem i ingen Maade forekastes eller bebrejdes" —, opfattedes det som et Udslag af Strueenses letfærdige og umoralske Principper.

Talrige Bestemmelser vidner om Struensees Interesse for *Retsplejen.* Navnlig i København fik hans Virksomhedstrang et Udslag, som overlevede hans Fald og til vore Dage har vist sin Livskraft. Fra gammel Tid havde Hovedstaden en Mængde forskellige Domstole. Fornemme og betitlede Personer havde *Hofretten,* Folk i Kongens Tjeneste en *Borgret,* almindelige Borgere *Byretten;* Militæret havde sine egne Værneting, Præster og Universitetet ligeledes. Følgen var en haabløs Forvirring og Langsommelighed, bestandige Rivninger og Uorden. Paa U. A. Holsteins Tilskyndelse og med Stampes Bistand blev der udarbejdet en Forordning — af 15. Juni 1771 —, som ophævede de forskellige Domstole og oprettede en enkelt: *Hof- og Stadsretten.* Fra Montesquieu havde Struensee optaget Læren om Adskillelsen mellem de dømmende og de udøvende Myndigheder og stræbte ogsaa at gennemføre den i den danske Forvaltning. Der findes da heller ikke noget Eksempel paa, at han har sat sig ud over Rettens sædvanlige Vej og blandet sig i dens Afgørelser. Udtrykkelig lod han Kongen indskærpe, at der ikke i Gældssager maatte tages Hensyn til Skyldnerens Rang og Stand. Da Rantzau Ascheberg paakaldte Struensees Mellemkomst, fordi han blev generet af sine Kreditorer, hentede han sig et Afslag. Mange af Lovenes Straffebestemmelser var forældede og i høj Grad barbariske; ofte stod de i skrigende Misforhold til Forbrydelsernes Betydning og Omfang. Paa forskellig Maade viste Struensee sit Ønske om at raade Bod paa disse Mangler. Ny Forordninger skulde udarbejdes, som baade for Tyveri, for Barnemord og Fødsel i Dølgsmaal afskaffede Dødsstraffen. Adskillige af hans Ordrer naaede dog ikke at blive udformet til gældende Lovbestemmelser. Mærkes maa det dog, at han i København fik afskaffet den saakaldte

„skarpe Eksamination", Anvendelsen af Pisk som Middel til at fremtvinge en Bekendelse. „Hellere maa en Skyldig gaa fri end Muligheden foreligge, at man martrer en Uskyldig, hvad der strider mod Menneskehedens Frihed og Rettigheder," udtalte Kongen. Ligeledes var det forbi med den tidligere Sædvane, at Forældre og andre Paarørende uden Lov og Dom kunde faa vanartede Børn og Slægtninge anbragte i Statens Tugthuse. Altsammen er det Bestemmelser, som sammen med Struensees almindelige Styrelsesprincipper gør ham til en udpræget Repræsentant for den oplyste Enevælde.

3. Struensees Fald.

Struensees Optræden og Statsstyrelse vakte den voldsomste Forbitrelse. For første Gang i den danske Enevældes Historie rejste der sig en Folkestemning, som vendte sig mod Regeringen. Ude i Landet mærkedes den kun lidt. Provinsbyernes Borgere levede fjernt fra Begivenhedernes Midtpunkt og var optaget af deres egne Forhold; Slid og Fattigdom fyldte Bøndernes Tilværelse. Anderledes i København. Mange af Struensees Love og Anordninger var af største Betydning for Hovedstadens Forhold, dens Borgeres Virksomhed og daglige Liv. Ad de tusinde Veje spredtes Fortællinger om Begivenhederne ved Hoffet og i Embedskontorerne. Bestandig havde man Magthaverne for Øje, fulgte deres Færden og dannede sig en Opfattelse af deres Personer.

J. H. E. Bernstorffs Afskedigelse havde man taget med Ro. Uden for Vennernes og Standsfællernes Kredse forholdt man sig tavs. Johannes Ewald skrev et Digt, som fremhævede hans Fortjenester af Nordsjællands Bønder; til Gengæld var der enkelte, som gav Udtryk for Uvilje mod det Stormandsvælde, for hvilket han havde været Repræsentanten, og for Misfornøjelsen med de mange Udlændinge, han beskyldtes for at have indkaldt. „Almuen ser gerne, — forklarede Historikeren P. F. Suhm, — at de store trykkes, og den indbildte sig, at den nu vilde blive af med alle sine Plager, og troede, at Kongen selv vilde regere." Adskillig Tid gik hen, inden man sporede Omslaget. Forholdsvis sent fik man Øje for Struensees Betydning; mærkelig længe var det den almindelige Opfattelse, at det var Rantzau, som havde fældet Bernstorff og bestemte Kongens Afgørelser. Adskillige af Struensees tidligste Foranstaltninger var egnet til at vinde Folkestemningen for den ny Regering. Ophævelsen af Forgængernes Skattepaalæg maatte skaffe den Sympatien hos den store Befolkning, Trykkefriheden hverve den Tilhængere i alle Kredse, som var paavirket af Tidsstrømningen. Det var først, da Struensee lod sig udnævne til *Kabinets-*

minister, at Offentligheden fik Forstaaelse for hans Indflydelse. Nu bliver Struensee offentlig Konge, som han fordum har været det hemmeligt, skrev Suhm. Hans værste Fjender kunde ikke have givet ham noget farligere Raad, udtalte A. P. Bernstorff. Ligegyldigheden for Konseilministrenes Skæbne blev afløst af Utilfredshed med deres Efterfølger; Glæden over enkelte af hans Foranstaltninger druknede i Forbitrelsen over hans øvrige Lovgivning og Administration. Københavns Borgere havde hovedrystende været Vidner til Christian VII's Optøjer og natlige Vægterkampe; deres Misbilligelse af Kongens Livsførelse blev for intet at regne mod den Forargelse, med hvilken de hørte om Forholdet mellem Struensee og Dronningen. Hvor Fortællingerne hørte op, tog Rygterne Fart; henimod Slutningen af 1771 var Byen en Heksekedel af de vildeste Paastande. Alt blev troet, intet benægtet. Selv de uskyldigste Anordninger blev udlagt paa værste Maade.

Vanskelige *økonomiske Forhold* øvede deres Indflydelse. Baade 1770 og 1771 var slette Høstaar. Paa Landet kunde man trøste sig med stigende Kornpriser, — 5½ Rd. blev der betalt for en Tønde Rug —; for Bybefolkningen betød de Knaphed og forringede Levevilkaar. Inddragningen af Understøttelser til Industrien og Konkurrencen fra Hertugdømmerne bevirkede, at en Række Fabriksforetagender maatte standse Virksomheden og afskedige deres Arbejdere. Haandværkerne var forbitrede over de mange Frimesterbevillinger og frygtede for en Ophævelse af Lavene. Fra alle Sider lød der Klager over Dyrtid og Næringsløshed. Kommunale Takster foreskrev Bryggere og Bagere at holde rimelige Priser. Ynkeligt klagede de over, at de arbejdede med Underskud. Værre var det, at Byens Forsyninger om Vinteren var ved at slippe op. I Efteraaret 1771 viste en Optælling, at der kun var 22,000 Tdr. Korn i Byen, medens der skulde bruges 70,000. Regeringen gjorde sit bedste. Allerede i Oktober 1770 forlangte Kongen Underretning om Grunden til de høje Kornpriser og paalagde Magistraten at „angive de Midler, som hurtigt kunde hæve Ondet og igjen skaffe Overflod og billige Priser“. Aaret efter blev der udarbejdet en formelig Næringsordning, som skulde sikre Byens Forsyning. Forbud blev udstedt mod Udførsel af Landets Kornvarer og mod Brændevinsbrænding; Toldnedsættelser lettede Kornindførslen. Fra de kongelige Magasiner blev der for nedsat Betaling udleveret Korn; fra Raadhuset og andre offentlige Bygninger blev der solgt Brød. Det forebyggede Hungersnøden, men kunde ikke afhjælpe Knapheden. Som altid gav man Myndighederne Skylden. „Store Gud, — spørges der i et af Datidens Flyveskrifter —, haver Du i din Vrede formedelst vore Misgjerningers Mangfoldighed givet os saadan ueftertænksom Øvrighed“.

Struensees Statsstyrelse vakte den voldsomste Kritik. Muligvis, —

har man sagt —, vilde en handlekraftig Konge have kunnet gennemføre hans Reformer; af en almægtig Minister taalte man dem ikke. Folkelig Glans stod der ikke om Struensees Navn. Han levede i Hoffets snævreste Kreds og viste sig sjældent for Offentligheden; over for Audienssøgende var han forretningsmæssig og lidet imødekommende. Hans *Tyskhed* gjorde ham til en fremmed og vakte Uvilje over, at danske Statsborgere havde en Minister, som var ude af Stand til at tale deres Modersmaal. Maaske for første Gang vaagnede en folkelig Nationalfølelse. De mange Afskedigelser gav ham Ry for Haardhed og Hjerteløshed. Det er næppe helt urigtigt, naar U. A. Holstein har forsikret, at Struensee af Naturen var god og ofte følte Trang til at vise Mildhed. Blot lod han sig lede „af et fejlagtigt Princip og indbildende sig, at det var hans Pligt, gjorde han sig haard og afstedkom derfor meget ondt imod sit Vidende og sin Vilje“. Fra mange Sider havde man klaget over Standspersoners Tilbøjelighed til at ansætte deres *Lakajer* i offentlige Bestillinger. Da Forbudet udkom og blev bragt til Anvendelse, var man først og fremmest tilbøjelig til at ynkes over Ofrene og beklagede „disse arme Mennesker, der havde giftet sig og var blevet satte i den yderste Fortvivlelse“. Paa lignende Maade gik det med Forandringen af det *københavnske Bystyre.* Glemt var alle Klager over dets Mangler, levende alene Indtrykket af den Hensynsløshed, hvormed det blev kastet over Ende. For Forbedringerne i Byens Forvaltning havde man ingen Forstaaelse; selv de naturligste Foranstaltninger gav man en hadefuld Udlægning. Tidligere havde Byens Porte været lukkede om Natten og om Søndagen i Gudstjenestetiden; baade Nat og Dag skulde der betales Portpenge. I Struenseetiden fik man Lov til frit at passere dem baade Hellig- og Hverdage; kun om Natten krævede man Afgift. Selvfølgelig var det en Bekvemmelighed for Byens Borgere; alligevel blev det sat i Forbindelse med Struensees Ugudelighed og fortolket som Udslag af hans Ønske om at holde Folk fra Kirkegangen.

Særlig var man oprørt over *Struensees Opførsel* over for Kongefamiliens forskellige Medlemmer. Om Christian VII's Sindssygdom havde man ingen Viden; højst kan der nævnes Træk, som viser, at man efterhaanden blev opmærksom paa hans svigtende Regentevner. Ærbødigheden for Kronens Bærer var stadig levende og vendte sig til Harme over de talrige Tilsidesættelser, for hvilke han var Genstand. Snart fortaltes det, at han blev holdt indespærret, snart blev det paastaaet, at han maatte finde sig i den uværdigste Behandling; til sidst var det den almindelige Tro, at Struensee stræbte ham efter Livet og vilde gøre sig til Statens Herre. Ligesaa optaget var man af den lille *Kronprins Frederik.* Alle vidste at fortælle, at Dronningen forsømte hans Opdra-

gelse. Struensee var Tilhænger af Rousseaus Opdragelsesprincipper; selv om Vinteren skulde Barnet bære lette Klæder, tage kolde Bade og opholde sig i uopvarmede Værelser; sammen med en Legekammerat fik han Lov til at tumle sig, som han vilde. Det er muligt, at denne Opdragelse har været til Barnets Fordel; sikkert er det, at den blev opfattet som en Mishandling og forklaret som Udslag af Struensees Ønske om at undergrave Drengens Helbred. Først og sidst var det *Forholdet til Dronningen*, som vakte Menigmands Forargelse. Mange af Struensees Anordninger blev sat i Forbindelse med hans egen Livsvandel. Først og fremmest gjaldt det Bestemmelsen om, at kun den fornærmede Part havde Adkomst til at føre Klage over Ægteskabsbrud, og at Ægteskab kunde indgaas mellem Ægteskabsbrydere, naar den ene Part var død eller Ægteskabet ophævet. Myndighedernes Lemfældighed i Sædelighedssager og Forbudet mod Politiets Indgriben i alt indendørs Liv opfattedes som Led i Bestræbelserne for at undergrave de moralske Principper, som var Samfundets Grundvold.

Trykkefriheden bevirkede, at disse Stemninger fik offentligt Udtryk.

Med rette er der bleven gjort opmærksom paa, at det danske Folk kun havde ringe Forudsætninger for paa en heldig Maade at benytte den udstrakte Trykkefrihed, som saa pludselig blev det indrømmet. Ganske vist havde der allerede i Frederik V's Dage været en Forhandling i Gang om Landets økonomiske Forhold. Kun snævre Kredse, nogle Godsejere, Akademikere og Embedsmænd, havde dog hidtil følt sig opfordret til at beskæftige sig med offentlige Anliggender. Mindst af alt var der skabt en litterær Tradition, paa hvilken der kunde bygges videre. Pludselig aabnede Pressefriheden for alle Sluser. Litterater af enhver Slags, mislykkede Studenter og tarvelige Skriblere, velmenende Borgere og taabelige Samfundsreformatorer følte sig kaldede til at tage til Orde om Dagens Begivenheder. Følgen var et Utal af Tidsskrifter og Aviser, Pjecer og Bøger, Digte og Flyveblade. Mange af Titlerne giver en Forestilling om deres Niveau: Ole Smedesvends Begrædelser over Risengrød, Samtale mellem Kaffekanden og Tepotten samt Kammerpotten, Gabriels Gjensvar til Helvedes Fyrste etc. etc. Raahed prægede Indholdet, grove Skældsord og nærgaaende Sigtelser, slibrige Fortællinger og svinske Antydninger. Med god Grund var der alvorlige Mænd, som forargedes over Trykkefrihedens Virkninger og betragtede dem som Vidnesbyrd om Folkets aandelige Fattigdom. Bestandig mærkes det, at Pressefriheden for første Gang kom til Anvendelse i en Tid, da Statslivet var udsat for en voldsom Omvæltning. Andetsteds i dette Værk findes der en Fremstilling af Oplysningens og Rationalismens Aandsliv, som viser, at der paa adskillige Digterhybler og i stille Studerekamre blev udført et frugtbart og værdifuldt

Arbejde. Glemmes maa det ikke, at det var i disse Aar, at *Johannes Ewald* og *Johan Herman Wessel* skrev Digte og Skuespil, at en Række Historikere tilrettelagde deres store Værker, og at Sorøprofessoren *Andreas Schytte* forberedte sin Fremstilling af Staternes indvortes Regering. Det er maaske det stærkeste Vidnesbyrd om den almindelige Svimmelhed, som havde grebet Tidens Mennesker, at mere end een af disse Forfattere, naar de tog til Orde om Dagens Begivenheder og brændende Spørgsmaal, blev paavirket af den almindelige Smagløshed.

Alligevel har „Trykkefrihedslitteraturen" sin Værdi som Udtryk for Tidens Stemninger og Anskuelser. Dens utiltalende Karakter udelukker ikke, at den var et Vidnesbyrd om voksende offentlige Interesser og i mange Kredse har forøget Sansen for Samfundets Anliggender. Langt de fleste af Indlæggene om Regeringens Foranstaltninger drejede sig vel kun om Smaating, om Tallotteriet og Embedsmændenes Lønninger, om Forholdet mellem Jøderne og Guldsmedene og om Lavsmestrenes vanskelige Stilling. Ogsaa vigtigere Spørgsmaal blev dog Genstand for offentlig Omtale. *Debatten om Landbosagen* gik stadig sin Gang; baade Venner og Modstandere af Bøndernes Frigørelse udtalte deres Meninger. Norges Stilling og Forhold spillede en stor Rolle. Troskaben og Loyaliteten mod den fælles Konge udelukkede ikke, at mange *Nordmænd* fremsatte Klager over Danmarks Udnyttelse af deres Land og stillede Krav om særlige norske Institutioner. Navnlig var det Danmarks Eneret paa Indførsel af Korn i det søndenfjældske Norge, som gav Anledning til de bitreste Udtalelser, desuden Savnet af et norsk Universitet og en norsk Bank.

Struensees Statsmandsgerning blev Genstand for utallige Flyveskrifter. I de første Maaneder efter Pressereskriptets Udstedelse var der adskillige Forfattere, som gav Udtryk for Tilfredshed med Regeringsskiftet og dets Følger. Ogsaa senere var der enkelte, som glædede sig over Konseillets Afskaffelse. Efterhaanden blev det andre Stemninger, som kom til Orde, Had og Foragt for Struensee, Harme over hans Foranstaltninger og Frygt for de skumle Planer, han blev beskyldt for at sætte i Værk. Adskillige af Klagemaalene var berettigede. I Reglen skød de over Maalet. Naar baade Suhm og Jacob Langebek advarede Kongen mod de fremmede Lejesvende og opfordrede ham til at søge sine Raadgivere blandt Landets indfødte Borgere, var de tilbøjelige til at overse, at han ogsaa havde tyske Undersaatter. Først og fremmest var det Struensees Forhold til Dronningen og hans forskellige Politiforanstaltninger, som blev gjort til Genstand for Behandling i Flyveskrifter og Viser. „En ung Konges Favorits Straf for Kongens misbrugte Fortrolighed" kaldes et Flyveblad. „Er det muligt —, spørges der i et andet —, at en Hustrus Boler kan være hendes Mands oprigtige

Ven og tro Raadgiver?“ Angrebene varede ved efter Struensees Fald, blev blot endnu voldsommere og tarveligere. Først efterhaanden — vistnok under Indtryk af Beretningerne om hans Omvendelse — sporer man Tegn paa en mildere Bedømmelse. Langt mindre følte man Trang til at bryde Staven over Dronningen; snarere er det Beklagelser over hendes Ulykke, der kommer til Orde, Fremhævelse af hendes Letsindighed og Svaghed og Harme over Forføreren, der havde forskyldt hendes Ulykke. Klagerne over Regeringsførelsen var rettet mod Struensee, men maatte ogsaa ramme Kongen. Naar en Forfatter — oven i Købet en Embedsmand — kaldte Danmark „en Bolig for Økonomi- og Kommerceforstyrrere“, laa det nær at tænke paa Regenten, som ikke havde været i Stand til at vælge bedre Raadgivere. Kun de allerfærreste drog dog saa vidtgaaende Konsekvenser. For langt de fleste var det Forudsætningen for Angrebene paa den almægtige Kabinetsminister, at hans Overgreb i lige Grad var gaaet ud over Folket og Kronens Bærer. Derfor kom Struenseetiden heller ikke til at løsne Baandet mellem Konge og Folk; tværtimod blev det snarere styrket.

I Løbet af 1771 forefaldt nogle Begivenheder, som i høj Grad forøgede *Misstemningen mod Struensee* og tillige gav Offentligheden Indtryk af hans Svaghed. Misfornøjede over ikke at kunne faa deres Lønninger udbetalt, drog et Par Hundrede norske Matroser i September 1771 ud til Hørsholm Slot for personlig at overbringe deres Klager. Skønt de ikke havde ondt i Sinde, vakte deres Komme den alvorligste Forskrækkelse. Baade Dronningen og Struensee forberedte en Flugt til Kronborg. Da Matroserne modtog Tilsagn om at faa deres Ønsker forelagt Kongen, vendte de dog fredeligt tilbage til Hovedstaden. Endnu i samme Maaned blev det besluttet ved Frederiksberg Slot og i Kongefamiliens Nærværelse at fejre en Fest for Marinens Tømmermænd; med en stegt Okse, — „Forsoningsoksen“ blev den kaldt —, vilde man gøre et Forsøg paa at vinde Stemningen inden for Holmens Mandskab. Resultatet blev det modsatte. Umiddelbart forinden opstod der Rygter om en *Sammensværgelse.* Følgen blev ny Panik og Beslutningen om, at Hoffet skulde blive paa Hørsholm. Selvfølgelig blev det ingen Hemmelighed, at Struensee ved begge Lejligheder havde vist Mangel paa Mod og Besindighed. I vide Kredse opstod der en Følelse af hans Magtesløshed og usikre Stilling. Ny Begivenheder gav den yderligere Næring. Ved Juletid kom det til et *militært Mytteri.* Hestgarden var tidligere bleven opløst, og samme Skæbne skulde nu ramme Fodgarden, hvis Mandskab man ønskede at fordele blandt Byens andre Fodfolksregimenter. Beslutningen vakte Misfornøjelse hos de militære Myndigheder og endnu mere blandt Hovedstadens Indbyggere. Garderkorpsene var overvejende sammensat af indfødte, navnlig norske, Sol-

dater og derfor populære. Juleaftens Dag strømmede en Del af Gardisterne til Slotspladsen, satte Bajonetterne paa Geværerne og gjorde sig rede til Modstand. Officerer, som vilde tale dem til rette, fik Knubs og haarde Ord; Befolkningen viste Lyst til at slutte sig til dem. Resultatet blev, at man opfyldte deres Krav om fuldstændig Afsked og lod dem beholde Munderingerne. Heller ikke denne Begivenhed fik saaledes vidtrækkende Følger. Sammen med Matrostoget var den dog et Vidnesbyrd om den ophidsede Stemning og i sit Forløb et Tegn paa, at Statsmyndighedernes Magt var i Færd med at svigte.

Særlig blev det farligt for Struensee, at han heller ikke fandt Støtte hos *Embedsmændene*. „At gøre Kronens Tjenere misfornøjede — i et Land, hvor der næsten ikke findes nogen Borgerstand —, er det samme som at ophidse alle dem, der er i Stand til at beklage sig," skriver Reverdil i sine efterladte Memoirer. Struensees Tilhængere var klare over Forholdet og søgte at tilvejebringe en Forandring. I hvert Fald de Folk, som er i Embederne, maa dog være tilfredse, mente Struensee. Svaret lød, at selv hans Venner var misfornøjede. Mere og mere var Struensee bleven en ensom Mand. Med Schack Carl Rantzau Ascheberg kom det til et ligefremt Brud, med Udenrigsminister A. S. v. d. Osten var der stadige Rivninger. Allerede tidligere er det nævnt, at ogsaa General P. E. Gähler fjernede sig fra Struensee; med U. A. Holstein var det samme Tilfældet. Det var væsentlig personlige Forhold, som bevirkede disse Brydninger; ved Siden af findes der ogsaa Vidnesbyrd om, at man var betænkelig ved Struensees store Magt, som man havde vanskeligt ved at bringe i Overensstemmelse med Kongeloven. Endnu større var Uroen i den egentlige Embedsstand. Enhver, som havde fjerneste Tilknytning til de styrtede Konseilministre eller delte deres Anskuelser, var ogsaa fælles med dem i Vreden og Forbitrelsen over de mange Afskedigelser. Datidens Breve er fyldt med Klager over den hensynsløse Behandling, som blev de fjernede Embedsmænd til Del. De tilbageblevne havde for saa vidt Grund til Tilfredshed, som Omvæltningen fremskyndede Avancementet og gav forøgede Muligheder for Indflydelse. Den naturlige Glæde over de forbedrede Udsigter svækkedes imidlertid ved den almindelige Utryghed og Ængstelse for Fremtiden. Vanskeligheder i den daglige Gerning føjede sig til. De store Forandringer i Administrationen bragte Uregelmæssighed i Sagernes Gang og gav Anledning til Brydninger. Adskillige Eksempler viser, at Provinsens Embedsmænd kun med Knurren bøjede sig for Magthaverne i de københavnske Kontorer. Struensees personlige Optræden forøgede Misstemningen. Hans Bryskhed i det daglige Samkvem maatte føles særlig stærkt inden for Kredse, der havde været vant til en Bernstorffs afdæmpede og sirlige Tale. Tonen, i hvilken de kongelige

Resolutioner saa ofte var affattet, virkede krænkende, og de mange Reprimander efterlod en Brod, som smertede længe. Til alt dette kom Misfornøjelse med de mange ny Bestemmelser vedrørende Embedsmændenes Forhold, Indskrænkning i Uddelingen af Ordner og Titler, Forbud mod Sammenhobning af Embeder og Formindskelse i Indtægter. Sammen med den almindelige Folkestemning var det altsammen Forhold, som danner Forudsætninger for det Angreb, der omsider blev rettet mod Struensees Magtstilling og Eksistens.

I Løbet af Efteraaret 1771 forberedtes *Hofrevolutionen*, som skulde bringe Struensee til Fald. Hans tidligere Ven og senere Fjende Grev *Rantzau Ascheberg* i Forbindelse med en Eventyrer og Godsspekulant, *Magnus Beringskjold*, var dens første Anstiftere. Ingen af dem lod sig lede af ideelle Bevæggrunde. Rantzau var harmfuld over, at han hverken havde faaet tilstrækkelig Del i Magten eller i dens økonomiske Fordele. Ikke engang mod sine Kreditorer havde han opnaaet Beskyttelse. Beringskjold var forbitret over, at Struensee og Regeringsmyndighederne var kommen hans Ejendomshandler paa tværs og havde foranlediget retslig Undersøgelse af hans Forhold.

Begge forstod de, at det var nødvendigt at vinde Understøttelse i politisk betydende Kredse. Til en Begyndelse søgte de den hos de styrtede Konseilministre. Baade Bernstorff og hans Fæller havde efter deres Fald holdt sig i fuldkommen Ro. Ingen af dem havde tilkendegivet fjerneste Tilbøjelighed til at yde deres Medvirkning ved en Forandring. Alligevel kunde man selvfølgelig regne paa deres Misfornøjelse med den raadende Tilstand. I September 1771 modtog J. H. E. Bernstorff Besøg af Beringskjold. Som rimeligt var, udtalte han sig med stor Forsigtighed og undgik at binde sig til en Samvirken med Folk, til hvem han ikke kunde have Tillid. „Grev Rantzau ved, — har han senere gengivet sine Udtalelser til Reverdil —, at jeg ikke kan stole paa ham og ikke indlade mig paa en Sag, i hvilken han er Partner". Ogsaa til Grev A. G. Moltke har Beringskjold henvendt sig. Resultatet blev det samme. Først under Indtryk af Rygterne om Struensees Anslag mod Kongen lykkedes det Rantzau og hans Fælle at hverve indflydelsesrige Tilhængere for deres Planer. Den nødvendige militære Støtte fandt de hos to Officerer, General *H. H. Eickstedt* og Oberst *G. L. Køller*. Ingen af dem var fremragende, men begge var de paalidelige og handlekraftige Mænd, som mente at gøre deres Pligt mod Kongen og hans Hus. Den første var Chef for et Dragonkorps, som det var bleven overdraget at vaage over Kongefamiliens Sikkerhed; den sidste var Øverstkommanderende over et af de københavnske Regimenter, som efter Livgardens Opløsning stillede Vagter ved Slottet. Endnu vigtigere var det, at de sammensvorne fik Tilslutning hos to af Konge-

familiens Medlemmer, Enkedronning *Juliane Marie* og hendes Søn, Kongens Halvbroder, *Arveprins Frederik*. Prinsens tidligere Lærer og senere Kabinetssekretær *Ove Høegh Guldberg* tilvejebragte Forbindelsen. Muligvis har det ikke været dem nogen fjerntliggende Tanke, at Struensees Forhold til Dronningen kunde faa Følger, der forringede Prinsens Arveudsigter. Personlige Krænkelser og Tilsidesættelser bidrog yderligere til at ophidse deres Stemning. For Rantzau og hans Fæller var det af største Betydning at have Kongefamiliens Medlemmer

Adgangstegn til Maskeraden d. 16. Januar 1772.
Tilhører Museumsinspektør P. Hauberg.
Fotografi.

i Ryggen. De fik derved en Slags Adkomst til deres Indskriden og kunde, — om den mislykkedes —, nære Haab om at slippe helskindet fra Intrigen. Ved Midten af Januar Maaned 1772 var Sammensværgelsen bragt i Stand og Fremgangsmaaden aftalt. Adskillige Ytringer tyder paa, at baade Struensee og hans nærmeste Medarbejdere har haft Følelsen af, at et Anslag var under Forberedelse. Rimeligvis har de stolet paa, at Frygten for Følgerne skulde forhindre ethvert alvorligere Foretagende. Saa helt ubegrundet var det ikke. Rantzau Ascheberg, — fortælles det —, skal i sidste Øjeblik være bleven ængstelig og kun ved et Tilfælde forhindret i at røbe det planlagte Overfald.

Om Aftenen *den 16. Januar 1772* var der Bal paa Hofteatret. Venner og Fjender af Struensee fejrede en sidste fornøjelig Fest i hverandres Selskab. Efter Opbruddet traf Køller og Eickstedt de sidste Forberedelser, samlede deres Officerer, vandt deres Tilslutning og forvissede sig om, at alle Posterne var besat med paalideligt Mandskab. Karakte-

ristisk nok var det nødvendigt at hente Rantzau Ascheberg. Ved 3—4 Tiden om Morgenen mødtes de indviede med Enkedronningen, Arveprinsen og Guldberg. Køller gik af Sted for at fængsle Struensee og Enevold Brandt; hans eneste — retslig utilstrækkelige — Grundlag var en Ordre undertegnet af Enkedronningen og hendes Søn. De øvrige begav sig i samlet Flok til Kongens Soveværelse, lod ham vække og underskrive de nødvendige Ordrer. Baade Brandt og Struensee blev

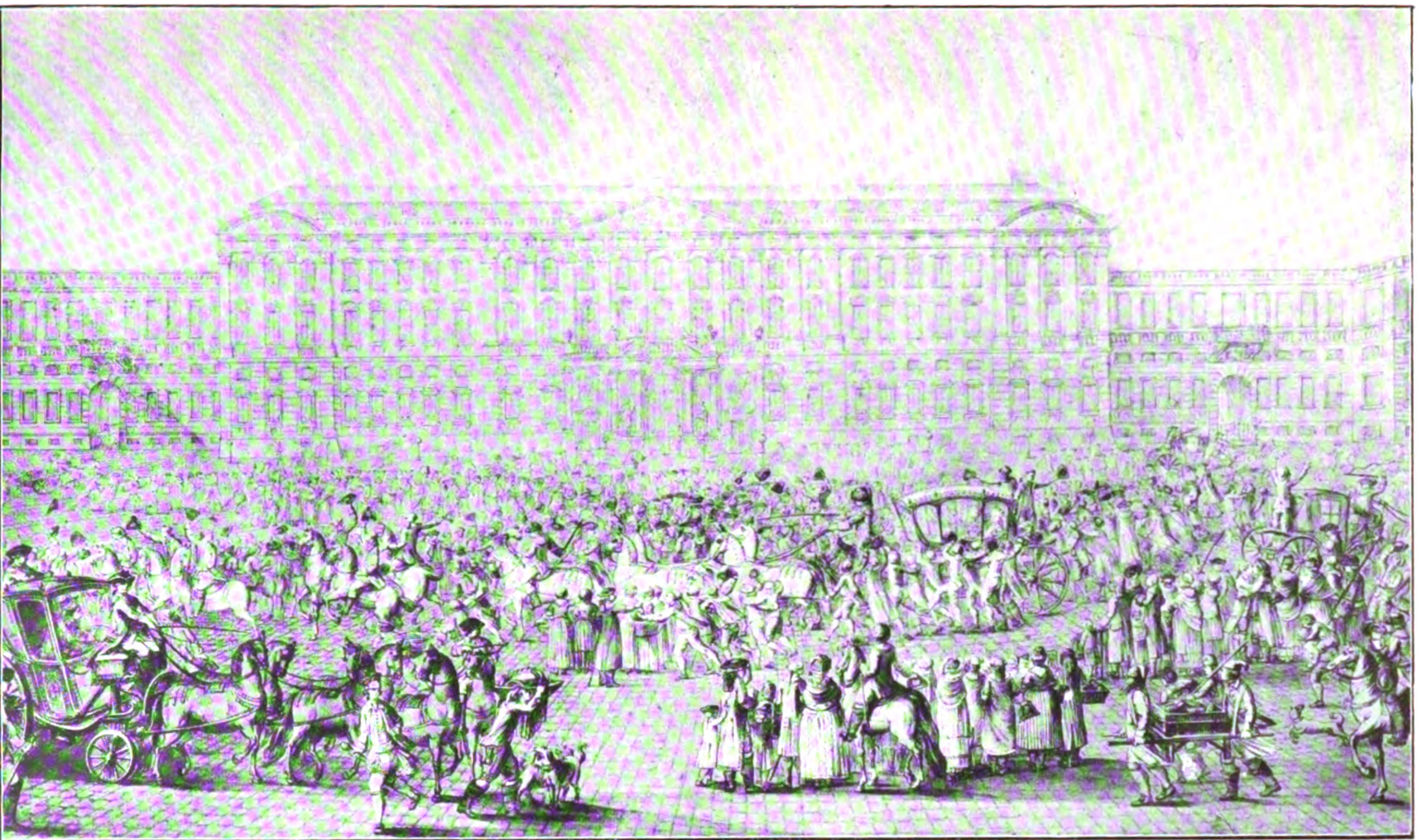
Struensees Fængsling.
Samtidigt Træsnit.

overrasket i deres Senge; ingen af dem gjorde Forsøg paa Modstand; begge optraadte de med Ro og Fatning. Alene Dronning *Caroline Mathilde* viste Ophidselse og gjorde haabløse Forsøg paa at forpurre Anslagets Gennemførelse. Kl. 7 om Morgenen indfandt Grev Rantzau Ascheberg sig ved hendes Dør, lod en Kammerjomfru vække hende og overbringe hende Kongens Ordre: „Jeg har fundet det rigtigst at sende Dem til Kronborg, da Deres Opførsel nøder mig dertil; men det er ikke min Skyld; jeg ønsker Dem, at De maa føle en oprigtig Anger". Forgæves forlangte Dronningen at faa Kongen i Tale; forgæves søgte hun at naa frem til Struensees Værelser; overalt var der Soldater og Officerer, som spærrede hende Vejen. Stadig upaaklædt gav hun Udtryk for sin Vrede og Forbitrelse. Intet hjalp; med haanlig og ufor-

skammet Overlegenhed blev hun vist tilbage af Rantzau; hun opnaaede alene en Samtale med Udenrigsminister Osten, som ved Henvendelse til Kongen skaffede hende Tilladelse til at medtage sin lille Datter. Til sidst maatte hun give fortabt, i Rantzaus og Officerernes Nærværelse lade sig klæde paa og sammen med en Hofdame, Barnets Amme og en Officer sætte sig i en Vogn, som under militær Eskorte kørte hende til Kronborg. Rundt om i Byen havde man forinden arresteret en Række af Struensees Tilhængere, hans Broder, Carl August Struensee, General Gähler, dennes Hustru og forskellige andre. Ligesom Struensee og Brandt blev de fleste af de andre Fanger ført til Kastellet.

Om Formiddagen samledes store Folkemasser paa Slotspladsen og gav Udtryk for deres Jubel over Nattens Begivenheder. Ved Middagstid kørte Kongen en Tur i Byens Gader. Øjenvidner lagde Mærke til hans ængstelige og forskræmte Udseende. Om Aftenen var der Komedie paa Hofteatret og Illumination i Byen. Som en værdig Afslutning plyndrede Pøbelen Utugtshusene og mishandlede deres Beboere. Rundt om i Statens Lande delte man Glæden over Kongens „Befrielse". Viser og Flyveskrifter, Digte og Prædikener lovsang i de mest overdrevne og smagløse Former Kongen, hans Slægt og de Mænd, der havde fældet den farlige Statsforbryder.

Over *Struensees Livsgerning* er der i Tidens Løb bleven fældet modstridende Domme. Undertiden er han bleven betragtet som Reformatoren og Frihedsmanden, der faldt som Offer for sine fremskredne Anskuelser; undertiden er han bleven stemplet som Lykkejægeren og Eventyreren, der bødede for sine Laster og sin ryggesløse Færd. Gennemgangen af hans Historie og hele Statsmandsvirksomhed har godtgjort Overdrivelserne i begge Bedømmelser, men lægger Træk for Dagen, som forklarer deres Fremkomst. Ganske sikkert var hans Fald bleven en Nødvendighed. Det fik være, at han havde erhvervet sin Stilling ved at tage Magten over en syg og viljesvag Monark; det blev hans Ulykke, at han kun kunde opretholde den ved sit Elskovsforhold til Dronningen. Socialt og nationalt var han en fremmed i det danske Folk. Godsejerne og Embedsstanden var Samfundets førende Klasser. I ingen af dem formaaede han at vinde Tilslutning. Borgerstandens Stemning var mindre værd; det betød dog ogsaa noget, at han forskertsede den ved sin Tyskhed og sin Livsvandel. Alle følte deres økonomiske Interesser truet; næsten ingen høstede Fordele af hans Styre. Maaske er det det mest afgørende for Struensees ensomme Stilling, at der ikke af den blodige Afslutning paa hans Livsbane spirede Modsætninger frem, som kom til at sætte Spor i de følgende Aars politiske Brydninger. Med rette har man gjort opmærksom paa, at Struensees Fald skete under utiltalende Former og ved uværdige Redskaber. Lad være, at Enkedronnin-

Christian VII kører over Slotspladsen Morgenen efter Struensees Fængsling.
Tegning af C. F. Stanley paa Frederiksborg.

gen og hendes Søn var de nærmeste til at værne om Kronens Interesser og Kongens Ære. Det tilkom i hvert Fald ikke nogle forgældede Eventyrere og hensynsløse Garnisonsofficerer at øve bestemmende Indflydelse paa Landets Skæbne.

Sejrherrernes første Opgave blev Dannelsen af *en ny Regering.* I anden Sammenhæng (se S. 73 f.) fortælles om de Betragtninger, som blev de afgørende, og om de Embedsudnævnelser, der blev Følgen.

Dernæst gjaldt det Behandlingen af Dronningen og Struensee, Brandt og deres Lidelsesfæller.

Allerede den 20. Januar blev der nedsat to forskellige *Kommissioner*, delvis med de samme Medlemmer. Den ene skulde gennemgaa Arrestanternes Papirer og Brevskaber, undersøge deres Forhold og „paakiende, hvorledes de Skyldige efter Loven bør ansees og straffes“. Den anden blev det paalagt at undersøge Dronningens Forhold. Struenseekommissionen bestod af ni Medlemmer, Højesteretsjustitiarius, Gehejmeraad *Juel Wind*, Generalprokurøren *Henrik Stampe*, seks andre Jurister og fremragende Embedsmænd og desuden *Guldberg*. Oberst Køller, efter Revolutionen Generalløjtnant Køller-Banner, var bleven foreslaaet, men forkastet paa Grund af Deltagelse i Sammensværgelsen; derimod oversaa man, at Guldberg af samme Grund var ukvalificeret til at tage Sæde blandt Struensees Dommere. Lige saa vel kan man gøre Udsættelse paa den unødvendige Haardhed, at baade Struensee, hans Broder og Brandt maatte bære Lænker, som var fastgjort i Muren. Selv Generalinde Gähler maatte en Tid finde sig i, at en Officer om Dagen opholdt sig i hendes Værelse. Utiltalende var ogsaa den Iver, hvormed man søgte at fremskynde Processens Gang og Dommenes Afsigelse. Ubegrundet Frygt for en Modrevolution spillede en Rolle, dog sikkert ogsaa en Hævnfølelse, som havde vanskeligt ved at vente paa sin Tilfredsstillelse. Mod Processens Gang og Forhørernes Form er derimod intet at indvende. I Dronningens Sag blev Kammeradvokat *O. L. Bang* udnævnt til Aktor, i Struensees og Brandts Generalfiskal *F. Wiwet;* Forsvaret for Caroline Mathilde og Struensee overtog Advokat *P. Uldall;* for Brandt var det Kammeradvokaten, som røgtede Hvervet. Wiwets Indlæg gør et frastødende Indtryk. Skønt Uldall var overbevist om baade Dronningens og Struensees Skyld, og for den sidstes Vedkommende fandt Dødsdommen uundgaaelig, gjorde han sit bedste for at finde undskyldende Momenter. Paa mange Maader mærker man, at han ikke var uden Sympati for de Anklagede.

Mod en Del af de fængslede var det umuligt at finde Holdepunkter for *Anklage og Domfældelse.* Næsten alle stræbte de — delvis paa en lidet værdig Maade — at godtgøre deres ringe Andel i Struensees forskellige Regeringshandlinger; med Iver fremhævede de alle Spørgs-

maal, i hvilke de havde tilkendegivet en Uenighed med hans Optræden. I Virkeligheden kunde man udelukkende bebrejde dem, at de havde taget Embedsstillinger af hans Haand og virket med ved Udførelsen af hans Bestemmelser. Om en enkelt af dem, Lægen *K. J. Berger*, hedder det saaledes, at han havde bidraget til „adskillige Forandringer, endog udi ham uvedkommende Ting, og hvorudi hand formodentlig ikke har havt Indsigt nok". Selv for de mest uskyldiges Vedkommende blev det desuagtet fremhævet, at Kongen kun af besynderlig Naade og for denne Gang havde „overseet deres udviiste uforsigtige, ubetænksomme og strafværdige Forhold og Omgang". Med Tab af Embedsstillinger, Forvisning til en Provinsby og en kummerlig Pension maatte de bøde for deres Andel i Struensees Regeringsvirksomhed. Om General Gähler erklærede Kommissionen, at han havde „været en skadelig Mand" og „i Fremtiden lettelig kunde blive det samme, om hannem dertil blev given Leylighed". Afsked og Forbud mod at opholde sig i Sjælland, Fyn og Slesvig skulde forebygge denne Mulighed. Heller ikke mod Carl August Struensee kunde man finde alvorlige Ankeposter. Man nævnte alene, at han i Spørgsmaalet om nogle Forpagtningsanliggender havde givet Anledning til Mistanke om Uredelighed. Resultatet blev, at han maatte forlade Landet. Af alle de implicerede var han den eneste, hvis Livsbane ikke blev brudt. Ved sin ubestridelige Dygtighed fik han senere høje preussiske Embedsstillinger og endte som Finansminister. Som en Erkendelse af den Uret, der var bleven ham tilføjet, blev han i 1789 optaget i den danske Adelsstand. Haardest gik det ud over en Oberst *Falkenskjold*. I Struensees sidste Tid havde han staaet ham særlig nær, givet ham Raad i militære Anliggender og til Gengæld modtaget forskellige Pengegaver af Kongens Kasse. I Kommissionens Øjne var det ensbetydende med, „at hand har solgt sig til Johan Fridrich Struensee, været eenig med ham, tilraadet og befordret begge Garders Afskaffelse, declareret sig reent ud for hans Conservation, ved alle Leyligheder viist Prøve derpaa." Særlig forkastelig var det, at han ved en Eksercits havde fornærmet Arveprinsen ved ikke at lade sit Musikkorps vige til Side for ham. Unægtelig var det for disse „Forbrydelser" en uforholdsmæssig Straf, at han ved kgl. Resolution blev idømt livsvarigt Fængsel paa Munkholm. I 1776 blev han dog benaadet og tog Ophold i Udlandet.

Efter den 17. Januar tilbragte *Dronningen* en Række pinefulde Uger paa Kronborg. Alle foreliggende Meddelelser om hendes Ord og Handlinger bestyrker Sympatien for hendes Karakter; alting tyder paa, at det fortrinsvis har været Struensees Skæbne, som har ligget hende paa Sinde. Gennem indgaaende Forhør over Dronningens kvindelige Tyende blev det med Sikkerhed godtgjort, at Struensee fra Begyndel-

sen af 1770 havde været hendes Elsker. Vidneudsagnene viste Parrets overordentlige Uforsigtighed, men tillige den tarvelige Spionage, for hvilken det havde været Genstand. For deres tydelige Sprog maatte Struensee give op. Forudsat, at hans Bekendelse er ordret gengivet, skete den i den utiltalende Form, at han var bukket under for „Lejligheden og sin naturlige faiblesse for Kvinder". Ogsaa Dronningen begyndte med at nægte Ægteskabsbruddet. Selv om hun ikke i Længden havde kunnet opretholde dette Standpunkt, var det lidet værdigt, at man fra Forhørskommissionens Side besvarede hendes Udsagn med at gøre hende opmærksom paa, at Struensee i saa Fald havde fremsat en Usandhed om sin Dronning og derved gjort sig skyldig i Majestætsforbrydelse. Af Rædsel for at udlevere sin Elsker skal hun derefter have tilstaaet sin Forseelse. Efter en formelig Rettertergang — for en Kommission paa ikke mindre end 35 Medlemmer — fældedes Skilsmissedommen. En Tid var det Tanken at anbringe Dronningen paa Aalborg Slot. Hendes Broder, den engelske Kong Georg III, blandede sig dog i Sagen, harmfuld over den Behandling, for hvilken Søsteren havde været Genstand, og satte, støttet ved Flaadeudrustninger, igennem, at hun kom til at tage Ophold uden for Danmark, i *Celle* i Hannover. Den 31. Maj 1772 gik hun om Bord i et engelsk Krigsskib, hilst med Dronningesalut baade fra den britiske Orlogseskadre, som ledsagede hende, og fra Kronborg.

Mindesmærke i Celle for Caroline Mathilde. Fotografi.

Med Struensees Navn er uløseligt forbundet *Enevold Brandts*. Kabinetsministeren kendte ham fra Altona-Aarene og havde i Efteraaret 1770 faaet ham ansat ved Hoffet (se S. 27). Han var godmodig og venlig, men letsindig uden Grænser. Selv i Fængslet nynnede han Opera-

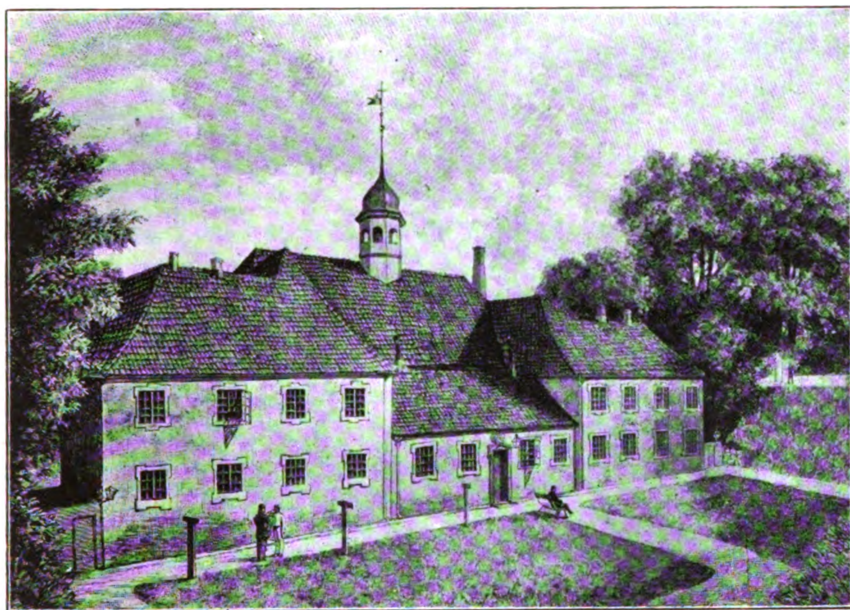
melodier og tilskrev Kongen et Brev, hvori han ikke alene bønfalder om Fritagelse for Straf, men samtidig udtaler Ønsket om at blive Amtmand i Holsten. „Brav som en Romer, men tummelumsk som en Oldenborre“ kaldte Rantzau Ascheberg ham. Nogen politisk Betydning har han aldrig haft. Hof og Teater var hans Interesser, Forlystelser hans Maal. Rimeligvis er han den eneste, for hvem Struensee har næret virkeligt Venskab. Paa alle Maader havde han søgt at gøre ham Stillingen behagelig, skaffet ham Grevetitlen og rige Gaver. Alligevel var han stadig utilfreds og har i nærgaaende Ord sagt Struensee ubehagelige Sandheder.

Til Brandts Ulykke havde det været hans væsentligste Opgave at holde Kongen med Selskab og vaage over hans Opførsel. Inden længe var han bleven ked af Hvervet og behandlede sin Herre med uforskammet Ligegyldighed. Christian VII gengældte den med en inderlig Uvilje og plagede ham med sine Ondskabsfuldheder. En Gang ved et Taffel havde det været særlig slemt. Efter Aftale med Struensee besluttede Brandt at give Kongen en Lektion. Formen var let funden. Christian VII viste jævnlig Lyst til at komme i Haandgemæng med sine Omgivelser. Med adskillige af sine tidligere Yndlinge har han været i Slagsmaal. De to Drenge, — den ene en Neger —, som var hans stadige Omgangsfæller, havde hyppigt Besvær med at holde ham fra Livet. Under Haandgemænget mellem Brandt og Kongen vankede der gensidige Knubs. Kongen fik et Bid i Fingeren og en Rift paa Halsen. Nogen Ulykke var der dog ikke sket. Alligevel blev det denne Episode, som blev afgørende for Brandts Livsskæbne. I Kommissionsdommen blev det i Almindelighed lagt ham til Last, at han havde været Struensees Fortrolige, fremmet dennes afskyelige Hensigter og ilde varetaget sine Pligter over for Kongen. Altsammen hedder det, var dog for intet at regne mod hans „Forgribelse imod og paa hans Mayst. Kongens egen høye Person; thi den kand settes i Liighed med, at hand har villet hazardere at dræbe ham, da saadan et Anfalds Udfald ikke kand viides i Forveyen og et uheldigt Slag paa et ømt Sted ofte haver givet og foraarsaget Døden“. Da slig Forseelse maatte ansees for „det største Crimen læsæ Majestatis [Majestætsforbrydelse], som kand optænkes“, maatte Brandt have forbrudt Ære, Liv og Gods og være hjemfaldet til Lovens strengeste Straf.

Samme Dom ramte *Struensee.*

Med god Grund er der i Tidens Løb — af historiske og retskyndige Autoriteter — bleven fremsat væsentlige Anker mod Kommissionsdomstolens Afsigelser. Paa enhver, som gennemlæser deres vidtløftige Udredninger, gør de først og fremmest Indtryk af — oven i Købet angribelige — Aktoratsindlæg. Formen er hadefuld og Indholdet svagt. Politiske

Betragtninger veksler med ubeviste Paastande, velhjemlede Anklagepunkter med urigtige Beskyldninger. Moralske Betragtninger overskygger den juridiske Begrundelse. I høj Grad gælder det Struenseedommen. I og for sig kan der være adskilligt berettiget i de fremhævede Anker. Struensee, — hedder det saaledes —, betragtede det ikke som sin Sag „at lære Landets Sprog, at udstudere dets Forfatning og Indretninger, at kiende dets Tilstand og sande Interesse og at forstaae

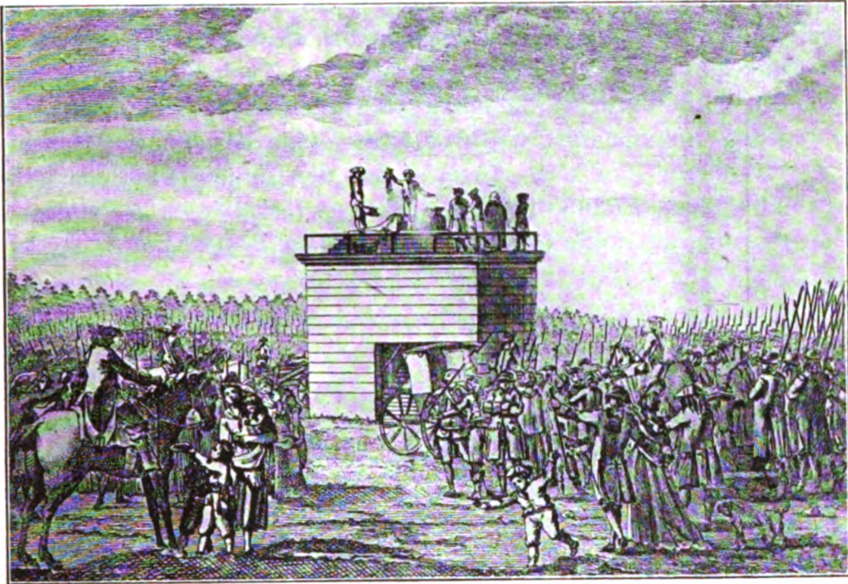
Det gamle Statsfængsel i Citadellet.
Efter Træsnit i »Illustreret Tidende«.

dets borgerlige Love og Grundlov." Det var rigtigt, men kunde aldrig blive Grundlaget for en Domfældelse. Lad være, at Struensee „satte ved de falskeste Foregivender og de listigste Trækker saadanne Hindringer for Kongens Hensigter, at Conseillet efterhaanden ophørte og endog tilsidst blev... afskaffet". Saa lidt som enhver anden Regeringsforanstaltning kunde det blive en Forbrydelse at have tilraadet Kongen denne Beslutning. Det var maaske uheldigt, at Struensee havde opløst Garderkorpsene og omstyrtet Københavns kommunale Forfatning, afskediget Mængder af Embedsmænd og faaet udstedt talrige Kabinetsordrer, „som nødvendigen maatte forvolde den yderste Confusion". Lovbestemmelser, som satte Straf for slige Forseelser fandtes ikke. Forhørene viser den bedste Vilje til at finde Holdepunkter for de gængse Beskyldninger mod Struensee for at have stræbt Kongen efter

Livet og næret forbryderske Planer om sin egen Ophøjelse. De var alle faldet til Jorden. Dommen glemte dog ikke at anføre, „hvor forvoven og formastelig hand var i Henseende til den haarde og uhørte Opdragelse, han vovede at give Kron-Prinzen, hvorved hans kongl. Høyhed ofte var sat i den yderste Fare for at miste Sundhed og Liv“. Særlig uheldig er Paastanden om, at der — ved den kongelige Gave paa 50,000 Rd. til Struensee og Brandt — „er den allerstærkeste Presumption [Formodning] for, at Grev Struensee under denne Handel har begaaet et ublue, skammelig og høyststrafværdigt Bedragerie“. Tværtimod tyder alting paa, at Struensee —, som han til det sidste har hævdet —, var uskyldig i dette Forhold.

Som Grundlag for en *retslig Domfældelse* var der i Virkeligheden kun to — om man vil — tre forskellige Forhold: den mindre Forseelse, som var ubestridelig, at Struensee „har været ikke alleeneste Medviidere og Raadgivere, men og Tilskyndere til den af hans fortroelige Ven, Grev Brandt forøvede Forgribelse imod hans Mayst. Person“, samt — de største og afgørende —, at han havde staaet i Elskovsforhold til Dronningen og ved sin Udnævnelse til Kabinetsminister faaet tillagt sig en Myndighed — at udstede Kabinetsordrer i Henhold til Kongens mundtlige Befalinger, men uden hans Underskrift — som betegnede et Indgreb i Kongens Enevoldsmagt og var i Modstrid med Kongeloven. For Ægteskabsbruddet anførte man Danske Lov 6—4—1, som sætter streng Dødsstraf for „hvo som laster Kongen eller Dronningen til Beskæmmelse“, for det sidste Punkt Kongelovens § 7, der bestemmer, at „alle Regeringens Ærinder, Breve og Forretninger“ skal bære Kongens Underskrift og Segl; desuden dens § 26, der som Majestætsforbrydere stempler alle, som „understaar sig at udvirke eller forhverve noget, som kunde i en eller anden Maade være Kongens absolutte souveræne Enevoldsmagt til Afbræk og Forfang“. Om Ægteskabsbruddet forelaa der Beviser og Tilstaaelser; at der uden Kongens Underskrift var udstedt talrige og vigtige Regeringsordrer, var ubestrideligt. Ganske vist var der ikke i Loven talt om en Forførelse af Kongens Hustru. Enhver maa dog erkende, at det var naturligt — vel ogsaa formelt uangribeligt — at betragte en saadan Handling som enstydig med at „laste Kongen til Beskæmmelse“. Utvivlsomt var det Kongen selv, der havde overdraget Struensee den ulovlige Myndighed, — af Hensyn til Kongen anførte man ikke den skærpende Omstændighed, at det var en sindssyg Mand, man havde bevæget dertil —, Kongeloven fastsatte dog ingen Begrænsning i Retten til at gøre Ansvar gældende. Hverken for Struensees eller for Brandts Vedkommende kan Dommene saaledes betegnes som Justitsmord. Brandts Forseelse var dog saa ringe og de undskyldende Momenter saa talrige og afgørende, at kun en

Haarsbredde adskiller dem fra denne Karakteristik. Struensee blev dømt efter Lovens Ord, men havde i Tidsaanden, i Tilstandene ved Hoffet og i Regeringsforholdene et saa vægtigt Forsvar for sin Handlemaade, at det var uforsvarligt paa det benyttede Grundlag at føre en Retssag igennem. Det var politiske Hensyn, som rejste Sagen, og politiske Betragtninger, som formede Dommens Præmisser. Kun for Konklusionen kunde der gives — og blev der givet — en juridsk Be-

Struensees Henrettelse.
Samtidigt Stik.

grundelse. For *Historiens* Domstol er Dommen over Struensee og Brandt en politisk Gengældelse.

Baade for Struensee og Brandt blev det *Straffen*, at de skulde have forbrudt Ære, Liv og Gods og være degraderet fra deres grevelige og al anden dem forundt Værdighed; samt deres grevelige Vaaben af Skarpretteren sønderbrydes. Deres højre Haand skulde levende afhugges og dernæst deres Hoved; deres Krop parteres og lægges paa Stejle og Hjul, men Hovedet med Haanden sættes paa en Stage.

Den 25. April faldt Dommene, og to Dage senere blev de stadfæstet ved kongelige Resolutioner. For Fangerne maa det have været en lang og pinefuld Ventetid. Brandt har rimeligvis i sit Letsind haabet paa en Benaadning; Struensee synes derimod ikke at have næret Forventninger. Begge havde de i Fængslet gennemgaaet en religiøs Krise,

som gjorde dem til troende Kristne og bidrog til den Værdighed og Fasthed, hvormed de underkastede sig Straffens Fuldbyrdelse. Alle menneskelige Grunde talte for Benaadning. Selv blandt Dommerne var der Mænd, som i hvert Fald for Brandts Vedkommende beklagede, at Dødsdommen blev udført. Forgæves bad hans Familie om Naade, forgæves havde Ruslands Kejserinde tilkendegivet sin Uvilje mod Blodsudgydelse. Altsammen blev det uden Virkning. Magthaverne handlede under Indtrykket af den voldsomste Forbitrelse. „Kongen bør ej bære Sværdet forgjæves", skrev Arveprinsen i sine Optegnelser. Selv den barbariske Dødsmaade, stridende mod Tidsalderens Tankegang, krævede man gennemført. I Tusinders Nærværelse, d. 28. April, fuldbyrdedes Dommen paa Østerfælled. I en Vogn ved Retterstedets Fod maatte Struensee være Vidne til Vennens Henrettelse; selv maatte han lægge Hovedet paa den samme Blok, der drev af Brandts Blod. Endnu flere Aar efter, — fortæller en rejsende —, kunde man paa Skafottet paa Vesterbro iagttage Resterne af de lemlæstede Lig.

ANDET AFSNIT.

STYRELSEN AF LAND OG FOLK EFTER 1772.

Som enhver Regeringsform havde ogsaa den danske Enevælde vist sig at rumme Muligheder for forskellige Styrelses- og Administrationsprincipper. I højere eller ringere Grad kunde Magten samles i Herskerens eller Førsteministerens Haand; i større eller mindre Udstrækning kunde Regenten dele dens Udøvelse med en Kreds af mægtige og indflydelsesrige Raadgivere. Begge Styrelsessæt havde aabenbaret deres Fortrin og Mangler. Kollegie- og Statsraadsstyret sikrede Sagerne en rolig og sagkyndig Behandling, men førte let til et konservativt Overklasseregimente. En kongelig Kabinetsregering gav større Plads for et kraftigt Initiativ, men kunde udarte til Vilkaarlighed. Frederik V's Regering havde givet Eksemplet paa et Ministerraads Stormandsvælde; i Struenseetiden oplevede Land og Folk en saa kraftig Prøve paa en Fyrsteyndlings voldsomme Eneherredømme, at Erindringen i lange Tider øvede sin afskrækkende Virkning. Ogsaa i de følgende Aartier blev Kampen mellem Minister- og Kabinetsstyre det vigtigste Moment i den politisk-administrative Udvikling i den danske Oplysningstid.

Een stod dog uden for alle Brydninger — selve den enevældige Konge.

Hilst af Befolkningens Hurraraab var *Christian VII* den 17. Januar kort omkring i Hovedstadens Gader. Langt de fleste troede paa Fortællingen om hans „Befrielse" og ventede, at han i Fremtiden selv vilde tage Regeringens Tøjler i sin Haand. Med Flid og Omhu sørgede man ogsaa for i de følgende Aar at opretholde Troen paa hans Varetagelse af sine kongelige Pligter. Bestandig maatte han overvære Statsraadsmøder og underskrive, hvad der blev forelagt ham. Ved officielle Lejligheder repræsenterede han. Endnu kunde han undertiden optræde med Anstand og Værdighed, endogsaa forbløffe med træffende og vittige Bemærkninger. I Virkeligheden var han et sindssygt Vrag, ude af Stand til at udføre selv det ringeste Arbejde. Hans Sløv-

sind blev stadig dybere, hans Interesseløshed større. Ofte gav det Anledning til uhyggelige Scener, naar hans Ondskabsfuldhed vaagnede til Live; jævnlig førte hans Optræden til ligefremme Skandaler. Bestandig maatte han holdes under Opsigt; bestandig maatte man vaage over hans Omgivelser. I Reglen behandlede man ham med Overbærenhed og Skaansel; til Tider dog med uforstaaende Hensynsløshed. Selv hans Søn, den senere Frederik VI, har ved enkelte Lejligheder kunnet gøre ham til Genstand for Spot og Drillerier.

Lige til d. 13. Marts 1808 henlevede Christian VII sit elendige Skyggeliv. For sit Lands og Folks Skæbne var han uden fjerneste Betydning.

Andre udøvede Magten i hans Navn.

1. Den Guldbergske Periode 1772—1784.

I Aarene mellem 1772 og 1784 var det Enkedronning Juliane Marie, hendes Søn Arveprins Frederik og deres Tillidsmand Ove Høegh-Guldberg, som bestemte Landets øverste Styrelse. Skiftende Ministre og høje Embedsmænd kunde paa deres Omraade øve betydelig Indflydelse, ogsaa indvirke paa den almindelige Politik; deres Betydning var dog afhængig af det raadende *Triumvirat*.

Formelt var det *Arveprins Frederik*, som efter 17. Januar traadte frem som Midtpunkt for den ny Styrelse. Mod hans Adkomst kunde der ikke rettes Indvendinger. Naar Kongen var ude af Stand til at regere, og Kronprinsen en umyndig Dreng, var det naturligt, at den næste Tronarving traadte frem som Kongemagtens Repræsentant. I det ydre var han lidet imponerende; Legemet var klejnt og misdannet, hans Væsen kantet og kejtet. Han havde haft fortræffelige Lærere, Mænd som Jens Schielderup Sneedorph og Ove Guldberg, men rigtignok manglet Betingelser for at drage Fordel af deres Undervisning. Aandelig og legemlig under Jævnmaalet var han lidet egnet til at varetage den Opgave, andre havde lagt i hans Haand. Saa længe hans politiske Rolle varede, blev han kun et Talerør; engang styrtet forsvandt han i Ubemærketheden.

Enkedronning *Juliane Marie* var født i 1729 og saaledes ved Struensees Fald over 40 Aar gammel. Som Frederik V's Dronning havde hun været uden politisk Indflydelse; som hans Hustru havde hun maattet finde sig i hans grove Utroskab. Hos Christian VII, Caroline Mathilde og Struensee havde hun alene mødt Kulde, Krænkelser og Tilsidesættelse. Hendes Flegma havde gjort hende det lettere at finde sig i Magtesløsheden. Hendes Optræden efter 1772 viser dog, at hun var

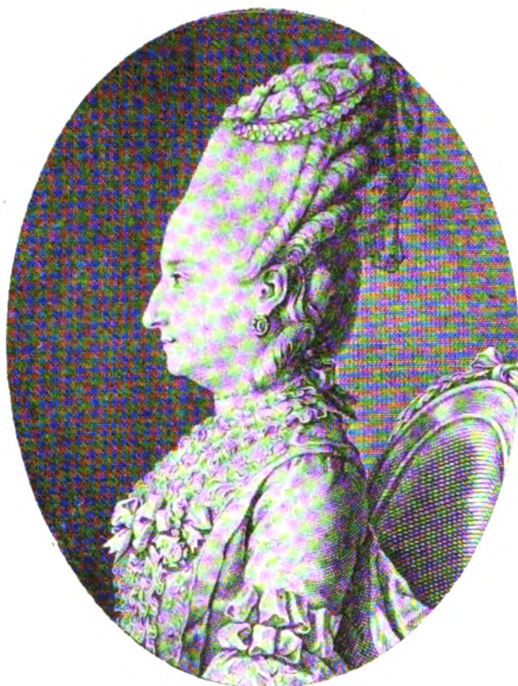
baade forfængelig og magtkær. Tiltalende var hendes Iver for at gaa op i det danske Folk. Sin Søn gav hun en dansk Opdragelse. For første Gang fik Hof- og Regeringskredse en dansk Tone. Hun var langtfra uden Evner. Hendes Brevveksling med Svogeren, Frederik den Store af Preussen, viser Kundskaber og politisk Sans. I Forholdet til Kronprins Frederik svigtede derimod hendes Takt og Menneskekundskab. Hun var afgjort konservativ og har utvivlsomt gjort sit til at give Styrelsen dens Præg. Sønnen beherskede hun fuldstændig, selv var hun under Indflydelse af Guldberg.

Arveprins Frederik.
Pastel af Vigilius Erichsen. Frederiksborg.

I stadig højere Grad blev det *Ove Høegh-Guldberg*, der blev den bestemmende. I godt og ondt bar han Præget af sin Oprindelse og sin Uddannelse. Født 1737 i Horsens som Søn af en Købmand, senere Bedemand, blev han altid Smaaborgeren. For offentlig Fremtræden bevarede han en uovervindelig Ængstelse. Hans Elskværdighed undgik ikke et Skær af Underdanighed. Ved Universitetet studerede han Teologi og blev 1761 ansat som Professor ved Akademiet i Sorø. Hans teologiske og historiske Forfatterskab var omfattende og langtfra uden Værdi. 1764 blev han Lærer for Arveprins Frederik, senere hans Kabinetssekretær og traadte derigennem i det nære Forhold til Enkedronningen og hendes Kreds, som efter 17. Januar blev Grundlaget for hans politiske Indflydelse. I de følgende Aar gik han bestandig frem i Rang og Embeder, blev Gehejmekabinetssekretær (1774), blev adlet (1777) og fik Titel af Gehejmeraad (1780). Først umiddelbart før sit Fald fik han Sæde i selve Gehejmestatsraadet. De forskellige Stillinger giver ikke noget Indtryk af hans Magt og Indflydelse. Med Struensees lader den sig

ikke sammenligne. Hvor denne gav en Ordre, maatte han udvirke et Samtykke. Ministrene blev aldrig hans Redskaber, flere af dem hævdede altid deres Selvstændighed. Styrelsens almindelige Præg kom han dog til at bestemme, og i de afgørende Konflikter blev han Sejrherre. Som politisk Magthaver bevarede han sine menneskelige Dyder. Aldrig har han misbrugt sin Indflydelse til personlig Fordel. Bestandig følte han sit Ansvar over for Stat og Folk, sin Gud og Kongehuset. Efter sit Fald besad han Værdighed nok til rolig at trække sig tilbage til beskedne Forhold som Stiftamtmand i Aarhus. At han manglede Statsmandsevner, var en anden Sag. For Forstaaelse af Udenrigspolitikken manglede han væsentlige Betingelser; Nødvendigheden af indre omfattende Reformer blev ham aldrig indlysende. Af alle de Statsmænd, som i sidste Halvdel af det 18. Aarhundrede styrede Landets Anliggender var han den mindst paavirkede af Tidsaanden. I sit Syn paa Stat og Folk og paa den kongelige Enevælde tilhørte han en svunden Generation. Politisk og religiøst nærede han udpræget konservative Anskuelser. Kun paa eet Punkt var han forud for sine jævnaldrende og i Pagt med Fremtiden. Som han selv var dansk i Sind og Skind, forstod han, at ogsaa i Statsstyrelsen maatte der tages større Hensyn til det danske Sprog, til den danske Nationalitet. Af den danske Stat har han ikke indlagt sig særlig Fortjeneste; i det danske Folks Historie har han større Krav paa Anerkendelse.

Juliane Marie.
Stik af Clemens.

Store og vanskelige Opgaver ventede de ny Magthavere. Ingen dog mere nødvendige og paatrængende end en gennemgribende Omordning af Landets øverste *Styrelse* og *Administration*. Paa intet Omraade havde Struensee gennemført saa store Forandringer; paa intet havde hans Virksomhed vakt større Uvilje.

Talrige Forhold krævede Hensyntagen. Da Kongeloven ikke havde forudset, at Enevoldskongen kunde blive sindssyg, maatte det vække Betænkeligheder at indsætte et Regentskab. I Folkets Masser levede der stadig en dyb Kærlighed til Kronens Bærer. Kun ved at bevare Kongens Stilling lod den sig udnytte til Fordel for de faktiske Styrere. Simpelthen at vende tilbage til Konseil- og Kollegiestyret, som det havde bestaaet i Frederik V's Dage, vilde undergrave Hoffets Magt og Indflydelse. At opretholde Kabinetsstyret — blot med ny Personer paa de ledende Pladser var uforeneligt med nødvendige Hensyn til den brede Stemningsbølge, som dannede Forudsætningen for Revolutionen d. 17. Januar. Resultatet af alle Overvejelser blev et Kompromis. Ikke en Maaned efter Struensees Fald, den 13. Februar 1772, bekendtgjorde en særlig Forordning Oprettelsen af et *Gehejmestatsraad* og fastsatte Reglerne for Styrelsens fremtidige Ordning.

Ove Høegh-Guldberg.
Tegning af Jens Juel.
Frederiksborg.

Statsraadet svarede til det gamle Konseil, men fik forøget Myndighed. Samtlige Kollegiers Indstillinger skulde for Fremtiden behandles og afgøres i dets Møder. I alle Sager, fra Rentekammeret og de militære Kollegier saavel som fra Kancellierne og Udenrigsdepartementet, skulde Kongen træffe Resolution og underskrive de forskellige Ekspeditioner. Ogsaa efter Udstedelsen af Forordningen af 13. Februar bevarede Kongen sin Ret til at udstede Kabinetsordrer til Kollegier og Institutioner, til underordnede Myndigheder saa vel som til Private. For saa vidt blev Forholdet det samme som i Struensees Tid. Kun tog man Lære af indhøstede Erfaringer og indrømmede Centralstyrelsen, at enhver underordnet Myndighed, som modtog en Kabinetsordre, skulde give Meddelelse til vedkommende Kollegium, hvorunder Sagen henhørte. I det hele og store svarede Ordningen til den politiske Situation. Udnyttet med Maadehold rummede den Muligheder for at

tilvejebringe et Statsraad og et Kabinet, som i gensidig Samvirken kunde give Statsstyrelsen den nødvendige Fasthed og Smidighed.

Mindre heldige var Forandringerne inden for Administrationen. De ny Magthavere var hverken Venner af Struensees administrative Reformer eller tilbøjelige til Skaansel mod hans Hjælpere. Allerede den 17. Januar var det gaaet ud over to af de Mænd, der sammen med Kabinetsministeren bar Hovedansvaret for de store Forandringer. Baade hans Broder C. A. Struensee og General Gähler var ikke alene bleven fjernet fra deres Embeder, men havde ogsaa maattet følge deres Herre i Fængsel. De fleste af hans øvrige Hjælpere blev hurtig gemt bort i fjerne Amtmandsembeder, og Administrationen berøvet en Række indsigtsfulde og initiativrige Personligheder. Lige saa uheldig var Omkalfatringen af deres Værk. Inden længe bekræftedes J. H. E. Bernstorffs Frygt, at man vilde kaste Barnet ud tilligemed Badevandet. *Hovedstadens Styrelse* blev ført tilbage til Ordningen før 1770. Kun fik Hof- og Stadsretten Lov til at bestaa. Overpræsident U. A. Holstein fik hurtig en Afløser, som var uden Sympati for sin Forgængers Virksomhed. De gamle Magistratsmedlemmer blev genindsat og de 32 Mænds Forsamling genoprettet. Inden for *Centraladministrationen* opløste man Finanskollegiet i dets gamle Bestanddele; Rentekammeret, der overtog alle økonomiske Anliggender, særlig Domæne- og Landvæsenssager, Generaltoldkammeret og Kommercekollegiet, som fik overdraget alle Sager vedrørende Handel, Fabrik- og Fiskerivæsen. De forskellige Kollegier fik i det væsentlige den samme Myndighed som i Tiden inden 1770.

Trods de bedste Hensigter var det dog umuligt paa alle Omraader at vende tilbage til den gamle Ordning. Ikke alene maatte man fastholde Udenrigsstyrelsens Selvstændighed. Man maatte ogsaa indrømme Nødvendigheden af et særligt finansielt Kollegium. Tyske Kancelli bevarede sin Nyordning; Marinen ligeledes. Sportellønningerne blev ikke gennemført, og Forbudet mod Domestikkers Ansættelse i offentlige Stillinger blev opretholdt. Navnlig var det dog karakteristisk for de herskende Stemninger, at man lige saa lidt som Struensee ønskede at sætte egentlige Chefer i Spidsen for Kollegierne. Først efter 1784 forsvandt Ængstelsen for Embedsstandens Indflydelse.

Hverken Guldberg eller „Herskaberne" var fremskridtsvenlige. Naar en af Ministrene erklærede enhver „hastig og total Forandring" for mislig, var det som talt ud af deres Hjerter. Deres Presse- og Landbolovgivning vidner om deres *Konservatisme.* Med mere Sympati følger man Bestræbelserne for at ophæve Adelens faktiske Forrang til Statens højeste Embeder. Rigtignok er man i Tvivl om, hvorvidt den ikke hænger sammen med Uviljen mod de myndige Stormænd, som dri-

stede sig til at krydse Hoffets Politik. Der kan vel ikke være Tvivl om, at Bestræbelserne for at give Styrelsen et dansk Præg og tilbagetrænge de udenlandske Elementer skyldtes national Følelse hos de styrende. Til Tider glemte dog Magthaverne, at Staten var tvesproget, til Tider øvede det sin Virkning, at deres Politik fortrinsvis mødte Modstand i de tyske Embedskredse. Godt og ondt i broget Blanding karakteriserer Politikken mellem 1772 og 1784. Om systematisk Reaktion var der ikke Tale; Træghed og Stagnation var mere typiske. Afgørende blev det, at Styrelsen manglede Overlegenhed og virkelige Statsmandsevner.

J. O. Schack-Rathlou.
Maleri af C. A. Lorentzen.
Frederiksborg.

En broget Kreds dannede Magthavernes første Raadgivere. Grev *Rantzau Ascheberg* og General *Eickstedt*, der begge havde taget aktiv Del i den sejrrige Sammensværgelse, mødtes med Mænd som *A. S. v. d. Osten* og Admiral *Rømeling*, der begge havde været Struensees Hjælpere, men i rette Tid taget Afstand fra den faldne Kabinetsminister, — endvidere med en Repræsentant for det gamle Konseilstyre som *Otto Thott* og en yngre Tilhænger af Stormandspartiet fra Frederik V's Dage som den tidligere Gesandt i Stockholm *J. O. Schack-Rathlou*. Da Gehejmestatsraadet oprettedes, gik de alle over i denne Forsamling. Adskillige af dem beklædte samtidig høje Stillinger inden for den civile og militære Administration. Osten var Udenrigsminister, medens Otto Thott indtog en ledende Stilling i Danske Kancelli; Eickstedt og Rømeling gjorde Tjeneste i de land- og sømilitære Kollegier, og Schack-Rathlou spillede en Rolle i vigtige finansielle Kommissioner.

En Række Embedsskifter forandrede hurtigt Kredsens Karakter. Allerede i Juli 1772 maatte Rantzau Ascheberg vige Pladsen. Han var et brugeligt Redskab til mislige Forretninger, men ubekvem under rolige Forhold. Med en aarlig Pension paa 9000 Rd. blev han afskedi-

get, gik snart efter i Landflygtighed og levede lige til 1789 som en afholdt Grandseigneur i den lille Bjergby Ménerbes i Nærheden af Avignon. Vigtigere var Udenrigsminister Ostens Afskedigelse i Marts 1773. Grundene var baade politiske og personlige. Uvist hvorfor var det hans stadige Skæbne at vække Mistillid. Ved Hoffet gik han under Navnet „den pudrede Ræv“. Russiske Statsmænds Utilfredshed med hans Selvstændighed spillede en Rolle. Uenighed med Hoffet om Politikken over for Sverige saavel som om Finansstyrelsen svækkede hans Stilling.

Nyudnævnelserne fik stor politisk Betydning.

Tanken om at tilbagekalde de gamle Konseilministre havde tidligt meldt sig og haft sine Tilhængere. Ingen af de ny Magthavere var dog til Sinds at følge Raadet. Af *A. G. Moltke* vilde man intet vide at sige, Christian VII mente man ikke at kunne byde Synet af hans frygtede Opdrager *Ditlev Reventlou.* Mod *J. H. E. Bernstorff* lod der sig ikke fremføre saglige Indvendinger. Desto stærkere virkede Frygten for, at hans Tilbagekaldelse skulde føre til en Genoplivelse af Styresættet fra Frederik V's Dage. Alligevel var han vanskelig at komme udenom. Talrige Breve vidner om den Bitterhed, hans Tilsidesættelse fremkaldte i den Bernstorffske Kreds. Sikkert til de Styrendes Lettelse blev Spørgsmaalet afgjort ved hans Død d. 18. Februar 1772. Andre af de tidligere Aars ledende Mænd blev derimod draget frem i høje Stillinger. Den finansielle Misère gjorde det nødvendigt at genoprette Forbindelsen med den økonomiske Tusindkunstner *H. C. Schimmelmann.* Snart efter udgik Kaldelsen til J. H. E. Bernstorffs Broderson *Andreas Peter Bernstorff.* Med ringe Sympati fulgte han Begivenhedernes Gang efter 17. Januar. Alligevel tøvede han ikke, da han modtog Opfordringen. Naturlig Virksomhedstrang og Ærgerrighed øvede sin Virkning. Bevidst eller ubevidst havde han én Gang for alle knyttet sin Skæbne til Danmark. Foreløbig kom han til at tage Del i Finansstyrelsen. Først i April 1773 blev han optaget i Gehejmestatsraadet, overtog Udenrigsministerposten og fik overdraget den nyoprettede Stilling som Direktør i Tyske Kancelli.

I Aarene efter 1773 var det navnlig Hoffet og Guldberg, som bestandig vandt frem i Magt og Indflydelse. Deres Middel var *Kabinetsordrerne.*

I de første Aar afgjorde Kabinetsordrerne kun mindre betydelige Anliggender, Gaver og andre Gunstbevisninger. Snart blev det Kabinettet, som uddelte Titler og Ordner. Inden længe udnævnte det alle højere Embedsmænd. Statsraadet blev slet ikke taget med paa Raad. Gang efter Gang blev dets Medlemmer overrasket over de trufne Beslutninger. Gang efter Gang blev de stillet over for Udnævnelser af

Folk, som de havde erklæret for uværdige til den kongelige Naade. Allerede i Sommeren 1773 vidner Osten, at Guldberg „er Vejen til al Naade og Velgerning og raader for Regn og Solskin“. I den daglige Styrelse og Administration gjorde Magthaverne hyppige Indgreb med deres Kabinetsordrer. Ikke alene indhentede de Oplysninger og øvede Kontrol; betænkeligere var det, at de ad denne Vej har øvet bestemmende Indflydelse paa Afgørelsen af forskellige retslige Sager. Særlig farligt var det, at flere af de vigtigste Foranstaltninger blev afgjort uden om Kollegier og Statsraad. For Universitets- og Skolesager nærede Guldberg en varm Interesse og gjorde dem tidligt til Genstand for Kabinetsordrer. Saa længe A. P. Bernstorff hævdede sin Stilling, lykkedes det ham at holde Kabinetsordrerne borte fra sine Kontorer. Først efter hans Fald i 1780 blev Hoffet i Stand til ogsaa at bestemme Retningslinjerne for den ydre Politik. I økonomiske og finansielle Anliggender tiltroede Guldberg sig stor Indsigt. Efter H. C. Schimmelmanns Død i 1782 tog han ganske Ledelsen paa dette Omraade. Ved en Kabinetsordre blev der endogsaa oprettet et Handelskompagni.

Kabinetsordrernes Antal er det vanskeligt at fastsætte. Undertiden har man nævnet 10,000, undertiden 6,000; det rimeligste er 4—5000. Formelt skulde de være underskrevet af Kongen og paraferet af Kabinetssekretæren. Desuden findes dog mangfoldige Breve fra Arveprinsen til de forskellige Kollegier eller andre Myndigheder. Undertiden var de skrevet i Kongens Navn, undertiden i hans eget; altid blev de respekteret som kongelig Viljestilkendegivelser. Med rette har man fremhævet, at der kun var ringe — om overhovedet nogen — Afstand fra de Struenseeske Kabinetsordrer, som havde virket med til at bringe deres Ophavsmand paa Skafottet. Formen var altid Kabinetssekretærens. Undertiden er de korte og forretningsmæssige, undertiden brede og omstændelige. Undertiden giver de Grunde og fremsætter lange moraliserende Betragtninger; til andre Tider indeholder de kraftige Formaninger eller ligefremme Reprimander.

Kabinetsstyrelsen satte vel ikke Kollegierne ud af Spillet eller gjorde dem til blotte Ekspeditionskontorer. Tværtimod viste Administrationen ofte et kraftigt Initiativ, næsten altid fik den sine Forestillinger godkendt i Statsraadet. Givet var det dog, at Styrelsesformen i stort og smaat satte Magthaverne i Stand til at gribe ind i den regelmæssige Forretningsgang. Bestemmelsen om, at Personer og Institutioner uden for Kollegierne, som fik en Kabinetsordre tilsendt, skulde forelægge den for vedkommende Regeringskontor, er aldrig bleven overholdt. Underordnede Myndigheder maatte ubetinget adlyde de modtagne Befalinger. Kollegierne kunde af og til gøre Indvendinger, men maatte i Reglen bøje sig for Kabinettets Anvisninger. Den admi-

nistrative Følge var Usikkerhed og Uorden, den politiske Virkning, at Misfornøjelsen bredte sig i den højeste Embedsstand.

J. O. Schack-Rathlou og General Eickstedt, H. C. Schimmelmann og A. P. Bernstorff var i de første Aar Statsstyrelsens ledende Mænd. Fastere Sammenhold var der ikke mellem dem. Saglige og personlige Modsætninger fremkaldte stadige Rivninger; Lyst til at vinde Magt og Indflydelse svækkede deres Enighed. General *Eickstedt* viste Evner og Energi som Hæradministrator. I alle vigtigere Spørgsmaal stod han sammen med Hoffet. Omvendt hældede *H. C. Schimmelmann* til Statsraadspartiets Side. I de afgørende Øjeblikke ydede han Bernstorff uforbeholden Støtte. *J. O. Schack-Rathlou* var i mange Aar den indflydelsesrigeste Mand. Med Bernstorff havde han mange Berøringspunkter. Stille og umærkeligt kom det dog snart til en Kamp om Magten og Æren. Den første søgte at hævde sin Indflydelse i Modstand mod Hoffet, Schack-Rathlou stræbte at bevare og udvide den i Forbund med dets Ledere. For sent forstod han Følgerne af Bernstorffs Fald. Kabinettets voksende Indflydelse kølnede Venskabet med Guldberg. Snart skiltes deres Veje fuldstændig. Schack-Rathlou hverken fik eller tog sin Afsked; bitter og skuffet trak han sig tilbage fra praktisk Deltagelse i Forretningerne.

Andreas Peter Bernstorff.
Maleri af Jens Juel. ca. 1770.
Frederiksborg.

A. P. Bernstorff var den eneste principielle Modstander af Hoffets og Guldbergs Politik. Slægtens Navn og Traditioner var et politisk Program. Som sin Onkel ønskede han Fasthed og Orden i den øverste Styrelse; som sin Onkel krævede han, at der i Spidsen for Kollegierne stod Mænd med sikker og anerkendt Autoritet. Statsraadet burde være den øverste Myndighed, og Beslutningerne træffes med Stemmeflerhed. I og for sig satte han Pris paa Guldberg og anerkendte hans Hæderlighed og Uegennyttighed. Inderst inde nærede han dog Aristokratens

Despekt for den borgerlige Opkomling, den tyskdannede Kosmopolits Uvilje over hans nationale Bestræbelser. Med ubestridelig Ret frakendte han ham Statsmandsevner. Selv ejede han dog næppe Betingelser for at indtage Pladsen som Statsstyrelsens Midtpunkt. Endnu var Bernstorff ikke bleven den mægtige og vidtfavnende Personlighed, som han viste sig i det sidste Afsnit af sin Virksomhed. Større Reformtrang lægger han ikke for Dagen før 1784. Intet tyder paa, at han har søgt at fremme Landbosagens Løsning. Alligevel havde han den historiske Ret i Kampen mod Hoffet og Guldberg. I den udenrigspolitiske Ledelse var hans Anskuelser de rigtige. Hans Opfattelse af den indre Statsstyrelse svarede til Landets Tarv og Kongefamiliens Forhold.

Mange Forhold fjernede ham fra de Styrende. Saa vidt muligt undgik han Hoffet og dets Liv. Personlig har han sikkert overholdt alle Former. Alligevel maatte det virke uheldigt, at hans nærmeste Familie, først og fremmest hans Svogre, Brødrene Stolberg, gav løssluppent Udtryk for deres Haan og Foragt for det danske Folk, for Hoffet og dets Kreds. Afgørende blev den politiske Modsætning. Bestandig bekæmpede han Kabinetsstyrelsen; bestandig søgte han at hævde Kollegiernes og Statsraadets Myndighed. Uenighed om den udenrigspolitiske Retningslinje forøgede Misstemningen. Trods Tilslutningen til Rusland vilde Bernstorff bevare Forbindelsen med England. Juliane Marie og hendes Kreds hadede Storbritannien og opgav enhver Selvstændighed over for Zarriget. Allerede i 1775 stod der Strid om ydrepolitiske Spørgsmaal. Fem Aar senere kom den afgørende Krise, som medførte Bernstorffs Afgang. Hans Modstand mod Kabinettets Indflydelse havde vakt stigende Forbitrelse. Frygten for, at han ved Kronprins Frederiks 13 Aars Fødselsdag i 1781 vilde stille Krav om Prinsens Optagelse i Statsraadet, svækkede yderligere hans Stilling. Skønt Hoffet paa alle Punkter havde godkendt hans Politik, benyttede det Ruslands tilsyneladende Misfornøjelse med Afslutningen af en Overenskomst med England om Fastsættelsen af Kontrabande til at meddele ham Afsked af Statens Tjeneste 13. Nov. 1780. *Marcus Gerhard Rosencrone*, tidligere Gesandt i Berlin, blev hans Efterfølger.

Bernstorffs Afgang vakte Sorg og Harme i næsten alle Kredse. For Handelsstandens Stemninger var det betegnende, at Aktierne faldt paa Børsen. Adskilligt tyder paa, at der har været ligefremme Gadedemonstrationer. Selv bar han Slaget med Ro og Værdighed. Ingen Udtalelse tyder paa, at han et Øjeblik har tænkt paa at skille sin Skæbne fra Danmarks.

Fremtiden skulde ogsaa vise, at Bernstorff var dens Mand.

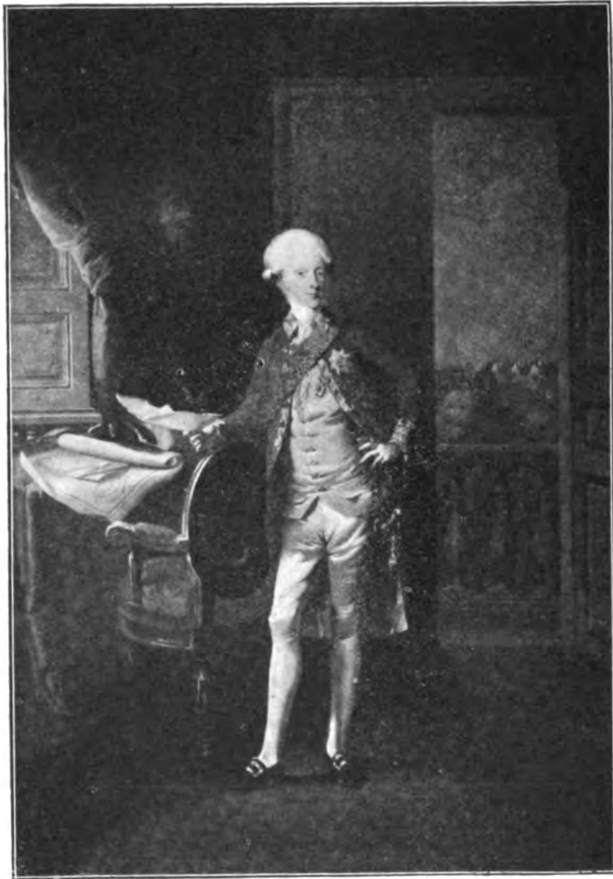
2. Statsraadsstyret 1784—1797.

Da *Kronprins Frederik* d. 28. Januar 1784 fyldte 16 Aar og snart efter skulde konfirmeres og tage Plads i Statsraadet, glippede Forudsætningerne for Dronning Juliane Maries og hendes Søn Arveprins Frederiks Indflydelse. Med rette kunde Tronarvingen forlange at varetage de Regeringsopgaver, hans kongelige Fader maatte lade uopfyldt.

Tilsyneladende havde kun faa gode Feer staaet Vagt om hans Vugge. I sine første Aar var han svag, havde engelsk Syge og vilde ikke trives. Struensee havde ved haard Behandling, ved nøjsom og primitiv Levemaade stræbt at hærde hans Legeme. Kuren var for saa vidt lykkedes, som Frederik VI i sit lange Liv kunde glæde sig ved et udmærket Helbred. Ingen havde derimod taget sig af Drengens aandelige Udvikling. Ved Tiden for Struensees Fald kunde han næppe tale et forstaaeligt Sprog. En Moders Kærlighed fik han aldrig at føle; i de første Aar forsømte hun ham; snart maatte hun forlade ham. Kun fem Aar gammel maatte han „gaae over til Mand-Folk“. General Eickstedt, som blev hans Overhofmester, var godmodig og naturlig, med Greb paa at behandle en Dreng, dertil udpræget dansksindet og danskfølende. I andre Henseender var han dog lidet skikket til sit Hverv. Muligvis har hans Modstandere overdrevet hans daarlige Egenskaber. Sikkert er det, at han var uden Kundskaber, uden Dannelse og af tvivlsom Moralitet. Til Prinsens Held blev *Johan Bülow* hans anden Kammerjunker. Han var Garderløjtnant, men mere af en Lærd. Ganske vist var han pedantisk og selvgod. Det vejede dog tungere til, at han var brav af Karakter og ordentlig i sin Livsførelse, havde mange Kundskaber og aandelige Interesser. Givet er det, at han vandt og for lange Tider fastholdt Kronprinsens Venskab. Utvivlsomt har han øvet en heldig Indflydelse paa ham. Under hans Paavirkning blev Kronprinsen stadig mere omgængelig og viste heldigere Egenskaber. Intet tydede paa større Begavelse. Hurtig Fatteevne, god Hukommelse og sund Sans lagde han derimod tidlig for Dagen. Hans Viljestyrke var forud for hans Alder; hans Følelsesliv vedblev i lange Tider at være afstumpet. Han kunde være haard og hjertelos, indesluttet og mistænksom. „Han kender ej at udøse sin Sorg i sin Vens Bryst for at genfinde Lindring“, vidner Bülow.

Naar Juliane Marie lejlighedsvis har udtalt, at Kronprinsen nærede sand Hengivenhed for sin Bedstemoder og øvrige Familie, beroede det paa en Misforstaaelse. Saalænge *Caroline Mathilde* levede, nærede hun Frygt for mulige Planer om hendes Genindsættelse i en Dronnings Rettigheder og forstod, at der i Fremtiden kunde knyttes Forbindelser

mellem Moder og Søn, der kunde blive farlige for hendes Magtstilling. Efter hendes Død i 1775 følte hun sig fuldkommen beroliget. Hendes Flegma var stærkere end hendes Ængstelse, Kronprinsens Evne til Forstillelse større end hendes Mistænksomhed. I Virkeligheden var hans Følelser nærmest fjendtlige. Af Smaaepisoder sluttede han, at man ikke var til Sinds at vise ham den Agtelse og Opmærksomhed, han kunde gøre Krav paa. Tidligt fattede han Mistanke om, at man stræbte at holde ham tilbage i Magtesløshed. Juliane Maries forskellige Ægteskabsplaner betragtede han som ny Baand, der skulde lamme hans Selvstændighed. Hurtigt vaagnede hans Ønske om at opnaa en Stilling, til hvilken hans Fødsel gjorde ham berettiget. Allerede som 13-aarig havde hans Kammerpage T. G. Schlanbusch vakt hans Misfornøjelse med, at han ikke blev konfimeret og fik Sæde i Statsraadet. Han var uvidende om, at den enevældige Konge ifølge Kongeloven blev myndig ved den Alder.

Frederik VI som Kronprins.
Maleri af C. A. Lorentzen. 1784.
Frederiksborg.

Allerede fra 1781 spandtes der Traade mellem Kronprinsen og Modstandere af det Guldbergske Styre.

Hans første Fortrolige var lidet tillidsvækkende, Kammerpage Schlanbusch, Pageinformator Riegels, en Kammertjener Bodendick. Først da

Sclanbusch i Foraaret 1782 havde gjort A. P. Bernstorff interesseret i Planernes Virkeliggørelse, fik Intrigerne politisk Betydning. Inden længe kunde Kronprinsen regne med et formeligt Parti. Paa Bernstorffs Opfordring knyttede man Forbindelse med en Kreds af unge evnerige Stormænd, hvis første Skridt paa Embedsbanen var bleven standset af Guldberg, *Ernst Schimmelmann*, en Søn af Skatmesteren og Brødrene *Chr.* og *Ludvig Reventlow*. Snart efter fik man gode Raad hos General *H. W. v. Huth* og Juristen *Henrik Stampe*. Johan Bülow blev lige til Begyndelsen af 1788 holdt uden for Sagen. Kronprinsens første Raadgiver fandt ham for ængstelig og frygtede, at han skulde sætte dem ud af Spillet. Særlig fik det dog Betydning, at Schack-Rathlou lod sig drage med ind i Overvejelserne. Alle de øvrige kunde give Raad og lægge Planer. Schack-Rathlou var Medlem af Statsraadet og kunde staa ved Kronprinsens Side ved deres Virkeliggørelse. Med rette er det bleven fremhævet, hvor højt — menneskeligt og statsmandsmæssigt — denne Kreds af Mænd ragede op over den Gruppe, som i 1772 havde bragt Struensee til Fald.

Johan Bülow.
Maleri af Jens Juel ca. 1794. Sorø Akademi.

Fra Januar 1783 var Kronprinsens Konfirmation fastsat til Paasketid 1784, og samtidig var det bestemt, at han derefter skulde tage Sæde i Statsraadet. I sin Utaalmodighed ønskede han Tidspunktet fremskyndet. Med gode Grunde satte dog Bernstorff, Bülow og Schack-Rathlou igennem, at man roligt afventede det fastsatte Tidspunkt. Blev Anslaget forpurret og Ophavsmændene røbet, var det ingen Spøg. Tilmed vilde et Regeringsskifte kræve mange Forberedelser. Alle var enige om at gøre Kronprinsen til Statsstyrelsens Midtpunkt, fjerne Guldberg og hans Tilhængere og erstatte dem med ny Mænd. Lige saa

givet var det, at man vilde bringe Kabinetsregimentet til Ophør og lægge Magten i Statsraadets Haand. Vanskeligere var andre Spørgsmaal. Blandt Kronprinsens Tilhængere var Flertallet stemt for vidtgaaende Reformer i Stats- og Samfundsliv. Alle vidste de dog, at Schack-Rathlou var udpræget konservativ. Med god Grund gik man derfor ikke ind paa Fastlæggelsen af et egentligt Regeringsprogram. Statsraadets fremtidige Sammensætning maatte derimod bringes paa det rene. Efter mange Drøftelser blev det Kronprinsen, som personlig traf Valget og udpegede *A. P Bernstorff*, den tidligere Konseilminister fra Frederik V's Dage *F. C. Rosenkrantz*, den gamle *Otto Thott* og *Henrik Stampe*. Vanskeligere faldt det at faa fastsat Fremgangsmaaden under selve Kuppet. Udadtil gjaldt det at bevare Formerne; indadtil var det Opgaven at forpurre Modanslag. Schack-Rathlou var ivrig for at overholde de skyldige Hensyn til Enkedronningen og Arveprinsen; Brødrene Reventlow vilde om fornødent med Magt sikre Planernes Virkeliggørelse. Alle forstod de, at Kongens Ængstelse kunde gøre det vanskeligt at opnaa hans Underskrift; alle var de klare over, at det gjaldt om at give Modstanderne den mindst mulige Tid til et Forsøg paa at genvinde Herredømmet over Kongen.

Langt om længe, Palmesøndag d. 4. April 1784, blev Kronprinsen konfirmeret. Godt en Uge senere, d. 14. April, oprandt den betydningsfulde Dag, der af Magthaverne var bestemt til hans første Indtræden i Gehejmestatsraadet, af ham selv og hans Tilhængere til at virkeliggøre deres Ønsker om en Ændring i hele Statsstyrelsen.

Af Magthaverne var Situationen tilsyneladende lagt udmærket til Rette. Da Guldberg og et Par trofaste Tilhængere, Udenrigsminister Rosencrone og den Førstedeputerede i Tyske Kancelli, *Chr. Ludvig Stemann* samtidig skulde have Sæde i Statsraadet, følte de sig sikre paa et Flertal og frygtede ingen Modstand mod deres fortsatte Indflydelse. Ganske vist skulde Kabinettet for Fremtiden henlægges til Kronprinsens „Appartements“; Enkedronningen stolede dog stadig paa sit Herredømme over Kongens Underskrift, og Guldberg paa sin Stilling som Statssekretær. Til det sidste fortsatte Enkedronningen sine naive Taktløsheder. Paa selve Konfirmationsdagen overgav hun Kronprinsen en egenhændig Skrivelse, fuld af gode Raad og Forskrifter for hans fremtidige Optræden. Direkte og indirekte indskærpede den, at han skulde være hende selv og hans Onkel følgagtig. Til Overflod lod hun Kongen tilføje en Række faderlige Raad. At Christian VII næppe var den rette til at give Sønnen religiøse Formaninger, fik være. Besynderligere virker det, at man har kunnet tillægge det den fjerneste Betydning at lade ham indskærpe Kronprinsen i ubrydeligt Venskab

at holde sammen med Enkedronningen og hendes Søn. „Hold Dig i alle Ting til Min Moder og Broder; hidtil har Vi tre været som Eet; og nu vil Vi fire være som Eet og Du vil, Min elskelige Søn; thi du er det."

Selvfølgelig blev det altsammen uden Indflydelse paa Begivenhedernes Gang. Formiddagen d. 14. April forløb uden Overraskelser. I Overensstemmelse med Planen deltog Kronprinsen i Tavshed i det saakaldte „deliberative Statsraad", hvor Sagerne i Kongens Fraværelse underkastedes en foreløbig Drøftelse. Først i Eftermiddagens *egentlige Statsraad* faldt hans Slag. Store Krav var der stillet til hans Omtanke og Handlekraft. Kun hos Schack-Rathlou og Otto Thott kunde han vente Støtte; hos alle de øvrige maatte han regne med direkte Modstand. Den 16-aarige Knøs bestod dog sin Prøve og førte Beviset for sin Ret og Evne til at tage Regeringens Tøjler i sin Haand. Da de ny Statsministre vilde overrække Kongen deres Edsaflæggelse, afbrød Kronprinsen deres Udtalelser og bad Kongen om Tilladelse til forinden at forelægge en Indstilling. Han oplæste derefter et Forslag om Statsstyrelsens fremtidige Ordning og om Udnævnelsen af de ny Statsministre. Da Kongen beredvillig gav sin Underskrift, var Sagen for saa vidt i Orden. Guldberg, Rosencrone og de øvrige af Enkedronningens Tilhængere fik tørt Besked om at indgive deres Afskedsbegæringer. Endnu forelaa dog Muligheden, at Enkedronningen og hendes Søn paa ny skulde faa Magten over Kongen og tage Oprejsning for Nederlaget. Tilsyneladende saa det farligt ud, at Arveprinsen fik Lejlighed til at lukke sig inde med Kongen. Selv manglede han dog Personlighed til at føre Spillet til Ende. Tililende Hofmænd forhindrede, at han fik tilkaldt Hjælpere, og Forsøget paa at føre Kongen sammen med Enkedronningen forpurredes af Kronprinsen. Da Arveprinsen under Sammenstødet greb fat i Nevøen, blev han uden videre kastet til Side. Enkedronningen og hendes Søn gav knubbede Ord. Deres Afmagt var en ubestridelig Kendsgerning.

Om Aftenen dansede man ved Hoffet, og alle Parter maatte under huldsalige Miner skjule deres Forbitrelse.

Om *Statsstyrelsens fremtidige Ordning* blev de nødvendige Ekspeditioner hurtig bragt i endelig Form. I Indstillingen, Kronprinsen d. 14. April havde oplæst i Statsraadet, havde han ganske kortfattet anmodet sin Fader om at ophæve Kabinettet, „hvorved Statens Publique affairer kom igien paa den Fod, de altid have været indtil nu paa 14 à 15 Aar, og hvorved ogsaa Hensigten af Forordningen af den 13. Februar 1772 blev opnaaet". Statsraadsmedlemmernes regelmæssige Indflydelse paa Sagernes Afgørelse var dermed sikret. Ny Bestemmelser blev dog tilføjet, som paa væsentlige Punkter forandrede og supplerede Ordnin-

gen fra 1772. Gennem Paabudet om, at alle umiddelbare og direkte kongelige Befalinger skulde forelægges af Kronprinsen og for at faa Gyldighed fremtræde med dennes Kontrasignatur, var der stadig holdt en Mulighed aaben for Udøvelsen af det kongelige Initiativ. Men samtidig var det bleven udelukket, at det uden Kronprinsens Vidende skulde blive udnyttet mod hans Vilje.

Ogsaa de personlige Spørgsmaal blev snart bragt i Orden. I Overensstemmelse med det meddelte Paalæg indgav Enkedronningens Tilhængere Ansøgning om Afsked fra deres forskellige Bestillinger. Gode Pensioner sikrede foreløbig deres Udkomme; inden længe blev adskillige af dem anbragt i indbringende, men politisk betydningsløse Stillinger. Guldberg gik som Stiftamtmand til Aarhus, C. L. Stemann som Amtmand til Haderslev. *Nyudnævnelserne* udfærdigedes allerede den 14. April. A. P. Bernstorff blev Minister for det udenlandske Departement og Præsident i Tyske Kancelli. Schack-Rathlou fik foreløbig ingen af de store Kollegieembeder; først i September 1787 overtog han Stillingen som Præsident i Danske Kancelli. F. C. Rosenkrantz fik Ledelsen af Marinens Anliggender, General Huth bevarede Styrelsen af Landmagtens. Særlig blev det betydningsfuldt, at Chr. Ditlev Reventlow blev Førstedeputeret i Rentekammeret, medens Ernst Schimmelmann til Stillingen som Kommerceminister føjede Ledelsen af alle Finansanliggender. Sammen med A. P. Bernstorff blev det fortrinsvis disse to Mænd, som i de følgende Aar kom til at give Statsstyrelsen dens Præg og Indhold.

Det danske Samfund var endnu i det 18. Aarhundrede afgjort *agrarisk*. Heldige Konjunkturer kunde i lange Tider give Storhandelen en fremtrædende Betydning. Landets egen Produktion kom dog aldrig til at danne varigt Grundlag for dets Deltagelse i den internationale Omsætning. Haandværk og Industri vedblev stadig at være af underordnet Betydning. Inden for Landbruget var det Storgodserne, som spillede den overvejende Rolle, havde den forholdsvis største Overskudsproduktion og gik i Spidsen for alle Fremskridt. Godsejerstandens sociale Overvægt fik derfor med rette Udtryk i overvejende politisk Indflydelse. Konseilstyret i Christian VI's og Frederik V's Dage var dens ene Højdepunkt, Statsraadsstyret mellem 1784 og 1797 blev det andet. De ledende Personligheder, endnu mere dog de uheldige økonomiske Forhold gjorde det første konservativt. Tidsaandens Indflydelse paa Statsmændene, mest dog den rivende økonomiske Fremgang, bevirkede, at det sidste blev frisindet. Baade Struensees og Guldbergs Styre havde rummet Tilløb til et borgerligt Fremstød. Mange Aarsager forklarer, at det løb ud i Sandet. Afgørende var det, at de sociale Forudsætninger glippede. Ingen kan derfor frakende det

18. Aarhundredes adelige Godsejerstyre dets historiske Berettigelse. Tilmed holdt det sig fri af Ensidighed og gav Storhandelens Mænd den praktiske Indflydelse, deres Betydning gjorde naturlig. Personlig fik det Udtryk gennem Forbindelsen med Familien Schimmelmann. Den var oprindelig borgerlig og havde vundet sin Rigdom gennem store Handels- og Industriforetagender. Selv om baade H. C. og Ernst Schimmelmann erhvervede Godsbesiddelser, var de bestandig med stærke Baand knyttet fast til de vigtigste Byerhverv.

Den ubestridelige *Regeringsdygtighed*, som udmærkede Godsejeraristokratiets førende Mænd, understregede Berettigelsen af dets Indflydelse. Den Kreds af Statsledere, som samledes omkring Kronprins Frederik, har næppe sin Lige i Danmarks nyere Historie. Naturligvis kan der gøres Udsættelser paa deres Styre. Familiehensyn spillede en Rolle ved Embedsbesættelser, Klikehensyn øvede til Tider en uheldig Indflydelse, og standsmæssige Fordomme gjorde sig af og til gældende. Den borgerlige Embedsmand kunde naa langt frem; men fra de allerhøjeste Stillinger var han i Reglen udelukket. Den diplomatiske Karriere var ham som oftest spærret. Undtagelser kan nævnes, men er saa faa, at de bekræfter Reglen. Styrelsens Mangler betyder dog kun lidt over for dens Fortrin. De ledende Personligheder var ikke alene menneskelig tiltalende, men stod ogsaa kulturelt paa Højde med de bedste i deres Tidsalder. Rejser og praktiske Erfaringer havde givet dem de Kundskaber, som senere Generationer erhverver ved Universiteter. Til alle Tider har det vist sig, at Godsbestyrelse ikke er den daarligste Forskole til Embedsvirksomhed. Godsrigdommen gav Baggrund for Selvstændighed i Anskuelser, for Uafhængighed af private Interesser. Mod Styrelsens nationale Sammensætning er der bleven rettet Kritik. Kun delvis med rette. A. P. Bernstorff og Ernst Schimmelmann var tysk orienteret i deres Dannelse. Chr. Reventlow var dog lige saa afgjort Typen paa en dansk Landadelsmand. Modsætningen mellem Landets Befolkningsdele var kun i sin allerførste Opvaagnen og krævede endnu ikke de Hensyn, som en senere Udvikling gjorde nødvendige. Givet er det, at Kredsens vigtigste Statsmandsgerning, den danske Bondestands Befrielse, har været en Betingelse for det danske Folks nationale Udvikling i det 19. Aarhundrede. I Sammenligning dermed betyder det lidt, om nogle tyskfødte Embedsmænd, Digtere eller Videnskabsmænd har nydt en overdreven Beskyttelse.

I Overensstemmelse med Forudsætningerne for Omvæltningen d. 14. April var *Kronprins Frederik* i ubestridt Besiddelse af den kongelige Enevoldsmagt. Han førte Forsædet i Statsraadet og deltog i Reglen i dets Møder. Hans Ungdom og Mangel paa Erfaring bevirkede vel, at han i Reglen maatte følge Kollegiernes Forslag og anerkende sine Raad-

giveres større Indsigt. Han var dog aldrig nogen ligegyldig Topfigur. Gentagne Gange har han afværget Uenighed ved at tilkendegive sin Opfattelse. Under større Konflikter, f. Eks. ved Afgørelsen af de store Landbospørgsmaal, traf han personlig sit Valg. Endnu i adskillige Aar efter 1784 havde hans Omgivelser adskilligt at udsætte paa hans Optræden, nærede Ængstelse for hans Forkærlighed for løssluppen Morskab og ankede over hans overdrevne Interesse for Eksercits og militære Petitesser. Til Lykke for Land og Folk formede hans Udvikling sig dog bestandig heldigere. Med største Iver og Flid gik han op i Udøvelsen af sine Regentpligter. Hans Haardhed og Følelsesløshed gav sig kun sjældent Udslag; hans naturlige Jævnhed og Elskværdighed vandt ham efterhaanden Hjerterne.

Mere end nogen anden er det dog *A. P. Bernstorff*, som har Æren og Ansvaret for Statens øverste Styrelse mellem 1784 og 1797. Af Gavn — men ikke af Navn — beklædte han en Førsteministers indflydelsesrige Stilling. Hans Betingelser for at udfylde den var ubestridelige. Hans Evner og Kundskaber var overordentlige, hans Autoritet urokket. Inden for sin egentlige Magtsfære, Styrelsen af Udenrigspolitikken og Hertugdømmernes Anliggender, raadede han uden Indgreb. Paa alle andre Omraader gjorde hans Indflydelse sig gældende i det stille. I personlige Drøftelser kunde han være paastaaelig og retha verisk; i sin Politik var han smidig og forsigtig. Med Aarene blev hans Personlighed stadig rigere, hans Frisind større, hans Forstaaelse af Personer og Forhold mere vidtfavnende. Den Folkesorg, som gav sig Udtryk ved hans Død i 1797, var et paalideligt Vidnesbyrd om, i hvilken Grad den fremmedfodte Statsmand i Aarenes Løb var vokset sammen med det danske Folk.

Selvfølgelig stod der ogsaa efter 1784 Kampe om den politiske Indflydelse og Magt. Enkedronning Juliane Marie, hendes Søn og Tilhængere var opfyldt af naturlig Bitterhed og Vrede, men faldt mærkelig hurtig til Ro i deres Magtesløshed. Det viste sig at være unødig Ængstelse, naar Omvæltningens Førere straks d. 14. April havde sikret sig Raadighed over Hovedstadens militære Magtmidler og endogsaa forberedt Myndighederne paa at modtage politiske Fanger. Af det styrtede Parti blev der aldrig gjort Forsøg paa at genvinde Magten.

Desto ivrigere søgte man fra andre Sider at øve Indflydelse paa Kronprins Frederik. Da den unge augustenborgske Prins *Frederik Christian* i 1786 ægtede Kronprinsens Søster Louise Augusta og straks efter blev Medlem af Statsraadet, stræbte han ikke uden Held at gøre sine Meninger gældende. Hans ufriske, pedantiske og hypokondre Natur udelukkede dog i Længden et nærmere Forhold til Svogeren. Kronprinsens eget Giftermaal i 1790 med Carl af Hessens Datter *Marie* aab-

nede andre Muligheder. Selv var den unge Kronprinsesse uden Lyst til at spille en politisk Rolle. Anderledes med hendes Fader. Hans Livfuldhed og militære Interesser vandt ham hurtigt Kronprinsens Sympati; hans halvforrykte spiritistiske Aandemanerier tog ham en Tid aldeles fangen. Fra mange Sider, i særlig dansksindede Kredse og blandt Reformtilhængerne, fulgte man hans Færd med største Mistænksomhed. Det viste sig dog snart, at Mangel paa politisk Indsigt, Takt og Forsigtighed forspildte hans Muligheder for varig Indflydelse. Ogsaa *Johan Bülow* havde paa Forhaand mange Betingelser for at blive en vigtig politisk Faktor. I Aarenes Løb svækkedes dog stadig hans Stilling. Hans Tilbøjelighed til at optræde som moraliserende Mentor vakte Kronprinsens stigende Uvilje, hans Forbindelser med det styrtede Parti og Kritik af Kronprinsens reformvenlige Raadgivere berøvede ham deres Støtte. Opdagelsen i 1793 af hans Forbindelse med en ilde anset Skribler bevirkede det endelige Brud og fremkaldte hans Afskedigelse.

Brydninger og Intriger blandt Kronprinsens Slægtninge og i hans nærmeste Omgivelser kunde give Anledning til Uro og Usikkerhed inden for de øverste Regeringskredse. Mere betød det, at der ogsaa i adskillige Aar raadede Uenighed blandt Kronprinsens nærmeste politiske Raadgivere. Bernstorff og Schack-Rathlou nærede gensidig Sympati og Respekt for hinanden, men var vidt forskellige i Natur og Anskuelser. Mellem den stokkonservative stærkt dansk-nationale Schack-Rathlou og den kosmopolitiske fremskridtsvenlige A. P. Bernstorff var der paa Forhaand en Modsætning, som yderligere voksede under den stille Kamp om Magten. Landbosagens Løsning fremkaldte den afgørende Konflikt. Da Loven om Stavnsbaandets Løsning var bleven endelig vedtaget i Statsraadet, drog Schack-Rathlou Konsekvensen af sit Nederlag og indgav sammen med F. C. Rosenkrantz d. 1. Juli 1788 sin Afskedsansøgning. De ny Udnævnelser, som blev en Følge af deres Afgang, skabte større Enighed inden for Regeringen, men gav den ikke nogen ensidig Karakter. Efterfølgerne i Statsraadet, *Gregers Christian Haxthausen* og *Jørgen Erik Scheel* var erfarne Embedsmænd, begge af dansk Nationalitet og venligsindede mod den raadende Reformpolitik. *Chr. Brandt* — en Broder til den henrettede Enevold Brandt — som blev udnævnt til Præsident i Danske Kancelli, var nærmest konservativ af Anskuelser, men uden fjerneste politisk Indflydelse. Tilsammen bidrog Embedsskifterne til at skabe Ro og Tryghed. Naturligvis har der ogsaa efter 1788 gjort sig forskellige Anskuelser gældende i Regeringen. Lige til 1797 blev de dog uden større Betydning. I det hele og store raadede der rolige Arbejdsforhold, som satte Statens Styrere i

Stand til med Glæde og Tryghed at passe deres Sager og uden Fare for pludselige Omvæltninger at føre deres Politik igennem.

For Gennemførelsen af de store Reformer blev det af største Betydning.

3. Kronprins Frederiks Kabinetsstyrelse 1797—1808.

Ved A. P. Bernstorffs Bortgang havde 13 Aars rolige Udvikling fastslaaet Kollegie- og Statsraadssystemet som Styrelsesform for den danske Enevælde. En omfattende Reformlovgivning havde ført Beviset for dets heldbringende Virkninger. Offentligheden ønskede ingen Forandringer, og ogsaa Kronprins Frederik syntes tilfreds med de forholdsvis snævre Grænser, som var fastsat for hans personlige Indflydelse. Tilsyneladende bevaredes Styrelsesformen da ogsaa uforandret i alle Aarene lige til Christian VII's Død i 1808. Gehejmestatsraadet var bestandig Statsstyrelsens Midtpunkt, drøftede Kollegiernes Indstillinger og indhentede Kongens Resolutioner. I Virkeligheden blev dets Betydning dog fuldkommen undergravet og Kronprinsen enebestemmende om alle Statens Anliggender.

Denne Udvikling havde mange Aarsager.

Afgørende var det selvfølgelig, at den har svaret til Kronprinsens personlige Ønsker. Da A. P. Bernstorff gik bort, var Kronprinsen næsten 30 Aar gammel og saaledes netop i den Alder, da Lysten til at gøre sig gældende i Almindelighed rører sig kraftigst. Umuligt er det ikke, at han allerede tidligere har følt sig knuget af sine Omgivelsers, først og fremmest A. P. Bernstorffs, Autoritet og næret Ønske om at frigøre sig for deres Indflydelse. Forholdene inden for den øverste Regeringskreds maatte yderligere virke fremmende paa hans Tilbøjelighed til stærkere end hidtil at gøre sin Vilje gældende. Lederen inden for Ministerkredsen var borte, og ingen blandt de tilbageblevne ejede Myndighed til at indtage hans Plads. De var alle dygtige Fagministre; men ingen af dem var skikket til at overtage en Førsteministers Virksomhed. Gentagne Gange kom det til dybtgaaende Uenighed mellem dem. Undertiden lod den sig bilægge, undertiden medførte den Brud og vigtige Personforandringer. Hvad enten Stridens Genstand var stor eller lille, nødvendiggjorde den en Appel til Repræsentanten for den kongelige Enevælde, tvang ham til at træffe et Valg og forøgede derigennem hans Magtstilling. Ydre Forhold virkede i samme Retning. Som Regeringen var organiseret, var det en nødvendig Forudsætning, at Rigets Overhoved befandt sig i Statsstyrelsens Midte; glippede den, maatte Statsraadet antage Karakter af Regentskab eller miste sin Betydning. Da Napoleonstidens store Krige bevirkede, at Kronprinsen i lange

Tider tog Ophold ved Hæren ved Landets Sydgrænse, blev det sidste Tilfældet. I stadig højere Grad blev Ministre og Statsraad henvist til uden Indvendinger at følge Kronprinsens skriftlige Anvisninger.

Tidligst og mest afgørende var Forandringen inden for den øverste *Militærstyrelse*. Over Marinen tog Kronprinsen den øverste Ledelse ved allerede i Maj 1792 at overtage Stillingen som Præsident i Admiralitets- og Kommissariatskollegiet. Over Hæren og dens Styrelse tog han Befalingen ved Skridt for Skridt at samle alle Kommandoens Traade i sin Haand og gøre alle militære Institutioner til sine underordnede, der handlede efter hans Anvisninger. Næsten lige saa afgjort tog han Ledelsen af den *ydre Politik*. Paa næppe noget andet Omraade havde Statsraadet øvet en saa afgørende Indflydelse; paa intet var der skabt en saa fast Tradition for dets Betydning. Mere end noget andet maaler det derfor Forandringen i den øverste Statsstyrelse, at Kronprinsen alene sammen med Chefen for Udenrigsdepartementet traf Afgørelse i stadig flere udenrigspolitiske Spørgsmaal.

Langsommere, men lige saa afgørende, blev Ændringen i *den civile Styrelse*. I Løbet af det 19. Aarhundredes første Aarti gjorde Kronprinsen sit Kabinet til dens Midtpunkt. Fra at være en halvprivat Institution, der udelukkende besørgede hans private Korrespondance, blev det efterhaanden et fast Led i Statsstyrelsen.

Kronprins Frederiks Benyttelse af sit *Kabinet* var i nærmeste Slægt med baade Struensees og Guldbergs Kabinetsregeringer, men dog væsensforskellig. Det fælles var Bestræbelsen for i Regentens Haand at samle hele den faktiske Magt og unddrage Statsraadet den faste og regelmæssige Indflydelse paa Sagernes Afgørelse. Forskellig var det moralske Grundlag. En Magt, som i Struensees og Guldbergs Haand var bleven opfattet som et uberettiget Overgreb, blev, naar den udøvedes af Rigets Tronarving, alene til en vidtdreven Benyttelse af naturlige Rettigheder. Og dernæst Formen. Struensee havde ophævet Konseillet og henlagt Meddelelsen af de kongelige Resolutioner til Kabinettet. Guldberg og hans kongelige Beskyttere, Enkedronning Juliane Marie og Arveprins Frederik, havde genoprettet Statsraadet, men ved dets Side stillet Kongens Kabinet som en jævnbyrdig Myndighed. Kronprins Frederik gik en anden Vej. Hvad der skete, var den tilsyneladende ringe Ændring, at Kabinettet blev Gennemgangsled mellem Statsraadet og Kollegierne, i Virkeligheden det overordentlig betydningsfulde, at paa dette Gennemgangsstadium faldt Sagernes virkelige Afgørelse.

Udviklingen af Kronprins Frederiks *Kabinetsstyrelse* fremgaar af det stadigt voksende Antal Skrivelser, der udgik fra hans Sekretariat. I de otte Aar fra Marts 1794 til Marts 1802 drejede det sig kun om en 300 Breve; i 1807 var Tallet steget til over 150 om Maaneden. I Aarene

omkring Aarhundredskiftet behandlede de udelukkende personlige Anliggender, Laan af Kronprinsens Kasse, Svar paa Ansøgninger og Tak for Opmærksomheder. Fra 1802 begyndte han at udstede direkte Ordrer til Regeringskollegierne; fra 1804—05 blev det gennem Kabinettet, at han modtog deres Indstillinger og Forslag. Hvad enten han godkendte deres Indhold, ønskede ny Oplysninger eller krævede Forandringer indført, gik Forestillingerne med en Kabinetsskrivelse tilbage til vedkommende Kollegium for derefter, tilpasset efter Kronprinsens Vilje, at forelægges i Statsraadet. Da det var den danske Enevældes Tradition at forbeholde Kronens Repræsentant Afgørelsen af selv tilsyneladende ubetydelige Spørgsmaal, blev Kronprinsens Medvirkning ikke indskrænket til vigtigere Sager, men omfattede saa godt som alle Anliggender.

Da Krigen brød ud i 1807, naaede Kabinetsstyrelsen sit største Omfang. Særlig om Anliggender, som havde Betydning for dens Førelse, nøjedes han ikke med at give Kollegierne Ordrer til at indkomme med Forslag, men fastsatte gennem Kabinetsskrivelser i alle Enkeltheder de forskellige Bestemmelser, som skulde optages i udstedte Bekendtgørelser. Fra dette Tidspunkt er Kronprinsens Styresæt ensbetydende med en Kabinetsregering i Ordets alleregentligste Betydning. Da Frederik VI derfor — umiddelbart efter sin Tronbestigelse — d. 19. Marts 1808 ogsaa formelt satte Statsraadet ud af Funktion og erklærede for Fremtiden i hvert enkelt Tilfælde at ville afgøre, hvorvidt det overhovedet skulde behandle Kollegiernes Forestillinger, kan det vel i Offentligheden have virket som et pludseligt Brud med Ordningen af 1772 og 1784; af Statens øverste Embedsmænd maa det være bleven opfattet som Slutstenen paa et Tiaars skridtvise Udvikling.

Som *Regent* hører Kronprins Frederik ikke til de store. Han blandede sig i alt, øvede en Hærleders, en Lovgivers, en Administrators Gerning, i 1801 og efter 1807 tillige en Hærførers. Paa alle Omraader — det sidste fraregnet — udførte han solidt, om man vil talentfuldt Arbejde; paa intet af dem viste han sig særlig fremragende. Det oldenborgske Hus har ikke skænket Danmark nogen Herskerskikkelse, som kan regnes blandt Historiens Store, derimod i Mænd som Frederik IV og Christian VI Repræsentanter for det rolige og samvittighedsfulde Arbejde. Frederik VI ligger i samme Plan, ligner dem i godt og ondt. Fælles er Fliden og Samvittighedsfuldheden, tillige Følelsen af egen Værd og Troen paa en moralsk Ret til at sætte egne Meninger over alle andres, tillige Præget af Smaatskaarethed, Begrænsningen i Syn og Evner. Frederik VI's Samvittighedsfuldhed kunde aldrig døves af Trang til Fornøjelser, som det undertiden var Tilfældet med Frederik IV's. Hans Følelse af Ophøjethed isolerede ham aldrig eller gav sig Udslag i Ødselhed og Pragtudfoldelse som Christian VI's.

Det grundlæggende Træk i Kronprins *Frederiks Karakter* var hans Pligtfølelse. Som den ringeste Statstjener med Troskab og Omhu skulde varetage sin Gerning, følte ogsaa han det som sin Pligt til det yderste at udfylde det store Hverv, der var tilfaldet ham. Staten var ham et og alt, ikke som Baggrund for hans egen Storhed og næppe heller som en hellig Opgave, Forsynet havde lagt i hans Skød. Skønt rettroende nok, nærede han ingen Følelser for „Kongedømmet af Guds Naade“. Utvivlsomt var han magtkær. Det viste sig i hans Ordning af den øverste Statsstyrelse, i Forholdet til hans Ministre og Raadgivere, i hans Stilling over for Presse og offentlig Kritik. Det udelukkede dog ikke, at hans Raadgivere i djærve og kraftige Udtryk har kunnet sige ham ubehagelige Sandheder. Som Statsstyrer var han mindre Lovgiver end Administrator. Til de store Reformer var det hans Ministre, som tog Initiativet. I alle de mangfoldige Enkelttilfælde, som Styrelsen af Land og Rige krævede afgjort, traf han derimod Bestemmelse; om alle de utallige Sager, som behøvede Kongens Underskrift, dannede han sig en personlig Opfattelse. Hans Afgørelser var præget af Bonsens, af Retfærdighedsfølelse, af Saglighed. Skade blot, at hans gode Egenskaber var i den Grad drevet paa Spidsen, at de undertiden kunde nærme sig til deres Karrikatur, at hans Samvittighedsfuldhed kunde grænse til Smaalighed, hans Bonsens til Snusfornuft, hans Selvstændighed til Selvraadighed. Kronprins Frederik var og blev det 18. Aarhundredes Mand. Dets Følelsesfuldhed var ham fremmed, dets Rationalisme et af de dybeste Træk i hans Karakter. Han var nøgtern og praktisk, uden dybere aandelige Interesser. For Litteratur og Kunst havde han ingen Forstaaelse; for Viden og Kundskab viste han større Respekt, navnlig naar den omfattede Emner, som havde eller kunde faa praktisk Betydning. Han var en kolerisk Natur og kunde omgive sig med en Skal af Barskhed. I mangfoldige Tilfælde viste han dog naturlig Godhed og Hjælpsomhed, Hensynsfuldhed og Trang til at gøre vel mod uheldigt stillede Mennesker. Hans Humanitet satte Spor i hans Arbejde for at sikre Hærens Mandskab en bedre Behandling og faa afskaffet de barbariske Straffe, som var en Overlevering fra tidligere Tiders Lejehære, først og sidst i hans Bestræbelser for at forbedre Bondestandens Kaar. Som han personlig var jævn i Væsen og Livsforelse, nærede han en medfødt Sympati for Menigmand. Bag hans Iver for den almindelige Værnepligt laa ikke alene militære Synspunkter, men lige saa meget den demokratiske Overbevisning om alle Undersaatters Lighed i Pligter.

Som enhver enevældig Regent har ogsaa Kronprins Frederik været udsat for mange Haande Paavirkninger og Forsog paa at vinde Magt over hans Afgørelser. Efter alt at dømme strandede de paa hans Selvstændighed, hans Frygt for at blive behersket af sine Omgivelser, hans

Loyalitet over for sine officielle Raadgivere. Intet tyder paa, at hans Slægtninge har øvet uberettiget Indflydelse eller hans Adjudanter i disse Aar haft politisk Betydning.

Udnævnelserne, som var bleven nødvendiggjort ved A. P. Bernstorffs Død, viste, at det foreløbig var Kronprinsens Vilje at fortsætte i det hidtidige Spor. Baade Stillingen som Præsident i Tyske Kancelli og som Chef for det udenrigske Departement gik i Arv til A. P. Bernstorffs nærmeste Slægtninge, den sidste til hans ældste Søn, *Christian Günther Bernstorff*, den første til hans Svigersøn, Grev *Cai Reventlow*. Sammen med Christian Reventlow fik denne tillige Sæde i Statsraadet. Alle repræsenterede de Traditionerne fra før 1797 og var til Sinds at arbejde for deres Opretholdelse. Politisk var de Tilhængere af Konseil- og Kollegiestyret; socialt repræsenterede de den store Jordbesiddelse.

I hele Perioden mellem 1797 og 1807 bevarede Styrelsen for saa vidt den samme Karakter, som de betydeligste Medlemmer af den Reventlow-Bernstorff-Schimmelmannske Kreds stadig beholdt deres Stillinger og overvejende Indflydelse. Alligevel medførte Forholdene en betydningsfuld Udvikling, som Skridt for Skridt forandrede Regeringens Præg. Ny Mænd droges efterhaanden frem, som alene skyldte Kronprinsen deres Ophøjelse og derfor var mere afhængige af hans Vilje, end Tilfældet var med deres ældre Kolleger. For Styrelsens almindelige Karakter fik det Betydning, at deres sociale Basis mere beroede paa Embedsstillinger end paa Godsbesiddelse. Bureaukratiets Sejr over Godsejerministrene, som blev endelig vundet efter 1814, blev allerede forberedt i disse Aar. Tidligere havde Tjeneste ved Hoffet været en væsentlig Adkomst til de højeste Embeder; efter 1797 blev de Gang efter Gang besat med Mænd, der ude i Landet som Amtmænd havde vist deres Dygtighed. Ogsaa i national Henseende medførte Personskifterne 1797—1807 en tydelig Forandring. Om det fra Kronprinsens Side har været en ledende Tanke i den øverste Embedsklasse at give det danske Element en mere fremtrædende Stilling, kan være tvivlsomt, det faktiske blev dog, at der over for den Bernstorff-Reventlow-Schimmelmannske Kreds, som overvejende var tysk dannet og gennem sin Jordbesiddelse knyttet til Monarkiets tyske Dele, efterhaanden samledes en Række Ministre, hvis Slægt hørte hjemme i Statens dansktalende Lande. Om nogen bevidst national Modsætning inden for Regeringen var der dog ikke Tale i disse Aar.

Denne Udvikling havde forskellige Aarsager. Den Bernstorff-Reventlow-Schimmelmannske Kreds havde i det 18. Aarhundrede bestandig repræsenteret Modstanden mod Kabinetsstyret. Kronprins Frederiks voksende Tilbøjelighed for et personligt Enestyre maatte derfor umærkeligt undergrave dens Stilling. Svagest var Uviljen hos Uden-

rigsministeren Christian Günther Bernstorff. Som en forholdsvis ung Mand, dertil elskværdig og lidet udpræget af Karakter, var han utilbøjelig til stejlt at holde paa sine Meninger. Ogsaa med Ernst Schimmelmann faldt det Kronprinsen nogenlunde let at komme overens. Selv om han langtfra var nogen Fyrstetjener eller manglede personlige Meninger, bøjede han bestandig af. Hans menneskelige Jævnhed og urokkelige Trofasthed, hans utrolige Flid og omfattende Viden, hans Rigdom paa Ideer og Evne til at finde Udveje sikrede ham altid Kronprinsens Sympati og Velvilje. Virkelig Fortrolighed eksisterede der dog ikke mellem dem. Noget mere usikkert var Kronprinsens Forhold til Christian Ditlev Reventlow. For den almindelige Bevidsthed staar de som uadskillelige, fælles om Begejstringen for Bondens Frihed, forenet i gensidig Tillid og Venskab. Det kan heller ikke være Tvivl underkastet, at der i Kronprins Frederiks første Regeringsaar har raadet en fuldkommen Harmoni mellem deres Idealer og Stræben. I Aarenes Løb arbejdede de sig dog stadigt længere fra hinanden. Haarde Stene maler ikke godt sammen. Som hos Kronprinsen var Pligtfølelsen et Grundtræk i Reventlows Karakter; som denne betragtede han det som sin Opgave til det yderste at kæmpe for Gennemførelsen af sine Anskuelser. Altid sagde han sin Mening, enten den behagede eller ikke. Det kom aldrig til noget Brud, men nok til en gensidig Irritation, som gjorde sit til at kølne Venskabet. Mere end nogen anden repræsenterede Christian Reventlow Modstanden mod Kronprinsens voksende Enestyre, skarpere end nogen anden gav han Udtryk for Ministerkredsens voksende Misfornøjelse.

Naar Kronprins Frederiks Raadgivere var ude af Stand til at dæmme op for deres Herres Selvherskertilbøjeligheder, bærer de selv en betydelig Del af Ansvaret. Selv om der ogsaa inden 1797 havde gjort sig Modsætninger gældende inden for Regeringskredsen, var de altid bleven holdt nede. Over Arbejdet i Aarene mellem 1784 og 1797 hvilede et Skær af Glæde og Begejstring, af personligt Venskab og Fællesfølelse, som gjorde Vanskelighederne lette at overvinde. Efter 1797 blev det anderledes. Arbejdet gik sin Gang, men dets Glans blev mindre straalende. Harmonien mellem de mangeaarige Medarbejdere var ved at svinde. Saglige Modsætninger blev skarpere, og personlige Divergenser gjorde sig gældende. Resultatet blev en almindelig Opløsning inden for Kredsen af de ledende Statsmænd, som svækkede deres Stilling.

Allerede i 1802 kom det til en voldsom *Konflikt*, som fremkaldte Cai Reventlows Afgang. Anledningen var Rigets vanskelige finansielle Forhold, der gjorde det nødvendigt gennem ny og forøgede Skatter at skaffe Staten større Indtægter, Aarsagen, at man ikke begrænsede dem til det egentlige Danmark, men krævede Hertugdømmernes Med-

virkning. Ud fra en tvivlsom Fortolkning af gamle Privilegier paastod en Række slesvigske og holstenske Godsejere, „Ridderskabet“, kun at være forpligtet til at svare overordentlige Skatter, som de i Forvejen havde godkendt. I Regeringen var Anskuelserne delte. Flertallet, deriblandt Christian Ditlev Reventlow, hævdede Statens Rettigheder, Cai Reventlow sine Standsfællers. Resultatet blev en Sejr for den enevældige Statstanke, men medførte det første alvorlige Brud inden for Regeringen.

I de følgende Aar var der stadige *Brydninger*. Mellem Christian Ditlev Reventlow og Chefen for Danske Kancelli Frederik Moltke raadede en levende Misstemning. Mellem Reventlow og Kronprinsens Svoger, Hertug Frederik Christian af Augustenborg, kom det til Konflikter om Skolespørgsmaal; inden for Danske Kancelli herskede den stærkeste Spænding mellem Generalprokuroren, Landboreformernes store Forkæmper, Christian Colbjørnsen og Frederik Moltke. Et ubetydeligt Spørgsmaal gav i 1803 Anledning til saa voldsomme Stridigheder, at Samarbejdet blev umuliggjort. Colbjørnsen overtog Stillingen som Justitiarius i Højesteret, Moltke blev Præsident i Generaltoldkammeret.

Altsammen blev det betydningsfuldt for Udviklingen inden for den øverste Statsstyrelse. Cai Reventlows Nederlag svækkede Sammenholdet inden for den Bernstorff-Reventlow-Schimmelmannske Kreds; hans Afgang saavel som Frederik Moltkes Forflyttelse gav Plads for ny Mænd, for Amtmændene *F. J. Kaas* og *I. S. Møsting*, der overtog Stillingerne som Præsident henholdsvis for Danske og Tyske Kancelli. Medens Reventlow og Schimmelmann var Repræsentanter for en politisk Tradition, var Kaas og Mosting udelukkende Embedsmænd, utvivlsomt dygtige, men uden Godsejerministrenes sociale Uafhængighed og medfødte Selvstændighed, derfor indstillede paa alene at adlyde og udføre Kronprinsens Befalinger.

Aarene mellem 1797 og 1807, mellem A. P. Bernstorffs Død og Danmarks Inddragen i den store europæiske Krig, kom saaledes paa mange Maader til at sætte Skel inden for den øverste Statsstyrelse. Et udpræget Statsraad- og Kollegiestyre blev efterhaanden afløst af dets Modsætning: Regentens personlige Eneregering. Den hidtil ledende Kreds af Ministre og Kollegiechefer saa sin Indflydelse formindsket, opløstes ved Uoverensstemmelser mellem dens Medlemmer og svækkedes ved Stridigheder med Kolleger. Den blev derved afskaaret fra at hindre Regeringssystemets Omformning og maatte opleve, at ny Mænd med andre Forudsætninger satte sig fast i Kronprinsens Gunst og forberedte deres senere Magtstilling.

TREDIE AFSNIT.

UDENRIGSPOLITISKE BEGIVENHEDER.

I over et halvt Aarhundrede efter Afslutningen af Den store nordiske Krig havde dens sejrrige Resultat kastet dybe Skygger over den dansk-norske Udenrigspolitik og bestemt dens Formaal: at tilvejebringe Sikkerhed for Besiddelsen af det gottorpske Slesvig og gennem et Mageskifte med det fordrevne Fyrstehus at skaffe den danske Konge Eneherredømmet i Holsten. Først ved Afslutningen *af den provisoriske Mageskiftetraktat* d. 22. April 1767 blev der Udsigt til en endelig Afvikling af det aarhundredgamle Mellemværende. Ved *Traktaten af 1773* blev Løfterne indfriet. Som Repræsentant for den ældste gottorpske Linje gav den russiske Storfyrst *Paul* Afkald paa alle Fordringer paa Slesvig og afstod mod Erhvervelsen af Oldenburg og Delmenhorst den gottorpske Del af Holsten. Den danske Konges Herredømme over Landene fra Nordkap til Elben var dermed tilsyneladende sikret. Dansk Udenrigspolitik havde naaet sit eftertragtede Maal og forfulgte ikke længer territoriale Formaal. For Fremtiden blev det dens eneste Opgaver til Sikkerhed for Rigets Besiddelser at bevare Freden og opretholde de territoriale Forhold i Norden og Nordeuropa, og til Gavn for Folkets Erhvervsliv at skabe de bedst mulige Vilkaar for Landets Handel og Skibsfart.

Slægten Bernstorff blev Bæreren af denne Politik. Dens første Mand i dansk Statstjeneste, J. H. E. Bernstorff, lagde Grunden; hans Brodersøn A. P. Bernstorff førte den igennem; dennes Søn, Christian Günther Bernstorff oplevede dens forelobige Afslutning. Om A. P. Bernstorffs Personlighed og almindelige Stilling i Statsstyrelsen er allerede talt. Som udenrigspolitisk Leder var han baade smidig og fast, dristig og forsigtig. I sine Meninger kunde han være doktrinær, i deres Hævdelse paastaaelig; for de reale Magtforhold havde han dog altid den fineste Følelse, for Statens Svagheder en noje Forstaaelse. Onklens Udenrigspolitik havde staaet Folket fjernt og haft et Skær af hans Tidsalders fyr-

stelige Kabinetspolitik, Brodersønnen var fulgt med Tidsaanden og handlede mere i Overensstemmelse med Folkestemningen. Ved hans Død sørgede Folket ikke alene over den mægtige og harmoniske Personlighed, den trofaste Forkæmper for Bondens Frihed; det følte tillige, at hans udenrigspolitiske Ledelse havde svaret til dets Interesser. Det var en Kreds af „Medborgere", som 1794 skænkede ham en Guldmedalje med Omskriften: „Uden Misvisning".

A. P. Bernstorffs Politik mødte store Vanskeligheder. I det 18. Aarh.'s sidste Halvdel, endnu mere dog i Aartierne omkring Aarhundredskiftet, var baade Europa og den ny Verden hjemsøgt af voldsomme Konflikter. Den preussiske Syvaarskrig og den engelsk-franske Kolonikrig (1755—63) havde øget Englands Kolonivælde og gjort Preussen til en Stormagt. Ro og Ligevægt i Statssamfundet var dog ikke skaffet til Veje. Den østrigsk-preussiske Modsætning satte stadig Spor i diplomatiske Kampe og førte 1778—79 til den kortvarige bayerske Arvefølgekrig. Russiske Udvidelseslyster mod Tyrkiet i Syd, Polen i Midteuropa, Sverige i Nord forøgede Uroen. 1768—74 og 1788—92 var Rusland i Kamp med Tyrkiet, 1788—90 med Sverige. Polens Opløsning gav Anledning til et internationalt Intrigespil, som truede Freden og gik sin Gang ogsaa efter Landets første Deling i 1772. De nordamerikanske Koloniers Uafhængighedskamp 1775—83 kaldte England og Frankrig i Vaaben mod hinanden. Den franske Revolution og Napoleons Vælde fornyede deres Kamp 1793—1815 og drog Gang efter Gang baade Fastlandsstater og Sømagter med ind i Krigens Hvirvel. Altsammen bragte det Danmark-Norge i Fare, dets Erhvervsliv i Vanskeligheder. Gentagne Gange maatte Regeringen tage Stilling til de skiftende Konjunkturer og gennem Alliancer og Aftaler med de kæmpende Magtgrupper underbygge Rigets Sikkerhed. Gentagne Gange, i 1788, i 1801 og fra 1807 kom det selv i Krig. De store europæiske Krige gav de neutrale Redere og Handelsmænd rige Muligheder for at udnytte Situationen til deres økonomiske Fordel, men fremkaldte ogsaa de krigsførendes stadige Mistænksomhed og Uvilje. Handelspolitiske Tvangsforanstaltninger,

Medalje slagen til Ære for A. P. Bernstorff af Medborgere. 1793. Møntsamlingen.

Blokader og Kaperier krævede stadig Indgriben, undertiden virksomme Modforanstaltninger.

Samtidig nærede Danmark stadig Frygt for sin østlige Nabo. Det svenske Folk opfattede man som krigerisk og erobringslystent, dets Kongeslægt — en Sidelinje af det gottorpske Hus — som opfyldt af nedarvet Had og Hævnlyst. Ganske vist havde det mislykkede Forsøg (1742—43) paa at faa den danske Kronprins, den senere Frederik V, udvalgt til svensk Tronfølger lagt for Dagen, at der i Dele af den svenske Almue raadede mærkelig danskvenlige Stemninger. De betød dog kun lidt over for Overklassens levende Forbitrelse mod det skandinaviske Frændefolk. Vitterlig nok var der adskillige, som nærede Planer om at skille Norge fra Danmark.

Under disse Forhold blev *Samarbejdet med Rusland* det naturlige Resultat. Det holstenske Mageskifte havde jævnet Vejen, Forbundstraktaten af 1769 fastslaaet Former og Formaal; en ny Traktat af 1773 gjorde Forbindelsen stedsevarende og dermed for lange Tider til Grundlag for den danske Udenrigspolitik. Fælles Frygt for Sverige havde dannet Grundlaget for Forbundets Afslutning; handelspolitiske Fællesinteresser genoplivede det Gang paa Gang. Ikke alene lovede de to Stater over for et svensk Angreb at komme hinanden til Hjælp med deres samlede Krigsstyrke. Da den svenske Forfatning gav Kongen ringe Magt og muliggjorde forbitrede Partikampe, der lammede Staten, havde de erklæret det for ensbetydende med et svensk Angreb, om Forfatningen blot i enkelte Dele blev underkastet Forandringer. Traktaten havde sine store Ulemper. Forbundet med den mægtige Stormagt skabte Afhængighed og blev til Tider udnyttet til Fordel for Zarrigets Særinteresser. Russiske Statsledere og Diplomater var fordringsfulde og hensynsløse. Ofte krævede de slavisk Følgagtighed; undertiden blandede de sig i indre dansk Politik. For en moderne Betragtning virker Overenskomsten om med Magt at opretholde Sveriges Magtesløshed utiltalende. Løftet om, at Rusland i Tilfælde af krigersk Konflikt vilde garantere Danmark Besiddelsen af dets Erobringer, har fremkaldt Sammenligning med de polske Delingstraktater. Trods alt var dog baade Mageskifte og Forbund til Danmarks Fordel. Det første fjernede Faren for et russisk Angreb; det sidste viste sig at svare til Statens Interesser. I afgørende Øjeblikke gav det Styrke og Sikkerhed. Over for Sverige skaffede det Tryghed; over for de krigerske Sømagter Myndighed og Indflydelse. A. P. Bernstorffs Selvstændighed formindskede Ulemperne og tog Brodden af de uheldige Bestemmelser. Det dansk-russiske Samarbejde blev en Tradition i dansk Udenrigspolitik, som skulde øve sine Virkninger langt ned i det 19. Aarhundrede.

1. Det væbnede Neutralitetsforbund 1780.

Allerede i 1780 fik Forbundet en ny og betydningsfuld Opgave. Stridigheder mellem den engelske Regering og de britiske Kolonister i Nordamerikas Kystlande fremkaldte i 1775 en Rejsning, som skulde faa indgribende Følger. Staternes *Uafhængighedserklæring* og nyskabte Forfatning betegner Mærkepæle i Menneskehedens Udvikling mod politisk og borgerlig Frihed; deres Statsdannelse blev Grundlaget for et af Verdenshistoriens største Riger. Ogsaa de øjeblikkelige Virkninger blev omfattende. Uafhængighedskrigens Udbrud kaldte Frankrig og Spanien i Vaaben mod det britiske Rige og indledede en fleraarig Kamp (1778—83), som forandrede de europæiske Magtforhold og skabte ny Vilkaar for Erhvervslivet.

Den danske Folkestemning var paa Amerikanernes Side. Deres Rejsning maatte begejstre en Slægt, som sværmede for Frihed, deres Kamp mod England fremkalde Sympati i et Handels- og Søfartsfolk, som høstede økonomiske Fordele af Krigen. Mere usikker var Regeringens Holdning. Ikke alene var A. P. Bernstorff tilbøjelig til at underkende det juridiske Grundlag for den nordamerikanske Rejsning; med mærkeligt Fremsyn var han tillige klar over dens vidtrækkende Følger: de fremtidige Farer for den danske Besiddelse af de vestindiske Øer og for en omfattende Konkurrence med de dansk-norske Udførselsprodukter. Da Frankrig støttede den svenske Politik, frygtede han enhver Forøgelse af dets Magtstilling. Selv om han med Glæde betragtede Erhvervslivets Opblomstring, var han klar over Faren, som kunde blive en Følge.

Inden længe blev Verdenshavene en Tumleplads for baade franske og spanske, amerikanske og engelske Kapere og Krigsskibe. Snart blev der Lejlighed til mange Haande Klager over baade franske og engelske Overgreb. Allerede fra Maj 1776 lod England sine Krigsskibe og Kapere opbringe ethvert Fartøj, som førte Krigsforraad eller Handelsvarer til de oprørske Kolonier; fra Sommeren 1778 beslaglagde det Skibe, som var lastet med franske Varer. Franskmændene fulgte Eksemplet. *En fransk Deklaration* af Juni 1778 forbød de neutrale at drive Skibsfart for engelsk Regning og godkendte Beslaglæggelsen af Skibe, som havde fjendtligt Gods om Bord. Bestemmelserne var omfattende og lidet nøjagtige, delvis i Strid med gældende Traktater, delvis Genstand for modstridende Fortolkninger. Kaperne kunde misbruge dem, Prisedomstolene dreje dem. Lad være, at neutrale Redere og Handelsmænd i mangfoldige Tilfælde overtraadte de gældende Forskrifter, drog uberettiget Vinding af de opløste Forhold og gjorde Brud paa den handelspolitiske Neutralitet. Med god Grund maatte det vække Harme, at det

ogsaa gik ud over den lovlige Handel, at vilkaarlige Overgreb blev godkendt af partiske Dommere, i hvert Fald medførte baade Tidsspilde og Udgifter.

Inden længe sporedes en afgørende Forskel i Englands og Frankrigs Optræden. Begge Magtgrupper nærede et naturligt Ønske om at udnytte Krigssituationen til varig Fordel for deres eget Erhvervsliv. Magtforholdenes Udvikling bevirkede imidlertid, at Frankrigs Interesser maatte fremmes gennem Benyttelsen af den neutrale Handel og Skibsfart, Englands ved at modarbejde den. Frankrig behøvede Raaprodukter til Flaaden og Levnedsmidler til dens Besætning; Englænderne kunde skaffe dem selv og vilde tilmed gøre deres Land til Verdenshandelens Forraadskammer, til Handelsvejenes Skæringspunkt. En saa dybtliggende Forskel i Frankrigs og Englands handelspolitiske Stilling betingede en lige saa afgørende Forskel i deres Optræden over for de neutrale. Fra Frankrigs Side mødte de Overgreb og hensynsløse Plagerier, farlige og utaalelige, men dog midlertidige. I Forholdet til England blev det principielle og stedsevarende Modsætninger, som gjorde sig gældende. Under Englands voksende Forbitrelse blev Overgrebene stadig flere, Vilkaarlighederne større.

Disse Forhold gav de nordiske Magter fælles Interesser. Ikke alene den danske Fragtfart paa franske Havne var udsat for Farer, ogsaa den svenske led alvorlige Overgreb; ikke alene Eksporten af norsk Fisk og Trælast var truet, ogsaa den svenske og russiske standsedes i deres Gang; alle var de i lige Grad udsat for Kapernes Overgreb, for Prisedomstolenes Vilkaarlighed. Tilmed havde et nordisk Samarbejde sine Fortilfælde. Allerede i 1691 og 1693 havde Danmark og Sverige afsluttet Traktater til fælles Værn for „Navigationens og Commerciens Sikkerhed" og ladet Handelsflaaderne ledsage af Krigsskibe (Konvoyer), som kunde afværge Overgreb. Et halvt Aarhundrede senere, under Syvaaarskrigen, havde J. H. E. Bernstorff i 1757 genoptaget det nordiske Samarbejde og afsluttet et nyt Neutralitetsforbund. Vigtigere blev den samtidige Formulering af det folkeretlige Program for de neutrales Retsstilling.

Den berømte Folkeretslærer *Martin Hübner* (1723—95), født i Hannover, men tidligt overflyttet til København og ansat i dansk Tjeneste, udgav i 1759 et større Arbejde om den neutrale Handel og Søfart. Ud fra baade teoretiske og praktiske Overvejelser fremsatte han et Program, som skulde faa varig Betydning. Da Havet var frit for alle, havde de neutrale Ret til under en Krig at drive Handel og Skibsfart som for dens Udbrud. Kun skulde de udvise Upartiskhed og maatte ikke tage Del i Fjendtlighederne. Ikke alene skulde det staa dem frit for at fortsætte ældre Handel; ogsaa ny Markeder maatte de besøge. Til den en-

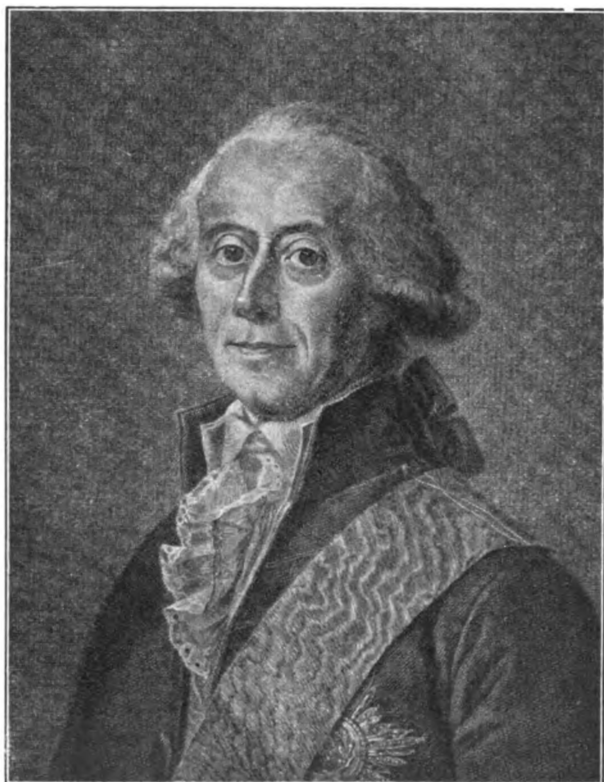
gelske Paasland, at det skulde være de neutrale forbudt at udnytte Krigstilstanden til Udvidelse af deres Erhvervsliv, stod disse Udtalelser i skærende Modsætning. Det samme gjaldt en Række Krav om Begrænsninger i de krigsførende Magters Benyttelse af deres maritime Magtmidler. Da et neutralt Skib paa aabent Hav maatte anses som neutralt Territorium, burde dets Ladning være beskyttet mod Opbringelse, ligegyldig, om den var neutral eller fjendtlig Ejendom: „Flaget dækker Ladningen". Lige saa vel burde neutralt Gods være i Sikkerhed paa fjendtligt Skib. Alle indrømmede jo, at fjendtligt Gods i neutralt Land kunde man ikke konfiskere. Alene *Krigskontrabande* dannede en Undtagelse. Selvfølgelig var det de neutrale forbudt at løbe ind i blokerede Havne og bringe dem Tilførsler. Kun skulde Blokaden være „effektiv", virkelig gennemført af Krigsskibe, som var i Stand til at holde dem spærret; den blotte Erklæring var utilstrækkelig. Ganske vist maatte man anerkende de krigsførende Magters Ret til at undersøge neutrale Skibsladninger; den gjaldt dog alene Skibspapirerne, som gav tilstrækkelig Oplysning om et Skibs Nationalitet og Ladningens Beskaffenhed.

Hübners Retssætninger støttede de neutrales Stilling, men ophævede ikke Vanskelighederne. Ikke alene byggede de paa Principper, som var omstridt; ogsaa deres praktiske Virkninger var tvivlsomme. At de neutrale skulde afholde sig fra enhver Deltagelse i Fjendtligheder, kunde alle indrømme. Kravets Rækkevidde var mere usikker. Med god Vilje kunde enhver Tilførsel opfattes som en Understøttelse. At Krigskontrabande kunde opbringes, laa lige for. Vanskelighederne gjaldt dens nærmere Bestemmelse. Handel med Vaaben var selvfølgelig forbudt. Hvorledes derimod med Tømmer og Hamp, som var nødvendige til Udrustning af Krigsflaaderne? Om en Havn var virkelig spærret, kunde være tvivlsomt, ikke mindre, om Skibspapirerne var tilstrækkelige. Altsammen Problemer, som teoretiske Udviklinger ikke kunde løse. I første Række maatte Afgørelsen afhænge af eksisterende Traktater og deres Fortolkning; til syvende og sidst drejede det sig om politiske Magtspørgsmaal.

Allerede i Sommeren 1778 gjorde de neutrale Somagter — Danmark, Sverige og Holland — Forestillinger i London. Gentagne Gange fremhævede A. P. Bernstorff Fordelene ved et neutralt Samarbejde. Talrige svenske og russiske Udtalelser lagde for Dagen, at man ogsaa i disse Lande var villige til en nordisk Samvirken. Hver for sig havde de neutrale Magter ringe Indflydelse; kun i nøje Samarbejde blev de en Faktor, som krævede Hensyn.

Tilskyndelsen udgik fra Rusland. Amerikanske Kaperier vakte Catharina II's Harme og fremkaldte hendes Forslag i August 1778 om

Udrustningen af en fælles *dansk-russisk Eskadre,* der kunde sikre Skibsfartens Gang i Farvandene omkring Arkangelsk. A. P. Bernstorff havde ringe Interesse for Amerikanernes Optræden, men ønskede et almindeligt Samarbejde rettet mod de engelske Overgreb. I en berømt Note af 28. September 1778 anbefalede han ikke alene praktisk Samvirkning — Udrustning af en Eskadre, som skulde krydse i alle Havene fra Elben til Arkangelsk, give Konvoy til neutrale Skibe og afværge Kaperier —, han rejste tillige de principielle Spørgsmaal og tog til Orde for en fælles dansk-russisk Forhandling med England, der kunde bevæge dette Land til at handle i Overensstemmelse med Traktater og den almindelige Folkeret. Hübners teoretiske Betragtninger blev af A. P. Bernstorff gjort til praktisk Politik.

A. P. Bernstorff.
Stik af Clemens efter Maleri af J. Juel.

Vanskelighederne for deres Virkeliggørelse var mange og store. Ikke alene var de i Modstrid med de engelske Interesser; endogsaa Bernstorff var til Tider tvivlraadig om deres Overensstemmelse med gældende Traktater. Mellem de forskellige Landes Synspunkter var der store Modsætninger. Det vilde være lettere at opnaa Tilladelse til Handel med dansk-norsk Kød og tørret Fisk end med svensk Kobber og Skibstømmer, Tjære og Hamp. Den russiske Handelsflaade var ringe og kun lidet anvendt i den internationale Fragtfart. Zarriget havde derfor større Interesser over for amerikanske Kaperier i de nordlige

Farvande end i en almindelig Hævdelse af Princippet „frit Skib, frit Gods".

Spanske Overgreb bragte Fart i Forhandlingerne. Gibraltars Blokade blev aldrig effektiv, men tjente som Paaskud for talrige Opbringelser; spanske Kapere beslaglagde ethvert Skib paa den blotte Mistanke, at det vilde anløbe Gibraltar. Særlig gik det ud over den norske Fiskeeksport og den russiske Kornudførsel. Russiske Forestillinger og Udsendelsen af en russisk Eskadre blev de første Virkninger, et fælles neutralt Samarbejde det næste Skridt. Kejserindens Forfængelighed tiltalte det, at samtlige neutrale søgte hendes Understøttelse, hendes Ærgerrighed, at Afslutningen af et almindeligt Forbund vilde underbygge hendes politiske Indflydelse. Gennemførelsen af rimelige Neutralitetsprincipper vilde ikke alene fjerne øjeblikkelige Misforhold, men sætte Spor i den almindelige Retsudvikling.

Resultatet blev den berømte *Deklaration den 28. Februar* (10. Marts) 1780, tilstillet baade de krigsførende og neutrale Magter, de sidste tillige med en Opfordring til at danne et Forbund, som med fælles Kræfter kunde værne om den neutrale Handel og Skibsfart. Forslaget fandt almindelig Tilslutning. Den 9. Juni 1780 undertegnedes *Konventionen mellem Danmark og Rusland.* Baade Sverige og Preussen fulgte Eksemplet. Ogsaa Holland gav sin Tilslutning, men modtog straks en britisk Krigserklæring, som medførte dets Udtræden. Bestemmelserne svarede paa det nøjeste til A. P. Bernstorffs Forslag af 1778:

1) Neutrale Skibe skulde frit kunne fare fra Havn til Havn og paa de krigsførende Magters Kyster.
2) Ejendom, tilhørende krigsførende Magters Undersaatter, skulde være sikret mod Opbringelse, naar den fandtes om Bord paa neutrale Skibe, Krigskontrabande undtaget.
3) Krigskontrabande blev for Danmarks Vedkommende fastsat i Overensstemmelse med gældende Handelstraktater med England af 1660 og med Frankrig af 1742.
4) En Havn skulde alene anses for blokeret, naar spærrende Krigsskibe gjorde det forbundet med øjensynlig Fare at løbe derind.
5) De opstillede Grundsætninger skulde tjene som Rettesnor for den neutrale Handels Rettigheder. Retssager, til hvilke de gav Anledning, skulde behandles med Hurtighed og afgøres paa Grundlag af Skibsdokumenter, Traktater og Vedtægter.

Større Flaadeudrustninger skulde finde Sted, og de forbundne Magter gensidig konvoyere hinandens Handelsskibe.

Afslutningen af Neutralitetsforbundet fik et Efterspil. I det dansk-engelske Mellemværende havde det bestandig voldt Vanskeligheder at enes om Kontrabandebestemmelserne. Om Traktaternes Rækkevidde

var der Uenighed, om deres Fortolkning modstridende Anskuelser. Gentagne Gange var der ført Forhandlinger; lige saa ofte var de strandet paa Interessemodsætningerne. For Danmark gjaldt det navnlig at sikre Handelen med saltet Kød og tørret Fisk. De svensk-russiske Udførselsprodukter (Hamp, Tjære og Tovværk) var af ringere Betydning for dets Handel og Skibsfart. Da Englands vanskelige Stilling saa vel som Udsigten til et nordisk Samarbejde forøgede dets Imødekommenhed, greb Bernstorff Lejligheden, opnaaede sin Regerings Tilslutning og indledede en Række Forhandlinger, som den 4. Juli 1780 — fem Dage før Neutralitetskonventionens Undertegnelse — afsluttedes med en *dansk-engelsk Traktat.* Levnedsmidler, bl. a. Kød og Fisk, skulde ikke anses for Kontrabande, derimod Vaaben og Skibsmaterialer, Skibstømmer og Tjære, Tovværk og Kobberplader.

Til en Begyndelse vakte Traktaten adskillig Forbitrelse i Rusland. Catharina II og hendes Udenrigsminister var lidet tilfredse med Forbundsfællens Selvstændighed, tillige opirret over at være holdt i Uvidenhed om Sagens Forberedelse og misfornøjet med, at de ny Traktatbestemmelser var lidet gunstige for den russiske Eksport. Alligevel faldt man hurtigt til Ro; om diplomatiske Protester blev der ikke Tale. Heller ikke Preussen greb ind i Begivenhedernes Gang. I Hovedsagen blev det indrepolitiske Modsætninger, som bestemte Bernstorffs Afgang som Udenrigsminister (13. November 1780), hans Modstand mod Kabinetsstyret, hans kølige Forhold til Hoffet. Frygten for Ruslands Misfornøjelse var kun et Paaskud.

Neutralitetsforbundet af 1780 blev af Frankrig hilst med Tilfredshed, af England med Ængstelse. Pariserregeringen godkendte dets Principper, paalagde Kaperne at overholde dets Bestemmelser og straffede deres Overgreb. Da de engelske Krigsflaader efterhaanden genoprettede det britiske Herredømme paa Verdenshavene, fik Imødekommenheden dog kun ringe praktisk Betydning. Storbritannien ændrede vel ikke sine Principper, men lempede deres Anvendelse. De neutrale Flaadeudrustninger øvede deres Virkning. Baade Krigsskibe og Kapere fik Instruks om at vise Forsigtighed; konvoyerede Handelsskibe blev ikke visiteret; Opbringelserne blev færre, Prisedommene retfærdigere. Vanskelige Tilfælde ordnedes gennem diplomatisk Forhandling.

Efterhaanden ebbede Krigen ud. Den 3. September 1783 afsluttedes *Freden i Versailles.*

Neutralitetsforbundet og dets Bestemmelser fik vidtrækkende Betydning. Fra første Færd havde det været Catharina II's Ønske at skabe Retsregler, som kunde have Gyldighed ogsaa under fremtidige Søkrige. Ganske vist tabte hun snart Interessen for den fælles Retsudvikling og lempede sit Standpunkt efter de skiftende russiske In-

teresser. Tankerne bevarede dog stadig deres Magt og satte Spor i talrige Traktater, overlevede Revolutions- og Napoleonstidens store Kampe og naaede omsider ved det 19. Aarhundredes Midte frem til international Anerkendelse. Paa *Pariserkongressen 1856*, som afsluttede Krimkrigen, var det i Hovedsagen Principperne af 1780, som blev ophøjet til gældende Folkeret.

Baade Martin Hübners og A. P. Bernstorffs Navne har saaledes en Plads i den internationale Retsudvikling.

2. Forholdet til Sverige. Krigen 1788.

Forholdet til Sverige voldte mange Vanskeligheder. Litterater og Forfattere kunde lejlighedsvis give Udtryk for Følelsen af Folkenes Slægtskab og Samhorighed, og Statsmændene fremhæve de naturlige Betingelser for et politisk Samarbejde; i Virkeligheden var Modsætningerne det bestaaende, og Tilnærmelserne skabt af øjeblikkelige Forhold. Aarhundreders Kampe havde lagt Grunden til et gensidigt Nationalhad, som behovede ringe Anledning til paa ny at blusse op. Regeringernes Stemning var præget af gensidig Mistænksomhed og Frygt. Det ulykkelige Ægteskab mellem den svenske Konge Gustav III og Frederik V's Datter Sophie Magdalene var lidet egnet til at bane Vejen for en Tilnærmelse. A. P. Bernstorff betragtede den svenske Konge som „vor personlige Fjende", og Guldberg talte om „det skrydende Sverige", „de graadige Svenske". Lige saa skarpt faldt Ordene fra Gustav III. For det danske Folk, den danske Regering og Kongehuset nærede han uskrømtet Foragt og Uvilje. Det dansk-russiske Forbund mod enhver Udvidelse af den svenske Kongemagt, var tydelig nok bestemt ved Ønsket om at bevare Sveriges politiske Magtesløshed. Dets Virkninger maatte ikke alene vække Kongeslægtens Forbitrelse. Enhver svensk Patriot maatte oprøres mod Stater, der tilsigtede at vedligeholde den gamle Partistrid. Omvendt maatte det vække Uro i Danmark og Rusland, at Gustav III syslede med stadige Angrebsplaner og nærede Ønske om at bryde Forbindelsen mellem Danmark og Norge. Bestandig spændte han et Net af Intriger over dette Land; bestandig ventede han under et svensk Angreb at kunne finde norsk Tilslutning.

Allerede i 1772—73 truede det med Krig mellem de nordiske Lande. Med Gustav III's Tronbestigelse i 1771 var en ny og afgørende Faktor traadt ind i svensk Politik. Hans Ærgerrighed var overordentlig, hans Handlekraft og Dristighed ikke mindre. Fra første Færd blev det hans Maal at genrejse den svenske Kongemagt, at genskabe Sveriges Styrke

og Anseelse. Allerede i August 1772 greb han til, sammenkaldte Stænderne og fik deres Godkendelse af en ny Forfatning. I Nabolandene blev man uhyre opskræmt. Hvad de altid havde frygtet, var sket. Selv om det stadig var den svenske Konge forment uden Stændernes Samtykke at begynde Angrebskrig, følte man med rette, at han i givet Fald vilde være i Stand til at overvinde denne Vanskelighed. Selv om han straks gav Udtryk for sit Ønske om at bevare Fred og god Forstaaelse med alle Stater, nærede man ingen Tillid til hans Oprigtighed. Om hans Planer mod Norge var man ikke i Tvivl. „Bevarelsen af Monarkiet, ja selve dets Tilværelse, — udtalte Schack-Rathlou, — afhænger af, om det lykkes at svække Virkningen af den ulykkelige Begivenhed, der har fundet Sted i Sverige“.

Med megen Klogskab havde *Gustav III* valgt Tidspunktet for sin *Revolution*. Hos Frankrig kunde han vente ubetinget Støtte; af England havde han intet at frygte; Frederik den Store ønskede mindst af alt en europæisk Krig. Ud fra forskellige Motiver stræbte alle tre Magter at berolige Stemningen. Heller ikke Danmark og Rusland ønskede i Virkeligheden en foreløbig Iværksættelse af de gældende Traktatbestemmelser. Tilstanden i Norge var vanskelig. Slette Høstaar havde fremkaldt Dyrtid; Hæren var lidet brugbar, Fæstningerne forfaldne, de norske Soldater hverken ordentlig indøvet eller udrustet. Ganske vist var Catharina II i høj Grad forbitret. Hendes Land var dog alt for optaget til foreløbig at kunne gøre Alvor af hendes Trusler. Med Tyrkiet var det i Krig, med de europæiske Stormagter i vanskelige Forhandlinger om Polens første Deling.

Alle Parter legede med Krigstruslen, var bange for Modparten, ønskede at holde sig alle Muligheder aabne og foretog Rustninger. Rusland samlede Tropper langs den finske Grænse og i Østersøhavnene. I Danmark blev der givet Ordre til at udruste en Eskadre og 12—15,000 norske Soldater. Ved Skattelettelser og Korntilførsler søgte man at lette Nøden i Norge; som en Appel til norske Stemninger blev et Medlem af Kongehuset, Kongens Svoger Prins *Carl af Hessen*, udnævnt til Statholder og Øverstkommanderende. Ogsaa Gustav III gjorde sit til at forøge Uroen. Ikke alene samlede han Tropper i Nærheden af den norske Grænse og syslede stadig med Forsøg paa at fremkalde en norsk Rejsning; til sidst besluttede han med en militær Demonstration at skræmme Danmark. Straks efter sin Tronbestigelse foretager enhver svensk Konge en Rundrejse i Rigets forskellige Provinser. At Gustav III lod sin „Eriksgata“ begynde i Landskaberne ved den norske Grænse, maatte opfattes som en Bekræftelse af Rygterne om hans krigerske Planer. Forøgede svenske Rustninger pegede i samme Retning. I første Række vilde Gustav III ved en resolut Optræden kvæle mulige dansk-norske

Angrebsplaner; i anden Række regnede han uden Ængstelse med et Fredsbrud. Han troede paa en Sejr, inden Russerne kunde komme til Hjælp, nærede Forhaabninger om at vinde Norge, ventede i hvert Fald at knytte krigerske Laurbær til sit Navn og samle det svenske Folk i national Begejstring om sin ny Kongemagt.

Til Krig kom det dog ikke. I Virkeligheden var der ringe Alvor bag den megen Alarm. Maaneder igennem fortsattes de gensidige Rustninger; snart tog de Fart, snart blev de indskrænket; et *storeuropæisk Intrigespil* var deres stadige Ledsager. Trak det op til Fred mellem Rusland og Tyrkiet, blev Catharina II mere paagaaende, Gustav III forsigtigere. Glippede Forhandlingern, følte den svenske Konge sig ovenpaa. Franske Subsidier oplivede hans Mod, preussiske Advarsler kølnede hans Begejstring. Bestandig drev Krigsfaren over. I Efteraaret 1772 var det en beroligende Erklæring fra den danske Regering, som gav Gustav III Paaskuddet til at indstille sine krigerske Forberedelser; en truende Erklæring fra Catharina II om, at Danmarks og Ruslands Interesser var solidariske og et Overfald paa Norge ensbetydende med et Angreb paa Zarriget, var den virkelige Grund. I Foraaret 1773 var det Stridigheder i Gustav III's Omgivelser, som forøgede hans Tilbøjelighed for en fredelig Udvikling; indre Oprør og fornyede Kampe mod Tyrkerne holdt Catharina II tilbage fra afgørende Skridt. I begge Tilfælde udveksledes Erklæringer mellem Danmark og Sverige og mellem Rusland og Sverige, som, ledsaget af gensidige Afrustninger, beroligede Stemningen. Fra Foraaret 1773 var Krigsfaren drevet over.

I 1783—84 fremkaldte Gustav III *en ny Krise.* Virkelige Modsætninger eksisterede ikke, alene hans Ønske om at udvide sit Land og vinde krigersk Ry. Mod hvem skulde han føre Stødet? Den østlige Stormagt var den farligste Modstander. At dens Opmærksomhed i Øjeblikket var rettet mod Syd, mod tyrkiske Erobringer, formindskede Faren, men gjorde ogsaa et Angreb mere fristende. Større Udbytte lovede dog en Krig mod Danmark. Erobringen af Norge var en lokkende Udsigt, Muligheden for Hævn over Sveriges gamle Arvefjende, over Huset Gottorps sejrrige Modstander var en tiltalende Mulighed. Inden længe havde Gustav III taget sin Beslutning. Gennem et pludseligt Overfald regnede han med hurtigt at løbe sin Modstander over Ende. En Protest mod Øresundstolden og et arrangeret Sammenstød med det danske Vagtskib skulde give en svensk Eskadre Anledning til at spærre Adgangen til København. Landtropper skulde i største Hast sættes i Land paa Sjællands Kyst og andre rykke frem mod den norske Grænse. Norge skulde vindes ved et Slag mod Danmarks Hovedstad. Planen var ganske eventyrlig; ikke alene forudsatte den fuldkommen Hemmeligholdelse, som berøvede Modstanderen enhver Mulighed for rettidige Forsvarsforanstalt-

ninger. Først og fremmest var det en nødvendig Betingelse, at Rusland holdt sig i Ro, svigtede sin Forbundsfælle og lod Sagerne gaa deres Gang.

Den sidste Forudsætning glippede. Et Møde mellem Gustav III og Catharina II ved den finsk-russiske Grænse i Frederikshamn forløb under de venskabeligste Former, men viste tydeligt, at den russiske Kejserinde var utilbøjelig til at lade Sverige faa fri Hænder i dets nordiske Politik. Tilmed gjorde svenske Admiraler samtidig opmærksom paa, at Efteraarsstorme kunde forpurre Overfaldet paa den danske Hovedstad. Til Lykke for Norden, for den svenske Konge og hans Land blev Angrebet udsat til Foraaret 1784. Mellemtiden benyttede Gustav III til en Fornøjelsesrejse til Italien.

Da han kom tilbage, var Forholdene ganske ændrede. Udsigterne til en russisk-tyrkisk Krig var borte, Haabet om fransk Understøttelse bristet. Et haanligt Brev fra Catharina II havde betaget den svenske Konge enhver Tro paa Tilslutning fra denne Kant. Resultatet blev, at Gustav III paa ubestemt Tid maatte udsætte Virkeliggørelsen af sine Erobringsplaner.

I 1788 udbrød Krigen. Denne Gang rettede Gustav III sine Vaaben mod Rusland. Grundene var mange og forskelligartede, ingen dog saa afgørende, at de nødvendiggjorde et Fredsbrud. Russiske Planer mod Finland var ubehagelige, men uden større Betydning. Krisen 1783—84 kunde lære den svenske Konge, at Catharina II vilde modsætte sig Virkeliggørelsen af hans Planer mod Danmark; Begivenhedernes Forløb havde dog samtidig godtgjort, at der ikke var Fare for en russisk Angrebskrig. Alligevel var den svenske Konge overbevist om Nødvendigheden af et Opgør. Personlige Stemninger og indrepolitiske Forhold virkede med. Krigs- og Erobringspolitikken laa Tidens Regenter dybt i Blodet. Den svenske Rigsdag 1786 havde været ham en Skuffelse. Sorgen over at have mistet sit Folks Kærlighed nagede ham, Haabet om at genvinde den gennem en sejrrig Krig opmuntrede ham.

Forgæves havde han søgt at vinde Danmarks Støtte. Gentagne *Fyrstebesøg,* Kronprins Frederiks i Skaane, Gustav III's paa Marienlyst havde vidnet om større gensidig Høflighed. Da Gustav III vilde opnaa mere, fik han Afslag. Pludselig en Efteraarsdag 1787 indfandt han sig uventet i København. Middagstaflet var endt og de kongelige Personer i Færd med Eftermiddagskaffen, da den svenske Konge traadte ind ad Døren. Christian VII blev forskrækket og løb sin Vej; de andre maatte med Møje skjule deres Forvirring. Man gav dog Kongen en venlig Modtagelse og fejrede Fester til hans Ære. „Tjusarekonungen“ udfoldede sine mest besnærende Egenskaber. Folkestemningen var ham venlig; i Pressen faldt adskillige Udtalelser, som vidnede om Sympati for det svenske Folk og dets Konge. Politiske Virkninger fik Besøget dog ikke.

A. P. Bernstorff havde fuldkommen Rede paa Gustav III's virkelige Sindelag og betragtede Venskabet med Rusland som en Hovedpille i dansk Udenrigspolitik. Ganske med Urette fortolkede Gustav III de faldne Venskabsforsikringer som Tilsagn om Danmarks Neutralitet.

For Danmark var et Fredsbrud i høj Grad ubelejligt. En svensk Sejr over Rusland, lidet sandsynlig, men dog mulig, rummede Farer for Forbindelsen med Norge; en russisk Sejr vilde omvendt sikre Zarrigets Enevælde i Norden. Kun lidet ønskede Bernstorff at blive inddraget i en Krig, som vilde ødelægge Statens Finanser og standse det store Reformarbejde, som var i Gang. Alt for vel forstod han, at de engelsk-russiske Modsætninger i givet Tilfælde kunde virke til Sveriges Fordel og udsætte Danmark for Storbritanniens Vrede. Forgæves stræbte han at holde Gustav III tilbage, forgæves søgte han at berolige Stemningen i Rusland. I Stockholm fik han Afslag, i Petersborg blev han mindet om den dansk-russiske Forbundstraktat og Danmarks Forpligtelser.

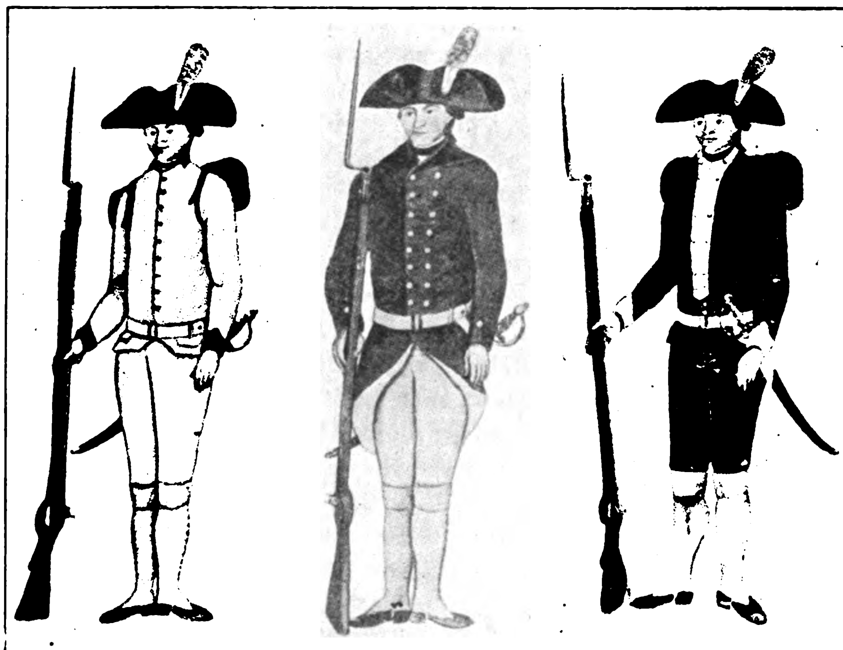
Med det svenske Fredsbrud i Sommeren 1788 traadte de i Kraft. Behændigt arbejdede Bernstorff paa at give Krigen den ringest mulige Udstrækning. I Overensstemmelse med Datidens Opfattelse var Danmark ikke direkte Part i Krigen, men betragtede sig alene som *Hjælpemagt*. Man nøjedes derfor med at udruste Flaaden og at rykke over den norske Grænse ind i de svenske Naboprovinser med et Korps paa 12,000 Mand.

Paa *Norges Paalidelighed* kunde man stole. Forordningen om den fri Kornindførsel d. 6. Juni 1788 bidrog til at fjerne adskillig Misfornøjelse; da Kronprins Frederik kom til Norge, strømmede Jublen ham i Møde. Uheldigere var Tilstanden i den norske Hær. Selvfølgelig høstede man daarlige Frugter af den besynderlige Ordning, at den Øverstkommanderende, Prins Carl af Hessen, ikke i 15 Aar havde sat sine Ben i Norge. Halvdelen af Kanonerne viste sig ubrugelige, Mængder af Geværer var kassable, Munderingerne elendige, Forplejnings- og Hospitalsforholdene skandaløse. Sygdomme krævede talrige Ofre, mangefold flere end de svenske Vaaben.

Trods alle Vanskeligheder fik man Hærkorpset opstillet. Den 24. September 1788 gik Tropperne over Grænsen ind i Båhuslen. Prins Carl var Øverstkommanderende, Kronprinsen fulgte med som Privatmand. Modstanden var ringe. Kun 4000 Svenskere var samlet i disse Egne, slet organiserede og daarligt ledede. Et Sammenstod ved *Quistrumbro* endte med en dansk Sejr og Overgivelsen af 800 Svenske. Krigen havde en operettemæssig Karakter. Faa Timer før Kampens Begyndelse var en af de højstkommanderende svenske Officerer i al Hyggelighed til Middag hos Prins Carl; paa Hjemvejen traf han de danske Tropper i Fremrykning mod sit Korps. Om Plyndringer og Overgreb mod Befolknin-

gen var der ikke Tale. Omhyggeligt søgte man at undgaa alt, som kunde ophidse den svenske Folkestemning. Da en russisk Eskadre havde overfaldet det lille Fiskerleje *Raa* Syd for Helsingborg, sendte Kronprins Frederik de skadelidte en Gave paa 800 Rdl.

Trods alt var Krigen en Ulykke for Norden. Ganske vist var Danmarks Optræden fremtvunget af Forholdene og Forbundet med Rusland

Kongsvinger lette Infanteri. 1787.
Tegninger i Rigsarkivet.
Efter Norges Historie V, 2.

en Følge af Gustav III's fjendtlige Sindelag; sikkert er det ogsaa, at A. P. Bernstorff tilstrækkelig tydeligt havde gjort opmærksom paa dets Eksistens og paa dets Konsekvenser, tillige at han ærligt og redeligt havde søgt at begrænse dets Virkninger. Lige saa naturligt er det, at den svenske Datid og Eftertid længe har haft vanskeligt ved en nøgtern Bedømmelse, har betragtet den danske Politik som illoyal og hensynsløs, Indfaldet i Sverige som et Overfald paa en forsvarsløs Nabo. Givet er det, at Begivenhederne i 1788 i høj Grad ophidsede Stemningen mod Danmark og det danske Folk. Det var ikke uden Grund, at Gustav III ved Meddelelsen om den danske Fremrykning følte sig frelst af den farlige Stilling.

I Krigens første Maaneder var alt slaaet fejl for ham. Ved den fin-

ske Grænse havde han intet kunnet udrette; til Søs var Kampen endt uden Afgørelse. I Hæren var Officerskorpset forbitret over hans Forfatningsbrud, rottede sig sammen og knyttede landsforræderiske Forbindelser med den russiske Fjende. Meget er der at udsætte paa Gustav III, hans Karakter og hans Politik. I farefulde Øjeblikke viste han dog sine store Egenskaber, sit Mod og Snarraadighed, sin politiske Indsigt, sin Evne til at samle det svenske Folk. Personlig henvendte han sig til Almuen i Dalarne, gennem Venner til Befolkningen i de øvrige Provinser. Det danske Overfald satte de nationale Stemninger i Bevægelse. En svensk Rigsdag udvidede hans Magt til et næsten fuldstændigt Enevælde. Snart stod Sveriges Konge og Folk enige sammen mod de ydre Fjender. Tilmed greb England ind til hans Fordel.

Hvad Bernstorff havde frygtet, blev en nærliggende Mulighed, at Danmark skulde komme til at rage russiske Kastanjer af Ilden og blive det nærmest liggende Offer for de engelsk-russiske Modsætninger. Paa egen Haand fremsatte den engelske Københavner-Gesandt *Hugh Elliot* Tilbud om engelsk Mægling og fremtvang Afslutningen af en Vaabenstilstand. Snart efter gik de danske Tropper tilbage over Grænsen. Ganske vist var Rusland forbitret og krævede en Fortsættelse af den danske Aktion; ganske vist vakte det alle Danskes Harme, da den svenske Løjtnant *Lars Benzelstierna* med Gustav III's Samtykke lagde Planer om at opbrænde en russisk Eskadre, som laa indefrosset paa Københavns Red. Ikke alene de russiske Skibe, ogsaa den danske Flaade, Holmen og selve Hovedstaden vilde Planens Gennemførelse have udsat for Fare. Sindene faldt dog atter til Ro; Neutraliteten opretholdtes, og Tropperne afrustedes. Med den russisk-svenske Fred i *Värälä* 1790 forsvandt enhver Krigsfare.

Ogsaa i de følgende Aar var der gentagne Vanskeligheder. Ikke alene fortsattes den svensk-rusiske Modsætning. Gustav III genoptog samtidig sine norske Planer, spejdede efter ethvert Tegn paa norsk Misfornøjelse og lod sine Venner og Udsendinge ophidse Stemningen. Først ved hans Drab d. 16. Marts 1792 mistede Danmark og det danske Kongehus en Modstander, som havde været en bestandig Kilde til Uro og Ængstelse.

Paa dette Tidspunkt var den franske Revolution i Færd med at rejse ny Spørgsmaal og ny Vanskeligheder.

3. Neutralitetspolitikken under Revolutions- og Napoleonstidens Krige. Det væbnede Neutralitetsforbund 1801. Slaget paa Reden d. 2. April.

En ny Tidsalder var ved at bryde ind over Europa. De franske Rigsstænders Sammentræden d. 5. Maj 1789 blev Udgangspunktet for en Omvæltning, som skulde virkeliggøre Aarhundreders Drømme om po-

litisk Frihed og social Retfærdighed. Den ydre Kamp mod Revolutionens Fjender blev Indledningen til næsten en Menneskealders stadige Krige, som Gang efter Gang forandrede Europas Landkort, omstyrtede gamle Riger og grundlagde ny. Hvad Enevælden havde forberedt, afsluttede Revolutionen. Den franske Stænderstat blev ødelagt; Kirkens og Adelens Privilegier blev ophævet, den retslige og borgerlige Lighed fastslaaet. Ny Forfatninger, bygget op paa Borgernes Deltagelse i Statens Styrelse skulde virkeliggøre Filosoffers og Frihedsmænds Forhaabninger om politisk Frihed. Hvad franske Konger og Statsmænd havde tilstræbt, gennemførte Revolutionens Generaler og Folkeførere. Sejrrigt trængte de franske Hære frem i Nord og Syd, til Frankrigs „naturlige Grænser", til Alperne og Rhinen. I Napoleons Herskerskikkelse sammenfattedes begge Idéstrømninger, hævedes op i et mægtigt Plan og fik Betydning for alle Europas Riger og Folk. Saa vidt hans Hære banede ham Vej, forandrede han Landenes Grænser og gennemførte Revolutionens Frigørelsesværk.

Andetsteds er der fortalt om Revolutionsbegivenhedernes Genlyd i den danske Litteratur og den offentlige Mening, blandt Statens Styrere og i Folkets forskellige Lag. Paa dette Omraade blev Virkningerne forskellige og svingende. Om Statens politiske Holdning var der ingen Tvivl. Nu som tidligere blev det under alle ydrepolitiske Konflikter Danmarks Maal at bevare Neutraliteten.

Allerede fra 1791 havde Revolutionen og dens Begivenheder øvet sin Virkning paa Dronning Maria Antoinettes Broder, *Leopold II*, tyskromersk Kejser og Herre i Østrig-Ungarn. Aaret efter, i 1792, udbrød Krigen mellem Østrig-Preussen og Frankrig. I Norden var Gustav III fra sin Ungdom knyttet til den franske Kongefamilie og opfyldt af Forbitrelse over dens Skæbne. Som Gustav Adolf havde fort Protestantismen til Sejr, drømte han om at optræde som Monarkiets europæiske Korsridder. Catharina II gjorde sit for at drive ham og andre frem, men var selv mere optaget af sine polske Erobringsplaner. Fra alle Sider fik Danmark Anmodninger om at deltage i en fælles Kamp mod Revolutionen.

A. P. Bernstorff viste ingen Lyst til at følge disse Opfordringer. For nogen Smitte af Revolutionsideerne frygtede han ikke; dertil var Danskerne, mente han, et alt for godhjertet Folk, som villigt fulgte sin Regering. Af en Indblanding i Frankrigs indre Anliggender var han en afgjort Modstander. Det er i alle Fyrsters Interesse, hævdede han, at enhver Nation kan give sig sin Forfatning og styre sig selv, uden at andre Magter har Ret til at blande sig deri. 20 Aar tidligere havde Bernstorff over for Sverige hævdet modsatte Synspunkter. Omslaget var ikke alene en Følge af politiske Overvejelser, men tillige Udtryk for hans egen

Udvikling i det mellemliggende Tidsrum. Den franske Konventbeslutning d. 19. November 1792, der lovede Hjælp til alle Europas Folk, som vilde rejse sig mod deres Fyrster, forandrede ikke hans Politik, saa lidt som Ludvig XVI's Henrettelse eller Bruddet mellem England og Frankrig i 1793. Alle Opfordringer om mere eller mindre vidtgaaende Tilslutning til Revolutionens Fjender mødte han med Afslag. Alle Anmodninger om Optræden mod jakobinske Ideers Udbredelse inden for Statens Grænser sad han overhørig. Til Koalitionsmagternes Misfornøjelse forhandlede han i uofficielle Former med den franske Agent *Ph. A. Grouvelle.*

Ubehageligere var det, at Krigsudbruddet paa ny skabte Vanskeligheder for den dansk-norske Handel og Skibsfart.

Foreløbig havde Frankrig tilstrækkelige Vanskeligheder, høstede tilmed Fordele af den neutrale Fragtfart og voldte den ingen Skade. Anderledes med England. Som Herre til Søs ønskede det at udnytte alle sine Magtmidler til Modstanderens Skade. Som gammel Handels- og Søfartsnation vilde det forhindre Konkurrenternes Udnyttelse af Situationen. Til den dansk-engelske Kontrabandetraktat af 1780 (se Side 102) tog det intet Hensyn. Engelske Kaperinstrukser af 1793 forbød de neutrale at bringe Korn og andre Levnedsmidler til Frankrig. Fra Krigens Udbrud til 15. August 1793 blev der alene opbragt 189 danske og norske Skibe. Sikkert nok gjorde danske Redere og Handelsmænd sig skyldige i adskillige Misligheder, sikkert nok blev adskillige Opbringelser underkendt af de engelske Prisedomstole; Overgrebene var dog mange og store, Pengetabet betydeligt. Da danske Skibe mindre besørgede Udførsel af Landets egne Produkter, end de var beskæftigede i den internationale Fragtfart, var det alvorlige Farer, som truede Erhvervslivet.

I Opfattelsen af *Danmarks handelspolitiske Opgaver* var der ingen Svingninger. En Gang for alle havde dets folkeretlige Anskuelser faaet deres Formulering i Aftalerne af 1780. Ved Omstændighedernes Magt kunde Regeringen blive nødsaget til at finde sig i Overtrædelser eller lejlighedsvis tvinges til traktatmæssig at fravige dem. I Princippet holdt man ligefuldt fast ved deres Indhold og kæmpede for deres Godkendelse. Folkeretten er uforanderlig, forkyndte A. P. Bernstorff, dens Sætninger uafhængige af Omstændighederne. Selv gik han bort i 1797; hans Søn, Christian Günther Bernstorff, som skulde løfte Arven efter ham, delte hans Anskuelser og stræbte bestandig at gøre dem gældende. I sine Grundtræk blev Danmark-Norges Handels- og Søfartspolitik altid den samme og byggede bestandig paa Teorierne fra 1780.

Begivenhedernes Gang bragte mange Omskiftelser.

I Krigens første Aar, ved 1790'ernes Midte, var det navnlig gennem

et nordisk Samarbejde, at Bernstorff søgte at fremme sin Politik. Ved Gustav III's Død var de værste Hindringer ryddet af Vejen. Ganske vist øvede Erindringen om Begivenhederne 1788 stadig sin Virkning. Svenske Diplomater og Statsmænd nærede jævnlig Mistillid til de danske Statsstyrere. Omvendt var man i Danmark ængstelig for Sveriges Forbindelser med den franske Revolutionsregering. Forholdene var dog stærkere end de gensidige Betænkeligheder. Begge Landes Diplomater og Konsuler fik Ordre til at yde hverandre Hjælp og Understøttelse, og 27. Marts 1794 afsluttedes en Neutralitetskonvention, der skulde sikre den nordiske Handel mod uberettigede Overgreb. Hver for sig skulde de to Stater udruste otte Linjeskibe og et tilsvarende Antal Fregatter, som i givet Fald under fælles Overkommando kunde give deres Forestillinger forøget Vægt. Østersøen skulde gælde som et lukket Farvand; naar krigsførende Magters Skibe havde passeret Øresund, skulde de være i Sikkerhed for Modstandernes Efterstræbelser. Mod Kapernes Opbringelser vilde man protestere, i Nødsfald gribe til Repressalier.

Alligevel ønskede Bernstorff mindst af alt at drive Sagen paa Spidsen. Bestandig holdt han en Linje lige langt fra udfordrende Rethaveri og overdreven Eftergivenhed. Overbevist om, at England ikke vilde respektere en almindelig Konvoyering af Handelsskibe, undgik han et Skridt, som kunde føre til alvorlige Forviklinger. Gang efter Gang udsatte han at gribe til Repressalier, som nødvendigvis maatte rejse en Konflikt, som det vilde blive vanskeligt at bilægge. Resultaterne godkendte hans Politik. Englænderne opgav deres Tilløb til at gennemføre Visitationer i danske og norske Farvande. Deres Kapere fik Ordre til at optræde forsigtigere, og adskillige opbragte Skibe blev frigivet. Krigens almindelige Gang virkede i samme Retning. De franske Sejre kunde ikke forøge Englands Tilbøjelighed til at skabe sig ny Vanskeligheder. I Danmark gav man dog Bernstorff den fulde Ære. Det var ikke mindst hans Politik i disse Aar, som grundlagde hans Popularitet i københavnske Handelskredse.

Omkring Tiden ved A. P. Bernstorffs Død indtraadte *en ny Fase* i Udviklingen..

I Søkrigens første Aar havde det navnlig været Englændernes Optræden, som voldte de største Vanskeligheder. Fra omkring 1797 fik de imidlertid Brug for den neutrale Skibsfart og blev derfor tilbøjelige til at lette dens Virksomhed. Da de engelske Eskadrer i 1796 blev nødt til at forlade Middelhavet, var det foreløbig til Storbritanniens Fordel, at *Levanthandelen* gik over til de neutrale. Efter Spaniens Indgriben i Krigen var det kun med deres Hjælp, at England kunde skaffe sig den spanske Uld, som var nødvendig for dets Klædemanufakturer. Endnu kraftigere var Bruddet med Englands tidligere Optræden, da det ogsaa

blev de neutrale tilladt at bringe Korn og andre Levnedsmidler til de britiske Havne, da der blev aabnet dem Mulighed for at overtage store Dele af Skibsfarten mellem Frankrig, dets oversøiske Kolonier og de amerikanske Fristater. Kapernes Opbringelser blev samtidig færre, Prisesagernes Behandling lemfældigere.

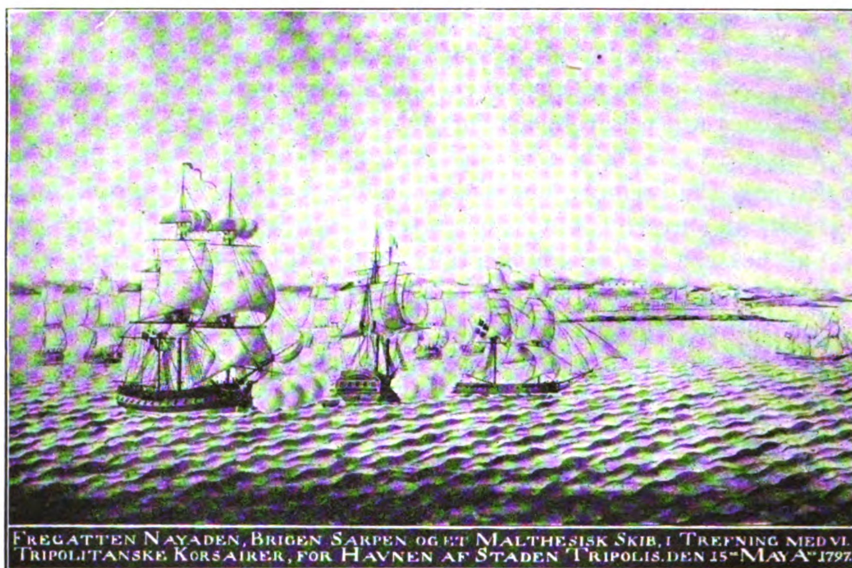
Til Gengæld voldte *Frankrigs Handels- og Søfartspolitik* en stigende Misfornøjelse. Direktoriets Erkendelse af, at Storbritanniens Erhvervsliv var i stadig Fremgang, bestyrkede dets Overbevisning om, at det var de neutrale, som berøvede de franske Forholdsregler deres Virkning. Franske Kapere fik Lov til at optræde med en Vilkaarlighed og Voldsomhed, som var uden Grænse; en Række Lovbestemmelser saavel som Domstolenes Afgørelser lettede dem Hvervet. I Begyndelsen af 1797 blev det fastsat, at alle Skibe med britisk Gods om Bord skulde opbringes, og den engelske Ladning konfiskeres; fra Januar 1798 gik man endogsaa saa vidt, at ethvert Fartøj, som havde fjendtligt Gods om Bord, var det end nok saa lidt, skulde betragtes som lovlig Prise. Danmark-Norges Handel og Skibsfart var truet af en Katastrofe.

Saa vidt det stod i Regeringens Magt, søgte den at afvende alt for ulykkelige Følger og gennem utrættelige Forestillinger at skaffe sig Indflydelse paa de franske Statsmyndigheders Optræden. „Ikkuns Overbeviisningen om, at intet er bleven forsømt af, hvad der efter Omstændighederne kand ansees tienligt til at frelse vedkommende kongl. Undersaateres Eyendom — skrev Chr. Günther Bernstorff — kand give en Slags Trøst, naar omsider den meest ublue Rovsyge seyrer over Ret, Billighed og de kraftigste Grunde". Til sidst tabte Regeringen Taalmodigheden. Træt af diplomatiske Forhandlinger, som ikke førte til noget Resultat, besluttede den at tage sin Tilflugt til Statens Sømagt. Fra Begyndelsen af 1798 gik man over til *Konvoysystemet*.

I Januar Maaned blev det besluttet at lade Krigsskibe ved Afrikas Kyst afhente de mange Ostindiefarere, som var paa Vej mod Hjemlandet; ved Aarets Slutning blev man enig om i 1799 at sende to Krigsskibe til de dansk-ostindiske Kolonier og derfra hjemføre Ostindiefarerne, i Maj 1798 at lade Krigsskibe, som skulde udsendes til Besiddelserne i Vestindien, medtage alle danske og norske Skibe, som ønskede Beskyttelse. I Middelhavet var Skibsfarten ikke alene prisgivet franske og engelske Kapere; ogsaa i de nordafrikanske Stater udrustedes en Sværm af Sørøverskibe, som gjorde Havet usikkert. Adskillige Krigsskibe blev derfor udsendt, som under Befaling af Sten Bille sørgede for stadig Konvoyering. Beslutningen om paa lignende Maade at beskytte Skibsfarten i de vesteuropæiske Farvande fuldstændiggjorde Systemet. Aar efter Aar lige til 1800 udrustedes talrige Krigsskibe, som havde Ordrer til at forhindre, at Handelsskibene, der stod under deres

Beskyttelse, blev anholdt eller visiteret af fremmede Orlogsmænd eller Kapere. De maatte ikke lade noget Middel uforsøgt til at afværge Fjendtligheder, men skulde dog tydelig erklære, at de var forpligtet til at forsvare Skibene, der var betroet i deres Varetægt.

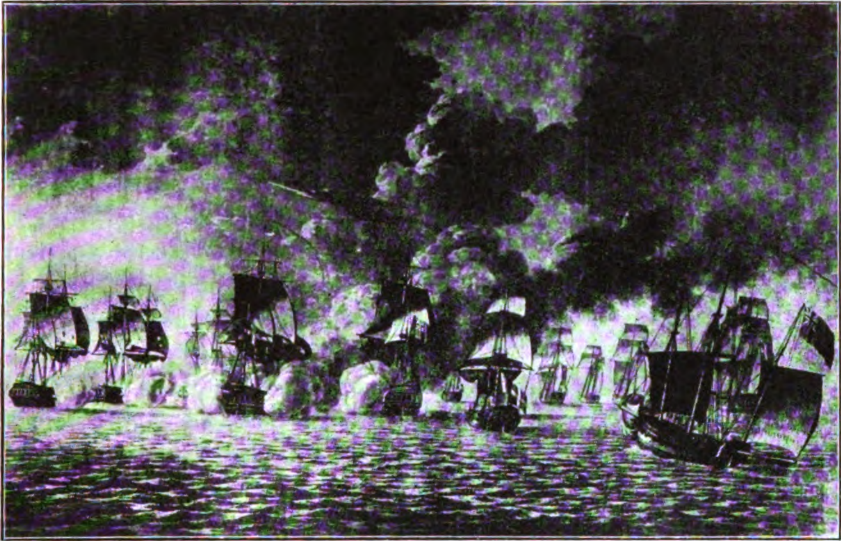
Under Forhandlingerne om Konvoysystemets Gennemførelse havde Udenrigsminister Chr. Bernstorff Gang paa Gang fremhævet sine Betænkeligheder; Ernst Schimmelmann, der som Handelsminister var

Danske Krigsskibe i Kamp med tripolitanske Korsarer. 1797.
Akvarel paa Frederiksborg.

særlig kaldet til at varetage Erhvervslivets Interesser, havde bestandig vundet Kronprinsens Tilslutning og gennemført sine Ønsker. Tilsyneladende gav Begivenhederne ham Ret. Skønt den kraftige Politik var fremkaldt ved Frankrigs Love og fortrinsvis rettet mod dets Kapere, gjorde den franske Regering ingen Indsigelser. Tværtimod ophævede den efterhaanden sine fleste Forskrifter mod den neutrale Handel og Skibsfart, traf Foranstaltninger mod Kapernes Overgreb og sørgede for en bedre Organisation af Prisedomstolene. I Virkeligheden var Ændringen i Frankrigs Optræden en Følge af de forandrede Magtforhold. Nelsons Sejr paa *Abukirs Red* i 1798 gjorde Ende paa dets kortvarige Herredømme i Middelhavet; i de øvrige Farvande blev det stedse vanskeligere for dets Kapere at undgaa de engelske Orlogsskibe. Efterhaanden standsedes Frankrigs Søhandel; inden længe blev dets Forbindelse med oversøiske Kolonier afbrudt. Under disse Forhold blev

der atter Plads for Erkendelsen af, at kun de neutrales Hjælp var i Stand til i nogen Grad at bøde paa de dermed forbundne Tab. Med Englands Søsejre skærpedes til Gengæld dets Optræden over for de neutrale. I stedse større Omfang blev enkelte Havne og hele Kyststrækninger erklæret for blokeret; i stadig større Udstrækning blev neutrale Handelsskibe opbragt og prisedømt. Delvis med rette klagede Englænderne over, at det danske Flag i mangfoldige Tilfælde vajede

Fregatten »Freyas« Kamp i Kanalen 25. Juli 1800.
Sortekunstblad af Kuntz.

over Skibe, som i Virkeligheden var fjendtlig Ejendom; med god Grund vakte det deres Misfornøjelse, at Forbindelsen mellem Holland og dets Kolonier for en stor Del blev holdt i Gang af danske Skibsredere. Formelt havde Konvoyeringen været rettet mod begge de krigsførende Magter; i Virkeligheden var den altid et Vaaben mod den stærkeste. Da Frankrigs Magt paa Havene blev svækket og Englands styrket, maatte den hele Foranstaltning vende sig mod det britiske Rige.

Allerede i December 1798 havde det danske Krigsskib *Triton* haft et lille Sammenstød med Englænderne. Et Aar senere traf Fregatten *Havfruen* under Kommando af *C. E. van Dockum* sammen med tre engelske Krigsskibe, som vilde visitere hans Konvoy. Han svarede med skarpe Skud og hævdede Flagets Ære. Følgerne udeblev ikke. Den øverstkommanderende britiske Admiral i Middelhavet gav straks sine Skibschefer Ordre til at undersøge alle danske Handelsskibe. Ud paa Sommeren 1800 indtraf den afgørende Krise. Den 25. Juli mødtes i Kana-

len en engelsk Eskadre og den danske Fregat *Freya* med en Konvoy paa seks Skibe. Da dets Chef, *Kaptajn Krabbe*, ikke vilde tillade Visitationen, kom det til en Kamp, der endte med, at den danske Orlogsmand maatte stryge Flaget. Denne Gang lod England sig ikke nøje med en almindelig Noteudveksling. En særlig engelsk Gesandt blev sendt til København, og en betydelig engelsk Eskadre fulgte med for at give hans Forestillinger Vægt. Storbritannien ønskede intet Fredsbrud, men vilde have Visitationsspørgsmaalet afgjort. Forhandlingerne blev vanskelige. Det længst mulige kæmpede den danske Regering for sit Standpunkt; den engelske Flaade var dog et Argument, den ikke kunde se bort fra. Den 29. August 1800 maatte man gaa ind paa en Konvention, der opfyldte de britiske Krav: Principspørgsmaalet blev udskudt til senere Forhandlinger; mod at faa udleveret „Freya" med dets Konvoy maatte Danmark give Afkald paa enhver Konvoyering.

Konvoypolitikken var endt med et politisk Nederlag.

Til Danmarks Skade var dets Regering ikke til Sinds at anerkende dets Rækkevidde. Knap fire Maaneder senere gik Danmark ind som Deltager i et stort *Neutralitetsforbund med Rusland, Sverige og Preussen.* Den 16. December 1800 undertegnedes i Petersborg en Traktat, hvis Indhold i alt væsentligt svarede til Konventionen af 1780. Ogsaa nu hævdede de forbundne Magter, at ethvert neutralt Skib havde Ret til frit at sejle fra Havn til Havn og langs de krigsførende Landes Kyster, at Flaget dækkede Ladningen, og en Havn alene skulde anses for blokeret, naar den var i den Grad spærret af Krigsskibe, at det var forbundet med aabenbar Fare at løbe derind. Som en direkte Protest mod de dansk-engelske Konvoyaftaler hævdede man de konvoyerende Krigsskibes Ret til at beskytte Handelsfartøjerne mod Visitation.

Paa Forhandlingernes første Stadium havde den danske Regerings Holdning været fuldkommen naturlig. Efterhaanden som Striden med England var bleven mere tilspidset, maatte Danmark-Norge nødvendigvis se sig om efter Støtte; da Krisen ved Beslaglæggelsen af „Freya" blev alvorlig, og Ankomsten af den engelske Flaade bragte en krigerisk Afgørelse inden for Synsvidde, maatte den søge at skaffe sig Forbundsfæller. Inden længe var dog Forholdene ganske forandret. Begivenhederne i Eftersommeren 1800 er maaske et af de tydeligste Vidnesbyrd om den Ændring i Vilkaarene for diplomatisk Forhandling, der er en Følge af Telegrafens og Samfærdselsmidlernes Udvikling i det 19. Aarhundrede. Da Ordren afgik til Rusland om at udvirke dette Lands Støtte, var Krisen kun i Færd med at trække op. Da den 14 Dage senere naaede frem til Rusland, var Spændingen i København paa sit højeste. Da der atter var gaaet 14 Dage, var Konventionen med England bleven afsluttet, og Stillingen bleven en ganske anden. Sik-

kert nok er det den danske Regerings store Ansvar, at den ikke gjorde fjerneste Forsøg paa at skifte Signaler og faa indledet den Forhandling med England om de almindelige Søretsprincipper, der i Augustkonventionen var stillet i Udsigt. At de engelske Overgreb mod den neutrale Skibsfart var bleven betydelig færre, øvede ingen Indflydelse paa dens Optræden, heller ikke, at det for Rusland mindre drejede sig om søretlige Principper end om en storpolitisk Aktion mod England. Tilmed blev Forbundet afsluttet paa et Tidspunkt, da Frosten indespærrede den russiske Flaade. Under en Konflikt med England var det foreløbig umuligt at regne med Forbundsfællens Bistand.

Admiral Nelson
Staalstik.

Neutralitetsforbundets Følger viste sig hurtigt.

I England følte man fra første Færd, at britiske Livsinteresser stod paa Spil. Allerede d. 14. Januar 1801 blev der i de engelske Havne lagt Beslag paa danske og norske, svenske og russiske Skibe og samtidig givet Ordre til at opbringe alle Fartøjer, som hørte hjemme i de forbundne Stater. Inden Udgangen af Marts Maaned vajede det britiske Flag over de dansk-vestindiske Øer. Endelig den 12. Marts afsejlede en engelsk Flaade paa 53 Skibe, deraf 20 Linieskibe. Kommandoen førte Admiral *Parker;* Næstkommanderende var *Nelson*, Sejrherren fra Abukir. Den 21. Marts ankrede Flaaden op ved Indløbet til Øresund; den 30. stod den ned mod København.

I den danske Regering var man klar over Faren, ængstelig og forsagt; alene Kronprins Frederik holdt Modet oppe, var utrættelig paa Færde og traf Beslutningerne. Folkestemningen var den bedste, i Hovedstaden saavel som ude i Landet. Lad være, at det romantiske Digterkuld, som i disse Aprildage fik sin Indvielse, har kastet et forskønnende Skær over Oplevelserne. Sikkert er det, at et Brus af national Begejstring gik hen over den danske Ungdom. Halvandet Hundrede Aar tidligere var Hovedstadens Borgere draget til Voldene til en Kamp mod en fremmed Erobrerkonge. Denne Gang var det alligevel noget

andet. 1658—59 kæmpede Københavns Indbyggere for deres By, 1801 var det danske Statsborgere, som greb til Vaaben for deres Land.

Om Forbundsfællernes Hjælp var der intet Haab. Russerne laa indespærret i deres Havne; Svenskerne rustede paa Kraft, men var for sent gaaet i Gang med deres Forberedelser. Ene maatte Danmark tage Kampen op mod den britiske Flaade. Overalt i Landet var Rustningerne i Gang. Til danske og norske Kystbyer blev der sendt Kanoner,

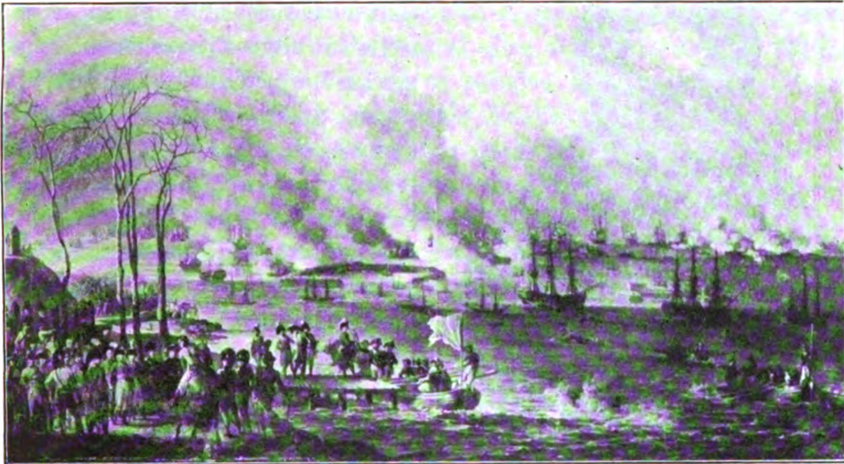

Olfert Fischers Punchebolle med Billede af Slaget paa Rheden og Indskrift: »Tilegnet O. Fischer og alle brave Danske. Kiøbenhavn 2. April 1801.«
Frederiksborg.

Magasiner oprettedes, og Værnepligtige indkaldtes. Strandvagter opstilledes langs Bælter og Fjorde. Med Oprettelsen af et almindeligt Landeværn gik man i Gang. For at ramme Englands Handel og afskære dets Forbindelse med Nordeuropa blev Hamburg og Lübeck besat af danske Tropper. Uheldigvis var *København i daarlig Forsvarstilstand;* Trekroner var ikke færdigbygget, Flaaden ikke udrustet, talrige Søfolk tilbageholdt i England. Trekroner fik man dog udbedret; en Række *Blokskibe* — utiltaklede Krigsskibe — blev lagt for Anker mellem Kastellet og Trekroner, fra Trekroner og videre mod Øst til Nordspidsen af Amager. Af indøvet Mandskab var der kun lidt, Garden, en Husareskadron og 11 Bataljoner Fodfolk; Borgerskabet stillede 3500 bevæbnede Mænd; Studenterne oprettede et frivilligt Korps. Paa de danske Skibe udgjorde Besætningen lidt over 5000 Mand, paa Trekroner næsten 1000; af Kanoner var der omtrent 700. *Olfert Fischer,* hvis Stan-

der vajede over Blokskibet „Dannebrog“ førte Kommandoen over Trekroner og den østlige Forsvarslinje.

Med 12 Linjeskibe og en Del mindre Fartøjer blev det overdraget Nelson at angribe og ødelægge den danske Forsvarslinje. I Løbet af en Time lovede han at have løst sin Opgave. Englændernes Overmagt var betydelig. Besætningen paa deres Skibe, som kom med i Kampen, udgjorde næsten 9000 Mand; af Kanoner havde de 1200; deres Sømænd var krigsvante, deres Anfører Verdens berømteste. Mange af Dansker-

Den engelske Parlamentær gaar i Land under Slaget d. 2. April 1801. Maleri af C. A. Lorentzen paa Frederiksborg.

ne stod for første Gang paa et Skibsdæk; de færreste af deres Officerer havde deltaget i en Kamp. Den engelske Flaade var i ypperlig Stand; de danske Blokskibe laa ubevægelige som et sikkert Maal for Fjendens Kugler.

Den 1. April sejlede Nelson mod Syd, passerede Øst for Middelgrunden og gik ned gennem Hollænderdybet; begunstiget af Søndenvinden lod han om Morgenen *d. 2. April* sine Skibe svinge omkring Grunden og op langs den danske Linje til Trekroner. Ved 10-Tiden om Formiddagen begyndte Skydningen. Haardnakket kæmpedes der fra begge Sider; ufortrødent svarede de danske Blokskibe og Trekroner paa Englændernes voldsomme Kanonade. Kaptajnløjtnant *C. A. Rothe* havde kun en enkelt Kanon i Brug og mistet Fjerdeparten af sit Mandskab, da han kappede sine Ankertove og reddede sig ind til Toldboden. „Prøvestenen“ holdt det gaaende mod tre Linjeskibe og en Fregat, kom tre Gange i Brand og var ganske sønderskudt, før dets Chef, Kaptajn *L. F. Lassen*, gik i Land. Al Tapperheden kunde dog ikke forhindre,

at Skib for Skib maatte give op, og Mandskabet kapitulere. Ogsaa Englænderne havde betydelige Tab. Flere af deres Skibe stod paa Grund, udsat for Trekroners Ild; adskillige af dem blev slemt medtaget, paa mange var Tabene store. Ved eet-Tiden fandt Parker, at Nelsons Time blev „djævelsk lang". Nelson satte Kikkerten for sit blinde Øje og benægtede at kunne se Signalet til Kampens Afbrydelse. Efterhaanden blev Stillingens Alvor ham dog indlysende. Ud paa Eftermiddagen sendte han en *Parlamentær* i Land, som overbragte en Skrivelse om, at Kampens Fortsættelse vilde tvinge ham til at stikke Ild paa de erobrede Skibe, „uden at det staar i hans Magt at frelse de tapre Danske, som har forsvaret dem". Selvfølgelig har han ikke et Øjeblik tænkt paa at gøre Alvor af sin Trusel; paa Kronprinsen øvede den dog sin Virkning. Paa egen Haand, uden at raadføre sig med Olfert Fischer, gik han ind paa en Vaabenhvile. Mellem Kl. 3—4 om Eftermiddagen standsede Kampen.

Guldmedalje med Brillanter, tildelt Olfert Fischer.
Møntsamlingen.

Slaget var en Bedrift, men ingen Sejr. Med rette har „Kongedybets Helte" et stort Navn i de danske Krigsannaler. Kaptajn Lassen og den 18-aarige *Peder Willemoes* var Dagens Mænd. I Folkets Masse var der adskillig Misfornøjelse med Vaabenhvilen. I Jublen over den fuldbragte Daad glemte man de store Tab, 375 døde, 670 saarede, 1984 savnede og Fanger — Englænderne mistede 350 døde og havde 850 saarede — i Øjeblikkets Begejstring oversaa man Stillingens Vanskeligheder. I Regeringen herskede modstridende Anskuelser. Chr. Bernstorff var tilbøjelig til at fortsætte Modstanden; Schimmelmann og de to Reventlower ønskede Fred for enhver Pris. Til Danmarks Held sejrede Fredspartiet. Intet havde der været at vinde ved Kampens Genoptagelse. Parkers Flaadeafdeling var urørt; store Dele af den danske Forsvarslinje tilintetgjort, Byen og Havnen udsat for et Bombardement. Samtidig var de politiske Forhold bleven ganske forandret. Faa Dage efter Kampen fik man Efterretning om, at Ruslands Zar var bleven myrdet. Efter besværlige Forhandlinger fandt man Løsningen. Indtil den ende-

lige *Fredsslutning* maatte Danmark opgive sin Deltagelse i det væbnede Neutralitetsforbund. Begivenhedernes Gang retfærdiggjorde Resultatet. Rusland og England enedes om en Fred, der vel paa visse Punkter forbedrede Vilkaarene for den neutrale Skibsfart, men i Hovedsagen betegnede en Godkendelse af Englændernes Anskuelser. Den 23. Oktober 1801 maatte Danmark gaa ind paa de aftalte Betingelser. Tilsyneladende havde man kæmpet uden Resultat. Et Minde blev dog tilbage, som bidrog til at forme en Nation.

Under de følgende Aars europæiske Krige lykkedes det Danmark-Norge at bevare *Neutraliteten*. Gang efter Gang fik det fra Rusland Opfordringer til at være med til at standse Franskmændenes Fremtrængen — i 1803, under den tredje Koalition i 1804—05 og under Preussens Kamp i 1806 —, Gang efter Gang gik der Rygter om, at Napoleon vilde besætte Hertugdømmerne og tvinge Danmark til at lukke Englænderne ude fra Østersøen. Regeringen var paa Forhaand tilbøjelig til at gaa sammen med Frankrigs Modstandere, men krævede Garantier for tilstrækkelig Understøttelse. I de første Aar var det Preussens Uvirksomhed, som sikrede Freden, i 1806 dets hurtige og afgørende Nederlag, som afskar Muligheden for enhver Indgriben. Betydelige Rustninger understøttede den danske Politik. Da Franskmændene i Juni 1803 rykkede ind i Hannover, samledes et betydeligt Troppekorps i Hertugdømmerne; fra 1805 holdt man 20,000 Mand under Vaaben ved Rigets Sydgrænse. At den danske Neutralitetspolitik havde en Brod mod Frankrig, var sikkert nok. Lige saa givet er det, at de danske Rustninger gjorde deres Nytte. Da et preussisk Hærkorps i 1806 blev trængt mod Nord og indesluttet i Lübeck, var det alene Troppernes Tilstedeværelse, som afværgede alvorlig Krænkelse af den danske Grænse. Fra Sommeren 1807 — under den russisk-franske Kamp — blev det dog stadig vanskeligere at bevare Neutraliteten. Fra begge Parters Side blev Kravene større, Opfordringerne mere nærgaaende.

Til Danmarks Ulykke blev den engelsk-franske Modsætning samtidig skarpere.

I de første Aar efter 1801 havde en gunstig Stjerne vaaget over Landets Erhvervsliv. Napoleon var i disse Aar optaget af Fastlandskrigen og beskæftiget med Planer om et direkte Angreb paa England, derfor mindre optaget af økonomiske Forholdsregler. Hans protektionistiske Toldpolitik saavel som hans forskellige Forbud mod Indførsel af engelske Industri- og Kolonialvarer var ikke til væsentlig Skade for den neutrale Handel. I hvert Fald betød det mere, at Frankrig hverken havde Magt eller Lyst til ved Opbringelser at volde Skibsfarten videre Ulemper. Ogsaa Englands Optræden var i disse Aar præget af

Hensyntagen til de neutrales Interesser. For Danmark-Norge var det en væsentlig Fordel, at Freden 1801 havde sikret dets Skibe Ret til at sejle fra Havn til Havn paa de krigsførende Staters Kyster. Opbringelserne var faa, Retsforfølgningen hurtigere og Prisedommene lemfældigere. Ganske vist voldte det alvorlige Vanskeligheder, at England gentagne Gange blokerede Elben — i 1803—04, 1806 og 1807 — og dermed spærrede Skibsfarten paa Altona. Det var dog en Trøst, at Blokaderne gav Anledning til en indbringende Mellemhandel over Tønning og Husum.

Fra 1806 skiftede Forholdene Karakter. Efterhaanden som de europæiske Krige i stadig stigende Tempo formede sig som en Kamp paa Liv og Død mellem det britiske Ørige og Frankrig, fik de neutrale Handels- og Søfartsnationer stedse vanskeligere Vilkaar. I voksende Udstrækning erklærede Englænderne Havne og lange Kyststrækninger for blokeret, til sidst endogsaa hele Kysten mellem Brest og Elben; i stadig større Omfang slap de en Sværm af Krydsere og Kapere ud over alle Have og gav dem nogenlunde frit Spil. Allerede i 1806 blev der opbragt 154 danske Skibe; i Løbet af 1807 endnu flere. Højdepunktet naaede de neutrale Vanskeligheder ved Napoleons Proklamering af Fastlandsspærringen d. 21. November 1806 og Englands paafølgende Svar, den saakaldte „Order in Council“ d. 7. Januar 1807. Napoleon erklærede ved sit Dekret de britiske Øer for blokeret og forbød alle Franskmænd og Forbundsfæller at have fjerneste Samkvem med England og dets Tilhængere. Da det var hans Maal at knuse den engelske Handel, var det en nærliggende Mulighed, at han inden længe vilde kræve ogsaa de neutrales Medvirken til denne Foranstaltnings Gennemførelse. Englands Ordre, som — tværtimod Løfterne fra 1801 — forbød enhver neutral Skibsfart mellem dets Fjenders Havne, var en Foranstaltning direkte rettet mod Danmark og andre neutrale Nationer.

To Veje stod Regeringen aaben. Den kunde enten forskanse sig bag Folkeretten og protestere mod enhver Krænkelse af dens Principper eller, med Anerkendelse af de faktiske Magtforhold, se bort fra Overtrædelsen af de formelle Retssætninger og i Stedet ved venskabelige Forhandlinger søge at opnaa praktiske Lempelser. Under Verdenskrigen ved det 20. Aarhundredes Begyndelse valgte Danmark den sidste Fremgangsmaade; hundrede Aar tidligere holdt det sig vel forsigtigt tilbage over for Frankrig, men fremhævede bestandig de almindelige Principper over for England. Danmark-Norges Handelspolitik fik derved *et engelskfjendtligt Skin.* Da dets Protester var yderst skarpe, blev Følgen en stigende Irritation i de britiske Regeringskredse, en indgroet Mistillid til den danske Regering og dens almindelige Politik.

Danmarks Protester mod de forskellige Blokader af Elbmundingen

fremkaldte den engelske Udenrigsminister *Cannings* advarende Raad „saa meget som muligt at undlade at bringe Retsspørgsmaalet ind i Striden“; dets skarpe Klager over de mange Opbringelser vakte hans levende Forbitrelse. Vigtigere blev Forskellen i Regeringens Holdning over for Napoleons Fastlandsspærring og Englands Modforanstaltninger. Da det franske Forbud mod Skibsfart paa engelske Havne paa Grund af Frankrigs maritime Magtesløshed blev uden praktiske Følger, undgik Danmark at fremsætte direkte Protester. Da de engelske Bestemmelser mod Fragtfarten mellem franske Havne kunde ødelægge den danske Middelhavshandel, fremkaldte de en Række voldsomme Indsigelser. Farligst var det, at Danmark — af Frygt for de franske Hære ved dets Sydgrænse — gjorde mislykkede Forsøg paa at faa Englænderne til frivilligt at opgive deres Postgang over Tønning og Husum. Det var forstaaeligt — om end urigtigt —, at man i England opfattede de danske Opfordringer som Tegn paa Regeringens Tilbøjelighed til at imødekomme franske Krav om i større eller mindre Udstrækning at spærre sine Havne for Englands Handel og Skibsfart. Sammen med upaalidelige Meddelelser om danske Forsvarsforanstaltninger ved København bidrog det til at forøge den britiske Mistænksomhed. Sikkert nok var de danske Statsstyrere i deres Hjerter tilbøjelige til, naar Neutraliteten ikke længere kunde opretholdes, at foretrække Tilslutning til Napoleons Fjender; lige saa utvivlsomt er det, at deres Politik havde givet England det modsatte Indtryk.

Følgerne viste sig i Sommeren 1807.

FJERDE AFSNIT.

FOLK OG REGERING.

Til alle Tider har der eksisteret en offentlig Mening, som tolkede Tidens Stemninger. Om den var stærkere eller svagere, har været afhængig af den hele Kulturtilstand; snart har den givet Udtryk for omfattende Bevægelser i Folkenes Masser, snart har den alene repræsenteret en snæver Overklasse. Om dens Røst har lydt højere eller lavere, har været bestemt ved de skiftende Styrelsesformer; snart har den faaet Mæle i offentlige Skrifter, snart paa Gader og Stræder, paa Værtshuse eller bag Hjemmets fire Vægge. I alle Tilfælde har den været en Magt, som øvede sin Virkning.

Ogsaa i det 18. Aarhundredes Danmark gjorde den sin Gerning.

1. **Regeringen og den offentlige Mening.**

Regeringens Presselovgivning og Administration fulgte Statsstyrelsens almindelige Omskiftelser.

Struensees Forsøg paa at indføre den fuldstændige *Trykkefrihed* havde ikke svaret til Forventningerne. Ganske vist var der fremkommet adskillige værdifulde Skrifter; til hans Overraskelse var de dog druknet i Mængden af plumpe Smædeskrifter. Følgen var blevet *Reskriptet af 7. Oktober 1771*, der opretholdt Friheden, men paa ethvert Skrift krævede Angivelse af Forfatterens eller Bogtrykkerens Navn, gjorde dem ansvarlige for, at Arbejdet ikke var stridende mod gældende Love, og satte Straf for Injurier og oprørske Udtalelser. Efter Struensees Fald gik man endnu videre. Allerede i 1773 blev det ved forskellige Lovbestemmelser forbudt i samtlige Presseorganer „at indføre noget, som enten angaar Staten og Regeringen, almindelige Foranstaltninger eller andre Stridsskrifter, især hvor Personer derved angribes, ej heller Byrygter eller andre opdigtede Fortællinger, som indeholder noget fornærmeligt eller uanstændigt“. Bestemmelserne var ubehagelige, men dog begrænsede i deres Virknin-

ger. Alene Pressen faldt ind under det skrappe Forbud; om den egentlige Litteratur var der ikke Tale; nogen Censur var heller ikke bleven indført. Det værste var, at det blev tilladt Politimestrene paa egen Haand at diktere Bøder fra 50 til 200 Rdl.

For den Guldbergske Regering blev der ringe Anledning til Indskriden. I Almindelighed var Skribenterne loyale og underdanige, tilfredse med Struensees Fald og begejstrede for hans Banemænd. Smaalig Frygt prægede alligevel Myndighedernes Holdning. Paa alvorlige Straffe kendes vel kun et enkelt Eksempel: den unge *Christian Thura*, der for nogle nærgaaende Bemærkninger om Enevælde og Kongelov maatte bøde med aarelangt Ophold paa Munkholmen. I Nutiden fremkalder det Smil, at Regeringen forhindrede en Oversættelse af Goethes berømte „Werthers Leiden", som „et Skrift der bespotter Religionen, besmykker Lasten og kan fordærve gode Sæder". Vel ogsaa, at en Forfatter, *T. C. Bruun*, for nogle letsindige Fortællinger maatte ud med 100 Rdl., og som „et vankundigt og slet Menneske, der har stiftet Forargelse" finde sig i af Biskop Balle, et Par Præster og en Skoleholder at blive undervist i den sande Kristendom og Dydslære. Maaske var det ingen Ulykke, at nogle ligegyldige litterære Døgnfluer brændte Vingerne og ved Smaabøder blev straffet for Kritik af Regeringens Love og Anordninger. Det vidner dog altsammen om Mangel paa Forstaaelse for Aandslivets naturlige Krav. Utvivlsomt var det en Fordel, at man paa vigtige Omraader tillod en saglig Drøftelse af Tidens store sociale Spørgsmaal. Regeringens Anskuelser og Optræden manede alligevel til Forsigtighed. Lad være, at Politimestrene kun i tre Tilfælde er skredet ind mod Pressemeddelelser. Deres Magt virkede dog skræmmende. Lad være, at Regeringen sjældent gjorde sig skyldig i alvorlige Overgreb; Visheden om dens Sindelag fremkaldte dog Utryghed. Naar Historikeren *P. F. Suhm* kunde udtale, at Trykkefriheden var ophævet, var det Udtryk for en almindelig Stemning. Frygt lammede Frimodigheden. Ængstelse bandt Tungerne.

Efter Omvæltningen 1784 var det andre Anskuelser, som kom til Magten. Reformvennerne var Tilhængere af den fri Drøftelse af offentlige Anliggender og følte, at de i deres Kamp mod den overleverede sociale Ordning havde Brug for den offentlige Mening. Det maaler Forskellen, at Regeringen selv offentliggjorde Forhandlingerne i den store Landbokommission. Ved et *Reskript af 3. December 1790* fæstnedes den ny Praksis i Lovform. „Censuren, — hed det —, var (og blev) afskaffet, paa det at enhver god og oplyst Mand ikke derved skulde hindres fra med Frimodighed og Redelighed offentlig at fremsætte sin Mening om, hvad han efter bedste Indsigt troede at kunne bidrage til at fremme det almindelige Bedste". Kun fastholdt man Struensees Paabud, at in-

gen offentlig Udtalelse maatte være stridende mod de gældende Love. Det var dog ikke forbi med *Pressesagerne*. Med 200 Rdl. maatte en Bogtrykker i 1790 sone Historikeren *N. D. Riegels* Kritik af Finansstyrelsen og Krav om Indkaldelse af en Rigsstænderforsamling. *P. A. Heibergs* Omtale af Holmens Bestyrelse vurderedes til 200 Rdl., hans Angreb paa Adel og Ordensvæsen („Ordner hænger man paa Idioter" — „Rigdommen voxer i Adelens Bleer") til 150 Rdl. Alligevel føltes det,

Satire over Trykkefrihedens Indskrænkning.
Regeringskommissionens Medlemmer — fremstillet i Dyreskikkelser — i Færd med at slukke Pressefrihedens Lys.
Samtidigt Stik.

at andre Anskuelser var bleven raadende. Frimodig gav Skribenterne sig i Lag med Drøftelsen af offentlige Anliggender; tillidsfuldt mente de i denne „saa lysende Periode at kunne nærme sig til Tronen med ædel Frihed". Selv Heiberg gjorde sig til Talsmand for Taknemmeligheden over de gode Vilkaar: „Tak ske den unge tænkende og frihedselskende Mand, der brød de Lænker, som Selvbevidsthed om onde Anslag og nedrige Hensigter havde paalistet Sandheden i saa lang Tid! Tak ske ham, som skjænkede os igjen vore Rettigheder som frie Væsner, vores Tænke-, Trykke- og Skrivefrihed".

I de følgende Aar svingede Stemningen. Den franske Revolution vakte Regeringens Ængstelse for Tidsstrømningerne; den radikale Opposition var uforsigtig nok til at vække dens Irritation. Udenrigspolitiske Hensyn spillede ind. Ruslands Zar betragtede Danmark som et Arnested for revolutionær Smitte. Med A. P. Bernstorff forsvandt

Frihedens Talsmand af den øverste Regeringskreds. Kronprins Frederik ejede hverken hans Overlegenhed eller rummelige Frisind. Generalprokurør Chr. Colbjørnsen forbitredes over personlige Angreb. „Det giør mig ont — skriver Kronprinsen 1799 — at Canceliet haver saa meget med Skriplerne at giøre; man maa gaae dem modig i møde; til skurvede Hoveder vil [maa] haard Lueg [Lud], og det maa Canceliet opvarte dem med; derfor er det den øverste Justits Collegio; ingen Eftergivenhed maae finde Stæd mod saadanne. Frygt maa jages i disse Mennesker. Hvortil det Smøreri i en Stat, hvor en hver kan faae Ret, hvor enhver finder Veien til Kongen aaben. Jeg bifalder ganske, at Canceliet tager fat paa disse Herrer; kun ingen Skaansel, og dette er forbie". Resultatet blev *Trykkefrihedsloven af 27. September 1799.*

Drøftelsen af offentlige Forhold fik vanskelige Vilkaar. Naar Udøvelse af Bogtrykkervirksomhed knyttedes til et kongeligt Privilegium, var der lagt en Magt i Regeringens Haand, som Fremtiden skulde vise, at den forstod at benytte. Forbudet mod Anonymitet aabnede Muligheden for, at alle skjulte Magtmidler kunde komme til Anvendelse mod en frimodig Opposition. Naar der af Aviser og periodiske Blade, overhovedet af alle Skrifter paa under 24 Ark forinden Udgivelsen skulde tilstilles Politimesteren et Eksemplar og denne fik Ret til foreløbig at forbyde Udsendelsen, var Censur vel ikke indført, men der var bleven aabnet en Dør paa Klem, ad hvilken den vilde kunne smutte ind. Ved Bestemmelsen om, at en een Gang dømt Forfatter for Fremtiden skulde være underkastet Censur, var der direkte gjort Skaar i det stolte Løfte fra 1790, at „Censuren var (og blev) afskaffet". Farligst var dog de Bestemmelser, der omhandlede Drøftelse og Kritik af Regeringen og dens Anordninger. Ganske vist skulde det ikke være nogen forment „at ytre sin Mening angaaende, hvad han troer, der kunde være at forbedre eller rette i Landets Love, Anordninger og offentlige Indretninninger". Det skulde imidlertid gøres „med Beskedenhed" og „i Ærbødighed"; under Straf af Fængsel paa Vand og Brød i fra 4 til 14 Dage var det forbudt „at skumle med Bitterhed over Regeringen", eller „at indklæde sine Anmærkninger over dennes Foranstaltninger i utilbørlige og usømmelige Udrykke". Dristede en Forfatter sig til „at laste, forhaane eller søge at udbrede Had og Misnøye imod disse Rigers Constitution eller imod Kongens Regiering enten i Almindelighed eller i enkelte Handlinger", steg Straffen endog til Landsforvisning.

I de følgende Aar gik Regeringen videre ad Indskrænkningernes Bane. Fra 1805 blev det forbudt i Aviserne at indføre Rygter „om almindelige eller offentlige Foranstaltninger eller om Borgernes huslige Stilling og private Liv". Fra 1807 traf man skarpere Forholdsregler mod Omtalen af fremmede Fyrster og Regeringer og udstedte en Række

Bestemmelser, som skulde forebygge Fremkomsten af Oplysninger, der kunde være Fjenden til Nytte eller „svække og tilintetgjøre den offentlige Tillid og den National-Aand, som burde besjæle hver sand dansk Mand til dobbelt Anstrængelse under Fædrenelandets nærværende Stilling“. At Forbudets Almindelighed aabnede Muligheder for vilkaarlige Fortolkninger, tog man sig let. Tillidsfuldt gik man ud fra, „at den Avisskriver, der kender Allerhøystsammes Villie og ikke besidder Klogskab nok til at undgaae Overtrædelse af samme, aldeles mangler Kald til at være politisk Skribent“. Alligevel var Regeringen ikke tilfredsstillet. Da Frederik VI stadig fandt, at adskillige Bladforfattere manglede Takt og Kundskaber, udgik der d. 2. Oktober 1810 en ny *Kancelliplakat*, som i fuldgyldig Form indførte Censuren. Den kom ikke alene til at gælde Avisernes politiske Efterretninger, men omfattede deres samlede Indhold. Unægtelig var man kommet langt fra A. P. Bernstorffs Synspunkter. Revolutionsrædsel og Krig havde øvet sit Værk.

Den ny Lovgivning føltes som et Slag mod Ytringsfriheden. Dens praktiske Følger forstærkede Indtrykket. Allerede omkring 1794 havde nogle Pressesager lagt for Dagen, at man paa afgørende Steder var i Færd med at skifte Signaler. I de følgende Aar tilspidsedes Konflikten. Til Skribenternes Ophidselse svarede Regeringens Haardhændethed. Da Assessor *P. Collet* i 1797 fremsatte Krav om vidtgaaende Ytringsfrihed, blev han afskediget. Ikke alene var hans Forseelse ringe; værre var Vilkaarligheden, at man var gaaet udenom Domstolene. Andre Pressesager, først og fremmest mod *Malthe Conrad Bruun* og *P. A. Heiberg* understregede, at det var Alvor med Regeringens Forsøg paa at knuse den politiske Oppositionslitteratur. Dommene over de to Skribenter — Tab af Ære og Gods, i Overensstemmelse med Anordningen af 27. September 1799 forandret til Landsforvisning — blev af Samtid og Eftertid opfattet som Udtryk for Stemningerne, der ved Aarhundredskiftet prægede Regeringens Holdning. Heiberg og Bruun blev Martyrer for Frisindets Kamp, deres Skæbne Symbolet paa dets Nederlag.

2. Den offentlige Mening og Regeringen.

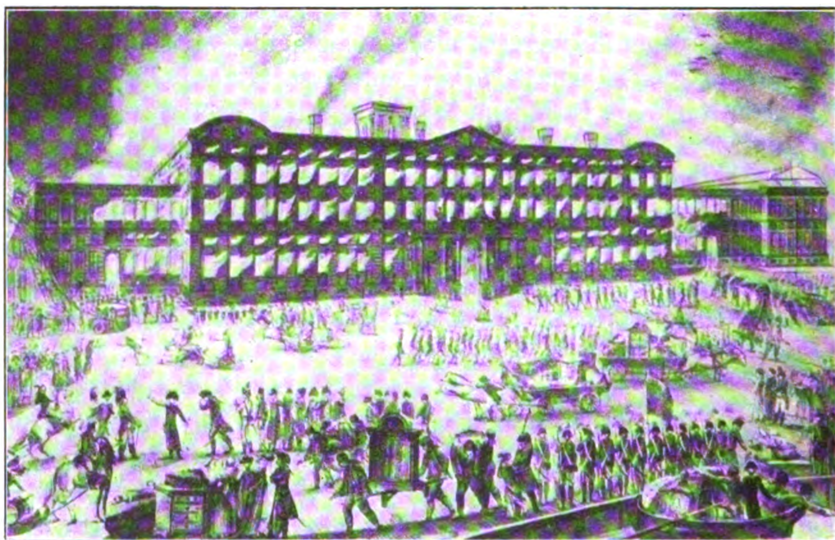
For Befolkningens Mængde var Enevoldsmagten en Selvfølge, om hvis Berettigelse den ikke stillede Spørgsmaal. Kongen var Herrens Salvede, der var hævet højt over Mennesker og Menneskers Dom. For Menigmand var han stadig Repræsentanten for „Kongedømmet af Guds Naade; kun de mere fremskredne var paavirket af Læren om Kongemagten som Resultatet af en Overenskomst mellem Fyrste og Folk. Kendskab til Begivenhederne i 1660 maatte i Danmark være Forudsæt-

ningen for dens Forstaaelse. Paa deres Færd i Hovedstadens Gader, gennem Provinsens Købstæder og Landsbyer mødte Konge og Kronprins altid en underdanig Hyldest, en jublende Glæde. Med rette er det blevet sagt, at Folkets Royalisme bar Præget af de ømme Følelser, man nærer for en Fader, og af den Ærefrygt, man skylder Gud. Lydigheden var baaret af Kærlighed, langt mere end af Tvang. Datidens Hyldestdigte og Velkomsttaler synes fyldt med vammel Smiger; i Virkeligheden var de det naive Udtryk for Folkets Glæde over dets Hersker. Forbitrelsen over Struensees Styre vendte sig ikke mod Kongen. Tværtimod føltes det som et Overgreb mod hans Magt, som en Krænkelse af hans Person. Snarest bidrog det til endnu stærkere at knytte Baandet mellem Konge og Folk. Om Stats- og Regeringsformer bekymrede man sig ikke. Lige saa lidt om udenrigspolitiske Spørgsmaal. Hvad der fandtes af Misfornøjelse, vendte sig mod Ministrene og deres Redskaber. Vrede over Skatter rettedes mod Kollegiechefer eller mod Godsejernes Funktionærer, som krævede Bonden for hans fattige Skillinger. Dyrtid i Byerne fremkaldte Vrede over de stedlige Magistrater, som fastsatte Pristaksterne paa Kød og Brød, paa Snedker- og Murerarbejde.

Alene i Landets Overklasse fandtes *en offentlig Mening*, som beskæftigede sig med Dagens Problemer. Snæver var dens Kreds: det øverste Lag af Hovedstadens Borgerstand, dens store Handelsmænd og Skibsredere, nogle oplyste Godsejere, først og sidst Landets Akademikere og Embedsstand. Livsstilling gav dem Indsigt og Erfaringer. Som Ejere af store Jordegodser havde mange Proprietærer faaet nøje Kendskab til landøkonomiske Spørgsmaal, som Ejere af Skibe i Fart paa fjerne Have var Redere og Handelsmænd paa det rene med Handels- og Toldproblemer. Gennem mangeaarig Syslen med Love og Anordninger havde Embedsmændene erhvervet en omfattende Viden om Statens Forhold. Tit og ofte var deres Synskreds omfattende, deres Kundskaber betydelige. I mærkelig Grad var de fortrolige med Udlandets Litteratur. Trods daarlige Forbindelser og Samfærdselsmidler naaede Bøger og Tidsskrifter hurtigt frem til det afsides Danmark. Den franske og engelske Oplysningslitteratur var almindelig Læsning. Holberg havde banet Vejen; talrige andre fulgte hans Eksempel og traadte den bredere.

Ogsaa i Overklassen stod *Enevælden* urokket. Ikke alene havde den sikker Støtte hos Samfundets Mægtige: Fødsels-, Penge- og Embedsaristokratiet; ogsaa i Borgerskabet herskede ubegrænset Troskab mod Konge og Forfatning. Selvfølgelig var mange Udtalelser præget af Smiger og Stræb; sikkert spores der adskillig Kritik f. Eks. mod Kronprins Frederik og hans Optræden i Aarene nærmest efter 1784. Det druknede dog altsammen i Taknemmeligheden over Stavnsbaandets

Løsning, over Trykkefriheden, over den borgerlige Frihed. Almindelig Jubel ombølgede Kongehuset. Over Christian VII var det i oplyste Kredse vanskeligt at begejstres. Efter 1772 priste man Juliane Marie. Snart blev det Kronprinsen, som vakte Begejstringen. I det oplyste Borgerskab havde Tidens Reformønsker deres stærkeste Tilhold. Af dets Midte udgik ogsaa 1790'ernes Opposition. Som Helhed svækkedes dog aldrig dets Troskab mod Kongen, dets Respekt for Enevælden, dets Fast-

Christiansborgs Brand d. 26. Februar 1794.
Tegning af C. F. Stanley paa Frederiksborg.

holden ved den overleverede Samfundstilstand. Om social Radikalisme var der ikke Tale. Godsejere og Embedsmænd kunde nære Medfølelse med Underklassens vanskelige Stilling og ønske dens Kaar forbedret. For Omvæltninger, der skulde skabe Lighed i Fordelingen af Samfundsgoderne, havde de ingen Sympati. De store Spørgsmaal om Enevælde og Folkestyre blev sat under Diskussion, men fremkaldte ingen Tilbøjelighed for en Løsning, der vilde medføre et Brud med det bestaaende. Moderationen udelukkede dog ikke Frimodighed. Stemningen var ikke oppositionel, men frisindet. Politisk gjaldt det om at forlige Enevælden med den borgerlige Frihed, socialt at hæve en fortrykt Underklasse til menneskelige Livsvilkaar. *Med*, ikke *mod* Konge og Regering søgte man at løse Opgaven.

En enkelt Begivenhed, *Christiansborg Slots Brand* d. 26. Februar 1794, lagde for Dagen, hvilken Kærlighed til Kongemagt og Kongehus der levede i Folkets forskellige Klasser. Glemt var alle Klager over

Christian VI's Ødselhed, da han opførte det pragtfulde Slot, levende alene Følelsen af den Ulykke, som havde ramt Kongefamilien. Paa mange Maader var Tiderne vanskelige. Udrustningen af de mange Krigsskibe, som skulde sikre Skibsfartens uforstyrrede Gang, stillede store Krav til Statens Finanser. Til Opførelsen af en ny Kongebolig vilde der næppe blive Penge. Hurtigt opstod Tanken gennem en stor Folkeindsamling at skaffe Midler til begge Formaal; endnu hurtigere fængede den i alle Rigets forskellige Dele. I alt indkom der omtrent 850,000 Rdl., i vore Penge vel over 10 Mill. Den hele Episode — utænkelig blot en Menneskealder tidligere — maaler Tidens Stemninger. Indsamlingen til Kongeborgen viser det stærke Baand, som var knyttet mellem Konge og Folk.

Andetsteds i dette Værk tales der nærmere om *Litteraturen* og dens Mænd, om deres kunstneriske Præg, om deres videnskabelige Indsats. I det følgende benyttes de alene som Udtryk for den offentlige Mening. Stadig mere spredtes den Opfattelse, at Skribenterne havde en naturlig Ret til offentlig at tage Stilling til Dagens Spørgsmaal. Avisernes Indhold blev fyldigere, Behandlingen grundigere. Tidsskriftlitteraturen fik sin gyldne Tid. Gamle Tidsskrifter udvidedes, og ny opstod. *Prams* og *Rahbeks* „Minerva" er vel det bedste, vi har haft. Pjece- og Flyvebladslitteraturen ændrede Karakter. Litteraturens Mænd tog den i deres Tjeneste; af Gadesangen udsprang den politiske Vise. Fra Struenseetidens Smædeskrifter til *P. A. Heibergs* Sange og Indlæg er der et stort Spring. Af bindstærke Undersøgelser udkom der færre. Litteraturen blev populær. Som Barometer for den offentlige Mening har den dog kun begrænset Betydning. I det 18. Aarhundredes Litteratur og Presse er det Tilhængere af Reformer, Kritikere af det overleverede Statsstyre, som fanger Interessen. Deres Ideer var i Pagt med Tidsaanden og pegede mod Fremtiden. Kun for saa vidt som de drøftede Dagens nærmestliggende Spørgsmaal — først og fremmest Landbosagen —, gengiver de Anskuelser, som rørte sig i bredere Lag; behandlede de større Stats- og Samfundsproblemer, fandt de Tilslutning i snævrere Kredse. Af de konservative Anskuelser, deres Styrke og Udbredelse giver Litteraturen kun et ufuldkomment Billede.

Lige til den franske Revolution satte Sindene i Bevægelse, er der ingen, som paa Prent eller i offentlig Tale har søgt at rokke ved Enevælden eller undergrave dens Autoritet. Ganske vist findes der Eksempler paa, at fremragende Mænd i deres Hjerter har ønsket en Forfatningsændring. Efter 17. Januar 1772 indgav Historikeren *P. F. Suhm* et Forslag om Oprettelsen af et valgt Parlament med Skattebevillingsret. Selvfølgelig blev det uden Virkning. Ogsaa i Litteraturens frisindede Ver-

den var det den almindelige Opfattelse, at den oplyste Enevælde var den bedste Regeringsform. Dens store Repræsentanter, Frederik den Store, Joseph II og Catharina II var Genstand for almindelig Beundring. I den stærke Kongemagt fandt man en Mulighed for Gennemførelsen af de ønskede Reformer. I 1770'erne og 80'erne var Betragtningen eneraadende; først i 90'erne blev den omstridt. Bestandig fandtes dog Forfattere, som lovpriste Enevælden. Nordmanden *Johan Nordahl Brun* latterliggjorde dens Modstanderes republikanske Sværmerier. *Zetlitz* haanede deres Efteraben af franske Forbilleder. Andre polemiserede mod Rousseaus revolutionære Lærdomme.

Et enkelt Arbejde er typisk for den frisindede Opfattelse: Sorøprofessoren *Andreas Schyttes* store Værk om Staternes indvortes Regering. Demokrati og det enevældige Monarki ansaa han for naturlige Statsformer, Despoti og en aristokratisk Forfatning for afgjort uheldigere. I de sidste hersker Vold og Undertrykkelse, gensidig Frygt og Uroligheder; i demokratiske Republikker, — hvortil henregnes de konstitutionelle Forfatninger —, stiller man for store Krav til Borgerne. Alene Monarkiet — det enevældige Kongedømme — er i Stand til at sikre Samfundets rolige Udvikling, Borgernes Sikkerhed og Lovenes Overholdelse. Monarken er enevældig, men retter sig efter Lovene, sikrer den borgerlige Frihed og lytter til kyndige Mænd. Kollegiestyret giver en større Kreds Andel i Regeringens Førelse og skaber et Værn imod Vilkaarlighed. „At afskaffe Kollegier i en monarkisk Stat er det samme som at giøre Regenten blind og omstøbe denne Regering til den despotiske". Konsekvensen blev en Godkendelse af den dansk-norske Enevælde, et Forsvar for Statsraads- og Kollegiestyret, tillige en Advarsel mod det personlige Kabinetsregimente.

Andre fremhævede de praktiske Følger. Til Folkets Nytte var Enevælden bleven indført; til dets Vel maatte den ogsaa bruges. Ikke alene Gud, ogsaa Folket skyldte Kongen Regnskab for Benyttelsen af sin store Magt, hævdede Suhm. Til de store Rettigheder svarede Pligterne. I adskillige Smaaskrifter indskærpedes det Fyrsten samvittighedsfuldt at røgte sit Hverv. Om Foranstaltninger for det Tilfælde, han sviglede sit Kald, var der Tavshed. Foran dette Svælg standsede Tanken. Med rette er det alligevel fremhævet, at den voksende Betoning af Monarkernes Ansvar var et Tegn paa Enevældens Tilbagegang i det almindelige Omdømme.

Om Regeringsforelsen havde man sine bestemte Tanker. Først og fremmest var det Monarkens Opgave at værne om Ligheden mellem Stænderne. I en Tale, holdt i 1794, gav *Chr. Colbjørnsen* et mærkeligt Udtryk for sin Opfattelse af Enevælden som Beskytter mod Aristokratiets Overgreb. Talrige Skrifter viser, i hvilken Grad man var paa sin

Post mod Adelens sociale Begunstigelser, mod dens faktiske Forret til de højeste Statsembeder. „Sæt tvende Løbere," — skrev en ung begavet Teolog og Skribent, *M. G. Birckner*, — „paa den samme Løbebane fra Lyngby til Statuen paa Kongens Nytorv, den ene ved Banens Begyndelse, den anden ved Norreport, saa er dette Borgerens Forhold til Adelsmanden". P. A. Heibergs Indtogsvise om „Stjerner og Baand man kun Adelen gi'er" er Udtryk for den samme Tankegang. Tidligere havde man talt om „Undersaatter"; nu var alle ved at blive „Borgere". For en moderne Betragtning er Enevælden en Hindring for borgerlig Frihed; i Datiden opfattedes den som en Forudsætning. „Nationens Deltagelse i Regeringen, — hedder det en Gang —, har kun liden Indflydelse paa den egentlige Borgerfrihed". Om Virkeliggørelsen og Opretholdelsen af den borgerlige Frihed samledes Tidens Krav og Ønsker. Forfatterne skrev om dens Rækkevidde, Digterne sang om dens Virkninger. Bondens Frigørelse føltes som ensbetydende med dens Gennemførelse; Religions- og Trykkefrihed, undertiden ogsaa Næringsfrihed opfattedes som Tegnet paa dens Bestaaen. I Guldbergs Tid var den en skrøbelig Plante, som trængte til Pleje; efter hans Fald voksede den op til et mægtigt Træ, under hvis Krone det oplyste Borgerskab drak Skaaler til dens Ære. Op mod Aarhundredskiftet blev Trykkefriheden det omstridte Tegn paa dens Opretholdelse.

Troskaben mod Enevælden, Overbevisningen om dens Berettigelse udelukkede ikke *Kritik* af dens Handlinger. Til syvende og sidst maatte alle Klager rette deres Brod mod Enevoldskongen. For Bondernes Ufrihed og Handelssystemets Ufuldkommenhed, for Ødselhed med Statens Midler og Statsmandskredsens Sammensætning var det i Virkeligheden Statsoverhovedet, som bar Ansvaret. Regeringen var opmærksom paa Konsekvensen. Presselovgivningen og Pressesagerne i den Guldbergske Tid og omkring Aarhundredskiftet vidner derom. Alene i den store Reformtid lukkede den et Øje. Kritikken spores i Domme over Fortiden. *Tyge Rothe* talte i skarpe Ord om Tilbagegangen siden Frederik IV's Dage; for Historikeren *N. D. Riegels* var det forløbne Aarhundrede alene opfyldt af Undertrykkelse og Magtmisbrug, af Frilleindflydelse og Misregering. Større Opmærksomhed vakte dog Øjeblikkets Forhold. Gang efter Gang opstod der langvarige Pressefejder; bestandig genlød Litteraturen af Klager. Selv i den Guldbergske Tid var der Mænd som Suhm og Nationaløkonomen *Chr. Martfelt*, der fremsatte deres velovervejede Kritik af Regeringens Optræden. Andre Forfattere klagede over Tallotteri og Ekstraskat, over den uheldige Kornhandelspolitik, over Hovedstadens Begunstigelse paa Landets Bekostning. De følgende Aars Begejstring over de store Reformer sløvede ikke Kritikken; Regeringens Liberalisme skærpede tværtimod dens Aarvaagenhed.

Med Styrke krævede Riegels offentlig Regnskabsaflæggelse for Anvendelsen af Statens Midler; med Voldsomhed rettede Grev *Valdemar Schmettow* i 1792 vidtgaaende Angreb paa det danske Hærvæsen. Ogsaa personlig Kritik blev der rettet mod Statsstyrelsens Spidser. Ikke en Gang Kronprinsen slap fri for Karikaturen. Intet Under, at konservative Folk blev ængstelige og troede, at Landet nærmede sig Afgrunden.

I Aarhundredets sidste Tiaar satte *Revolutionen* en Stormvind hen over Europas Lande. Ogsaa herhjemme rejste den en Bølge. Inden længe viste det sig dog, at alene Overfladen var kommet i Bevægelse. I Folkets Masser var der ingen Uro. Nogle Folkeopløb — i Anledning af et Sammenstød mellem en Student og en Officer i 1793 og som Følge af en Arbejdsnedlæggelse blandt Tømrerne i 1794 — havde særlige Aarsager. Ganske vist har man i forskellige Købstæder fejret Fester til Ære for Parisernes revolutionære Gerninger; Provinsens Smaaborgere tabte dog ikke deres Ligevægt. Ikke alene i Aabenraa herskede „den reneste Tænkemaade og de bedste Sæder“. I visse Egne paa Sjælland skal alle have talt „om Statssager og om Franskmændene indtil Sognefogderne inclusive“. I Virkeligheden var Landbefolkningen ganske uberørt. Kun i Hovedstadens Overklasse og blandt dens Litterater gik der stærkere Dønninger. Aartiers Slagord havde øvet deres Værk. Længe havde man talt og sunget om „Borgerfrihed“ og „Folkelykke“, tordnet mod „Tyranner“ og lovprist Frihedskæmperne i det gamle Rom og i det moderne Nordamerika. Selvfølgelig var der mange, som fra første Færd nærede Rædsel for Revolutionen og dens Gerninger. „Har jeg ikke altid sagt, at det var en Skjændsel at være Franskmand“, udtalte General H. W. v. Huth. Selv i Samfundets højeste Lag, endogsaa i Kongehuset, fandtes dog adskillige, som jublede over Bastillens Erobring. Bernstorffernes og Reventlowernes nære Slægtning *Louise Stolberg* priste sig lykkelig over at leve i en Tid, da Lys og Frihed hævede sig, talte om de „lykkelige Galler“ og bad for Frankrig som for sin bedste Ven. Navnlig i det oplyste Borgerskab var der almindelig Sympati for Revolutionen. I Almindelighed opfattedes Rejsningen som et berettiget Forsvar mod en tyrannisk Regering. Over Udskejelserne kastede man i den første Tid et Dække. Ubestemt anede man, at Revolutionen skulde sprede sine frigørende Virkninger langt ud over de franske Grænser. Da der kom Franskmænd til Byen, en diplomatisk Agent og hans Følge, ogsaa adskillige Kommissionærer, som skulde opkøbe Korn, blev de af den rige Købmandsstand modtaget med den største Gæstfrihed; Damerne smykkede sig med de franske Farver, og Marseillaisen var paa alles Læber. Hovedstaden fik sine „Jakobinere“, som optog de revolutionære Parisermoder og drak Punsch i „Frihedens Lav“ og i

andre Klubber. Alene de samtidige Revolutionsbegivenheder gav det Betydning og forklarer Ængstelsen. I Virkeligheden var det meste uskyldigt Koketteri. Man sværmede paa Afstand uden Tanke om Efterfølgelse. Hovedstadens Skibsredere og Handelsmænd var ikke blodtørstige Jakobinere. Hadet til England og Forbitrelsen over dets Overgreb mod den neutrale Skibsfart spillede en Rolle. Jublen over Revolutionen bundede ofte i Sympatier for Frankrig. Længe varede det heller ikke, før Begejstringen forsvandt. Ludvig XVI's Henrettelse vakte almindelig Afsky. Da det viste sig, at Genfødelsen af det franske Samfund krævede stadige Blodofre, forsvandt Sympatierne; tilbage blev Rædslen over Revolutionens Voldsomheder.

Selvfølgelig blev der i Presse og Litteratur fremsat adskillig Kritik af Revolutionen og dens Mænd. Den unge Professor *Frederik Sneedorff*, som i Vinteren 1791—92 opholdt sig i Paris og sendte Rejsebreve til „Minerva“, havde fuld Forstaaelse af Revolutionens frigørende Virkninger, men afskyede dens Overgreb og dens tomme Deklamationer. Andre, men ringere Aander gav tidligt Udtryk for deres Uvilje over dens hele Værk. Først efter Kongens Henrettelse mærkes dog et tydeligere Omslag. Forbitrelsen over Jakobinerne blev mere almindelig, Dommene over Danton og Robespierre adskilligt haardere. Med Bifald og Tilslutning hilste man Direktoriets Sejr. Alligevel øvede Revolutionen en dybtgaaende Indflydelse. Selv hos konservative Forfattere sporer man Paavirkningen. Endnu stærkere end tidligere betragtedes det som givet, at Landets Regering lod sig paavirke af den offentlige Mening; endnu kraftigere hævdede man Kravet om Menneskerettighedernes Godkendelse.

Hos en lille Kreds blev Indtrykkene dybere, Virkningerne kraftigere. *En Opposition* traadte frem, vidtgaaende i sine Meninger, radikal i sine Ytringsformer. Mere eller mindre direkte angreb den Enevælden, mere eller mindre kraftigt haanede den dens Tjenere. Forfattere som M. C. Birckner og P. Collet, som P. A. Heiberg og Malthe Conrad Bruun udtalte aabent deres Sympati for Revolutionen, deres Uvilje mod Fyrstemagten. Ganske vist indskærpede de Pligten til Lydighed mod Regering og Love. De mente dog samtidig, at Borgerne over for en Despot havde Ret til at tilbagekalde den Fuldmagt, paa hvilken han byggede sin Magt. Ingen tænkte paa at gaa over til Handling; mindst af alt drejede det sig om et politisk Parti, som vilde omstyrte Enevæden. Alligevel viser Bevægelsen, at en Tankegang var i Vækst, som førte bort fra det nedarvede Statsgrundlag. Aldrig har P. A. Heiberg erklæret sig for Republikaner; i Virkeligheden var han dog gennemsyret af republikansk Tankegang. Malthe Bruun udtalte sin Tilslutning til den republikanske Statsform, men var dog adskilligt uskyl-

digere. For Heiberg var det Overbevisning, for Bruun en Stemning. Angreb paa Enevældens Tjenere forstærkede Indtrykket. Over for „Borgerne“ stillede man „Aristokraterne“. For det moderate Frisind var Enevælden en Garanti mod Adelens Overmagt; for de radikale var Adel og Kongedømme naturlige Forbundsfæller. Enevældens Fortid underkastede man en kritisk Gennemgang. Navnlig Riegels boltrede sig i Angreb paa henfarne Konger og deres Raadgivere. Heiberg og Bruun rettede deres Angreb mod Øjeblikkets Magthavere. Den første var opfyldt af Forbitrelse over Systemet, af Bitterhed mod dets Bærere; for den sidste var det hele et kærkomment Emne for lystig Satire og kaadmundet Haan. Hvor Bruun slog løs, kunde man le; hvor Heiberg satte sin Brod, vakte det Vrede. Mindre ved deres Meninger, mere ved deres Ytringsform, mest ved deres Skæbne staar Heiberg og Bruun tilsammen som Udtryk for Revolutionstidens danske Opposition mod Enevælden.

I de følgende Aar førte den offentlige Mening et stille Liv. Ikke alene Presselovgivningen øvede sin Virkning, ogsaa Tidsstrømningen gjorde sit. Napoleonstiden var ikke egnet til at vække Interesse for Forfatningsspørgsmaal og indre Reformer. De mægtige Begivenheder, som udspilledes rundt om paa Europas Slagmarker og Gang efter Gang havde Omlægning af Europaskortet til Følge, vendte Interesserne udadtil. Hvor man tidligere drøftede Konstitutioner og Menneskerettigheder, var Hærtog og Fredsbetingelser traadt i Stedet. I samme Grad som Begivenhederne truede med at rive Land og Folk med ind i deres Hvirvel, maatte disse Tanker tage Sindene fangne. Beundringen for Herskergeniet forligedes daarligt med Sværmeri for Folkestyre. Modstanderne af hans Person voksede yderligere fast i Tilliden til de nedarvede Autoriteter. Altsammen bevirkede det, at det foregaaende Tiaars Idealer efterhaanden blegnede; den samme reaktionære Tankegang, som i disse Aar brød frem overalt i Europa, fik ogsaa Magten herhjemme. Tidens litterære og æstetiske Strømninger fremmede den yderligere. Aarene mellem 1801 og 1807 betegner Romantikkens Gennembrud. En Række Digterværker bar Vidne om de ny Stemninger, der besjælede den fremvoksende Generation. Saa lidt som andre Steder fremmede den danske Romantik Interessen for Dagens sociale og politiske Spørgsmaal.

FEMTE AFSNIT.

DE STORE REFORMER.

Som i det enkelte Menneskeliv veksler Stille og Storm i Folkeslagenes Historie. Ro og umærkelig Vækst afløses til Tider af iøjnefaldende Ændringer i Samfundsbygningen. Svigter Statsorganisationens Evne til at lede og beherske Overgangen, ledsages den af en politisk Omvæltning; har den Kraft og Indsigt til at indrette sig efter de ændrede Forhold, bliver Følgen en rig og fredelig Reformperiode. Enevældens Indførelse i det 17., den fri Forfatnings Sejr i det 19. Aarhundrede er Eksempler paa det første, den store Reformperiode i det 18. paa det sidste. Hist var det stivnede Regeringssystemer, som oversaa dybtgaaende samfundsmæssige Forandringer; her en Regering, der forstod sin Opgave og løste den til Bunds.

Tidligere i dette Værk er det paavist, at den bestaaende *sociale Tilstand* ved Midten af det 18. Aarhundrede var bleven uholdbar. Baade i Landbrug og Byerhverv var det nødvendigt at gennemføre ny Produktionsformer; baade Land- og Bybeboere trængte til en Lovgivning, som omformede deres retslige og sociale Stilling. For Bønderne gjaldt det ved Ophævelse af Fællesskabet at muliggøre en bedre Udnyttelse af Jorden, ved Afløsning af deres Byrder og Afhængighed at sikre deres Stilling over for Proprietærerne, ved Ophævelse af Stavnsbaandet at gøre dem til fri Statsborgere. I Byerne var det Opgaven ved en Reform af Lavsvæsenet at give Haandværkerne den nødvendige Bevægelsesfrihed, ved ny og friere Toldlove at stille Industrien paa en sundere Grundvold og aabne Handelen ny Muligheder. En humanere Behandling af Fattige og Forbrydere, en retfærdigere Optræden over for de Forskudte, f. Eks. Jøderne, skulde forøge Samfundets Sundhed, større Folkeoplysning fremme Befolkningens Kultur og Ydeevne.

Forskellige Strømme løb sammen og bestemte Reformværkets Karakter: Erkendelse af Forandringens *praktiske Nødvendighed* saavel som Paavirkning af *Tidens almindelige Ideer.* To Grupper af Befolkningen var de drivende: indsigtsfulde Godsejere og andre Erhvervs-

drivende, oplyste Akademikere og Embedsmænd. Praktiske Erfaringer gjorde de første til Reformernes Talsmænd. De sidste lod sig mere lede af deres Retsfølelse og af Paavirkningen af Tidens Anskuelser. At begge Hensyn kom til at bestemme Regeringens Optræden, giver Reformarbejdet dets særlige Karakter. Sikker Viden og omfattende Kundskaber præger den ny Lovgivning, vel overvejede Hensyn til modstridende Interesser forebyggede Uretfærdigheder. At Lederne samtidig var besjælet af deres Tidsalders højtflyvende Idealisme, lod dem se bort fra alle Smaahensyn og aabnede deres Blik for de store Synspunkter. Baade for Samtid og Eftertid staar der Glans om det 18. Aarhundredes Reformer.

Mange af Udlandets Stater gennemlevede samtidig *en Reformperiode.* Frederik den Store af Preussen, Marie Theresia og Joseph II af Østrig, Turgot i Frankrig og mange andre stræbte at imødekomme Tidens Krav og gennemføre Forbedringer. Den store Revolution og Napoleons Indgriben forøgede Tempoet. Paa enkelte Punkter kom man forud for Danmark. I Frankrig slappedes Toldbeskyttelsen i 1786, i Danmark i Aarene derefter. Først i 1814 blev der skabt betryggende Forhold for de danske Jøder; i Frankrig gennemførtes det allerede under Revolutionen. Paa det vigtigste Omraade var vort Folk dog forud for sin Samtid. Tidligere end andetsteds gav det Bønderne Frihed og sikrede deres Retsstilling. Frederik den Store traf nogle Foranstaltninger paa de preussiske Krongodser; for en samlet Reform veg han ængstelig tilbage; først i 1807 ophævedes den personlige Ufrihed i de preussiske Lande. Marie Theresia og Joseph II gjorde store Tilløb, men blev staaende paa Halvvejen. Efter hans Død i 1790 slog Broderen Leopold II en Streg over Livegenskabets Ophævelse. Alene i Kongeriget Savoyen var man tidligere paa Færde.

Det 18. Aarhundredes Landboreformer blev den danske Enevældes Storværk.

1. Landboreformerne.

Allerede fra Midten af det 18. Aarhundrede drøftede man Bøndernes Frigørelse og Forbedringen af deres Kaar. Med stigende Styrke fortsattes Forhandlingen i de følgende Aartier. Bestandig ledsagede den Regeringens Foranstaltninger, kritiserende og vejledende, hæmmende og ansporende. Myndighederne lagde ingen Hindringer paa dens Vej. Halvofficielle Institutioner som det kongelige Landhusholdningsselskab stillede den Opgaver og belønnede Besvarelserne. Alle Forhold blev draget frem, Fællesskab og Hoveri, Fæste og Selvejendom, Stavnsbaand og Bondefrihed. Kærnepunktet var bestandig de store Spørgs-

maal, om den bestaaende Retstilstand var i Overensstemmelse med Tidens Krav om borgerlig Frihed, om Tvang eller Frihed virkede fremmende paa Landets Økonomi. Snart det ene, snart det andet Synspunkt blev skudt i Forgrunden. Regeringens skiftende Stilling holdt Drøftelsen i Gang. Var den ængstelig for større Forandringer, gjaldt det for Reformtilhængerne at drive den frem; viste den sig tilbøjelig til vidtgaaende Foranstaltninger, blev det Modstandernes Opgave at holde den tilbage. Tidens Litteratur beskæftigede sig med mange Spørgsmaal. Alene i Landbosagen var den Udtryk for en offentlig Mening og blev den en Magt.

Vægtigt og myndigt talte den Reformernes Sag.

Visselig manglede det ikke paa ængstelige Røster, som lovpriste den bestaaende Tilstand og advarede mod større Ændringer. Selv Andreas Schytte betragtede Hoveriet som uundværligt og fandt det umuligt at gøre Bønderne fri. Præsten *O. D. Lütken* hævdede, at Stavnsbaandet var nødvendigt for at skaffe Agerdyrkningen Arbejdskraft og Fædrelandet Forsvarere. Naar Argumenterne glippede, begyndte Skældsordene. Reformernes Tilhængere var „uægte Patrioter, der oprejste sig Æresstøtter paa andres Ruiner“; deres Skrifter var „stærke, usunde og ildelugtende Uddunstninger“.

Kraftigere og tillidsfuldere lød Reformvennernes Kor. Med uomstødelige Kendsgerninger og oplysende Eksempler skildrede de Tilstandens Mangler. At gengive Beskrivelserne er det samme som at gentage Skildringen af Bøndernes Kaar. Selvfølgelig malede man med en bred Pensel; i Hovedsagen var Paastandene i Overensstemmelse med Virkeligheden. Kun ringere Skribenter tog deres Tilflugt til tomme Deklamationer og hadefulde Angreb paa Godsejerne. Allerede i 1769 havde Botanikeren *G. K. Oeder* paa Tysk formuleret Reformprogrammet: hvorledes man kunde skaffe Bønderne Frihed og Ejendom. I 1771 udkom hans Flyveskrift paa Dansk. I sit Værk om „Vort Landvæsenssystem“ fra 1784 klagede *Tyge Rothe* over Bondens Mangel paa Retsbeskyttelse og fremhævede, at det ikke kunde nytte at fremsætte Forslag om Landvæsenets Forbedring, saa længe den nødvendige Forudsætning — Bondens Frihed — ikke var til Stede. Som en Opfordring til yderligere Reformer udkom der i 1774 en udførlig Fremstilling af de heldbringende Følger af Forandringerne paa Bernstorff. Tyge Rothe udmalede Oldtidens Bondefrihed; andre henviste til de norske Bønder, deres Lykke og Tilfredshed. I det oplyste Borgerskab og i Litteraturens Verden var næsten alle paa Reformernes Side; direkte eller indirekte har næsten alle Forfattere og Digtere talt deres Sag. Selskabet for de skønne Videnskabers Fremme udsatte en Præmie for det bedste Digt

om „Frihed og Ejendom som Kilde til Jorddyrkernes Lyksalighed, Stræbsomhed og Kjærlighed til Fædrelandet".

Struensee havde næret vidtgaaende Planer om Bøndernes Frigørelse, men var bleven taget fangen af andre Spørgsmaal. Hans Fald d. 17. Januar 1772 opfattes i Almindelighed som en Sejr for Reaktionen. Delvis med rette.

Af hans sejrrige Modstandere var navnlig Schack-Rathlou en Fjende af gennemgribende Forandringer. Adskillige i den øverste Embedskreds delte hans Anskuelser. Ifølge *Guldbergs* hele Statsopfattelse vilde en større Frihed undergrave Bøndernes Arbejdsevne og berøve Godserne deres Arbejdskraft. Det var hans fulde Overbevisning, at „Bondestandens Aag ikke kan afkastes, uden at Staten i alle sine Grundvolde skal bæve". Om Ophævelse af Stavnsbaandet blev der ikke Tale. En Forøgelse af Soldaterudskrivningen, fastsat i 1774, styrkede tværtimod dets Grundlag. Nægtede en Bondekarl, som i tolv Aar havde gjort Soldatertjeneste, at fæste Gaard paa det Gods, hvor han hørte til, maatte han tjene i yderligere seks. Endnu mere end tidligere føltes det som en Nødvendighed at fastholde Landboerne paa deres Hjemsted; endnu mere blev Soldaterudskrivningen et Magtmiddel for haardhændede Proprietærer. I Hoverisagen skete der et direkte Tilbageskridt. Hoveriforordningen af 1771 havde krævet en nøje Fastsættelse af Bøndernes Arbejdsydelser. Ved en Lov af 1773 blev de atter gjort afhængige af Egnens Sæd og Skik. „Agerdyrkningen kunde nu med Lyst paa alle Sider drives, Orden var indført, det vigtigste Baand [mellem Proprietærer og Bønder] var gjenindført, det trykkende var borttaget", var Guldbergs Opfattelse.

Væsentlige Fremskridt fandt dog ogsaa Sted. Oprettelsen af en *Veterinærskole* var en betydningsfuld Reform, endnu mere, at der i 1781 blev udstedt en *Skovforordning*, som paa Kronens Skove begrænsede Træhugsten, forhindrede Kreaturernes Græsning og fremmede Nyplantning. Endnu vigtigere var Bestræbelserne for Fællesskabets Ophævelse. Tidligere Love havde haft ringe Virkninger. Ikke mindst blandt Bønderne var der megen Modstand mod en Forandring, som til en Begyndelse forøgede Arbejdet, krævede Udflytning og Anlæg af ny Veje og Hegn. Paa mange Maader stræbte Regeringen at overvinde Vanskelighederne, lod Embedsmændene lægge Pres paa Bønderne og yde dem Pengehjælp. Afgørende blev Loven af 1781, som gav enhver *Lodsejer* (Ejer af en Del af en Landsbys Jord) *Ret til at faa sine Marker udskiftet.* Om de andre Lodsejere var imod Forandringen, blev uden Betydning. Til de nødvendige Udflytninger vilde Kongen yde Pengehjælp; Husmændene skulde have Græsning til deres Kreaturer.

I Landbosagens Historie i Guldberg-Perioden er denne Lov det store Lyspunkt. Med rette er det sagt, at den indledede de store Landboreformer.

Regeringsskiftet 1784 sikrede deres fulde Gennemførelse. Kronprins Frederik var paa Forhaand Reformernes Ven, hans vigtigste Hjælpere deres overbeviste Tilhængere. *Christian Reventlow* og hans Broder *Ludvig* havde paa deres laalandske og fynske Godser gennemført store Forandringer. Som Chef for Rentekammeret blev Christian Reventlow Herre over de fleste Landvæsenssager. Juristen *Chr. Colbjørnsen* blev i 1788 udnævnt til Generalprokurør. Mange Aar igennem var han Kancelliets juridiske Sagkyndige og betydeligste Medlem. *Ernst Schimmelmann* var gennemtrængt af Tidens Humanisme. *A. P. Bernstorff*, allerede fra Onkelens Dage Tilhænger af vidtgaaende Ændringer, blev i Kraft af sin almindelige Indflydelse en Støtte for Reformforslagenes endelige Gennemførelse. Praktiske Erfaringer og embedsmæssig Viden indgik en lykkelig Forening. Som Godsejer og i høj Grad interesseret i Driften af sine store Ejendomme blev Reventlow aldrig stikkende i Kontorræsonnementer. Udfra sin Indsigt i det daglige Landbrug kendte han Grænserne for Lovparagraffers Indflydelse og forstod dets Krav. Chr. Colbjørnsen var den fremragende Jurist, der var i Stand til at forme de mange Love og Anordninger, som Reformerne nødvendiggjorde. Som adelig Storgodsbesidder var Reventlow en Magt blandt sine Standsfæller, delte deres Kærlighed til Jorden,

Chr. Ditlev Reventlow.
Lithografi.

deres Respekt for Ejendomsretten. I Colbjørnsen knyttedes Forbindelsen med det oplyste Borgerskab. Som ingen anden var han gennemtrængt af Tidens Tanker om Borgerfrihed, som faa var han opfyldt af Uvilje mod adelige Standsfordomme og Særrettigheder. Reventlows Tankegang var følelsesbestemt, Colbjørnsens behersket af Jura; Reventlow var udpræget dansk i Karakter og Tankegang, Colbjørnsen Nordmand og begejstret for de norske Bønders Frihed. Begge var de opfyldte af Retfærdighedstrang, lette til Begejstring og Vrede, tilbøjelige til at slaa haardt til de Reformodstandere, som stillede sig i Vejen for deres Værk.

Chr. Colbjørnsen.
Maleri af Jens Juel paa Frederiksborg.

Ogsaa *Kronprins Frederik* bærer sin Del af Æren. Som Kronens Repræsentant støttede han sine reformvenlige Ministre mod alle Angreb og sikrede dem Arbejdsro; som Statsleder var han personlig med i Arbejdet og deltog i alle Overvejelser. Førende blev han aldrig. Der kan næppe anføres en eneste betydelig Reform, som han personlig har indledet og paalagt sine Embedsmænd at føre igennem. Mere end een Gang har han derimod skaaret igennem Betænkeligheder, Ministrene følte for stærkt, og drevet paa, naar Regeringskontorernes Omhyggelighed forhalede Løsningen af en Sag. Hans Interesse bundede i Humanitet og Sympati for Menigmand, i Medfølelse med Bøndernes uheldige Kaar. Uretfærdighed vakte altid hans Harme. Da en kongelig Fæster i Odsherred i Overensstemmelse med Lovens Ord var bleven fradømt sit Fæste, ønskede han Oplysning om de Motiver, der havde bevirket Sagens Rejsning. „Det er mig vigtigt — skriver han som Begrundelse —, ikke at beholde nogen Tvivl tilbage om, at de Personer, som den nærmeste Bestyrelse af Kongens Godser er anbetroet, skulde gaa frem efter de Grundsætninger, som jeg veed, Kammeret lige saa meget som jeg ønsker at giøre almeen giældende, at de altid beholde Landboelovgivningens velgiørende Aand og Hensigt for Øye, at de stræbe at anvende denne Lovgivnings Bud paa alle uden Forskiel og i

intet Tilfælde med personligt Hensyn søge at giøre Lovens Ord gieldende mod een, medens andre vilkaarligen fritages for dens Efterlevelse".

Fra 1784 fulgte Begivenhederne Slag i Slag.

Til at begynde med udvirkede Chr. Reventlow, at der i 1785 blev nedsat en særlig Kommission, som fik til Opgave at forbedre Bøndernes Tilstand paa de store Krongodser i *Kronborg og Frederiksborg Amter.* I Løbet af seks Aar blev Fællesskabet ophævet og et stort Antal Bøndergaarde udflyttet; Hoveriet blev afløst, og det gamle Livsfæste forandret til Arvefæste. Samtidig sørgede man for at skaffe den opvoksende Slægt bedre Undervisning. Ny Skoler blev opført, de gamle forbedret, og større Indtægter tillagt Skoleholderne. Da Reventlow i September 1788 overrakte Bønderne deres ny Arvefæsteskøder, udtalte han Haabet om en Tid, da „Tjenestekarlen vil sætte sin Ære i at være den skrappeste Arbejder og Bonden i at være den bedste Husbond, den Tid, i hvilken Bonde og Husmand begge ville være fornøjede med deres Tilstand og ikke misunde hverandre". Hans Forventninger blev hurtigt opfyldt. Inden længe var Bøndernes Kaar bleven forbedret og deres Arbejdslyst forøget.

I 1786 faldt den afgørende Beslutning. En Herredsfoged gjorde Regeringen opmærksom paa det mislige ved som hidtil at overlade Godsejerne gennem deres Funktionærer at forvalte Fæstebøndernes Dødsboer. Chr. Colbjørnsen benyttede Lejligheden til at kræve en Reform af Bøndernes samlede Retsstilling, Chr. Reventlow til at gøre Kronprinsen Rede for hele Landbosagen. Berømt er dennes Svar: „Det forekommer mig, at i en saa vigtig Sag, hvor det gjælder Landets Vel, bør man ikke lade en eneste Dag gaa tabt. Kan man ikke lige saa godt tage fat derpaa i Morgen som i Overmorgen". Resultatet blev Nedsættelsen af *den store Landbokommission.* Adskillige fremragende Embedsmænd, dog ogsaa konservative Godsejere, blev Medlemmer. Afgørende var det, at Reformtilhængerne var i Flertal, at Reventlow var kommet med, og Chr. Colbjørnsen bleven udnævnt til Kommissionens Sekretær. Alle forstod, at den afgørende Kamp var inde. Reformmodstanderne frygtede Nederlaget, Reventlow troede paa Sejren. „Guds Velsignelse, Frihedsbudskabet er kommet" —, skrev han til sin Søster —, „der ligger Udplyndringen, Lænkerne, Aaget, de lange Piske, Træhestene, den spanske Kappe. Borte er de, Hurra, Hurra, Hurra! Raab, skrig det højt med mig, at vore Stemmer kan blande sig, hvor de store Herrer med de blaa Baand sidder og korser sig over de vidunderlige Ting".

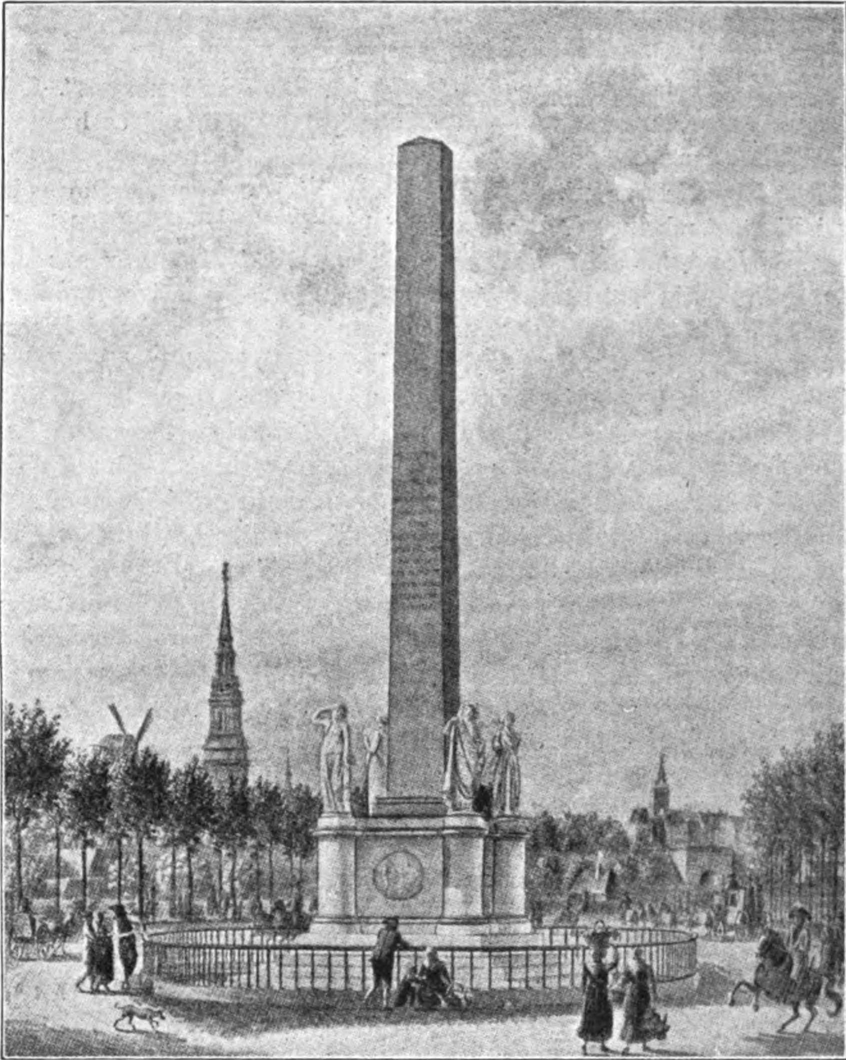
Den 8. Juni 1787 udkom den store Lov, der sikrede *Fæstebondens Retsstilling.* For første Gang blev det i alle sine Konsekvenser slaaet

fast, at Herremanden ikke mere skulde være Dommer i sin egen Sag, og Bonden i retslig Henseende have samme Stilling som Landets øvrige Borgere. Naar en Fæster tiltraadte en Gaard, skulde der holdes lovlig Synsforretning og sørges for, at Bygningerne var i Stand, Besætning og Redskaber i Orden. Den samme Synsforretning skulde lægges til Grund, naar han fratraadte sit Fæste, og Godtgørelse udbetales, om Ejendommen var bleven forbedret. Saalænge Hoveriet bestod, skulde Fæstebonden passe sit Arbejde, men maatte aldrig mishandles under dets Udførelse; for bestandig blev det forbudt at anvende Fængsel i Hundehullet, Træhesten og Halsjernet. Naar Bonden var død, var det den almindelige Dommer og ikke Godsejerens Fuldmægtig, der skulde forvalte Skiftet og afgøre Ejerens Krav.

Samtidig arbejdede Kommissionen med det store Spørgsmaal om Stavnsbaandets Ophævelse. Modstanderne gjorde gældende, at Reformen var ensbetydende med en Krænkelse af Godsejernes Ejendomsret og vilde give Anledning til Bøndernes Bortvandring enten af Landet eller til de mere frugtbare Egne. Den øverste Militærstyrelse hævdede, at Stavnsbaandet var den nødvendige Forudsætning for Hærens Rekruttering og Eksistens. Det hjalp altsammen ikke. Kommissionens Flertal holdt fast ved, at Stavnsbaandet var en Krænkelse af fri Statsborgeres naturlige Rettigheder, og paastod, at det tværtimod var til Hærens Skade, fordi det gjorde Militærtjenesten forhadt, at det nedbrød Bøndernes Moral og Arbejdsiver og fremkaldte Lyst til at forlade Hjemmet. Med *Stavnsbaandets Løsning* d. 20. Juni 1788 blev Danmarks Bonde fri som Landets øvrige Borgere. Bønder over 36 Aar, udtjente Landsoldater og Bøndersønner under 14 Aar blev fuldkommen fri og kunde drage, hvorhen de vilde. For de øvrige fastsattes der en Række Overgangsbestemmelser. Ved Aar 1800 skulde den sidste Rest af Stavnsbaandet være forsvundet.

Uden Kamp var der ikke vundet Sejr. Landbokommissionens Medlemmer havde vekslet drøje Hug; inden for Ministerkredsen ledede Schack-Rathlou Modstanden. Værdigt og roligt tog han Konsekvensen af sit Nederlag og nedlagde sine Embeder. Søetatens Chef, den konservative F. C. Rosenkrantz, gjorde ham Følgeskab. Voldsomme Pressedebatter viste Offentlighedens Lyst til under den sidste Styrkeprøve at lægge sit Lod i Vægtskaalen. Reformvennernes Jubel hilste Sejren. Kronprinsen, Reventlow og Colbjørnsen var Dagens Mænd, som hyldedes i Skrifter og Taler, paa Torve og Gader. „Vær stolt, o Norge, af hans Æt, velsign ham, danske Bondemand", blev der sunget til Colbjørnsens Ære. „Frihedsstøtten", rejst paa Københavns Vesterbro for indsamlede Bidrag, vidner om Samtidens Glæde over den største sociale Reform, der nogen Sinde er bleven gennemført i vort Land. Paa

adskillige Hold herskede der Uro og Ængstelse. Guldberg og hans Meningsfæller frygtede, at Stavnsbaandsløsningen skulde medføre Fædre-

Frihedsstøtten og Udsigt mod København o. 1800.
Tegning i Kobberstiksamlingen.
Efter »Kjøbenhavns Brandforsikring 1731–1911«.

landets Undergang; paa mangen Herregaard var man overbevist om, at Loven om Fæstebondens Retsstilling „havde lagt en temmelig god Grund til Jordegodsejernes Ruin“. En Kreds af jyske Herremænd gjorde endogsaa Forsøg paa at omstyrte hele Reformværket. Efter Af-

taler paa Viborg Snapsting sendte de i Juli 1790 to Repræsentanter, Kammerherrerne *F. C. T. Lüttichau* og *F. L. C. Beenfeldt* til Louisenlund for at lykønske til Kronprinsens Bryllup med Carl af Hessens Datter, men samtidig for at overrække en harmfuld Protest mod de ny Landbolove. Selvfølgelig opnaaede de intet. Kronprinsen lod dem vide: „Hvad der er befalet ved kongelig Anordning, kan ikke forandres“. Colbjørnsen gendrev og hudflettede „Tillidsskriftet“s Indhold og haanede dets Ophavsmænd.

I de følgende Aar arbejdede Regeringen videre. Paa alle Omraader og i Rigets forskellige Dele var den virksom. I Holsten og Sydslesvig blev *Livegenskabet* ophævet; i Norge gjorde man sit Bedste for at raade Bod paa Dyrtid og Bøndernes Fattigdom. Det egentlige Danmark trængte dog til særlig Omsorg. En Forordning af 1794 fremmede *Hegnsætningen* om Bøndernes Jorder og sikrede *Markfreden*. Ved *Plantninger* af Skov og Marehalm søgte man at standse Sandflugten. Chr. Reventlow var en fremragende Forstmand. Ikke alene forbedrede han sine egne og Kronens Skove; for hele Landets Skovbrug har hans Virksomhed haft Betydning til denne Dag. Først den store Skovlov af 1805 tilvejebragte en planmæssig Drift af de private Skove, ophævede Fællesskabet mellem Besidderne, sikrede deres Fredning og sørgede for Nyplantninger. Forgæves var derimod Bestræbelserne for at faa udarbejdet en ny Matrikel, der kunde danne Grundlaget for en retfærdigere Beskatning.

Paa enhver Maade søgte Regeringen at skaffe Bønderne *Selveje* eller *Arvefæste*. Forskellige Begunstigelser opmuntrede Godsejerne til at imødekomme Bøndernes Ønsker. Frivillige Ophævelser af en Række Len og Stamhuse fremmede Bevægelsen. Mange Besiddere vilde hellere leve af en Fideikommis-Kapital end indrette sig efter de ny Landbolove og Regeringen betragtede Stamhusinstitutionen som uretfærdig og forældet. Selv blandt Reformvennerne hævdede adskillige, at Bøndernes Frigørelse maatte medføre Godsejernes Ret til at ombytte Fæsteforholdet med fri Forpagtninger. Til Folkets Lykke var Regeringen dog Modstander af en Liberalisme, som efterhaanden vilde have forvandlet Bønderne til et jordløst Daglejerproletariat. I skarpe Vendinger blev det fastslaaet, at Fæsteren og hans Hustru beholdt deres Fæstegaard i deres Levetid.

Et Par Love af 1791 gav Regler for *Hoveriarbejdets Udførelse* og sikrede Proprietærerne mod Ulydighed og Opsætsighed, Bønderne mod Overgreb og Misbrug. Mod Gaardfæsteren og hans Hustru blev det Proprietæren forbudt at øve Hustugt. Begge Parter opfordredes til godvillig at enes om Arbejdsydelsens Fastsættelse, og to Hoverikommissioner blev udnævnt, der skulde bilægge Uoverensstemmelser og i Nøds-

fald træffe Afgørelsen. Ved Forordningen af 6. December 1799 blev der truffet en endelig Ordning. Særlig vanskeligt var Spørgsmaalet, om Bønderne skulde paatage sig det forøgede Arbejde, der blev en Følge af Hovedgaardsdriftens Forbedringer. Resultatet blev, at det kom til at paahvile Godsejerne. Ligeledes blev det forbudt af ny Fæstere at kræve større Arbejdsydelser, end der havde paahvilet deres Forgængere. Reventlow havde ønsket „at stoppe Munden paa dem, som beskyldte vores Kommission, at den indskrænker Jordegods Eiernes Rettigheder, ligesom den udviider Bøndernes". Landbokommissionens Flertal frygtede dog mere, at de danske Bønder skulde komme til „at sukke under et langt større, skiønt lovligere Trælddoms Aag, end nogen Tid tilforn". Helst af alt vilde Regeringen have Hoveriet afløst af en aarlig Pengeafgift. Noget Paabud vovede den dog ikke at udstede, men nøjedes med at lade Kongen udtale Ønsket, „at alt Hoveri in natura ved frivillige Foreninger kunde paa alle Steder... til fælles Gavn for Huusbønder og Gaardfæstere snart ophæves imod en bestemt aarlig Afgift".

Særlige Vanskeligheder voldte *Tiendesagen.* Paa intet andet Omraade havde man saa enstemmigt brudt Staven over den bestaaende Ordning, paa intet havde man saa haardnakket ønsket en Ændring. Alligevel krævede det mange Overvejelser at gribe ind i Forhold, som paa det nærmeste hang sammen med Ejendomsretten og tilmed bestemte en stor Del af Gejstlighedens Indtægter. Foreløbig enedes Landbokommissionen om en Forordning af 1796, hvorved samtlige Tiendeydere og Tiendetagere blev opfordret til ved mindelige Overenskomster at træffe Aftale om en aarlig Kornafgift og derefter omskrive den i Penge. Derved var man dog ikke til Sinds at blive staaende. Der førtes i de følgende Aar en Række Forhandlinger, som i 1804 afsluttedes med Udarbejdelsen af et stort Lovforslag, der gik det væsentlige Skridt videre at gøre det udelukkende afhængigt af Tiendeyderen, om der skulde gennemføres en Afløsning. Skønt Forslaget langtfra var saa gennemgribende som adskillige af Reformtidens øvrige Love, blev det i lange Tider henliggende ubenyttet. Muligvis skyldes det Modstand, muligvis Krigen. Først i 1810 blev det endelig gennemført.

Landboreformernes Gennemførelse medførte en Forøgelse af Befolkningen i Landdistrikterne, navnlig af Husmandsklassen. Forandringen i Driftsmaaden medførte Anvendelsen af større Arbejdskraft, især paa visse Aarstider, i Saa- og Høsttiden. Man kunde ikke længer nøjes med de faste Tjenestefolk, men behøvede Daglejeres Hjælp. Herremændene byggede derfor Huse og kom saaledes Befolkningstilvæksten i Møde. Mange Bønder fulgte deres Eksempel.

Denne Udvikling rejste ny Spørgsmaal. Tidligere er det omtalt, at adskillige *Husmænd* inden Landboreformerne havde været heldigere stillet end Gaardmændene. Vel var Husene jordløse; som oftest sikrede de dog deres Indehavere en Ret til at lade nogle Kreaturer græsse med paa Overdrevene. Udskiftningen ophævede ofte denne Begunstigelse. Til de nyopførte Huse hørte i Reglen ingen Jord. Proprietærer og Bønder havde ikke nøjedes med at bygge Huse, hvis Beboere for at opretholde Livet blev nødt til at tage Arbejde paa Bonde- og Herregaarde. Som en Del af Lejeafgiften betingede de sig jævnlig visse ugentlige Arbejdsdage. Samtidig med Løsningen af Bondespørgsmaalet skabte man saaledes Grundlaget for andre sociale Vanskeligheder. Et nyt Landbospørgsmaal tonede frem i Horizonten.

I og for sig var det intet Under, at man kun i ringere Grad havde Blik for disse Forhold. I mange Aar havde Bøndernes Vilkaar været Genstand for livlig Debat. Anskuelserne var bleven afklaret og Skaderne belyst. Husmændenes Vanskeligheder var af nyere Dato, deres Klager ukendte af Offentligheden og Vejen til at afhjælpe dem derfor mindre tydelig afskaaret. I og for sig gjorde Regeringen sit Bedste for at løse den nærmest liggende Opgave. I mange Tilfælde fik Proprietærer kun Tilladelse til at bortsælge af Fæstegodset, naar de samtidig gav hver af deres Husmænd tre-fire Tønder Land. Nedlæggelser af Bøndergaarde medførte Oprettelsen af adskillige Husmandslodder og bevirkede jævnlig, at der blev lagt Jord til de bestaaende. Alligevel lykkedes det ikke at forhindre Udviklingen af en jordløs Husmandsklasse. Mærkeligere er det, at man kun i ringe Grad begrænsede Husmændenes Arbejdsydelser. Da der i 1808 udkom en Lov om deres Hoveri, gik den navnlig ud paa at sikre Godsejerne. Det besynderligste var, at Reventlow trods den utvivlsomme Humanitet, der prægede baade hans Embedsgerning og Godsejervirksomhed, havde kunnet foreslaa en Paragraf, som gjorde det lovligt at øve Hustugt mod den arbejdspligtige Husmand. Dertil kom det dog ikke. Det er Kronprins Frederiks Ære at have forhindret en Bestemmelse, der bestandig vilde have staaet som en Plet i de store Landbolove.

2. Handels- og Toldlovgivning. Industri og Haandværk.

Til op imod Midten af det 18. Aarhundrede var Europas Handelspolitik behersket af merkantilistiske Synspunkter. I Danmark fik de i den Guldbergske Periode en sen, men kraftig Efterblomstring. Kongen erkender, — udtalte en Kabinetsordre af 1776 —, „at intet er vigtigere for vore Staters almindelige Vel, end at man med den ømmeste Flid

undgaar alt, hvad der kan skade Statens Balance, og derfor smaaligen søger at faa og anskaffe fra os selv, hvad nogensinde er muligt, paa det Udgifterne til fremmede Lande kan undflyes og Staten beholde sine Penge og formere sin Vindskibelighed". Efter Merkantilismen fulgte en Tidsalder, som brød Staven over dens Gerning. Fra at være en Religion blev den pludselig en Taabelighed. Nutidens Pengekriser og Valutasvingninger har dog givet større Forstaaelse for dens Lære om Handelsbalancen, dens Toldbeskyttelse og stærke Statsindgriben. Givet er det, at den i mange Tilfælde har ydet Industri og Handel et Værn, uden hvilket de vilde være bukket under for Udlandets mere fremskredne og kapitalstærke Konkurrenter.

I Aarene mellem 1772 og 1784 var det Guldberg og H. C. Schimmelmann, der beherskede *Landets Erhvervspolitik*. Den første raadede over sin almindelige, politiske Indflydelse og var med i Ledelsen af forskellige økonomiske Institutioner. Den sidste stod i Spidsen for de vigtigste Finansmyndigheder. Guldberg var Teoretikeren, Schimmelmann den praktiske Mand. Guldberg lod sig lede af økonomiske Principper, Schimmelmann af Trang til at tjene Penge. For Guldberg var Rigdom en Styrke for Staten, for Schimmelmann en Værdi i sig selv. I Respekten for dens Betydning modtes Smaaborgeren og Storkapitalisten. Heldige Konjunkturer skabte Muligheder for Udnyttelsen af deres særlige Evner; Kombinationen af deres Ejendommeligheder forebyggede større Ulykker. Med al sin Dumdristighed var Schimmelmann den geniale Forretningsmand, som instinktmæssig vejrede Chancerne og kendte Farerne. Saalænge Guldbergs vidtflyvende Planer opvejedes af Schimmelmanns Købmandsviden, opretholdtes Ligevægten. Efter Skatmesterens Død i 1782 blev Guldberg eneraadende. Da samtidig Konjunkturerne — ved Afslutningen af den nordamerikanske Frihedskrig — forværredes, viste det sig, at han ikke slog til.

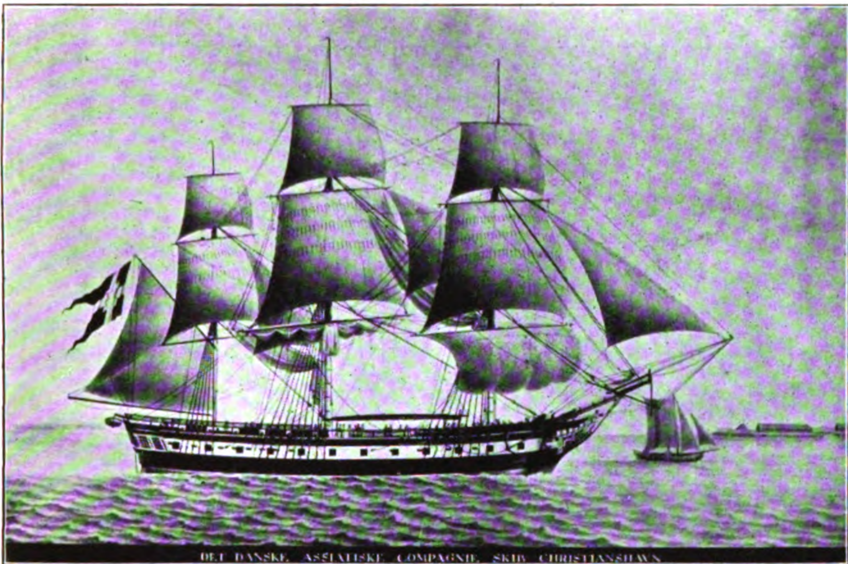
Til Regeringens Landbopolitik svarede dens Stilling over for Byernes *Haandværkere*. Struensee havde vist Tilbøjelighed til at ophæve Stavnsbaandet og bryde Lavssystemet. Paa begge Omraader viste Guldberg den samme Konservatisme. Lavene bevarede deres Magt, de gamle Lavsskikke deres Gyldighed. Større var Interessen for Industri og Fiskeri, Handel og Skibsfart. Troen paa Handelsbalancens Betydning vakte Opmærksomhed for Erhverv, som kunde bringe Penge til Huse. Hvad der kunde fremme dem, var sikker paa Regeringens Velvilje. Postgangen blev forbedret, og Planer lagt for Landevejenes Istandsættelse. I Hertugdømmerne arbejdede man paa en Kanal fra Ejderen til Holteneau ved Kiel. Talrige ny Industrier og Handelsforetagender blev grundlagt. Bestandig syslede man med Planer, bestandig tumlede man med Beregninger. Lidet var for stort, intet for smaat. Paa alle Omraa-

der mærkede man Regeringens Virksomhed. En Embedsmand vilde alene have Klædevævere i København, Næstved og Viborg, Strømpevævere i Kerteminde og Haderslev etc. etc. Sligt var selvfølgelig umuligt og blev paa Papiret. Forkærligheden for Hovedstaden fik derimod vidtgaaende Følger. „Det er en urokkelig Finanssandhed for en middelmaadig Stat: Saml dine Kræfter i din Midtpunkt," udtalte Guldberg. Med Rette klagede adskillige Skribenter, at man ensidig fremmede københavnske Foretagender.

Industrien skulde dække det indenlandske Forbrug og frembringe Udførselsartikler. Struensee havde tilladt Indførsel af Hertugdømmernes Industrivarer; Guldberg standsede dem ved høje Toldsatser. Smugleriet havde et uhyre Omfang, — ikke en Hundrededel af de solgte Tekstilvarer var danske, blev det paastaaet. Efter 1772 genoptog man Jagten paa fremmede Industrivarer. Med haard Haand havde Struensee slaaet en Streg over talrige Statsunderstøttelser; under Guldberg vendte de mangedoblet tilbage. Undertiden drejede det sig om Præmier og Belønninger, oftere dog om Laan og direkte Gaver. Til Fremme for Tobaksindustrien blev det paalagt Tobakshandlerne at anlægge og drive Tobaksplantager. Som bekendt førte det til varige Resultater i Egnen omkring Fredericia. For Statens Penge oprettedes det første Maskinspinderi paa Blegdamsvejen i København og snart efter et stort Klædemanufaktur paa Blaagaard. Det første havde efter et Par Aars Forløb lagt Beslag paa næsten 75,000 Rdl., det sidste paa over 135,000. I 1770'erne grundlagdes den kongelige Porcelænsfabrik. I 1779 maatte den overtages af Statskassen. Tre Aar senere maatte man slaa en Streg over 200,000 Rdl. I alt regner man, at Regeringen i den Guldbergske Tid har ofret 945,000 Rdl. paa industrielle Foretagender. Kun enkelte havde varig Fremgang; de allerfleste gik snart til Grunde; i alle Tilfælde var Lærepengene dyre. Allerede i 1776 fremhævede Kommercekollegiet, at Statsdrift var lidet lønnende; fra 1781 holdt man op med at anlægge ny Foretagender; snart efter gik man i Gang med at afvikle de bestaaende. Kun paa et enkelt Omraade var der Fremgang. De københavnske Sukkerraffinaderier blomstrede op og fandt udenlandsk Afsætning. Rigtignok nød de ogsaa godt af en haardhændet Beskyttelse. Fra 1777 maatte det meste vestindiske Sukker alene indføres over København; selvfølgelig virkede det fordyrende paa Provinsbyernes Produktion.

Bedre gik det med *Handel og Skibsfart.* Amerikanernes Rejsning og Søkrigen mellem England og Frankrig gav gode Konjunkturer. En „glimrende Handelsperiode" var inde, som svarede til Verdenskrigens. Paa Fragtfarten tjentes der store Penge, for Handelen med Koloniprodukter var der uanede Muligheder. Som i vore Dage drømte man om

at gøre København til Midtpunktet for Handelen paa Østersølandene. Regeringen gjorde alt for at sætte Landet i Stand til at udnytte Chancerne. Asiatisk Kompagni havde hidtil haft Monopol paa Handelen med Landene Øst for Det gode Haab. Som en Stat i Staten havde det ejet Kolonier i Indien og Bengalen, udnævnt Embedsmænd, ført Krig og diplomatiske Forhandlinger. Fra 1777 blev dets Besiddelser overtaget af Staten og aabnet for den private Handel; ved Fornyelsen af

Kinafareren »Christianshavn«.
Akvarel fra c. 1800. Frederiksborg.

dets Oktroy i 1772 mistede det Eneretten til Handel paa Kina. Det indenlandske Skibsbyggeri begunstigede man ved Præmier, Indkøb af udenlandske Skibe vanskeliggjorde man ved Afgifter. Et storstilet Fiskeri blev sat i Gang i Nordhavene. Staten byggede Fartøjer og stiftede Selskaber, som skulde drive Hval- og Sælhundefangst. Man vilde „omsætte Papirpenge i Skibe, disse igen i Fisk og Fisk igen i Guld og Sølv“. Inden længe viste det sig, at Kredsløbet standsede paa Halvvejen. Bedre gik det med Stiftelsen af store Handelskompagnier. Ganske vist var de behersket af Embedsmænd og dyrt administrerede. Kun derigennem var det dog muligt at rejse de nødvendige Kapitaler og skabe den tilstrækkelige Tillid. Tiden var en „Gründerperiode“. Mægtige Aktiemasser blev udbudt og fandt rivende Afsætning. Regeringen gik i Spidsen, de forskellige Samfundsklasser i dens Kølvand. „Paa Børsen blandede sig Kammerherrer, Raader og Kopister blandt Købmænd og Jøder,

til hvilken Blanding endnu snart kom Haandværkere og Liberitjenere". I 1778 stiftedes et vestindisk Handelskompagni. Af de 5000 Aktier à 100 Rdl. overtog Statskassen de 2000. For at Nordeuropas Kaffehandel kunde drages til København, blev Selskabet fritaget for at svare Øresundstold af sine Kaffeladninger. 1781 grundlagdes et østersøisk og guineisk Kompagni, som med Eneret til Handel med Besiddelserne paa Guineakysten skulde forsyne Østersølandene med deres Produkter. Med Oprettelsen af det saakaldte Kanalkompagni i 1782 var man paa endnu

Aktiebrev i det asiatiske Kompagni.
Rigsarkivet.

mere usikker Grund. Formaalene var vidtsvævende og faldt delvis sammen med andre Selskabers: Handel paa Europa, paa Ost- og Vestindien, Sildefiskeri i Nordsøen, Hvalfangst i Nordhavene.

Datidens Erfaringer svarede til vore Dages. Handelsforetagender, som havde deres Grundlag i en fastliggende Omsætning af oversøiske Produkter, ejede Betingelser for at finde sig til rette under de skiftende Konjunkturer. For de andre blev Tilværelsen et gyldent Døgnliv. Med Ophøret af den nordamerikanske Frihedskrig og Standsningen af den engelsk-franske Søkamp styrtede Korthuset sammen. Allerede i 1782 sporedes Krisen; i det følgende Aar kom den til almindeligt Udbrud. Det var en mager Trøst, at ogsaa de hollandske Kompagnier kæmpede med store Vanskeligheder. *Indførslen til Danmark* havde i 1782 en Værdi af 3,441,000 Rdl.; det følgende Aar var den nede paa 2,548,000. Udførslen sank fra 3,476,000 til 2,785,000 Rdl. Kompagnier og private Handelsmænd laa i Forvejen inde med store Varelagre og havde deres

Kapitaler anbragt i Ladninger, som var paa Vej til Hjemlandets Pakhuse. Dag for Dag gik Priserne nedad; paa Børsen dalede Aktiekurserne. De bedste — Asiatisk Kompagnis —, der lød paa 500 Rdl., havde i Marts 1782 været oppe i 1810; godt et Aar senere laa de omkring 900 Rdl. I Udlandet blev Kreditterne sagt op. Alle Foretagender var truet af Fallit. Ganske vist lod Guldberg Regeringen gribe ind med ødsel Haand. Banken maatte sætte Seddelpressen i Gang og lade Pengene gaa videre som Forstrækninger til de store Handelshuse. I alt kom det til at dreje sig om 2,116,000 Rdl. Hjælpen viste sig for saa vidt virksom, som kun et enkelt Firma maatte standse sine Betalinger. Landet kom dog til at lide under Følgerne. Med et rokket Pengevæsen — en usikker og lav Pengekurs — og forøget Statsgæld maatte det betale for den offentlige og private Letsindighed.

I Aartierne omkring det 18. Aarhundredes Midte havde ny økonomiske Teorier vundet frem i Europas førende Lande. Fra talrige Sider var der bleven fremsat Kritik af *Merkantilismens* Teorier om Handelsbalancen; med vidt forskellig Begrundelse var der bleven rettet Angreb paa dens overdrevne Beskyttelsespolitik. De franske „Fysiokrater" fremhævede Agerbruget som Grundlaget for et Folks Rigdom: „Fattig Bonde giver fattigt Land; fattigt Land giver fattig Konge". Handelen, hævdede de, skabte ingen ny Værdier, men omsatte kun de bestaaende. Det var derfor i Samfundets Interesse at begrænse dens Fortjeneste. Midlet var den fri Konkurrence. I sit Værk om „Nationernes Velstand" (1776) hævdede Englænderen *Adam Smith*, at den fri Udfoldelse af Menneskenes Selvinteresser fører til social Harmoni. Ogsaa for ham maatte Beskyttelsespolitikkens Ophør og Frihandelens Sejr blive de praktiske Følger af Teorierne.

Det danske Folk kom tidlig under Paavirkning af denne Tidsstrømning; efter 1784 fik den tillige Indflydelse paa dets Regering.

Ganske vist var det stadig Landboforholdene, som beherskede den offentlige Drøftelse. Baade økonomisk og socialt var Byerhvervene af ringere Betydning. Det forhindrede dog ikke, at deres Anliggender blev taget op til Debat. Allerede i den Guldbergske Tid fremkom der en Oversættelse af Adam Smiths Værk. Hvad der gjaldt Landbosagen blev dog ogsaa Tilfældet med Handels- og Toldlovgivningen: Om en Gennemførelse af videnskabelige Teorier blev der ikke Tale. Bestandig gik man ud fra Erkendelsen af de bestaaende Misforhold. Statskassens Trang til større Indtægter fremkaldte Ønsket om større Produktion og Omsætning; Overvejelser om Midlerne til at fremskaffe den førte til Reformerne. Da der d. 2. Maj 1787 blev nedsat en særlig Finanskommission, hvis Arbejder blev Grundlaget for den hele Told- og Han-

delslovgivning, fik den til Opgave at undersøge, „om en friere Handel end den, som efter det hidtil antagne System finder Sted, maatte være fordelagtig for Kongens Stater... og kunne bestaa uden hverken at hindre eller skade den muligste indenlandske Produktion og Vindskibelighed i det hele eller at formindske Kongens Indtægter".

Inden for den Kreds af Ministre, som efter 1784 overtog Statsstyrelsen, tilfaldt det Skatmesterens Søn *Ernst Schimmelmann* at varetage Finans-, Industri- og Handelssagerne. Hans Embeder og Hverv var utallige, hans Arbejdsevne ubegrænset, hans Viden omfattende. Uden at være et Geni havde han geniale Glimt, uden at være den store Statsmand havde han mange af Statsmandens Evner. I Livsgerning var han Faderens Arvtager, i Naturel hans Modsætning. Faderen var en Stræber, som ved Dygtighed havde tilkæmpet sig sin Plads paa Livets Solside; Sønnen var adskilligt af en Drømmer, der overtog sine Stillinger som en Selvfølge. Inderst inde byggede han dog paa en Kærne af medfødte Købmandsevner. Utallige Gøremaal spredte hans Kræfter og berøvede hans Livsgerning den helstøbte Karakter, der udmærker Bernstorffs og Chr. Reventlows. I Virkeligheden var han dem snarest overlegen i Ideernes Rigdom og Interessernes Mangesidighed. Til Skade for hans Ry led hans Finansstyrelse Skibbrud; hans varige Fortjeneste blev Reformen af Statens Handels- og Toldlovgivning.

Ernst Schimmelmann.
Maleri af Chr. Bøhndel 1813.
Kunstakademiet.
Efter »Danske malede Portrætter«. V.

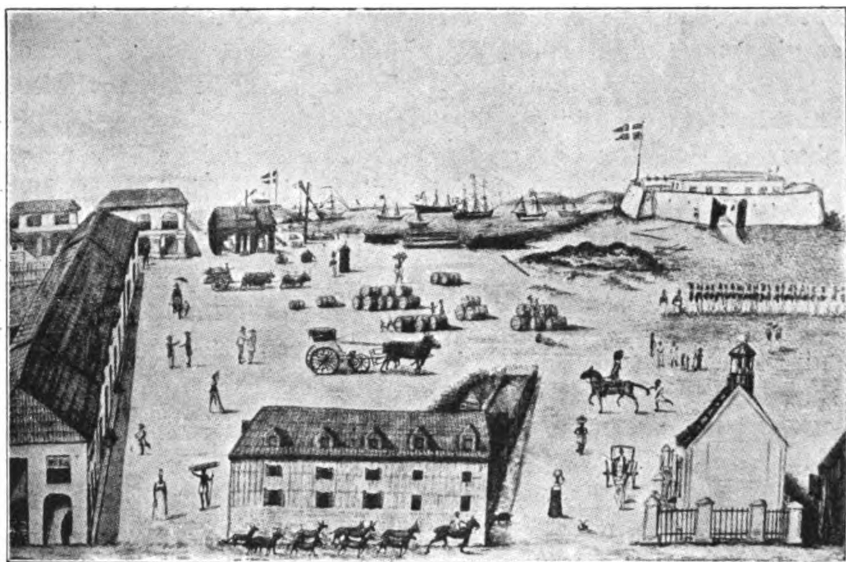
Først og fremmest blev det hans Opgave at afvikle det fallerede Handelsbo, han havde taget i Arv efter sine Forgængere. Med rette fandt han, at det var umuligt at overlade de nødstedte Handelskompagnier til deres Skæbne. Regeringen havde haft en saa betydelig Andel i deres Oprettelse og Virksomhed, at Statskassen maatte bære sin Del af Tabene ved deres Ophævelse. *Kanalkompagniets* Aktionærer blev udløst med kongelige Obligationer; det *østersøisk-guineiske Selskab* blev fritaget for en Gæld paa 1,150,000 Rdl. og dets Rester afhændet til et privat Interessentskab. *Det vestindiske Kompagni* blev over-

taget af Staten, der udkøbte Aktionærerne og fortsatte Kaffehandelen Den samme Blanding af teoretiske og praktiske Betragtninger bevirkede, at det fra 1788 blev tilladt alle Kongens Undersaatter at drive Handel paa Island. Det tidligere Monopol havde hverken bragt Statskassen Indtægter eller Islænderne Fordele. Handelen paa Guinea blev givet fri, og Bestemmelsen ophævet, at alle Produkter fra St. Croix skulde udskibes i København.

Samtidig arbejdede Regeringen paa at skabe Handel og Omsætning de bedst mulige Arbejdsvilkaar. Kommercekollegiets Forretningsgang blev gjort mere tidssvarende og Konsulatsvæsenet udvidet. Landevejene udbedredes; ny Kanalanlæg sikrede Sejladsen mellem Odense og Kattegat. En fast Dilingencekørsel lettede Forbindelsen mellem København og Helsingør og Korsor. Da Fyrvæsenets slette Tilstand var til Skade for „saavel Fædrenelandets Skibsfart i Særdeleshed som Menneskehedens Sag i Almindelighed", blev dets Forhold ordnet og en Række ny Fyr indrettet paa Landets Kyster. Fra mange Sider ønskede man at forbedre Landets Havnevæsen. Finansstyrelsen haabede paa større Toldindtægter, Kommercekollegiet at fremme Handelsomsætningen; Postvæsenet ønskede lettere Forbindelse mellem Rigets forskellige Dele, Flaaden at faa ny Tilflugtssteder, Hæren lettere Adgang til Tilførsler. Talrige mindre Havne blev opmudret, fik Bolværkerne istandsat og Sejlløbene uddybet. Med Stolthed kunde Generaltoldkammeret meddele, at der indtil 1803 var bleven foretaget Istandsættelser og Nyanlæg ved 33 Havne. Ikke mindst vækker det Interesse, at man allerede dengang arbejdede paa at skabe en Fiskerihavn ved Fladstrand (Frederikshavn). Samtidig betragtede Regeringen det som en væsentlig Opgave gennem diplomatiske Forhandlinger at fremme Handelsstandens Bestræbelser for at knytte ny Forbindelser, udvide Fragtfarten og lette Afsætningen af Landets Produkter. For store Pengebeløb købte man Fred med de nordafrikanske Sørøverstater. I Tiaaret 1778—87 blev der ydet Algier aarlige Gaver til et Beløb af 49,503 Rdl.; til Marokko, Tunis og Tripolis udbetaltes henholdsvis 44,332, 5,275 og 4,736 Rdl. Da man samtidig anslog det aarlige Udbytte af Middelhavsfarten til ca. en halv Million Rigsdaler, havde man saaledes betalt en „Assurancepræmie" paa over 21 %.

To Gange maatte Regeringen tage Stilling til *økonomiske Kriser*, i 1799 og 1806. Den første var international og skyldtes overdreven Spekulation i Kolonialprodukter; den sidste havde sin Aarsag i de nordtyske Krigsbegivenheder, som standsede Omsætningen og lammede Kreditten. I begge Tilfælde gjaldt det at afhjælpe Pengemangelen, i begge holdt Regeringen sig forsigtigt tilbage. Under den første Krise maatte Handelsstanden paa egen Haand mod Pant i de tilstedevæ-

rende Varebeholdninger udstede rentebærende Papirer, der kunde modtages som rede Penge. Regeringen oprettede dog samtidig en Depositokasse, som mod Sikkerhed i kongelige Obligationer ydede Købmændene Laan til Indfrielse af gamle Forpligtelser. Ogsaa i 1806 søgte Handelsstanden at skaffe Midler gennem Udstedelsen af Sedler, baseret paa de tilstedeværende Varelagre. Denne Gang skyldtes Vanskelighederne ikke en øjeblikkelig Krise, men hang sammen med Handelslivets almindelige Lammelse og forøgedes ved Landets politiske Stilling. Med Krigsudbrudet i August 1807 indtraf Katastrofen.

Prospekt af Christianssted, St. Croix.
Tegning af H. G. Beenfeldt 1815. Rigsarkivet.
Efter »Dansk Vestindien« (Ældre nord. Architektur VI)

Den store *Handels- og Toldlovgivning* blev Regeringens vigtigste Fortjeneste.

Først og fremmest gjorde man op med Fortidens Landbrugsbeskyttelse. Ved Toldforordningen af 1735 var der bleven udstedt Forbud mod Indførsel af Korn til Danmark og det søndenfjeldske Norge. Fra indsigtsfuld nationaløkonomisk Side er det bleven fremhævet, at Foranstaltningen har bidraget til at drive de danske Kornpriser i Vejret og derigennem lette Agerbrugets Vilkaar. Ligesaa sikkert er det, at den til Skade for det kornfattige Norge har vanskeliggjort Forsyningen og fordyret Livsfornødenhederne. Uroligheder blandt den norske Almue, ledet af en Bondemand, *Chr. Lofthus*, og fremkaldt ved Dyrtid og Skat-

Tryk, virkede som en Tilskyndelse til en Forandring. Ved en Forordning af 6. Juni 1788 blev det tilladt baade i Danmark og Norge mod en rimelig Toldafgift at indføre alle Kornsorter. Ved at give Købmændene Toldkredit, indtil Kornet blev afsat til Forbrugerne eller gik videre til Udlandet, haabede man at fastholde et rimeligt Prisniveau og gøre Danmark til et Midtpunkt for den nordeuropæiske Kornhandel. Ogsaa den danske *Kvæghandel* var hæmmet af indskrænkende Bestemmelser. Indførsel af udenlandsk Kvæg var forbudt; i Jylland havde Byerne og Hovedgaardene Eneret paa Opdræt og Udførsel af staldfodret Kvæg; græsfedede Okser og Køer var det forbudt at udføre. Hensigten var dels at sikre Landet den nødvendige Kvægbestand, dels at fremme dets Kvægeksport. Resultatet var bleven det modsatte. I Aarene 1700—1718 havde man gennemsnitlig udført 25,000—31,000 Stk. Kvæg; 1782—87 var man nede paa 7,267. Konsekvensen blev den samme som for Kornhandelen. Ved Forordningen af 11. Juni 1788 blev alle Indskrænkninger ophævet, Opdræt og Afsætning givet fri. Allerede 1794 var Udførslen steget til 22,000 Stk. Kvæg. Regeringen fandt sin Forventning opfyldt: „Jo mere Frihed, jo mere Liv, jo mere Afsætning“.

Allerede tidligere var det i enkelte Byer og for bestemte Produkter bleven tilladt Købmændene at tage indførte Varer paa Transit- eller Kreditoplag, d. v. s. vente med at betale Told og andre Afgifter, indtil Varerne gik videre i Genudførsel eller blev solgt til Forbrug i Landet. I første Tilfælde slap de med ringere Udgifter og kunde afvente gunstige Afsætningsvilkaar, i sidstnævnte undgik de at staa i Forskud med Toldbeløbet og behøvede mindre Driftskapital. Ved Systemets Udvidelse haabede Finanskommissionen at skaffe Handelen en Lettelse og gøre Landet til et Midtpunkt for international Omsætning. Ved Forordningen af 31. Maj 1793 blev derfor Oplagsretten udvidet til samtlige Søhandelsbyer og alle vigtigere Varer. Hidtil havde det alene været tilladt at tage Ladninger paa Oplag, som indkom paa indenlandske Skibe; for Fremtiden blev det ogsaa tilladt at oplægge Varer, som tilførtes under fremmed Flag.

For alle Tider vil *Toldloven af 1797* være det smukkeste og mest helstøbte Udtryk for Oplysningstidens Handelslovgivning. En Toldlov tjener paa engang Handelens og Industriens Interesser. De ældre danske Tariffer havde ensidig været til Fordel for de sidste; ved Toldloven af 1797 sørgede man tillige for de første. Af Hensyn til de bestaaende Virksomheder og til Statens Finanser turde man ikke gaa over til fuldstændig Frihandel; af Hensyn til Handelen maatte man nedbryde de højeste Toldmure, der hindrede Omsætningen og fremmede Smugleriet. Resultatet blev et Kompromis mellem Beskyttelse og Frihandel,

et Lovgivningsarbejde i Pagt med Tidens Ideer, men samtidig i Overensstemmelse med Erhvervslivets Interesser. Handelen fik ny Muligheder gennem Ophævelsen af samtlige Udførsels- og de allerfleste Indførselsforbud. Af de første havde der været 12, af de sidste 150, flest i Danmark, færrest i Hertugdømmerne, mange gældende hele Landet, andre blot et Stift eller en By. De urimelige Toldsatser blev nelsat i Forhold til Varernes Betydning for Landets Forbrug og Erhverv. Til Gavn for Haandværk og Industri blev Raaprodukter toldfri eller fik paalagt en Afgift paa 2—5 %; for Industriprodukterne afpassedes Satserne efter deres mere eller mindre forarbejdede Tilstand og under Hensyntagen til den større eller mindre Lethed, hvormed de kunde indsmugles. Højest blev den paa Haandværksvarer (24 %), særlig lav paa halvforarbejdede Produkter, hvis yderligere Forhandling skaffede Virksomhed og Fortjeneste for den hjemlige Industri. Hertugdømmerne havde deres eget Toldsystem med Toldgrænser ved Elben og Kongeaaen. En Toldlov af 1803 supplerede den kongerigske og var bygget paa lignende Principper. Om Toldlovene som Helhed bragte en Nedsættelse af Afgifterne, er tvivlsomt. Nedgang i Statsindtægterne medførte de i alt Fald ikke.

Med den almindelige *Understøttelsespolitik*, som Merkantilismen havde ført med sig, havde det været forbi siden Guldbergs Fald. Derfor havde hans Efterfølgere dog ikke villet overlade Industrien til dens egne Kræfter. Højst kan man spore en Tilbøjelighed til at komme bort fra de direkte Pengebidrag, til at nøjes med Præmier og Laan, maaske ogsaa til at faa Industriforetagender overført til Provinsbyer og Landdistrikter, hvor Arbejdslønnen var lavere og Omkostningerne ringere. Forholdenes Magt viste sig dog stærkere end alle Ønsker. Ogsaa efter 1797 var det københavnske Foretagender, som fortrinsvis nød godt at Regeringens Understøttelser. Tilsyneladende var det betydelige Beløb, som gik ud af Statskassen. Beregninger viser, at der gennemsnitlig i Aarene mellem 1797 og 1809 er bleven anvendt 91,000 Rdl. til Industriens Fordel; af Statskassens samtlige Udgifter udgjorde de dog kun 1 %. I sidste Halvdel af det 18. Aarhundrede var den engelske Industri bleven omlagt. Maskinopfindelser gjorde Produktionen billigere og hurtigere, medens en stadig mere gennemført Arbejdsdeling skabte ny Former for Virksomheden. Dampkraften begyndte at finde Anvendelse. Som Frankrig tidligere havde været Forbilledet, alle saa hen til, blev det fra nu af England, det gjaldt at efterligne. I Danmark forsøgte man tidligt at slaa ind paa lignende Veje. At Maskinernes Fremtrængen og Virksomhedernes Industrialisering vakte Lavenes Uvilje, saa man bort fra. Baade før og efter 1797 indkaldtes Englændere, der

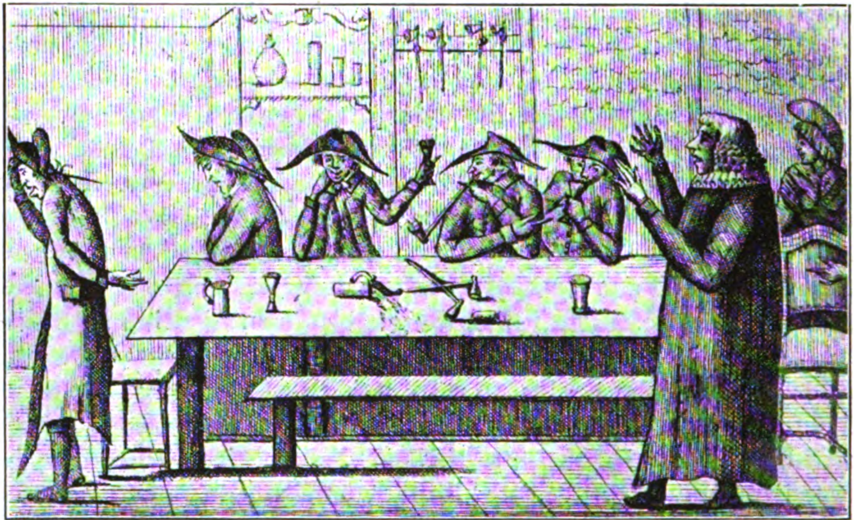
med offentlig Understøttelse skulde grundlægge industrielle Foretagender; Fabrikanter og Arbejdere sendtes til England for paa Stedet at gøre sig bekendt med de ny Fremskridt. Maskiner forskreves, og danske Maskinfabrikker anlagdes. Omkring 1790 indrettedes den første Dampmaskine paa Holmen, og omtrent samtidig fik en privat Entreprenør Privilegium paa at bruge en „Ildmaskine". Mange Understøttelser kan synes besynderlige og vidnede om ringe Virkelighedssans. Sikkert er det, at adskillige Foretagender viste sig levedygtige. Lad være, at de følgende Krigsaar gav dem et kunstigt Opsving. Netop i Krigstiden blev det en Fordel for Landet, at det besad industrielle Virksomheder, som nødtørftigt kunde erstatte de svigtende Tilførsler.

Regeringens Arbejde for Industrien var bestemt ved økonomiske Synspunkter. Til Spørgsmaalet om Haandværkerstanden knyttede der sig vigtige sociale Momenter. Selv om Haandværkerne hverken var personlig ufri eller økonomisk afhængige i samme Grad som Bønderne, stod de paa et lavere Trin end den øvrige Bybefolkning. *Lavsordningen* havde til Formaal at sikre Forbrugerne gode Varer og Producenterne et rimeligt Udkomme. I Tidens Løb var den bleven en Hindring for Fremskridt. Alle Datidens Udtalelser fremhæver Haandværkernes Mangel paa Uddannelse, deres Ulyst til at slaa ind paa ny Veje, deres ringe tekniske Viden. Lavsmesterens Stolthed over Lavet og dets aarhundredgamle Privilegier stod i Misforhold til hans ringe Anseelse i det borgerlige Samfund. Den stærke Korporationsaand, som gav sig Udslag i Zünften — de gamle Haandværksskikke — og hentede sin Styrke og sit Indhold fra Tyskland, gjorde Haandværksstanden til et delvis internationalt Frimureri og bragte den gentagne Gange i Konflikt med Landets Love.

En omfattende Arbejdsnedlæggelse i 1794 fremkaldte Regeringens Indgriben. Tømmersvendene var i Forvejen misfornøjede med deres Dagløn og krævede den forhøjet. Samtidig vilde tre tyske Svende rejse hjem og forlangte Afskedsbevis af deres Mester; da de to fik det nægtet og erklærede, at de alligevel rejste, blev de arresteret. Følgen blev en Tømrerstrejke. I Begyndelsen brugte Myndighedene den haarde Haandl en Mængde af Svendene blev sat i Kastellet og 122 dømt til fire Maaneders Arbejde i Jern, men i Stedet udviste af Landet. Næsten Halvdelen af Hovedstadens andre Haandværkssvende nedlagde derefter Arbejdet. Omsider forstod Regeringen, at Spørgsmaalet var af større Rækkevidde, at Fortidens Metoder var utilstrækkelige og en almindelig Reform nødvendig. Med Chr. Colbjørnsen som ledende Mand blev der nedsat en Kommission, som foreløbig skaffede de forviste Tilladelse til at vende tilbage, fik Arbejdet genoptaget og derefter gik i Gang med

at underkaste det københavnske Lavsvæsen en almindelig Undersøgelse.

Resultatet blev Loven af 21. Marts 1800. Alle Haandværksstandens brændende Spørgsmaal blev taget op til Forhandling. Som Følge af Haandværkernes Konservatisme og Kancelliets Ængstelse blev Afgørelsen dog mindre vidtgaaende, end Kommissionen havde ønsket det. I Forvejen fandtes der Frimestre med særligt Privilegium, men i

Kapellan Rørby taler til de strejkende Tømrersvende 1794. Samtidigt Stik.

Reglen fattige og uglesete. For Fremtiden skulde enhver indfødt Svend efter fire Aar og en fremmed efter seks Aar kunne blive Frimester. Som Betingelse for at blive Svend krævede man stadig Svendestykke, for Mesterskabet Mesterstykke. Regelmæssige Lære- og Svendeaar skulde dog ikke være nødvendige. Mod Misbrug af Lærlinge blev der fastsat Straffebestemmelser; for deres Kontrakter indført detaljerede Regler. Mod „alle Skikke og Ceremonier, [der] bærer Præg af de ældre Tiders raae og vilde Sæder“, saavel som mod „udlændiske Laugsfordomme, Vedtægter eller Skikke“ blev der udstedt Forbud. For hvad der med moderne Udtryk kaldes Strejke og Boycott, blev der fastsat Straffe.

Haandværkslovgivningen bærer Præg af Tidens Reformiver, men fik begrænsede Virkninger. Forsøg paa at udvide den til Provinsbyerne strandede i Opløbet, Bestræbelserne for at løsne Sten i den faste Lavsbygning blev uden Virkninger. Som Helhed blev Haandværkerne ikke rusket op af deres Ro. Lavenes Tyskhed og gamle Skikke

bevarede i lange Tider deres Magt. Saa lidt voksede Reformen ind i den almindelige Bevidsthed, saa lidt blev den udnyttet, at man senere kunde finde det formaalstjenligt at faa den yderligere indskrænket. Alligevel er Loven et Udslag af Tidens Reformtrang og en Virkning af dens Frisind og sociale Forstaaelse. Trods alt var den præget af den samme Tankegang, som beherskede Landbolovgivningen.

3. Finans- og Pengeforhold.

Finansstyrelsen var Enevældens Svaghed. Til syvende og sidst var det en Følge af Erhvervslivets Vanskeligheder, af Landbrugets daarlige Udbytte, af Industriens ubetydelige Produktion og Handelens ringe Omfang. Regeringssystemet bærer dog sin Part af Ansvaret. Statsindtægternes Svigten forstærkedes ved et Skattesystem, som lagde overdrevne Byrder paa en fattig Underklasse. Udgifternes Forøgelse hang sammen med overdreven Hofpragt og en dristig Krigspolitik. Af Enevældens Natur fulgte Tilbøjeligheden til at udvide Kredsen af Statsopgaver. Utilstrækkelig Indsigt i Økonomiens Love og Finansstyrelsens Regler, — som en Eftertid har lettere ved at paapege end en Samtid at erkende — skærpede Virkningerne. I Nedgangstiden, til det 18. Aarhundredes Midte, kan man finde Hovedaarsagen i de slette Konjunkturer og Krigspolitikken; under de forbedrede Vilkaar i den sidste Halvdel af Aarhundredet er der Grund til stærkere at fremhæve Regeringens Mangler.

Finansstyrelsen var indviklet og lidet overskuelig. Budgetter og Regnskaber for de samlede Statsindtægter og Udgifter var ukendt, en fælles Centralledelse fandtes ikke. Forskellige Myndigheder administrerede forskellige Indtægter og afholdt visse Udgifter. Kom de i Bekneb, laante de af hinandens Kasser. Gang efter Gang udarbejdede man Oversigter, der skulde klarlægge den finansielle Stilling; bestandig opstillede man Beregninger, som tilvejebragte Ligevægt. Struensee forsøgte at skabe Enhed og Fasthed. Kun en enkelt af hans Reformer blev staaende: at Udbyttet af Øresundstolden og Toldindtægterne fra det nordenfjeldske Norge gik ind i Statens almindelige Indtægter, ikke som tidligere i Kongens Partikulærkasse. Af Finansmyndigheder var der en Mængde. 1773 fandtes et Finanskollegium, som affattede Regnskaberne, anviste Lønninger til Embedsmænd og afholdt Udgifterne til Hær og Flaade. Ekstraskatkassen oppebar Ekstraskatten og skulde dermed forrente og afbetale Statsgælden. Et Skatkammer havde oprindelig haft til Formaal af visse Indtægter at opspare et Reservefond; fra 1774 bestyrede det Pensionsvæsenet. Regeringsskiftet 1784 bragte Forbedringer, — Finanskollegiet fik sin Myndighed udvidet —, men skabte ikke

den nødvendige Enhed. Saa sent som i 1803 oprettede man et Skatkammerfond, der med særlige Indtægter skulde bestride de store Militærudgifter. Ekstraordinære Finanskommissioner indtog før og efter 1784 en raadgivende Mellemstilling mellem Statsraadet og den egentlige Finansstyrelse, gav betydningsfulde Forslag, men kunde ikke opveje Savnet af en Centralmyndighed. Naar det alligevel lykkedes nogenlunde at holde sammen paa Finansstyrelsens forskellige Grene, skyldtes det Lederne. Næsten de samme Mænd havde Plads og Stemme i samtlige Institutioner. Indtil 1782 var H. C. Schimmelmann deres Førstemand; efter 1784 blev det hans Søn Ernst Schimmelmann.

Gang efter Gang blev Staten stillet over for mægtige Udgifter. Den truende Krig med Rusland i 1762 slugte store Beløb; Togtet til Algier i 1770 og Rustningerne over for Sverige fulgte efter. Udsendelsen af konvoyerende Orlogsskibe under de europæiske Søkrige og Opstillingen af et Hærkorps ved Landets Sydgrænse i Napoleonstiden slugte mange Penge. Københavns Ildebrand i 1795 og Landboreformernes Gennemførelse stillede store Krav, ikke mindre Regeringens Understøttelsespolitik til Handel og Industri. Altsammen bevirkede det, at de regelmæssige Statsindtægter blev utilstrækkelige. 1789 paalagde man en foreløbig *Ekstraskat* paa Formue og Indtægt — henholdsvis ½ og 5 % —, i 1802 en betydelig Skat paa den faste Ejendom. Erhvervslivets hele Opgang forøgede Udbyttet. En Række Særafgifter paa Handelsskibe, paa Ind- og Udførsel samt paa Fragtfortjeneste var et heldigt Forsøg paa at udnytte Handelskonjunkturerne til Statens Fordel. Altsammen gav det Penge i Kassen, for faa dog til at bestride de voksende Udgifter.

Tit og mange Gange er det bebrejdet den danske Finansstyrelse, at den i de gode Aar forud for Aarhundredskiftet har forsømt ved tilstrækkelige Skattepaalæg at skabe Ligevægt paa Statsregnskabet, afbetale paa Gælden og opspare et Fond til uforudsete Udgifter. Adskilligt taler dog til dens Undskyldning. Sikkert nok lettede det Landboreformernes Gennemførelse, at man lod Bønder og Godsejere høste Fordelen af den almindelige Værdistigning. Skattetrykket var i Forvejen tungt og trængte nærmest til en Lettelse. Fra sagkyndig Side er det udregnet, at den samlede Skatteindtægt i 1786 udgjorde 5,2 Mill. Rdl., i 1806 10 Mill. og saaledes i Løbet af 20 Aar forøgedes med næsten 100 %. De 3,6 Mill. skyldtes ny Skattepaalæg, de 1,2 Mill. var Følgen af den almindelige Opgang.

Det danske Pengevæsen var i det 18. Aarhundrede baseret paa den saakaldte *Kurantbank*, oprettet i 1736. Oprindelig var den et uafhængigt Privatinstitut, som besørgede Bankforretninger og udstedte Pengesedler. Fra tidligste Tid var det en Ulykke, at Seddelmasse og Udlaan

stod i Misforhold til dens Midler. Da Pengesedlerne i 1757 var gjort uindløselige, blev det stadig vanskeligere at opretholde deres Værdi. Saa meget mere som Staten i sine finansielle Vanskeligheder optog bestandige Laan, hvortil Midlerne blev tilvejebragt gennem Seddeludstedelse. Efter Krisen 1762 var dens Bankgæld naaet op til næsten 8 Mill. Rdl. Ganske vist lykkedes det H. C. Schimmelmann ved Salg af Krongods, Laan i Udlandet og Udskrivningen af en Ekstraskat inden Udgangen af 1772 at bringe den ned til det halve. I de samme Aar balancerede Statens Indtægter og Udgifter med et Beløb paa omtrent 6½ Mill. Rdl. Den samlede Statsgæld udgjorde dog stadig over 16 Mill.

Endnu værre blev det i Løbet af den Guldbergske Periode. Kongefamilien lagde Beslag paa mange Penge. Juliane Marie var en slet Økonom og i stadig Pengeforlegenhed. I alt kan man regne, at Hoffet har kostet ca. 600,000 Rdl. om Aaret. Adskilligt farligere blev de store Forstrækninger til Handel og Industri. Alene Guldberg var i Stand til at trøste sig med den forfængelige Tro, at Laanene til de forskellige Foretagender kom igen som Told og Skatter. Ifølge en Beregning fra 1781 havde de forskellige Handelskompagnier opnaaet en Kredit paa over 4 Mill. Rdl. Rustningerne over for Sverige og under den nordamerikanske Frihedskrig slugte lignende Beløb. Ganske vist havde Staten betydelige Indtægter. Toldudbyttet voksede med gennemsnitlig 4—600,000 Rdl., Øresundstolden med omkring 50,000, Tallotteriet gav rigeligt Overskud, Særafgiften paa Skibsfarten i alt 808,000 Rdl. 1782 var *Statsgælden* alligevel steget til 17,386,031 Rdl., fraregnet Banklaan paa 5,200,000. Snart efter kom Krisen, som stillede yderligere Krav. I Løbet af endnu et Par Aar voksede den samlede Statsgæld til over 29 Mill. Rdl.

Under alt dette havde Banken maattet yde stadige Forstrækninger. 1773 havde Schimmelmann sat igennem, at den blev overtaget af Staten, der udkøbte Aktionærerne. Det blev derigennem Statskassen, der indkasserede Fortjenesten ved dens private Bankvirksomhed; det farlige var, at Styrelsen samtidig fik uhindret Adgang til at forøge *Seddelmassen*. 1774—83 voksede den fra 6½ Mill. til over 15½ Mill. Rdl. Delvis var det en naturlig Følge af den stigende Handelsomsætning; langt det meste skyldtes dog Statsstyrelsens nærgaaende Krav. I de samme Aar svingede Metalbeholdningen mellem 82- og 177,000 Rdl. For en moderne Betragtning synes det intet. Glemmes maa det dog ikke, at Sedlerne var uindløselige og deres Værdi baseret paa Statens samlede Formue. Under normale Forhold var Parikursen mellem Sedler og Mønt 122; ved Slutningen af 1783 var Kursen mellem 145 og 150. Sedlerne havde tabt omtrent en Femtedel af deres Værdi. Med rette fandt Guldberg i 1779, at „intet, skønt alt var kostbart, syntes at være dyrere end gode Raad“.

Den ny Regering overtog i 1784 en vanskelig Arv.

Dens Forsætter var de bedste. Baade Ernst Schimmelmann og Chr. Reventlow havde opponeret mod Guldbergs finansielle Foranstaltninger, men maatte vige deres Pladser. De vendte tilbage med vidtrækkende Tanker om en grundlæggende Reform. Landets Pengevæsen skulde bringes i Orden, Statens Finanser i Ligevægt og Statsgælden afbetales. I god Overensstemmelse med deres almindelige Principper appellerede de til den offentlige Mening. For første Gang offentliggjorde man i 1785 en almindelig Finansplan og haabede derigennem at genrejse Tilliden til Landets Penge- og Finansvæsen.

1788 gjorde Regeringen en Begyndelse med *Hertugdømmernes Pengevæsen*. I Altona oprettedes en særlig Seddelbank, som gennem Laan fik tilvejebragt en Kapital paa 600,000 Rdl. og maatte udstede indløselige Pengesedler lydende paa en hel ny Mønt, Speciedaleren; 100 Rd. Species sat lig 125 Rdl. Kurant i Sølv. Strenge Forskrifter sikrede, at der ikke blev udstedt flere Pengesedler, end Sølvbeholdningen gjorde forsvarlig; nøjagtige Regler begrænsede Udlaansvirksomheden. Speciedaleren blev den eneste gangbare Mønt, og de gamle Kurantpenge indskrænket til Landsdelene Nord for Kongeaaen. 1791 søgte man her at skabe en lignende Ordning ved Oprettelsen af den danske og norske Speciebank. Dens Kapital blev 2,400,000 Rdl. Species, dens Pengemønt den samme som Hertugdømmernes, dens Bestemmelser tilsvarende. Ulykkeligvis sejlede den fra Begyndelsen med et Lig i Lasten. Hertugdømmernes Bank havde man sikret gennem et tilstrækkeligt Sølvfond, Kongerigets mente man det umuligt at give samme Grundlag. Store Dele af dens Aktiekapital maatte indbetales i de gamle Kurantsedler efter deres Kursværdi, en Part af Udlaanene ydedes i samme Mønt. Med andre Ord: Hertugdømmernes Pengesedler var baseret alene paa Sølv, Kongerigets delvis paa Sølv, delvis paa usikre Kurantsedler. Ganske vist var det en Forudsætning, at disse efterhaanden skulde inddrages og tilintetgøres. Spørgsmaalet var, om det lod sig gøre.

Først og fremmest var det en Nødvendighed, at der kom Orden og Ligevægt i Statens Finanser. Paa dette Omraade svigtede alle Beregninger. Selvfølgelig var det en Fordel, at Erhvervslivet efterhaanden kom til Kræfter efter Krisen omkring 1783. Under Revolutionskrigene fulgte tilmed en rivende Opgang. Ovenfor er omtalt, at de ny Skattepaalæg gav Penge i Kassen; Indsamlingen til Christiansborgs Genopførelse og til Dækning af Neutralitetsudrustningerne indbragte 845,000 Rdl.; fra de vestindiske Øer kom Indtægter, som i de gode Aar løb op til over 260,000 Rdl. Toldudbyttet var i stadig Stigning. 1791—96 udgjorde det gennemsnitlig 1,067,981 Rdl., 1797—1802: 1,421,234 Rdl., i 1806 endogsaa 2,378,460 Rdl. Ulykken var, at Udgifterne voksede endnu hur-

tigere. Forbedringer ved Københavns Sobefæstning krævede næsten 1½ Mill. Rdl., Udrustningerne til Lands og Vands adskilligt mere. I 1806 udgjorde de samlede Militærudgifter ikke mindre end 7,595,000 Rdl. Alene Forrentningen af Statsgælden beløb sig til næsten 1½ Mill. Resultatet var lidet opmuntrende. 1799 opgives de samlede Indtægter til 11,318,893 Rdl., Udgifterne til 13,551,811. 1806 var Tallene henholdsvis 13,142,000 og 15,228,000. I 1807 kan man anslaa Statsgælden til omkring 42 Mill. Rdl.; dertil kom en Seddelmasse paa 26 Mill., for hvilken Staten stod inde.

Under disse Forhold blev det umuligt at opretholde den kongerigske Bank- og Pengeordning af 1791. Lofterne om Inddragning af de gamle Kurantsedler kunde ikke indfries, og Gang efter Gang maatte Staten laane ny Seddelmasser og sætte dem i Cirkulation. Følgen var, at ogsaa Tilliden til Speciesedlerne blev rokket og deres Værdi underkastet jævnlige Kurssvingninger. Helt galt blev det omkring Aarhundredskiftet, da Finanserne saa sig nødsaget til at laane største Parten af den kongerigske Speciebanks Sølvbeholdning. I Virkeligheden mistede den derved sit Grundlag og maatte træde ud af Virksomhed. Kurantsedlerne blev stadig Landets Omsætningsmiddel. Indtil 1799 lykkedes det nogenlunde at opretholde deres Værdi. I de følgende Aar svingede den i Overensstemmelse med de udenrigspolitiske Forhold og Næringslivets Omskiftelser. 1800 var Kursen 127—29, 1803 135, i Slutningen af 1806 var den nede paa 152. Med et rystet og usikkert Pengevæsen maatte Landet i 1807 gaa ind i den store Krig.

Hertugdømmernes Pengevæsen var det store Lyspunkt. Alene i Landsdelene Syd for Kongeaaen lykkedes det at fastholde den trufne Ordning og holde den fri af Statsmyndighedernes Indgriben. For deres Erhvervsliv var det en uvurderlig Fordel. Desværre skulde det vise sig at faa uheldige politiske Følger. Allerede i 1788 havde man fra forskellig Side frygtet at give dem *en økonomisk Særstilling*. Da Regeringens Haab om ogsaa i Kongeriget at kunne gennemføre den tilsvarende Ordning viste sig forfængeligt, gik Formodningerne i Opfyldelse. Kongeaaens Told- og Pengegrænse skabte et Svælg mellem Monarkiets Dele, gav Hertugdømmerne en Særinteresse, som blev dem tilvant og kær. I Forvejen var de tilbøjelige til at betragte Hamburg som deres økonomiske Hovedstad; Finansforholdenes Udvikling drejede yderligere deres Opmærksomhed mod Syd. Aartier før der blev Tale om en politisk Slesvig-Holstenisme, havde man tilvejebragt Grundlaget for en økonomisk Særfølelse.

4. Hær og Flaade.

I det 18. og Begyndelsen af det 19. Aarhundrede lagdes Grundlaget for de moderne Militærstater. Frederik den Stores, Revolutionens og Napoleons Felttog udviklede *ny Regler for Krigsførelsen*, forandrede Troppernes Sammensætning og forbedrede deres Uddannelse. Endnu betydningsfuldere blev Hærenes indre Omdannelse. Tidligere Tiders staaende Hære var alene Redskaber for de politiske Magthavere, Militærtjenesten et fagmæssigt Haandværk, Soldaterstanden en Befolkningsklasse uden Samfølelse med det Folk, for hvis Stat den øvede sin Gerning. Alene ved Hvervninger i Ind- og Udland tilvejebragtes det nødvendige Mandskab. Allerede i det 18. Aarhundrede indtraadte Forandringen. Frederik Vilhelm af Preussen bibeholdt det gamle System, men supplerede det med en Udskrivning af Landets Undersaatter. Sønnen bevarede Grundlaget, men udbyggede det yderligere. Andre Fyrster gik i deres Spor. Først den store Revolution fik bygget Broen mellem Hær og Folk, indførte den almindelige Værnepligt og skabte en Hær, som var gennemtrængt af Befolkningens Følelser og Idealer. Efterhaanden fulgtes Eksemplet af Europas andre Stater. De franske Sejre godtgjorde Nationalhærens militære Overlegenhed; Rejsningen i Tyskland efter Nederlaget over for Napoleon viste dens folkeopdragende Betydning.

Det 18. Aarhundredes *danske Militærhistorie* fortæller om den samme Udvikling.

Fra gammel Tid var *Flaaden* national. Baade Mandskabet og dets Officerer var indfødte; Matroserne fik man ved Udskrivning blandt Landenes Fiskerbefolkning; mange af Officererne stammede fra gamle danske og norske Sømandsslægter. *Dansk* var Undervisningssproget paa Søkadetakademiet og Dansk Kommandosproget paa Skibene. Søheltenes Bedrifter i Svenskekrigene kastede Glans over deres Efterfølgere. Officerernes og Mandskabets Nationalitet nærede Befolkningens Samfølelse.

Anderledes med *Hæren*. Landets egentlige Hær (omkring 24,000 Mand) tilvejebragtes næsten udelukkende ved Hvervninger. Kun 700 Rekrutter, en af hvert 500 Tdr. Hartkorn, blev aarlig udskrevet af den indfødte Befolkning.*) En Del af de hvervede hørte hjemme i Staten; flere kom ind fra Udlandet. I Fodfolket var det kun de 45 %, som var kongelige Undersaatter. Oprindelig havde politiske Betragtninger spillet en Rolle ved Hærens Rekruttering. Den unge Enevælde foretrak en Hær, som var upaavirket af Befolkningens Stemninger og Sympatier. Siden havde sociale og økonomiske Hensyn været afgørende; Land-

* (Norge havde sin egen Hær, næsten udelukkende bestaaende af Nordmænd.

bruget, mente man, kunde ikke undvære sin Arbejdskraft. Selv blandt Officererne var der mange Udlændinge. Under deres Uddannelse var det dem forbudt at benytte Dansk. *Tysk* var Hærens daglige Tale, Tysk dens Kommandosprog. Hverken i Kvartererne eller paa Ekscercerpladsen hørte man Dansk. Mange var Katolikker. Adskilligt andet uddybede Kløften mellem Hær og Folk. Af de hvervede Soldater var de fleste forvovne Eventyrere; mange af dem var det rene Pak. Hypppigt blev Forbrydere og Løsgængere tvunget ind i Regimenterne. Optøjer og Spektakler hørte til Dagens Orden. Med deres Kvarterværter levede Soldaterne i stadigt Klammeri. Ogsaa deres egen Tilværelse var pinefuld. Mange af dem maatte som „Frifolk" øve Haandværk og andet Erhverv; deres Fortjeneste var dog ringe, deres Fattigdom stor; tiggende Soldater var et almindeligt Syn. De øvrige benyttedes til ensformig Vagttjeneste eller offentlige Arbejder. Til de færreste var der ordentlige Kaserner; mange var anbragt paa kolde Lofter eller i fugtige Kældere. Sygdomme krævede stadige Ofre, Dødsfald hørte til Dagens Orden. Med Rædsel imødesaa Soldaterne Tidspunktet, da de blev gamle og utjenstdygtige. Adskillige foretrak selv at gøre Ende paa deres Tilværelse. Selvfølgelig fandtes der Kompagnichefer, som tog sig af Mandskabets Ve og Vel; Raahed og Uvidenhed prægede dog store Dele af Officerskorpset. Opadtil herskede slavisk Lydighed, nedadtil tyrannisk Haardhed. Disciplinen var streng og Straffene barbariske. Træhesten var hyppigere i Anvendelse paa Ekscercerpladsen end paa Herregaardene. Jævnlig hørtes der om oprørende Mishandlinger. Alt sammen bidrog det til at undergrave Hærens moralske Sundhed. Andre Forhold forringede dens Kampdygtighed. Officererne var daarligt uddannede. Blandt de højeste var der adskillige, som ved Fødsel og Forbindelser havde opnaaet deres Stillinger. I de lavere Grader var det almindeligt at købe Embederne. Soldaterne var ypperligt indekserceret og tog sig ud paa en Mønstringsplads. Alt for megen Tid gik dog hen med ligegyldige Kunstgreb; i egentlig Felttjeneste havde de kun ringe Øvelse. Farligst var deres Upaalidelighed. Under den store Udrykning i 1762 viste det sig, at Hæren var et lidet brugbart Redskab i Feltherrens Haand.

Ved Siden af den egentlige Hær havde Landet sin *Milits*, bygget paa Udskrivning blandt Landbefolkningen. Oprindelig skulde der for hver 60 Tdr. Hartkorn stilles en Soldat; senere blev Lægderne formindsket. Tjenestetiden var oprindelig seks—otte Aar, men blev 1741—42 udvidet til otte—tolv; i alt udgjorde Hæren omkring 8000 Mand. De udskrevne Landsoldater gjorde ikke Garnisonstjeneste, men blev i deres Fødestavn og passede deres Arbejde. Deres militære Uddannelse var ringe, kun en Øvelsestid hvert andet Aar paa 5—6 Uger. Alligevel var Tje-

nesten forhadt. Officerskorpset var endnu ringere end i den egentlige Felthær. Behandlingen var haardhændet, Øvelserne anstrengende. Ogsaa i Militshæren var Kommandosproget Tysk. Det værste var, at den dannede Grundlaget for Stavnsbaandets Opretholdelse og gjorde Bondesønnerne afhængige af Godsherrens Forgodtbefindende. Navnlig i Nordjylland, men ogsaa andet Steds i Landet var det almindelig Skik, at Proprietærer, som havde rigeligt med tjenstdygtige Karle, for Betaling udlejede dem til mindre heldigt stillede Kolleger. Trods alt havde Militsen sine Fortrin. I en ganske anden Grad end Felthæren var den knyttet til Landet, Kød af Befolkningens Kød, Blod af dens Blod. Dens Troskab var sikker, dens Pligtfølelse medfødt.

I lange Tider havde man været klar over Militærstyrkens Mangler. Ofte var der klaget over Felthærens Upaalidelighed. Allerede Christian VI havde foretrukket indenlandske Hvervninger og faaet gennemført, at Garden væsentlig blev rekrutteret af den dansk-norske Befolkning. Netop derfor havde Struensees Ophævelse af dette Korps vakt Misfornøjelse. Tit og mange Gange var der gjort opmærksom paa Militshærens utilstrækkelige Uddannelse og ringe Bevægelighed. Ikke alene Regeringen beskæftigede sig med de militære Spørgsmaal; fra Frederik V's Tid kastede den offentlige Mening sit Lod i Vægtskaalen. Baade i Tidsskrifter og selvstændige Arbejder havde man kritiseret den fremmede Hvervning og krævet en national Hær. Andetsteds i dette Værk er der fortalt om *St. Germain* og hans betydningsfulde Reformer. Først og fremmest er det hans Fortjeneste saa indtrængende, at det aldrig gik af Glemme, at have fastslaaet Nationalsoldatens Fortrin for den hvervede Udlændings.

Straks efter Struensees Fald, d. 19. Februar 1772, gjorde man det store Skridt til *Hærens Nationalisering:* Den samlede Hær skulde føre dansk Tale. I Løbet af godt et Aar vilde man gennemføre, at Kommandosproget blev Dansk. Den 15. Marts 1772 gjorde Livgarden Begyndelsen. Adskilligt tyder dog paa, at det har voldt Besvær at faa Bugt med de gamle Vaner. Mange Officerer og Underofficerer har længe tordnet og bandet paa deres Tysk; andre har udtrykt sig i det pudsigste Kaudervælsk. Den gamle Ordning havde i enhver Henseende været urimelig og national uværdig; ved den ny var det en Skygge, at samtlige Soldater fra Hertugdømmerne fik dansk Kommando.

Snart efter gav man ogsaa de *indfødte* en omfattende Plads i Hæren. Efterhaanden var Danmark bleven omtrent det eneste Land, som hvervede i Udlandet. Ifølge Hærloven af 1774 skulde Hæren bestaa af 6000 Mand Rytteri, 24,000 Mand Fodfolk foruden Artilleri etc., i alt ca. 35,000 Mand. Til hvert enkelt Rytterregiment skulde der hverves 165 og udskrives 290 Mand; af Fodfolket skulde kun en Tredjedel af Mandskabet

være hvervet, de to Tredjedele udskrevet. De udskrevne var indfødte; blandt de hvervede var stadig en Del Udlændinge. Først i 1808 blev den sidste fremmede stukket i menig Soldateruniform. Hærens to Bestanddele fik ikke den samme Tjeneste. Kun de hvervede Tropper holdt man i fast Garnison; de udskrevne Nationalsoldater blev i deres Hjemstavn og mødte til Øvelse nogle Uger om Aaret. I militær Henseende havde Ordningen sine Mangler. De udskrevne Soldater fik for ringe Uddannelse; mange af de hvervede bevarede som Frifolk Tilladelsen til at gaa i Arbejde hos private. Hærens Paalidelighed blev dog større. Paa den danske Landbefolkning blev der lagt en haard Militærbyrde. Skønt Hertugdømmernes Folketal kun var en Tredjedel mindre end Kongerigets, stillede de første 3,000 Mand, Danmark 14,000. Følgen var, at der i Kongeriget maatte kræves en Soldat af hver 22 Tdr. Hartkorn. I Almindelighed blev Tjenestetiden tolv Aar. Nægtede en udtjent Soldat at fæste Gaard, kunde Godsejeren yderligere forlænge den i seks Aar. Gennem Stavnsbaandet var og blev der hæftet et Ufrihedens Stempel paa den danske Soldat. Forgæves var A. P. Bernstorff „optaget af Tanker om at finde paa Midler til at gøre Soldatertjenesten hæderligere, mindre vilkaarlig og mindre ubehagelig".

Stavnsbaandsløsningen 1788 blev det næste Skridt. Ved Bestemmelsen om, at Soldaterne for Fremtiden skulde udskrives efter Folketallet, tilvejebragte man en retfærdigere Fordeling og gjorde Ende paa Godsejernes Medvirken.

I Aarene omkring Aarhundredskiftet fuldbyrdedes *Hærens Omdannelse.* Kraftigt virkede Eksemplet fra Frankrig. Ikke mindre var det Tidens almindelige Ideer, som øvede deres Værk. Den staaende Hær blev betragtet som en Rest fra Fortiden, som et Middel for Tyranner. „Borgerne, — hedder det —, havde altid sejret over Lejetropper". Kronprins Frederik delte Tidens Anskuelser og førte dem til Sejr. Fra sin tidligste Ungdom nærede han militære Interesser. Med Grund beklagede hans Omgivelser, at Eksercits- og Uniformsspørgsmaal lagde overdreven Beslag paa hans Opmærksomhed. Samtidig viste han dog Forstaaelse for de store Spørgsmaal. Stadig virkede han for en humanere Behandling af Mandskabet. „Overhovedet, — skriver han —, maa Officererne... vise Agtelse for sine Undergivne; thi ellers vil næppe nogen anden hædre den Mand, der skal staa og falde for sit Land". Vigtigst var hans Krav om en Folkehær. Hans Sympati for den almindelige Værnepligt skyldtes ikke alene militære Betragtninger, men lige saa meget hans demokratiske Ønske om Undersaatternes Lighed. „Naar det ikke var saa meget imod den herskende Tone, saa fritog jeg aldrig hverken Adelen eller de med disse lige Privilegerede for Værnepligten; thi naar disse Folks Sønner ej bestemmes enten til Sø- eller Land-

officerer eller til Studeringer, saa anser jeg dem, da de ej engang lærer det mindste Haandværk, for unyttige Lemmer af Staten". Saa fremskredne Anskuelser lykkedes det ham vel ikke at føre igennem. Endnu længe var det den almindelige Opfattelse, at alene Bondestanden skulde sørge for Landets Forsvar.

Fra 1804 blev det bestemt, at Landets samtlige Militærstyrker skulde tilvejebringes ved Udskrivning af Statens Undersaatter. Først og fremmest fik man den egentlige *Liniehær* med en Tjenestetid paa otte Aar. I de første to Aar skulde Mandskabet gøre stadig Tjeneste, i de næste seks alene deltage i aarlige Øvelser. Derefter gik det over i Landeværnet, som efter Aldersklasserne — indtil det 45. Aar — var delt i 3 forskellige Opbud. Den samlede Hærstyrke blev henholdsvis 35,000 og 79,000 Mand, hvortil kom 35,000 norske Soldater. Begivenhederne i 1807 lagde dog hurtig for Dagen, at Landeværnet var lidet krigsdygtigt, daarligt bevæbnet, ude af Øvelse og med utilstrækkeligt Befalingsmandskab. Da det blev nødvendigt yderligere at anspænde Landets Forsvarskraft, blev Landeværnets yngre Aargange sammensmeltet med Liniehæren og et Kystværn oprettet, hvori alt det hjemmeværende Mandskab indtil 50 Aars Alderen skulde gøre Tjeneste.

Et halvt Aarhundredes Udvikling var dermed foreløbig afsluttet. Tidligere Tiders lejede Hær var afløst af den udskrevne Nationalhær. Endnu en Menneskealder, og man tog det sidste Skridt: Indførelsen af den almindelige Værnepligt.

5. **Humanitet, Tolerance og Folkeoplysning.**

Renæssancen havde opdaget Mennesket, men ensidigt næret Beundring for Udfoldelsen af dets Evner, dets Kraft og Vilje. *Oplysningstiden* forstod, at selv det mindste og skrøbeligste Menneskeliv rummede Værdier. Renæssancetidens Opfattelse førte til Dyrkelse af Overmennesket, Oplysningstidens til Omsorg for de fortrykte og lidende. Det 18. Aarhundrede troede paa „Fornuften“ og dens Evne til at løse Tilværelsens Gaader. I de store Kulturlande angreb man Kristendommen, i Danmark fortolkede man Kirkelæren i Overensstemmelse med Tidens Viden og Erfaringer. Begge Retninger banede Vejen for større *Tolerance.* Hos Frederik den Store af Preussen hang den sammen med personlig Ligegyldighed og Ringeagt for kirkelig Religion; hos de rettroende, rationalistisk paavirkede danske Statsstyrere bundede den i Respekt for religiøs Overbevisning. Troen paa Fornuften skabte ogsaa Trang til at fremme Oplysningen. De førende Aander var stolte af deres Samtid og ivrige for at gøre den endnu mere straalende.

Tidsstrømningens Magt maa dog ikke overvurderes. Ganske vist vandt *Rationalismen* Indflydelse paa adskillige af Regeringens ledende Mænd saavel som paa mange af Kirkens Tjenere. Selv deres Modstander, *Biskop N. E. Balle*, var paavirket af dens Tankegang. Hans „Lærebog“ vidner derom, navnlig dog „Evangelisk-kristelig Salmebog“, som han var med til at udgive (1798). Den kirkelige Konservatisme bevarede alligevel en Del af sin stille Magt. Inden for Regeringen var det ikke alene Guldberg, som var gammeldags ortodoks. Rundt i mange af Menighederne levede man paa sin gammeldags Kristentro. Den slesvigske Bondebefolknings Modstand mod Forandringer i Kirkeritualet, dybtgaaende Vækkelsesbevægelser i Norge, saavel som i selve Danmark den senere Tilslutning til *Grundtvig*, vidner om dens Magt. Heller ikke blev der Tale om almindelig Religionsfrihed. Kun i Kraft af særlige Privilegier og Lovbestemmelser, ofte paa bestemte Steder og i halvprivate Former maatte Reformerte, Jøder og Katolikker holde deres Gudstjeneste. Medfølelsen med Samfundets Ulykkelige havde ligeledes sin Begrænsning. Ikke alene den jævne Befolkning, ogsaa mange højerestaaende mente stadig, at Forbrydere daarlig kunde behandles for strængt, at Børnene først og fremmest skulde tugtes, og at Fattigdom var selvforskyldt. Kærligheden til Kunst og Videnskab levede kun i snævre Kredse. Stormænd som A. P. Bernstorff og hans Kreds var den medfødt. Jævne Borgernaturer som Guldberg og Kronprins Frederik havde ringe Sans for dens Evne til at kaste Glans over Livet. Kunsten betragtede de som Tjenerinde for Haandværk og Industri, Videnskaben som et Middel til at finde paa „noget nyt, bedre for Økonomi, for Medicin, for Fabrikker, og hvad det kunde være“. Indflydelsesrige Ministre nærede endogsaa Betænkeligheder ved den stigende Folkeoplysning. For store Kundskaber, mente Guldberg, „gjør Bonden hans Stand ufordragelig og udbringer kun Lede og Kjedsomhed for det haarde og ensdanne Arbejde, hvortil hans Dage maa bruges“. Senere var Hertugen af Augustenborg tilgængelig for lignende Anskuelser.

I den Guldbergske Tid skete der kun ringe Fremskridt; paa enkelte Omraader var der endogsaa Tilbagegang. Undertiden forhindrede Regeringen Udførelsen af de umenneskelige *Straffe*, som Loven paabød. Struensees og Brandts barbariske Henrettelser fandt dog Sted efter Dommens Ordlyd. I Københavns Stokhus vendte man tilbage til „den skarpe Eksamination“. Tyveriernes Mængde og Vanskelighederne ved at faa forstokkede Forbrydere til at bekende maatte holde for som Begrundelse for Anvendelsen af Tamp og Kat som Midler til at faa næsten overbeviste Forbrydere til at indrømme deres Forseelser. Andre Foranstaltninger var mere i Tidens Aand. En Forordning af 1775 sik-

rede *skibbrudne* Retten til deres Ejendele. Selvfølgelig var det Styrelsens Ønske, at Struensees Fald skulde blive Udgangspunktet for en Tilbagevenden til gamle Tiders Simpelhed og Sædelighed. Københavns Politi fik atter Myndighed til at skride ind mod berygtede Huse og deres Beboere. Hurtig borttog man Fødselsstiftelsens „Kasse", hvor fattige Mødre havde kunnet henlægge deres nyfødte Børn og overlade dem til offentlig Forsorg. Enevælden havde altid næret Ønske om at vænne Befolkningen til en jævn og sparsommelig Levemaade. I Pietismens Tid havde moralske Betragtninger øvet deres Indflydelse; senere var det Ønsket om at begrænse Indkøbet af udenlandske Luksusvarer. Tidens Skrifter genlød af Klager over den almindelige *Ødselhed;* selv hos Bønderne fandt man overdreven Livsnydelse. Efter 1772 appellerede man ikke forgæves til Myndighedernes Indskriden. 1783 udkom der forskellige Love, som fastsatte nøjagtige Regler for Befolkningens Klædedragt og Bohave, dens Selskabelighed, Spisning og Drikning. I Byerne maatte ingen have mere end otte Retter Mad og fire Slags Dessert til Middag, seks Retter til Aften. Ved Bondebryllupper maatte der højst være 32 Gæster. Tidens Jeronimus'er udtrykte deres Bifald og Regeringen sit Haab om, at Undersaatterne „skjønnende deres egen Gavn skal selv glæde sig ved denne Tarveligheds Forskrift". Selvfølgelig blev de begge skuffede.

Efter 1784 traadte man andre Stier.

Da Chr. Colbjørnsen blev Kancelliets ledende Mand, benyttede han hurtigt sin Indflydelse til Reformer inden for Landets *Retspleje.* Ofte blev Retssagerne trukket urimeligt i Langdrag, til Indtægt for Prokuratorerne, til Udgift for Befolkningen. I Næstved havde en Sag staaet paa i 14 Aar. Ved en Lov af 1796 gjorde man Ende paa disse Misbrug; ved en anden af 1795 blev der oprettet Forligskommissioner, som i alle private Retssager skulde søge tilvejebragt mindelige Overenskomster mellem Parterne. Langsomt banedes der Vej for Erkendelsen af, at det ikke alene var Opgaven ved Rædsel for Lovens straffende Haand at forebygge Overtrædelser af dens Bestemmelser. Efterhaanden forstod man, at det ogsaa gjaldt om at bringe Forbryderne tilbage til det borgerlige Samfund. En Dom til at miste *Haand, Ære og Boeslod* erklærede Højesteret for upassende „i vore Tider". *Kagstrygning* og *Brændemærkning* stemplede den som „meget stridende imod disse Tiders mildere Tænkemaade". Straffene for Tyveri blev nedsat, *Dødsstraffen* kom sjældnere i Anvendelse, og Knibning med gloende Tænger hørte op. *Fængslernes* Tilstand var forfærdelig. Pladsen var utilstrækkelig, Føden elendig, Svineriet over alle Grænser. De værste Misdædere levede sammen med Løsgængere og vanartede Børn. Mellem Fangerne gik alle Laster i Svang. Englænderen *John Howard,* som overalt i Eu-

ropa kæmpede for en Forbedring, kom ogsaa til Danmark og fremsatte sin Kritik. Datidens Presse vidner om, at man ligeledes herhjemme havde Blik for Spørgsmaalets Betydning. Adskilligt blev ogsaa udrettet. Tugthus- og Forbedringshusfanger blev adskilt og Arresterne forbedret.

For *syge* og *fattige* blev der udrettet et betydeligt Arbejde. Mangfoldige Steder stod det kummerligt til. Af Læger var der faa, af Sygehuse næsten ingen. „Hvor mange Hundrede baade Mødre og Fostre omkomme ikke hvert Aar ynkeligen blot af Mangel paa nødtørftig Fødselshjælp", skrev Pastor *Niels Blicher* i Vium, Digterens Fader. Tiggeriet var en almindelig Svøbe, Almisselemmernes Antal uhyre. Alene i Hovedstaden var der 8000, som nød Fattigunderstøttelse. Langsomt voksede Interessen dog for de svage og lidende. Adskillige Læger og Jordemødre blev ansat rundt om i Landet. Presse og Tidsskrifter drøftede Midlerne til at begrænse de fattiges Antal. Paa enkelte Hold hævdede man „Retten til Arbejde". Talrige velgørende Foreninger blev stiftet og adskillige Arbejdshuse oprettet. Vigtigst var Udstedelsen af den københavnske Fattigforordning 1799, hvorefter Myndighederne skulde antage sig alle trængende, som var ude af Stand til at sørge for deres Underhold, skaffe de arbejdsføre Beskæftigelse, de gamle og svage Hjælp, „alt paa det, at den offentlige og private Godgjørenheds milde Gaver retteligen kunde anvendes, virkelig Trang afhjælpes eller forekommes, Betleri aldeles afskaffes og svage eller uvante Arbejdskræfter styrkes og anvendes til Gavn for den, som har dem, og til Nytte for det almindelige".

Først og fremmest er det dog Loven om *Ophævelsen af Negerhandelen* 1792, som af Samtid og Eftertid er bleven lovprist som Vidnesbyrd om Regeringens Humanitet. Rundt om i Europa havde man fra Slutningen af det 18. Aarhundrede stemplet Negerslaveriet som en Skamplet paa det oplyste Aarhundrede. Navnlig Englænderen *William Wilberforce* førte en ufortroden Kamp mod dets fortsatte Bestaaen. Forfærdelig var Slavernes Kaar. Med Vold og Magt blev de tvunget bort fra deres afrikanske Hjemstavn, var udsat for alle Rædsler om Bord paa Slaveskibene, der førte dem til deres fremtidige Opholdssted, og for raa og vilkaarlig Behandling paa de amerikanske og vestindiske Plantager. Høj Dødeligheds- og lav Fødselsprocent vidnede tilstrækkeligt om Slavernes usle Livsvilkaar. Herhjemme var det navnlig *Ernst Schimmelmann*, som ønskede en Forandring. Negrenes Behandling paa hans vestindiske Besiddelser blev i den engelske Litteratur anført som et Eksempel til Efterfølgelse. Store Vanskeligheder mødte dog hans yderligere Bestræbelser. Uden Slaveriet mente man det umuligt at holde Plantagerne i Drift, uden stadige Tilførsler fandt

man det vanskeligt at faa den nødvendige Arbejdskraft. Saa lidt som i Udlandet vovede man helt at ophæve Slaveriet. Heller ikke i Plantageejernes indbyrdes Omsætninger vilde man gøre Indgreb. Alene for yderligere Tilførsler fra Afrika vovede man at sætte en Grænse. Ved at standse Tilgangen haabede man at gøre Plantageejerne ivrige for Slavebestandens Opretholdelse og interesserede i dens Behandling. Loven af 1792 blev da ogsaa meget forsigtigt affattet. Først fra Begyndelsen af 1803 skulde Negerhandelen ophøre; indtil da mente man det endogsaa nødvendigt ved offentlige Laan at fremkalde en forøget Indførsel, der kunde give Slavebestanden en passende Størrelse. De humane Synspunkter holdt man forsigtigt tilbage, de økonomiske Betragtninger skød man i Forgrunden. Fromme Ønsker om at lette Arbejdet for svangre Kvinder, skaffe Smaabørn Pasning, udbrede Oplysning og Kristendomskundskab samt forhindre Ejernes vilkaarlige Adskillelse af Ægtefæller vidnede om Regeringens gode Hensigter, men førte kun til ringe Resultater. Trods alt var Loven et Skridt i den rigtige Retning og blev et Eksempel til Udlandets Efterfølgelse.

Sjakrejøde.
Efter Lahde: Kjøbenhavnske Klædedragter. 1820.

Tolerancen kom *Jøderne* til gode. Sikkert nok levede de danske Jøder under bedre Forhold end de fleste af deres udenlandske Trosfæller. *Ghettoer* var ukendte; der fandtes ingen „Kroptold“, ingen Indskrænkning i Retten til at indgaa Ægteskab. Alligevel var Reformer i høj Grad paakrævet. Flere Erhvervsmuligheder var dem nægtet. Stadig levede de afsondret fra den øvrige Befolkning som et Folk i Folket, som en Stat i Staten. De havde eget Fattig- og Skolevæsen, Ægteskabs- og Skiftevæsen. I det fælles nationale Kulturliv var de uden Andel. For en Del maatte Jødernes Frigørelse blive deres eget Værk. Skridt for Skridt under bitre indbyrdes Stridigheder tilvejebragte de Forudsætningerne for deres borgerlige Frigørelse, gav Slip paa forældede Ceremonier og Skikke og tilegnede sig Folkets Sprog og Dannelse. Befolkningens Masser var dem sikkert fjendtlige. En voldsom litterær Fejde i 1813 vidnede om gammelt Nag, som Tidens

Ulykker gav Næring. Regeringens ledende Mænd nærede dog andre Anskuelser. Kronprins Frederik først og fremmest. Som han frigjorde Bønderne og hævede Haandværksstanden, maatte han ogsaa nære Ønske om at forbedre Forholdene for en Klasse, som af religiøse og racemæssige Grunde blev holdt nede. 1788 fik Jøderne Adgang til Haandværkslavene, 1798 til Latinskolerne. Mod deres Køb af Landejendomme gjorde man ingen Indvendinger. Udenlandske Jøder fik lettere Adgang til Landet, indfødte Ret til frit at bosætte sig, hvor de vilde. Fra 1809 blev de optaget i Hæren. Omhyggeligt sørgede man for at undgaa Krænkelse af deres religiøse Overbevisning. Fra 1798 gav man Tilladelse til blandede Ægteskaber; i 1813 blev det paabudt i alle officielle Udfærdigelser at anføre Bekendere af den mosaiske Religion efter deres borgerlige Stilling og ikke som Jøder. I Hertugdømmerne var Jødernes Forhold uheldigere, Fremskridtene færre. Ønsket om en Forandring fremkaldte Forhandlinger om en almindelig Reformlov, men fik alene Betydning for Kongeriget. Resultatet blev *Anordningen af 29. Marts 1814*, som ordnede Jødernes Forhold og sikrede deres borgerlige Rettigheder.

Med *Undervisningsvæsenet* stod det ringe til. Fra mange Sider klagede man over Universitetets Undervisning, fandt Professorerne dovne og ligegyldige. Latinskolerne var smaa og fattige, Hørerne elendigt lønnet, deres Behandling af Eleverne haardhændet. Af Folkeskoler var der alt for faa. Af 59 danske Købstæder var det kun de 31, der havde en enkelt Skole. I Landsbyskolerne var mange af Lærerne mislykkede Studenter og gamle Skrivere, undertiden udtjente Matroser og Soldater. Adskillige af dem, erklærer en Præst, var ude af Stand til at læse, skrive og regne.

Fra den sidste Menneskealder af det 18. Aarhundrede sporede man dog Fremskridt. Guldberg og Hertug Frederik Christian af Augustenborg fik indført Forbedringer paa Universitetet i København, A. P. Bernstorff tog sig paa lignende Maade af det i Kiel. Først i 1811 opfyldte man derimod Nordmændenes Krav om et Universitet. Forgæves forsøgte Guldberg at give Modersmaalet en værdigere Plads i de lærde Skoler; med mere Held fremmede Hertugen af Augustenborg Undervisningen i de moderne Sprog.

Mest interesserede man sig dog for Almuens Undervisning. *Rousseaus* berømte Bog om Emile var rundt i Europa bleven Udgangspunkt for Drøftelsen af ny Opdragelsesprincipper. Tyske og schweiziske Pædagoger satte dem i System og oprettede Mønsteranstalter. De ny Lærdomme fængede ogsaa i Danmark. Næst efter Bondesagen blev det Skolespørgsmaal, som satte de fleste Penne i Bevægelse. De tyske Opdragelsesværker udkom i Oversættelse; Tidsskrifterne bragte An-

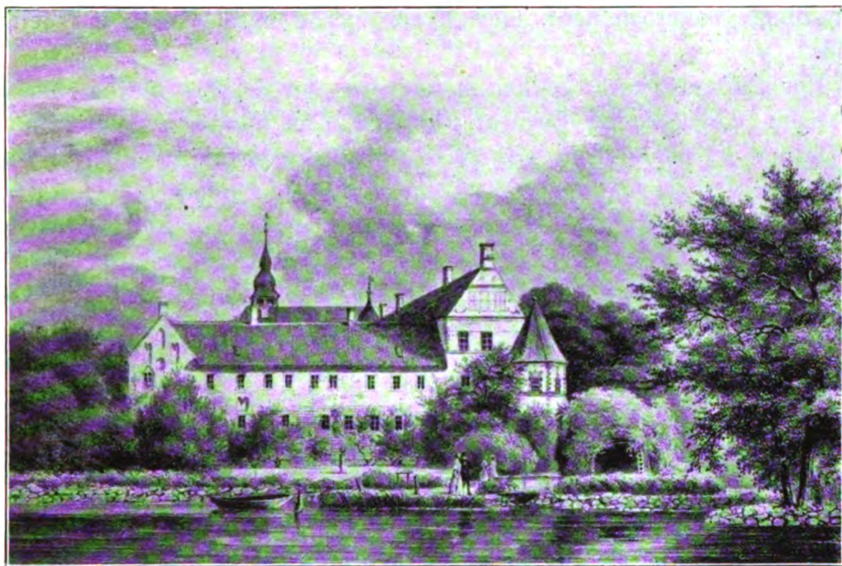
meldelser og selvstændige Afhandlinger. Fremskridtsmændene hævdede, at det først og fremmest gjaldt om at opdrage gode og nyttige Mennesker, gav den praktiske Kunnen Fortrin for den blotte Viden, lagde Vægt paa den legemlige Uddannelse og krævede en humanere Behandling af Børnene. Mange Ideer, som først en senere Eftertid har virkeliggjort, dukkede op: ordnede Lege, Havearbejde, Træ- og Lerarbejder, Forløbere for Nutidens Frøbel- og Sløjdbevægelse. Selvfølgelig var adskilligt Projektmageri og maskeret Stræb. Varm Idealisme og uselvisk Interesse besjælede dog de fleste af Skolesagens Forkæmpere. Med rette er der talt om den Klarhed, Kraft og etiske Alvor, som prægede deres Arbejde.

Johan Ludvig Reventlow.
Maleri af A. Graff paa Frederiksborg.

Vidt forskellige Kredse fandt hinanden i Arbejdet for Ungdommen. Præsterne gik i Spidsen og bragte betydelige Ofre baade af Tid og Penge. Det oplyste Borgerskab fulgte deres Eksempler og stiftede Foreninger, som virkeliggjorde Tidens Ideer. De endnu bestaaende københavnske *Borgerdydsskoler* og *Efterslægtsselskabets Skole* blev de varige Resultater af deres Bestræbelser. Særlig fik det Betydning, at en Række af Landets højeste Embedsmænd og største Godsejere — navnlig af den Reventlov-Schimmelmannske Kreds — var personlig grebet af de ny Tanker. Fra første Færd forstod de, at det sociale Arbejde var halvgjort Gerning, om det ikke blev fulgt af vidtgaaende Skolereformer. „Naar Stavnsbaandet er ophævet, naar alle Midler, som kunne tjene til Landvæsenets Opkomst, ere anvendte til at ophjælpe det —, udtaler Chr. Reventlow i en af sine Betænkninger —, da vilde Fremgangen dog langt fra ikke blive saa hastig, langt fra ikke saa stor, saa lykkelig for Staten og for hvert Individ i Bondestanden, som naar Skolevæsenet tillige bringes til den Fuldkommenhed, som det i adskillige andre Lande har opnaaet“. Hans Broder *Ludvig*, Besidderen

af Brahe-Trolleborg, blev den store Foregangsmand. Utvivlsomt var mange af hans Ideer overspændte, adskilligt af hans Arbejde upraktisk. Han ejede dog den store Begejstring og varme Tillid til Menneskenaturen, der betinger Fremskridtet. En Række Skoler lod han opføre, vaagede over deres Arbejde og sørgede for, at Lærerne fik ordentlige Kaar. Hans Skolereglement blev taget til Mønster i næsten alle Landsbyskoler, som oprettedes i disse Aar.

Brahe-Trolleborg.
Efter Richardt og Becker: »Prospecter af danske Herregaarde«.

Efter 1784 kom Regeringen med i Arbejdet. I 1789 blev der nedsat en Kommission „til de danske Skolers bedre Indretning". Schimmelmann var dens Formand, Chr. og senere Ludvig Reventlow samt Biskop Balle blandt dens Medlemmer. Langvarige blev dens Forhandlinger, men betydningsfulde dens Resultater.

Mindst fik den udrettet for Lærebøgernes Forbedring. Mere betød det, at den i 1791 fik grundlagt Seminariet paa *Blaagaard.* Vigtigst var dens Andel i Udarbejdelsen af de store Skolelove. I 1799 forelaa Udkastet til en Lov om Landets Landsbyskoler. Overalt skulde der være faste Skoledistrikter, saaledes inddelt, at intet Barn fik en Skolevej længere end en kvart Mil. Skolepligten skulde begynde med det fyldte femte Aar og vare til Konfirmationen. Undervisningen skulde omfatte Religion og Læsning, Skrivning og Regning; hvor Læreren var uddannet Seminarist, tillige Historie, Geografi og Naturhistorie.

Godsejerne skulde have Kaldsretten, og Pengemidlerne tilvejebringes gennem Ligning paa Hartkornet. I Skoletilsynet var der sat forholdsvis snævre Grænser for Gejstlighedens Indflydelse. Om Forslagets Bestemmelser stod der mange Kampe. Biskop Balle arbejdede for sin mere konservative Opfattelse af Religionsundervisningen og ønskede en forøget Indflydelse for de kirkelige Myndigheder. Hertugen af Augustenborg ansaa det for umuligt hele Aaret rundt at gennemføre den tvungne Skolegang. Da man i 1806 for de tre Østifter fik udstedt et foreløbigt Skolereglement, blev Fordringerne ogsaa stemt betydeligt ned.

For Købstædernes Vedkommende var der i 1803 bleven fastsat tvungen Skolegang for Børn af Forældre, som modtog Fattighjælp. I 1813 blev det paabudt, at alle større Købstæder skulde have en almindelig Borgerskole for Smaafolks Børn — med en Undervisning væsentlig som Landsbyskolens — for Drengene fra de bedre stillede Hjem en Realskole, der tillige gav Undervisning i en Række tekniske Fag. I de mindre Købstæder nøjedes man med Borgerskolen. Københavns Skolevæsen forbedredes ved Omordning af Byens Fattigvæsen og fik i 1814 et almindeligt Reglement, der bl. a. indførte en for alle Skolerne fælles Skoledirektion.

Det hele Lovgivningsarbejde, afsluttet ved Udstedelsen af de store *Skolelove af 1814*, var et betydningsfuldt Led i Oplysningstidens Reformarbejde og fra først til sidst baaret oppe af dens Tankegang. Som det hedder i det københavnske Skolereglement, skulde Børnene „ved deres Sjæls- og Legemskræfters rigtige Udvikling dannes til gode, oplyste og arbejdsomme Mennesker og Borgere og til den Ende tidligen hindres fra Lediggang og Laster, vænnes til Sædelighed og Orden og anføres til saadanne Kundskaber og Færdigheder, som ere nødvendige for Mennesket og Borgeren“. Udviklingen i de følgende Menneskealdre opfyldte disse Forventninger. Sammen med de store Landboreformer har Skolelovene været Grundlaget for vort Folks folkelige og nationale Opgang i den første Halvdel af det 19. Aarhundrede.

SJETTE AFSNIT.

BEFOLKNINGENS LIVSVILKAAR.

I sidste Halvdel af det 18. Aarhundrede begynder den moderne *Statistik*. Den tilfredsstillede Oplysningstidens Trang til Viden og underbyggede dens Lyst til Reformer. Efterhaanden blev den en formelig Mode. Gang efter Gang maatte de lokale Embedsmænd indsamle Materiale, som Regeringskontorerne kunde bearbejde og sætte i System. Landbosagens Udvikling blev oplyst gennem aarlige Beretninger om Nedlæggelser af Bøndergaarde, om Udskiftning og Udstykning; Handelens Veje blev klarlagt gennem Oversigter over Handelsflaadens Forandringer og over Svingningerne i Landets Ind- og Udførsel. Først og fremmest søgte man gennem almindelige Folketællinger at skaffe Oplysninger om Befolkningens Størrelse og Sammensætning. 1769 talte man Beboerne i hele Monarkiet, 1787 alene i de to Kongeriger, 1801 og 1803 paa ny i det samlede Rige. Selvfølgelig har det indsamlede Materiale sine Mangler. De statistiske Metoder var utilfredsstillende, Meddelelserne mange Gange ufuldstændige. For Folketællingernes Vedkommende var det en almindelig Frygt, at Mandtallet skulde benyttes som Grundlag for ny Skattepaalæg. Tallenes Enkeltheder kan derfor være unøjagtige; de almindelige Resultater er dog sikkert paalidelige.

1. Danmarks Befolkning.

Ved Begyndelsen af det 19. Aarhundrede kan Befolkningen anslaas til noget over 2,410,000. I det egentlige Danmark boede 925,680, i Norge 883,353 og i Hertugdømmerne (1803) 604,085.

Tallene giver Vidnesbyrd om Landets Fremgang. Selv om Sammenligninger er vanskelige, fordi Resultaterne af Folketællingerne 1769 og 1787 utvivlsomt var for lave, har man for Danmarks Vedkommende ment at kunne fastslaa Tilvæksten i de 18 Aar fra 1769 til 1787 til 3 %, i de 14 Aar 1787 til 1801 til 10 %. Derefter skulde den gennemsnitlige

aarlige Stigning udgore henholdsvis 0,17 % og 0,71 %. Fremgangen varede ved i Aarene efter 1800. Medens Fødselsoverskudet i Danmark i de otte Aar 1787 til 1794 beløb sig til 25,965 eller aarlig 3,245, steg Tallet i de otte Aar fra 1800 til 1807 til 57,572 eller 7,196 om Aaret. Folketællingen 1801 giver det talmæssige Resultat af de foregaaende Aartiers sociale og kulturelle Reformarbejde. For Landbefolkningens Vedkommende viser den Følgerne af Prisstigningen, af Bøndernes forbedrede Arbejds- og Livsvilkaar. Bybefolkningens Tilvækst skyldes forøget Indvandring til Stæderne saavel som den almindelige Blomstring af Byerhvervene. For alle Befolkningsklasser hang den sammen med forbedrede hygiejniske Vilkaar, sundere Beboelsesforhold og bedre Næringsmidler. Navnlig Børnedødeligheden blev mindre.

Stærkest var Fremgangen i *København*, hvis Befolkning fra 1787 voksede med 12 % (fra ca. 90,000 til 100,975), lavest i Sjællands og Møens Købstæder (5 %), sagtens et Vidnesbyrd om, i hvilken Grad Hovedstaden beherskede Tiltrækningen i sit videste Opland. Bornholms og Fyns Købstæder voksede henholdsvis 11½ og 12¾ %, Laaland-Falsters 8 % og Nørrejyllands $9^2/_3$ %. Paa Sjælland var Landbefolkningen bleven forøget med 11½ %, paa Laaland-Falster med 10 %, paa Fyn og i Nørrejylland derimod med kun 9 %. Forskellen skyldes utvivlsomt, at Reformperiodens Virkninger gjorde sig stærkest gældende Øst for Store Bælt.

Befolkningens Sammensætning var i flere Henseender forskellig fra Nutidens. Overvægten af Kvindekønnet, som i Løbet af det 19. Aarhundrede er bleven stadig mere udpræget, gjorde sig ved dets Begyndelse kun lidet gældende. 1801 var af 1000 Indbyggere de 496 Mænd, de 504 Kvinder. Af Kongeriget Danmarks samlede Befolkning boede der 1801 100,975 Mennesker i Hovedstaden, 89,917 i Købstæderne og 734,788 i Landdistrikterne. Omsat i Procent optog København ca. 11 % af Landets Befolkning, Byerne ca. 10 og Landet ca. 79.

De allerfleste af Kongerigets *Byer* var yderst smaa. Af Øernes 46 Købstæder og Handelspladser havde de 22 under 1000 Indbyggere, — den mindste var Sandvig med 248 —, 21 havde mellem 1000 og 2000, Rønne 2436, og kun 2 over 5000: Odense (5782) og Helsingør (5282). I Jylland var Forholdet et lignende. Af 27 Byer var der 15 med under 1000 Indbyggere, 6 med mellem 1000 og 2000 og 2 mellem 2000 og 3000. Fredericia havde 3474, Randers 4562, Aarhus 4102 og Aalborg, Landets fjerdestørste By, 5579. Da de forskellige Garnisoner er medregnet, og Embedsstanden i adskillige af Byerne var forholdsvis talrig, er det aabenbart, at Forholdene maatte være smaa og ynkelige. Alene mærkeligt, at Købstædernes Handel har kunnet spille en vel beskeden, men dog ingenlunde betydningslos Rolle.

Det talmæssige Forhold mellem Land- og Bybefolkningen giver Fingerpeg til Oplysning om Befolkningens sociale Sammensætning. Enkelthederne fremgaar af Erhvervsstatistikken. Desværre havde man endnu ikke lært at gøre Forskel mellem Forsørgere og Forsørgede. Gifte Kvinder og Børn blev altid medregnede under den Gruppe, deres Forsørgere tilhørte. Opgørelserne giver derfor ikke Tallene paa Personer, som arbejdede i de forskellige Erhverv, men paa Mennesker, de underholdt.

Agerdyrkernes forskellige Grupper — Godsejere og Gaardmænd, Husmænd med og uden Jord, samt Inderster og Daglejere — udgjorde i 1787 sammen med deres Hustruer og Børn 538,579, i 1801 664,000 eller henholdsvis 64 og 72 % af Landets samlede Befolkning. Tallene godtgør, i hvilken Grad dets Velfærd bestemtes ved Landbrugets Vilkaar. Landboernes Tilvækst siden 1769 havde været forholdsvis stærkere end den øvrige Befolknings. Modsat hvad der er Tilfældet i nyere Tid, har de haft Tilgang fra andre Klasser. Det understreger Landbrugets Fremgang og viser Reformernes heldbringende Virkninger.

Ogsaa i Landbefolkningens Sammensætning var der sket en betydelig Udvikling. Selv om det statistiske Materiale paa dette Omraade er særlig ufyldestgørende, giver det værdifulde Oplysninger. Under den gamle Landbrugsordning, opgives det, var der 713 Herregaarde og Slotte, Ladegaarde og Klostre; i 1805 var der 774 Hovedgaarde. Krongodssalg og Delinger forklarer Forøgelsen, som i øvrigt er uden større Interesse. Herregaardenes økonomiske og sociale Betydning beroede mindre paa deres Antal end paa deres Størrelse, Hovedgaardsjordens Omfang og Bøndergodsets Mængde. Som det vil ses, forringedes deres Tilliggende. Vigtigere er Forskydningen i Gaard- og Husmandsbrugene, henholdsvis 60,546 og 19,039 inden Omvæltningen, 54,733 og 56,957 i det 19. Aarhundredes Begyndelse. Gaardmandsbrugenes Tilbagegang er sikkert delvis tilsyneladende og en Følge af Materialets Mangler. Adskillige Smaagaarde er rimeligvis i 1805 blevet regnet som Huse. Vigtigere er den rivende Forøgelse af det samlede Antal Bosteder, fra ca. 80,000 til ca. 112,000; den svarer saa nogenlunde til Landdistrikternes Befolkningsfremgang. Mærkeligst er dog den overordentlige Stigning i Husenes Antal. Folketællingens Opgivelser peger i samme Retning. 1787 skal Gods- og Gaardejerne med deres Familier have udgjort 393,730 Personer, 1801 388,000. Af Husmænd, Daglejere, Indsiddere var der 144,849 og 276,000. Tallene bekræfter overensstemmende, at Landbefolkningens Forøgelse tilfaldt dens Underklasse. Forholdet har sin naturlige Forklaring. Under den gamle Landbrugsordning var der ringe Trang til Husmanden og hans Arbejde. Hovedgaardsmarkerne blev dyrket af Hovbønder, Bondejor-

den af Gaardfæsterne og deres Tjenestefolk. Tremandsbruget gav nogenlunde jævnt Arbejde hele Aaret rundt. Anderledes blev det, da ny Driftsmaader vandt frem. Kravet til Arbejdskraft blev større og mere uregelmæssigt, Trangen til Daglejere derfor mere almindelig. Kun lidt over Halvdelen af Husmændene havde Jord, Resten var jordløse; for de første var Arbejdet paa Gaardene en Bifortjeneste, for de sidste deres Hovederhverv.

Handel, Industri og *Haandværk* underholdt langt færre Mennesker end Agerbruget: i 1801 kun 82,707 eller 9 % af den samlede Befolkning. Som det er at vente, var Haandværkerne med deres Svende og Drenge langt den talrigste af de tre Grupper, 63,121 Personer. Købmandsklassen talte 10,414, Fabrikanterne med deres Karle og Drenge 9,172. Møllere og Kromænd, Værtshusholdere og Landkræmmere samt Søfarende og Fiskere udgjorde ca. 4 % af Befolkningen. Om alle disse Erhverv gælder det, at Tallene paa deres Dyrkere kun lidet svarer til deres samfundsmæssige Betydning.

De nævnte Grupper — Landbrugere, Handlende, Industridrivende og Haandværkere, Kromænd og Landkræmmere, Søfarende og Fiskere — dannede tilsammen *den produktive Befolkning.* Som bekendt var det ejendommeligt for Datidens sociale Forhold, at Kløften mellem Over- og Underklasserne hverken var dyb eller vanskelig at overskride. Den patriarkalske Samfundsordning var paa een Gang Aarsag og Virkning. Naar bortses fra Godsejerne og det øverste Handelsaristokrati, var største Parten af det øvrige Samfund en ensartet Masse, naturligvis præget af økonomisk Forskel, men med væsentlig samme Udviklingsbetingelser. For Landbefolkningens Vedkommende er det et Spørgsmaal, om Husmændene med Jord var saa meget ringere stillet end Besidderne af Bøndergaarde; af det talrige Tyende gik utvivlsomt største Delen efterhaanden over blandt de besiddende. Inden for Haandværk og Industri forhindrede det talmæssige Forhold mellem Svende og selvstændige Haandværkere, at en dybere Modsætning kunde udvikle sig.

Alligevel fandtes der *et Proletariat,* mindre udpræget og talrigt, end senere Tider har kendt det, men dog med dettes evige Mærke: en Tilværelse afhængig af Tid og Lejlighed og uden Haab om bedre Dage. Husmænd og Indsiddere havde i det mindste Tag over Hovedet; de talrige Daglejere og deres Familier levede fra Haanden i Munden. Naar Alderdom og Sygdom meldte sig, var de prisgivet Nød og Fattigdom. Almisselemmernes brogede og talrige Skare — i 1801 28,441 — dannede Bundfaldet, som frivillig eller tvungen havde opgivet alt Haab om en ordnet Tilværelse. I vore Dage er det et overvejende Byfæno-

men, for 100 Aar siden hørte Flertallet hjemme i Landdistrikterne. I alt udgjorde de omtrent 3 % af Befolkningen.

Modsætningen dannede „Kapitalisterne“, som uden eget Arbejde i større eller mindre Rigdom nød godt af Forfædres Gerning. Talmæssigt betød de kun lidt; i 1801 opgjordes deres Antal til 2541. Store Formuer raadede de heller ikke over. Almisselemmerne havde ikke deres Modstykke i en talrig og glimrende Klasse af rige Ledig-gængere.

Endnu en Gruppe staar tilbage, Samfundets egentlige Tjenere, som holdt Maskineriet i Gang, sikrede dets aandelige Behov og sorgede for dets Sikkerhed: den verdslige og kirkelige *Embedsstand*, Hærens og Flaadens Mandskab. Talrige Personer røgtede disse Hverv og fik deres Underhold derved, i 1801 54,534 Personer eller næsten 6 % af Befolkningen. København, Hovedstaden i det samlede Rige, Sædet for Regeringen, for Hof og Embedsstand og Hjemstedet for Flaaden og en stor Del af Landmagten, forklarer det høje Tal. Af Hæren og Flaaden levede i Danmark 24,947 Personer. Den egentlige Embedsstand udgjorde med Familier 13,171, Gejstligheden og Lærerstanden 16,416 Personer.

I mange Henseender var Datidens *sociale Forhold* vidt forskellige fra Nutidens. Agerbruget, der ved det 19. Aarhundredes Begyndelse skaffede Underhold til de 72 % af Befolkningen, ernærede 100 Aar senere (1901) kun 40 %. Antallet af Personer, som direkte og indirekte levede af Handel, Haandværk og Industri, var til Gengæld vokset fra 9 % til 39 %. Den moderne industrielle Udvikling har saaledes ganske omformet Samfundsbygningen. I Sammenligning dermed betyder det mindre, at de saakaldte immaterielle Erhverv i 1801 ernærede ca. 6 % af Befolkningen, i 1901 8 %, at „Kapitalisterne“ er vokset fra 1 % til 5 % og de offentlig understøttede gaaet ned fra 3 % til 2 %, medens Fiskeri og Søfart den Gang som et Aarhundede senere underholdt mellem 3 og 4 %. Den alt overvejende Forandring skyldes Befolkningens Forandring fra en landbrugende til en baade landbrugende og industridrivende.

2. Landbefolkningen. Reformernes Gennemførelse.

De store Landbolove kunde først efterhaanden vise deres Virkninger. Et var at fastsætte Regler og Bestemmelser, noget andet og vanskeligere at føre dem ud i Livet. Desværre har Forskningen i ringere Grad beskæftiget sig med disse Forhold. Om Befolkningens Holdning ved man liden Besked, om Reformernes Gennemførelse har

man ufuldstændige Oplysninger. Nogle Tal og lejlighedsvise Meddelelser fastslaar Bevægelsens Hovedlinier, om dens Enkeltheder — Forholdene i de enkelte Landsdele og til de forskellige Tidspunkter — savner man Underretning. At Landbefolkningens Levefod blev forbedret, er sandsynligt; hvor dybtgaaende Forandringen var, og hvor hurtigt den viste sig, er det umuligt at afgøre. Sikkert er det alene, at det store Flertal af vort Folk i den sidste Halvdel af det 18. og Begyndelsen af det 19. Aarhundrede har gennemlevet en Omvæltning, saa pludselig og gennemgribende som næppe nogen Sinde tidligere i dets Historie.

Med rette har Efterkommerne betragtet *Stavnsbaandsløsningen* som Reformtidens Hovedværk. Med Fortidens Samfundsbetragtning var den det afgørende Brud. For Fremtidsudviklingen lagde den det sikre Grundlag. For Datidens Landbefolkning har det sikkert været anderledes. Overgangsbestemmelserne bidrog til at svække Indtrykket. Mange har rimeligvis været i Uvished om deres nyerhvervede Rettigheder. En Embedsmand, som varetog Gennemførelsen af de ny Udskrivningsregler, var i hvert Fald forbløffet over den almindelige „Uvidenhed og Misforstand“ med Hensyn til Stavnsbaandsforordningen. En Bondebefolkning er ved mange Baand knyttet fast til sin Føde- og Hjemstavn. Datidens vanskelige Kommunikationsforhold maatte gøre den yderligere utilbøjelig til store Vandringer. Højst har man følt Trang til at flytte ind paa et Nabogods, hvor Vilkaarene har været mere tillokkende. Følelsen af at være fri Mænd kom ikke med eet Slag, men kunde først efterhaanden vokse frem og præge Tankegangen.

De andre Befolkningsklasser faldt det lige saa vanskeligt at betragte Bønderne som fri Statsborgere og Ligemænd. I lange Tider ansaa man Bønderne som den egentlige Underklasse. Endnu i 1840'erne faldt der Underretsdomme, som mulkterede Bønder, der sagde Du til Forvaltere og Gartnere, som duttede dem. Af gode Grunde havde Bønderne i lange Tider en Følelse af at være forkuet og ringeagtet; deres Mistænksomhed mod Byerne og deres Overklasse har haft sin Aarsag.

Mange af Reformerne greb pludselig og med Voldsomhed ind i deres daglige Liv. Virkningerne af *Hoveriets Fastsættelse* mærkede de straks; endnu større var Forandringen, hvor det blev afløst af en Pengeafgift. Tilvejebringelsen af de rede Penge stillede dem over for ny og vanskelige Opgaver, som nok kunde gøre dem ængstelige. Udskiftning og Udstykning fremkaldte dog den største Omvæltning. Kun med Vanskelighed kan Eftertiden forstaa dens Omfang. Tidligere havde Bonden været et Led i sit lille Bysamfund, været vant til at holde Trit og Fodslag med sine Fæller. Pludselig mistede han Fællesskabet med sine Naboer, blev en Ener, overladt til sig selv. Forandringen rok-

kede ved alle hans Forestillinger om Ejendomsretten og omformede hans daglige Arbejde. De gamle Markgrænser, han havde arvet fra sine Fædre, saa han forsvinde. Ny Strækninger blev ham overdraget, som han ikke kendte, og hvis Dyrkning krævede større Anspændelse og Flid. Sværest af alt var Udflytningerne. Med tungt Hjerte maatte mangen Bonde se sit Hjem i Landsbyen revet ned og genopført i en Udmark, alene og fjernt fra hans Kendinge. Intet Under, at Bønderne

Arvefæstegaard under Brahe-Trolleborg.
Efter »Reventlowske Papirer« IX.

mange Steder gik tøvende og uvilligt til Reformernes Gennemførelse. Jævnlig mistænkte de fremskridtsvenlige Godsejere for alene at ville forøge deres Indtægter; undertiden gjorde de direkte Modstand. Til Ludvig Reventlows store Skuffelse var der adskillige Bønder under Brahe-Trolleborg, som miskendte hans gode Hensigter. I et Par af Landsbyerne foretrak Bønderne det gamle Fæsteforhold; i andre stræbte de længe at komme bort fra de indgaaede Vilkaar; enkelte foretrak at blive Husmænd med tre Tønder Land. Hoveriets Fastsættelse voldte mange Vanskeligheder. Lettest gik det paa Fyn, langsomst i Jylland og paa Sjælland. De jyske Bønder og Proprietærer var stridbare Folk, som det ikke var let at komme til rette med. Christian Reventlow maatte gentagne Gange „tale Donners" og „bruge sine Lunger". Paa Sjælland havde Arbejdspligten været særlig stor og maatte derfor indskrænkes. Naturligt nok stræbte Godsejerne at bevare det mest mulige

eller i hvert Fald redde den højeste Afløsningsafgift. Kun med Besvær lykkedes det at lære Bønderne de ny Driftsmaader. Sikkert træffende har en Forfatter udtalt, at det vilde være lettere at faa dem til at gaa over til en ny Religion end til at indføre Dyrkning af Kartofler. Trods alt blev Overgangen lettere, end man skulde have tænkt. Maaske var det en Følge af Bondens sunde Sans. Rimeligere dog, at det var en Virkning af hans tidligere fortrykte Stilling. I Aarhundredernes Løb var han vænnet til Lydighed; knurrende, men passiv havde han fundet sig i Regeringens og Godsejernes Skattepaalæg og Arbejdsforøgelser. Med samme Sløvhed modtog han deres Velgerninger.

Afgørende var det, at Reformerne faldt sammen med *en økonomisk Opgang.* Vanskelighederne blev derved lettere at staa igennem, Virkningerne hurtigere og mere aabenbare. Priserne paa Landbrugsprodukterne var i stadig Stigning. I Tiaaret 1751—60 kostede en Tønde Rug 7,14 Kr., en Tønde Byg 5,22 Kr., en Tønde Havre 3,41 Kr. 1781—90 var Prisen henholdsvis 9,75, 7,56 og 4,89 Kr. Revolutions- og Napoleonskrigene fremskyndede Opgangen. 1801—09 var Prisen 16,85, 9,66 og 6,54 Kr. I Løbet af det halve Aarhundrede var Priserne blevet fordoblet. Paa Flæsk og Smør var der en tilsvarende Opgang. Ifølge Ribe Kapitelstakst gav man 1745—54 14,6 Øre for et Pund Flæsk, 22,5 Øre for et Pund Smør; 1795—1804 var Prisen 30,3 og 37,7 Øre. Ganske vist maa man ikke overdrive Betydningen af denne Opgang. Kornsalget var i det 18. Aarhundrede adskilligt mindre end senere, størst paa Herregaardene, ringere paa Bøndergaardene. Ogsaa i vore Dage har man oplevet en overordentlig Prisopgang. Da Udgifterne voksede i tilsvarende Forhold, var det kun en Del, som blev til virkelig Fortjeneste. Noget lignende var Tilfældet i det 18. Aarhundrede. Sikkert dog i mindre Udstrækning. Langt de fleste af Landbrugets Omkostninger var faste eller lidet foranderlige. Renter, Hoveripenge og Landgilde forøgedes ikke, Skatter og Arbejdsløn kun i ringe Grad.

Prisstigningens og Reformernes Virkninger er vanskelige at holde ude fra hinanden. De forøgede Indtægter gjorde det lettere at udrede Udgifterne. Omvendt har Reformerne sat Landbefolkningen i Stand til at udnytte Konjunkturerne. Uden Ophævelsen af Fællesskabet, ingen forøget Kornavl; uden større Produktion, ingen Penge til Hoveriafløsning, Køb af Gaardene og Anskaffelse af bedre Landbrugsredskaber. Givet er det, at Prisfaldet i det 19. Aarhundrede faldt sammen i Tid med Reformernes Standsning.

Ejendomspriserne var i tilsvarende Opgang. I de godt 50 Aar fra 1731 til ca. 1785 forøgedes en Tønde Hartkorn gennemsnitlig 100 Rdl. i Salgsværdi; i de følgende Aar 200 Rdl. Ved Begyndelsen af det 19. Aarhundrede var det sjællandske Hartkorn omtrent 10 Gange saa højt

i Pris som 75 Aar tidligere. Landejendommenes Værdiforøgelse var den direkte Følge af Landprodukternes Prisstigning. For en Del hang den dog ogsaa sammen med voksende Pengerigelighed og Bybefolkningens større Lyst til at erhverve Jordegods. Udviklingen havde sine alvorlige Skyggesider. Spekulation drev Priserne højere i Vejret, end der svarede til Forøgelsen af Udbyttet. I 1788 beregnede Chr. Reventlow, at Landbruget gennemsnitlig gav 8 % af Ejendommens Værdi; da Priserne var paa Højdepunktet, formindskedes Afkastningen til 1—2 %. Faldende Priser maatte fremkalde en alvorlig Krise. Prioritetsgældens rivende Vækst var lige saa betænkelig. Dels var den en Følge af de talrige Ejendomshandeler, dels af selve Landboreformerne. Udskiftningen kostede mange Penge — Reventlow regnede 20 Rdl. pr. Tønde Hartkorn; — Driftens Forandring, Indhegninger og Grundforbedringer stillede andre Krav. Ifølge Beregningen skal samtlige danske Landejendomme i 1788 have været behæftet med 10 à 11 Mill. Rdl. Paa Sjælland var det 45 % af Værdien, paa Fyn og i Jylland noget mindre. Oplysninger, som stammer fra 1806, sandsynliggør, at Gælden paa Sjælland i Løbet af de 18 Aar var bleven 3- til 4-doblet. I en Nedgangstid vilde dens Forrentning utvivlsomt volde Vanskeligheder. Foreløbig virkede Prisstigningen som en Fordel og fremmede Reformernes Gennemførelse. Det var ret almindeligt, at Spekulanter købte Godser, iværksatte de nødvendige Forandringer og solgte Bøndergaardene til Selvejendom. Først derefter skilte de sig af med Ejendommenes Rester og inkasserede Fortjenesten.

Besiddelses- og Brugsforholdene undergik store Forandringer. Tidligere havde det været fordelagtigt at give Hovedgaardsmarkerne det størst mulige Omfang. Da Hoveriet blev indskrænket eller afløst, blev det derimod vanskeligt at skaffe den nødvendige Arbejdskraft. Paa adskillige Godser, navnlig i Jylland, men ogsaa paa Sjælland — f. Eks. paa *Lerchenborg* — udskilte man Ladegaarde; paa andre Godser blev større eller mindre Dele af Hovedgaardsjorden udstykket i Parceller og solgt til Selvejendom. Omkring 1770 laa der gennemsnitlig til en sjællandsk Herregaard 75 Tdr. Hartkorn, til en laalandsk 65, en fynsk 50 og til en jysk 39. I Løbet af det 18. Aarhundredes sidste Halvdel formindskedes Tallene og forøgedes Forskellen mellem Jylland og Øerne. Delvis skyldtes det Godsejernes Udstykningstilbøjeligheder, delvis en særlig jysk Bevægelse, som i store Dele af Halvøen omformede Besiddelsesforholdene. I Marts 1760 bortauktioneredes en vestjysk Herregaard, *Grubbesholm* med *Nørkjærgaard*, paa 52 Tdr. Hrtk. Hovedgaardsjord og 287 Tdr. Hrtk. Bøndergods; Resultatet var mærkeligt. Ikke en kapitalstærk Mand af Proprietærklassen købte Godset, derimod dettes egne Hovbønder. Og hvad mere var; de udstykkede Ho-

vedgaardsjorden, henlagde en Del under deres egne Gaarde, delte Resten i Parceller og solgte Hovedgaarden som en almindelig Bondegaard. Hurtigt smittede deres Eksempel. Langs hele Vestkysten, i Thy og Vendsyssel, snart efter ogsaa i andre Dele af Jylland, opløstes det ene Gods efter det andet. Ved Aarhundredets Udgang var der kun fire fuldstændige Hovedgaarde i Ribe Amt, tre i Ringkøbing og to i Thy. Den hele Bevægelse var et mærkeligt Vidnesbyrd om Mod og Handlekraft hos den jyske Bonde. Paa Øerne fandtes der intet tilsvarende. Af Fyns Herregaarde udstykkedes kun 24, paa Sjælland saa godt som ingen.

Paa Bøndergodset gik mange Fæstegaarde over til *Selvejendom* eller *Arvefæste*. Ganske vist var adskillige Bønder betænkelige ved at overtage deres Gaarde. Købesummens Forrentning virkede afskrækkende; maaske var der ogsaa nogen Ængstelse ved at afbryde Forbindelsen med Herregaarden. Meget ondt var derfra kommen over Bonden; i Nødens Time havde den dog ofte ydet ham Hjælp og Understøttelse. Til Gengæld var mange Godsejere ivrige for at sælge. Efter at de gennem Landboreformerne havde mistet det væsentlige Hold paa Bønderne, havde de mindre Interesse i Fæsteforholdet. Renteindtægten var i mange Tilfælde at foretrække for de gamle Landgildeydelser. 1784—1806 fik 226 Herregaarde Bevilling til at beholde Hovedgaardsfriheden, uagtet deres Bøndergods blev frasolgt. Før 1784 havde der kun været ganske faa Selvejergaarde; i 1835 var der 41,695 Selvejere med 177,000 Tdr. Hrtk., kun 24,795 Fæstere med 137,410 Tdr. Hrtk. I det nordlige og østlige Jylland var mellem een og to Femtedele af Jorden gaaet over i Selveje, paa Øerne Halvdelen.

Saa længe Landbruget holdt sig til de gammelkendte Driftsmaader, havde *Hoveriets* Omfang været nogenlunde uforandret. Først ved Overgangen til ny Dyrkningsmetoder voksede dets Størrelse. Forbedringer i Herregaardsdriften forøgede Arbejdspligten. Sikkert med rette er det paapeget, at mange Herregaarde samtidig blev opkøbt af Godsspekulanter, som alene var betænkt paa at forøge deres Værdi og derfor tilbøjelige til at spænde Bøndernes Arbejdspligt til den yderste Grænse. Netop af disse Grunde virkede det særlig uheldigt, at den Guldbergske Regering ophævede Lovbestemmelserne om Hoveriets Fastsættelse.

I Aartierne efter 1784 indtraadte Forandringen. Regeringens Krav om Arbejdspligtens Bestemmelse og Tilsyn med Reglernes Affattelse havde hurtige Virkninger. Fra 1791 til 1795 blev der afsluttet mindelige Overenskomster paa 300 af de 400 jyske Godser, hvor der fandtes Hoveri, paa samtlige 131 fynske og paa 162 af de 228 i Landets øvrige Dele. Efter 1795 lykkedes det Regeringskommissioner i en Række andre

Tilfælde at mægle Forlig. Kun paa 37 Godser blev det nødvendigt at afsige en Kendelse. Vanskeligere var det at faa Hoveriet afløst med en Pengeafgift. Udbredelsen af Selvejendom virkede meget, mest dog, at Proprietærerne fandt Forandringen indbringende. Før 1788 regnes der at være blevet ydet Hoveri af ca. 200,000 Tdr. Hrtk. I 1807 var det alene Tilfældet med 80,000 Tdr. Derefter holdt det sig nogenlunde uforandret.

Hvor Hoveriet opretholdtes, vedblev adskillige af dets Skrøbeligheder; navnlig var der intet Forhold mellem Godsejerens Udbytte og Bøndernes Ulejlighed. En Skildring fra Frijsenborg Gods viser Forholdet. Op imod et Hundrede Karle og lige saa mange Drenge og Piger gav Møde. Hver havde sit bestemte Arbejde og hastede med at faa det fra Haanden; bag efter samledes de om de medbragte Madkurve. Det gav Anledning til muntert Samvær, men sinkede Gaardmændenes Arbejde. Ofte naar Vejret var daarligt, blev Hovarbejderne sendt hjem, og en hel Arbejdsdag var spildt.

For selve Landbruget var *Udskiftningen* den vigtigste af alle Reformerne. Dens Gennemførelse var Forudsætningen for andre Fremskridt, for Overgangen til ny Driftsmaader og for Anvendelsen af nyttige Foderplanter. Som fremhævet, voldte den mange Vanskeligheder. Allerede i 1758 udkom den første Forordning, i 1781 den sidste. I Begyndelsen var det alene de særlig reformvenlige Godsejere, som fik Forandringen iværksat; Flertallet fulgte adskilligt senere, navnlig efter 1792, da det blev Proprietærerne tilladt at paaligne Bønderne 4 % Rente af den anvendte Kapital. Paa Fyn og i Jylland var man tidligst paa Færde; paa Sjælland tog Bevægelsen Fart efter 1780. I Løbet af 10-15 Aar blev største Parten af Landets Jorder udskiftet. Langsomst gik det paa Laaland; endnu i 1803 var kun en Fjerdedel af dets Hartkorn bleven frigjort. Mange Udflytninger fandt samtidig Sted. I Jylland og Fyn, — har man udregnet —, var i 1805 10 à 20 % af Gaardene blevet bygget op ude i Markerne, paa Sjælland over en Tredjedel. Udskiftninger og Udflytninger gav Landet dets nuværende Udseende. Desværre blev mange af dem daarligt udført. Adskillige Steder var Forandringerne ikke forberedt, Erfaringerne utilstrækkelige. Jo tidligere Udskiftningen fandt Sted, desto slettere blev den i Almindelighed iværksat.

Fællesskabets Ophævelse muliggjorde Anvendelsen af mere indbringende Driftsmaader. Som rimeligt var, gik Herregaardene i Spidsen. Af 116 sjællandske Hovedgaarde var Halvdelen i 1770 gaaet over til Kobbelbruget; kun 4 af 98 fynske Godser holdt fast ved Trevangsbruget. Ogsaa Bønderne kom med. Deres større Pengeudgifter, til Forrentning og Hoveripenge, saavel som de stigende Kornpriser opfordrede dem til at prøve en mere intensiv Dyrkning. Lærepengene blev dog dyre. Sikkert med rette er det sagt, at Bønderne i den første Tid

gik over til Sædskifter, som udpinte Jorden; først efterhaanden lærte de at lade Markerne i nogle Aar ligge hen med Græs og Kløver, senere at anvende Brak. Paa Østkysten af Jylland var det i Begyndelsen af det 19. Aarhundrede almindeligt at benytte en 9—10 Marks Drift. Halvdelen af Markerne blev tilsaaet med Korn, Halvdelen med Græs. Paa Fyn var 6 Marks Driften den hyppigst anvendte. Kornarealet blev derved større, og Jorden fik bedre Hvile. Andre Fremskridt fulgte med. Agerdyrkningsredskaberne blev bedre og Jordbehandlingen omhyggeligere. Forskellige Steder begyndte man paa Mergling. Under den gamle Landbrugsordning havde Hesteholdet været uforholdsmæssigt stort, Kvægbesætningen lille. Paa Landboreformernes Tid angives det som almindeligt, at der paa en Gaard, 3—6 Tdr. Hrtk. stor, holdtes 2 Vognheste, 4 Plovheste, 2 Køer, 6 Faar og en Griseso. Reformernes Gennemforelse og Hoveriets Indskrænkning formindskede Hesteantallet; den bedre Græsning gjorde det muligt at holde flere Køer. Mange Steder blev Hestebesætningen halveret og Kvægantallet fordoblet. Studeholdet var stadig betydeligt, men Udbyttet dalende. Indirekte bragte det dog store Fordele, krævede ringe Driftsudgifter og gav rigelig Gødning. Studene var Proprietærens Stolthed, og Handelen lokkede ved sine Muligheder for den store Fortjeneste. *Mejeribrug* blev almindelige, men var lidet tilfredsstillende. Paa mange Bøndergaarde blev Mælken opbevaret i Dagligstuen; selv paa adskillige Herregaarde var Mælkestue og Smørkælder slette, Mejerskerne uduelige og urenlige.

Trods Mangler og Vanskeligheder var Landbruget i hurtigt Fremskridt. Et Par Tal skal oplyse Omfanget. Under den gamle Landbrugsordning havde Høstudbyttet været yderst ringe, gennemsnitlig omkring 4 Fold, mindst paa Sjælland og paa Laaland, lidt mere paa Fyn og i Jylland. Ringest stod det til i Bønderbrugene, noget bedre paa Herregaardene. I Almindelighed gav Hovedgaardsjorden 1 à 2 Fold mere end Bondejorden. Fra alle Sider lød der Klager over Kornets Usselhed. I Tiden omkring 1800 kunde man paa Bøndergaardene regne med 5 Fold, paa Herregaardene med ca. 7. Forskellen mellem Sjælland og de andre Landsdele var ikke alene udlignet; Øerne synes endogsaa at have faaet et Forspring. Samtidig var Kornet blevet adskilligt renere. Opdyrkning af ny Arealer forøgede Udbyttet. Allerede inden Reformerne var man begyndt at rydde Krat og udtørre Moser; senere fik det Betydning, at Overdrevene blev taget under Plov. Altsammen forøgede det Landets Kornproduktion. Ved det 18. Aarhundredes Midte kan den anslaas til ca. 4½ Mill. Tdr.; i Begyndelsen af det 19. til mellem 8 og 9 Mill. I et lignende Forhold voksede Kvægbesætningerne. Efter en Tælling i 1774 havde Landet ca. 280,000 Stk. voksent Hornkvæg; i Begyndelsen af det 19. Aarhundrede var Tallet fordoblet.

Til syvende og sidst bliver det afgørende Spørgsmaal, om Landbefolkningens Velstand forøgedes. Svaret lyder noget forskelligt for de forskellige Klasser.

Husmændene, som ved Landboreformerne fik tillagt en Jordlod, opnaaede deres Parf af den almindelige Opgang. Maatte de derimod *købe* deres Lodder, havde de Vanskeligheder ved at forrente den høje Købesum. Tidligere er det omtalt, at de mange, der ikke selv ejede deres Huse, som en Del af Afgiften maatte yde Arbejde paa Herre- eller Bøndergaardene. Et nyt Hoveri voksede derved frem, delvis med de samme sociale Følger som det tidligere. Loven fastsatte Husmandens Arbejdstid til 10 Timer. Man har dog Eksempler paa Kontrakter, der forpligtede dem til at give Møde 2—3 Timer før Solens Opgang og blive ved længe efter dens Nedgang. Ikke alene over Herremændene klagedes der; ogsaa Bonderne kunde være haarde Arbejdsgivere. De færreste af Husmændene havde Husene i Livsfæste; de fleste sad som Lejere paa Opsigelse. Navnlig i Midtsjælland var dette almindeligt. Mange Skrøbeligheder ved det gamle Fæsteforhold vendte derved tilbage. Den retslige Afhængighed var sikkert mindre, den økonomiske til Gengæld større. De jordløse Husmænd levede udelukkende af Daglejerarbejde. De jordbesiddende delvis. Ganske vist voksede Arbejdslønnen, fra 1788—1807 gennemsnitlig 50 %. Da samtidig alle Livsfornødenheder blev dyrere, var Fortjenesten i Virkeligheden dog ikke bleven større. Indvandring og den stærke Folketilvækst havde forøget Tilbudet paa Arbejdskraft og trykkede Arbejdslønnen. Prisen paa Livsfornødenheder svinger desuden hurtigere og lettere end Lønningerne. Fra mange Steder klages der da ogsaa over Husmændenes haarde Kaar og Fattigdom. Navnlig for de gamle og uarbejdsdygtige saa det kummerligt ud. Under den tidligere Landbrugsordning havde der været ringe Forskel paa Bonde og Husmand; den sidste var ofte den bedst stillede. Om nogen Kløft var der ikke Tale. Anderledes blev det efter Gennemførelsen af Landboreformerne. Fremtiden fik et nyt socialt Spørgsmaal.

For de faste *Tjenestefolk* blev Vilkaarene bedre. Deres Lønning voksede stærkere end Daglejernes; da de havde færre nødvendige Udgifter, kunde den almindelige Prisfordyrelse ikke opveje Stigningen. Da Bønder og Tjenestefolk spiste sammen, fik de Del i deres Husbønders forbedrede Levemaade.

Herremændene fik forøgede Indtægter, men havde ofte Vanskelighed ved at rejse de store Kapitaler, som var nødvendige til Reformernes Gennemførelse. Deres Forrentning og Afdrag lagde Beslag paa mange Penge; den høje Folkeløn ramte dem haardt. Da den store Nedgang begyndte, og en voldsom Krise brød ind over det danske Landbrug, viste det sig, at Storgodsejerne kun havde ringe Modstandskraft.

For *Bondebefolkningen* var der utvivlsom Opgang. Endnu i 1770'erne og 80'erne hører man Klager over deres slette Kaar. Ekstraskatterne var vanskelige at udrede, de mange Vejarbejder en betydelig Byrde. Ganske vist anrettede Kvægsygen færre Ødelæggelser end i de foregaaende Tiaar; 1769—72 forvoldte den dog stadig betydelige Tab. 1778 mistede Langeland en Tredjedel af Kvægbesætningerne. Adskillige Steder viste Reformerne hurtigt deres heldbringende Virkninger; paa andre følte man Overgangstidens Vanskeligheder. F. Eks. i Koldinghus Amt faldt det Bønderne svært at udrede Købesummerne. Modsætningen mellem Proprietærer og Fæstere gav sig jævnlige Udslag, undertiden i langvarige Processer, undertiden i Opsætsighed og Optøjer. Fra Slutningen af 1780'erne og i 90'erne blev Forholdet betydeligt bedre. Prisstigningen forøgede Indtægterne og gjorde Udgifterne lettere at bære. Skatterne mærkede man mindre. Omkring 1731 skal de have udgjort næsten 9 % af Hartkornets Salgsværdi; omkring 1800 alene 2 %. Afløsningen af Hoveriet og Forrentningen af Købesummerne, Omkostningerne ved Udskiftning og Udflytning krævede mange Penge; de stigende Priser paa Korn og Landbrugsprodukter gav dog endnu flere. Jo højere Priserne steg, desto større blev Overskuddet.

Sjællandsk Bondepar fra Løve Herred. Farvelagt Stik af Rieter c. 1805. Folkemuseet.

Følgen var en forbedret Levefod. *Boligerne* blev større og sundere, *Kosten* rigeligere og mere solid. Efterhaanden forsvandt de lerklinede Beboelseshuse, de usle og faldefærdige Lader og Staldbygninger. Værelsernes Antal blev flere, Bohavet rigere. Jernkakkelovne og Stueure,

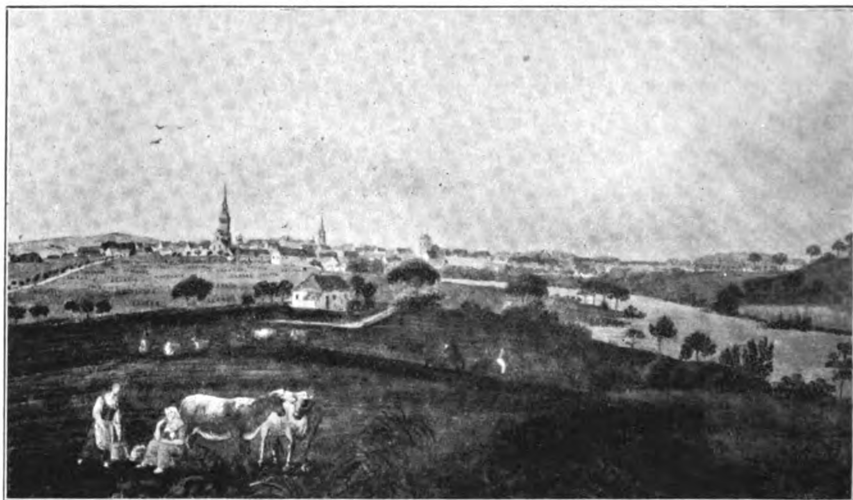
Dragkister og Slagbænke blev almindelige. Stabler af Lagner og Linned, Dækketøj og Dyner vidnede om Kvindernes Husflid, udskaarne Hasper og Mangletræer om Karlenes. I et Skifte efter en fynsk Gaardmand blev Boet 1791 vurderet til 1050 Rdl. *Klædedragten* blev rigere. Omtrent ved samme Tid efterlod en ung fynsk Bondepige 6 Hørgarns Hovedklæder, 12 Korsklæder, 14 Lin, 4 Silke- og 4 Sirtseshuer, adskillige Tørklæder, hvide og tærnede Hørgarns Forklæder, 4 Par Halværmer, 1 sort Kyse, 1 grøn Damaskes, 1 Kattuns og 1 blaa Kaabe, Veste og Skørter i alle Farver. Bevarede Billeder viser Bøndernes brogede Festdragter, Knæbenklæder, blaa Strømper og rødstribet Hue; Sølvknappernes Mængde røber deres Velstand. Til alle Tider har Bønderne ved Jul og Nytaar, ved Bryllup og Barsel fejret Gilder med mange Retter og Mængder af Mad. Beretninger fra de forskellige Dele af Landet fortælles overensstemmende, at de i Opgangstiden blev endnu overdaadigere. Altsammen viser det, at Bøndernes Kaar blev forbedret, deres Velstand større. Og hvad mere var, det drejede sig ikke om forbigaaende Konjunkturer. Vor Bondestands Historie i de følgende Aartier lægger for Dagen, at der i de gode Tider var skabt en Landbrugsordning, der ogsaa kunde taale faldende Priser, og fostret en Bondestand, der evnede at bære Modgang.

3. **Bybefolkningen.**

Ogsaa Byernes Indbyggere havde gode Kaar. Deres Erhverv var i Fremgang, deres Indtægter i Vækst. For en Del var det Følgen af Landbrugets Udvikling. Den større Korn- og Kvægproduktion gav forøget Omsætning, den voksende Købeevne Trang til flere Fornødenheder. For en Del var det en Virkning af Forholdene i det internationale Erhvervsliv. De europæiske Krige skabte særlige Muligheder for Handel og Søfart. Mellem Land- og Byerhvervenes Vilkaar var der dog store Forskelligheder. Fremgangen for de første var jævn og stadig, for de sidste urolig og voldsom; Landbefolkningens Velstandskurve bevægede sig opad uden Svingninger, Bybefolkningens gennem Fald og Spring. Landbrugets Konjunkturer var til Fordel for næsten hele Landbefolkningen og samtlige Landsdele, Byerhvervenes Fremgang var forskellig for Borgerskabets forskellige Dele og for Hovedstaden og Provinsbyerne.

Sikkert nok var Forholdene smaa i de fleste danske *Købstæder;* fra mange af dem lød der Klager over Fattigdom og Næringsløshed. Nu som før var det deres væsentligste Opgave at besørge Handelsomsætningen med København og andre Byer, modtage Bøndernes Korn og

Kvæg og atter afsætte det, det første særlig i Norge, en Del af det sidste i Udlandet. Haandværk og Industri arbejdede for den nærmeste Omegn, kun i de færreste Tilfælde for et større Marked. Handsker fra Randers og Odense var en af de faa Eksportvarer. Alene Kødudførslen var delvis afhængig af Udlandets Efterspørgsel, derfor større i Krigsperioderne, mindre i Fredstider. Indtægterne var dog utvivlsomt stigende. Bøndernes større Velstand forøgede deres Trang til Købmands- og Haandværksvarer. Den frisindede Handelslovgivning lettede baade

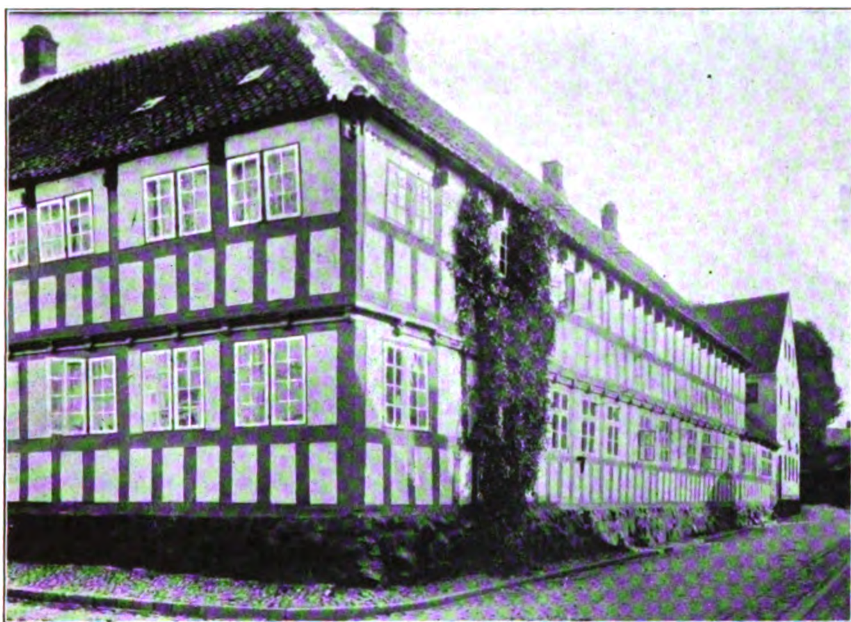
Odense set fra Øst.
Farvelagt Lithografi af S. Lange 1805.

Korn- og Kvægeksporten. Navnlig i Aalborg var der et livligt Handelsrøre, dog ogsaa i Randers og andre jyske Byer. 1781 havde Købstædernes samlede Indførsel en Værdi af 261,000 Rdl., deres Udførsel af 501,000. Godt en halv Snes Aar senere var der Tale om adskilligt mere. Alene fra Jylland blev der i 1794 eksporteret for 740,505 Rdl. Aalborg alene havde i det samme Aar en Udførsel paa 183,300 Rdl. I Tallene er endda ikke medregnet Korneksporten til Norge. Den større Velstand satte Spor i Borgernes daglige Liv og i Byernes Udseende. Den offentlige Interesse fik mere Vingefang, de selskabelige Forhold et større Sving. Efter københavnske Forbilleder oprettedes der Klubber. I Odense var der regelmæssige Teaterforestillinger, i Begyndelsen tyske, siden danske. Adskillige store og velbyggede Købmandsgaarde rundt om i Købstæderne vidner endnu om Datidens Velstand. I de kommunale Forhold skete der væsentlige Fremskridt. Rundt om i de fleste Byer blev der indsat „elegerede“ Mænd, seks eller tolv af Borgerne valgte

Repræsentanter, som kontrollerede Magistraterne, øvede Indflydelse paa Skatternes Fordeling og paa Anvendelsen af Byernes Penge. Paa forskellig Maade mærkes det, at Borgerskabet havde Interesser udover Bod og Hjem. I flere Tilfælde var det jævne Borgere, som tog Initiativet til Forbedringer og Nyanlæg ved Byernes Havne.

Endnu større var Forandringerne i *Landets Hovedstad.*

I de mørkeste Farver har Guldberg en Gang i et Brev skildret Til-

Købmandsgaard i Grenaa.
Fotografi.

standene umiddelbart efter Struensees Fald. Byen, skriver han, var ganske i Forfald, Ejendomspriserne var formindsket med en Tredjedel, Borgerne forarmet og Haandværkerne uden Beskæftigelse. Beskrivelsen er sikkert overdreven og et Udslag af Forfatterens Tilbøjelighed til at skabe Baggrund for hans egen Virksomhed. Noget var der dog om det. Endnu i 1775 hører man, at Fattigvæsenet maatte understøtte næsten 9,000 Mennesker. En Menneskealder senere var Billedet væsentlig forandret. Bestandig var der mange fattige, men samtidig en betydelig og udbredt Velstand, hos enkelte en overordentlig Rigdom. Alle Erhverv var i Fremgang. Understøttelserne ophjalp Fabriksindustrien, der gav Beskæftigelse til mange Hænder, den opblomstrende Handel og Skibsfart skaffede rigelig Fortjeneste til andre. Desværre mangler der

statistiske Oplysninger, som kan maale Velstandsforøgelsen. Man maa holde sig til almindelige Beskrivelser og ydre Tegn. Vel det vigtigste er Forandringen i Byens Udseende; den rivende Byggevirksomhed, som omformede store Dele af Hovedstadens Kvarterer, skabte det Præg af borgerlig Velstand, den bevarede langt ned i det 19. Aarhundrede. Hovedstadens store Brand i 1795 var utvivlsomt en Nationalulykke, som tærede haardt paa dens Velstand. 983 Ejendomme blev Flammernes

Københavns Brand 1795.
Stik af Lahde.

Bytte, 26 % af det samlede Antal. Forsikringssummen udgjorde 4½ Mill. Rdl., Værdien af det ødelagte endnu mere. Ikke mindre end 5770 Personer var bleven husvilde. Branden havde dog ogsaa heldbringende Virkninger. Snævre Gyder og elendige Huse forsvandt. Den mærkelige Hast, hvormed Byen blev genopført og atter kom paa Fode, er samtidig det mest talende Vidnesbyrd om dens Velstand.

Fra mange Sider var der i tidligere Aar bleven fremsat Klager over *Dagliglivets* Kedsommelighed. Navnlig de fremmede var misfornøjede med de selskabelige Forhold. De forskellige sociale Kredse levede deres særlige Liv uden gensidig Forbindelse, Adelen og Embedsstanden for sig, Handelsmatadorerne for sig. Med Universitetets og Litteraturens Mænd havde de ringe Berøring. Mad og Drikke var de væsentligste

Interesser, Kortspil den almindeligste Underholdning. I Aarhundredets sidste Aartier spores Forandringen. Tidens Reformer og store Begivenheder satte Sindene i Bevægelse, fremkaldte Trang til Meningsudveksling og paavirkede Selskabslivet. Navnlig vakte det Røre i velstaaende københavnske Kredse, da en Række Franskmænd som Repu-

Fornemt københavnsk Borgerhus fra 18. Aarhundredes Slutning (paa Vandkunsten). Fotografi.

blikkens Udsendinge kom til Byen og ved deres Nærværelse satte Fart i Borgerskabets Franskbegejstring. I samme Tidsrum fik Hovedstaden sine første *Saloner*. Hos Ernst Schimmelmann, om Vinteren i hans Palæ i Bredgade, om Sommeren paa Sølyst ved Strandvejen, traf den højeste Embedsstand sammen med Diplomatiets Medlemmer, med notable Tilrejsende og med Aandslivets Repræsentanter. En anden Kreds mødtes hos Handelsmanden *Constantin Brun* og hans Hustru, Digterinden *Frederikke Brun*, født Münter. I begge Huse var det væsentlig Udlændinge, i hvert Fald Byens tyske Koloni, som gav Tonen an. Ogsaa

i jævnere og danske Kredse spores Forandringen. Teatret blev i disse Aar Genstand for almindelig Interesse. Ny Stykker var Begivenheder, som fremkaldte Drøftelse og undertiden livlige Pressefejder. Rundt om i de private Hjem dyrkedes Privatkomedien. Først og sidst var det dog *Klublivet,* som prægede Tiden. Største Parten af Medlemmerne tilhørte den yngre Embedsstand eller var velhavende Handelsmænd; efterhaanden kom Litteraterne med. Alverden kender det typiske Tidsbillede: Kredsen af brave Borgerfolk, samlet om den dampende Punchebolle, prisende Venskab og Borgerdyd og syngende Vinens Lov. Sikkert nok havde Klubberne deres uheldige Sider, drog Folk fra Hjemmene og fristede til Drik, fostrede Kandestøberier og ørkesløs Lediggang. Samtidig fremmede de utvivlsomt Samkvemmet mellem de forskellige Befolkningsklasser og forøgede deres Almeninteresser. Adskillige af dem dyrkede Musik og Privatkomedie; i andre samledes man om politiske og litterære Emner. „Drejers Klub" var Midtpunkt for en udbredt offentlig Mening og i det stille en Støtte for Reformpolitikkens Gennemførelse. „Norske Selskab" har haft en væsentlig Betydning for Genopvækkelsen af norsk Nationalaand.

Værelse i Erichsens Palæ, nu Handelsbanken, i København.
Fotografi.

Velstandsfremgangen var større i Hovedstaden end i Købstæderne. Ligesaa uensartet var den for Bybefolkningens forskellige Klasser.

Om *Haandværkerne* fældedes i Almindelighed en ugunstig Dom. De arbejder dyrt og langsomt, hedder det, slet og uden Smag. De er mindre flittige end de engelske, mindre sparsommelige end de hollandske og tyske. I Læreaarene maa de løbe Ærinder, som Svende efteraber de Mesteren. Ingen viser Initiativ, og ingen Tilbøjelighed til Frem-

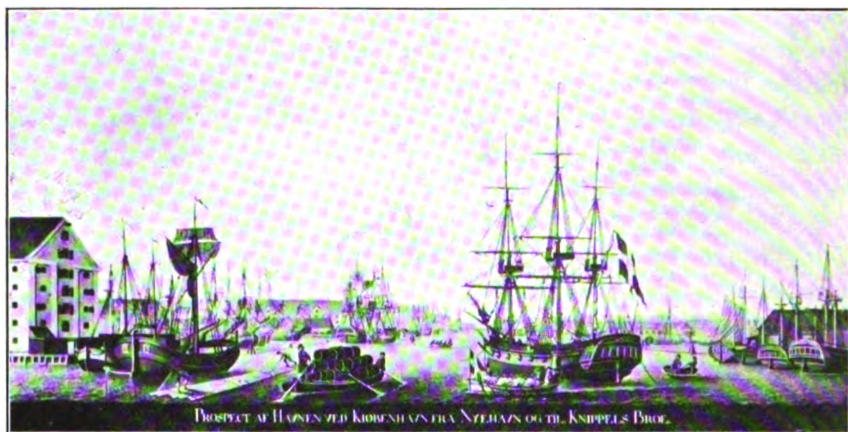
skridt. Billedet er sikkert rigtigt, men dog ensidigt. Endnu er der i gamle Hjem bevaret Møbler i Tidens *Louis Seize Stil*, som vidner om betydelig Haandværksdygtighed; det københavnske Porcelæn var allerede dengang berømt for sin Skønhed. Haandværkerne fik deres Part af den almindelige Fremgang. Gennemgaaende synes deres Arbejdsfortjeneste at have holdt Trit med den almindelige Prisstigning. Snarest har den været større. Hovedstadens Brand og paafølgende Genopførelse gav Sysselsættelse for mange Hænder og satte Lønnen i Vejret. „Hvad Svendene foreskrev," erklærede Københavns Stadskonduktør, „maatte Bygherren rette sig efter og betale, hvad der forlangtes, og endda være tilfreds, at de ikke forlod Arbejdet, naar Bygherren ikke gav i Drikkepenge og Brændevin ligesaa meget som Daglønnen". Med den lange Arbejdstid, om Sommeren i Reglen 12 Timer, slog man sig rolig til Taals. Derimod voldte Lønforholdene adskillige Stridigheder. Den store Arbejdsnedlæggelse i 1794 vidnede om, at der var Røre i Svendenes Rækker og Grobund for ny Ideer. Om dens Virkning er der talt andetsteds (se S. 159 ff).

Industrien var som det forkælede og forvænnede Barn. Hæget og dæget af omsorgsfulde Formyndere kunde den trives og blomstre op; overladt til sig selv sygnede den hen og gik til Grunde. Varerne var dyre, oftest slette, derfor vanskelige at afsætte. Struensees Inddragning af de fleste Industriunderstøttelser medførte en omfattende Krise. De københavnske Silke- og Uldfabrikker havde tidligere beskæftiget 5,739 Arbejdere; ved hans Fald var Tallet nede paa 3,656. Det Guldbergske Styre — og de gode Konjunkturer — bragte ny Opgang. Fra 1773—75 forøgedes Fabriksarbejdernes Antal med 370; Varernes Produktionsværdi voksede i 1774 med 62,000 Rdl., Afsætningen til Norge 1774—77 til det 4-dobbelte. Ved Midten af 1780'erne var der 6,700 Arbejdere beskæftiget i de københavnske Tekstilfabrikker, næsten 13,000 i samtlige danske Fabrikker. Toldforordningen af 1797 blev i næsten alle Industrikredse opfattet som et nyt ødelæggende Slag. Fra alle Sider lød der Klager over dens Bestemmelser, Spaadomme om dens Følger. Virkeligheden gjorde dog mange til Skamme. Kun enkelte Industrier blev slaaet ned, for andre blev det en Fordel, at det ny Toldsystem formindskede Smugleriet. Inden for Arbejdsorganisationen var der allerede tidligere indledet en Udvikling, som undergravede de gamle Lavsformer. Paa mange Maader mærker man den voksende Industrialisering og Kapitalisering. I betydelig Udstrækning anvendte man ufaglærte Arbejdere, som enten arbejdede paa Mestrenes Værksteder eller i deres eget Hjem; jævnlig var det Kapitalejere uden for Lavene, som ejede Raastoffer og Maskiner.

Handel og *Skibsfart* var Bybefolkningens store Indtægtskilde. Til

den sidste Halvdel af det 18. og Begyndelsen af det 19. Aarhundrede knyttes endnu Erindringen om en Glans og Herlighed, som de følgende Aartiers Fattigdom gjorde end mere straalende. I brede Floder flød Guldet sammen i Handelsmændenes Pengekister, i Smaabække strømmede det videre ud over det danske Samfund. „Den glimrende Handelsperiode“ blev Tidens historiske Betegnelse.

Handelsflaadens Størrelse giver en Maalestok for Skibsfartens Omfang. 1766 ejede Danmark 619 Skibe med 16,341½ Kommercelæster (2 Kommercelæster = 1 Ton), 1784: 1083 Skibe med 42,954½ Kl. Skibs-

Københavns Havn c. 1800.
Akvarel paa Frederiksborg.

antallet var vel ikke vokset saa særligt, til Gengæld Drægtigheden. At de enkelte Skibe blev større, var det talende Vidnesbyrd om, at Handelsmarinens Aktionsradius var udvidet. Fra Slutningen af 1790'erne indtraadte et mægtigt Opsving. Lige til Krigsudbruddet i 1807 vajede Danebrog over omkring 2,400 Skibe paa mindst 10 Kl. med en samlet Drægtighed paa mellem 120,000 og 136,000 Kl. og en Besætning, der for alle Statens Fartøjer — store og smaa mellem hverandre — svingede mellem 16,697 og 21,385 Mand. 1805 naaedes Højdepunktet: 2,529 Skibe med 135,767$^{5}/_{6}$ Kl. Den dansk-norske Handelsflaade var højst ulige fordelt mellem Landets Hoveddele. F. Eks. 1804 raadede det egentlige Danmark over 560 Søskibe med 28,408 Kl., Norge over 1081 Skibe med 62,829$^{1}/_{12}$ Kl., Slesvig 404 med 19,155$^{1}/_{8}$ og Holsten 200 med 13,465$^{1}/_{3}$ Kl. Efter en Beregning, foretaget paa Grundlag af Læstetallene, var 22,9 % hjemmehørende i Danmark, 50,7 % i Norge, 15,5 % i Slesvig og 10,9 % i Holsten. Af de kongerigske Byer raadede København over en betydelig større søgaaende Tonnage end alle Landets

Købstæder tilsammen. 1766 hørte 183 Skibe (10,545 Kl.) til i København, 1782: 340 (28,770 Kl.), 1804: 334 (23,760½ Kl.). De øvrige Byer havde i 1782: 7,596 Kl., 1804: 4,647½ Kl. Sidstnævnte Aar kom Aalborg næst i Rækken: 65 Skibe med 1,302 Kl., derefter Aarhus: 34 med 698 Kl., Randers: 26 med 798½ og Horsens: 20 med 383. I Hertugdømmerne havde Flensborg og Altona en lignende Stilling som København i Danmark, i Norge var Handelsflaaden ligeligere fordelt end i Monarkiets øvrige Dele. Af Hovedstadens Skibsredere var *Asiatisk Kompagni* det største. 1797 havde det 9 Skibe paa tilsammen 3,032 Kl. Huset *Duntzfeldt* havde flere Skibe, men mindre Tonnage, *de Coninck* 7 med 1000 Kl. Maalt med Nutidens Maalestok er Tallene smaa og ubetydelige, med Datidens Forhold for Øje var de store og imponerende.

Frédéric de Coninck.
Maleri af Jens Juel. Frederiksborg.

Vor egen Slægt har fornylig gennemlevet en økonomisk Opgang, som næppe var mindre end det 18. Aarhundredes. Dengang som nu viste det sig, at den kun var forbigaaende. Paa den store Stigning fulgte det dybe Fald, paa den store Fortjeneste de store Tab. I begge Perioder var Op- og Nedgangen en Følge af Erhvervslivets Karakter. Hverken dengang eller nu var det Landets Produktion, som skaffede de store Indtægter. Dengang som nu var det forbigaaende udenrigspolitiske Konjunkturer, der aabnede de rige Muligheder.

Mindst var det Tilfældet med Landets Provinshandel. I Korn- og Kvægproduktionens Overskud havde Købstæderne naturlige Udførselsgenstande, som kun i mindre Grad var afhængige af Udlandets politiske Forhold. Norge var et sikkert Marked for Korn, Hamburg og Nordtyskland for Kvæg. Alene det saltede Kød var en udpræget Krigsartikkel. Det bevirkede, at de gik Glip af den store Fortjeneste, — men ogsaa af de voldsomme Tab —, og kun fik deres Part af den almindelige Velstandsforøgelse. Den norske Fisk og Trælast var ligeledes Udførselsgenstande, der baade i Krigs- og Fredstid, — men til skiftende Priser —, var sikker paa at finde Afsætning. Anderledes laa Forholdene i

København. Lovgivning og politiske Forhold havde gjort Hovedstaden til Landets Midtpunkt for Storhandel og oversøisk Skibsfart. Som Regeringsstad med Garnison og en talrig Befolkning rummede den særlige Afsætningsmuligheder; den havde Børsen og Banken, var Stabelplads for Handelen paa Færøerne og paa Grønland og Transitsted for de ost- og vestindiske Varer. Det var en Selvfølge, at den blev Sæde for de store Handelskompagnier, og en Nødvendighed, at de private Storhandelsmænd slog sig ned bag dens Volde. Under normale Forhold havde dens Handel og Skibsfart begrænsede Muligheder. Industrien gav en ubetydelig Udførsel, og de høje Toldsatser indskrænkede Indførslen. Til det indenlandske Forbrug drejede det sig væsentlig om Kolonialvarer, Raa- og Hjælpestoffer, Kul, Jern og Trælast, Hør og Hamp, Tobak og Vin. Kun for et Par enkelte store Handelsgrene var der skabt Grundlag for en international Handel, som overlevede alle Svingninger. Det asiatiske Kompagni — efterhaanden også en Række private Redere og Handelsmænd — havde i Tidens Løb faaet et saa fast Greb i den ostindiske og kinesiske Handel, at de bestandig kunde fastholde deres Markeder. Talmæssige Oversigter, udarbejdet af Datidens Told- og Handelsdepartementer, viser Omsætningens Omfang og Ejendommeligheder.

Som tidligere omtalt fremkaldte den nordamerikanske Frihedskrig det første store Opsving. 1775 havde den samlede *Indførsel* fra Europas forskellige Lande en Værdi af 1,493,030 Rdl., 1780: 2,073,485 Rdl., 1783: 2,574,225 Rdl. Fra det første til det sidste Aar var Forøgelsen over 1 Mill. Rdl. eller mere end 72 %. Endda er ikke medregnet de asiatiske Varer og heller ikke de store Mængder, som blev lagt i Transitoplag og genudført, uden at Toldvæsenet havde Lejlighed til at konstatere deres Omfang. Hovedstaden tog største Parten af den samlede Import, 1772—76: 86 %, 1780—84: 90 %. En Oversigt over de vigtigste Indførselsartikler — i 1782 — viser, at Kaffen var langt den største: for 1,268,000 Rdl. En Del blev selvfølgelig forbrugt i Landet, det meste dog sikkert genudført. I de samme Aar voksede *Eksporten.* Af indenrigske, derunder vestindiske Varer, udførtes 1775 for 1,211,089 Rdl., 1780: 1,635,313 Rdl. og 1783: 2,784,619 Rdl. Stigningen udgjorde over 1½ Mill. Rdl.. eller næsten 130 %. Sammenligner man Tallene for København og det øvrige Land, viser det sig, at Hovedstaden til at begynde med havde en ringe Overvægt: 1775 var Tallene henholdsvis 748,000 og 463,000 Rdl., 1783 derimod 2,534,000 og 251,000. Det var alene København, der var i Stand til at udnytte de store Chancer. En nærmere Betragtning viser, at det var Omsætningen af de vestindiske Produkter, som betingede Opgangen. I 1782 havde den samlede Eksport en Værdi af 3,130,400 Rdl.; deraf udgjorde de vestindiske Va-

rer ikke mindre end 2,683,000 Rdl. Med Sukker og Kaffe forsynede København Sverige og Østersølandene, Nordtyskland og delvis Frankrig.

Med den voksende Omsætning fulgte forøget Skibsfart. I 1770 var der til Hovedstaden ankommet 3,573 Skibe, i 1783 5,100 foruden 5 Kina-, 9 Ostindie- og 127 Vestindiefarere. I Havnen var der et bølgende Liv, hvis Mage man ikke havde kendt. Intet Under, at det blev nødvendigt at opføre ny Pakhuse.

Fredsslutningerne 1783 fremkaldte Tilbageslaget. De store Søfartsnationer generobrede deres Markeder og satte de gamle Handelslove i Kraft. Paa ny blev det bekræftet, at en dygtig Handelsstand har lettere ved at udnytte Chancerne end forudse deres Ophør. Pludselig og uventet indtraadte *Krisen*. Allerede i Slutningen af 1782 hørte man de første Klager; snart efter talte Statistikken sit tydelige Sprog. Endnu i 1783 var der til København ankommet 5,241 Skibe; 1789 og 1790 var man nede paa omkring 4,000. Indførslen formindskedes med omkring en Femtedel, Udførslen med endnu mere. 1784 havde Eksporten af indenrigske — og vestindiske — Varer haft en Værdi af 1,749,136 Rdl., 1790 udgjorde den 1,184,780 Rdl. Andetsteds er der fortalt om Krisens Virkninger, Handelskompagniernes Undergang og Forretningsmændenes Vanskeligheder, tillige om Regeringens kostbare Forsøg paa at forhindre en Katastrofe (S. 152 ff).

Revolutions- og Napoleonstidens store Krige bragte atter Opgang. Den kortvarige Krig i 1801 forvoldte kun forbigaaende Tab. Det samme var Tilfældet med Frankrigs og Englands Fredsslutning i 1802. Da de store Søfartsnationer i Maj 1803 genoptog den afbrudte Fejde, vendte Danmark-Norge tilbage i sin vante Stilling som den vigtigste neutrale Handels- og Sømagt. Særlig straalende lyder Lovordene over Tilstanden i 1805. „Med Føje kan dette Aar kaldes et af de lykkeligste, som Dannemarks Handelsannaler kunne fremvise," — skriver Kommercekollegiet i sin Indberetning om dette Aars Handels- og Søfart —, „en uforstyrret Freds- og Neutralitets Nydelse midt imellem en næsten almindelig Krig paa Søen og senere tillige paa Fastlandet kunde ikke andet end frembringe velgjørende Virkninger". Kongerigets Toldindtægter udgjorde 1800: 725,399 Rdl., 1804: 982,711 Rdl., 1806: 1,013,012 Rdl. For hele Monarkiet henholdsvis 1,658,462 Rdl., 2,279,652 Rdl. og 2,378,460 Rdl. For en Del var Fremgangen en Følge af Toldloven 1797; for største Partens Vedkommende var den utvivlsomt en Følge af den almindelige Forøgelse af Landets Ind- og Udførsel. I Tallet paa Skibe, som ankom til København, var der en tilsvarende Opgang. Allerede i 1798 var det 5,994.

Den asiatiske Handel var den største Indtægtskilde. Fra Kina kom der Te og Sago, Sukkervarer og Porcelæn, fra Ostindien Kattuner,

Salpeter og Krydderier. Kun en Del blev forbrugt i Landet, langt det meste vandrede videre til Holland og Rusland, Sverige og Preussen. 1783 havde Importen en Værdi af 5,281,000 Rdl.; i Statens egne Lande afsattes for 406,000 Rdl., i Udlandet for 4,875,000. For Handelsbalancen var den asiatiske Handel den altbestemmende Faktor.

Asiatisk Kompagni havde Eneret til Handel paa Kina og til direkte Indførsel af kinesiske Varer fra Ostindien. Den egentlige ostindiske Handel var derimod fra 1772 bleven fri for alle. Bestandig tog Kompagniet dog Broderparten af Indtægterne. Ydrepolitiske Forhold voldte ofte Tab og benyttedes af det engelsk-ostindiske Kompagni til at skade den ubehagelige Konkurrent. Selskabets Organisation var samtidig mangelfuld og dets Administration omstændelig og kostbar. Et enkelt Underslæb i 1783 beløb sig til ikke mindre end 673,737 Rdl. Trods alle Vanskeligheder var Udbyttet betydeligt. 1775 indførtes der for 1,243,000 Rdl., 1785 for 7,051,000 Rdl. 1793—99 skal Importen have haft en samlet Værdi af over 12½ Mill. Rdl., 1800—07 indbragte de københavnske Auktioner over 16 Mill. Kompagniets Aktiekurser giver et Indtryk af Værdierne, som stod paa Spil. Et enkelt Indskud var paa 500 Rdl., men betaltes i 1781 med indtil 1900. Udbyttet var meget svingende, i Reglen omkring 10 %, i særlig gode Aar 30. Ganske vist er det paastaaet, at talrige Aktier var paa fremmede Hænder, og at Overskuddet derfor kun i ringe Grad kom Landet til gode. I Virkeligheden drejede det sig om en forholdsvis ringe Part.

Legemstor Buste af en dansk Kinafarer, Kaptajn Aldewelt. Udført i Kina c. 1730. Etnografisk Samling. Fotografi.

I *den internationale Fragtfart* fik Danmark sine særlige Chancer. For en Del var det en Følge af, at Kaptajner og Søfolk stod i Ry for Dygtighed og Paalidelighed; i Hovedsagen skyldtes det Krigsforholdene. Kaper- og Krigsflaader formindskede Stormagternes Handel og Skibsfart; navnlig den underlegne Part blev ude af Stand til at opretholde sine Forbindelser. Jo færre Lande det lykkedes at holde sig uden for Kampen, desto rigere blev Danmarks Muligheder, jo klogere og forsigtigere dets Udenrigspolitik, desto talrigere dets Chancer. Alt som den samlede

Tonnagemængde forringedes, steg Fortjenesten. Navnlig Middelhavsfarten var en Rigdomskilde. Da der i Juni 1802 til Triest ankom et lille dansk Skib paa 75 Kl., havde det efter 12 Timers Forløb faaet Ladning til Hamburg paa saa gunstige Vilkaar, at Turen skaffede Ejeren en Fortjeneste paa 12-14,000 Mrk. Banco. Nogle Tal vil vise Skibsfartens Omfang. 1781 ankom der 390 danske og norske Skibe til Amsterdam og 85 til Lissabon. 1788 løb 1320 Skibe ind i 31 europæiske Havne, 1793: 1908. I 1805 blev Skibsekspeditionernes samlede Antal opgjort til 5,585. Østersøhandelen beslaglagde 1,890, Atlanterhavsfarten 1,432; 1,547 gik til Nordsøhavne, 716 til Middelhavets. For en Del besørgede Handelsskibene Fragtfart mellem fremmede Havne, for en Del kombinerede de den med Udførslen af Landets Produkter. De danske og især norske Skibe bragte deres Hjemlands Varer til Syden, søgte derpaa Fragter, hvor Chancerne var gunstige, for endelig at vende hjem med værdifulde Ladninger. Ret almindeligt bragte de norsk og svensk Tømmer og Tørfisk til Holland, Bordeaux og Portugal, hvorfra de hjemførte Salt, Vin, Druebrændevin etc., som gik videre til Sverige og Holland. Fortjenesten var stor, Risikoen dog ikke mindre. I vore Dage er den fordelt paa mange Hænder, i det 18. Aarhundrede var den samlet hos Enkeltmand. Datidens Handelshus var paa een Gang Importør og Eksportør, Skibsreder og Bankier, i mange Tilfælde tillige Assurandør. Hvad enten Indehaveren arbejdede med sin egen Kapital, med private Indskud eller Banklaan, hæftede han for alle Midlerne. Kun i de store Kompagnier havde man en økonomisk Organisationsform, som svarede til vore Dages Aktieselskaber. Fra alle Sider truede Farerne. Med ringe Tilfredshed erfarede de krigsførende, at de neutrale høstede Fordelen af deres Besværligheder. Da Kaperne gjorde deres Land saa store Tjenester, var baade Regeringer og Prisedomstole tilbøjelige til at se gennem Fingre med deres Overgreb. Bestemmelserne skiftede stadig og var tilmed uklare. Selv den ringeste Formfejl i Skibspapirernes Affattelse kunde medføre Opbringelse og Domfældelse. I alle Tilfælde var Processerne kostbare. Efter Frifindelse var det vanskeligt at opnaa Erstatning, endsige faa den udbetalt. Sikkert nok gjorde Regeringen sit Bedste for at værne om Landets Erhverv. Helt kunde den dog ikke raade Bod paa Vanskelighederne; heller ikke lettede det dens Arbejde, at baade Redere og Skippere i adskillige Tilfælde overtraadte de gældende Forskrifter og af de store Fortjenester lod sig lokke ud i mislige Transaktioner. Selvfølgelig er det Eftertiden umuligt i de forskellige Mellemværender at skille Ret og Uret. Adskilligt tyder dog paa, at Verdenskrigens illegitime Handel og Skibsfart har haft et Sidestykke under det 18. Aarhundredes Søkrige. I hvert Fald var det de krigsførendes stadige Klage, at de neu-

trale var Straamænd for deres Modstandere. Navnlig paastod Englænderne, at de danske Skibe transporterede Ladninger, som i Virkeligheden var hollandsk Ejendom.

Danmark-Norges oversøiske og europæiske Handel og Skibsfart var vel i høj Grad afhængig af Krigskonjunkturerne, men dog ikke deres ligefremme Følge. Den livlige *Transithandel*, som i disse Aar bragte en Guldstrøm ind over Hertugdømmerne, skyldtes derimod alene de nordeuropæiske Krige: Franskmændenes Besættelser af de nordtyske Lande og de engelske Blokader. Englænderne vilde gerne ramme deres Modstandere, men ønskede dog ikke helt at afbryde de vante Forbindelser. Hamburg og det øvrige Nordtyskland kunde ikke undvære Tilførsler og var villig til at betale dem dyrt. Masser af Varer, som ellers var gaaet direkte ad Elben til Hamburg, blev nu udlossede i Tønning, Kiel og Lübeck, hvorfra de sendtes videre til deres Bestemmelsessted. Navnlig Tønning blev med eet Slag en betydningsfuld Faktor i den nordeuropæiske Handelsomsætning. Transittolden, som udgjorde 1 % af Varernes Værdi, skal i 1804 og 1805 have indbragt henholdsvis 119,232 og 136,529 Rdl. slesvig-holstensk Kurant. Varer til Værdi af over 25½ Mill. Rdl. har saaledes i Løbet af de to Aar passeret Tønnings Toldkontor.

Med 1807 ophørte de gyldne Aar. Allerede forud sporedes den begyndende Nedgang. Søkrigen blev stedse voldsommere, og Overgrebene mod den neutrale Handel bestandig flere. I 1806 udstedte Napoleon Dekretet om *Fastlandsspærringen*, og nogle Maaneder senere svarede Englænderne med „Order in Council". Snart efter udbrød Danmarks Krig med England, der hidførte Katastrofen.

I de følgende Krigsaar svandt Rigdommen bort, tilsyneladende uden at efterlade sig Spor. Alligevel har „den glimrende Handelsperiode" haft sin varige Betydning, som ikke kan maales med Guldstrømmen, der flød ind over Landet. Ved det 17. Aarhundredes Midte havde Danmark haft Tilløb til en Borgerstand, hvis sociale Betydning vejede til ved Siden af den store Jordbesiddelse. Under Kampene forud for Enevældens Indførelse havde den tillige spillet en politisk Rolle. I Slutningen af det 18. Aarhundrede naaede Borgerstanden atter frem. Handelens og Skibsfartens Opblomstring skabte en Respekt for de borgerlige Erhverv, som gik i Arv til Efterslægten. Samtidig spores det svagt, at det borgerlige Element var ved at vinde Indpas i Regeringen og den højeste Embedsstand. Handelsmændene er bleven vigtige, og deres Luksus er paa sit Højdepunkt, skriver Charlotte Schimmelmann i Slutningen af 1797. Bemærkningen aander Kritik af Tidens ny Rigmænd, men var tillige Udtryk for Fødselsaristokratiets sociale Uvilje mod den ny Overklasse, der begyndte at gøre sig gældende.

SYVENDE AFSNIT.

NATIONALE FORHOLD. HERTUGDØMMERNE. NORGE.

Ethvert større Tidsrum af et Folks Historie rummer paa een Gang en Afslutning og en Begyndelse — Indhøstningen af en Sæd, som er lagt af den forudgaaende Generation, og Saaningen af den ny, som modnes i en følgende. I Reglen er det den første, som giver Tidsalderen dens Præg, undertiden er det dog den sidste, som er den betydningsfuldeste. I det 18. Aarhundredes første Halvdel tilvejebragtes Forudsætningerne for den dansk-norsk-tyske Helstat. I den sidste stod den i sit fulde Flor, hvilende fast paa Folkedelenes Samfølelse, deres fælles Stolthed over Rigets Glans og deres fælles Kærlighed til den enevældige Kongemagt og dens Repræsentanter. Samtidig forberedtes dog allerede Modsætninger, som skulde bringe Bygningen til Fald, og voksede der Kræfter frem, som skulde skabe ny Vilkaar for Folkenes nationale og politiske Liv. I Norge foregik en stille Vækst, som tilvejebragte Betingelser for statslig Uafhængighed, i Danmark og Hertugdømmerne fødtes der Strømninger, som i en følgende Tidsalder skulde sprænge Fællesskabet.

1. Dansk og Tysk. Hertugdømmerne.

Først ved det 19. Aarhundredes Midte blev Riget en dansk Nationalstat; indtil da rummede det forskellige *Nationaliteter*, som havde samme Hjemstavnsret. Danske og Tyske, Nordmænd og Islændere var alle Undersaatter med lige Rettigheder og Pligter. Alle bar de deres Part af Statens Byrder, og alle havde de til Gengæld Krav paa Andel i Afgørelsen om dens Anliggender. Indtil ud over det 18. Aarhundredes Midte levede de forskellige Nationaliteter i fuldkommen Harmoni. Fra Nordkap til Elben følte man sig som „Danske“. Om bevidste nationale Modsætninger var der ingen Tale. I sit Væsen var Helstaten unational. Uden Hensyn til Sprog og Hjem, i Ind- og Udland søgte

Enevoldskongerne deres Embedsmænd og fornemste Raadgivere; hvor de fandt egnede Kræfter, tog de dem i deres Tjeneste. Franskmanden Saint Germain førte i 1762 Befalingen over den danske Hær, og Svejtseren Reverdil blev Christian VII's Lærer; mangfoldige Steder i dette Værk er der nævnt Eksempler paa, at tyskfødte Udlændinge fik Sæde i Kongens Raad og i de højeste Embedsstillinger. I sin Form blev Helstaten væsentlig tysk. Talmæssigt var Rigets tyske Befolkning den svageste, kulturelt og økonomisk var den overlegen. Hertugdømmernes Landbrug var forud for Kongerigets, og deres Velstand derfor større. De holstenske Adelsmænd var i Almindelighed dygtigere end deres danske Standsfæller og besad større Kundskaber. Traditioner og særlige Privilegier forøgede deres Selvfølelse. I lange Tider øvede det sin Virkning, at Enevoldskongerne nærede Mistillid til den kongerigske Adel, paa hvis Nederlag de havde opbygget deres Magt. Af de indkaldte Udlændinge var de fleste tyskfødte. Fælles Religion og talrige Slægtsforbindelser byggede en Bro, ad hvilken mange vandrede ind over Statsgrænsen. Dybest set er det maaske Forklaringen, at tyske Mænd, indfødte saavel som fremmede, i højere Grad end Landets danske Overklasse har følt de forskellige Tiders Krav. I det 17. Aarhundredes sidste Aartier blev de den unge Enevældes ivrige Tjenere; i det 18. Aarhundredes anden Halvdel var de Reformernes virksomste Forkæmpere.

I Aartierne omkring det 19. Aarhundredes Begyndelse spores de første Tegn til, at Vandene var i Færd med at skilles. Stadig mere vokser i tyske Kredse den bevidste *Samfølelse med den tyske Kulturnation.* Tysk Digtning og Tænkning har i disse Aar sin store Blomstring. *Goethe* og *Schiller, Kant* og *Fichte,* senere de tyske Romantikere giver Udtryk for alle Tyskeres Tanker og Længsler. Kampene mod Napoleon styrker den tyske Folkebevidsthed og vækker Trangen til paa det tyske Folk at bygge den tyske Stat. Det vaagnende Fællesskab rækker ud over Statsgrænserne. Ogsaa i det danske Rige vækker det Genlyd. I Begyndelsen er det alene Enkeltmænd, der bliver grebne af Stemningerne, først efterhaanden naar de frem til større Kredse. I lange Tider kan de forenes med Troskab mod det danske Rige; først langt ind i det 19. Aarhundrede fører de til Brud med den bestaaende Statsordning. Ogsaa i det *danske* Folk gik der tilsvarende Strømninger. Langsomt vaagnede det til Bevidsthed om sine nationale Ejendommeligheder; stadig stærkere blev dets Kærlighed til Modersmaalet. *Holberg, Johannes Ewald* og *Oehlenschläger* talte dets Sag; navnlig de sidste knyttede Traaden med dets nordiske Fortid. Længe var det en litterær Bevægelse, begrænset til en snæver Kreds; først gennem Grundtvigs folkelige og religiøse Vækkelse kom flere under dens Ind-

flydelse. Efterhaanden som Borgerne og Bønderne vandt frem i økonomisk Velstand, voksede deres nationale Selvbevidsthed.

Om nogen Nationalitetskamp var der endnu ikke Tale, kun om de svage Begyndelser til en *national Modsætning*. Danskerne klagede over det tyske Elements Overvægt og dets Sprogs uberettigede Forrang. Tyskerne følte sig ilde berørt over Kritikken og anede en Tilbøjelighed til at underkende deres Berettigelse. Inden for Regeringskredse øvede personlige Forhold og politiske Uoverensstemmelser deres Indflydelse. Enkedronning Juliane Marie var vel en fremmed, men stræbte at blive eet med det danske Folk; Arveprins Frederik er den første af vore Enevoldsprinser, som har faaet en dansk Opdragelse; Guldberg var en jævn dansk Mand, og Schack-Rathlou hørte til den kongerigske Adel. Over for dem stod den Bernstorff-Reventlow-Schimmelmannske Familiekreds, tysk i Dannelse og med sit sociale og politiske Rygstød i det holstensk-tyske Fødselsaristokrati. Modsætningen var først og fremmest politisk, og Landbosagen det vigtigste Stridsspørgsmaal. Den nationale Forskel spillede dog sin Rolle og gav den Farve. Guldberg klagede over den ubillige „Holsteinismus"; i den Bernstorffske Kreds spottede man til Gengæld over hans „Danizismus". Ikke uden Grund talte man om et „dansk" og et „tysk" Parti.

Omskiftelserne inden for den øverste Statsstyrelse svarer til Ændringerne i Regeringens Nationalpolitik. Havde den Guldbergske Periode en overvejende dansk Karakter, fik den følgende en tilsvarende tysk. Efter 1797 spores paa ny den danske Tendens.

En Række vigtige Foranstaltninger vidnede straks efter 1772 om Regeringens nationale Sindelag. Allerede i Forordningen af 13. Februar 1772, som bestemte Hovedlinjerne for den fremtidige Styrelsesordning, blev det udtrykkelig kundgjort, „at alting herefter (det alene undtagen, som angaar vore tyske Provinser) skal søges, behandles, foredrages og udfærdiges i det danske Sprog". I Hovedsagen blev det kun udtrykkelig fastslaaet, hvad der — Militærstyrelsen fraregnet — havde været den administrative Praksis inden Struensees Ophøjelse. Den formelle Beslutning var dog en tydelig Understregning af Regeringens Hensigter. Med Indførelsen i 1772 af dansk Kommandosprog i Hærens samtlige Afdelinger (se S. 168) betonede man endnu stærkere Helstatens danske Karakter. Først og fremmest var det dog *Indfødsretsloven af 15. Januar 1776*, som betegnede det afgørende Brud med Fortiden. Alene Statens egne Undersaatter fik derefter Ret til dens Embeder. Lovens Indhold var ikke uden Forbilleder. Da det hannoveranske Fyrstehus i 1701 kom paa Tronen i England, vedtog Parlamentet en „act of settlement", som skulde forhindre, at Tyskere fik Indpas i den engelske Embedsstand. Ejendommeligere var det, at Ind-

fødsretsloven blev proklameret som en Rigets Grundlov. I højtidelige Vendinger paalagde Kongen sine Efterfølgere aldrig at vige fra den, med mindre „et saadant højst betydeligt og for hele Staten vigtigt Tilfælde, som al menneskelig Forsigtighed ikke kan forudse, skulde indtræffe, der kunde gøre en Undtagelse i denne Grundlov nødvendig". I Virkeligheden var det en Indskrænkning i Kongelovens Bestemmelse om Enevoldskongernes Ret til frit at ind- og afsætte deres Embedsmænd saa vel som til at forandre alle Love. Mærkeligt var det ogsaa, at en saa vigtig Bestemmelse alene fremgik af en Forhandling mellem enkelte af Statens ledende Mænd, medens Statsraadet ingen Lejlighed fik til at gøre sin Opfattelse gældende.

Medaille til Minde om Indfødsrettens Indførelse. Møntsamlingen.

Regeringens dansknationale Foranstaltninger vandt i det hele Bifald; navnlig jublede man over Indfødsrettens Indførelse. I talrige Skrifter priste man dens Bestemmelser, og rundt om i Købstæderne holdt man Fester til dens Ære. Ofte viste man en uklædelig Lyst til at fremhæve Nationens Storhed; undertiden benyttede man Lejligheden til Angreb paa de fremmede, som havde snyltet paa dens Velstand. Da Loven var rettet mod Udlændinge, ikke mod Kongens tyske Undersaatter, kunde ogsaa Hertugdømmernes Befolkning deltage i den almindelige Begejstring. Inden for Regeringskredsene var der derimod mange, som maatte føle sig ramte. H. C. Schimmelmann tog Partiet at fejre Loven med en straalende Fest, A. P. Bernstorff lagde derimod ikke Skjul paa sin Misfornøjelse. Først og fremmest følte han Brodden rettet mod sig selv; desuden frygtede han, at Loven vilde avle overdreven Selvtilfredshed og berøve Nationen en Række Dygtigheder, den ikke kunde undvære. I dette Spørgsmaal var det dog Guldberg, som repræsenterede Fremskridtet, A. P. Bernstorff, som hyldede Fortidens verdensborgerlige Synspunkter.

Særlig Interesse knytter der sig til *Hertugdømmernes Forhold.* Deres Tilslutning til Danmark havde i Fortiden været det store Spørgs-

maal, hvis heldige Afgørelse blev betragtet som bestemmende for Statens Styrke. Deres Fastholdelse inden for Riget skulde i Fremtiden blive den vanskelige Opgave, paa hvis Uløselighed Helstaten gik til Grunde. I det 18. Aarhundredes sidste Halvdel gjaldt det først og fremmest om at fuldbyrde Mageskiftets Bestemmelser og bringe tidligere Tiders Modsætninger i Glemme. Samtidig fik man at kæmpe med en Række ny Vanskeligheder.

Hertugdømmerne havde i mange Henseender en Særstilling, som var en Følge af deres historiske Udvikling. Deres fleste Anliggender behandledes i Tyske Kancelli; for en Række andre var der i de forskellige Departementer oprettet særlige Sekretariater og Kontorer. Ved Kongeaaen og Elben var der Toldgrænser, som gjorde dem til en økonomisk Enhed. Pengevæsenet udviklede sig forskelligt Syd og Nord for den jyske Grænse. I Danmark gjaldt Christian V's Danske Lov, i Slesvig og Holsten var der andre. Retssystemer. Gottorpernes Kamp med det danske Kongehus havde bidraget til at nære Befolkningens Særfølelse. I Kongeriget havde Adelen mistet enhver Erindring om fordums Storhed og Selvstændighed; i Hertugdømmerne bevarede den en stærk Tradition om tidligere Magt og Indflydelse og havde i „Ridderskabet" en Sammenslutning af dens fornemste Repræsentanter, som rummede Betingelser for en selvstændig Optræden.

En Række andre Forhold satte Skel inden for selve Hertugdømmerne. Slesvig var statsretlig en Del af Danmark, Holsten af det tyske Rige. Slesvig havde Kong Valdemars Jyske Lov som Retsgrundlag, Holsten et Virvar af tysk Rigslovgivning, gamle Privilegier og særlige Vedtægter. Socialt var der en Kløft mellem Nordslesvigs og Marskens fri Bondestand og Sydslesvigs og Holstens livegne Gaardfæstere. I Nord- og Mellemslesvig talte Befolkningen næsten udelukkende Dansk, i de andre Dele Tysk.

Fra 1773—1797 — alene undtaget det korte Mellemrum 1780—1784 — var A. P. Bernstorff Direktør og senere Præsident for Tyske Kancelli. For disse Stillinger havde han ypperlige Forudsætninger. Som tysk-dannet Adelsmand og med talrige Slægts- og Venskabsforbindelser knyttet til Hertugdømmernes førende Overklasse var han i Stand til i særlig Grad at forstaa dens Anskuelser og øve Indflydelse paa dens Optræden. Som Enevældens trofaste Tjener var det samtidig en Selvfølge, at han vilde opretholde dens Myndighed og Autoritet. Hans Maal var Udviklingen af den fælles Statsfølelse, hans Stræben at holde alle Modsætninger nede. Han var klar over Forskellen i Hertugdømmernes statsretlige Stilling, men gjorde intet for at skaffe den Udtryk i deres Styrelse. For nationale Krav havde han ingen Forstaaelse. Mere

end nogen anden er han Repræsentanten for den administrative Slesvig-Holsteinisme.

Først og fremmest blev det A. P. Bernstorffs Opgave at gennemføre *Mageskiftetraktaten* og fjerne Uviljen mod Danmark, som fra gammel Tid var levende hos store Dele af Adelen og Embedsstanden og i Borgerskabet i Kiel. Misfornøjelse med Struensees borgerlige Embedsmænd og Frygt for den danske Retning, som i den Guldbergske Periode vandt frem ved Hoffet og i Regeringen, forøgede Vanskelighederne. Ved sin kloge og forsigtige Optræden lykkedes det ham foreløbigt at tage Brodden af disse Stemninger; Gennemførelsen af Tidens sociale Reformer, først og fremmest Ophævelsen af Livegenskabet, vakte adskillig Modstand hos konservative Godsejere. Sammen med Ernst Schimmelmann fik han deres Betænkeligheder overvundet og en Løsning fundet. Ud fra senere Tiders Erfaringer kan man beklage, at han har fremmet Forbindelsen mellem de slesvigske og holstenske Dele af Ridderskabet og i deres „stedsevarende Deputation" — et Udvalg, som skulde varetage deres økonomiske Fællesinteresser navnlig med Hensyn til de fire adelige Jomfruklostre — fik tilvejebragt en Institution, der knyttede et nyt Baand mellem de to Hertugdømmer. Samtidig gjorde han dog sit for at forhindre en Udvikling, som kunde rumme Farer for Enevældens Myndighed. Navnlig i Halvfjerdserne var der i Adelen visse Stemninger for en Genoplivelse af Hertugdømmernes gamle Landdag; om sligt vilde han ikke høre Tale, og Tanken døde foreløbig hen. Da Ridderskabet under Forhandlingerne om Rigets Forsvarsvæsen fremsatte Ønsker om at faa deres Godser fritagne for Udskrivning til Militærafdelingerne, blev det ligeledes afslaaet. Først og fremmest var han en virksom Støtte for Ægteskabet mellem Hertug Frederik Christian af Augustenborg og Kronprins Frederiks Søster Louise Augusta, som fuldbyrdedes i 1786. Skulde Kongelinjens Mandslinje uddø, vilde Holsten ifølge den almindelige Opfattelse tilfalde Augustenborgerne, men det øvrige Rige gaa over til Louise Augusta eller hendes Arvinger. Gennem Ægteskabet haabede Bernstorff at forene deres Krav og skabe Sikkerhed for Helstatens varige Bestaaen.

Efter A. P. Bernstorffs Død i 1797 blev Forholdene vanskeligere. Napoleonstidens politiske Omvæltninger rejste Spørgsmaalet om Statsforbindelsen mellem Holsten og Rigets øvrige Dele. De omfattende Rustninger, som var en Følge af Regeringens Bestræbelser for at bevare og hævde Neutraliteten, gjorde det nodvendigt at paalægge ny Skattebyrder og gav derved Anledning til Tvivl om Rækkevidden af de slesvig-holstenske Ridderskabsprivilegier. Enevældens Enhedsbestræbelser blev samtidig mere udpræget, og Centralstyrelsens Danskhed mere tydelig.

Først kom Kongemagten i Strid med *Ridderskabet.*

Da der i 1789 blev udskrevet en overordentlig Formue-, Indtægts- og Næringsskat, var Ridderskabet villig til at bære sin Part, men krævede i Henhold til Privilegierne Ret til selv at opkræve den og protesterede mod Udnævnelsen af en kongelig Kommissær. Regeringen tog intet Hensyn til denne Indsigelse og imødekom heller ikke Indvendingerne mod en — først i Slesvig, siden ogsaa i Holsten — paalagt 4 %'s Arveafgift, der ogsaa skulde gælde Ridderskabets Hovedgaardsmarker, som det ansaa for skattefri. Endnu større blev dets Forbitrelse, da Regeringen i 1802 paalagde en Skat paa Besiddelse og Brugen af alle faste Ejendomme. Denne Gang var der Tale om en vedvarende, ikke en overordentlig Beskatning, der desuden skulde fordeles paa Grundlag, først af en foreløbig, siden en endelig Nymatrikulering af Landet, hvorved Hovedgaardsmarkernes Frihed vilde helt forsvinde. Ganske vist var Forordningen i Forvejen bleven Ridderskabet meddelt; det var dog paa Forhaand afgjort, at Regeringen ikke vilde tage Hensyn til dets Indvendinger.

Fritz Reventlow.
Maleri af Jens Juel.
Efter Otto Brandt: »Geistesleben und Politik in Schleswig-Holstein.«

Ridderskabets Fører var Godsejeren *Fritz Reventlow* til Emkendorf, Søn af Christian VII's Opdrager Ditlev Reventlow og Broder til Statsministeren Cai Reventlow, A. P. Bernstorffs Svigersøn. Selv var han gift med Ernst Schimmelmanns Søster og saaledes ved alle Familiebaand knyttet fast til den Bernstorff-Reventlowske Kreds. Alligevel vandrede han sine egne Veje. Hos Flertallet af hans Standsfæller var det sikkert de materielle Interesser, som bestemte Uviljen mod Regeringens Skatteforordninger. Hos Reventlow spillede ideelle Synspunkter den afgørende Rolle. Først og fremmest var han den konservative Adelsmand, som kæmpede for sin Stands Rettigheder og sin Hjemstavns Særstilling. For begge Dele fandt han Grundlaget i Ridderskabets Privilegier og historiske Traditioner. En dyb religiøs Overbevisning gjorde ham til en bitter Modstander af Tidens Rationalisme;

for Enevældens Centralisationsbestræbelser nærede han en levende Uvilje. Tyskland betragtede han som sit aandelige Fædreland, og bestandig mere blev hans Tankegang paavirket af Tidens nationale Stræben. Hans Indflydelse var betydelig, men langtfra sikker. Navnlig glippede den hos den slesvigske Del af Ridderskabet. I afgørende Øjeblikke viste det sig, at han stod alene.

Hertugdømmerne havde i tidligere Aarhundreder haft deres *Landdage*, som aldrig var bleven formelt ophævet. Ridderskabet betragtede sig som deres Arvtager og mente sig kun forpligtet til at svare Skatter, som det i Forvejen havde godkendt. I og for sig vilde det udrede de forlangte Penge og ogsaa opgive Hovedgaardsmarkernes Skattefrihed; derimod vilde det selv fordele Beløbet og forlangte, at alle Skatteforordninger og Bestemmelser af Betydning for dets Medlemmer forinden deres Udstedelse skulde tilsendes det til Betænkning. Kravene gik i Virkeligheden ud paa en større eller mindre Andel i Skattebevillings- og Lovgivningsretten. For Kronprins Frederik og hans Meningsfæller i Regeringen var der ingen Tvivl om Kronens absolute Myndighed; de gamle Landdage var ophørt at eksistere og dermed Deltagernes Indflydelse paa Skatter og Love. Kongen havde alene stadfæstet dem af Privilegierne, som gjaldt Ridderskabet, ikke dem, som tidligere tilkom Stænderne og derfor heller ikke Skattebevillingsretten. Tilmed var de Naadesbreve, som Giveren kunde tage tilbage, Undtagelsesbestemmelser, som Lovgiveren kunde forandre eller ophæve. Højst vilde man give Ridderskabet Forhaandsmeddelelse om Bestemmelser, som havde Betydning for dets Medlemmer, derimod ikke indrømme det Indflydelse paa deres Affattelse. Det juridiske Retsspørgsmaal har ringe Interesse. Vigtigere var Sagens politiske Betydning. To vidtforskellige Statsopfattelser stod over for hinanden, et privilegeret Aristokratis og den oplyste Enevældes; den første repræsenterede en svunden Fortid, som dog havde Bud til Fremtiden, den sidste Nutiden, som gik paa Hæld. Begge Parter betragtede Striden i Skæret af den franske Revolution, den første som en Udslettelse af velhjemlede Rettigheder, den sidste som et begyndende Oprør mod Kongemagten. Da Ridderskabets Førere følte sig som Tyske, og Kongemagtens Repræsentanter som Danske, fik Modsætningen national Farve.

Enevælden fik sin Vilje. Ridderskabets Indvendinger vandt ingen Indflydelse, og de omstridte Lovbestemmelser blev opretholdt. Sejren blev dog dyrekøbt. Inden for Regeringen blev Følgen, at Cai Reventlow nedlagde sine Embeder, og inden for Hertugdømmerne, at Dele af Ridderskabet for Fremtiden følte sig i Opposition. Fra Skattelovskonflikten gaar der stærke Traade til det 19. Aarhundredes national-politiske Kampe.

Modsætningen mellem Kongeslægten og Augustenborgerne rækker ligeledes tilbage til disse Aar.

I 1806 blev det tyske Rige opløst, og Spørgsmaalet om *Holstens* fremtidige Stilling brændende. Kejser Napoleon opfordrede til at indlemme det i Danmark, og Kronprins Frederik nærede lignende Ønsker. Vanskeligheden var *Arvefølgespørgsmaalet.* Alle var enige om, at i Kongeriget og Slesvig gjaldt Kongelovens mandlig-kvindelige Arvefølge; saa længe det tysk-romerske Rige bestod, og Holsten var en Del af det, betragtede man det som lige saa afgjort, at det fulgte Lensrettens mandlige Arvegang. Som tidligere omtalt havde Ægteskabet mellem Hertug Frederik Christian af Augustenborg og Louise Augusta netop haft til Formaal at forene begge Arvekrav og forebygge Statens Opløsning. Ifølge Kronprinsens Opfattelse var Holsten paa Forhaand underkastet Kongelovens Arvefølge alene med de Indskrænkninger, som var en Følge af dets Forbindelse med det tyske Rige. For Augustenborgeren var det lige saa givet, at hans Krav var uafhængige af Hertugdømmets Forhold til det. Inden for Regeringen raadede der forskellige Synspunkter. Kronprinsen og hans danske Raadgivere, Ministrene Kaas og Møsting ønskede det fastslaaet, at Holsten for Fremtiden som en Del af Danmark var underkastet Kongelovens Arvefølge. Hertugen af Augustenborg krævede det lige saa udtrykkeligt anerkendt, at enhver Forandring i Holstens Stilling var uden Betydning for hans Families Arverettigheder. Den Bernstorff-Schimmelmannske Kreds var i Tvivl om selve Retsspørgsmaalet og vilde undgaa en Diskussion. Kronprinsen og hans Meningsfæller ønskede at styrke Rigets Enhed og lægge Tyngdepunktet i Kongeriget; Chr. Bernstorff og Ernst

Frederik Christian af Augustenborg.
Stik af Lahde efter Graffs Maleri 1795.

Schimmelmann var stemt for den videst mulige Hensyntagen til Hertugdømmernes Særstilling.

Resultatet blev Udstedelsen af *Patentet af 9. September 1806*, hvorefter Holsten for Fremtiden skulde „være forbundet med det hele Vort Scepter undergivne Monarchie, som en i enhver Henseende fuldkommen uadskilt Del af samme og saaledes fra nu af, alene staae under Vor egen uindskrænkede Regering". Den juridiske Rækkevidde af Bestemmelsen er uklar; givet var derimod dens politiske Følger. Modsætningen mellem Kronprins Frederik og hans tyske Raadgivere, mellem de ledende danske og tyske Kredse havde faaet ny Næring. Mellem Kongeslægten og Augustenborgerne var der gravet en Kløft, som senere Tiders Begivenheder skulde uddybe. Kronprins Frederik fandt, at Svogeren havde „aflagt sit paatagne patriotiske Væsen, og hans holstenske med Modermælken indsugede Had mod det danske Kongehus viser sig altfor tydeligt." Hertugen opgav vel at indgive en Reservation af hans Hus's Arverettigheder, men følte det, som en Retskrænkelse havde været paatænkt. For Fremtiden nærede han den dybeste Mistillid til Kongeslægten og gav den i Arv til sine Efterkommere.

Allerede tidligere er det berørt, at der i Kongeriget, i Slesvig og i Holsten fandtes vidt forskellige *Retssystemer*. Nord for Kongeaaen var det Kong Christian V's Danske Lov, som var Grundlaget for den juridiske Lovgivning, i Slesvig Jyske Lov og i Holsten væsentlig tysk Ret. I Købstæderne gjaldt de gamle Stadsretter, som i Nordslesvig var paavirket af dansk Ret; i Byerne Rendsborg, Tønder og Burg gjaldt lübsk Ret. De frisiske Landskaber havde deres særlige Vedtægter, alle Landsdelene tillige en Række Love, undertiden udstedt af de enkelte Delingsfyrster, undertiden opstaaet som Følge af deres Fællesregering. Utvivlsomt var Lovgivningen paa adskillige Omraader forældet, og sikkert nok var der Anledning til at tilvejebringe større Ensartethed. Alligevel var det en Fare for Hertugdømmernes Ejendommeligheder, naar der blot en Uge efter Kundgørelsen om Holstens Indlemmelse blev nedsat en Kommission, som fik til Opgave i alle Landsdelene Syd for Kongeaaen at indføre Christian V's Lov og andre danske Lovbestemmelser, saaledes at alt i Hertugdømmerne kunde „aldeles organiseres efter den danske Ret". Kommissionens Arbejde fik ingen praktiske Virkninger, men vidnede om Regeringens centraliserende Bestemmelser. Sammen med dens øvrige Foranstaltninger var den et Vidnesbyrd om dens Vilje til at betone Helstatens danske Karakter.

Dansk var i den sidste Halvdel af det 18. Aarhundrede *Folkesprog* i største Delen af Slesvig, fra Kongeaaen til Slien; Plattysk benyttedes fra Holsten til en Linje fra Slesvig By til Frederiksstad, og Frisisk paa Vestkysten fra Skobøl i Husum Amt indtil Hvidaaen samt paa

Øerne Halligerne, Amrom, Før og delvis paa Sild. Paa Halvøen Svansen var der endnu Rester af dansk Tale, som forstummede op imod Aarhundredskiftet, og i Slesvig By en lille dansk Befolkningsrest, som bestandig var i Tilbagegang. Mod Nord trængte Dansken frem i de frisiske Distrikter, i Syd vandt det tyske Sprog Terræn i de sydlige Dele af Angel, i Bredsted, Husum og Tønder Amter. I de nordslesvigske Købstæder var der kun en lille Overklasse, som talte Tysk; i Flensborg var Plattysk største Parten af Befolkningens Dagligsprog.

Den øverste Statsstyrelse var udelukkende tysk, den lokale overvejende. Det skyldtes ikke bevidste nationale Tendenser, men var en Følge af Landets Historie, af Embedsstandens Uddannelse og af den almindelige Tilbøjelighed til at betragte Tysk som det finere Kultursprog. Ved Underdomstolene havde *Retssproget* oprindelig været Dansk, men var tidlig bleven Tysk helt op i Aabenraa Amt samt i Slogs og Kær Herreder i Tønder Amt. Ved det 18. Aarhundredes Midte var det alene Dansk i Haderslev Amt, paa Als og Ærø samt i Højer Herred. Selv i disse Egne var det paa Tilbagegang. Omkring 1800 blev Kontrakter, Testamenter og Skøder i Reglen udfærdiget paa Dansk, de egentlige Retsforhandlinger var derimod tyske. Den indviklede Retsordning nødvendiggjorde i høj Grad Brugen af Advokater, og da disse var udelukkende tyskdannede, øvede det Indflydelse paa Retsplejen. Gik Sagerne til Overretten, maatte danske Indlæg og Akter altid oversættes til Tysk. *Kirkesproget* var Dansk i Nordslesvigs Landdistrikter. I Tønder og Kær Herreder var Prædikenen overvejende, Salmesangen udelukkende Tysk; i de nordlige og østlige Dele af Tønder Amt var Kirkesproget mere Dansk, dog med enkelte tyske Prædikener; i Flensborg og Gottorp Amter var samtlige Gudstjenester tyske. I de nordslesvigske Købstæder var Kirkesproget overvejende Tysk. Uagtet Flensborg havde en dansk Menighed, foregik de kirkelige Handlinger, Daab, Vielse og Begravelse, paa Tysk fra en af Byens andre Kirker. I alle Købstæderne var *Skolesproget* Tysk, derimod Dansk i Landsbyskolerne paa Als, i Haderslev og Aabenraa Amter. Hvor Kirkesproget var Dansk i Tønder Amt, var Skolesproget blandet; hvor det var baade Dansk og Tysk, var Skolen alene tysk. I de frisiske Egne var Kirkesproget Tysk, Skolesproget delvis Tysk, delvis Frisisk.

I lange Tider bevirkede Skolevæsnets Slethed, at dets Tyskhed kun øvede ringe Indflydelse paa Befolkningens Sprog. Mange Steder var der hverken Skolebygninger eller faste Skolelokaler; Lærerne var i Reglen udygtige, og deres Lønninger usle. Først da der i det 18. Aarhundredes sidste Halvdel kom Fart i Arbejdet for en bedre Folkeoplysning, voksede den nationale Fare.

Struensees Fader, *Adam Struensee*, der var født i Brandenburg og i

mange Aar havde været Præst i Halle, var fra 1759—91 Generalsuperintendent i Hertugdømmerne. Han var en virksom og myndig Prælat, nidkær i sit Embede og opfyldt af Interesse for Skolevæsnet. Med rette fandt han det uheldigt, at der mange Steder var Forskel mellem Kirke- og Skolesproget, men drog den mærkelige Slutning, at Lærerne, selv hvor Befolkningen talte Dansk, skulde rette sig efter Præsterne. Hans Efterfølger *I. G. C. Adler* var om muligt endnu ivrigere for Skolevæsnets Forbedring. Ikke mindre end 440 faste Landsbyskoler fik han indrettet og ordentlig udstyret. Han havde Følelse for Folkesprogets naturlige Rettigheder, men evnede ikke at vende Strømmen. Da hans Virksomhed for et bedre Folkeskolevæsen bar rigere Frugt end Forgængerens, fik den tværtimod større Indflydelse paa Befolkningens Nationalitet. Navnlig fik det Betydning, at der fra Seminarierne i Kiel og Tønder udgik en Række dygtige, men tyskdannede Lærere.

Kong Frederik VI var den første, som følte Trang til at værne om Modersmaalet. Selv om han næppe havde fuld Forstaaelse for de nationale Værdier, følte han sig personlig som Dansk. Samfølelse med Menigmand gjorde ham opmærksom paa Sprogordningens Urimeligheder, medens politiske og statslige Betragtninger bestyrkede hans Ønske om at betone Hertugdømmernes Danskhed.

I 1807 blev det befalet samtlige Kollegier, at alle Forordninger, som havde Gyldighed i Hertugdømmerne, skulde udgaa paa baade Dansk og Tysk. Fra 1811 vilde Frederik VI ved alle Embedsbesættelser saavel i Slesvig som i Holsten „under ellers lige Omstændigheder tage fortrinligt Hensyn til de Kandidater, der ogsaa besade Færdighed i Dansk"; fra 1812 gjorde han det til deres Pligt at godtgøre, at de beherskede det danske Sprog. Berømtest er dog Reskriptet af 15. December 1810: „Hvor det danske Sprog er Almeenmands Sprog, er det Vor Allerhøieste Villie, at det tydske Sprogs Brug ved Gudstjeneste, Skoleundervisning og Rettergang skal ophøre, og det danske Sprogs Brug træde i sammes Sted." De forskellige Bestemmelser fik dog ringe Virkninger. Embedsstandens Tyskhed var alt for indgroet til, at den med virksom Forstaaelse skulde have understøttet Kongemagtens Bestræbelser. Om Sprogreskriptet af 1810 blev der indhentet en Række Betænkninger, som blottede et Dyb af nationale Fordomme og grov Uvidenhed. Rimeligvis af Misfornøjelse med Kongens Hensigter eller Frygt for de praktiske Vanskeligheder, som var forbundne med deres Gennemførelse, blev Sagen henlagt.

Under senere Tiders nationale Kampe er der fra tysk Side bleven rettet heftig Kritik mod Frederik VI's Sprogreskripter. Med ringe Ret. Det var et billigt Krav, at Nordslesvigs danske Bønder skulde have deres Love kundgjort, deres Retssager behandlet og deres Børn under-

viste paa Modersmaalet; det var kun naturligt, at de hørte dansk Prædiken og Salmesang. Derimod var det urimeligt, at Holstens og Sydslesvigs tyske Embedsmænd skulde have Bestallinger i et Sprog, som var Befolkningen fremmed. Betænkeligst var det dog, at Foranstaltningerne for en Del skyldtes Ønsket om at trænge det danske Sprog frem paa Tyskhedens Bekostning. Naar Frederik VI vilde have Lovene udstedt paa Dansk for „at udbrede Kundskab til dette Sprog i Hertugdømmerne“ eller ved Jens Baggesens Udnævnelse til Professor i dansk Sprog og Litteratur ved Universitetet i Kiel, erklærede Sproget for „et af de naturligste og sikreste Midler til at grundfæste og vedligeholde National-Eenheden“, var han inde i en Tankegang, som videre udviklet maatte føre til Brud paa de nationale Forudsætninger for den dansk-tyske Helstat.

2. **Fællesnordiske Stemninger. Norge.**

I det 18. Aarhundredes sidste Halvdel fødtes Samfølelsen med Nordens øvrige Nationer. Erindringerne om Fortidens Kampe mistede efterhaanden deres Magt over Sindene, og Tidens Begivenheder byggede Bro for Forstaaelsen mellem Folkene. Gustav III's Nag til Danmark og Ønske om at vinde Norge var alene kendt af de indviede, og den kortvarige Krig i 1788 opfattedes som en forbigaaende Episode, der var en Følge af storpolitiske Tilfældigheder. Langt mere fæstede man Opmærksomheden ved de nordiske Rigers Samvirken under de europæiske Storkrige, fremhævede deres fælles Interesser og betonede deres forenede Styrke. Den svenske Konges Besøg i 1787 forløb uden Mislyd. Københavnerne raabte Hurra, og Skribenterne mindede om Folkenes Slægtskab. „Hver ærlig Mand i hele Skandinavien ønsker Fred mellem Danmark og Sverige“, skrev Tidsskriftet *Minerva* i 1788; „hvilken Magt paa Jorden kan være farlig for det forbundne Skandinavien“, spurgte Historikeren *Fr. Sneedorff* 1793 i det nordiske Selskab i London. Foreløbig var der dog alene Tale om de første svage Tegn til en gryende Forstaaelse; væsentlig var det kun nogle Litterater, der gjorde sig til Fortalere for den. Statsmændene kunde til Tider enes om fælles Foranstaltninger til Værn om Handel og Skibsfart, men havde i Reglen svært ved at overvinde deres gensidige Mistro. Flertallet af det danske Folk forholdt sig tavs og ligegyldigt, medens det svenske nærede begrundet Mistænksomhed over for det dansk-russiske Forbund og daarligt kunde tilgive Indblandingen i dets indre Anliggender.

I Regeringskredsene var det ligeledes smaat med Forstaaelsen for *Nordmændenes nationale Krav og Ønsker*. Da Guldberg havde gen-

nemset Suhms „Udtog af Danmarks, Norges og Holstens Historie“, udtalte han de tidt citerede og betegnende Ord: „Ingen Nordmand er til. Alle er vi Borgere af den danske Stat. Skriv ikke for de foragtelige Christianiæ Raisonneurs“. Ogsaa fra senere Tider kan der anføres Ytringer, som røber Statsledernes Uvilje over for Nordmændenes Selvstændighedstrang, men rigtignok ogsaa mange Udtalelser, som viser Tilliden til deres Troskab. Adskilligt varmere var Følelserne i Folket og blandt dets litterære Ordførere. Sandsynligvis, — er det med rette bleven sagt —, har unge Nordmænd og Danske taget mangen en Dyst om deres Lands og Folks forskellige Fortrin. Slagsmaal mellem danske og norske Studenter var heller ingen Sjældenhed. Ved en enkelt Lejlighed gav et Udbrud af svulmende norsk Nationalfølelse Anledning til en dansk Protest. „Ved Sværd jeg Dannemark skatskyldig gjøre skal“, — lover den norske Konge i Nordal Bruns „Einar Tambeskjælver“ — „de danske Sletter snart adlyde norske Fjelde“. En dansk Indsigelse fremkaldte dog straks Forfatterens forsonende Opfordring: „Lad.... det for begge Rigerne saa nødvendige Broderskab uryggeligt, der bør ikke være Misundelse imellem de to Folk, kun Kappestrid“. Langt mere betød det, at der gennem Nordmændenes Studieaar i København grundlagdes talrige Venskaber mellem Landenes Ungdom og knyttedes Slægtsbaand, som skabte et Fællesskab, der bevarede sin Magt længe efter at Statsforbindelsen var opløst.

For Norge og Nordmændene nærede Danskerne i Almindelighed en oprigtig Begejstring. Rousseau havde gjort Natursværmeriet til en Mode, og i det norske Bondesamfund fandt man Idealet virkeliggjort. Allerede i 1765 smykkedes Nordmandsdalen i Fredensborg Slotshave med Figurer af norske, islandske og færøske Bønder. Under Kampen om Landboreformerne blev der bestandig henvist til norske Forhold. Tungere vejer det til, at Nordmændenes nationale Ønsker fandt adskillige Fortalere. Baade Suhm og Martfelt sluttede sig helt og fuldt til de norske Klager over det gældende Kornindførselsforbud. Saa godt som nogen Nordmand hævdede den sidste, at Norges Handelsbalance var gunstigere end den danske, og at Danmark i høj Grad drog økonomisk Fordel af Forbindelsen. *Suhm* misbilligede Christian III's Ophævelse af det norske Rigsraad, støttede Kravet om Oprettelsen af et norsk Universitet og lod en fingeret engelsk Forfatter bebrejde Danskerne, at de „af lav Misundelse og ubegrundet Ængstelighed søge at forevige Uvidenhed der i Riget.“ Ud fra den stærkeste Følelse for Statens Enhed hævdede *Tyge Rothe*, at Norge ikke alene burde have en egen Undervisningsanstalt, men ogsaa sine særlige Regeringsmyndigheder.

Norge fik sin Part af de store Reformer. For den norske Bonde var det til Fordel, at han i 1769 fik Ret til at dele sin Jordejendom

mellem Børnene, om den var stor nok til at ernære mere end een Familie, at *Odelsretten* fra 1771 alene kunde erhverves ved 10 Aars Besiddelse, udelukkende kunde nedarves i lige nedstigende Linje og forspildtes, naar Jorden i 15 Aar havde været ude af Slægtens Eje, at Reglerne for Skovhugsten i 1795 blev lempet, og Tienden i 1801 blev forandret til en fast Afgift. Altsammen imødekom det norske Ønsker, skabte sundere Besiddelsesforhold og muliggjorde Landbrugets Fremskridt. Ligesom i Danmark blev Skolevæsenet forbedret og Retsplejen bragt i Overensstemmelse med Tidsaanden. Ikke mindst paa det sidstnævnte Omraade fik det Betydning, at den ledende Aand var Nordmanden Christian Colbjørnsen. Regeringens Told- og Handelslovgivning forøgede Mulighederne for at udnytte Tidens Chancer. Vigtigst af alt var dog Ophævelsen af Danmarks Eneret til Indførsel af Korn i det søndenfjeldske Norge 1788 (se S. 156 f). En Lovbestemmelse faldt dermed bort, som til Fordel for det danske Landbrug havde forfordelt Nordmændene, bidraget til at opskrue Kornpriserne og i Misvæksttider forøget Nøden. Selvfølgelig er det vanskeligt at gøre op, for hvilket af Rigerne Statsforbindelsen var til størst finansiel Nytte. Naar Statskassens samlede Indtægter i 1797 udgjorde 8,770,000 Rdl., og deraf de 5,182,000 Rdl. kom fra Danmark, Resten fra Norge og Hertugdømmerne, tyder det ikke paa, at Norge blev udnyttet til Hovedlandets Fordel.

Bondealmuens Livsvilkaar var til Tider vanskelige. Jævnlig var der Misvækst og Dyrtid, undertiden ligefrem Nødstilstand. I Begyndelsen af 1770'erne var det galt i flere Aar, ligeledes i Midten af 80'erne, i 1795 og ved Begyndelsen af det 19. Aarhundrede. Som saa mange Gange tidligere maatte Bønderne tage Tilflugt til Barkebrød. „Bonden spørger ikke længer om Korn til Brød — skrev Stiftamtmand Kaas omkring Aarhundredskiftet — men blot om saa meget, som han behøver at tilsætte Barken for deraf at gjøre en sammenhængende Masse". Mere end een Gang steg Kornpriserne til ukendte Højder; baade paa Landet og blandt Byernes Arbejdere herskede der undertiden Hungersnød. Navnlig i Finmarken og i Nordlandene stod det sørgelig til. Regeringen gjorde sit Bedste, sørgede for Tilførsler, oprettede Magasiner og uddelte Korn. Til Tider maatte den ogsaa kæmpe med store Naturulykker. I 1789 svulmede Elvene op, gik over deres Bredder og bortskyllede baade Dyr og Mennesker, Løsøre og Korn. Alene i Hedemarkens Amt blev Skaden anslaaet til næsten 150,000 Rdl.; for Hundredvis af Gaarde maatte der bevilges Skattefrihed.

De økonomiske Vanskeligheder vakte af og til alvorligt *Folkerøre*. Navnlig var det Tilfældet i 1786—87. *Kristian Lofthus*, en virksom og dygtig Gaardmand, drog rundt i Landet fra Sogn til Sogn, om-

gav sig med en Vagt af Bønder og erklærede at ville „true Øvrigheden til at gøre Ret i Landet, saa at Bonden kunde ske Ret efter Guds og Kongens Lov". Om Oprør var der ikke Tale. Bønderne var „rolige og beskedne, Kongehuset, som de høieligen elsker, og Kongens Vilje aldeles hengivne". Deres Misfornøjelse skyldtes Dyrtid og Skattetryk, Embedsmændenes Overgreb og Købmændenes Optrækkerier. Alligevel blev Lofthus behandlet med unødig Haardhed. 10 Aar maatte han tilbringe paa Akershus Fæstning, inden Døden løste hans Lænker. Hans Gerning fik varige Følger. Den norske Bondealmue har fra gam-

Tyskebryggen i Bergen.
Farvelagt Tegning af I. C. Dahl.
Kobberstiksamlingen.

mel Tid næret Mistillid til Embedsmændene og Nag til Byernes Overklasse. Lofthus-Bevægelsen skærpede disse Følelser og har derigennem øvet Indflydelse paa senere Tiders norske Selvstændighedstrang.

Norges Byerhverv havde gunstige Vilkaar. Først den nordamerikanske Frihedskamp, senere Revolutions- og Napoleonskrigene gav rige Chancer for Handel og Skibsfart. Fisk og Trælast var naturlige Udførselsprodukter, efter hvilke der altid var Efterspørgsel. Kriserne blev derfor færre og mindre omfattende end i Danmark. I 70'erne og 80'erne blev Handelsflaaden fordoblet og udgjorde 1782 over 40,000 Kommercelæster. Selv i de stille Aar mellem 1782 og 1792 voksede den med omtrent 12½ %. Senere blev Forøgelsen endnu større. Jævnlig skete det, at franske og engelske Kapere for en billig Pris solgte norske Skibsredere deres Bytte. En Gang i 1796 blev der i Bergen falbudt elleve engelske Skibe og Ladninger. Samtidig byggedes der flittigt paa de hjemlige Værfter. 1798 havde Landet 835 Skibe paa over 10 Kom-

mercelæster, i alt ca. 55,000 Kl. 1806 raadede det over 1239 Skibe med 71,456⁵/₆ Kl. og en Besætning paa over 10,000 Mand. Højest stod Bergen med 228 Skibe, 8051 Kl. Navnlig omkring Aarhundredskiftet havde Norge sin gode Tid. Disse Aar, — vidner en sagkyndig Nordmand —, „var i vore Næringsveies Historie at betragte som Norges Guldalder". Fragterne var høje og bragte mange Penge til Landet; Træ- og Fiskeeksporten repræsenterede uhyre Værdier. Fra 1800—06 voksede den første fra 1383 Skibsladninger (96,162½ Kl.) til 2358 (155,969⁵/₁₂ Kl.). Afsætningen af norske Fiskevarer steg i samme Tidsrum fra 303 Ladninger paa 11,261 Kl. til 469 Ladninger paa 15,235 Kl. Den første havde i 1804 en Værdi af mellem 7 og 9 Mill. Rdl. Den sidste vurderedes til ca. 2½ Mill. Medens Trælastudførslen væsentlig var samlet i det søndenfjeldske Norge, særlig i Christiania, Drammen og Christianssand, blev det allermeste af Fisken udskibet fra nordenfjeldske Havne, først og fremmest Bergen. Ogsaa Toldindtægterne giver et Billede af den voksende Omsætning. I 1800 udgjorde de 709,398 Rdl., i 1806 967,354 Rdl.

Tilsyneladende var Erhvervslivets Blomstring til ringe Fordel for den nationale Udvikling. Pengefortjenesten blev Overklassens eneste Interesse, og det materielle Velvære dens væsentligste Fornødenhed; karakteristisk nok talte man i de gode Aar mindst om Universitet og Bank. Alligevel fik Opgangen Betydning for den senere Udvikling. De norske Kyst- og Handelsbyer fik en Borgerstand, hvis Forretninger gav dem Udsyn; Velstanden forøgede dens Selvfølelse og skaffede den en Indflydelse, som var Forudsætningen for dens senere politiske Indsats. Stadig stærkere knyttede Norge sine økonomiske Forbindelser mod Vest i England. Ogsaa dette Forhold fik Betydning og bidrog til at vække Sympatier for engelsk Samfundsliv og politisk Frihed.

Gentagne Gange er der talt om de norske Ønsker, om en egen *Bank* og et særligt *Universitet*. Struensee var gunstig stemt og lod Biskop Gunnerus i Trondhjem udarbejde Forslag til en norsk Højskole. Hans Interesse var dog lidet varig og blev uden Resultat. Guldberg nærede ingen Sympati for Kravene, og hans Efterfølgere var ængstelige ved deres Gennemførelse. Regeringen havde ingen Forstaaelse for, at et nøje Kendskab til Norges Forhold var nødvendig for dets Embedsstand og alene kunde erhverves paa et norsk Universitet; kun faa af dens Medlemmer havde en Følelse af, at Norges økonomiske Liv var vidt forskelligt fra Danmarks og derfor krævede et særligt Pengeinstitut. Ganske vist aabnede Speciebanken Filialer i Christiania, Trondhjem og Bergen; de gjorde adskillig Nytte, men kunde ikke erstatte en selvstændig Bank. Oprettelsen af et norsk Lærerseminarium og nogle Smaareformer ved Christiania Katedralskole kunde lige saa lidt raade

Bod paa Savnet af en højeste Undervisningsanstalt. Drøftelsen af Bank og Universitetssagen døde tilsyneladende hen uden større Følger. I Virkeligheden var der Skuffelse i mange Kredse og en gryende Følelse af, at Landets økonomiske og nationale Interesser blev utilstrækkeligt varetaget.

Samtidig var der Tegn paa, at det norske Folk i stadig højere Grad blev sig bevidst som et selvstændigt Folk og en egen Nation. Ogsaa i Norge vandt *Rationalismen* frem inden for Kirken, men blev aldrig en Aandsmagt som i Danmark. Blandt Præsterne holdt mange fast ved den gammeldags Ortodoksi, og i Menighederne var der kun ringe Forstaaelse for den nymodens Tankegang. Pietistiske Strømninger øvede fra gammel Tid Indflydelse paa den norske Bondealmue og fik i disse Aar gennem *Hans Nielsen Hauges* Lægprædikantvirksomhed forøget Magt over Sindene. En folkelig og religiøs Bevægelse gik gennem Bondestanden, forenet med en bevidst Trang til ogsaa i økonomiske Forhold at gøre Almuen uafhængig af Byernes Overklasse. Overalt i Landet vandt Hauge Tilhængere og Lærlinge; overalt vandt hans Skrifter Indgang. Hans Vækkelse førte til større aandelig Sans og Alvor, men ogsaa til Fanatisme rettet mod det verdslige Livs Tant og mod Kristendommens officielle Forkyndere. Hauge blev fra Myndighedernes Side udsat for mange Forfølgelser, men fik vidtrækkende Indflydelse. Hans Lærervirksomhed var væsensforskellig fra Grundtvigs, men fik tilsvarende Virkninger. Mere end nogen anden har han styrket Almuens aandelige og religiøse Selvstændighedstrang og saaledes været med til at bygge det ny Norge.

Ogsaa Tidens norske *Digterslægt* har — i andre Kredse og med andre Virkemidler — arbejdet med paa dette Værk. Oprindelig havde den sit Midtpunkt i København i „Norske Selskab", hvor Kredsens Medlemmer mødtes til munter Skæmt og alvorlig Drøftelse. Siden spredtes den over Norge og faldt til Ro i Præstegaarde og trygge Embedsstillinger. Andetsteds tales der nærmere om Kredsens Mænd og deres Digtning. I denne Forbindelse er der alene Grund til at understrege, at de bestandig hævdede deres norske Nationalitet og stræbte efter at vække Kærligheden til deres norske Fædreland, dets Natur og dets Mennesker. De grundlagde den norske Nationallitteratur og skabte derved en Forudsætning for Norges aandelige Selvstændighed.

OTTENDE AFSNIT.

KRIGSAARENE 1807—1814.

Krigens Aar 1807—14 sætter Skel i det danske Folks Historie. Politisk og nationalt, økonomisk og aandeligt mærkes det, at det gamle Samfund er i Opløsning, det ny i Vækst. Det dansk-norske Fællesskab gaar til Grunde, det dansk-tyske svækkes i sin Bestaaen. Det norske Folk lærer at staa paa egne Ben og modnes til Selvstændighed; Holstens og Slesvigs tyske Befolkning føler sig draget mod Folkefællerne Syd for Elben og Trave, lever med i deres Nederlag og Sejre. For deres danske Landsmænds Lidelser viser de ringere Forstaaelse; til at bære deres Part af Savnene viser de mindre Tilbøjelighed. Med de gode Aar er det forbi. Pengeforhold og Statsfinanser ødelægges; let tjente Krigsgevinster ødes i kostbart Levesæt eller smuldrer hen under Pengenes Værdiforringelse. Da Forvirringen er forbi, og Dagligdagen begynder, er det en lemlæstet Stat og et fattigt Folk, som i taalmodigt Slid skal finde sig til Rette under de forandrede Forhold. Ny aandelige Kræfter vokser dog samtidig frem, som forøger Nationens Styrke, gør dens Danskhed rigere, dens Fædrelandskærlighed dybere. Skærtorsdag-Slaget vakte de udvalgte, Krigsaarenes Lidelser modnede de mange. Troen paa Fornuftens Ret blev afløst af Respekt for Pligtens Bud, Begejstringen for Oplysningen af Trang til Personlighedens Udvikling, Rationalismen af Rettroenhed, Oplysningen af Romantikken.

Den 13. Marts 1808 døde *Christian VII* i Rendsborg. For Folk og Stat var hans Bortgang uden Betydning. Kongenavnet gjorde ingen Forandring i Kronprins *Frederiks* Magt og Indflydelse, i hans Regeringsførelse eller i hans Forhold til Land og Rige. Ogsaa tidligere havde han truffet Afgørelsen i alle Statens Anliggender. Kun blev det over for Offentligheden udtrykkelig fastslaaet, da han faa Dage efter Tronskiftet, d. 19. Marts, befalede alle Kollegier skriftlig at indsende deres Forestillinger og erklærede i hvert enkelt Tilfælde at ville afgøre, hvorvidt de enkelte Sager skulde behandles i Statsraadet. I alle Krigs-

aarene fik dettes Medlemmer alene som Enkeltmænd og Kollegiechefer Lejlighed til at udtale sig om Regeringsførelsen; først i sidste Øjeblik, paa Fredens Tærskel, blev der sammenkaldt et Møde af Ministrene og de højeste Statstjenere.

I Valget af sine *Raadgivere* gjorde Frederik VI kun faa Forandringer. I 1810 fratraadte Chr. Bernstorff som Udenrigsminister og blev afløst af *Niels Rosenkrantz.* Sviglende Helbred var den officielle Grund, politiske Uoverensstemmelser den virkelige Aarsag. Allerede tidligere er det fremhævet, at Udviklingen inden for den øverste Embedsklasse havde foroget det danske Elements Indflydelse. Udenrigsministerskiftet var et yderligere Tegn paa, at den væsentlig tyskdannede Bernstorff-Reventlow-Schimmelmannske Kreds var i Færd med at tabe sin Indflydelse. Nye Mænd var før 1807 bleven draget frem og benyttet i de vigtigste Statsembeder. I Krigsaarene blev det navnlig Kancellipræsident *F. J. Kaas,* som traadte i Forgrunden; selv til vigtige udenrigspolitiske Sendelser blev han benyttet. Baade *Chr. Reventlow* og *Ernst Schimmelmann* bevarede deres Stillinger til December 1813. Begge havde de længe været forpinte over Forholdenes Udvikling; begge var de misfornøjede med Frederik VI's Selvraadighed. Ordningen af Pengeforholdene i 1813 kritiseredes af Chr. Reventlow og bevirkede, at han gentagne Gange anmodede om sin Afsked. „Det er en utidig Frygt, som har bemestret sig Dem, — svarede Frederik VI —, De finder mange Ting, som jeg gjør, kanskee ikke overensstemmende med Deres Mening, men naar jeg handler efter min Overbeviisning, saa troer jeg dog, at jeg bør handle, som jeg gjør og ikke anderledes". Den 7. December fik Chr. Reventlow sit Ønske opfyldt og afsluttede dermed en Menneskealders betydningsfulde Embedsgerning. For Schimmelmann var Afskedigelsen en Følge af den finansielle Misere. „Finanserne ere gaaede tilbage ved Tidsomstændighederne, — udtalte Frederik VI trøstende —, vist ikke ved Deres Skyld". Fru Schimmelmanns Kommentarer viser dog, at han har betragtet Afskedigelsen som en Følge af deres Skibbrud. Krigstilstanden bevirkede nødvendigvis, at Hærens Mænd fik adskilligt at sige. Samtid og Eftertid har endogsaa paastaaet, at „de røde Fjer" (Adjudanterne) var Frederik VI's vigtigste Raadgivere. Hvor meget eller lidt de har betydet, er endnu uoplyst. Sikkert er det, at Frederik VI ikke alene paa det udenrigspolitiske Omraade søgte Vejledning hos sine nærmeste Omgivelser; ogsaa i Finansstyrelsen benyttede han uofficielle Medhjælpere.

Krigens Gang og lange Varighed bragte Sorg og Ulykker over alle Statens Lande. Hos Nordmænd og blandt Hertugdømmernes tyske Undersaatter vakte de Eftertanke over deres Vilkaar i den gamle Helstat. For første Gang i dens Historie fik de Lejlighed til at spørge, om

dens fortsatte Bestaaen svarede til deres nationale og økonomiske Interesser; for adskillige Nordmænd blev de Foranledningen til et Arbejde for en Nyordning af deres Lands og Folks politiske Forhold. I den danske Befolkning var der intet tilsvarende. Paa flere Tidspunkter mærkes der Misfornøjelse. Ved Krigens Udbrud og i dens første Tid blev der rettet Klage over Regeringens ringe Vidsyn; Hærens Opstilling i Holsten blev stemplet som uklog, Kronprinsens Bortrejse fra Hovedstaden i Farens Stund betragtet som en Fejl. I snævre Kredse — i Embedsklassen og blandt Samfundets Højeststaaende — var der adskillig Utilfredshed med den fortsatte Tilslutning til Napoleon. Mangel paa offentlig Interesse, Ukendskab til Sagernes Stilling, vel ogsaa Myndighedernes Forholdsregler mod Pressen, bevirkede dog, at Offentligheden forholdt sig tavs. Først under Indtrykket af Pengekrisens Ulykker og Nyordningens Uretfærdigheder kom der Stemninger frem, som vidnede om Skuffelse og Utilfredshed. Mod Enevælden blev der dog aldrig rettet Kritik; om dens Ophør eller Begrænsning var der intet Ønske. I mærkelig ringe Grad lagde man Ansvaret paa Kronens Bærer. Heller ikke Mand og Mand imellem var der Tilbøjelighed til at give ham Skylden for Tidens Vanskeligheder. Mod Regeringens Embedsmænd, mod Ministrene og mod Kongens Raadgivere fremsatte man sin Kritik. I Folkets Troskab mod Kongen og hans Hus, i dets Kærlighed og Beundring gik der intet Skaar. Med rette anerkendte man hans Pligttroskab mod Land og Rige, hans ufortrødne Arbejdsomhed og Overbevisning om altid at gøre det bedste for sit Folk. Det har været Eftertiden vanskeligere at forstaa, at man ogsaa bevarede Beundringen for hans overlegne Indsigt og Statsklogskab. Givet er det, at Statens Ulykker ikke paa noget Tidspunkt svækkede Tillidsforholdet mellem Folket og dets Hersker. I de gode Aar, under Indtrykket af de store Reformer var der knyttet et ubrydeligt Baand mellem Undersaatter og Konge. De fælles Lidelser forøgede kun dets Styrke.

1. Krig og Udenrigspolitik.

Store Begivenheder foregik der 1806—07 paa Europas Fastland. Som saa ofte tidligere stræbte en Række Stormagter ved forenede Kræfter at standse Napoleons Sejrsgang og hans Magtomraades Udvidelse. Som bestandigt tidligere endte det med Nederlag. Ved *Jena* og *Auerstädt* tilintetgjordes Preusserkongens Hær; i Løbet af faa Maaneder blev hans Hovedstad, hans Fæstninger og Lande besat af de franske Generaler. Kun forbigaaende lykkedes det Russerne i den blodige Kamp ved *Eylau* at hindre Franskmændenes Fremtrængen; i Juni

1807 stod Slaget ved *Friedland*, som atter knyttede Sejren til de franske Faner. Hvad Napoleons Hære havde saaet, høstede hans Politik. Paa Tømmerflaaden i Njemen i Byen *Tilsit* mødtes Frankrigs og Ruslands Kejsere og sluttede en Fred, som berøvede Preussen store Dele af dets Landomraade, og et Forbund, som skulde bringe Europa Freden eller tvinge England til Underkastelse. Nægtede det at modtage russisk Mægling, anerkende Havenes Frihed og tilbagegive sine Kolonierobringer, vilde Zaren erklære det Krig og sammen med Napoleon tvinge det i Knæ. Neutrale Magter, Portugal i Syd, Danmark-Norge i Nord, skulde opfordres, om fornødent tvinges til at gøre fælles Sag med de to Kejsere, lukke deres Havne for Englænderne og tiltræde Fastlandsspærringen.

Om *Ansvaret* for Begivenhederne i Eftersommeren 1807 er der i Tidens Løb fældet modstridende Domme. Snart har man i England betragtet dem som en Følge af uoverlagt Hensynsløshed, snart som et Udslag af Handlekraft og politisk Vidsyn. Bestandig har man i Danmark fremhævet, at det engelske Ministerium rejste en forbitret Fjende, hvor det havde kunnet vinde en virksom Forbundsfælle; i Reglen har man samtidig rettet Anke mod den danske Regerings Politik, bebrejdet den Mangel paa Klarhed og Klogskab, Raadvildhed og Usikkerhed. Først den nyere Forskning har formaaet at belyse de mangfoldige Forhold og Motiver, som har været de bestemmende.

Et staar nu fast. I 1807, saavel som i alle de foregaaende Aar, var det *den danske Regerings Maal* at bevare Neutraliteten. Alle foreliggende Udtalelser understreger det, alle bevarede Aktstykker bekræfter det. Blev det nødvendigt at træffe Valget mellem de stridende Parter, var det Tanken at søge Tilslutning til England. Uvilje mod Napoleon, hans Politik og dens Metoder bestemte dette Synspunkt, tillige Opfattelsen af Statens Interesser. Danmark, erklærede den danske Gesandt i Paris, kunde ikke være i Tvivl om sin Afgørelse, naar det „havde at vælge imellem paa den ene Side en forbigaaende Fare for vore Fastlandsbesiddelser og paa den anden Side den Fare at miste vor Tilværelse som Sømagt“. En Krig med Frankrig vilde gøre Hertugdømmerne, Nørrejylland, maaske ogsaa Fyn til Napoleons Bytte. Ved Hjælp af den danske Flaade og med engelsk Støtte kunde man dog samtidig haabe at sikre Sjælland med Landets Hovedstad og at opretholde Forbindelsen med Norge. Da den svenske Konge var Frankrigs forbitrede Modstander, undgik man at komme i Modsætning til Nabomagten. Ved en Krig med Storbritannien vilde Landets Handel og Skibsfart gaa til Grunde, Erhvervslivet sygne hen og dets Tilførsler blive spærret; de oversøiske Kolonibesiddelser vilde gaa tabt, og Forbindelsen med Norge blive afbrudt. Om denne Politik, hvis den var bleven gennemført,

havde været den rette, er det ørkesløst at overveje. Begivenhedernes Gang udelukkede en Prøve. Baade Danmark og England har Skylden, Storbritannien, fordi det ikke gav den danske Regering Lejlighed til frivilligt at træffe Valget, Danmark, fordi det for længe fortsatte sin Neutralitetspolitik. Det er de danske Statslederes Ansvar, at de for sent forstod, at det var en Nødvendighed at træffe en Afgørelse; det var det engelske Ministeriums Fejlgreb, at det ved sin brutale Fremgangsmaade udelukkede Virkeliggørelsen af Danmarks egentlige Hensigter. Den danske Regering havde ikke evnet at give England Tillid til dens Sympati, den engelske havde ikke formaaet at forstaa dens Tankegang.

Christian Günther Bernstorff.
Litografi af Kneisel.

I lange Tider har det været den almindelige Opfattelse, at den engelske Udenrigsminister *Canning* ad hemmelige Veje havde faaet Meddelelse om Aftalerne i Tilsit og for at forekomme deres Virkeliggørelse afsendte Flaaden til Danmark. Da der i det engelske Parlament efter Angrebet paa København rettedes voldsom Kritik mod Ledelsen af den britiske Politik, blev det i dens Interesse at udbrede denne Anskuelse. I Virkeligheden forholder det sig anderledes. Den 10. Juli 1807 fik man i London den første Underretning om Afslutningen af den fransk-russiske Vaabenhvile og Indledningen af Fredsforhandlinger; to Dage senere bekræftedes den; den 19. Juli modtog man en foreløbig, tilmed usikker, Meddelelse om Fredens Afslutning; først adskilligt senere fik man nærmere Efterretning om dens Indhold. Nogen *Viden* om Aftalerne i Tilsit har der saaledes ikke foreligget, da Canning d. 18. og 19. Juli traf sin Bestemmelse. Højst har man kunnet have en Formodning

om de farlige Udsigter og en Anelse om de Forholdsregler, som var under Forberedelse. De engelske Regeringsakter viser da ogsaa, at det delvis var ganske andre Forhold, som blev bestemmende for Ministeriets Beslutning. Fra en engelsk Diplomat, som paa Gennemrejse passerede København, indløb der Meddelelse om, at den danske Flaade var i Færd med at blive udrustet; fra Hamburg-Altona kom der Oplysninger, som kunde tyde paa, at den danske Regering i den allernærmeste Fremtid vilde modtage en fransk Anmodning om Tilladelse til at besætte Hertugdømmerne og et Krav om at spærre Havnene for Handel med England. „At Frankrigs Besættelse af Holsten uvægerlig enten vilde føre til, at denne Stat fuldstændig kom i Besiddelse af Danmarks øvrige Omraade, eller til, at den fik en saadan Indflydelse paa og Magt over det nævnte Hofs Beslutninger, at det i det lange Løb vilde stille den danske Sømagt til Bonapartes Raadighed, er en Paastand, der er for klar til ikke at frygtes, selv om man manglede de talrige og samstemmende Efterretninger, der er modtaget her, til at bestyrke denne Frygt." Saaledes har Canning, — nogle Dage efter at hans Beslutning var truffet —, fremstillet sin Opfattelse. Det uheldige var, at de Efterretninger, ud fra hvilke han traf Bestemmelser af en saa stor Rækkevidde, var utilstrækkelige og delvis urigtige. Meddelelserne om en forestaaende fransk Opfordring byggede paa Udtalelser af franske Officerer og underordnede Diplomater; Paastanden om den danske Flaades Udrustning var fuldkommen grundløs. At Danmark havde samlet næsten hele sin væbnede Styrke i Hertugdømmerne, kunde kun være et Vidnesbyrd om, at det havde til Hensigt at modsætte sig franske Krav, som var uforenelige med Fortsættelsen af dets Neutralitetspolitik. At den engelske Gesandt i København havde bevaret fuldkommen Tavshed om de paastaaede Flaadeforanstaltninger, var et Bevis paa Meddelelsens Uholdbarhed, men opfattedes i London som et Tegn paa hans Udygtighed. For saa vidt var Danmark uskyldigt. De danske Statslederes skarpe Protester mod Englands Søfartspolitik over for de neutrale har utvivlsomt været en væsentlig Aarsag til dets Utryghed. Følgerne af denne Irritation blev særlig skæbnesvangre, fordi den engelske Udenrigsminister var egenraadig og paagaaende, tilbøjelig til at fatte hurtige Beslutninger og til at optræde med Effekt. Englands vanskelige Stilling maatte bestyrke hans Ønske om ved en kraftig Indgriben at skabe bedre Kampvilkaar for hans Land.

Efter at Canning — og det engelske Ministerium — havde taget sin Bestemmelse, handlede man med største Hurtighed. En ny Gesandt i København blev udnævnt og en særlig Udsending, *F. J. Jackson*, udpeget, der skulde fremsætte de engelske Krav. Han medbragte forskellige Traktatudkast, som ogsaa regnede med Muligheden af, at Danmark

vilde afslutte en Alliance med England. Ogsaa i dette Tilfælde forlangte man Flaaden udleveret. Gesandten, hedder det, skal opsøge Kronprinsen og gøre gældende, at hans britiske Majestæt maa sikre sig „gyldigt Pant og Sikkerhed“ „ved at redde Danmarks Sømagt, med hvilken det vides, at Bonaparte regner som det vigtigste Led i et Søforbund“. En stor Krigsflaade, med Landgangstropper om Bord, skulde bryde dets Modstand. Paa danske Skibe i engelske Havne blev der lagt Beslag; for at forhindre Meddelelser i at naa frem blev Forbindelsen med Fastlandet afbrudt. Allerede d. 19. Juli afsejlede de første Skibe; paa Ugedagen derefter gik Hovedstyrken til Søs. I England spredtes der utallige Rygter om Ekspeditionens Bestemmelsessted, inden længe blev det den almindelige Opfattelse, at Øresund var Maalet. I Danmark anede man intet. For sent kom Gesandten i London til Klarhed over det Slag, som var tiltænkt hans Fædreland. Med urette har man dog bebrejdet ham denne Uvidenhed og tillige, at han ikke skaffede Meddelelser frem.

I rivende Hast gik Begivenhederne deres Gang. D. 3. August ankom de første *engelske Krigsskibe til Øresund*, vekslede venskabelig Salut med Kronborg og stod ned i Sundet. Allerede d. 8. var der samlet en Flaade paa 24 Linjeskibe og 22 mindre Fartøjer; en særlig Eskadre sejlede gennem Store Bælt og omringede Sjælland. Talrige Landgangstropper var om Bord paa Transportskibene, andre ankom fra Rügen, hvor Englænderne havde opstillet et Korps til Understøttelse for deres svenske Forbundsfælle.

For Danmark var der intet Valg. Uden om Flaadens Udlevering førte der ingen Vej. Med Alliancetilbudets Modtagelse fulgte alene et Løfte om Skibenes Tilbagelevering ved Fredsslutningen. Selv om man ikke havde betragtet Kravets Opfyldelse som uforeneligt med Statens Ære, var det i Modstrid med dens Interesser. Uden sin Flaade var Danmark et værgeløst Bytte for et fransk Angreb. Ganske vist gav England Løfte om Bistand og Understøttelse. Saa ofte havde det dog i Krigens Løb skuffet sine Forbundsfællers Tillid, at ingen med Tryghed kunde regne med, at det altid skulde være rede til at bringe de nødvendige Ofre for at holde Franskmændene borte fra de danske Øer. Intet underbygger Troen paa, at en overlegen dansk Statskunst i de sidste afgørende Dage vilde have kunnet ændre Begivenhedernes Gang. Alligevel er det berettiget, at Tidens danske Historieskriver har beklaget den Forvirring og Usikkerhed, der blev Følgen af Kronprinsens Ophold i Kiel.

Den ny engelske Gesandt ankom til København samtidig med, at Flaaden ankrede op ved Indsejlingen til Øresund. Han havde straks en Samtale med Direktøren i Udenrigsministeriet, *Joachim Bernstorff*,

som gentog sine tidligere Erklæringer, at Danmark var besluttet paa at bevare Venskabsforholdet til England. Om Stillingens Alvor havde man endnu ingen Forestilling. Flaadens Komme opfattedes som en Demonstration, der skulde give Underhandlingen Vægt. For ikke at vække Mistro undgik man at træffe Forsvarsforanstaltninger. I Overensstemmelse med sin Ordre var den særlige Afsending, Jackson, rejst til Kiel, hvor Kronprinsen opholdt sig med sin Udenrigsminister Chr. Bernstorff. Den første Samtale mellem Minister og Gesandt blev lang og voldsom; begge Parter sagde hinanden Sandheder; nogen Klarhed over Stillingen blev ikke tilvejebragt. Først et Par Dage senere, i en Audiens hos Kronprinsen, fremsatte Jackson sit Krav om *Flaadens Udlevering.* Efter alt at dømme har han holdt sig til Tilbudet om en Alliance, der bevarede et Skin af Flaadernes Forening. I sit Svar skal Kronprinsen have fremhævet, at de engelske Krav var stridende imod ethvert Æresprincip og dobbelt stødende ved de Trusler, som ledsagede deres Fremsættelse. Sikkert er det, at Samtalen ikke førte til noget Resultat. Jackson var en hensynsløs Natur, men synes dog ikke at have overskredet Høflighedens Grænser. Foreløbig henviste Kronprinsen Gesandten til nærmere Forhandling med Udenrigsministeren og rejste straks af Sted til Hovedstaden. Baade paa Vejen og i København traf han Bestemmelser vedrørende Forsvaret. Befolkningen hilste Kronprinsen med Jubel og ventede, at han vilde stille sig i Spidsen under Kampen. Ofte er der bleven mindet om Frederik III's Beslutning „at dø i sin Rede". Desto større blev Skuffelsen, da Kronprinsen forlod Byen medtagende sin Fader. Gode Grunde talte for hans Afgørelse. For Statens øverste Leder maatte det først og fremmest være af Vigtighed, at han bevarede Forbindelsen med det øvrige Land og med de fremmede Magter. Kun med Besvær naaede han over Store Bælt. Det lille Fartøj blev standset af et engelsk Krigsskib. Kronprinsen maatte skjule sig under Dækket, og hans Generaladjudant udgive Kongen for en syg svensk Baron, de øvrige for Officerer, som rejste til Hæren i Holsten.

Ved *Kronprinsens Afrejse fra Kiel* var det endnu ikke kommet til nogen virkelig Forhandling. Rimeligvis har det været hans Hensigt at vinde Tid og derved blive i Stand til at forberede Forsvaret. I hvert Fald har han ikke givet Udenrigsministeren Fuldmagt til at træffe en Afgørelse. Jackson, som alene havde Tilladelse til at give en Frist paa 8 Dage, fulgte derfor efter Kronprinsen, men kom først til København, da denne havde forladt Byen. Gesandtens haablose Jagt paa Kronprinsen var lidet tiltalende. En alvorlig Forhandling, som havde udtømt alle Muligheder vilde have kastet et værdigere Skær over Fredsbrudet. Under de raadende Omstændigheder løb Drøftelserne ud i Sandet. Over

for Joachim Bernstorff stillede Jackson atter sit Krav om, at Flaaden under engelske Officerer skulde forenes med den engelske Stridsmagt. Kun ved en Alliance kunde Danmark haabe paa atter at faa den tilbage. Forgæves fremhævede Bernstorff, at et fransk Angreb nødvendigvis vilde gøre hans Stat til Englands Forbundsfælle. Da Jackson maatte være klar over, at han ikke vilde faa sit Forlangende opfyldt, betragtede han Sagen som afgjort, krævede Pas og gik om Bord paa de engelske Krigsskibe.

D. 16. August gik *Englænderne i Land ved Vedbæk.* Vi kommer, — hedder det i den engelske Proklamation —, ikke som Fjender, men til eget Forsvar og for at forhindre, at Frankrig bruger Eders Marine imod os. Samme Dag udstedte den danske Regering sin Krigserklæring. „Stillet imellem Fare og Vanære havde den danske Regering intet Valg“, erklærede en dansk Henvendelse rettet til Europa.

Om Krigens Udfald kunde der ikke være Tvivl. Frygten for Franskmændene og de urolige Forhold paa Europas Fastland havde i adskillige Aar bevirket, at næsten alle indkaldte Troppestyrker var samlet i Hertugdømmerne ved Rigets Sydgrænse. Sikkert med rette har man gjort opmærksom paa, at det var en uheldig Foranstaltning. Under en alvorlig Kamp var de bleven løbet over Ende; kun paa Øerne vilde det have været muligt at yde varig Modstand mod Napoleons sejrsvante Soldater. Væsentlige Grunde forklarer dog Regeringens Betænkelighed ved at forberede et Forsvar uden for den jyske Halvø. Begivenhedernes Gang har til fulde godtgjort, hvorledes man i England vilde have opfattet en Forandring af Troppeopstillingen. For Forsvaret af København blev det imidlertid skæbnesvangert. Omkring 30,000 Englændere kom til at staa over for 13,000 Danskere, de første fuldt uddannede og ypperligt bevæbnede, de sidste en broget Blanding af Frivillige og Landeværnsfolk, Studenter og Borgervæbning; kun 5500 Mand hørte til den egentlige Hær. Admiral *Gambier* og General *Cathcart* førte Befalingen over Angrebsstyrken, Generalmajor *Peymann* var Øverstkommanderende over Forsvaret. Søstyrken ledede *Sten Bille.* Mange Aars Krigserfaringer havde hærdet de engelske Officerer; en af dem var Arthur Wellesley, den senere Lord Wellington, Sejrherren ved Waterloo. Adskillige af de danske Officerer var ældre Mænd, pligtopfyldende, men uden Erfaringer, vokset op i Garnisonstjenesten med Eksercits og fredelige Manøvrer. De øverste Landofficerer, Generalerne Peymann og Bielefeldt, var af Uddannelse Ingeniør og Artillerist; den første havde aldrig været Troppefører; den sidste var ukendt med Hovedstadens Forhold; begge blev de tilmed saaret. Alene Marinechefen Kommandør Sten Bille havde paa sine Togter i Middelhavet og i Kampen med Barbareskerne vist en Energi og Dygtighed, som han ogsaa lagde

for Dagen under Belejringen. Byens Forsvarsværker var i en elendig Tilstand, forældede og utilstrækkelige; Vejene over Søerne var ikke en Gang spærret ved Skanseanlæg. Alt til Trods var der i Borgerskabet den bedste Stemning. Tilliden til Forsvarsledelsen var almindelig, Harmen mod Fjenden voldsom. Med samme Mod, Fællesfølelse og Selvopofrelseslyst gik Byens Borgere ind i Krigen, som de havde vist i 1801.

Byen blev hurtigt indesluttet. Da Trekroner og de øvrige Søbatterier

Københavns Bombardement Natten mellem 3. og 4. Septbr. 1807. Maleri af C. W. Eckersberg paa Frederiksborg.

i de foregaaende Aar var bleven udbedret, og Kanonbaadene var paa deres Post, lykkedes det Sten Bille paa Søfronten at holde Englænderne i passende Afstand. I Landforsvaret mærkede man derimod Følgerne af Overbefalingens Energiløshed. Nogle Udfald blev foretaget; Soldaterne kæmpede tappert, men var for faa. Kun under den største Kamp i Classens Have paa Østerbro fik Livjægerne Lejlighed til at udmærke sig. Skridt for Skridt trængte Belejrerne frem mod Byens Volde. Om alvorlige Undsætningsforsøg blev der ikke Tale. Hærens Hovedstyrke stod uvirksom paa Sydgrænsen. Da Englænderne beherskede Store Bælt, havde det sikkert ogsaa været umuligt at føre Tropperne over til Sjælland. Landeværnets Soldater var uøvede, deres Befalingsmænd faa og gamle, deres Bevæbning utilstrækkelig. Alligevel blev Sjællands og de sydlige Øers Mandskab kaldt under Vaaben. Det oplyser deres Krigsdygtighed, at de sjællandske Amtmænd fik Befaling til at skaffe

Hellebarder, Spyd og Sværd, „der af vore Forfædre vare brugte med Hæder imod Fjender og Voldsmænd". Et Korps — under General *Castenskjold* — blev samlet ved Køge, oprindelig 3200 Mand — men kun med 1174 Geværer — med Smaaøernes Mandskab i alt 5700. Efter en kortvarig Kamp blev de splittet. Gentagne Gange opfordrede de engelske Befalingsmænd til at overgive Byen og udlevere Flaaden. Kun nølende traf de Bestemmelse om Bombardementet, som de ventede vilde bryde Modstanden.

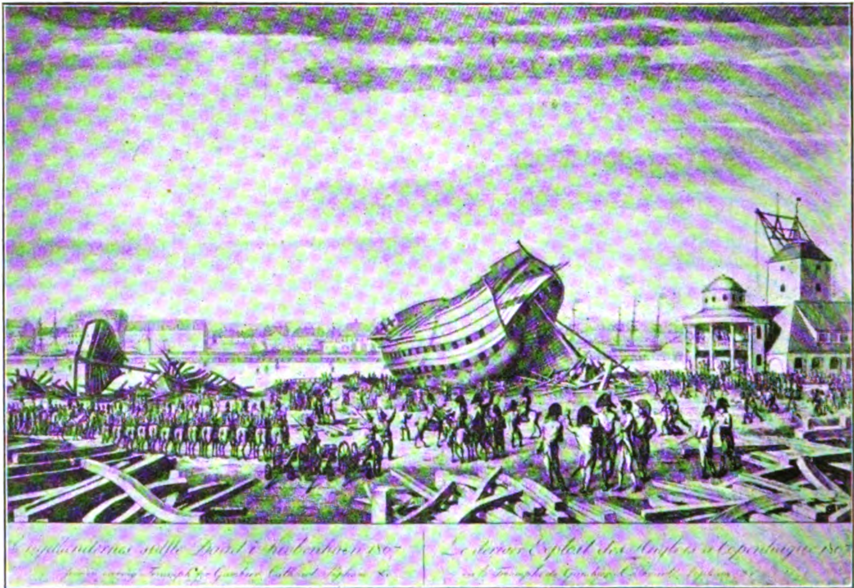
Under hele Belejringen havde der hersket den mest fortrøstningsfulde Stemning i Byen; i ringe Grad havde Borgerne været optaget af den truende Fare; saa godt som under den dybeste Fred promenerede de paa Voldene, i Rosenborg Have og paa Kongens Nytorv, hvor Militærmusikken spillede. De enkelte Bomber, som var faldet, betragtede man som „Lyst Bolde, der knaldede snarere til Morskab end til Fortræd". Myndighederne vidste dog Besked og traf deres Foranstaltninger. Da man 2. September havde afslaaet det engelske Ultimatum, blev Brandkorpset fordelt paa de offentlige Pladser. Kl. 7½ om Aftenen faldt de første Bomber; hurtigt tog Beskydningen til og voksede ved Mørkets Frembrud. Bomber, Raketter og gloende Kugler regnede ned over Byen. Paa Gaderne var der ingen Redning; indendørs var Faren næsten lige saa stor. Adskillige Fortællinger er overleveret om Bomber, der slog gennem Tagene og flere Etager for først at springe i Kælderne mellem de forsamlede Husbeboere. Den følgende Dag var der Ro. Da alle frygtede i den kommende Nat at opleve en Gentagelse af Rædslerne, søgte man at bringe Gods og Familie i Sikkerhed i de Kvarterer, som laa Fjenden fjernest. Især var der en Folkevandring til Christianshavn og Amager.

Nætterne efter d. 3. og 4. September genoptoges Beskydningen; navnlig den sidste Nat blev uhyggelig. Modstandskraften var efterhaanden bleven ringere, Borgerne var udmattede, og Brandkorpset ved at segne under Anstrengelserne. Hidtil var alle Brandene bleven slukket; i den tredje Nat maatte man give fortabt. Henimod Morgenstunden faldt Frue Kirkes Spir, inden længe stod Naboejendommene i lys Lue, i Løbet af faa Timer omspændte Flammerne hele Kvarteret. Senere Opgørelser viste, at ikke mindre end 1071 Ejendomme var ødelagte eller beskadigede. Til næsten 3 Mill. Rdl. vurderede man Husskaderne, til 700,000 Rdl. anslog man Værdien af det ødelagte Løsøre.

Bombardementet nedbrød Byens Modstandskraft. Fra alle Sider opfordrede man Peymann til at standse Kampen; fra Medlemmer af Kommunalbestyrelsen, fra indflydelsesrige Privatmænd saa vel som fra hans personlige Venner fik han Henvendelser herom. Ogsaa de militære Befalingsmænd var overbevist om Forsvarets Haabløshed. Et Krigsraad,

hvortil Repræsentanter for Borgerskabet var tilkaldt, anbefalede enstemmigt Stadens Overgivelse. Syg og forpint bøjede Peymann sig for det uundgaaelige.

D. 7. September undertegnedes *Kapitulationen*. Om at give Flaaden i Pant var der ikke længer Tale. Skibene skulde udleveres som Ejendom tillige med Forraadene i Marinens Arsenaler. I seks Uger fik Englænderne Ret til at besætte Kastellet og Holmen, men skulde der-

**Englændernes Ødelæggelse af Krigsskibe under Bygning.
Samtidigt Stik.**

efter forlade Sjælland. 17 Linjeskibe, 12 Fregatter, 8 Brigger og nogle mindre Fartøjer blev deres Bytte. Dybt beklagede man senere, at de ikke var bleven tilintetgjort. Med Sorg og Harme var Byens Borgere Vidne til deres Udrustning og Afrejse; med endnu større Forbitrelse iagttog de Ødelæggelsen af 4 Skibe, som var under Bygning eller stod i Dokken. Et bekendt Kobberstik har foreviget det Øjeblik, da det ene af dem under Englændernes Jubelraab blev styrtet over Ende.

I England var der i Efteraaret 1807 adskillig Misfornøjelse med Angrebet paa Danmark. Det er sikkert urigtigt, at *Georg III*, da Jackson aflagde Beretning om sin Mission, spydigt forespurgte, i hvilken Etage Samtalen med Kronprins Frederik havde fundet Sted. Alligevel giver Fortællingen et paalideligt Indtryk af Kongens Opfattelse. „Alle ser

paa mig, som om jeg var et Genfærd, — fortalte Gesandten sin Broder —, og synes at undres over, at jeg ikke i det mindste har mistet et af mine Ører.“ „Æreløst som Toget til København“ skal have været en almindelig Talemaade. Baade i Pressen og i Parlamentet blev der rettet voldsomme Angreb paa Ministeriet. Dets Handlemaade havde været moralsk uforsvarlig, paastod Oppositionen, og politisk uklog. Det vidnede tilstrækkeligt, — hævdede den —, om Danmarks virkelige Sindelag, at der ved Fredsbrudet fandtes halvfjerde Hundrede danske Handelsskibe i de engelske Havne. Det blev dog alt sammen uden praktisk Indflydelse. I den store Offentlighed var det Opfattelsen, at den engelske Regerings Beslutsomhed og Handlekraft havde reddet Landet af store Farer og bragt det uvurderlige Fordele. En Tid var Canning endog misfornøjet med den afsluttede Konvention, som forpligtede Englænderne til efter 6 Ugers Forløb at rømme Sjælland. Først efterhaanden opgav han alle Planer, der skulde have givet England et Støttepunkt ved Østersøen og sikret Forbindelsen med Sverige. I Stedet forsøgte han ved ny Underhandlinger at formaa Danmark til at genoptage Neutralitetspolitikken eller endog blive Englands Forbundsfælle; tre Aar efter den endelige Fredsslutning vilde man i saa Fald give Flaaden tilbage.

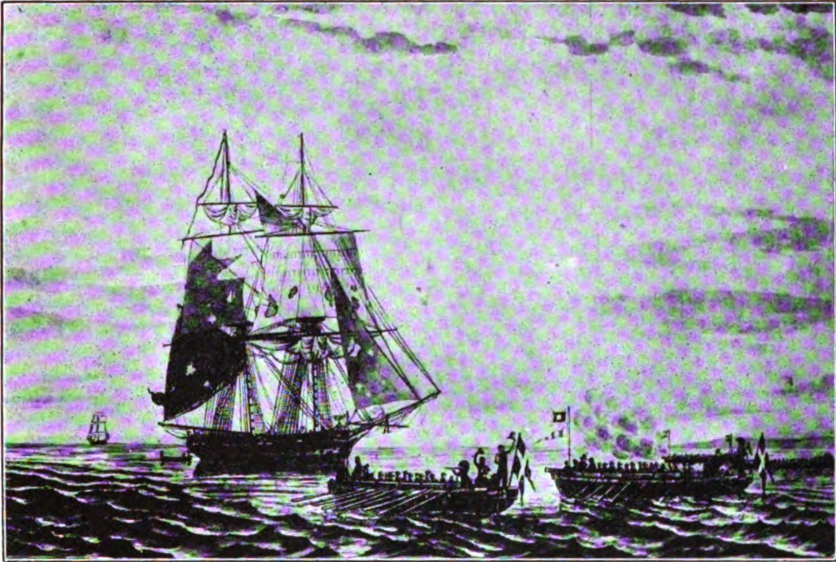
For Danmark var der intet Valg. Selv om de danske Statsledere havde kunnet overvinde deres Forbitrelse mod „Ransmændene“, maatte de være klar over *Neutralitetens Uigennemførlighed.* Ethvert Forsøg i denne Retning vilde have fremkaldt et fransk Angreb; efter Flaadens Tab vilde ogsaa Øerne have været et let Bytte for Napoleons Legioner. „Der er, — skrev Udenrigsministeren ved denne Tid, — ingen Frelse for os undtagen ved en almindelig Fred, og vi maa sætte vort eneste Haab til Englands Ydmygelse“. Med tungt Hjerte lagde man Landets Skæbne i Napoleons Haand. Kun altfor vel kendte man hans hensynsløse Ligegyldighed for Forbundsfællernes Interesser. I høj Grad havde Frankrigs Kejser været skuffet over Københavns hurtige Overgivelse; under de følgende Forhandlinger bebrejdede han jævnlig den danske Regering, at den havde opstillet sin Hær i Hertugdømmerne. Det forhindrede dog ikke, at han kom den venligt i Møde, lovede at skaffe den Flaaden tilbage, og 31. Oktober 1807 — i *Fontainebleau* — afsluttede en *Forbundstraktat.* Krig med England, Deltagelse i Fastlandsspærringen var dens væsentligste Bestemmelser, desuden Aftale om fælles Fredsslutning og ubestemte Løfter om Pengelaan og Vaabentilførsler.

I næsten halvsyvende Aar varede *Fejden med Englænderne.* Til Tider gik der Rygter om, at de vilde sende større Ekspeditioner til Østersøen; kun ved en enkelt Lejlighed syntes de at skulle blive til

Virkelighed. Mere og mere sporedes det, at Storbritannien vendte sin Opmærksomhed mod Kampene paa den spanske Halvø. Haardt fik alligevel det danske Folk at mærke Følgerne af dets Krig med Verdens største Sømagt. Allerede i Slutningen af September var der bleven opbragt 335 af dets Handelsskibe; i alle Krigens Aar forsvandt Danebrog fra de fremmede Have. Helgoland blev besat, de vestindiske Øer og Trankebar. Gentagne Gange kom britiske Orlogsmænd og Kapere til Færøerne og Island. Kun med største Besvær lykkedes det at vedligeholde Forbindelserne mellem Rigets forskellige Dele. Om Norge tales der i anden Forbindelse. Island var det længe umuligt at skaffe de nødvendigste Forsyninger. En Tid i 1809 gled Øen ud af Regeringsmyndighedernes Magtomraade. En københavnsk Æventyrer, *Jørgen Jørgensen*, af den bekendte Urmagerfamilie, kom med et engelsk Krigsskib til Reykjavik, fangede Stiftamtmanden og gjorde sig til Landets Herre. Et Par Maaneder raadede „Kong Jørgensen", indtil en engelsk Søofficer afsluttede Farcen og gav Styret tilbage til de danske Embedsmænd. Hvert eneste Foraar og Sommer spredtes en Sværm af engelske Krigsskibe og Kapere over de nordlige Farvande, opbragte Handelsskibene, gjorde Landgang paa Kysterne og satte sig fast paa Smaaøerne.

Ufortrødent optog man Kampen. Ingen kunde være mere opfyldt af Forbitrelse imod Englænderne end Frederik VI; paa enhver Maade stræbte han at tilføje dem Skade. I de skarpeste Former gennemførtes *Fastlandsspærringen*. Engelsk Ejendom blev lagt under Beslag, enhver Englænder fængslet, Breve og Tilgodehavender konfiskeret. I visse Tilfælde var der fastsat Dødsstraf for direkte Handel med britiske Undersaatter. I 1810 blev baade Holland, Oldenburg og Hansestæderne indlemmet i Frankrig. Omhyggeligt vaagede Napoleon, hans Officerer og Toldembedsmænd over Handelsspærringens Gennemførelse. Jo større Faren blev for, at han ogsaa skulde lægge Haand paa Hertugdømmernes Havne, desto nødvendigere var det for Danmark at fjerne alle Aarsager til hans Misfornøjelse. Efter at næsten alle oversøiske Besiddelser var kommet i Englændernes Magt, var det blevet dem en Livssag at skaffe Afsætning for deres Mængder af Kolonialvarer. Fra Helgoland dreves et livligt Smugleri; med amerikanske Skibe førtes der en omfattende Handel. I Løbet af blot et halvt Aar ankom der i 1809 126 nordamerikanske Skibe til Tønning. Af Hensyn til Frankrig maatte man hurtigst muligt spærre Havnene for dem og rundt om i Hertugdømmernes Byer opbrænde alle engelske Fabriksvarer, som man kunde opspore. Allerede 14. September 1807 blev der udstedt et Kaperreglement, som tillod private Redere at udruste Kapere og opbringe Fjendens Handelsskibe. Forgæves fremsatte Udenrigsminister Chr. Bern-

storff sine Betænkeligheder; han opnaaede alene, at man i Overensstemmelse med Landets tidligere Principper fastholdt, at „frit Skib skulde gøre fri Ladning“. Begærligt greb mange Skibsredere Lejlighed til at vinde Erstatning for de lidte Tab. Had til Fjenden, Kærlighed til Fædrelandet, Lyst til Eventyr og Gridskhed efter Bytte lokkede mangen Vovehals ud paa Søen. Saa snart Englænderne havde forladt Sjælland, blev Tropper trukket over fra Fyn og Jylland; allerede tid-

Løjtnant Wulff erobrer med 4 Kanonbaade en engelsk Orlogsbrig ved Laaland 1808. Samtidigt Stik.

ligere er omtalt Hærloven af 1808, som havde til Formaal at gøre Landeværnet til en brugbar Del af Hæren. Vanskeligst var det at genskabe *Søværnet*. Kun ganske faa Skibe var tilbage, to Linjeskibe, det ene ubrugeligt, og nogle faa Brigger, som under Københavns Belejring havde været i Sikkerhed i Norge og Hertugdømmerne. Fra alle Sider indløb der frivillige Gaver. Godsejere gav Tømmer, almindelige Borgere større og mindre Pengebeløb eller deres Sølvtøj. I Løbet af 1808 fik man bygget 4 Brigger og 170 Kanonbaade, de fleste med et Par Kanoner. Rundtom ved Landets Kyster finder man endnu Spor af de talrige Skanser, som skulde beskytte Indsejlingen til Købstæderne, Overfarterne og de mindre Sejlløb.

Med skiftende Held førtes Kampen mod de britiske Orlogsmænd, som med Konvoyer sejlede gennem de danske Farvande. Endnu lever i Befolkningen Minder om mangen Heltedaad og rigt Krigsbytte;

mindre har man tænkt paa de haarde Strabadser, som Besætningerne maatte staa igennem paa de aabne og tunge Fartøjer. I 1808 lykkedes det Kanonbaadene i Øresund at bemægtige sig en Brig og 12 Handelsskibe; i en Kamp under Dragør blev et engelsk Linjeskib saa medtaget, at det efter Hjemkomsten maatte kasseres. To Aar senere var der fem Brigger, som løb ud fra sydnorske Havne og opbragte 47 Skibe, som ved Salget indbragte 7½ Mill. Rdl. Kun kort havde man derimod Glæde af Fregatten „Najaden“, som i 1810 var bleven færdigbygget og

Angrebet paa Anholt 1811.
Sortekunstblad.

sendt til Norge. I Juli 1812 blev den sammen med tre Brigger angrebet i *Lyngør* Havn og tilintetgjort; i 1811 mislykkedes et Angreb paa *Anholt*, som var bleven besat af Englænderne.

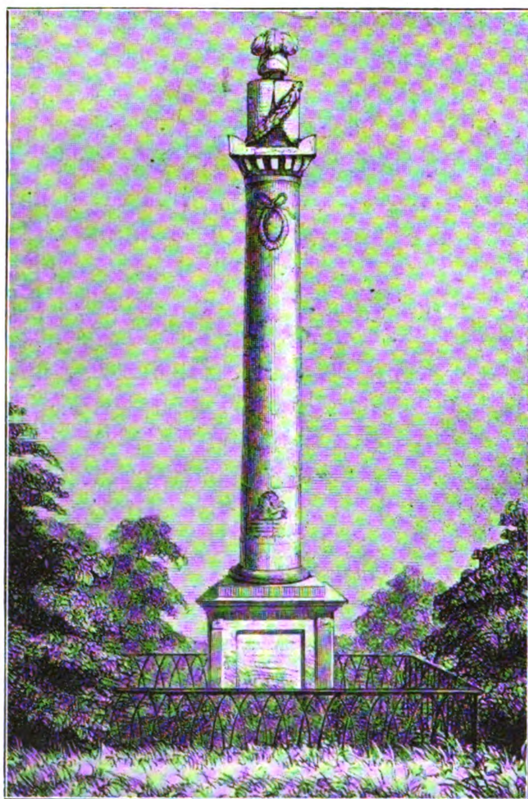
I de store *europæiske Krige* tog Danmark ringe Del. Da Napoleon søgte at skabe en fransk Flaade og i Schelde-Flodens Munding byggede nogle Linjeskibe, maatte vi til et Par af dem yde Mandskab og Besætning. Sammen med et fransk-hollandsk Korps kæmpede danske Tropper i Foraaret 1809 mod et preussisk Friskarékorps, som under Major Schill forsøgte en tysk Folkerejsning. 2000 Mand deltog i Stormen paa Stralsund. I Napoleons Tog mod Rusland i 1812 var der ingen Danskere.

Store Kampe og dybe Brydninger fandt derimod Sted mellem *Nordens Stater og Folk*. Nyt og gammelt i broget Blanding beherskede Sindene. Under den almindelige Gæring vaagnede Fortidens Modsætninger og Forhaabninger til nyt Liv. Mellem Slagene spirede der

spæde Vækster frem, som bebudede Fremtidens Drømme om et enigt og samlet Norden. For sidste Gang genoplivedes i Danmark Tankerne om at tilbageerobre de skaanske Provinser; til Tider mærker man Bestræbelser, som var i Slægt med Kalmarunionens dynastiske Tendenser. Jævnsides hermed sporer man Nytidens Erkendelse af Folkenes Slægtskab og Fællesskab. For Begivenhederne mellem 1807 og 1814 bærer Danske og Svenske det samme Ansvar. Med Skadefryd og Glæde var Sveriges Konge Vidne til Bortførelsen af den danske Flaade; uden Sky plejede han Forhandlinger med Englænderne om at lade svenske Tropper besætte Sjælland; bestandig syslede han med Planer om at erobre Norge. Mere end een Gang gav danske Statsledere Udtryk for deres Forstaaelse af Farerne ved Sveriges Svækkelse, deres Frygt for, at Rusland skulde vinde foroget Indflydelse i Norden; det forhindrede ikke, at de til andre Tider søgte Zarens Bistand til at genvinde de skaanske Provinser, endogsaa til at bemægtige sig hele Sydsverige.

Under Krigens første Afsnit optraadte Danmark som Frankrigs Forbundsfælle. I Tilsit var det blevet aftalt, at ogsaa Sverige skulde opfordres til at tage Parti mod England og spærre Havnene for dets Skibe; om fornødent skulde Rusland fremtvinge dets Bistand og til Gengæld have Lejlighed til at bemægtige sig Finland. Napoleon var rede til at give sin Hjælp, Danmark nødt til at yde sin Medvirkning. Forgæves stræbte de danske Diplomater at drage Sverige ind i den fransk-russiske Alliance; uden Held forsøgte de at hindre Fredsbrudet mellem Nordens Riger. Det strandede paa Kong Gustaf IV Adolfs Forbitrelse mod Napoleon, — „Vilddjuret“ kaldte han ham —, paa hans Uvilje mod Kejser Aleksander og hans Nag til Danmark. Nødtvungent og tøvende gik Danmark ind i Krigen. Med Bekymring saa det franske Tropper slaa sig ned i de danske Provinser. I Foraaret 1808 rykkede en fransk Hær paa over 20,000 Mand ind paa den jyske Halvø; 14,000 Danskere skulde slutte sig til, Marschal *Bernadotte*, Prins af Ponte Corvo, føre dem over Bælter og Øresund og ind i Skaane. Samtidig skulde et dansk Korps fra Norge angribe Sverige, medens Russerne trængte frem i Finland. Foretagendet mislykkedes. Napoleons Ordrer sinkede Fremrykningen; med Foraaret vendte engelske Orlogsmænd tilbage til de danske Farvande. Forgæves blev Landets eneste Linjeskib „Prins Christian Frederik“ sendt til Store Bælt for at beskytte Troppeoverførslen. Ved *Sjællands Odde* mødte det en engelsk Eskadre, bukkede under for Overmagten og blev tilintetgjort. Under Kampen faldt Willemoes. Den franske Hær bestod for en stor Del af spanske Tropper under General de la Romana. Talrige bevarede Fortællinger vidner om „Spaniolerne“s gode Forhold til den danske Befolkning; uvilligt kæmpede de derimod under de franske Faner. Ved

Efterretningerne om, at deres Landsmænd havde gjort Oprør mod Napoleon, nægtede de at aflægge Ed til Spaniens ny Konge, Napoleons Broder Joseph. Næsten 9000 Mand lykkedes det fra Fyn og Langeland at slippe om Bord paa engelske Skibe; et Par Regimenter, som var ført over til Sjælland, blev afvæbnet og senere udleveret. For Danmark blev Ekspeditionen kun til Udgift. I lange Tider maatte det underholde Troppekorpsets Rester og se dem „opæde Landets Fedme". Om nogen Godtgørelse var der ikke Tale. Som den russiske Udenrigsminister udtalte, var det vanskeligere at opnaa en Sou af Napoleons Pengekasse end et Stykke Land af hans Erobringer. Endnu staar *Koldinghus* Ruiner som et synligt Minde om de spanske Soldaters Besøg — og Uforsigtighed.

Monumentet paa Oddens Kirkegaard.
Efter Træsnit i Illustr. Tid.

Heller ikke ved den *norsk-svenske Grænse* opnaaedes der større Resultater. Som i 1788 viste det sig, at den norske Hær var forsømt og led af store Mangler, var slet forsynet med Uniformer og Vaaben, med Levnedsmidler og Ammunition. Af Mandskab var der nok, ikke mindre end 30,000 Mand; det allermeste var dog optaget af Kystbevogtningen eller opstillet til Værn for de nordlige Landskaber. Kun 8000 Mand stod til Raadighed for Sydhærens General, Prins *Christian August* af Augustenborg, Broder til Frederik VI's Svoger Hertug Frederik Christian. I mange Henseender var han ypperlig skikket til sin Opgave. I østrigsk Krigstjeneste havde han erhvervet militære Erfaringer og Kundskaber; ved sin jævne og taktfulde Optræden vandt han Nordmændenes Kærlighed, ved sin Omsorg for Soldaterne Hærens Hengivenhed. Saa godt det lod sig gøre, fik han sit lille Korps sat i krigs-

dygtig Stand. Baade fra Danmark og Norge kom der frivillige Bidrag, Penge, Levnedsmidler og Klæder. Et nystiftet Blad, „Budstikken“, gav Meddelelser om Krigens Gang og bidrog til at vække og vedligeholde Folkets Stemning. En Række sejrrige Træfninger og Svenskernes Tilbagetog satte den yderligere i Vejret. Altsammen styrkede det Nationens Selvfølelse. Til større Slag kom det dog ikke. Fra Juli 1808 standsede Kampen.

Skønt det fransk-danske Foretagende var strandet, syslede Frederik VI stadig med *skaanske Angrebsplaner*. Delvis hang de sammen

Pengeseddel udstedt af Feltkommissariatet til Brug ved Landgangen i Skaane.
Møntsamlingen.

med Ønsket om Erobringer, delvis skyldtes de Haabet om at forpurre en svensk Indrykning i Norge. Naar Russerne samtidig trængte frem fra Øst, regnede man med Sveriges Magtesløshed. Til Held for Nordens Fremtid blev det ved Tilløb. I Vinteren 1808—09 blev der paa Sjælland samlet en Hær paa omkring 23,000 Mand; da Tøbrudet forhindrede dens Overførsel, maatte man nøjes med fra Kronborg at udsende Balloner, der medbragte Proklamationer, som opfordrede det svenske Folk til at gøre Opstand mod dets Konge. I de følgende Maaneder blev selve Sverige angrebet af russiske Hære. Gang efter Gang opfordrede Frederik VI Christian August til Fremrykning mod Göteborg. Bestandig fik han til Svar, at Tilstanden i det norske Folk og dets Hær umuliggjorde ethvert større Foretagende. I Virkeligheden var der intet Haab om en Gennemførelse af de danske Erobringsplaner. Rusland viste ingen Tilbøjelighed til at understøtte deres Gennemførelse. Uden Hen-

syn til Danmark sluttede det i September 1809 *Freden i Frederikshamn*, hvorved hele Finland blev dets Bytte. Hurtigt maatte Frederik VI følge Eksemplet og ved *Jönköping Freden* — i December — godkende Tilstanden før Fredsbrudet.

Under alt dette, jævnsides Krigens Begivenheder, delvis i Sammenhæng med dem, delvis som deres Modsætning, var der i Sverige indtruffet en Række Begivenheder, hvis endelige Resultat skulde blive afgørende for Nordens Fremtid. Stadig tydeligere havde det i 1807—08 vist sig, at *Gustaf IV Adolf* førte sit Land mod Nederlag og Undergang; mere og mere vaagnede der i Folk og Hær en Forstaaelse af, at kun et Tronskifte kunde redde Land og Rige. Efter at have sikret sig mod et norsk Angreb rykkede Befalingsmanden for en Del af den svenske Vesthær, Oberstløjtnant Adlersparre mod Stockholm. 13. Marts 1809 blev Kongen afsat, forlod snart efter Sverige og levede i Udlandet. Stænderne gav Landet en ny Forfatning og valgte i Juni Gustaf IV's Farbroder Hertug Karl (XIII) til Konge. Da han var barnløs, blev den danske Prins, den norske Hærs Anfører, Christian August i Juli udpeget til Sveriges Kronprins. Efter Fredsslutningen modtog han Valget. Syg og nedbrudt var han ved Overtagelsen af sin Stilling; knapt et halvt Aar efter ramtes han af et Slagtilfælde, der endte hans Liv. Paa Rigsdagen i Örebro valgtes Bernadotte i August 1810 til Sveriges Kronprins.

Paa alle Valgrigsdagene var Frederik VI paa Tale. Ved det første svenske Tronfølgervalg maatte han vige Pladsen for Christian August; ved det andet var der tillige Spørgsmaal om hans Svoger Hertug Frederik Christian af Augustenborg. Mange Grunde forklarer Kongens Nederlag. Allerede tidligere er det nævnt, at der omkring Aarhundredskiftet — navnlig i litterære Kredse — sporedes en gryende Følelse af Folkenes Slægtskab. Krigsbegivenhederne svækkede dens Vækst, Kongevalgene aabenbarede dens Svaghed. Ringe var Svenskernes Sympatier for Danmarks Rige og Folk, endnu mindre Stemningen for dets enevældige Forfatning, ringest dog Vurderingen af den danske Konge, hans Personlighed og Statsmandsevner. Naar Tanken om hans Valg kunde finde Forkæmpere og blive en Mulighed, skyldtes det Haabet om at forbedre Sveriges politiske Stilling. Da det viste sig, at selv Napoleon var ligegyldig for hans Skæbne, var hans Sag tabt. Navnlig under de første Valg bidrog Frederik VI selv til at forspilde alle Muligheder. Over for en svensk Udsending stemplede han Svenskerne som „Insurgenter“ mod deres Konge, stillede Krav om, at de skulde lukke deres Havne for Englænderne, og vilde alene indrømme dem „en tilsyneladende Frihed“. Under det sidste Valg optraadte han med større Energi og Forsigtighed, sendte Agenter til Sverige, der skulde virke for

hans Kandidatur, og lod Ministre og Litterater udarbejde Pjecer og Flyveskrifter, der skulde vinde Folkestemningen. Med ringe Dygtighed udnyttede han derimod sit Forbund med Napoleon.

Naar Christian August blev foretrukket, havde det mange Aarsager. Hans militære Dygtighed og Folkeyndest spillede en Rolle, tillige at han ved sin fredelige Holdning havde muliggjort den svenske Vesthærs Tog mod Stockholm. Hans svenske Tilhængere nærede Haab om at skille Norge ud af det danske Rige og bringe det i Forbindelse med Sverige; også i Norge var der en Kreds af indflydelsesrige Mænd, som arbejdede i samme Retning. Der er ikke Tvivl om, at Repræsentanter for de to Lejre har plejet fortrolige Forhandlinger og haabet i Christian August at vinde et Redskab for Virkeliggørelsen af deres Forhaabninger. Loyal af Naturen, men svag over for Paavirkninger, kæmpende mellem sin Pligt og Troskab mod Land og Konge, sin naturlige Ærgerrighed og et oprigtigt Ønske om at bidrage til det samlede Nordens Fred og Lykke, kom Christian August i en tvetydig Stilling, som forstyrrede hans aandelige Ligevægt og undergravede hans Helbred. Utvivlsomt har han som Hærfører siddet Frederik VI's Angrebsbefalinger overhørig; ufortjent vilde det dog være at knytte Forræderbetegnelsen til hans Navn. Noget Brud indtraadte heller ikke mellem de to Slægtninge. Forholdet blev dog nødvendigvis køligt. Efter at Christian August havde indset Umuligheden af Frederik VI's Valg, lod han sine Tilhængere med større Frihed arbejde for hans egen Kandidatur; da Frederik VI saa sine Udsigter forringede, laa det ham nær ved en mere energisk Krigsførelse at søge sine Erobringsplaner gennemført. Det vidnede om hans Utryghed over for Christian

Christian August.
Maleri af Per Krafft d. y. Gripsholm.
Efter E. Hildebrand: »Sveriges Historia« IX.

August, at Kancellipræsident F. J. Kaas blev sendt til Norge for paa Stedet at følge Forholdenes Udvikling.

Bernadottes militære Ry, hans Rigdom og Forhold til Napoleon havde været Begrundelsen for hans Valg. Store Dele af det svenske Folk drømte om ved Frankrigs Hjælp at genvinde Finland. I Statsmandskredse havde man dog allerede den Gang Opmærksomheden henvendt paa Norge. Bernadotte — som svensk Tronfølger *Karl Johan* — var som Fremmed uden Følelse for Finlands Tab. Blot ved at betragte Landkortet og overveje den politiske Situation blev det ham en naturlig Tanke at søge Erstatning i Norge. Tidligere havde Svenskerne bestandig regnet med Nordmændenes Misfornøjelse over deres Lands Vilkaar i det danske Monarki. Karl Johan byggede alene paa en Vurdering af Europas Forhold. Uden Nordmændenes Medvirkning, ved Sveriges egen Politik, i Forbund med Europas Stormagter og i Kamp med Danmark søgte han at iværksætte Adskillelsen mellem Danmark og Norge. Med overlegen Klogskab gennemførte han sit Forsæt. I mærkelig Grad formaaede han at vinde det svenske Folks Tillid og Støtte; i største Udstrækning udnyttede han de storpolitiske Muligheder. Mod Frankrig og i Forbund med Rusland førte han sin Politik til Sejr. Hans tidligere Forbindelse med Napoleon voldte ham ringe Vanskeligheder. Allerede forud for Tronfølgervalget havde Forholdet været køligt; efter hans Ankomst til Sverige blev det hurtig spændt. Napoleon viste ingen Tilbøjelighed til at svigte Danmark og støtte Sveriges norske Planer. Forbitret over, at det ikke vilde spærre sine Havne for Englænderne, besatte han Svensk Pommern. Reelle Interesser underbyggede Ruslands og Sveriges Samvirken. Fælles Frygt for Sverige havde i Aartier dannet Grundlaget for en dansk-russisk Alliance. Efter Finlands Erobring var Rusland sikret mod et Angreb paa Petersborg og maatte ønske at skaffe Sverige en Erstatning, som bragte dets Tab i Glemme. Under Kampen mod Napoleon kunde Karl Johan og hans Hær yde Rusland værdifuld Bistand. For moralske Betænkeligheder var der ingen Plads. Som Kejser Aleksander havde svigtet Preussen, gav han Danmark til Pris.

I April 1812 — umiddelbart forud for Napoleons Tog mod Rusland — sluttedes Forbundet mellem Sverige og Rusland; nogle Maaneder senere mødtes Karl Johan og Zar Aleksander i Åbo, hvor de traf yderligere Aftale om Samarbejdets Maal og Midler og knyttede et personligt Baand, som først Døden skulde opløse. Med en svensk-russisk Hær skulde Karl Johan rette et Angreb paa Sjælland, fremtvinge Norges Afstaaelse og derefter tage Del i den store Kamp mod Napoleon. Med Løfter om store Landstrækninger i Nordtyskland, Hansestæderne,

selv Holland søgte man under forskellige Forhandlinger at vinde Frederik VI's Tilslutning og hans Godkendelse af Norges Afstaaelse. Saa frit mente Tidens Monarker at kunne raade over Lande og Folk, saa lidt havde de Forstaaelsen af de nationale Kræfter, som var i Frembrud.

Som Frankrigs Forbundsfælle gik Danmark ind i den store Krig. Allerede i Marts 1812, under Napoleons Forberedelse af det russiske Felttog, havde Frederik VI forpligtet sig til i Jylland og Hertugdømmerne at opstille et Hærkorps, som skulde medvirke ved Beskyttelsen af de tyske Nord- og Østersøkyster. Da Kejser Aleksander sluttede sin Traktat med Sverige, vidste han ingen Besked om denne Aftale. Naturligt nok benyttede han den senere som Forklaring for sin Optræden og et Vidnesbyrd om Danmarks Tilslutning til Napoleon. 10. Juli 1813 sluttedes et ligefremt Forbund, som forpligtede baade Danmark og Frankrig til gensidig Troppeunderstøttelse. Navnlig ved denne Traktat knyttede Danmark sin Skæbne til Napoleons.

For Danmarks Politik i disse Aar er det Frederik VI, som bærer Ansvaret. Talrige Brevudtalelser viser, at der i de førende Samfundskredse raadede Nag og Forbitrelse mod Napoleon, Sympati for hans Modstandere og Sorg over, at Danmark under det afgørende Sammenstød kæmpede ved hans Side. Jo nærmere Forbindelsen var med Holstens tyske Befolkning, desto mere udpræget var Stemningen. Fra Medlemmer af Regeringen, fra høje Embedsmænd, endogsaa fra Kongefamiliens Midte lød der Advarsler. Allerede tidligt var Udenrigsminister Rosenkrantz opmærksom paa Tilnærmelsen mellem Rusland og Sverige og klar over dens Betydning. Trods Nordmændenes Troskab mod Statsforbindelsen og deres Kærlighed til Kongehuset, vilde deres Nød kunne blive saa stor, deres Vanskeligheder saa mange, at der blev Plads for en Erkendelse af, at Statsfællesskabet ikke svarede til deres Interesser. Ganske vist var Napoleon trængt frem til Moskva. Tilsyneladende havde han i Efteraaret 1812 vundet Sejr over Rusland; i Virkeligheden, hævdede Rosenkrantz, var der intet afgjort. Faren for, at han skulde vende sig mod Jylland, var mindre end nogen Sinde. I Begyndelsen af 1813 gentog Udenrigsministeren sine Betænkeligheder. Preusserne vilde rejse sig til Kamp mod Napoleons Undertrykkelse og trænge ind i Hertugdømmerne, Svenskerne angribe Norge og Englænderne afbryde Forbindelsen mellem Monarkiets Dele. Alene et Brud med Frankrig kunde redde Statens Eksistens. Lignende Betragtninger blev fremsat af Tronarvingen, Prins Christian Frederik. Hverken England eller Rusland ønskede Danmarks Undergang, hævdede han; kun hvis Danmark fastholdt den franske Alliance, maatte de med Vaabenmagt skaffe sig den nødvendige Sikkerhed. Napoleons Sag var

tabt, — udviklede Ernst Schimmelmann i November 1813 —, Haabet om fransk Understøttelse var uden Grundlag. Danmark maatte varetage sine egne Interesser.

Ganske sikkert har Frederik VI taget fejl i sin Vurdering af de politiske og militære Forhold; utvivlsomt har han haft for ringe Tanker om Sveriges og Ruslands Magtmidler og deres Statslederes Klogskab. Næsten til det sidste var han overbevist om Napoleons Sejr og endelige Triumf. Baade Samtid og Eftertid har bebrejdet ham, at han i overdreven Grad lyttede til sine militære Raadgivere. Alting tyder ogsaa paa, at de har bestyrket hans Opfattelse. I alt for ringe Grad var Frederik VI opmærksom paa Karl Johans saarbare Punkter. Baade i Rusland og England var der Kræfter, som ønskede at forebygge Danmarks Ødelæggelse og Monarkiets Adskillelse; i Østrig havde det en ligefrem Støtte. Under Kampene i selve Rusland var Sveriges Bistand af den største militære Betydning for Zaren; da Krigsskuepladsen var overført til Tyskland, blev Danmark og dets Hær en Faktor, hvis Værdi heller ikke de Allierede undervurderede. Muligheden forelaa, at den kunde yde de Allierede saa værdifulde Tjenester, at Aftalerne om Norge mistede deres Grundlag. Adskilligt tyder paa, at Europas Diplomater langt fra har betragtet det som afgjort, at Norges Tab skulde blive det endelige Resultat. Sikkert er det, at Frederik VI har begaaet afgørende Fejl. Under Fredsforhandlingerne med England i Februar—Marts 1813 stillede han Betingelser — ikke alene om Koloniernes Tilbagegivelse, men om Erstatning for Flaaden — som ikke skulde bane Vejen for en Overenskomst. Hans Forbund med Napoleon i Juli 1813 var baade unødvendigt og skadeligt. Gang efter Gang har Stormagterne opfordret Frederik VI til at forlade Napoleons Sag. Bestandig krævede han Garantier for sit fortsatte Herredømme over Norge. I og for sig kan ingen — mindst det norske Folk — bebrejde ham, at han saa haardnakket kæmpede mod dets Afstaaelse eller Lemlæstelse. „Et saadant Folk kan jeg ikke forlade,“ erklærede han sent paa Aaret 1813. For Tilbudene om rig Erstatning nærede han med Grund ingen Sympati. Udfra moderne Synspunkter kan man kun godkende Frederik VI's Uvilje imod, at hans Undersaatter skulde byttes bort med fremmede, som man skifter Møbler eller bytter en Hjord Kvæg imod en anden. Ogsaa Rosenkrantz maatte indrømme, at Statens Udvidelse med store tyske Besiddelser vilde have svækket dens Styrke og forandret dens Karakter.

Det svensk-russiske Angreb paa Sjælland havde ikke kunnet gennemføres. Under Kampene i Rusland i 1812 havde Zaren Brug for alle sine Tropper; efter Napoleons Tilbagetog maatte baade Russere og Svenskere overføres til den tyske Krigsskueplads. Ifølge Traktaten med

Napoleon opstillede Frederik VI et Hjælpekorps —„Auxiliærkorpset" — som under hans Svoger, Prins Frederik af Hessen og i Forbindelse med en fransk Division skulde beskytte Hamburg og forhindre, at Karl Johan med de Allieredes Nordhær greb ind i Kampen mod Napoleons Hovedstyrke. De franske Soldater var unge og lidet krigsdygtige; om de danske lyder der mange Lovord. Jeg rykker lige saa gerne i Marken med de danske Tropper som med gamle franske Soldater, udtalte Hærens Øverstkommanderende, Marschal Davout. Navnlig om det danske Rytteri stod der Glans. At største Parten af Korpset stammede fra Holsten og delte den tyske Befolknings Uvilje mod Franskmændene, satte kun ringe Spor. Til større Bedrifter blev der dog ingen Lejlighed. En Fremrykning i Mecklenburg standsedes ved Napoleons Uheld i det øvrige Tyskland; efter hans Nederlag ved *Leipzig* 16.—19. Oktober 1813 maatte Davout med sine Franskmænd trække sig tilbage til Hamburg, det danske Korps, i alt omkring 10,000 Mand, over Lübeck og Kiel søge ind i Rendsborg. Med 40,000 Mand, sammensat af Mandskab fra næsten alle de allierede Magter, fulgte Bernadotte i deres Fodspor. Ved Rahlstedt kæmpede Dragonerne tappert mod hans Fortrop, ved Bornhøved lykkedes det efter adskillig Panik at tilbageslaa dens Angreb; ved *Sehested* sejrede Danskerne i en voldsom Kamp, tog 600 Fanger og naaede frem til Rendsborg Fæstning. Navnlig de fynske Dragoner udmærkede sig. Kampene havde vist den danske Hærs Dygtighed, men var uden afgørende Betydning. Hertugdømmernes tyske Befolkning tilkendegav i stadig stærkere Grad sine Sympatier for de Allieredes Sag. Statens Pengemangel vanskeliggjorde Hærens Underhold. Da den udenrigspolitiske Udvikling gav ringe Haab om at skaffe lettere Fredsvilkaar, den sidste østrigske Fredsmægling blev uden Virkning, og den militære Stilling yderligere vanskeliggjordes ved Frederiksorts og Glückstadts Overgivelse, opgav Frederik VI al videre Modstand, trak Hærens Hovedstyrke tilbage til Fyn og gav Diplomaten Edmund Bourke Fuldmagt til at føre de sidste Fredsforhandlinger. I *Kiel d. 14. Januar 1814* undertegnedes Freden — med Sverige og med England. Til Storbri-

Svensk Karikatur af Sverige og Norge 1813.
Efter »Norges Historie« V,2.

tannien maatte Danmark afstaa Helgoland, men fik sine Kolonibesiddelser tilbage. Over for Karl Johan lykkedes det at bevare Færøerne, Island og Grønland, slippe for en Del af Statens Gæld og bevare Retten til ogsaa af svenske Skibe at opkræve Øresundstold. For sig og Efterfølgere paa Danmarks Trone, til Fordel for Sveriges Konge og hans Efterfølgere gav Frederik VI Afkald paa alle Rettigheder over Norges Rige; for Fremtiden skulde det tilhøre Kongen af Sverige med fuld Ejendomsret og Suverænitet og danne et Kongerige forenet med det svenske. Svensk Pommern og Rügen — ved den endelige Ordning af Europas Forhold ombyttet med Lauenburg — var det foreløbige og blev det endelige Vederlag for Norge. Et dansk Troppekorps forenet med Karl Johans Nordarmé og under hans Førerskab skulde tage Del i den sidste Kamp mod Napoleon; med en Million svenske Rigsdaler lovede Sveriges Konge at bidrage til dets Udrustning.

I en Kundgørelse, udstedt den 18. Januar, gjorde Frederik VI rede for Begivenhedernes Forløb, tog Afsked med det norske Folk, takkede for dets Troskab og gav Udtryk for sine Ønsker for dets Fremtid:

„....Aldrig kunne, aldrig ville Vi glemme den Troeskab og Hengivenhed for Os og Vores Stamme, hvilken det ædle norske Folk i alle Tider og Tilfælde har givet saa rørende Beviser paa. ... Vort oprigtige Ønske er, at Lykke og Held maa til den seneste Tid blive det tappre og ædle Norske Folks Lod."

2. Krigens Følger.

„Inter arma silent Musæ", — i Krigstid tier Muserne —, lyder et latinsk Fyndord. Kun i ringe Grad passer det paa Aarene mellem 1807 og 1814. Under Kampene ved det 19. Aarhundredes Begyndelse fik dansk Litteratur og Videnskab, Kunst og Musik ny Glans og Skønhed. Anderledes forholder det sig med det økonomiske og sociale Reformarbejde. Ganske vist blev der udstedt betydningsfulde Love. *Tiendesagen* — tilrettelagt i Fredens Dage — blev ført frem til sin endelige Afgørelse, og Løfterne om en forbedret Børneundervisning blev indfriet gennem den store *Skolelov* af 1814. Paa mange Maader mærkedes det dog, at Reformperioden ebbede ud. I Hovedsagen havde de ledende Statsmænd faaet opfyldt de Ønsker, hvormed de i sin Tid havde tiltraadt deres Stillinger. Skønt de fleste og bedste af dem fastholdt deres Ungdoms Idealer, maatte Krigens Besværligheder svække deres Reformtrang og lamme deres Initiativ. Presselovgivningen var det betegnende Udtryk for, at ogsaa Tidens konservative Strømninger øvede deres Værk. De ny Mænd, som naaede frem til Magt og Indflydelse,

havde ingen Trang til at fortsætte, hvor deres Forgængere var standset. Afgørende blev det, at Krigens Gang og Rystelser lagde Beslag paa Regeringens Opmærksomhed. Mere og mere blev det dens eneste Opgave at varetage Landets Udenrigspolitik og sørge for dets Forsvar, tilvejebringe Midlerne til Krigens Fortsættelse og raade Bod paa de finansielle og økonomiske Ulykker, som blev dens Følge.

Finansstyrelsen voldte de største Vanskeligheder. I den lange Fredstid havde man forsømt at skaffe Statskassen tilstrækkelige Indtægter. Kun delvis er det en Undskyldning, at man vilde undgaa en Forøgelse af Skattetrykket, der maatte sinke Reformarbejdets Gennemførelse. Resultatet blev, at man alene ved halsbrækkende Transaktioner blev i Stand til at financiere Krigsførelsen. Ved Ordningen af Hertugdømmernes Pengevæsen havde man sørget for Tilstedeværelsen af Værdier, som kunde sikre Pengesedlernes Kurs. For Kongeriget havde man næret lignende Ønsker, men var standset paa Halvvejen. Virkningen blev en Pengekrise, som ødelagde Folkets Velstand.

Allerede inden Fredsbrudet havde det været umuligt at tilvejebringe Ligevægt paa Budgettet. Som Følge af Rustningerne havde der i 1806 været et beregnet Underskud paa over 2 Mill. Rdl. Fra September 1807 blev Statsudgifterne stadig større. Samtidig medførte Erhvervslivets Besværligheder, at Indtægterne blev mindre. For 1809 blev de sidste anslaaet til 11 Mill., de ordinære Udgifter til 13 Mill. Fra Krigens Begyndelse, d. 1. September 1807, og indtil d. 31. August 1809 var der desuden benyttet 48 Mill. Rdl. eller 2 Mill. om Maaneden. Særlig stor var Bekostningen til Bernadottes Hærkorps. De 5,157,000 Rdl. slesv.-holst. Kurant eller 23½ Mill. Frcs., og som gik med, svarede til 2 Aars samlede Statsindtægter af Hertugdømmerne. Kun en Del af Beløbet blev i Landet — som Betaling for Leverancer —, langt det meste blev udført og anvendt i Nordtyskland. I Krigens sidste Aar bevirkede Pengenes fortsatte Værdiforringelse, at der blev stillet Krav om endnu større Summer. Ved Midten af 1812 anvendtes der 1 Mill. Rdl. om Ugen.

Inden- og udenlandske *Statslaan* skaffede en Del af de nødvendige Midler. Mærkelig længe var der Tillid til Danmarks Betalingsevne. Betingelserne var dog stramme, delvis kuriøse. For et mindre Laan i Livorno maatte man give Bankhusets Indehavere Løfte om dansk Indfødsret; til en hollandsk Bankierfrue indkøbte man en Alabaster Bordopsats. Af Erfaring vidste man, „at denne Kone har megen Indflydelse paa sin Mand“. Et stort Laan i Holland fik man i 1809 kun fornyet til en Kurs paa 80. Af et hamburgsk Laan paa 2 Mill. Mrk. Banco maatte man give 6 % i Rente og ¾ % i maanedlig Provision. Indtil

1811 lykkedes det at indfri alle Forpligtelser; fra dette Tidspunkt maatte baade hollandske og tyske Kreditorer nøjes med Renterne og til bedre Tider udskyde Indfrielsen af Hovedstolene. For saa vidt var Staten allerede paa dette Tidspunkt gaaet fallit. Ogsaa i Landet selv blev der optaget Kapital. Adskillige Gange drejede det sig om ligefremme Tvangslaan. Fra 1810 beslaglagde man saaledes en betydelig Del af Krigsudbyttet, næsten 11 Mill. Rdl. Handelsstanden maatte give mange Forstrækninger, i Reglen i fremmed Valuta, som uden Kurstab kunde anvendes til udenlandske Betalinger. Særlig betegnende for Tidens Vanskeligheder var det indenlandske Statslaan af 1809. En Del af Obligationerne fik Indehaverne Mulighed for at deponere som uopsigelige. Til Gengæld kunde de — alt efter Beløbenes Størrelse, og om Kongen fandt dem værdige, — opnaa Frihed for Skatter og Afgifter, i visse Tilfælde endogsaa Adelsrettigheder.

Ved talrige *Skattepaalæg* og Forhøjelser af ældre Afgifter søgte Regeringen at tilvejebringe yderligere Midler. Allerede i 1803 og 1806 var Skattesatserne i Lovene af 1802 blevet forøget med fire Ottendedele; i 1808 fik de et yderligere Tillæg paa tre Ottendedele. I 1809 forhøjedes Toldafgifterne. Tilsyneladende drejede det sig om store Beløb; i Virkeligheden var Udbyttet ubetydeligt. Inden de ny Love traadte i Kraft, var Pengene i Reglen sunket saa stærkt i Værdi, at Statskassen høstede ringe Fordel. Forskellige Midler blev udtænkt, som skulde raade Bod paa dette Forhold. Delvis mislykkedes de paa Grund af Vanskelighederne ved deres Anvendelse, delvis medførte de saa skrigende Uretfærdigheder, at Misfornøjelsen blev almindelig. Særlig mærkeligt er Forsøget paa — i 1810 — at indføre en stigende Indtægts- og Formueskat. Efter det oprindelige Forslag skulde der af Indkomster svares en Skat paa mellem $1^1/_3$ og 6 %. Af Formuer paa over 25,000 Rdl. var det Tanken een Gang for alle at opkræve ½ Aars Rente eller 2 %. Til et saa moderne Skattesystem var Tiden dog ikke moden. I Følge Kongens Afgørelse nøjedes man med for 8 Aar at udskrive en Indkomstskat paa ca. 4 %, desuden en Afgift paa ½ % af alle faste Ejendomsværdier, som skiftede Besidder, og af Kapital og Løsøre, som gik i Arv. Om begge Skatterne gælder det, at de vilde blive uafhængige af Pengenes Kursfald. Til Gengæld maatte Skatteydernes Indkomst fastsættes paa Grundlag af deres Selvangivelse. Ogsaa for vor Tids udviklede Administration volder det Vanskeligheder; intet Under, at de i Datiden var uovervindelige. Navnlig Landbefolkningen kunde man ikke formaa til at give paalidelige Oplysninger om dens Indtægter. I mange private Forhold viste der sig efterhaanden en Tilbøjelighed til at benytte en paalideligere Værdimaaler end den gældende Kurantmønt. Af en Retssag fremgaar det, at en Københavner for 240 Tdr. Byg havde

lejet en Lejlighed i Amaliegade. Til en lignende Udvej greb Staten i 1811, ophævede Forhøjelserne af Skattesatserne fra 1802 og paalagde i Stedet en dansk Kornskat paa 280,000 Tdr. Rug og lige saa megen Byg, som skulde erlægges i Penge efter det forudgaaende Aars Kapitelstakst. Uheldigvis var Kornpriserne saa svingende, at Afgiften til Tider maatte blive i høj Grad byrdefuld.

Skatter og Laan, indenlandske og udenlandske, frivillige og ufrivillige, viste sig hurtigt utilstrækkelige. Jo mere Pengene sank i Værdi, desto større Summer gjaldt det at skaffe til Veje. Kun et eneste Middel kunde skaffe øjeblikkelig Hjælp: Laan og atter Laan, ydet af Landets Bank uden virkelig Sikkerhed og i Form af Pengesedler, som under forskellige Betegnelser indgik i den daglige Omsætning. I 1807 drejede det sig om 2 Mill. Rdl., Aaret efter om 4. Dertil kom efterhaanden for 7 Mill. „Assignationsbeviser", som cirkulerede i Norge. I hurtigt Tempo forøgedes Beløbene. 1808 var der til Krigens Financiering bleven oprettet et saakaldt „Skatkammerafdragsfond", hvis Indtægter i de kommende 14 Aar var anslaaet til over 15 Mill. Rdl. Allerede i 1809 var der udstedt Sedler for det fulde Beløb. 2 Mill. var som Erstatning for Bombardementsskaderne blevet overladt Københavns Grundejere, Resten var gaaet ind i Statskassen. Endnu i det samme Aar blev der mod Sikkerhed i ny Skatteindtægter udstedt for 20 Mill. Rdl. Sedler, i Slutningen af 1811 for 4 Mill., i 1812 for 20. Ved Begyndelsen af 1813 var der i de to Kongeriger sat Sedler i Omløb for næsten 142 Mill. Rdl. Med Grund blev det udtalt, at Seddeltrykkeriet var Landets mest beskæftigede Fabrik. Kun med Besvær var den i Stand til at tilfredsstille Efterspørgslen. „Hvor virksomt end Arbejdet drives, — hedder det i 1809 —, kunne [Sedlerne] dog ikke saa hurtigen i den Mængde forfærdiges, som de til Udgifterne behøves".

Pengenes rivende *Kursfald* var det uundgaaelige Resultat. Stod Pengesedlen i Pari, var Kursen 125. Allerede inden Krigens Begyndelse var den 150. Salg af beslaglagt Gods og af oplagrede Kolonialvarer bragte en forbigaaende Bedring, desuden de gode Penge, hvormed de engelske Tropper havde betalt deres Rekvisitioner. Hurtig gik det dog nedad i store Spring. I Januar 1809 var Kursen 191, i December 388. Ved Regeringens Foranstaltninger og den norske Trælastudførsel, som en Tid skaffede Landet fremmede Tilgodehavender, lykkedes det i 1811 og en Del af 1812 at holde Kursen nogenlunde fast, dog stadig omkring 750 og 800. Til en Sjettedel af dens Paalydende vurderede man saaledes Kurantdaleren. I Oktober 1812 var Kursen 1300, ved Aarets Udgang 1760. Med et ødelagt Pengevæsen og dettes ulykkelige Følger, — dømmer Tidens Historieskriver —, maatte Land og Folk bøde for, at dets Regering i de gode Aar havde forsømt at lægge et solidt Grund-

lag for dets Pengevæsen, fundere det paa virkelige Værdier og gøre Pengesedlerne indløselige. Senere Tiders Erfaringer gør det dog lidet sandsynligt, at man havde undgaaet Katastrofen. Rimeligvis havde man alene været i Stand til at begrænse dens Omfang.

Vor egen Tidsalders „Valutakriser“ har i mange Henseender Sidestykker i Tilstanden i det 19. Aarhundredes første Aartier. Metalpenge og Skillemønt forsvandt af Omsætningen, gemtes hen i Strømpeskafter og Pengekister eller omsmeltedes til Brugsgenstande. Forgæves

No 18763
Regt. 431
3 RIGSBANKMARK
Gjelder Tre Rigsbankmark N.V.
Paa Anfordring indlöses To af disse Sedler
med En Rigsbankdaler Navne Værdie.
Aalborg. 1814.

Privat Pengeseddel fra Pengekrisens Tid udstedt af kgl. Agent J. G. Galster, Aalborg. Møntsamlingen.

udstedte Regeringen gentagne Forbud, fastsatte Straffebestemmelser og opmuntrede Angiverier. Til Tider blev Manglen paa Omsætningsmidler saa alvorlig, at der maatte udstedes Pengesedler paa rene Smaabeløb, 12 og 8 Skilling. Selv med private Penge stiftede man Bekendtskab. Handlende udstedte Anvisninger, for hvilke de leverede Varer. Næsten alle Samfundsklasser blev grebet af Spekulationstrang. Med Pengenes formindskede Købeevne fulgte stigende Varepriser. I betydelig Udstrækning søgte Befolkningen at sikre sig Handelsvarer, Bohave og Løsøre af enhver Slags. Statsmyndighederne, endogsaa Kongen, deltog i Kapløbet, undertiden for at sikre sig Vareforraad, ved hvis Afsætning man kunde regulere Priserne, undertiden for at skaffe Statskassen en kærkommen Fortjeneste. Asiatisk Kompagnis Varelager blev saaledes overtaget af Regeringen; hos en privat Handelsmand købte den engang for 300,000 Rdl. Kaffe og Sukker. Først og fremmest var

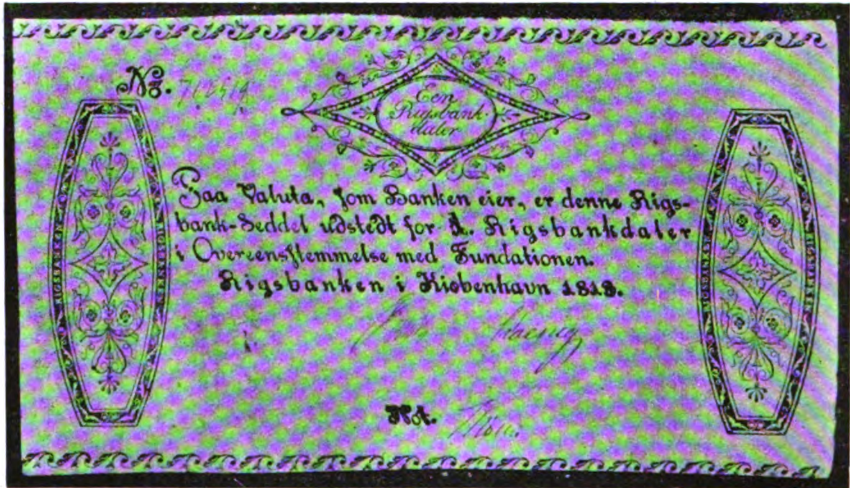
det dog den fremmede Valuta — hamburgsk Banco —, som blev Genstand for Spekulationen. Delvis var Efterspørgslen ganske naturlig. Regeringen behøvede udenlandske Penge til Forrentning og Afdrag af de fremmede Statslaan, Købmændene til at betale deres Indførsel af Handelsvarer. Som 100 Aar senere var det en almindelig Trossætning, at upatriotisk Vindesyge fremskyndede Kursfaldet. Paa enhver Maade søgte Regeringen at hindre Spekulation. En ny Børsordning satte Handelsstanden under nøje Tilsyn; over den udenlandske Korrespondance vaagede Myndighederne. Til Skade for den naturlige Omsætning blev det Købmændene forbudt inden Betalingsterminen at sikre sig Valuta. Selv en Slags Valutacentral blev der oprettet. Kongens private Raadgiver, den jødiske Grosserer og Bankier *D. A. Meyer* blev en Tid gjort til Herre over den samlede Valutahandel; af hans Skøn skulde det afhænge, om Købmændene kunde faa Midler overladt til at financiere deres Forretninger. Kun en Tid lykkedes det at gennemføre Systemet. Snart blev Meyer ude af Stand til at skaffe den nødvendige Valuta til Veje, snart lærte Købmændene uden hans Bistand at købe den fremmede Mønt, som de havde behov. Endogsaa Regeringsmyndighederne gik ham forbi. Med forøget Fart rullede Kurslavinen videre. Den varigste Virkning blev Handelsstandens Uvilje og Offentlighedens Forbitrelse.

Fra Foraaret 1812 var Krisen uafvendelig. Forlængst havde man opgivet at handle efter faste Planer; blot de allernærmeste Krav søgte man at tilfredsstille. Finansministeren *Ernst Schimmelmann* opstillede Beregninger, laante og handlede; med en utrolig Opfindsomhed vidste han at finde Udveje. I hans Hjem, — fortæller en samtidig —, talte man bestandig om Banco og Pengetransaktioner. Om hans gode Vilje har der aldrig været Tvivl, desto mere om hans Indsigt og Handlekraft. Først og fremmest er det dog den endelige Nyordning, som har været Genstand for Kritik. Ikke alene i Samtiden brød man Staven over dens Bestemmelser; ogsaa Efterverdenen har gentaget Klagerne. At Krisen var ensbetydende med en *Statsbankerot*, fik endda være. Som Forholdene havde udviklet sig, var den uundgaaelig. Ligeledes var det en Nødvendighed, at Nyordningen stillede store Krav til Befolkningens Offervillighed. „Almenvellets sikkre Vedligeholdelse, — udtalte Kongen —, kræver Opofrelser fra de Enkelte. De Besværligheder, som en Forandring, der er saa pludselig og alt omfattende som denne, fører med sig, maae kun betragtes som Bidrag til Fædrelandets Tarv.“ Med god Grund har man dog haft vanskeligt ved at forsone sig med de mange Uretfærdigheder, som blev Følgen af Regeringens Indgriben i den private Økonomi. Forgæves havde Finansstyrelsen sogt at hemmeligholde Forberedelsen af de ny Pengelove. Det forøgede Util-

fredsheden, at ogsaa højtstaaende Embedsmænd blev beskyldt for at have draget Fordele af deres Viden.

Ved *Forordningen af 5. Januar 1813* og en dertil knyttet Bankfundats gjorde man rent Bord med Fortiden og gav Landet et nyt Pengevæsen.

Med et Pennestrøg ophævede man alle ældre Banker, i Kongeriget saavel som i Hertugdømmerne. I Stedet traadte en *Rigsbank* med Eneret til at udstede for 46 Mill. Seddelpenge. Til deres Sikkerhed beslaglagde man 6 %, d. v. s. omtrent en Sekstendedel af Værdien af Landets

Rigsbankseddel 1813. Møntsamlingen.

faste Ejendomme. Indtil Beløbet var indbetalt, skulde Ejerne svare en aarlig Rente paa 6½ %. Oprindelig havde denne Bankhæftelse Karakteren af en ren Konfiskation. Senere Bestemmelser gjorde dog Grundejerne til Interessenter i Banken og deres Tilskud til en Art Tvangslaan. Af de ny Penge — *Rigsbankdalere* — skulde 27 Mill. anvendes til at inddrage den tidligere Seddelmasse. For hver 6 Rdl. Dansk Kurant modtog Besidderen 1 Rigsbankdaler. Da den første nominelt skulde svare til $^{48}/_{60}$ af en Sølvdaler, Rigsbankdaleren derimod kun til $^{5}/_{10}$, betød det, at den tidligere Kurantdaler var nedskrevet til henved en Tiendedel af dens Værdi eller efter en Kurs paa 1200. Hvem der havde sine Penge til en højere Kurs, maatte tabe; havde han erhvervet dem, da den stod ringere, vandt han.

Særlig uheldig var Ordningen af *Gældsforholdene*. Statens Kreditorer blev forholdsvis heldigt stillet ved at faa deres Tilgodehavender omskrevet efter Forholdet 6 Rdl. Kurant = 1 Rigsbankdaler. Krævede de dem ikke indfriet, blev de uopsigelige, skulde forrentes først med

2 %, siden med indtil 4 og derefter udbetales med 1 Rigsbankdaler = 1 Rdl. Kurant. Var Indehaverne i Stand til at lade deres Penge henstaa, fik de saaledes deres Fordringer opskrevet til en Kurs af 200. Oprindelig havde det ligeledes været Tanken at omskrive private Gældsbeløb efter Forholdet 1 til 6. Paa A. S. Ørsteds Forslag og efter østrigsk Forbillede blev det imidlertid besluttet for enhver Gæld, for hvilken der var udstedt Gældsbrev, at tage Hensyn til Tidspunktet for dens Stiftelse. Efter en nærmere fastsat Skala skulde ældre Gæld omskrives efter en bedre Kurs, yngre efter en slettere. I og for sig var Princippet retfærdigt; det ulykkelige var, at dets praktiske Gennemførelse voldte utallige Vanskeligheder og store Ubilligheder. Da mange Gældsfordringer i Tidens Løb havde skiftet Besidder, behøvede Gældsbrevets oprindelige Datering ikke at være Udtryk for, at Pengene var udlaant paa det angivne Tidspunkt. Da Kursen ikke havde været regelmæssig nedadgaaende, til Tider endda var bleven forbedret, førte Skalaen ogsaa af den Grund til urimelige Resultater.

For Regeringen var det Maalet — og Haabet — samtidig med Pengevæsenets Nyordning at tilvejebringe den Ligevægt mellem Statens Indtægter og Udgifter, som var den nødvendige Betingelse for Reformens heldige Gennemforelse. Ny Bestemmelser sikrede Finansadministrationens Enhed, medens Løfter om Statsbudgettets Offentliggørelse, — der i øvrigt ikke blev indfriet —, skulde genskabe Befolkningens Tillid.

Alle Forventninger blev skuffet. For 1813 havde man regnet med Statsindtægter paa næsten 38 Mill. Rbd., deraf 15 Mill. som Tilskud fra den ny Rigsbank. Da Udgifterne var anslaaet til næsten 53 Mill. — til Militæretaterne 33,723,000 — var der allerede fra Begyndelsen et udækket Beløb paa ikke mindre end 15 Mill. En hurtig Fredsslutning og Besparelser var de usikre Midler, hvorved man haabede at raade Bod paa dette Misforhold. Da Forudsætningerne glippede, stod man paa ny over for de gammelkendte Vanskeligheder. Ny Skatter og Toldafgifter bragte ringe Udbytte; indenlandske Statslaan gav utilstrækkelige Midler. Skønt man erklærede sig villig til at sætte Krondiamanterne i Pant, viste det sig umuligt at opnaa udenlandske Statslaan. Kun ved halsbrækkende og mislige Vekseltransaktioner lykkedes det i Løbet af 1813 at holde Statsmaskineriet i Gang. Standsning af Renteudbetalinger til Udlandets Kreditorer var Udtryk for Statens fortsatte Bankerot. Samtidig svigtede den ny Pengeordning. Fra første Færd viste det sig, at Omsætningen var ude af Stand til at bære den store Seddelmasse. Om Sedlernes Indløselighed kunde der ikke blive Tale, da deres Sikkerhed, de 6 % af Landets Grundværdier, først efterhaan-

den vilde blive indbetalt. Følgen blev et rivende Kursfald, som til Tider gjorde en af de gamle Kurantdalere knap en Skilling værd. Paa mange Maader kom Tilstandene til at svare til Tysklands efter Verdenskrigens Afslutning. I alle Befolkningsklasser herskede en almindelig „Pengeforagt“; ingen vilde bevare dem, alle sørgede for at give dem videre og om muligt omsætte dem i Varer og reelle Værdier.

Først ved Kielerfreden blev der en Mulighed for atter at vende tilbage til rolige Forhold. Mange og trælsomme Aar skulde dog gaa hen, inden Pengevæsenet fik sin fulde Fasthed. Endnu længere varede det, inden Krigstidens Virkninger var forvundet.

Krigen og Pengekrisen øvede indgribende Indflydelse paa *Erhvervslivet*. Mange Forhold virkede til dets Skade. Indkaldelserne af det værnepligtige Mandskab berøvede Landbruget dets bedste Arbejdskraft, — for hvilken Kvinders Hjælp og gensidig Bistand af Sognenes Beboere ydede en nødtørftig Erstatning —, medens Lammelsen, til Tider Afbrydelsen af Forbindelsen med Norge forringede Mulighederne for Afsætningen af dets Produktion. Skibsfartens Ødelæggelse gjorde Ende paa den oversøiske Mellemhandel og den internationale Fragtfart, medens Koloniernes Erobring standsede Indførslen af deres Kolonialvarer. For vigtige Industrigrene blev det vanskeligt at skaffe de nødvendige Raaprodukter, for andre voldte det Besvær at finde Købere til deres Varer. Talrige Forhold fremkaldte modsatte Virkninger. Baade Landbrug og Industri, Haandværk og Handel gav det mægtige Indtægter, at Pengenes Værdiforringelse forhøjede Priserne. Ganske vist voksede Produktionsomkostningerne, dog i langsommere Tempo og i ringere Grad. Krigen med England udelukkede Konkurrencen med de britiske Industrivarer og gav mange Virksomheder uanede Muligheder. For Handelsstanden havde det i det sidste Fredsaar været en Ulykke, at dens Pakhuse bugnede af Varemængder; Tilførslernes Standsning genoprettede deres Værdi og tilkaldte Købere. Leverancer til Hæren betaltes dyrt og satte mange Hænder i Bevægelse. Ogsaa Kapertogterne gav Beskæftigelse og Udbytte. I det hele og store havde Erhvervslivet gode Kaar. Først senere skulde man erfare, at de var Virkningen af øjeblikkelige Konjunkturer, mærket af Svindel og præget af Spekulation. Kun faa og smaa var de ny Værdier, som blev frembragt, mægtige derimod de Højder, til hvilke de blev opskruede og cirkulerede. I Virkeligheden var det Fredstidens Fortjenester og Opsparinger, som blev fortæret i de syv Krigsaar.

Bedst stod det til i *Landbefolkningen*. „Mine fattige Bønder er blevet velhavende,“ — skriver Chr. Ditl. Reventlow, — „gamle og ny Skatter betaler de med Lethed og føler dem ikke; alt faar de betalt dob-

belt og firdobbelt mod før; hvad de tidligere behøvede fra Udlandet, søger de at undvære eller selv at skaffe sig; Tilfredshed og Jævnhed hersker der og megen public spirit [Almensans]." Næsten alle de Faktorer, som gjorde sig gældende, er her blevet fremhævet. En Tønde Rug, som ifølge Kapitelstaksten 1807 blev betalt med 6 Rdl. 4 Mrk., kostede 1811: 15 Rdl. 4 Mrk., 1813: 131 Rdl. For de andre Kornsorter, for Kvæg og Heste, Smør og Æg betaltes der lignende Beløb. Endda var Kapitelstaksten lavere end Markedets virkelige Priser. Ganske vist maatte Landbrugerne betale mere for de Varer, de skulde købe. Deres Fornødenheder var dog smaa og for største Partens Vedkommende hjemmegjorte. Tilmed var deres fleste og største Udgifter fastsat een Gang for alle og derfor uafhængige af Pengenes Kurssvingninger. Navnlig gjaldt det *Prioritetsgælden.* De tidligere Fæstebønder, som havde overtaget deres Gaarde, kunde med største Lethed forrente Gældsbyrden eller bringe den ud af Verden. Bekendt er de Elvedgaard Bønder paa Fyn, som i Aarene 1798—1800 for 3—400 Rdl. pr. Td. Hartkorn havde erhvervet Ejendomsret til deres Gaarde. Blot ved at sælge et Par Køer eller Heste lykkedes det dem at blive gældfri. Lignende Oplysninger foreligger fra Jylland. Med andre Udgifter gik det paa samme Maade. Arbejdslønnen holdt ikke Skridt med Prisstigningen og blev derfor i Virkeligheden nedsat; Skatterne blev jævnligt forhøjet, men for sent og utilstrækkeligt. Anstillede Beregninger viser, at Landbrugets Skattebyrde snarest er bleven formindsket. Med de stigende Kornpriser fulgte høje Ejendomspriser, der gav Bondestanden Tryghed og en Følelse af Rigdom. Med de stigende Indtægter fulgte forøget Trang til Landbrugsforbedringer, som yderligere kunde bringe dem i Vejret. Velhavende Købstadsfolk, som i betydelig Udstrækning erhvervede Landejendomme, gav i den Henseende Eksempler til Efterfølgelse.

Det var dog langt fra alle Landboere, for hvem Forholdene formede sig saa gunstigt. *Godsejerne* fik for deres Hovedgaardes Vedkommende Del i de gode Tider, men maatte lide Tab ved de tidligere Fæstebønders Udbetaling af Købesummerne. Særlig uheldigt gik det *Stamhusbesiddere,* som havde faaet deres Ejendomme frigivet. Den Dag i Dag er der Fideikommiskapitaler, hvis ringe Størrelse staar i besynderligt Misforhold til Omfanget af de Jordegodser, for hvilke de er en Afløsning. Landbrugets Underklasse, *Husmænd* og *Landarbejdere,* havde ligeledes Vanskeligheder. Arbejdslønnen følger næsten altid Varepriserne, men svinger langsommere; i gode Tider er det til Arbejderklassens Skade, i daarlige virker det til dens Fordel. De foreliggende Oplysninger fra Landets forskellige Dele er modstridende. Om Vallø og Gl. Estrup Godser hedder det, at Arbejdslønnen var uforandret; fra andre Egne fortælles det, at den fra 1800 til 1812 er bleven femdoblet, til

1814 endogsaa ottedoblet. Gennemgaaende synes Landarbejderklassens Stilling at være bleven forringet.

Inden for *Bybefolkningen* gjorde der sig endnu større Forskelligheder gældende. Overklassen, navnlig *Handelsstanden*, tjente mange Penge. Ikke alene fremgaar det af Tidens Klager over dens Luksus saavel som af de store Laan, den var i Stand til at yde Regeringen. Selv om Regnskaberne for den i 1810 paabudte Indtægtsskat er mangelfulde — tifold ringere end vore Dages Skatteopgivelser —, giver de

Fra Københavns Børs c. 1815.
Træsnit. Efter Johs. Werner: »Børsen«.

dog en Maalestok for Bedømmelsen. For Københavns Vedkommende er det karakteristisk, at over en Fjerdedel af Skatteindtægten var samlet i Kvarteret omkring Amalienborg og Toldboden. Højest stod de rige Handelsmænd; i anden Række kom Storgodsejerne. I alt var der 91 Skatteydere, som i 1809 havde haft en Aarsindtægt paa 10,000 Rdl. og derover. For en stor Del var det denne faatallige Befolkningsklasse, hvis Liv og Færden vakte Opmærksomhed, som boede i Palæer og paa rige Landsteder, gav store Selskaber og fyldte op i Teatret. Ogsaa Datiden havde desuden sin „Gullasch“, som ublufærdigt stillede lettjente Rigdomme til Skue og forødte dem i smagløst og ødselt Levesæt. Først og fremmest gælder det de Kredse, som ved Kapertogterne erhvervede Formuer, der bragte deres Levesæt ud af de tilvante Fuger. Blot et enkelt Eksempel kan vise, hvor meget de kunde indbringe. En Kaperfører Bødtker erobrede saaledes i 1810 tre Priser, som indbragte ham henholdsvis 608,000 Rdl., 151,000 og 6,000. Desuden var han Part-

haver i en fjerde paa 92,000. Samtidig var der jævne Matroser, som fik indtil 6000 Rdl. for deres Part i opbragte Skibe og Ladninger. For slige Folk var det vanskeligt at modstaa „den lede Kaperaand“. Af Teaterhistorikeren Th. Overskou er overleveret en Skildring, til hvilken Nutiden smiler genkendende. „Koner, der undertiden en Ugestid før havde gaaet i Hvergarn og med Bondehue, viste sig med eet paa Gaden som „Kapermadammer“ med foerværkkantet Silkepels, Hat med lange Strudsfjer, diamantbesatte Tøndebaandsørenringe og tyk Guldkjæde med Uhr. De brøstfældige rødmalede Stole, Slagbænken, Dragkisten og Fyrrebordet bleve solgte eller forærede „stakkels fattige Folk“, for at der kunde gjøres Plads til Sofaer med Krølhaarsmadratser og Damaskes Betræk, Mahogni-Chatol, Lænestole, store Speile og andre kostbare Meubler.... Gulvene bleve belagte med Brüsseler-Tæpper midt om Sommeren, for „at Folk kunde see, at man havde dem“, og i den korte Tid, da Mændene opholdt sig hjemme, imellem at de havde indbragt en Prise og skulde ud for at søge en ny, blev de Omboende tidligt om Morgenen sat i Bevægelse ved at skulle betragte en heel Suite af Holsteenskvogne, som kom for Døren for at tage „Kaperfolkene“ paa med deres Bekjendte til en Skovtur, hvormed det gik i Suus og Duus med Stege, Kager, Punch og Champagner til næste Morgengry, da Toget kom tilbage, hujende og syngende igjennem Gaderne“.

Mange Forhold viser, at der kun i begrænsede Kredse var Rigdom til Huse. Navnlig er det et Vidnesbyrd om Samfundets voksende Fattigdom, at det voldte det største Besvær at faa Hovedstaden genopført efter Bombardementet. Nybygningernes Tarvelighed talte højt om Tidens Vanskeligheder. I stor Udstrækning anvendtes der Ler i Stedet for Kalk, Murstensbrokker for hele Sten. Det gik saa vidt, at nybyggede Huse styrtede sammen. Ikke alene for den egentlige Underklasse blev det besværligere at eksistere; ogsaa Embedsmænd, Kunstnere og Videnskabsmænd, Pensionister og Smaakapitalister fik deres Levevilkaar forringet. Ganske vist blev Embedslønningerne forhøjet, dog langtfra i Forhold til Prisstigningen. Da Forholdene faldt i Ro, viste det sig, at deres Gager kun udgjorde 38 % eller lidt over en Tredjedel af Førkrigstidens. Allerede forud for Krigen havde Københavns Fattigvæsen maattet tage sig af 8000 Mennesker; i 1808 sørgede det for 10,000.

Bolignød og *Dyrtid* var de uundgaaelige Følger.

Næsten alle Regeringens Foranstaltninger vækker Erindringer om Verdenskrigstidens Oplevelser. Ogsaa for 100 Aar siden blev der nedsat Kommissioner, som skulde sørge for Forsyningerne og forhindre Prisopskruninger. Statsindkøb af Varer, deres Udlevering til nedsat Betaling og Maksimalpriser var de væsentligste Hjælpemidler. I sær-

lige Udsalg, som Myndighederne indrettede, kunde Smaafolk for en Pris, som laa under den almindelige Detailhandels, købe Brød og Smør, Kød og Lys. Skønt det var lidet behageligt i lange Tider og al Slags Vejr at staa i Række foran Butikkerne, klagedes der over, at ogsaa velbemidlede drog Fordel af de offentlige Foranstaltninger. For at faa Kornforraadene til at strække til, bagte man Brød af Blandingskorn. Da Krigen med England spærrede for Kultilførslerne, blev der nedsat en særlig Kommission, som opkøbte Træ — og med Tab — lod det gaa videre til Forbrugerne. Gang efter Gang viste det sig dog, at Myndighedernes Foranstaltninger blev uden Virkninger. Navnlig mod Bagere og Slagtere førte de en forgæves Kamp. Ret til at lukke Butikker, hvis Indehavere aagrede med deres Varer, Bøder og Straffe prellede af paa deres Modstand. I mange Tilfælde blev Resultatet, at Tilførslerne standsede og Varerne forsvandt af Omsætningen. Ved Laan til Grundejere søgte Regeringen at fremme Byggeriet; ved høje Stempeltakster og Krav om Udfærdigelse af ordentlige Skøder stræbte den at begrænse det Jobberi med Ejendomme, som drev Huslejerne i Vejret. Det var ikke ualmindeligt, at Husejere forbød at optage Logerende eller endog lod Lejligheder staa ledige. En Huslejeskat, fastsat paa Grundlag af Forholdet mellem Beboernes Antal og Lejlighedens Areal, var paatænkt, men blev opgivet.

Industriens Arbejdsvilkaar var i høj Grad afhængige af Konjunkturerne. Den engelske Konkurrence var i Hovedsagen udelukket, men afløstes af en fransk. For Napoleons Toldlovgivning var det Maalet til Gavn for Frankrig at ødelægge alle andre Landes Erhvervsliv. Udenlandske Industrivarer blev holdt borte fra det franske Toldomraade; fremmede Raaprodukter fik derimod uhindret Adgang til dets Fabrikker. Omvendt var det forbudt at udføre Raaemner, men let at afsætte Fabrikata. Navnlig ved Toldloven af 1811 blev det Danmark vanskeliggjort over Hamburg at udføre Uldvarer, Lærreder og Handsker; fra samme Tidspunkt kunde det ikke længer faa Tømmer til sine Skibe og Humle til sine Bryggerier. Paa enhver Maade stræbte den danske Regering at overvinde disse Vanskeligheder og ophjælpe Landets Virksomheder. Forordninger og Kundgørelser opfordrede Befolkningen til at undvære fremmede Luksusvarer og indskærpede dens Pligt til at benytte hjemligt Arbejde. Adskillige Industrier blomstrede ogsaa op. Særlig stor var Fremgangen inden for Uldindustrien. 1807 fandtes der 22 Væve i København, 1814: 213. Efter Krigen viste det sig dog hurtigt, at Opsvinget var kunstigt, at Produktionen var dyr og Varerne slette. Næsten alle Virksomheder, som fortsattes i længere Tid efter Fredsslutningen, stammede fra Førkrigstiden.

Inden for *Haandværket* var det navnlig Mangelen paa Arbejds-

kraft, som gjorde sig gældende. Særlig var det galt i Byggefagene. 1798 var der 88 københavnske Mur- og Tømrermestre, som beskæftigede 1750 Svende og Drenge; i 1810 var der 74 med kun 908. Staten hjalp sig med Soldaterne, der blev oplært som Murere og Tømrere eller beskæftiget i de militære Uldmanufakturer, Skrædder- og Skomagersale. Ogsaa Skov- og Vejarbejde maatte de udføre. Fra alle Sider lød der Klager. Svendene paastod, at det var dem umuligt at eksistere med deres Lønninger, Mestrene, at de viste „Begærlighed og Selvraadighed". Naar Svendene raaber paa Lønforhøjelser, hævder Mestrene, „er det, fordi de vil tjene paa 3 Dage, hvad de bør arbejde 6 Dage for". Naar de selv fordrer høje Priser for deres Leverancer, opfatter Publikum det til Gengæld som Bevis paa, „at de ikke med Uvilje anse, at Svendene fordrer større Betaling end hidtil". Indkaldelse af Udlændinge og Benyttelse af kvindelig Arbejdskraft var ikke i Stand til at afhjælpe Manglerne. Til Haandværkerstandens Skade og mod Haandværkerlovens Aand, indskrænkede man derfor i Murer- og Tømrerlavene Adgangen til at blive Frimester, fastsatte bestemte Opsigelsesfrister og traf Bestemmelser, som skulde forøge Lærlingenes Antal. Til Gengæld blev der inden for forskellige af de store Lav fastsat Arbejdslønninger, som bragte dem i et rimeligt Forhold til Leveomkostningerne.

For *Handel og Skibsfart* var Vanskelighederne særlig store. Navnlig den oversøiske Handel fik et Knæk, den aldrig forvandt. „Asiatisk Kompagni" fik sin Oktroy fornyet, men sygnede hen og var i 1815 saa reduceret, at det var ude af Stand til at udruste en Ekspedition til Kina. Selv i de nærmeste Farvande var der om Sommeren engelske Krigsskibe og Kapere, som gjorde Forbindelserne usikre. Vareudvekslingen mellem Statens forskellige Dele, med Østersølandene, Sverige og Nordtyskland, desuden over Land gennem Hertugdømmerne, var i lange Tider den eneste regelmæssige Handelsvirksomhed, som blev tilbage. Udadtil spillede Kolonialvarehandelen en Rolle; indadtil var det væsentlig Krigsleverancerne og Levnedsmiddelforsyningen, som havde Betydning. Nogle enkelte Tal giver en Forestilling om Nedgangen. 1806 havde der i de danske Stater været 2529 Skibe paa over 10 Kl. og med en Besætning paa mere end 20,000 Mand. 1809 var der 1291 med 7000. I 1806 var der 7140 Skibe, som betalte Øresundstold; tre Aar senere var Tallet formindsket til 379. I det første af Aarene var der i København blevet opkrævet 30433 Rdl. i Transittold; i det sidste var Beløbet 3635 Rdl. Kun tilsyneladende peger det i modsat Retning, at der ved Aarhundredets Begyndelse havde været 80 københavnske Grosserere, i 1813 derimod fandtes 320. Det var ikke den virkelige Handel, der kaldte, men Børsen, som lokkede.

„De store Købmænd er saa engelsksindede, at de Intet hellere øn-

sker end at forblive under engelsk Herredømme", lyder en Røst fra Efteraaret 1807. Det var en Overdrivelse, men dog for saa vidt i Overensstemmelse med Sandheden, som der sikkert i Handels- og Søfartskredse har raadet Sorg og Ængstelse over Fredsbrudet. Store var ogsaa de øjeblikkelige og senere Tab, som var en Følge af Krigen. Allerede i November 1807 var der bleven opbragt 500 Skibe; fra December samme Aar og til Krigens Slutning skal der være bleven opbragt 1560 Skibe og prisedømt 1381. Til 40 Millioner Rdl. har man anslaaet deres Værdi, regnet efter Pengekursen ved Krigens Begyndelse. For Handelsstanden var det en Skuffelse, at man ikke i Efteraaret 1807 imødekom de engelske Fredsønsker. Ligeledes beklagede den dybt, at der ved Beslaglæggelse og senere Konfiskation af engelske Varer og Fordringer blev indledet en økonomisk Krigsførelse, som delvis var i Strid med gældende Retsregler og maatte gøre Brudet ulægeligt. En Ansøgning om Lempelser blev uden Virkning og fremkaldte et skarpt Afslag. „I et Land som Danmark, hvor Anordninger ej gives paa Skrømt, kan umuligt tillades en saadan Hensigten tilintetgørende Modifikation". Af gode Grunde — som dog ikke stadfæstedes — frygtede Handelsstanden, at man i England vilde træffe Modforanstaltninger, som navnlig gjorde Nordmændenes mange engelske Fordringer værdiløse.

Ogsaa andre Forhold besværliggjorde Handelsvirksomheden. Først og fremmest gælder det de mange Foranstaltninger mod Veksel- og Pengespekulation, dernæst de utallige Forbud mod Udførsel af Levnedsmidler og Industriens Raaprodukter, mod Indførsel af Luksus- og Industrivarer. Navnlig fra 1812 blev Indskrænkningerne i Omsætningsfriheden saa mange og omfattende, at der næsten ingen lovlig Handelsvirksomhed blev tilbage.

Allerede tidligere er det nævnt, at der inden Fredsbrudet var opsamlet mægtige Varelagre, navnlig af Kolonialvarer, som i Krigsaarene blev afsat med Fordel. Amerikanske og andre neutrale Skibe bragte yderligere Tilførsler, desuden et mægtigt Smugleri og Kapernes mange Erobringer. Kaperierne voldte mange Ubehageligheder og gav Anledning til pinlige Forhandlinger med andre Landes Regeringer. Paa Forholdet til Sverige øvede de en skadelig Indflydelse; til de amerikanske Fristater maatte man endogsaa efter 1814 udbetale en betydelig Erstatning. Samtidig har de dog ogsaa gjort betydelig Nytte. Fra 1810 og til Krigens Ophør er der alene i selve Danmark bleven takseret Priser til en Værdi af over 50 Mill. Rdl. Kurant og næsten 8 Mill. Rigsbankdaler. For Statens samtlige Lande og for hele Krigens Varighed har man anslaaet Beløbet til 100 Mill. Rdl. Det er allerede fremhævet, at store Dele af Fortjenesten blev ødslet bort i kostbart Levesæt. Den

varigste Fordel var de store Varemængder, som kom ind i Landet og indgik i dets Omsætning.

Dertil kom Udbyttet af de talrige *Handelsekspeditioner*, som i Strid med de gældende Bestemmelser, men med Myndighedernes Tilladelse mildnede Følgerne af Fastlandsspærringen. Ifølge Lovens Ord var det samtlige Statens Undersaatter forbudt at drive fjerneste Handel med dens Fjender. Intet Skib, ligegyldigt hvilket Land det tilhørte, blot det havde anløbet en britisk Havn, maatte modtages i den danske Stat. Ingen Vare af engelsk Oprindelse maatte udlosses, og intet Fartøj udklareres til britiske Besiddelser. Kun en Tid var man i Stand til fuldtud at gennemføre disse Bestemmelser; efterhaanden indsaa man — i Danmark som i Udlandet —, at de var til Landenes egen Skade. For i nogen Grad at raade Bod paa Virkningerne anvendte man de saakaldte „Licenser". Ved en særlig Tilladelse fik snart den ene, snart den anden Købmand Tilladelse til at ind- og udføre Ladninger med forbudte Varer. Til Tider blev Trafikken i den Grad sat i System, at den næsten genoprettede Fredstilstandens Omsætningsfrihed. I Reglen var der til Indrømmelsen af Lejdebrevene knyttet økonomiske Betingelser, som gav Statskassen Del i Udbyttet; undertiden blev de overladt fornemme Folk, som fik Lejlighed til at stryge en Gevinst.

Kapertogter og Licensfarter, Smugleri og Snighandel har i høj Grad bidraget til at skaffe Landet Forsyninger og holde Vareomsætningen i Gang. I Forbindelse med Pengenes Kurssvingninger forklarer det tillige, at Handel blev ensbetydende med en Spekulation, som drev Varepriserne op i fantastiske Højder og aabnede Muligheder for mægtige Fortjenester og store Tab. Saa længe Krigen varede, kunde Spillet holdes i Gang. Da Freden kom, og ordnede Forhold vendte tilbage, viste det sig, at man havde tumlet med oppustede Værdier og indbildte Rigdomme. Det ene efter det andet gik de store Handelshuse til Grunde; de færreste af Indehaverne lykkedes det at bevare deres Formuer.

I vigtige Henseender var Tilstandene Syd for Kongeaaen sundere end i selve Danmark. Først og fremmest lykkedes det i lange Tider at holde *Hertugdømmernes* Pengevæsen i Orden, gennemføre Indløseligheden af Altona-Bankens Pengesedler og opretholde deres Værdi. Baade Regeringen og Befolkningen høstede Fordele; den første, som i ordentlig Mønt fik Skatte- og Toldindtægter, der kunde benyttes til udenlandske Betalinger og i kritiske Situationer blev det Nødanker, der reddede Statsfinanserne, den sidste, som delvis undgik den Svækkelse af Erhvervslivet, der i Kongeriget var Følgen af Pengenes fortsatte Værdiforringelse.

Dog kun til 1812 varede denne Fordel. Da Banken blev overflyttet til Rendsborg, dens Metalbeholdning beslaglagt, og Sedlerne gjort uindløselige, forringedes deres Kurs. Snart efter udkom Forordningen af 5. Januar 1813, som fik Gyldighed i Hertugdømmerne og medførte Konfiskation af 6 % af deres samtlige Grundværdier. Ganske vist bevirkede Befolkningens Misfornøjelse, at man maatte ophæve Paabudet om, at de ny Rigsbankdalere skulde være tvungent Betalingsmiddel. Med Hertugdømmernes finansielle Selvstændighed var det dog forbi; af de aarelange Vanskeligheder, som blev en Følge af Nyordningens Skibbrud, fik de deres Part.

Det er fremhævet, at de faldende Seddelkurser bidrog til at skabe en kunstig Opblomstring i det kongerigske Erhvervsliv. I Hertugdømmerne mærkede navnlig Landbruget, at det maatte undvære dette Hjælpemiddel. Udførslen af levende Kvæg gik til Stadighed sin uhindrede Gang; i Krigens sidste Aar blev det derimod vanskeligere at faa Kornhøsten afsat. Landejendommenes Prisfald, — det paastaas til op imod 75 % —, og store Skatterestancer —, i 1814 skyldte alene de adelige Godser over 1 Mill. Rbd. —, var talende Vidnesbyrd om Forringelsen af Landbefolkningens Velstand. Byerhvervene led under Fastlandsspærringen og de mange Handelsforbud. Navnlig Altona og Flensborg gik det haardt ud over. Kolonialvarehandelen gav dog til Stadighed en betydelig Indtægt. Store Forraad var allerede til Stede ved Krigens Udbrud; andre tilførte Amerikanerne og en storstilet Smughandel. Under en stadig Kamp med baade danske og franske Toldmyndigheder lykkedes det at føre Varerne over Grænsen. Selv i den kongelige Postvogn fandt man Kaffe og Sukker. Mellem Hamburg og Altona vandrede Befolkningen frem og tilbage med Varerne skjult under Klæderne. Der nævnes Eksempler paa, at franske Toldbetjente paa aaben Gade har afklædt Kvinder for at opdage deres Skjulesteder. Først i Krigens sidste Aar gav man Udførslen fri og paalagde til Gengæld store Afgifter.

Tidens Vanskeligheder og Regeringens Tvangsforanstaltninger vakte adskillig Misfornøjelse i Hertugdømmernes tyske Befolkning. I og for sig var deres Lidelser mindre end Kongerigets; indgroet Særfølelse og den tilvante Afsondrethed formindskede dog dens Evne og Vilje til taalmodig at bære Forholdenes Tilskikkelser. Min stakkels Søster, — skriver Chr. D. Reventlow —, lever i et afskyeligt Land, i hvilket enhver Fællesfølelse er udslukt, og enhver Regeringshandling bliver mistydet. Navnlig mod Pengeforordningen af 1813 rejste der sig et Skrig af Forbitrelse. „Vort Land, — skriver Grev Chr. Stolberg —, er redningsløst fortabt, hvis I, der er ved Roret, ikke straks tager den velsignelsesrige Beslutning at slette den Forbandelse ud, som Rigsbank-

forordningen har bragt over os. Med alle sine Rødder maa man udrydde den Ødelæggelsens Gru, der som en Vampyr udsuger Landets Marv og Saft." Allerede i Efteraaret 1807 fandt Kronprins Frederik, at Hamburgerne „ved utidig Ræsonnement" svækkede hans Undersaatters Pligtfølelse. Senere fik han endnu rigere Lejlighed til at klage over „Pseudodanskernes" daarlige Sindelag. Navnlig vakte det hans Misstemning, at en større Altona-Avis i 1813 talte med Sindsro og næsten med Glæde om Udsigten til Norges Tab. Rimeligvis vil det være muligt ogsaa fra danske Kredse at anføre Udtalelser, som vidner om Bitterhed og Harme. Hvad der Syd for Kongeaaen gav den særlig Betydning, var Holstens og Sydslesvigs tyske Nationalitet. Med voksende Begejstring var Befolkningen Vidne til Tysklands Rejsning mod Napoleon; med stigende Harme og Sorg saa den Landets Regering opretholde Forbindelsen med deres Folkefællers Fjender. Uvilligt rykkede de holstenske Soldater i Felten som deres Forbundsfæller; med Jubel hilste man de Allieredes Sejre; uden Sorg saa man dem ved Nytaarstid 1814 rykke over Grænsen. Hos mange af Hertugdømmernes Beboere fremkaldte Pengekrisen en Følelse af, at de led Uret. Inden for snævre Ridderskabskredse var der allerede fra Førkrigstiden Utilfredshed med Frederik VI's centraliserende Statsstyrelse og Tilbøjelighed til at kæmpe for Standens og, — som man hævdede —, Landsdelenes Privilegier og nedarvede Rettigheder. Under Indtrykket af Krigens Begivenheder og dens Følger blev Samfølelsen med den tyske Kulturnation omformet til en bevidst tysk Nationalfølelse, som allerede paa dette Tidspunkt begyndte at vende sig fjendtlig mod den dansk-tyske Helstat.

Adskillelsen mellem Danmark og *Norge* var Fjendens Værk. Rejsningen i det norske Folk, som i 1814 omstødte Kielerfredens Bestemmelser og gjorde Norge til et frit og selvstyret Kongerige i Union med Sverige, blev dets egen Bedrift. Ogsaa uden Napoleonskrigenes Omvæltninger vilde det norske Folk i Tidens Løb have opnaaet politisk og national Uafhængighed, det blev dog Krigs- og Nødsaarenes Virkning, at det allerede i 1814 naaede til Klarhed over dets Livsinteresser og var modnet til selvstændig Handling, saa det blev i Stand til at tage Frigørelsesværket i sin Haand og føre det til en lykkelig Afgørelse.

Først og fremmest fik det Betydning, at Krigen vanskeliggjorde, til Tider afbrød den regelmæssige Forbindelse med Statens Hovedstad. Navnlig medførte den en afgjort Slappelse i det centraliserende Regeringssystem. Allerede den 24. August 1807 blev der i Christiania nedsat en særlig Regeringskommission, som fik Myndighed til „paa eget An- og Tilsvar" at „afgjøre alt, hvad den til Landets Tarv anser fornø-

den, og hvortil den ei betimelig kan erhverve speciel kongelig Resolution". Selv om Frederik VI ofte underkendte dens Indstillinger og uden dens Raad traf vigtige Beslutninger, var dermed tilvejebragt en overordnet norsk Regeringsmyndighed, som havde Kendskab til Landets Anliggender og viste Evne og Mod til frimodigt at hævde dets Interesser. Ønsket om en særlig norsk *Bank* opfyldtes først efter Fredsslutningen. Der oprettedes dog et norsk Laaneinstitut, som gjorde betydelig Nytte. Ogsaa en særlig Højesteret blev grundlagt. For Norges nationale Kultur var det vel den største Sejr, da et kongeligt Reskript i 1811 godkendte Oprettelsen af et norsk *Universitet*. Frederik VI anede, at det vilde fremme „den skadelige Tendens af Afsondring af begge Riger, som saa meget er herskende". I Længden kunde han dog ikke modstaa de norske Krav, som fra 1809 blev gjort gældende med stigende Styrke, og for hvis Gennemførelse Befolkningen gennem en storstilet Indsamling viste sin Begejstring. Gennem de ny Myndigheder og ved Forholdenes Magt, som stillede Embedsstanden over for hidtil ukendte og omfattende Opgaver, udviklede der sig i Krigsaarenes Løb en administrativ Selvstændighed — for en stor Del baaret frem af norskfødte Mænd —, hvis fulde Betydning skulde vise sig efter Kielerfreden. Naar Frederik VI stillede fremtrædende Medlemmer af Kongehuset, først *Prins Christian August af Augustenborg*, derefter hans Svoger Prins *Frederik af Hessen* og til sidst selve Tronarvingen, Arveprins Frederiks Søn Prins *Christian Frederik* i Spidsen for de norske Regeringsmyndigheder og den norske Hær, var det Hensigten at styrke Baandene mellem Dynastiet og dets Undersaatter. Mere end noget andet har det dog i Virkeligheden bidraget til at øge Landsstyrelsens Autoritet og Myndighed. At Prins Christian Frederik efter Kielerfreden kunde blive Nordmændenes Fører i den sidste Kamp mod Sverige og under Grundlæggelsen af deres politiske Frihed, viser Forholdet.

I de syv Krigsaar var der mange Nordmænd, rige Handelsmænd og Skibsredere, jævne Præster og juridiske Embedsmænd, som hver i deres Kreds, i deres daglige Gerning eller som Regeringskommissionernes Hjælpere forberedte sig til senere offentlig Virksomhed. Om ingen gælder det i højere Grad end om den Mand, Grev *Herman Wedel Jarlsberg*, som fremfor nogen skulde komme til at øve Indflydelse paa sit Lands og Folks Skæbne. Rige Evner, dristigt Vovemod, Viljestyrke og Handlekraft gav ham Betingelser for i en opløst Tid at blive sit Folks Fører. Glødende norsk Patriotisme, bitter Uvilje mod det danske Statsstyre og mod Kongens Enevælde, først og fremmest dog Overbevisningen om, at den gamle dansk-norske Helstat ikke længer svarede til det norske Folks Livsinteresser, blev bestemmende for hans Livsgerning. Allerede under Forhandlingerne om Christian Augusts

Valg til svensk Tronfølger virkede han for Planer om at sprænge den dansk-norske Statsforbindelse, give Norge en fri Forfatning og bringe det i politisk Forbindelse med Sverige. Foreløbig maatte han opgive disse Tanker, for hvilke det heller ikke paa dette Tidspunkt havde været muligt at vække Stemning i det norske Folk. Først efter Kielerfreden forelaa der Muligheder, som han dristigt udnyttede. Indtil da blev det hans Gerning som Privatmand og som Amtmand og Medlem af vigtige norske Regeringskommissioner at være med til at hjælpe det norske Folk gennem Krigsaarenes Vanskeligheder og fremme dets nationale og folkelige Udvikling. I Universitetssagens Løsning har han sin store Andel; til Stiftelsen — i 1809 — af „Selskabet for Norges Vel" har han taget Initiativet.

Grev J. C. Herman Wedel Jarlsberg. Pastel.
Efter »Norges Historie« V, 2.

For *Norges Erhvervsliv* spillede Træ- og Fiskeeksporten den største Rolle. I Krigens første og sidste Aar, da den var standset, var der Pengemangel og Fattigdom i de norske Byer og blandt de mange Mennesker, hvis Velfærd var afhængig af dens uhindrede Gang. Da Licensesystemet i 1810 og 1811 muliggjorde dens Genoptagelse, strømmede Pengene atter til Landet. Skibsbyggeriet tog Fart, og Handelen kom i Gang; gamle Virksomheder levede op, og ny blev grundlagt. Paa mange Maader var det, som Fredens Dage var vendt tilbage. Ogsaa i Norge raadede der i 1807 en almindelig Forbitrelse over det engelske Angreb. Adskilligt hurtigere end i Danmark blev det dog et almindeligt Ønske, at Krigen maatte afsluttes, eller i hvert Fald Lempelser i Handelsspærringen blive gennemført. Norges Erhvervsliv var i allerhøjeste Grad afhængigt af Forbindelsen med England, som var den vigtigste Aftager, navnlig af dets Trælast. Mange af de norske Handelsmænd var af britisk Oprindelse, næsten alle var de personlig eller økonomisk knyttet til England. Med ringe Sympati — delvis under Protest — efterkom man de mange Forskrifter og Lovbestemmelser, hvormed Frederik VI mente at skade Statens Fjende. Mere og mere blev det en almindelig Anskuelse, at Krigens Fortsættelse var til Landets Ruin og et Vidnes-

byrd om, at der ikke blev taget Hensyn til det norske Folks Interesser. Mere og mere gjorde man de danske Statsledere ansvarlige for Krigen og dens Varighed.

Stærkest og dybest blev Virkningerne af den store *Befolknings Nød* og Elendighed. Værst stod det til i Krigens første Aar, da Englænderne vanskeliggjorde Korntilførslen, tillige i den sidste Tid, da den afgørende Kamp stundede til. „Norges Nødsaar“ er blevet Tidens historiske Betegnelse. „Hungeren — erklærer den norske Regeringskommission i Vinteren 1809 — som hos Almuen frembringer Fortvivlelse og Raseri, driver Folket til Anarki og Blodscener.“ „I flere Byer, — tilføjer den —, spises nu ikkun Bark. Stillingen er sandelig fortvivlende.“ Baade danske og norske Regeringsmyndigheder gjorde deres Bedste og søgte ved offentlige og private Foranstaltninger, ved Præmier og ved Assurancetegning at skaffe Landet de nødvendige Levnedsmidler. Store Mængder af Korn lykkedes det da ogsaa at faa tilført de norske Magasiner. Delvis med rette har man dog øvet Kritik over Forvaltningens Usikkerhed og Planløshed. Tilførslerne gjorde deres store Nytte, sparede Landet for egentlig Hungersnød og forhindrede Udbrud af almindelig Misfornøjelse. Erindringen om de overstaaede Lidelser blev dog tilbage, skærpede Befolkningens Uvilje mod den danske Statsstyrelse og svækkede dens Troskab mod den gamle Helstat.

Megen og bitter *Kritik* er der i Tidens Løb bleven rettet mod Frederik VI og hans Politik. Krigens Gang og Virkninger synes at godtgøre dens Berettigelse. Under Kampens første Afsnit høstede det danske Rige ingen Fordele af Frankrigs Sejre, ved dens Afslutning fik det Part i dets Nederlag. Ødelæggelsen af Statens Finanser, voksende Tvedragt mellem dens enkelte Dele og Nød og Fattigdom i Befolkningen var Krigsaarenes mest iøjnefaldende Resultater. Udfra Kendskabet til Napoleons endelige Skæbne kan det være en taknemmelig Opgave som forbigaaende Ulykker at stemple de Vanskeligheder, der var bleven Følgen af en Partitagen for hans Modstandere. Med Viden om de Fordele, som tilfaldt Magterne, der under de sidste afgørende Kampe afbrød hans Sejrsbane, kan det være fristende at udmale den lyse Fremtid, der med en anden Politik havde været det dansk-norske Rige beskaaret. Sikkert nok godtgør Begivenhedernes Gang og Forholdenes Udvikling, at det ikke var nogen overlegen Statsklogskab, der bestemte Regeringens Afgørelser. Ved adskillige Lejligheder blev der utvivlsomt begaaet Fejlgreb. Bedømt ud fra Samtidens Forudsætninger, bliver Billedet dog et andet. Jo mere den historiske Forskning har beskæftiget sig med disse Aars Historie, desto mere har den maat-

tet fremhæve de mange Omstændigheder, som taler til Forklaring og Undskyldning for de dansk-norske Statsledere. Hvad enten Frederik VI's Ansvar har været større eller ringere, ved Vurderingen af hans Kongegernings Følger maa det i hvert Fald fremhæves, at Rigernes Adskillelse — paa det Tidspunkt, den skete, og ved de Midler, den tilvejebragtes —, blev til Danmarks og Nordens Fordel. Ingen kan nu tro, at det ret længe var lykkedes at bevare Statsforbindelsen mellem Danmark og Norge. Ved Begivenhederne i 1814 blev det undgaaet, at Norge vandt sin Selvstændighed under bitre Brydninger med Danmarks Regering og Folk. Kun faa Aar skulde forløbe, inden Kampen brød ud mellem Statens danske og tyske Befolkning. Med en samtidig norsk national Rejsning i Ryggen havde det danske Folk været ude af Stand til at føre den. Saa ringe Modsætninger spirede der frem af Brudet, at Danmark knap en Menneskealder senere under sin Kamp for Slesvig kunde regne med baade det svenske og norske Folks Tilslutning og Støtte.

Litteratur.

En almindelig Fremstilling af Danmarks Historie i Tiden 1766—1814 er givet af *Edv. Holm* i *Danmarks Riges Historie* V. — Desuden kan nævnes: *Edv. Holm: Danmark-Norges Historie fra den store nordiske Krigs Slutning til Rigernes Adskillelse 1720—1814.* IV-VII (1902—12), som behandler den indenrigske Historie til 1799, den udenrigske til 1814. — *Marcus Rubin: 1807—14. Studier til Københavns og Danmarks Historie* (1892). — *Axel Linvald: Kronprins Frederik og hans Regering 1797—1807* (1923). — Navnlig i Edv. Holms anførte store Værk findes en saa udførlig og alsidig Skildring af Danmark-Norges Historie i det 18. Aarhundrede, at den foreløbig maa danne Grundlaget for enhver — og ogsaa for denne — mere kortfattede Skildring af Tiden.

Større Kildesamlinger og vigtigere Memoireværker er:

Schous Forordninger. — *Fogtmans Reskriptsamling* — *Efterladte Papirer fra den Reventlowske Familiekreds i Tidsrummet 1770—1827.* Ved *Louis Bobé.* I-IX (1895—1922). — *Bernstorffske Papirer i Tiden 1732—1835.* Udg. ved *Aage Friis.* I-III (1904—13). — *Struensee et la cour de Copenhague 1760—1772. Mémoires de Reverdil.* Publiés par *A. Roger* (Paris 1858). Dansk Oversættelse (1916). — *Charlotte Dorothea Biehl: Breve om Kong Christian VII.* Udg. af *Louis Bobé* (1901). — *Breve fra Slutningen af 18. årh.* Ved *L. Koch.* Danske Mag. 5. Rk. III. — *Kabinetsstyrelsen i Danmark 1768—1772.* Udg. ved *Holger Hansen.* I-III (1916—23). — *Inkvisitionskommissionen af 20. Januar 1772.* Udg. ved *Holger Hansen.* I 1927). — *Regerinsskiftet 1784.* Udg. ved *A. D. Jørgensen.* (1888). — *Aktstykker til Oplysning om Stavnsbaandets Historie.* Udg. ved *J. A. Fridericia* (1888). — *Den for Landbovæsenet nedsatte Kommissions Forhandlinger.* I-II (1788). — *Meddelelser fra Krigsarki-*

verne. Udg. af *Generalstaben.* I-IX (1883—1902). — *Chr. B. Reventlow: En dansk Statsmands Hjem omkring Aar 1800.* I-II (1902—03). — *Gräfin Elise von Bernstorff. Ein Bild aus der Zeit von 1789 bis 1835* (Berlin 1896). — *Johann Georg Rist: Lebenserinnerungen.* Hrsg. von *G. Poel.* I-III (2. Ausg. Gotha 1884—88). — *Briefwechsel des Herzogs Friedrich Christian... mit König Friedrich VI.* Hrsg. von *Hans Schulz* (Leipzig 1908). — *Aus dem Briefwechsel des Herzogs Friedrich Christian. Briefanhang.* Hrsg. von *Hans Schulz.* (Stuttgart 1913). — *Jacob Aall: Erindringer som Bidrag til Norges Historie 1800—1815.* (2. Udg. Kria. 1859).

Af de talrige mere specielle Arbejder, Bøger og Afhandlinger, kan alene anføres nogle enkelte.

Christian VII's første Regeringsaar oplyser:

Viggo Christiansen: Christian VII's Sindssygdom. (1906). — *Chr. Blangstrup: Christian VII og Caroline Mathilde.* (1894). — *Karl Wittich: Struensee.* (Leipzig 1879, dansk Udg. 1887). — *Axel Linvald: Struensee og den danske Centraladministration.* Den danske Centraladministrations Festskrift (1921). — *Edv. Holm: Styrelsen af Danmark-Norges Udenrigspolitik under Struensee.* Hist. Tidsskr. 4. Rk. II. — *L. Koch: Struensees Parti.* Smstds. 6. Rk. V. — *Sm.: Kabinettet i Struensees Tid.* Smstds. 7. Rk. III. — *Edv. Holm: Nogle Hovedtræk af Trykkefrihedstidens Historie 1770—73* (1885). — *C. A. Trier: Ulrik Adolf Holstein* (1916). — *N. Lassen: Den Struensee'ske Proces.* Tidsskr. f. Retsvidenskab. V. Jvnf. *J. A. Fridericia* i Politiken 10/7 1891.

Om de indre politiske Forhold 1772—99 se:

Aage Friis: Andreas Peter Bernstorff og Ove Høegh Guldberg. (1899). — *Edv. Holm: Bidrag til Karakteristik af den Guldbergske Kabinetsstyrelse.* Hist. Tidsskr. 7. Rk. V. — *Sm.: Frederik II af Preussen og Dronning Juliane Marie.* Smstds. 6. Rk. V. — *Sm.: Juliane Marie, som hun viser sig i sine Breve til Frederik II af Preussen.* Smstds. 7. Rk. II. — *L. Koch: Kong Frederik VI's barndom og ungdom.* Smstds. 6. Rk. III. — *Edv. Holm: Den offentlige Mening og Statsmagten i den dansk-norske Stat i Slutningen af det 18de Aarhundrede (1784—1799).* (1888).

Om de udenrigspolitiske Begivenheder:

Thorvald Boye: De væbnede Neutralitets-Forbund. (1912). — *Edv. Holm: Om Danmarks Deeltagelse i Forhandlingerne om en væbnet Neutralitet fra 1778—1780.* Hist. Tidsskr. 3. Rk. V. — *P. Fauchille: La diplomatie française et la ligue des neutres de 1780.* (Paris 1893). — *C. T. Odhner: Sveriges politiska historia under Konung Gustaf III's Regering.* I-III, 1. (Stockholm 1885—1905). — *Yngvar Nielsen: Gustav III's norske Politik.* Norsk hist. Tidsskr. 2. Rk. I. — *Chr. Blangstrup: Begivenhederne i Norden i Efteraaret 1788* (1889). — *Lydia Wahlström: Sveriges Förhållande till Danmark 1788—89.* (Upsala 1898). — *Edv. Holm: Danmark-Norges udenrigske Historie 1791—1807.* I-II (1875). — *J. v. Ræder: Danmarks Krigs- og Politiske Historie 1807—1809.* I-III (1845—52). — *Erik Møller: England og Danmark-Norge 1807.* Hist. Tidsskr. 8. Rk. III. — *J. H. Rose: Canning and Denmark in 1807.* English Hist. Review. XI. — *Sm.: Canning and the Secret Intelligence from Tilsit.* Transactions of the Hist. Society. N. S. XX. — *Villads Chri-*

stensen: København under Belejringen 1807. Hist. Medd. om København. 1. Rk. I. — *Karl Schmidt: Meddelelser om... de fremmede Troppers Ophold i Danmark i 1808.* (1901). —*Godchot: En Danemark. Les Espagnols du Marquis de la Romana 1807—1808.* (Paris 1924). — *A. Tuxen: Den paatænkte Overgang til Skaane 1809.* Milit. Tidsskr. XXIII. — *Sam Clason: Hvad innehöll aftalet i Kongsvinger mars 1809.* Hist. studier tillägnade H. Hjärne. (Stockholm 1908). — *Aage Friis: Frederik VI og det andet svenske Tronfølgervalg 1810.* Hist. Tidsskr. 7. Rk. I. — *C. Th. Sørensen: Bernadotte i Norden eller Norges Adskillelse fra Danmark og Forening med Sverig.* I-III (1903—04). — *Sm.: Kampen om Norge i Aarene 1813 og 1814.* I-II (1871). — *C. F. Wandel: Søkrigen i de dansk-norske Farvande 1807—14.* (1915). — *Kay Larsen: Danmarks Kapervæsen 1807—14.* (1915.)

Om de økonomiske Forhold og de store Reformer se:

C. Christensen: Agrarhist. Studier. II, 1. (1891). — *V. Falbe Hansen: Stavnsbaands-Løsningen og Landboreformerne set fra Nationaløkonomiens Standpunkt.* I-II (1888—89). — *Edv. Holm: Kampen om Landboreformerne i Danmark i Slutningen af 18. Aarh.* (1888). — *Johs. Steenstrup: Den danske Bonde og Friheden.* (1888). — *J. A. Fridericia: Den danske Bondestands Undertrykkelse og Frigjørelse i det 18. Aarh.* (1888). — *C. F. Wegener: Liden Krønike om Kong Frederik og den danske Bonde.* (1843). — *N. Rasmussen Søkilde: Landboreformerne og den danske Bondestands Frigjørelse før og efter 1788.* (1888). — *A. F. Bergsøe: Christian Ditlev Frederik Reventlows Virksomhed som Kongens Embedsmand og Statens Borger.* I-II (1837). — *Georg Hanssen: Die Aufhebung der Leibeigenschaft....* (St. Petersburg 1861). — *P. Lauridsen: Den danske Kongemagt og den nordslesvigske Bondestand i forrige Aarh.* Sønderj. Aarb. 1889. — *Max Sering: Erbrecht und Agrarverfassung in Schleswig-Holstein.* (Berlin 1908). — *M. L. Nathanson: Hist. statist. Fremstilling af Danmarks National- og Stats-Huusholdning fra Frederik VI's Tid indtil Nutiden.* (2. Udg. 1844). — *Jul. Schovelin: Fra den danske Handels Empire. I-II* (1899—1900). — *Axel Linvald: Bidrag til Oplysning om Danmark-Norges Handel og Skibsfart 1800—07.* Hist. Tidsskr. 8. Rk. VI. — *Johannes Werner: En dansk Storkøbmand fra den glimrende Handelsperiode.* (1927). — *J. H. Deuntzer: Af det asiatiske Kompagnis Historie* (1908). — *Albert Olsen: Staten og Lavene.* Hist. Medd. om København. 2. Rk. III. — *O. J. Rawert: Kongeriget Danmarks industrielle Forhold.* (1850). — *Otto Vaupell: Den danske Hærs Historie.* II (1876). — *K. C. Rockstroh: Udviklingen af den nationale Hær i Danmark i 17. og 18. Aarh.* III (1926). — *P. F. Rist: Fra Støvlet-Tiden.* (1884). — *H. G. Garde: Efterretninger om den danske og norske Sømagt.* IV (1835). — *Sm.: Den dansk-norske Sømagts Historie 1700—1814.* (1852). — *Jul. Salomon og Josef Fischer: Mindeskrift i Anledning af Hundredaarsdagen for Anordningen af 29. Marts 1814.* (1914). (Om Jødernes Frigørelse). — *Axel Linvald: Den danske Regering og Jøderne omkring d. 19. Aarh.'s Begyndelse.* Tidsskr. f. jødisk Litteratur og Hist. III. — *Joachim Larsen: Bidrag til den danske Folkeskoles Hist. 1784—1818.* (1893). — *Sm.: Bidrag til Kjøbenhavns*

offentlige Skolevæsens Hist. (1881). — *Hans Kyrre* og *H. P. Langkilde: Byens Skole.* (1926).

Om Hertugdømmerne og Norge:

P. v. Hedemann-Heespen: Die Herzogthümer Schleswig-Holstein und die Neuzeit (Kiel 1926). — *Otto Brandt: Geistesleben und Politik in Schleswig-Holstein um die Wende des 18. Jahrh.* (Berlin-Leipzig 1925). — *Hans Schulz: Friedrich Christian, Herzog zu Schleswig-Holstein.* (Stuttgart-Leipzig 1910). — *Jul. Clausen: Frederik Christian Hertug af Augustenborg.* (1896). — *Aage Friis: Holstens Indlemmelse i Danmark i Aaret 1806.* Hist. Tidsskr. 7. Rk. VI. — *C. F. Allen: Det danske Sprogs Historie i Hertugdømmet Slesvig eller Sønderjylland.* I-II (1857—58) — *A Sach: Das Herzogthum Schleswig in seiner ethnographischen und nationalen Entwickelung.* I-III (Halle 1896—1907). — *Norges Hist.* V, 2. (1746—1813) af *O. A. Johnsen.* (Kria. 1914). — *Jac. S. Worm-Müller: Norge gjennem Nødsaarene 1807—10.* (Kria. 1918).

II.

OPLYSNINGSTIDENS AANDSLIV

AF

TH. A. MÜLLER

Almindelige Træk.

Slutningen af det 18. Aarhundrede staar fra Romantikkens Dage i den almindelige Bevidsthed som en aandelig død Periode i dansk Historie, snusfornuftig og uden Dybde, populariserende og aandløs, tilfreds med Livets smaa Glæder og med, saa herlig vidt den selv havde bragt det. Der er jo ogsaa noget af alt dette i Tiden. Men i det væsentlige er Synspunktet skævt. Det er en ung Tids Vrængen ad en gammel Tid, som den skal afløse, med Skarpsyn for dens Fejl og Blindhed for dens Fortrin. I Virkeligheden behøver vi ingenlunde at skamme os over dette Afsnit af vor Aandshistorie. Inden for de fleste Omraader af Videnskaben, særlig Naturvidenskaberne, erobres der nyt Land, meget nyt Stof indsamles og ny Synspunkter gøres gældende. Ved Universitetet, som ellers i denne Periode ikke var førende paa det videnskabelige Omraade, oprettes der betegnende nok Lærestole i en Mængde ny Fag: Naturhistorie og Botanik, Fysik og Nationaløkonomi, Æstetik og Litteraturhistorie. Uden for Universitetet grundlægges Veterinærvidenskaben. Inden for Skønlitteraturen, der af Romantikerne noget ensidigt betragtedes som det væsentligste Udtryk for Aandslivet, og hvor de mest saa ned paa Oplysningstiden, opdagedes ny Sider af Menneskelivet, der opstod ny Kunstformer, og Sproget blev i mange Henseender rigere end før; de fleste af dens Værker har, som det altid gaar, nu kun historisk Betydning, men enkelte af dem hører til de store inden for vor Litteratur. Inden for Tidens Bygningskunst, Billedhuggerkunst og Malerkunst er der saare mange fremragende Værker. Endelig spredes Sansen for aandelige Værdier til langt større Dele af Befolkningen end nogen Sinde før.

Overmaade mange af Tidens bedste Mænd nøjedes heller ikke med Studier ved vore hjemlige Læreanstalter: Universitetet, Kunstakademiet og det kongelige Teaters nyoprettede Elev- og Sangskole, men gjorde sig bekendt med det bedste af Udlandets Aandsliv ved Læsning og Studierejser. I Gottingen, Leipzig og Halle, hvor Arkæologien og de ny historisk-kritiske Bibelvidenskaber blomstrede under Lærere som J. A. Ernesti, C. G. Heyne, J. D. Michaëlis og J. S. Semler, stude-

rede Mænd som N. E. Balle og Cl. Fr. Hornemann, her mødtes Georg Zoëga og Fr. Münter og aftalte atter at mødes i Italien; til Linnés Undervisning i Upsala søgte flere af vore Naturkyndige som Joh. Zoëga og J. Chr. Fabricius; Veterinærvidenskabens Grundlægger P. C. Abildgaard tilbragte sine Læreaar hos Claude Bourgelat i Lyon; alle vore Kirurger havde studeret hos Europas berømteste Lærere i Paris, London og Strassburg; Johannes Ewald havde lært Livet og Menneskene at kende under sit Soldaterlivs haarde og romantiske Hændelser i Syvaarskrigen; vore Kunstnere som C. F. Harsdorff, N. A. Abildgaard, Jens Juel o. s. v. opholdt sig aarevis i Kunstens Hovedlande Frankrig og Italien; Chr. Bastholm var tre Aar Præst i Smyrna, Martin Vahl berejste Spanien og Tunis, P. K. A. Schousboe Marokko; og selv det kongelige Teaters Skuespillere begyndte med Fr. Schwarz Studierejser til Tysklands og Frankrigs berømte Scener, lærte ny Spillemaade og ny dramatisk Litteratur at kende. De fleste havde set og oplevet meget mere end det, der rummedes inden for Københavns Volde og Klubbernes Vægge.

I det følgende skal der først gøres Rede for det Livssyn, der var herskende her hjemme i Slutningen af det 18. Aarhundrede, dernæst for dets Videnskab, dets Digtning, dets Kunst og dets almindelige Oplysning.

1. Livssyn i Slutningen af det 18. Aarhundrede.

I Slutningen af det 18. Aarhundrede førtes her hjemme den samme Strid mellem *Fornuft* og *Aabenbaring* som ude i Europa. Forholdene er en Afspejling af Bevægelserne i de europæiske Kulturlande, i dette Tidsrum mest Tyskland. Kampen endte inden Aarhundredets Slutning med, at Fornuftens verdslige Livssyn og Moral i de dannede Kredse sejrede over Aabenbaringens Verdensbetragtning.

Ved Aar 1765 havde man foreløbig slaaet sig til Ro ved det Forsøg paa at forsone Fornuft og Aabenbaring, som den tyske Filosof *Chr. Wolff* († 1754) havde fremsat. Han havde heri søgt at vise, at der ingen Modstrid kunde være mellem Fornuft og Aabenbaring, ingen af Aabenbaringens Sandheder kunde være imod Fornuften, selv om enkelte kunde ligge over den; næsten alle lod de sig bevise. Han nægtede hverken Kristi Guddommelighed, Læren om Arvesynden, Forløsningen ved Kristus eller Underne, men de stilledes nu for Fornuftens Domstol. I Virkeligheden traadte de overnaturlige Sider af Kristendommen i Baggrunden, Underne fortolkedes i Overensstemmelse med Fornuften, og Kristendommens pessimistiske Livssyn, at Menneskenaturen var ond fra Fødselen ved Arvesynden og kun kunde for-

løses ved Forsoningen ved Kristus, tillempedes efter Oplysningens optimistiske Livssyn, der saa tillidsfuldt paa Menneskenaturen, ikke behøvede nogen overnaturlig Forløsning, men udmærket ved Fornuftens Hjælp kunde bekæmpe „Sanseligheden", der alene hindrede Menneskene i Lyksaligheden.

Det var denne Filosofi, som særlig *F. C. Eilschov* havde udbredt her hjemme i 40'erne. Nu hyldedes den af hele den yngre Slægt af Teologer og Filosoffer, Mænd som P. Rosenstand-Goiske, Ove Hoegh Guldberg, Balle og Bastholm. De kom for en yngre mere radikal Slægt til at staa som reaktionære „Ortodokser"; i Virkeligheden var deres Standpunkt dengang fremskredent og mistænkeligt for de gamle Ortodokse; Professor Peder Holm vilde saa sent som 1774, da Balle skulde være Doktor, „ikke lægge Hænder paa en saadan Kætter". Balle gik da ogsaa 1783 med til at afskaffe Djævleuddrivelsen ved Barnedaaben; i hans Lærebog fra 1791 defineres som bekendt „Religionen" (ikke Kristendommen) som det at have „Kundskab" om Gud; Menneskene er for ham heller ikke onde fra Barndommen, men kun „ikke saa gode, som de burde være", og hans Fortolkning af Undere er i 90'erne ganske rationalistisk; men han vilde ikke opgive Troen paa Kristi Guddommelighed og Forsoningen. Denne lykkelige Tro paa, at der ikke fandtes nogen Modstrid mellem Aabenbaring og Fornuft, holder sig længe hos de dannede; det er den, Ewald 1780, Aaret for sin Død, udtaler som sin i sit lille Skrift „Om Almuens Oplysning". „Sporger man, — siger han her —, selv den klogeste i Almuen, hvorfor han tror denne eller hin af Religionens Lærdomme, svarer han: fordi det staar i Bibelen, og den er Guds Ord; og sporger man ham videre: hvoraf ved I, at det er Guds Ord, saa bliver hans Svar kun: fordi Præsten siger det o. l. Kunde man blot lære Folk den ypperlige Sammenhæng mellem Religionens hemmelighedsfulde Lære og Fornuftens tydeligste Sandheder."

Tiden blev imidlertid ikke staaende ved denne Opfattelse af Forholdet mellem Fornuft og Aabenbaring; den mente snart at opdage, at der i Skriften ikke blot var Ting, der var over Fornuften, men meget, der *stred* mod den. Til denne Anskuelse bidrog mægtigt, at tyske Forskere, særlig Michaëlis og Semler (begge døde 1791), havde begyndt at behandle Bibelens Skrifter *kritisk-historisk* som ethvert andet gammelt Stykke Litteratur; man havde opdaget, at Bibelens Tekst var bleven forvansket i Tidens Løb, at Dogmerne ikke dannede et engang givet Hele, men var bleven til ved en historisk Udvikling ned gennem Tiderne; Studiet af vilde Folks og de gamle orientalske Folks Religioner havde paavist gamle barbariske Anskuelser i Mosebøgerne og persiske og kaldæiske Elementer i senere Dele af Bibelen; de hellige

Skrifter gengav deres specielle Tids og Lands begrænsede Forestillinger. Jesu oprindelige Lære var efter disse Forskeres Anskuelse væsentlig en Morallære, men den var i Tidens Løb bleven forvansket ved alle Haande barbariske Tilsætninger, selv havde Jesus „tillempet" sin Udtryksmaade og sin Tankegang efter sine Tilhøreres Fatteevne, f. Eks. naar han taler om Dæmoner; andre ufuldkomne og barbariske Forestillinger havde Kirkefædre og Koncilier tilføjet.

Men ved disse Betragtninger blev jo Jødedom og Kristendom fra deres absolutte og urørlige Særstilling som inspirerede rykket ned til at blive *Religionsformer* som alle andre, kun et enkelt Folks og en enkelt Tidsalders ufuldkomne Udtryk for Sandheden. Denne Slutning droges af Hamburgprofessoren *H. S. Reimarus* († 1768) og af Lessing. For dem er Jødedom og Kristendom kun Udviklingstrin paa Vejen mod den ideale *Fornuftreligion*, som indeholder de faa for alle Tider fælles sikre religiøse Forestillinger, væsentlig de samme som de engelske Deisters: at der er en Gud til, at Sjælen er udødelig, og at Mennesket kun ved et dydigt Liv opnaar Lyksaligheden. I denne „Kristendom" der bl. a. populariseredes i Nicolais store Tidsskrift „Allgemeine deutsche Bibliothek" i 256 Bd. fra 1765 til 1801, blev Forsynstroen og en optimistisk Etik Religionens Hovedpunkter.

Her hjemme kommer disse Anskuelser særlig frem i 1790'erne under Indflydelse af den franske Revolution og tilsat med fransk Deisme; de giver sig Udtryk i teologiske Værker, i Professor Cl. F. Hornemanns Universitetsforelæsninger og i en uhyre Litteratur af Piecer og Tidsskrifter og drøftes med stor Voldsomhed. Men vi møder dem allerede i den Struenseeske Trykkefrihedstid; i et anonymt Skrift om Helvedesstraffenes Evighed, fra 1771, hævder Forfatteren, at Gud maa være en frygtelig Tyran, hvis han anvender dem; ingen har jo bedt om at blive født, vi har ingen fri Vilje; den aabenbarede Religion er unødvendig, idet den naturlige Religion er tilstrækkelig til „at gøre os dydige og følgelig ogsaa salige"; en Grev Schmettow spørger i et samtidigt Skrift, om ikke „det, der udgives for guddommeligt, er et finere Bedrag". Men efter Guldbergs Fald 1784 tager Bevægelsen særlig Fart og kulminerer i 90'erne. Bastholm, der var kongelig Konfessionarius, har da forladt sin Wolffianisme og er gaaet over til en ren Deisme; Jesus er nu for ham ikke Forsoneren, men Læreren, „den kristelige Religions Stifter"; Djævelen er først tilkommen i den babyloniske Landflygtigheds Tid; naar Jesus taler om Djævelen, er det efter Semlers Teori „en klog Lempen efter jødiske Begreber", „Jesu Moral er en Opdragelseslære for en lyksalig Udødelighed", ogsaa Hedningerne har kendt den om end ikke i saa stor Fuldkommenhed, og Bastholm ser med Fortrøstning den Tid i Møde, „da Fornuften uafhængig af Aabenbaringen

har naaet en saadan Kultur, at den kan vejlede sig selv paa Sandhedens og Dydens Bane". Præsterne eller Folkelærerne bør fremfor alt udbrede Oplysning, undervise Menighederne i Landbrug, Fysik og Medicin; de bør bekæmpe taabelig Overtro, men ikke for voldsomt; „den kloge og sindige, som vil udrydde elskede og dybt indgroede Religionsfordomme, skjuler sin Hensigt for desto sikrere at opnaa den; hemmelig undergraver han disse Fordommes Grundstøtter". Med rette kunde en Anmelder i „Lærde Tidender" 1797 i Anledning af Bastholms Oversættelse af „Alle Jesu Taler" med Oplysninger skrive, at „dette fortræffelige Skrift er et nyt Bevis paa, hvor muligt det er for en Teolog i vore Dage at gaa frem med Tidernes Oplysning, at aflægge mange religiøse Fordomme uden dog derfor at erklære al Religion for tomt Hjernespind". Langt radikalere er Forfattere som N. D. Riegels og Regensprovsten Otto Horrebow i hans Tidsskrifter „Samleren" og „Jesus og Fornuften". „Filosoffen Jesus" har efter disse for at kunne paavirke „den uvidende Mængde maattet lempe sig efter dens Fordomme" og bl. a. gennem sit Kendskab til Lægekunsten fingeret Mirakler; hans Religion er dog i sin Kærne en simpel og skøn Naturreligion, saaledes som den fremtræder i Bjergprædikenen; senere er den oprindelige Kristendom forvansket af Paulus og Kirkefædrene og endelig af den kloge Konstantin gjort til Hofreligion. Lignende Tanker om den aabenbarede Religion gaar mere og mindre skarpt og konsekvent udtalt igen hos alle denne Tids Forfattere, hos Tyge Rothe, Riegels, A. C. Hwiid, Anders Gamborg, Johannes Boye og i Tidsskrifterne; det radikale „Politisk-fysiske Magasin" foreslaar ligefrem Ophævelse af Statsreligionen og Nedlæggelse af Kirkerne.

Chr. Bastholm.
Kobberstik. 1783.

Forholdet til den aabenbarede Religion er imidlertid kun den negative Side af Oplysningstidens Livssyn. Den positive er dens *Morallære*, det som den ansaa for det centrale i Jesu Lære, og som den ogsaa fandt hos Antikkens Visdomslærere, hos Sokrates og ikke mindst

hos Stoikerne, mest vel hos Marcus Aurelius. Den har fundet skønne Udtryk i det allermeste af Tidens Litteratur, Videnskab og Kunst, i Ewalds „Fiskerne“, i Frihedsstøttens Stil og Tale og i Abildgaards „Sokrates i Fængslet“; i større Bredde i Værker som Tyge Rothes „Philosophies Ideer til Kundskab om vor Art og til Glæde over den“ (1788—89), i Johs. Boyes mærkelige Bog „Statens Ven“ fra 1792, spredt ogsaa f. Eks. i Otto Horrebows Tidsskriftartikler, hvor den danner Retsiden til den polemiske Vrange. Den er ganske verdslig. Dens Syn paa Gud, paa Livet og Menneskenaturen er tillidsfuldt og lyst i Modsætning til Kristendommens Pessimisme; derfor kan Tyge Rothe heller ikke lide, at Kant rokker ved Aarsagssætningen og kritiserer Beviserne for Guds Tilværelse, thi Livet bliver utrygt derved. Kants Lære hører efter ham til „de mørke Filosofisystemer“. Hvad der for Boye hindrer Lyksaligheden, er ikke „det onde“, men „Sanseligheden“, der forstyrrer Sjælens Fred; der behøves ingen overnaturlig Forsoning til at dæmpe den; den skyldes kun formørket Tankegang, der klares ved Oplysning; „man behøver kun at rense og planere Dydens Vej, saa gaar Mennesket af sig selv derpaa“. Den fulde Lykke opnaas dog først ved Sympati med andre og uegennyttigt Arbejde paa andres Lykke; gennem dem føler Mennesket sig som et Led i et større Hele, udvider sin Interesse til at gælde andet end sig selv. Og Lønnen for Dyden ligger ikke i andre Menneskers Anerkendelse, men i Dyden selv, i den Frihed og Ro, den skænker. „I en af Rigets Afkroge“ (Nakskov, hvor Boye var Rektor), skriver han, „føler jeg denne styrkende Ro og Frihed; en fri Sjæl, fri for Fordomme og Lidenskaber, for Underherrernes Aag. — For det fri Menneske har heller ikke Døden noget afskrækkende; den er, fraset Sygdomsanfaldene, smerteløs, ja behagelig og fører ind til Udødeligheden; dette kan et Menneske være stolt af.“

Af samme Art er Tyge Rothes Livssyn; ogsaa for ham bestaar Menneskets Bestemmelse i en fri Menneskelighed, der arbejder sig frem til Harmoni med sig selv og til Medfølelse med alle andre Mennesker. Og den Kraft, der danner Samfundene og holder dem sammen, er ikke Fornuften, heller ikke Nød og Trang, men ædel Medfølelse og Sympati; i denne Fremhæven af Følelsen paa Fornuftens Bekostning staar Rothe under Herders Indflydelse; men hans Grundsyn er hans lykkelige Tids. Som alle hans Samtidige er han lykkelig og stolt over at leve i den med dens Menneskelighed og brede kosmopolitiske Menneskekærlighed; „fordi og jeg er en Europæer og en det 18. Aarhundredes Mand, overalt finder jeg Bevis derpaa, at den ypperste Hæder tilkommer os ved vor Videnskab, — det være saa den filosofiske eller anden —, ved vore Regeringsformer, vor Lovgivning, vore Sæder, vor Adfærd mod Kvindekønnet, vore Sjæles Frihed. Ja, hvilket Aarhundrede dette 18., der nu

løber hen! Saa lyst var aldrig paa Jorden." Og det, der for ham er Aarsagen til denne rige menneskelige Kultur, denne Lyksalighed, er Kristendommen, men derved forstaar han netop, „den rene og fornuftige Kristendom", som „Manden Jesus fra Galilæa" havde bragt, den naturlige Religion, som ogsaa Antikkens Vismænd havde kendt. Ud fra den var det, at Tiden arbejdede for Samfundets Forbedring, den lærte ogsaa dens bedste Mænd at bære Livets Tilskikkelser og Døden med de gamle Stoikeres Ro. Det viste f. Eks. Boye, ligeledes Bastholm i hans ofte besværlige og smertefulde Alderdom og A. C. Hwiid, da han endnu ung maatte forlade et lykkeligt Familieliv og et stort videnskabeligt Arbejde, som han elskede; „jeg er vel fornøjet med at dø," sagde han til sin Ven A. Gamborg, „jeg ved, at jeg gaar til alle Væseners Fader; hisset samles vi alle."

2. De humane Videnskaber.

Det 18. Aarhundredes Historieforskning karakteriseres ofte som andenhaands og populariserende. Dette er langtfra udtømmende. Der udsendtes ganske vist mange folkeligt skrevne Bøger, og Tidens Værker er med faa Undtagelser — som Suhms og Tyge Rothes — skrevet i den jævne og ædle Prosa, som vort Sprog havde udviklet siden Jens Schielderup Sneedorffs Dage. Men Kendskabet til Menneskehedens Historie gjorde ogsaa i vor Periode store Fremskridt ved Førstehaandsarbejde; der vandtes meget nyt Land ved at fremdrage et rigt nyt Kildestof og ved at udfinde ny Metoder til at trænge ind i de svundne Tiders Mørke.

Det gælder ikke mindst Menneskehedens *ældste Historie.* Til at lære den at kende havde man før kun haft det Stof, som fandtes i sene Kilder som Bibelens jødiske Skrifter og de græske og romerske Forfattere. Man tog alt, hvad disse gamle Kilder fortalte, for gode Varer, fordi de var saa gamle, uden at spørge, om Beretterne virkelig havde levet saa nær ved de Begivenheder, de skildrede, at de kunde vide noget paalideligt om dem. At en hel Del af de gamle Forfatteres Beretninger i Virkeligheden var aarsagsforklarende Myter, Eventyr, Sagn, der var maskeret som Historie, forstod man ikke endnu. Selv bag Fortællinger, der var helt mirakuløse og stridende mod Fornuften, mente man, at der fandtes en historisk Kærne, som man kunde faa frem ved rationalistisk at omtyde det overnaturlige i Overensstemmelse med Fornuften. Naar Bastholm i sin „Jødiske Historie" beretter om Syndfloden, faldt det ham ikke ind, at han kan have at gøre med en gammel Myte; Fortællingen er for ham formørket Historie, der saa vidt muligt

maa bringes i Overensstemmelse med Fornuften; han regner da ud, at alle Arkens Dyr virkelig vilde kunne rummes i et af Tidens store Orlogsskibe, men undres over, hvorledes Dyr, der er saa langsomme, at de bruger et helt Aar til at komme fra et Træ til et andet, har kunnet naa fra Amerika til Mesopotamien, før de undervejs var bleven gamle og graa. Naar Farao, „der jo ikke kunde have Mangel paa Fruentimmere“, kunde blive forelsket i den gamle Sara, synes det ham vel ved første Øjekast underligt, men hans Forstand beroliges, naar han mindes, at „Mademoiselle Ninon l'Enclos i Frankerig kunde i hendes Alders 65. Aar opvække en saa heftig Kærlighed hos hendes Søn, at han, da han erfarede, at hun var hans Moder, for hendes Skyld stak sig ihjel; og at hun i sit 80. Aar havde endnu en Liebhabere, hvorpaa ingen tvivler“. Naar Moses's Ansigt straalede, da han efter Modet med Herren kom ned fra Bjerget, tvivler Bastholm ikke derpaa, da han har konstateret, at „Erfarenhed viser, at visse Dyr giver Gnister og Straaler fra sig, naar de gnides, hvorpaa man finder og undertiden Eksempler blandt Mennesker“. Paa samme Maade tager ogsaa Suhm alle Fortællinger om Odin, i mytisk og i historisk Form, for virkelig Historie, samler dem og konstruerer ud af det store og modstridende Stof tre eller fire Odiner, der har regeret til forskellige Tider. Denne Art Historieforskning og Historieskrivning holdt sig endnu helt ned gennem denne Periode i Værker som Guldbergs Verdenshistorie (1768—72), Bastholms jødiske Historie (1777) og Suhms Arbejder om Danmarks ældste Historie. Man begyndte Historien med Mosebøgernes Skabelsesberetning, Syndefaldet og Sprogforvirringen og fortsatte saa ned gennem de orientalske Monarkier, Grækenland og Rom. Hvad de gamle Kilder fortæller om Abraham, Theseus, Lykurg og Odin, behandles og berettes paa samme Maade som Perikles's og Valdemar Atterdags Historie. Derfor har disse Værker om de ældste Tider kun rent historisk Interesse.

Men netop paa denne Tid begynder man at øjne ny Veje til at trænge ind i *Menneskehedens Urhistorie* og *den gamle Orients Historie* hinsides Bibelen og de klassiske Forfattere. Især til Udforskningen af Orientens Historie har dansk Videnskab ydet betydende Bidrag.

Gennem Rejsebeskrivelser af Jesuit- og Pietistmissionærer om vilde Folk havde man med Undren lagt Mærke til, at man i disse Folks Samfundsformer, Moral og Religion fandt Fænomener, der nøje svarede til dem, der i Kulturfolkenes Liv stod rodløse og uforstaaelige som „Overtro“, Eventyr, meningsløse Skikke. Og man var begyndt at drage den rigtige Slutning, at Kulturfolkene engang havde levet som vore Dages Vilde, og at deres „Overtro“ stammede fra dette Udviklingstrin, samt at de vilde Folks Indretninger og Forestillinger altsaa kunde lære

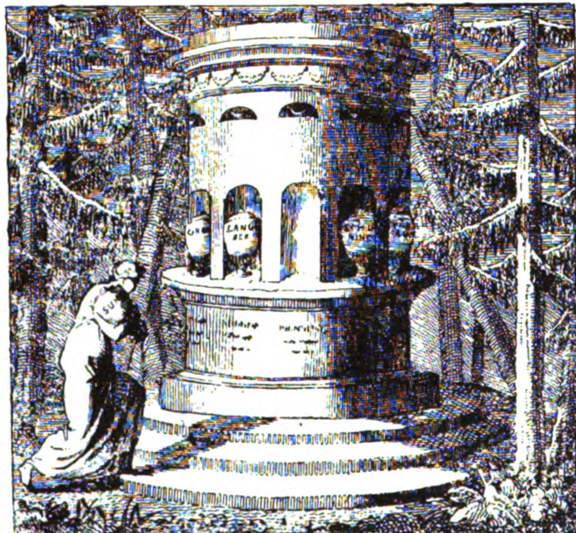
os noget om Kulturfolkenes Udvikling i Tider, der laa forud for al skreven Historie. Disse Synsmaader var f. Eks. gjort gældende af Jesuiterpateren Lafiteau i et stort Værk om de nordamerikanske Indianere fra 1724. Her hjemme optoges de af Professor Jens Kraft i en ypperlig Bog om „de vilde Folks fornemmeste Indretninger, Skikke og Meninger" (1760). Han viser her ud fra Lafiteaus og andre Rejsendes Beretninger gennem mange morsomme Eksempler, at alle Kulturfolkenes Samfundsformer, Sprog og religiøse Forestillinger har udviklet sig fra de laveste Former, som vi finder dem hos Vilde, en Betragtning, der da var ualmindelig. Fremragende er f. Eks. hans Paavisning af, at al Religion har sin Oprindelse fra en animistisk Naturopfattelse, at Menneskenes Opfattelse af Guderne altid er en Afspejling af Menneskelivet paa deres egen Tid. I det hele er en Mængde af den moderne Forsknings Problemer angaaende primitiv Kultur her opstillet og besvaret med en forbavsende Klarhed. Ved sit vide Syn og sin Sans for Helheden indtager dette Værk en høj Plads i Datidens Litteratur, langt højere end Bastholms senere Værker om samme Emne.

Arkæologen Georg Zoëga.
Miniatur paa Frederiksborg.

Endnu betydeligere er de Bidrag, som dansk Videnskab har givet til Tydningen af *den gamle Orients Skrift og Sprog*. Man vidste jo, at der bag Indskrifterne paa Landenes Mindesmærker laa gemt vigtige historiske Efterretninger, maaske ogsaa, — mente man —, de gamle ægyptiske og kaldæiske Præsters hemmelige og dybe Viden; men man kunde ikke tyde dem. Til Løsningen af „Hieroglyffernes Gaade" gav Sønderjyden Georg Zoëga vigtige Bidrag; han kunde, ædelmodig støttet af den danske Regering, tilbringe største Delen af sit Liv i Rom, beskæftiget med sine Studier. Han samlede her for det første i sit store Værk om Obeliskerne alt, hvad man vidste om det gamle Ægypten, før man tydede Indskrifterne. Han var paa det rene med, at Tydningen af Hieroglyfferne først vilde lykkes, naar man fandt en Hieroglyfindskrift med græsk Oversættelse, saaledes som det skete et Par Aar efter (1799) ved Fundet af Rosettestenen; og han gav et Vink, som blev Udgangspunktet for Franskmanden Champollions Tydning af Hieroglyfferne, nemlig at nogle ovale Ringe i Indskrifterne maatte indeslutte

Kongenavne. Men størst Betydning fik hans enestaaende Arbejder over Koptisk, det Dattersprog af Gammelægyptisk, der levede endnu, og som gav Nøglen til Forstaaelsen af det gammelægyptiske. Hans Udgave af Kardinal Borgias koptiske Haandskrifter er den Dag i Dag mønstergyldig. Til Tydningen af Kileskriften gav hans Ven og Studiefælle fra Göttingen og Rom, den senere Biskop Münter, et enkelt ikke uvigtigt Bidrag; et synligt Minde om Münters Interesse for den gamle Orient har vi i de mange orientalske Minder fra hans Rejser, som han har ladet indmure i Bispegaarden.

Titelkobber til R. Nyerup: »Suhmiana« (Kbh. 1799).

Ogsaa for *Israels* og *Kristendommens Historie* begyndte ny og frugtbare Synsmaader at gøre sig gældende gennem Ernestis, Michaëlis's og Semlers tekst- og kildekritiske Behandling af det Gamle og det Ny Testamentes Skrifter og ved, at man søgte en dybere Forstaaelse af dem gennem den moderne Orients og vilde Folks Liv. En samlet Fremstilling af Jødedom og Kristendom ud fra disse Synspunkter har vi ikke paa Dansk, men de ligger f. Eks. bag Noteapparatet til Bastholms Oversættelse af det Ny Testamente. Ligeledes havde den store Lærde Semler paavist, at den kristne Kirkes Dogmer ikke var et fuldtfærdigt, uforanderligt System, men at de havde udviklet sig gradvis ad rent historisk Vej; man var begyndt i Stedet for Dogmatik at skrive Dogmehistorie; en saadan skriver Fr. Münter saa tidligt som 1801—04.

Følgelig ydede Tiden ogsaa betydelige Bidrag til *de nordiske Folks Historie*. I ofte ypperlige Udgaver offentliggjordes en Mængde Kildeskrifter. Til Belysning af den norrøne Kultur udkom en ny Udgave af „Snorre“ med dansk og latinsk Oversættelse, „Kongespejlet“ og den skønne Udgave af „Gunlaugssaga“ (1775). Fra 1772 begyndte Jacob Langebek sin for Tiden mønstergyldige Samling af Kildeskrifter til Danmarks Middelalder, Aarbøger og Dokumenter; Udgivelsen af mange

af disse Værker blev uegennyttigt bekostet af Fr. Suhm, der levede en uafhængig Rigmands Liv og næsten var som en offentlig Institution, der støttede lærde Foretagender og Videnskabsmænd. Han samlede ogsaa i 14 store Kvartbind — med Forarbejder over 14,000 Sider — alt, hvad der var af Kilder til Danmarks Historie fra de ældste Tider til Aar 1400, et Værk af uhyre Flid og Belæsthed og helt ned mod vore Dage en uundværlig Samling for enhver, der studerede disse Tiders Historie.

Det er dog, trods meget godt Arbejde, næppe Studiet af de svundne Dage, der stod Tidens Hjerte nærmest. I Modsætning til Romantikken, der flygtede bort fra det virkelige Liv til Fortiden, var det 18. Aarhundredes Mænd jo glade ved og stolte over deres egen Tid, de vilde forstaa den og vide Besked om Udviklingen af de forskellige Institutioner, Videnskaber, Retsvæsen og diskutere om, hvilke der var bedst. Der fremkommer da ogsaa store Værker om den allernyeste Tid, for Danmarks Vedkommende af den bidske Niels Riegels, for de europæiske Staters af Andreas Schytte og Fr. Sneedorff. Nogle af de smukkeste Bidrag til Tidens Forsog paa at skildre og forstaa sig selv er imidlertid de mange gode *topografiske Beskrivelser* af Byer, Øer og Sogne lige fra Skagen til St. Croix med en Fylde af nøjagtige Oplysninger om vedkommende Egnes Geografi og Historie, Dyr og Planter, Dialekter og Overtro, Levevis og Folkekarakter. De rummer saa klassiske Værker som Niels Blichers Beskrivelse af Vium Sogn i Jylland og Joachim Junges af den nordsjællandske Almue; det ene jysk sagligt, moralsk og borgerlig interesseret, fuldt af Statistik og Kendsgerninger, ved sine jyske Samtaler en Forløber for Sønnens Noveller; det andet i en lunefuld litterær Stil, fuld af morsomme Paralleler hentede fra vilde og klassiske Folks Liv. Og ud fra et helt Livs Samlen Kendsgerninger af alle Slags, fra Bøger og Fagmænd hele Landet over, begyndte den udmærkede *Erik Pontoppidan* 1763 sin store og smukke Beskrivelse af hele Landet, „Den danske Atlas", der efter hans Død fortsattes bl. a. med Bidrag af Langebek, til den omfattede 7 store Kvartbind, et Værk, der først i den nyeste Tid har fundet en Afløser i Traps Danmarksbeskrivelse.

Tiden søger imidlertid ikke blot at skildre sig selv; den vil ogsaa *forstaa* de Tilstande, hvorunder den lever, i deres Sammenhæng. Deraf de store Værker om Institutioner, Statsformer, Retsvæsen, Økonomi, Videnskab, Religion. Grundlæggende for Studiet af dansk Ret er her P. Kofod Anchers store Værk om den historiske Udvikling af den „Danske Lovhistorie fra Kong Harald Blaatand til Kong Christian V" (1769—76), ikke en systematisk Redegørelse, men en historisk Udvikling; han betoner heri den danske Rets Selvstændighed. Værket er den Dag i Dag

mønstergyldigt ved sin kildekritiske Metode og nøjagtige Behandling af Enkelthederne; men Forfatteren taber aldrig Helheden af Syne, hverken inden for den danske eller inden for hele den europæiske Retsordning. Lignende er Synspunkterne i Krafts Bog om Oprindelsen til Kulturfolkenes Institutioner fra vilde Folks Standpunkt, i Münters Værk om Dogmernes Udvikling og i Tyge Rothes Undersøgelser om Aarsagen til hans eget Aarhundredes Storhed; han finder den i Udbredelsen af Kristendommen, rigtignok i en helt rationalistisk Form. Hverken originalt eller konsekvent i sit Syn, men let skrevet og fuldt af morsomme Eksempler er Schyttes store 5 Binds Værk om „Staternes indre Historie“ (1773—76), der i Form af en Statsbeskrivelse giver en hel Udviklingshistorie over de fleste af Kulturens Grene.

Det stærkeste Udtryk for Tidens Iver efter at forstaa de Problemer, der var fremme, har vi dog i dens uhyre *økonomiske Litteratur* særlig fra Trykkefrihedsaaret under Struensee og Tiden op mod de store Landboreformer i 80'erne. Den beskæftiger sig med alle de økonomiske Spørgsmaal, der var oppe i Tiden, mest følgelig med Landbospørgsmaalet, men ogsaa med Dyrtiden for Byarbejderne, der fulgte med den Stigning i Kornpriserne, der er Landboreformernes Baggrund; med hvorledes det kunde undgaas, at Regeringen udstedte flere Pengesedler, end den kunde indløse, med det stigende Luksusforbrug. Mange af Forfatterne vedbliver at anse Statens Formynderskab for det bedste for Næringslivet, men hos andre som den ypperlige Joh. Zoëga og Andr. Gamborg møder vi under Paavirkning af Adam Smith, af fransk Individualisme og engelsk Kapitalisme Krav om fuld økonomisk Frihed paa alle Omraader; enkelte som Tyge Rothe og den ellers konservative J. Chr. Fabricius udtaler endog Tanken om Ophævelse af Toldgrænserne mellem Europas Folk, der bør danne en økonomisk Enhed. Ejendommelig for alle disse Forfattere er deres Virkelighedssans og deres Medfølelse med de smaa og fattige i Samfundet, — Opstillingen af Systemer ligger dem som vel i Almindelighed dansk Videnskab fjern. Et stærkt Udtryk faar denne Medfølelse f. Eks. i Præsten J. D. W. Westenholtz' „Prisskrift om Folkemængden i Bondestanden“ (1792) med dets mørke Skildring af Bondens Liv i aandelig, social og sædelig Henseende, af Tidens Misbrug af Børnene, Tiggeruvæsenet og Drikkeriet, alt hvilende paa Selvsyn og manende til Forbedring. Det er med rette, at et af Periodens Tidsskrifter i 1782 betegner Tiden som „et saa nysgerrigt, i økonomiske og politiske Spekulationer saa forelsket Aarhundrede“.

I Slutningen af det 17. og Begyndelsen af det 18. Aarhundrede var *Statistikken* begyndt at udvikle sig som selvstændig Videnskab med John Graunts Befolkningsstatistik og Halleys Dødelighedsstatistik. Den

anvendes i rigeligt Maal i Tidens topografiske og økonomiske Litteratur. I Slutningen af Aarhundredet foredrages den ved Universitetet af Fr. Sneedorff, og af hans Efterfølgere Fr. Thaarup og Professor J. F. V. Schlegel udgives i 90'erne de første Værker over det danske Monarkis og de fornemste europæiske Staters Statistik.

Men ogsaa *den danske Litteratur* begyndte man at studere videnskabeligt. Der oprettedes 1790 og 1798 ekstraordinære Lærestole ved Universitetet i Æstetik og Litteraturhistorie for Knud Lyhne Rahbek og Rasmus Nyerup. Udbyttet af deres Virksomhed blev den righoldige 4 Binds Samling af dansk Litteratur helt ned til Datiden, som begyndte at udkomme Aar 1800 under Navnet „Bidrag til den danske Litteraturs Historie".

Allerede tidligere (1782) havde J. Baden for første Gang begyndt at holde offentlige Forelæsninger og Øvelser over *dansk Sprog.* De kom til at foreligge udarbejdede i hans danske Grammatik (1785), et Arbejde, der vel ikke var selvstændigt, men havde den Fordel at give de ældre Grammatikere Peder Syvs og Jens Høysgaards vanskelig tilgængelige Iagttagelser i en saadan Fremstilling, at Almenheden kunde fatte dem. Som Norm for dansk Sprog benyttede han det moderne Sprog, der havde udviklet sig efter J. Schielderup Sneedorff. Virkningen af dette Arbejde var overordentlig stor; det blev, som Rahbek sagde, „den Grundvold, hvorpaa vor hele nuværende Sprogsmag hviler". 1793 begyndte ogsaa den store Danske Ordbog at udkomme, som Matthias Moth, Fr. Rostgaard og Langebek havde arbejdet hen imod. Men ogsaa paa andre Omraader af Sprogforskningen har Tiden ydet betydeligt, f. Eks. ved O. Fabricius' grønlandske Ordbog og Grammatik, der i mere end 50 Aar blev Grundlag for Studiet af Grønlandsk og udmærkede sig ved en for Tiden ualmindelig Følelse for Sprogets særlige Ejendommelighed, medens man ellers søgte at presse Sprogene ind under den latinske Grammatiks Former. Og der kunde endnu nævnes andre Felter, hvorpaa Tiden har ydet nævneværdige Bidrag til de humane Videnskaber.

Man har ofte bebrejdet det 18. Aarhundrede dets Mangel paa Forstaaelse af andre Tider og Nationer, særlig Middelalderen. Det er ikke helt med rette. Det er jo f. Eks. netop det 18. Aarh., der begyndte at paapege det Gamle Testamentes særlige orientalske Farve og at anvende Samtidens Orient til Forstaaelse af det. Men det havde mest Sympati for det almenmenneskelige, der var ens til alle Tider og i alle Lande. Naar det ikke forstod Middelalderen med dens Mystik og Skolastik, var det i hvert Fald for en væsentlig Del af samme Grund, som naar Romantikken ikke „forstod" Oplysningstiden, nemlig fordi

den skolastiske Aandsretning var Oplysningens umiddelbare Forgænger, hvis Magt den maatte bekæmpe, ligesom Romantikken bekæmpede Oplysningen.

3. Naturvidenskaberne.

For Naturvidenskaberne er den sidste Trediedel af det 18. Aarhundrede en overmaade betydningsfuld Tid, mest vel for Botanikkens og Kemiens Vedkommende, men ogsaa Zoologien, Fysikken, Lægevidenskaben og Matematikken har vigtige Landevindinger at pege hen paa.

Paa *Botanikkens* og *Zoologiens Omraade* er Tidens største Bedrift vel nok, at man for første Gang planmæssigt skaffer sig en Oversigt over Landenes Planter og Dyr, beskriver dem og indregistrerer dem i et overskueligt System. Foregangsmanden for alle Europas Forskere var her *Carl von Linné* (1707—78), særlig gennem hans Flora Suecica (1745) og hans Philosophia Botanica (1751); han har her udført det uhyre Arbejde at beskrive de fleste af Sveriges og Danmarks Planter, over 7000, og at ordne dem i et praktisk, om end ikke helt naturligt, System paa Grundlag af et saa væsentligt Kendemærke som Forplantningsorganerne. Og et lignende Arbejde har han udført for Dyrerigets Vedkommende.

Hans Værk vakte overalt i Europa en enestaaende Begejstring og efterlignedes for de forskellige Landes Vedkommende af en stor Række Forskere, hvoraf flere havde studeret under ham, f. Eks. Danskerne Fabricius og Zoëga. En Foregangsmand i denne videnskabelige Kortlægning, som paa mange andre Omraader, var her hjemme den lærde *Erik Pontoppidan* i hans „Forsog til Norges Naturhistorie" og i 1. Bind af hans „Danske Atlas", hvor Beskrivelserne af Dyr og Planter, som han fik af Fagmænd, indtager en stor Plads. Men Arbejdet fortsattes af en Mængde andre Forskere: O. F. Müller samlede som Huslærer hos Schulins under sine Sommerophold ved Farum „Frederiksdals Fauna", Grønlandspræsten Otto Fabricius under sine farefulde Rejser sin endnu klassiske „Grønlandske Fauna", og i de mange danske Topografier indtager Fortegnelsen over Sognenes Planter og Dyr ofte et Par Kapitler. Selv til Fortegnelser over alle danske Dyr og Planter fattede Tiden storstilede Planer; O. F. Müller begyndte i 1777 at udgive sin Zoologia Danica med ypperlige Billeder, og 1761 begyndte den af G. C. Oeder planlagte monumentale Flora Danica at udkomme; man mente at kunne faa den færdig i 20 Aar, men den afsluttedes først 1883 og indeholdt da omtrent 3500 Tavler. Og gennem Forbedringer i Mikroskopet aabnedes der Udsigter til helt ukendte Verdener i Dyre- og Planteriget. O. F. Müller opdagede med Undren og Fryd den Lilleverden af de skøn-

neste og særeste smaa Organismer, der rørte sig i hver Vandpyt, Dyr og Planter. Hans uendelig omhyggelige og hver for sig afsluttende Arbejder over Infusoriernes før lidet kendte Verden bliver banebrydende og supplerer paa et betydningsfuldt Omraade Linnés Værk; de giver, som vi senere skal se, ogsaa Anledning til Betragtninger over nogle af Tilværelsens Grundspørgsmaal.

Men dette store Registreringsarbejde er langt fra Tidens eneste Indsats i Naturvidenskaberne. Man søger ogsaa at løse de samme Problemer, der beskæftiger vor Tid, „Livet“ i den organiske og uorganiske Natur. I det 17. Aarhundrede havde man jo væsentlig ved *Anatomiens Hjælp* søgt Forstaaelse af Livsfænomenerne og opnaaet store Resultater. Nu aabnede de store *fysiske* og *kemiske Opdagelser* i det 18. Aarhundredes Slutning helt ny Veje og helt ny Muligheder. 1777 iagttog Galvani, at en elektrisk Strøm, der berørte det dyriske Nervesystem, var i Stand til at fremkalde Bevægelse, en Iagttagelse, der vakte megen Interesse og gav Anledning til ny Teorier om Livets Oprindelse; her hjemme begyndte P. C. Abildgaard at eksperimentere med Virkningerne af elektriske Strømme paa Dyrs Nervesystem og naaede morsomme Resultater: en Høne, der ramtes af et elektrisk Slag i Panden, straktes hen som død, men rejste sig uskadt efter et Slag tværs gennem Kroppen fra Bryst til Ryg; undlodes dette, kom den ikke til Live. Men langt større Betydning fik Tidens store Opdagelser i Kemien o. 1770, Englænderen Joseph Priestleys Opdagelse af Ilten (1774) og især Franskmanden A. L. Lavoisiers geniale Undersøgelser over Forbrænding og Oksydation, over Vandets Sammensætning (1783), over Aandedrættet o. s. v. Gennem dem fik man Muligheder for en Forstaaelse af Dyrs og Planters Ernæring og Stofskifte: Dyre- og Plantefysiologien blev Yndlingsvidenskaber. Her hjemme studeres de ogsaa ivrigt, allerede Jens Kraft havde 1754 ydet Bidrag til Plantefysiologien

Naturforskeren Otto Frederik Müller.
Maleri af Erik Pauelsen. 1789.
(Frederiksborg).

ved sin Paavisning af Saftsugningen gennem Barken. O. F. Müllers Afhandling om Markliljen (1766) er et af de allerførste og et fremragende Bidrag til Blomsterbiologi; og Abildgaard eksperimenterede med Blodets Kulsyremængde. En fortræffelig, ofte selvstændig Behandling af Plantefysiologien gav C. G. Rafn 1796, den fik først 1892 en Afløser i W. Johannsens Lærebog. Hvilken Betydning Forstaaelsen af Planternes Ernæring kunde have for Landmanden, var Tidens Forskere i høj Grad paa det rene med; J. Chr. Fabricius forklarer i „Forsøg til en Afhandling om Planternes Sygdomme“ de fleste af disse som Ernæringsforstyrrelser.

Overhovedet er de fleste af vor Tids Problemer og Synsmaader fremme i Tiden om end naturligvis med Begrundelse ud fra et ringere Materiale end vort. Det gælder saaledes Spørgsmaalene om Livets Opstaaen, om Forholdet mellem organisk og uorganisk Natur, om Arternes Uforanderlighed eller Udvikling. Opdagelsen af Planternes Køn og Kar havde ført Forskerne ind paa Sammenligning af Dyrs og Planters Organismer; gennem Brugen af Mikroskopet havde man lært at iagttage Forplantningsprocessen gennem alle dens Stadier fra Livets første Begyndelse i Cellen; O. F. Müllers Studier over de mikroskopiske Organismer, der staar paa Grænsen mellem Planter og Dyr, havde ført ham ind paa Forsøg paa at finde Kriterier mellem levende og livsløst. Studiet af Forplantningen, der „hos alle Dyr og Planter er den arbejdende Naturs sidste Maal“, blev ham et væsentligt Middel i hans Forsøg paa at komme paa det rene med Livets Ophav; han holdt der paa Harveys Synspunkt, at „alt levende opstaar af Æg“, og forkastede de Teorier om Selvdannelse, der atter kom frem paa dette Tidspunkt.

Angaaende den Kæde, der forbinder Arterne fra de laveste til de højeste, da havde Linné som de fleste af hans Disciple holdt paa Arternes Uforanderlighed. Men Udviklingstanken finder ogsaa Talsmænd. Rafn følger i sin Opfattelse af Blomsten Goethes Udviklingslære og betragter, i Modsætning til Linné, Blomsten som omdannede Blade. Og i sin „Betragtning over de almindelige Indretninger i Naturen“ (1781 og 1804) giver J. Chr. Fabricius en Udviklingslære lige fra den uorganiske Natur til selve Mennesket. Da Universitetet i København ikke havde Brug for ham, boede han den Tid, hans Forelæsninger i Kiel levnede ham, i Paris. Det er rimeligt her, at han under Omgang med Lamarck ogsaa er kommen ind paa Spørgsmaalet om Arternes Oprindelse, som han behandler i 2. Udgave af sit Værk.

Paa *Lægevidenskabens* Omraade havde jo rundt om i Europa de to ny Discipliner *Kirurgien* og *Fødselsvidenskaben* fra at være en foragtet Barberbestilling kæmpet sig frem mod Sidestilling med den finere universitetsuddannede Medicin. Her hjemme var den gamle, dygtige og

haardhændede Simon Crüger død 1760 efter lange Kampe med Universitetet, men han havde paa sit „Anatomiske Teater" uddannet et Kuld af fremragende Kirurger som Wohlert, C. J. Berger og H. Callisen; under disse Mænd, der ogsaa var medicinsk uddannede og indtog en høj social Stilling, forsonedes Kirurgien med Medicinen og Universitetet, hvilket fik et synligt Udtryk, da Berger 1761 fik den nylig oprettede Fødselstiftelse paa Frederiks Hospital overdraget til Universitetet. Wohlert var en fremragende praktisk Kirurg, der — modsat den forsigtigere danske Skole — efter franske Kirurgers Mønster gerne gik i Gang med selv meget vanskelige Operationer; det var ham, man ved Hoffet havde i Tanke, da man o. 1775 nærede den underlige Plan at lade Christian VII trepanere for at helbrede hans „Ungdomssløvsind" (dementia præcox). Berømtest var Callisens store Lærebog i Kirurgi (1798—1800), der blev oversat paa mange fremmede Sprog, selv Spansk og Russisk. Berger blev Grundlægger af en særlig dansk Skole i Fødselsvidenskab; han var en af de første, der rigtigt beskrev den naturlige Fødselsmekanisme, om hvilken underlige Forestillinger havde raadet, og den første, der her hjemme anvendte den af Familien Chamberlen opfundne uskadelige Fødselstang. Baade han og Callisen var fremragende som Lærere; blandt Bergers Elever var M. Saxtorph og J. Bang. Stor Betydning for den danske Lægevidenskab har Callisen ogsaa ved sin da ret sjældne Sans for *Hygiejne*. Hans „Fysisk-medicinske Betragtninger over Kjøbenhavn" (1807—09) er et sjældent Kilde-

Kirurgisk Akademi.
Opf. af P. Meyn 1785—87. Fotografi.

skrift til Københavns ældre Geografi og Naturforhold, til Indbyggernes Levevis og Samfundsforhold.

Et stort Fremskridt var det, da den 1752 indkaldte Tysker C. G. Kratzenstein i 1769 fik indført offentlig medicinsk Eksamen, saa at der begyndte at uddannes flere og bedre Læger, hvortil der højlig trængtes; 1709 havde der uden for København kun været een uddannet Læge, som boede i Sorø.

En helt ny Disciplin uddanner Tiden i *Veterinærvidenskaben*. Dens Grundlægger her hjemme P. C. Abildgaard (1740—1801), en Broder til Maleren N. Abildgaard, er ogsaa en af denne Videnskabs Grundlæggere i det hele taget. Han sendtes 1763 af den ældre Bernstorff i Anledning af Kvægpesten til den berømte franske Veterinær Claude Bourgelat i Lyon for at studere Veterinærkundskab, men opdagede, at det var en helt ny Videnskab, der ogsaa her var i sin Vorden; det var mest Hestens Anatomi, der her studeredes, i ringe Grad Pathologi og Therapi. Ved hans Hjemkomst faar Oeder Struensee til at interessere sig for ham, og han oparbejder da 1773 fra en ringe Begyndelse Veterinærskolen, uddanner Elever, mest Officerer, Beriddere og Smedesvende, senere ogsaa andre som hans udmærkede Arvtager E. Viborg, skriver ypperlige Lærebøger (en af dem kom endnu 1883 i 13. Oplag) og er paa alle Naturvidenskabernes Omraader virksom dels med praktiske Forbedringer, dels med ofte geniale Forsøg; gennem Fodringsforsøg — en da helt ukendt Metode — viser han f. Eks. en Bændelormearts Vandring og Udvikling fra Hundestejlens Legeme til den Vandfugl, der sluger Hundestejlen. Som alle Tidens Mænd er han overalt ivrig for at gavne; „hellere ulærd end unyttig" er hans Valgsprog.

Veterinæren P. C. Abildgaard.
Maleri af C. F. v. Breda. 1800.
(Frederiksborg).

Men ogsaa paa andre Omraader af Naturvidenskaberne har Tiden smukke Resultater at opvise; et Par matematiske Afhandlinger, af hvilke den ene er af Landmaaler Caspar Wessel, Digterens flittige Broder,*) er

*) »Han tegner Landkort og læser Loven. — Han er saa flittig, som jeg er doven,« skriver J. H. Wessel om denne Broder.

paa et Par specielle Omraader naaet til Resultater, som man ude i de store Kulturlande først naaede 100 Aar senere; 1897 udgaves Wessels Afhandling, der oprindelig var skrevet paa Dansk, paa Fransk af Videnskabernes Selskab.

4. Skønlitteratur.

Der skal nu gøres Rede for nogle af de Omraader, hvor det 18. Aarhundredes sidste Del har haft Betydning for vor Skønlitteratur, har vundet nyt Land ind for den. Den har for det første fra de store europæiske Kulturlande indført ny Synsmaader og Kunstformer, som har haft Betydning baade for Datiden og for senere Tider, helt ned til vor egen Tid. Men den har ogsaa skabt Værker om Livet og Sjælen og Naturen, hvis Sandhed og Skønhed for os endnu er den samme, som den Dag de frembragtes. For begge Arter maa vi kort gøre Rede. Først for *de fremmede Kulturers* Betydning for vort Aandsliv.

Den var maaske i det 18. Aarhundrede mere overmægtig og nærmere inde paa Livet af os end selv i vore Dage med deres udviklede Samfærdselsmidler. Den danske Stat var da nationalt mere blandet end nu, den rummede især et stort *tysk Element.* Og i Rigets Hovedstad var en stor Del af de Mænd, der betød noget i Administrationen, i Aandslivet, i Forretningsliv og Haandværk, Fremmede. Der var i København en stor Koloni af Tyskere: Ministre, Officerer, Præster, Forfattere og Handelsmænd, og ikke faa *Franskmænd.* Aanden i Overklassen var udpræget *kosmopolitisk;* Tidens Forfattere som Ewald, Wessel og Baggesen udtrykte sig med Lethed paa Tysk og Fransk, paa Tysk ofte omtrent med samme Lethed som paa Dansk. Disse Fremmede har betydet overmaade meget for vor Kultur, har i meget været Lærere for os. Men i Slutningen af det 18. Aarhundrede har vi udlært, kan staa paa vore egne Ben, og de Fremmede bliver overflødige.

Det var den *fransk-klassiske* Kultur, som i de tidligere Perioder havde præget vort som hele Samtidens Aandsliv. Af den havde vi lært meget i Klarhed og Simpelhed i Opfattelsen af Livet og Menneskene; Fasthed i Opbygningen af Litteraturformerne; og den havde lært vore Forfattere at skrive et klart og gennemsigtigt Dansk i Stedet for Latinens og Tyskens lange og indviklede Periode, som endnu Holberg havde anvendt. Den franske Kulturs Betydning var dog ved at svinde, fordi de germanske Kulturlande emanciperede sig fra den, frembragte særprægede Kulturformer, hvis Indflydelse gjorde sig gældende ogsaa her hjemme, og som føltes som mere beslægtede. Men Beundringen for den holdt sig Aarhundredet ud. Den prægede Smagsdommerne af den

ældre Skole fra det fornemme *„Selskab til de skønne Videnskabers Fremme“* som *Luxdorph* og *Carstens*. Og blandt de Yngre var de fleste unge Nordmænd, ikke mindst Wessel, svorne Beundrere af fransk Aand; den fine *Claus Fasting* var, som Wessel sagde, „fransk midt i Perialen“; og det var ikke de skønne klassiske Tragedier, men deres slette Efterligninger, som *Wessel* parodierede i „Kærlighed uden Strømper“. Det er fransk Aand, der ytrer sig i den Klarhed og Formfuldendthed, der præger saa meget af Tidens Poesi, Epigrammet, den komiske Fortælling og Visen. Og selv Mænd, der som *Ewald* fjærnede sig fra den franske Dannelse, har deres Ungdoms Studium af fransk-klassisk Digtning at takke for den faste arkitektoniske Bygning i Dramaer og Lyrik. Tydeligst viser den franske Paavirkning sig i vore første originale danske Tragedier som *Nordal Bruns* „Zarine“ og *Fastings* „Hermione“ fra 1771, Værker som en senere Tid for meget har set i Lyset af Wessels Parodi. For mange i Samtiden betød de meget; Rahbek mindedes endnu som gammel Mand (1828) det stærke Indtryk, „Zarine“ havde gjort paa ham; de indeholder ogsaa smukke Partier. I det hele har den fornemme og klare franske Kultur været et Salt i Tidens Aandsliv, som ikke gerne maatte undværes.

Men ved Siden af Paavirkningen af den aristokratiske, forstandsbestemte klassisk-franske Kultur gør der sig her hjemme fra Aarhundredets Midte en anden fremmed Retning gældende i vor Kultur. Man har kaldt den *førromantisk;* dens Præg er ikke helt let at angive i Almindelighed, og den er et Produkt af mange sammenstødende Faktorer. Den er for det første *borgerlig* i Modsætning til den aristokratiske franske Dannelse skabt af den store Borgerstand, der, først i England, bliver den herskende i Aarhundredets sidste Halvdel, som har faaet Tid og Raad til at have Interesser, og som gennem Avisernes og Tidsskrifternes lette Stof har lært at læse. Denne Litteratur skildrer borgerligt Liv, ikke Konger, Helte og Hofmænd, og behandler det med Alvor, ikke let komisk som den klassiske Litteratur. Den skaber to ny borgerlige litterære Udtryksformer, som faar uhyre Betydning: *det moraliserende borgerlige Drama,* hvis Genre fortsætter helt ned til Scribe og Ibsen, og den *borgerlige Roman,* der indledes med Richardsons „Pamela“ (1740). Særlig Romanen bliver jo for hele den følgende Tid den almindeligste poetiske Udtryksform; den passer til det ny Publikum, den har hele Dramaets Spænding og stiller ikke saa store Krav til Opmærksomhed og Iagttagelse som Dramaet. Dette er den ene Side af „Førromantikken“.

Men samtidig er de *germanske Lande* naaet saa langt frem i Velstand og Kultur, at de bliver sig deres Særpræg og Forskellighed fra de romanske Folk bevidst. De begyndte at emancipere sig fra deres franske

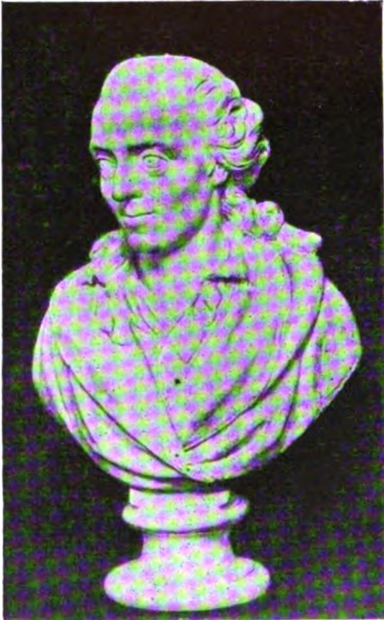
Læremester og proklamere deres egne Ejendommeligheder som Idealer. Den klassiske Kultur havde jo forherliget det almenmenneskelige, det typiske; nu fremdrager de germanske Forfattere det individuelle, det særprægede, som er særlig germansk. Over for Fornuften fremhæves Følelsen, Sjælens Naturside. Over for Kulturen det Primitive; man begejstres for vilde Folk og for de barbariske Urtider hos Kulturfolkene, den keltiske Oldtid i Ossiandigtene og den germanske i Skjaldekvadene; beundrer den simple Patos i Bibelen, i Homer og i Folkeviserne. Man opdager Skønheden i den vilde Natur, mest Bjærglandskaber og Heden, medens man før havde forherliget Kulturen. Og i Digteformerne vender man sig fra Aleksandrinernes stive kunstige Fald til friere og naturligere Verseformer som Blankverset og Oldtidens urimede Vers eller til Prosaen.

Denne Bevægelse har sit Udgangspunkt i *England*, hvor den borgerlige og germanske Aand var vedbleven at leve ogsaa under Restaurationstidens Klassicisme; derfra breder „den engelske Aand“ sig saa i Frankrigs Nedgangstid til Fastlandet, hvor den dukker op overalt, i *Schweiz, Tyskland*, selv i Klassicismens Mønsterland *Frankrig* bliver den Mode med Diderot og Rousseau. Her hjemme er det Medlemmer af den tyske Koloni, der førte den frem, *Klopstock*, der var kommen hertil med J. H. E. Bernstorff i 1751, og den litteraturinteresserede slesvigske Officer H. W. Gerstenberg, der gennem Anmeldelser i sit Tidsskrift „Litteraturbriefe“ fra 1766 gør opmærksom paa alle den ny Retnings Kilder: Ossian, den nordiske Mytologi, Percys og Peder Syvs Folkevisesamlinger og den „primitive“ germanske Shakespeare. Gennem dem føres *Johannes Ewald* bort fra den franske Klassicisme til den ny følelsesbestemte Litteratur, og om ham samler sig inden hans Død en begejstret Skare unge Tilbedere af den.

Denne engelsk-tyske Litteraturretning har mindst lige saa stor Betydning for Tidens danske Litteratur som den franske Klassicisme. Der skal ganske kort peges paa noget af det vigtigste ny, den bringer os. Det er her paa næsten alle Omraader *Ewald*, der er Bærer af de ny Synsmaader og de ny Udtryksmidler for Digtekunsten.

Romanens Kunstform indføres her hjemme meget hurtigt; allerede 1743, 3 Aar efter dens Fremkomst, oversættes „Pamela“; den vækker en uhyre Opsigt og følges af Oversættelser af de andre berømte engelske Romaner. 1770 begyndte Ewald sin originale Fortælling „Panthakak“, der senere efterfølges af „de Fremmede“, begge mærkelige ved deres mørke Minder fra hans Barndom og Ungdom. Saa kommer fra 80-erne en hel dansk Novellelitteratur af *Charlotte D. Biehl* og *Rahbek*, — *Todes* djærve og muntre Københavnerroman „Kærlighedens Nytte“ o. a. Omtrent samtidig med Romanen dukker *det borgerlige Skuespil* op, først

gennem Oversættelser, saa fra 1764 med danske Originaler, der indledes med Charlotte Biehls „Den kærlige Mand"; en af dets psykologiske Nyopdagelser er, at Menneskekarakteren ikke i Naturen er usammensat som i det klassiske Drama, helt tragisk eller helt komisk, helt god eller helt slet; Fremstillingen af de „blandede" Karakterer bliver en Hovedopgave for Tidens Dramatikere og for dens Skuespillere; i *P. A. Heibergs* „Heckingborn" er Dalton en latterlig Person, men tillige en Hædersmand; det er ikke nyt for vor Tid, at man kan være begge Dele samtidig, men det var det for Datiden.

Johannes Ewald.
Buste af C. F. Stanley. (Walkendorffs Kollegium).
Efter G. Nygaard: »Ewald Portrætter«.
Busten var efter Fr. Münter »overmaade lignende«, i Følge Øhlenschlæger formet over en Dødsmaske.

For første Gang fremdrager man i denne Tid i Litteraturen *primitive* Mennesker som *Bonden* og *Fiskeren*, set paa, ikke som komiske Personer, men i et ideallt Lys. Det er *Ewald*, der i „Fiskerne" (1779) fremstillede Fiskerne i heroisk Stil, og Thaarup opdager i „Høstgildet" (1790), to Aar efter de store Bondereformer, Bondebyens Idyl. Det er ogsaa Ewald, der i sine store heroiske Dramaer „Rolf Krake" (1770) og „Balders Død" (1775) for første Gang prøver at genoplive *Nordens Oldtids primitive Tider* og Gudelære; ligesom han i Visen om „Liden Gunver" genkalder Folkevisen. Og i de følgende Aar kommer der en hel Litteratur af nordiske Dramaer, Fortællinger og episk Digtning. En senere Tid har bebrejdet disse vor Litteraturs første nordiske Digte, at de mangler Forstaaelse af Oldtidens Tankegang og digter deres egne Idealer ind i de svundne Tider; det er jo utvivlsomt rigtigt.*) Men for den ældre Generation stod den ny nordiske Digtning som særlig realistisk i sin Fremstilling af de gamle Tiders Barbari; Baden kunde ikke begribe, hvad „moralsk Hensigt" der skulde forbindes med at fremstille „vore Forfædres blodige Optoge" i „Rolf Krake", og det smagende

*) Ewald lader Rolf Krake harmes over Blodhævn og Drukkenskab. Særlig grelt er det, naar Birgitte Cathrine Boye i »Gorm den Gamle« (1785) fremstiller »Dannebod og (hendes Datter) Gunild siddende i Gorms Løvsal hver med et Broderi i Hænderne, som de arbejder paa«.

Selskab" mente ikke, at Stykket kunde „bruges i Selskabets Skrifter, ja at ikke engang Trykken i Almindelighed kunde med Føje tilraades". I Virkeligheden betegner Tidens Forsog paa historisk Kolorit noget helt nyt over for det klassiske Dramas typiske Menneskefremstilling, hvor Heltene er ens, enten de hører hjemme i Orienten eller i Rom, i Oldtid eller i Nutid. Og digterisk lige værdifuld er jo det 18. Aarhundredes patetiske Tale i „Balders Død" og den „søde Melankoli" i *Samsøes* „Dyveke", selv om de ikke passer i Oldtids- eller Middelaldersmenneskers Mund.

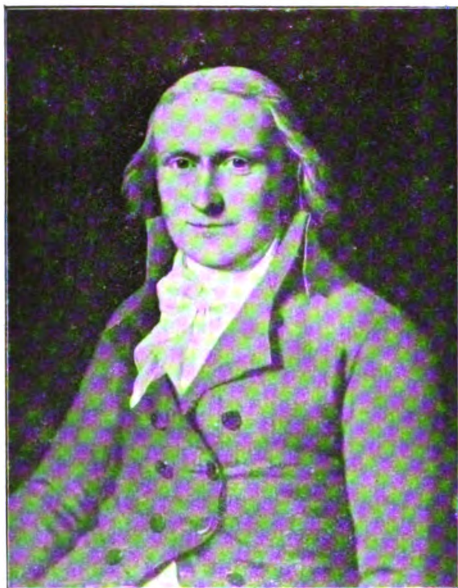
Ogsaa paa *Naturfølelsens* Omraade er *Ewald* Opdager af nyt Land, idet han i „Fiskerne" jo for forste Gang i dansk Litteratur gør *Havet* til Genstand for digterisk Behandling; han havde lært at kende og elske det under sit fire Aars Ophold i Rungsted og Søbækshus, nu blev dets Dundren ved at lyde ind til ham i hans Stue hos Madam Skov i Skindergade.

Men først og fremmest kommer det ny i Tiden frem i *Menneskefremstillingen, det følsomme Sind, Begejstringen og Rusen.*

Man har ofte frakendt Litteraturen fra det 18. Aarhundredes Slutning nogen blivende Betydning ud over Wessel, Ewald og Baggesen. Men ikke med rette. Der er ganske vist meget, der ikke blot gør et forældet, men ogsaa et komisk Indtryk, mest den følsomme og moraliserende Del af Tidens Produkton som i Biehls og Rahbeks Dramaer og Fortællinger, de mange Elegier om Dod og Kirkegaarde og særlig dens Udslag i Breve og Dagbøger.

Men der er en ikke ringe Del f. Eks. af Tidens mange *Fortællinger* og *Dramaet*, som endnu kan læses med Fornøjelse ikke blot af historisk Interesse, fordi de giver morsomme Interiører fra Tiden, men ogsaa fordi de er helt levende i Karakterskildringen og friske i Replikkerne. Det er saaledes Tilfældet med *Ch. Biehls* „Den listige Optrækkerske" (1765), det eneste af hendes Stykker, hvor hun forvildede sig fra Moralens Bane og til Forargelse for Tiden lod den skarnagtige „Optrækkerske" ende uden Straf og uden Omvendelse med fortsat Lyst til at udnytte taabelige Mandfolk, men hvor hun til Gengæld fik noget morsomt ud af det; det gælder ogsaa i ikke ringe Grad et Par af *Ewalds* komiske Arbejder „De brutale Klappere" (1771) og „Pebersvendene" (1773) med dets Angreb paa ugifte Libertinere, der bringer Fruentimmeret, denne „Skabningens skønneste Krone", i Ulykke, og dets Forherligelse af Ægteskabet; flere af *P. A. Heibergs* og *Todes* Stykker og især *C. Olufsens* „Gulddaasen" (1793), der muntert og virkelighedskært skildrer et dansk Herregaardsmilieu med et stort Galleri af ypperligt karakteriserede

Slyngler. Morsom er ogsaa Todes Roman „Kærlighedens Nytte“, der skildrer Helten Melfsens sejrrige Overvindelse af alle det daværende Københavns Fristelser, baade „Nappetangen“ og „den bekendte Verdensdame“, Fru Seraphine, der søger at overvinde Helten ved at vise sig kun iført „et Livstykke og en Klokke“; den giver levende Billeder fra Børsens Boder, fra „de slesvigske Løver“ i Nyhavn og fra Kongens Have.

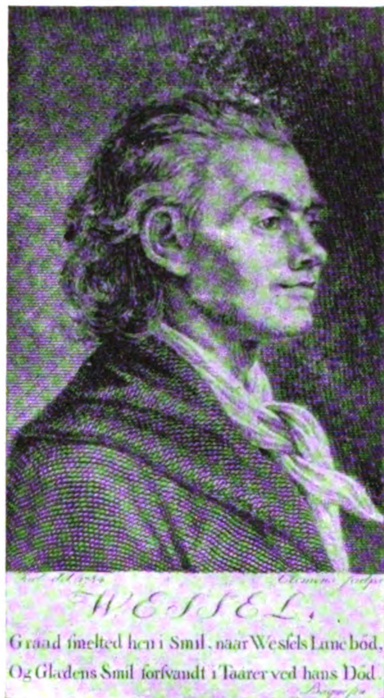

Peter Andreas Heiberg.
Maleri af Jens Juel. (Frederiksborg).

Ypperlige Ting har Tiden frembragt i *Syngespillet;* de bedste af dem er fortrinligt komponerede; de giver fredelige og idylliske Billeder fra det gamle København som *Heibergs* „Chinafarerne“ (1791) og *Falsens* „Dragedukken“ (1797) eller fra Bøndernes Liv i det ideale Lys, hvori Tiden saa det, som i *Thaarups* „Høstgildet“ (1790); og saa er der jo i dem inddigtet de mange muntre og følsomme Viser med *Schultz', Hartmanns* og *Kunzens* Melodier, der rørte Tiden, og som de svundne Aars Patina har givet en Ynde mere, Viser som „Nys fyldte skøn Sired sit attende Aar“ eller „I Haven gik Signe, en Rose at faa“ eller „Hold Lampen tændt, sy Støvler, Sko“ og „I Dalens Skød en Hytte laa“. Fremragende i Komposition og Stemning er Arierne og Vekselsangene i *Ewalds* store heroiske Syngespil, „Balders Død“ (1773 og „Fiskerne“ (1779), det sidste Stykke med Lovprisning af det danske Land, det danske Folk og dets berømmelige Fortid.

Højt ved sit Lune og sin fuldendte Form staar det bedste af Tidens *komiske Digtning:* Fortællingen, Rimbrevet og Parodierne. Den komiske Fortælling indføres her — „efter la Fontaines Maade“ — af Normanden *Th. R. de Stockfleth* i 1772; i Originalernes lette, elegante Stil skriver saa *Wessel* i de følgende Aar sine bedste komiske Fortællinger „Gaffelen“, „Herremanden“, „Smeden og Bageren“, og i det følgende Tiaar *Baggesen* sine „Komiske Fortællinger“, til hvilke slutter sig hans bedste Arbejde i denne Art „Kalundborg Krønike eller Censurens Oprindelse“ (1786). Uovertruffen er Komikken i „Smeden og Bageren“, denne Idiotiens Apoteose — kun frygtelig for den stakkels Bager — hvis

barokke Situationer og Moral berettes ganske jævnmodigt, med Tid til Svinkeærinder, uden at Forfatteren ved en Mine røber, at han finder, at ikke alt er, som det burde være. I Rimbrevets fri Form naar Baggesens artistiske Mesterskab sin Udfoldelse; kunstnerisk ubetydeligt, men rent menneskeligt skønt er det lille Rimbrev „Til Hr. Jens Baggesen“, hvori *Wessel* i sit Dødsaar 1785 uden Nag og uden Tanke for sig selv ønsker sin unge Afløser til Lykke med de „Komiske Fortællinger“s Sukces; „han stiger i sin Flugt, jeg daler — men dalende har jeg det Haab, den Trøst — at tit jeg læse skal hans Vers med Lyst“. Denne lidt indolente Ligegladhed med sig selv og med Publikum, der staar i skarp Modsætning til Baggesens Optagethed af sig selv og Lyst til at charmere, er en ikke uvæsentlig Aarsag til den Virkning, Wessels Digtning gør. Men det klassiske Værk i Tidens komiske Digtning er „Kærlighed uden Strømper“, hvis almengyldige Værd viser sig i, at dets Komik kan nydes rent umiddelbart, ogsaa uden Kendskab til de af Tidens Tragedier og Syngespil, det parodierer, saaledes som man ogsaa uden Forudsætninger nyder de andre store Parodier „Don Quijote“ og „Ulysses von Ithacia“. Det behandler jo nemlig Forhold, der er almenmenneskelige, ens til alle Tider, nemlig Personernes heroiske Pretentioner, deres Angst for ikke at opfylde alle den store Stils formelle Krav og Regler, og saa deres ganske spidsborgerlige Sjæle, der ustandselig bryder igennem. Enhver vil uden Forudsætninger forstaa Udslagene af denne Dobbelthed, som naar Heltinden Grethe gribes af Rædsel over, at Mads ikke nøjes med at nedkalde Guds Straf over sig, hvis han lyver, men ønsker noget saa forfærdeligt som, at gule Ærter — den stadig spisende Heltindes Yndlingsret — i saa Fald maa forvandle sig til Stene i hans Mund; forfærdet og forarget afbryder Grethe ham i hans formastelige Ed: „Jeg dig vel sværge bød, men der er Maade med — Graa Ærter var vel fælt, men sværge ved de gule! — Hu! Haaret rejser sig —

J H. Wessel.
Kobberstik af Clemens
efter Tegning af Jens Juel.
1784.

Bring mig en lille Smule — af Flæsk og Ærter ind"! Eller naar Helten Johan udvider den alt for dagligdags Talemaade, „Haaret rejser sig paa mit Hoved", til følgende mere anselige og poetiske Beskrivelse: „jeg lod ved Paasketid mit Hovedhaar afrage — af Skræk sig rejser nu den Stump, som er tilbage — og løfter min Paryk en Tomme fra sit Sted". Og Komikken forhøjes ved den formelle Elegance i Opbygning og Versifikation, der staar paa Højde med det store franske Teaters og i stærk Modstrid med Værkets Indhold.

Jens Baggesen.
Kobberstik. 1797.

Lyrikken var jo til alle Tider den Digtart, hvor den danske Litteratur yder noget af sit bedste. Det er ogsaa Tilfældet i denne Periode. Til dens lettere Arter hører de mange Klubviser, skabte af Øjeblikkets Stemning, men ligesom Syngespillets Viser formelt sikre og baarne af ofte gode Melodier; mange af dem var aktuelle i Tiden eller satiriserer i Almindelighed over Verdens Daarskab som *P. A. Heibergs* „Hver Mand i Byen om Indtoget taler" fra 1790 og *Zetlitz'* „At Slyngler hæves til Ærens Top", andre priser Øjeblikket med Kærlighed, Venskab og Vin som *C. Søebergs* „Om hundred Aar er alting glemt", med dens Opfordring til at nyde, saa længe Livet varer, thi „den Rus, som vi i Aften faar, er sovet ud om hundred Aar". Men over al Tidens anden Lyrik hæver sig *Baggesens* og *Ewalds*, et Spejlbillede af to mærkelige Personligheder. I Baggesens Lyrik møder vi alle de tilsyneladende modstridende Udtryksformer, som hans mangfoldige Natur antog; han syntes undertiden selv, at han ikke blot som „sin Navne, den tvehovedede Janus" havde to Ansigter, men hele tre; vi synes ofte at kunne skimte endnu flere. Et af Yderpunkterne i hans Personlighed kommer til Orde i de mange lidt lumre og underlige erotiske Digte som „Den sovende Zeline eller Synet", hvor den sovende Zelines Yndigheder beskrives en for en og erobres — men betegnende for Baggesen — i Fantasien; eller som „Til

Hunden", hvor han onsker at være en Skodehund for at kunne „drukne, daane, svimle i Salighed" paa den elskedes Skod. Men der er ogsaa — skønt sjældnere i Baggesens Produktion — Digte saa simple og fri for Selvspejling som „Da jeg var lille" og „Roserne". Og saa er der som et andet Yderpunkt i hans Psykologi Digte, hvor det ulegemlige, aandelige i hans Natur kommer til Orde, hvor han ligesom kan tabe sit eget Selv og strømme over i Altet; vi finder det f. Eks. i et lille Digt fra 1789, hvor han en stille Aften ligger henslængt ved en Sø i Baden og efterhaanden bliver et med Naturen: „Jeg dufted med Blomsten, jeg svæved som Maanen — jeg flagred i Vinden og — salige Daanen! — mit Liv i en sagte henrislende Død — som badet i Himmelens Olie flød." Denne Side af hans Personlighed er maaske noget af det mest centrale hos ham; vi finder den ogsaa i hans Erotiks Svimlen og Daanen. I det rent formelle er han en af den danske Litteraturs største artistiske Begavelser.

Tidens dybeste, mest glødende og lidenskabelige Lyrik finder vi hos *Johannes Ewald;* af den er det kunstnerisk mest fuldendte de Digte, der er støbt i de kunstfulde rimløse antikke Versemaal: Oden „Til min Moltke" og Oden „Til Sjælen" eller den rimede Ode om „Rungsteds Lyksaligheder"; i dem synger han om menneskelige Dyder og menneskelig Godhed, om Digterens lyksalige Kald, der sætter ham i Stand til at sprede Glæde blandt Mennesker og at tolke selv det usigelige. Mest gribes vi dog af de Digte, der er digtet ud fra hans Sorg over Splittelse og Synd og Ulykke. Digtet „Haab og Erindring" fra 1772 fortæller om Uroen og Splittelsen, der hindrer ham i at holde paa de Øjeblikke, hvoraf Livet bestaar; hvert af dem er svundet, før han faar sig besindet paa det: „hist se det svømme — et ubemærket Gran — blandt Millioner, blandt de ældste Drømme — i Intets Ocean. — Ak det Minut, som var betroet at bære — vor Rigdom i sit Skød — *er* først, naar det skal holde op at være. — Dets Fødsel er dets Død". Andre Digte som „Oden til Sjælen" fortæller i Billeder fra Platons Tænkning om Nysgerrigheden efter at lære Synden at kende i hele dens Dybde, efter „at udspejde Mørket"; den lokker Ørneungen, Sjælens Billede, fra Reden oppe i Sollyset, saa den falder ned i Mørket og Sumpen i Skovens Bund, og atter og atter prøver dens fjerløse Vinger at løfte den op fra „Krybets frække Fortrolighed" til dens oprindelige Bolig i Lyset. Det var ud fra sig selv, at Ewald i „Adam og Eva" forstod Dragningen til det første store Syndefald i Tidernes Morgen, han havde selv med Eva set ind i de fordømtes Bolig, „Vredens Sted". Og visionært kunde han se ind i Himlen, hvor det ufattelige, „Overtrædelsen", „hang mellem Gud og Jorden — men Enden saa jeg ej — ti Lyset sluktes ud — de sidste Sole sank, og Verden sank i Gud — Hvor var

jeg? Aanden bæver, Millioner Himle — flyr under Tronen". Han er her — som i anden Form Baggesen — ude, hvor Tid og Rum hører op.

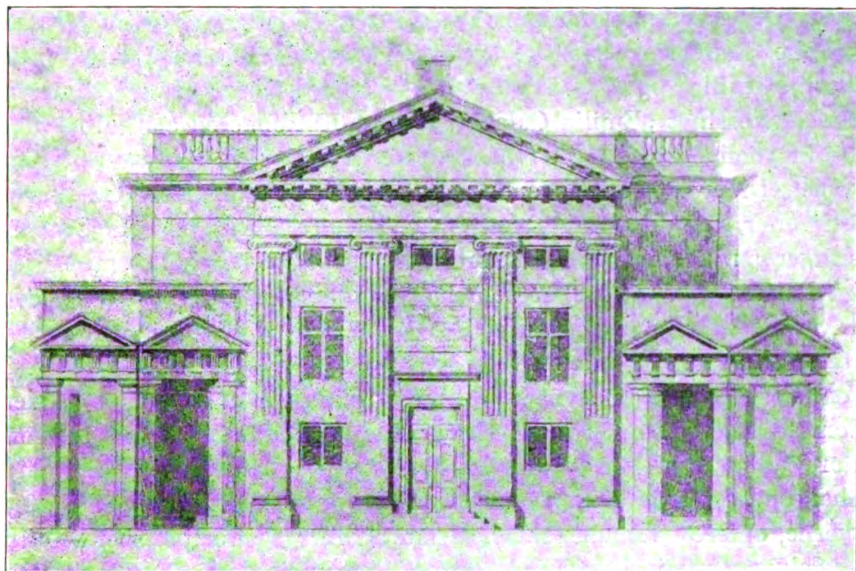
Tilbage staar endnu at nævne de to store Digteres „Bekendelser", *Ewalds* „Levnet og Meninger" og *Baggesens* „Labyrinten", begge Højdepunkter i dansk Prosa, begge skrevne i den ny bevægede, personlige Stil, spillende mellem Smil og Taarer. „Levnet og Meninger" er de Brudstykker til en Selvbiografi, som Ewald i Rungsted begyndte at skrive for et Par af sine nærmeste Venner; her fortæller han om det, som havde fyldt hans Liv, men ikke fik Ord i hans Digtning, om Krigslyd og Vinen og Elskov, mest i de berømte Afsnit om Arendse og den ekstatiske Hymne til „Højen", hvor Digteren ligesom ubekymret om „de skærtsende, rosenkransede Piger, der fordrer Amors Lovsang af ham, altid begynder forfra om Bacchi Sejrvindinger og Vinens Glæder".

Baggesens „Labyrint" er som bekendt i Formen en Rejseskildring fra hans første Udenlandsrejse 1789—90, men den giver tillige i sine Skildringer af Byer og Bygninger og Mennesker ham selv i hele hans Mangfoldighed, „en lille subjektiv Verden", thi „en Rejseskildring bør med det samme være en Selvskildring. Jeg vil jo her give et Stykke Sjælehistorie". Den er en af Aarhundredets mest personlige Bøger, som Ewalds „Levnet og Meninger", et Udtryk for noget af det ejendommeligste ved Tiden, dens Individualisme. Og den er et af de artistisk mest fuldendte Værker i det Sprog, som Baggesen trods al Kosmopolitisme ikke blev træt af at erklære sin Kærlighed, det som Gratierne, efter en ofte citeret Udtalelse af ham, efter nøje Prøvelse vilde vælge til deres fordringsløse Morgendragt.

5. **Teater og Musik.**

Den sidste Trediedel af det 18. Aarhundrede er i mange Henseender et betydningsfuldt Afsnit i den danske Skueplads' Historie, idet den i dette Tidsrum egentlig i langt højere Grad blev et Midtpunkt i dansk Aandsliv, end den lille halvt dilettantiske Grønnegadescene havde været. I Tyverne havde København ikke haft Publikum til, at den lille billige Scene i Grønnegade med sine 4—500 Pladser kunde bære sig. Da det kongelige Teater nu 1773—74 blev ombygget af Harsdorff, blev Tilskuerpladsen forøget med 400 ny Pladser ud over de 782, som den gamle usolide Teaterbygning fra 1748 havde rummet; alene Forøgelsen svarede altsaa til hele den Scene i Grønnegadeteatret, som Datidens Publikum ikke havde formaaet at fylde. Og Københavns Indbyggertal var kun vokset fra 60,000 til 80,000. Aarsagen til disse gunstige For-

hold for Teatret var følgelig for en Del, at det efter mange Eksperimenter blev Statsinstitution med Tilskud — fra 1770 hedder Skuepladsen „Det kongelige Teater“. Men det var i mindst lige saa høj Grad en Følge af, at det københavnske Borgerskab som Følge af den lange Fredsperiode og af Oplysningstidens Værk var gaaet saa meget frem i Velstand og Kultur, at det formaaede at bære et Teater. Det blev ogsaa

Det kgl. Teater efter Hardorffs Ombygning 1792.
Radering af Harsdorff. 1794.

i meget det „dannede“ Borgerskab, hvis Smag og Idealer kom til at præge Teatrets Repertoire og Spillemaade.

Slutningen af det 18. Aarhundrede er i meget en Glanstid for Det kongelige Teater. Den kollegiale Direktion, der kom til at styre det fra 1772 til 1849, talte i sin Midte saa betydelige Mænd som Kammerherre *H. V. von Warnstedt* og Kritikeren *P. Rosenstand-Goiske*. Warnstedt, der var Teatrets egentlige Leder 1778—92, havde fremragende Evner som Direktør, han forstod smidigt at hævde sig baade over for Hoffet og over for Skuespillerne, hvis økonomiske Interesser, Kultur og sociale Agtelse han paa alle Maader søgte at hæve; han var en virksom Opdrager og Støtte for *Fr. Schwarz*, den betydeligste af Tidens Skuespillere og den første af en ny, mere forfinet og kultiveret Skuespillertype og Tidens Forfattere, ikke mindst de betydeligste af dem som Ewald og Wessel, havde i ham en Mand, der baade vilde gøre dem godt

og fremmede deres Produktion, saa meget det efter deres Natur lod sig gøre.

Teatrets vaagne Sans viser sig ved dets store Repertoire af det ny, Tiden frembragte baade her hjemme og i Udlandet; mest følgelig af de ny *borgerlige Skuespil* og *Syngestykker*, hvor det borgerlige Publikum for første Gang rigtig saa ind ad sine egne Vinduer og i sin egen Sjæl og saa sig fremstillet ikke i komisk Belysning, men med Alvor og Følelse. Der fremførtes foruden Tidens store danske Teater en Mængde franske, italienske, engelske og tyske Skuespil: Beaumarchais' „Barberen i Sevilla“ og „Figaro“, Goldonis Stykker, Sheridans „Bagtalelsens Skole“, Lessings „Emilia Galotti“, Iffland, Kotzebue og et Utal af mindre betydelige Forfattere. Ofte kom de frem hurtigt efter deres Fremkomst, Diderots banebrydende borgerlige Komedie „Faderen“ kun 4 Aar efter, at den var opført paa Théatre Français, og Schwarz bringer straks efter Førsteopførelsen „Barberen i Sevilla“ med hjem fra Paris, iscenesætter den, som han havde set det der nede, og giver selv som Tjeneren Publikum en Prøve paa den ny elegante franske Stil. Men heller ikke det ældre Repertoire forsømtes; Holberg opførtes i denne Periode fra Ende til anden med Undtagelse af tre af hans Alderdomsstykker. Derimod var det borgerlige Publikum ikke modnet til den store Kunst; man ser Ewalds og Samsøes borgerlige „Tragedier“, men Shakespeare, hvis Genopdagelse var en saa stor Oplevelse for Tyskerne, opføres slet ikke, saa lidt som Schiller og Goethe, skønt Rosing og Schwarz var ivrig efter at komme til at spille dem; Direktionen ansaa Opførelsen, især af Shakespeare, som et vanvittigt Modeeksperiment.

I Skuespilkunsten betegner denne Tid her hjemme som i Udlandet et Vendepunkt, idet man som noget helt nyt begynder at forlange *virkelighedstro Fremstilling* af Personerne og psykologisk Sammenhæng. Det kan lyde underligt, at det, der for vor Tid er en Selvfølge, da var noget nyt; det er imidlertid i en væsentlig Grad Tilfældet. Hverken for den klassiske Tragedie eller Komedie havde det været Hovedsagen; i Tragedierne havde Personerne halvt syngende deklameret deres versificerede Replikker med faa konventionelle plastiske Bevægelser, alt sammen temmelig ens, hvilke Roller der spilledes. Og den klassiske Komedie, Molières og Holbergs Teater, spilledes væsentlig som Farce, Personerne saas under en fantastisk Komiks Synspunkt, og det gjaldt mest om at faa Tilskuerne til at le, mindre om at fremstille virkelige Mennesker. Mod dette Drama og denne Spillemaade rejser der sig o. 1750 en „borgerlig“ Bevægelse af Forfattere som Diderot og Lessing og af store Skuespillere som Konrad Ekhof og F. U. L. Schröder i Tyskland, Macklin og David Garrick i England; den frembringer det borgerlige Drama, hvis Personer ikke er Helte og ikke Farcefigurer,

ikke blot tragiske eller blot komiske, men jævne Mennesker af det borgerlige Liv med dettes Blanding af Alvor og Skæmt og Rørelse. Men naar disse Mennesker skal fremstilles paa Scenen, passer hverken Tragediens eller Komediens usammensatte Menneskefremstilling eller Tragediens Deklamation og Komediens Farce. Der fremstaar Krav om en rigere nuanceret Psykologi, afluret Virkeligheden, og en Replikbehandling, der ligger den naturlige Tale nær, det som man kaldte den „naturlige“ Spillemaade. Og disse Krav overførtes ogsaa som noget helt nyt paa det klassiske Dramas Menneskefremstilling, Diktion og Iscenesættelse; Shylock fremstilledes pludselig til almindelig Forundring af Macklin ikke som en komisk Teaterjøde, med hvem der drives al Slags Gøgl, men som en patologisk Karakter, besat af en uhyggelig monoman Lidenskab; Biskop Newton undrede sig over, at Garrick gjorde sine Shakespearehelte, Lear og Richard III, forskellige, ikke deklamerede dem alle paa samme Maade, at han gengav Lear realistisk med en gammel Mands Stemme og Sjæl. I Diktionen og i Udstyrelsen samme Realisme: Hamlet spilledes i Tidens Dragter, saaledes som man ogsaa har prøvet det i vore Dage.

Men denne *ny Spillemaade* stillede større Krav til den dygtige Skuespiller end den tidligere; den forudsatte et bevidst og reflekteret Studium af Mennesker, af Mimik og Gestus, af Replikbehandling, af Litteratur; man opdager Betydningen af det stumme Spil, af Sammenspillet, af Pausen. Der opstaar en ny mere kultiveret og maalbevidst Skuespillertype, der ikke spiller paa Naturbegavelse og Inspiration og Improvisation, men studerer Stykket som Helhed, møder med Rollen fuldt udarbejdet i alle Enkeltheder; Skuespillerne staar „kolde“ under deres Spil med fuldt og bevidst Herredømme over sig selv og alle deres Virkemidler.

Her i Danmark spores den ny Opfattelse af Skuespilkunsten ret hurtigt; mest bidrager til dens Fremme to jævnaldrende Mænd, Kritikeren P. Rosenstand-Goiske og Skuespilleren Fr. Schwarz. *Rosenstand-Goiske* (1752—1803) stifter, kun 19 Aar gammel, vort første teaterkritiske Tidsskrift „Den dramatiske Journal“ 1771—73, paavirket af Lessings banebrydende kritiske Flyveblade, „Hamburgerdramarturgien“. Han forfølger heri de ældre Skuespilleres Spillemaade, „den falske Deklamation“ og kunstlede Armbevægelser i Tragedien, og i Komedien Grimacen, Improvisationen og Spillen for Galleriet, og fremhæver den ny Skuespillertypes „naturlige“ Spil, „Friheden for Svulst og Affektation“ hos Caroline Walter og Mad. Gjelstrup. Tidsskriftet fik trods megen Umodenhed stor Betydning ved sin Begejstring for Skuespilkunsten, sin sunde Sans og ved den Kontrol, der gennem det for første Gang offentlig øvedes over

for Skuespillernes Arbejde. Endnu større Betydning fik Skuespilleren *Fr. Schwarz* (1753—1838). Han nøjes ikke med at udnytte sin i mange Retninger rige Naturbegavelse, men udvikler den ved litterære og teoretiske Studier og ved Rejser til fremmede Scener, hvorfra han medbringer en ny Spillemaade, ny Ideer og ny Stykker — noget ukendt for de ældre Skuespillere; han udvikler bevidst alle sine Virkemidler, f. Eks. sin af Naturen noget svage Stemme, og sit Omraade, saa at han til sidst spænder over et meget stort og meget forskelligartet Repertoire. Bag alle hans Roller laa et stort og i alle Enkeltheder gennemført Studium af det levende Liv, og det gjaldt ikke blot Figurerne fra det borgerlige Drama, men ogsaa det klassiske Dramas Skikkelser; hans Fremstilling af Loke i Ewalds „Balder“ var ikke en patetisk Deklamation, men han forstod at gøre Skikkelsen menneskelig forstaaelig ved en Blanding af indtagende Glathed og dæmonisk Uhygge; og af Analyserne foran i hans Rollehæfter ser vi, hvorledes han ikke ønsker Molières Harpagon og Holbergs Jeppe og Erasmus opfattet som komiske Farcefigurer, men vil forstaa dem ud fra Mennesker, han kendte, i alle Sjælens Kroge; de bliver for ham halvt tragiske Figurer, første Gang denne Opfattelse gør sig gældende for Holbergs Personers Vedkommende. For den kommende Generation af Skuespillere fik Schwarz stor Betydning som Instruktør; den ypperlige Fremstiller af fyrige Elskere og mandige Helte, *Michael Rosing*, var hans Elev. Men ogsaa hos andre af Tidens Skuespillere finder vi samme Interesse for *bevidst* Studium.

Skuespilleren Fr. Schwarz.
Kobberstik.

Gjelstrup var en passioneret Iagttager af Mennesker; han er ogsaa den første, der driver Maskeringen som en Kunst.

I det hele besad det kongelige Teater i den sidste Trediedel af det 18. Aarhundrede en usædvanlig Mængde af fremragende Skuespillere: Mænd af den gamle Skole fra Holbergs Tid som C. P. Rose, G. Londemann og N. H. Clementin, yngre som Schwarz, Gjelstrup, Rosing, Madam Preisler og den yndige Caroline Walter, „Thalias Caroline", som Ewald kaldte hende, og mange andre.

Teatret bliver ogsaa i en anden Grad end før et Brændpunkt for Københavnernes Interesse; dertil bidrog baade Repertoiret, der afspejlede Tidens Liv og Ideer, den gode Udførelse og det, at der var fremvokset et bredt aandelig interesseret Publikum. Teaterforhold gav flere Gange Anledning til større Demonstrationer, litterære Fejder eller ligefremme Slagsmaal, som da Studenter og Officerer 1771 tog Parti i en litterær Strid mellem Teaterdirektøren Niels Krog Bredal og Rosenstand-Goiske; Officererne drev Studenterne ud af Teatret, fordi de havde vovet at kritisere en kgl. Embedsmand, men uden for paa Torvet stod Matroserne for at hjælpe Studenterne, hvis „Stivstøvlerne skulde gøre sig mussige mod de sorte". Ogsaa Tyskerhadet gav sig Udtryk i Teatret, og i Revolutionstiden kunde Publikum her give sin Frihedsbegejstring Luft ved at istemme Omkvædet af en af Sangene i Falsens „Dragedukken": „Klinker Brødre, synger Kor — Frihed paa den hele Jord". Den Overskrift, som efter Ombygningen 1774 anbragtes over Prosceniet: „Ei blot til Lyst" (vist af Direktøren, Højesteretsassessor Jacobi), kunde allerede med en vis Ret gælde som Teatrets Motto.

Alle disse Forhold bidrog til at højne Skuespillernes og Scenens Anseelse i det offentlige Omdømme. Endnu 1765 var det bleven anset som en Selvfølge, at selv en Skuespiller som Rose burde tage mod en „Skadeserstatning" i Penge, da en adelig Herre, Grev Ahlefeldt-Laurvigen, havde bortført hans Datter og beholdt hende hos sig; hun var jo kun en Actrice. Standens Anseelse højnedes, da Scenen blev „kongelig", og da Skuespillernes tarvelige Ugelon paa faa Rigsdaler forhøjedes til 2—700 Rdl. om Aaret. En Mand som Schwarz bidrog meget til at hæve Skuespillerstanden i den offentlige Mening ved den Respekt, han viste sin Kunst, og som han indprentede de unge, og ved sin Kultur; hans litterære Arbejder har direkte og indirekte bevaret megen Kundskab om det 18. Aarhundredes Teater ned til vore Dage. Han blev ved Kammerherre Warnstedts Hjælp optaget som Frimurer, noget uhørt for en Skuespiller, og han forlangte 1798, at Repræsentanter for Skuespillerne skulde have Indflydelse paa Scenens Ledelse.

Ogsaa i den danske *Musiks* Historie har Slutningen af det 18. Aarhundrede en ikke ringe Betydning. Der fremstaar i den et virkeligt Musikliv i Danmark. Tidligere havde kun Hoffet med dets Kapel, ledet af fremmede Kapelmestre som Scheibe, Scalabrini og Sarti, haft Adgang til at høre god Musik. Fra omkring 1750 viser den vaagnende aandelige Interesse i Borgerskabet sig ogsaa paa Musikkens Omraade; der stiftes private musikalske Selskaber, af hvilke det første var det af Holberg saa yndede „Musikalske Societet“ fra 1744; de giver ugentlige Koncerter i Byens offentlige Lokaler. Og i Aarhundredets Slutning har de fleste af de mange Klubber musikalske Sammenkomster; det var mest Sangmusik og Solostykker for Tidens Yndlingsinstrumenter, Fløjte og Harpe, man her hørte, men dog ogsaa større Arbejder som Händels „Alexanderfest“, og allerede 1783 opføres en af Haydns Symfonier. Samtidig havde man paa Det kongelige Teater Lejlighed til at høre dramatisk Musik. Til Opførelse af egentlig Opera havde Teatret endnu ikke ret Kræfter, og Publikum ikke nok Kultur; da Ewalds „Balders Død“ opførtes 1779 med Musik af J. P. Hartmann, maatte de optrædende i den Grad fæste Opmærksomheden paa det rent sanglige, at de ikke kunde skænke det dramatiske nogen videre Interesse. Derimod havde Publikum megen Glæde af andre Syngestykker, hvis lette simple Melodier afløste den italienske Operas kunstfærdige Sang.

Det københavnske Publikums stigende musikalske Interesse ses af en Udtalelse af den tyske Komponist og Kapemester J. A. P. Schulz, at han „intet Steds paa alle sine Rejser havde truffet det københavnske Publikums Lige“. København faar ogsaa paa denne Tid sin første Musikhandel; Gyldendal begynder et Musikforlag, og Søren Sonnichsen anlægger 1788 et Nodetrykkeri, hvor Schulz' og Kunzens Arbejder tryktes; hans Forlag havde 1809 over 200 Artikler.

En dansk Musik frembringer det 18. Aarhundrede ikke. Det er Udlændinge, der komponerer Musikken til de danske Forfatteres Tekster. Holbergs Ven, Tyskeren J. A. Scheibe, har komponeret Musikken til flere af Ewalds Kantater, og det er Italieneren Scalabrini, der har leveret de morsomme snørklede Melodier til „Kærlighed uden Strømper“. Musikken til de fleste af Tidens Syngespil skyldes de tyske Kapelmestre Joh. Hartmann (1726—93), J. A. P. Schulz (1747—1800) og Emilius Kunzen (1761—1817). Hartmann har komponeret Musikken til Ewalds „Balders Død“ og „Fiskerne“, hvis højtidelige Tekst den dækker godt, undertiden genialt f. Eks. i Valkyriesangene i „Balder“; Schulz, der mærkelig hurtig satte sig ind i dansk Sprog og Litteratur, har i sine Melodier til Th. Thaarups og P. A. Heibergs Syngespil grebet noget af det lyksalige og idylliske, der var ejendommeligt for Kronprins Frederiks og A. P. Bernstorffs Tid, og som Samtiden følte som særlig dansk.

Størst Betydning for Udviklingen af en særlig dansk Musik har dog hans dejlige „Lieder im Volkston“, hvoraf der 1792 kom et Udvalg paa Dansk ved Rahbek. I disse tyske Sange, der er skrevet før hans Ophold i Danmark, giver han noget, som *ogsaa* er ejendommeligt for dansk Følemaade: en ædel og simpel Hjertelighed og Naturlighed og en i bedste Forstand ganske folkelig Udtryksmaade. Samtiden havde ogsaa Øje derfor, som naar Baggesen skriver: „den tyske Schulz har bragt Danmark den første danske Musik og saa dybt af Kildens Grund, at ingen Dansk vil bringe den saa ren“. Schulz' Elev var Weyse (1774—1842), og Schulz' „Lieder“ er Forudsætningen for Weyses Romancer. Ogsaa Weyse var tysk, men han følte sig helt som dansk, ligesom hans Musik føles dansk.

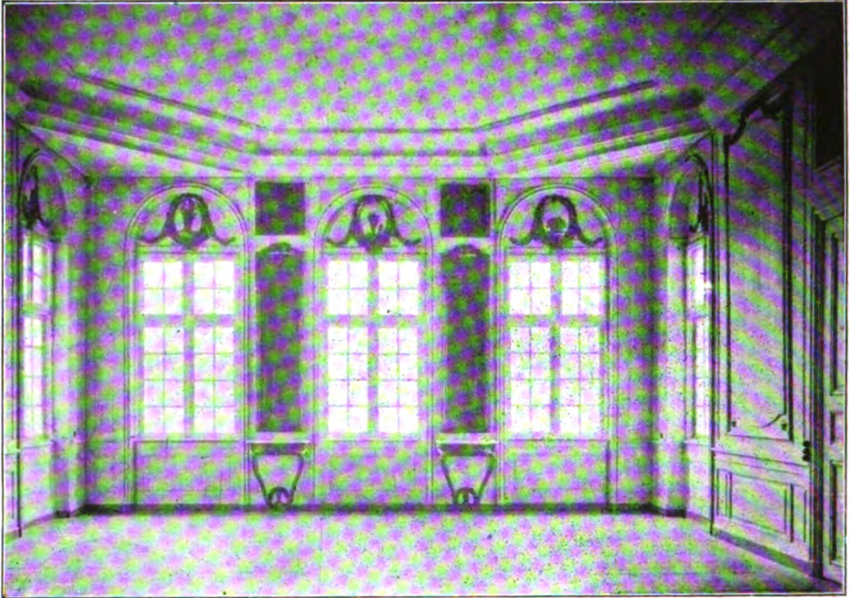
6. Kunsten.

Den danske Kunst har ogsaa i Slutningen af det 18. Aarhundrede en meget betydelig Periode. I de følgende Tider regnedes den ganske vist ikke højt; den nationale og folkelige Retning, der kom til Magten i den første Halvdel af det 19. Aarhundrede, bebrejdede den, at den ikke var national, Naturalismen i Aarhundredets Slutning hævdede, at den ikke var realistisk, og man fordømte den, fordi man ikke i den fandt sine egne Idealer. Senere Tider har lært at se ikke blot, hvad den ikke var og ikke vilde være, men ogsaa at forstaa den ud fra dens egne Forudsætninger og har opdaget, at den indeholder Værker af stor og blivende Betydning.

Maleren
N. A. Abildgaard.
Miniature af
Turretin.
(Frederiksborg).

I den foregaaende Periode var største Delen af de udøvende Kunstnere her hjemme Udlændinge, selv om der, særlig paa Bygningskunstens Omraade, var fremragende danske som Thura og Eigtved. I denne Tid udvikler der sig et Slægtled af danske Kunstnere; og de fremmede, der havde været Lærere for dem, forsvinder efter at have gjort deres Pligt. Til denne Udvikling bidrog i høj Grad Oprettelsen af *Kunstakademiet*. Dets Direktører og Lærere var til at begynde med saa godt som alle Udlændinge som Franskmændene Saly og Jardin, Tyskeren Marcus Tuscher og Svenskeren Pilo. Men de var for en stor Del meget dygtige og interesserede Mænd, der skaffede alsidigt Undervisningsmateriel, organiserede Undervisningen og vidste baade at interessere og øve deres Elever. Gennem dem uddannedes en Skole af danske Kunstnere, der efter Rejser til Paris og især til Italien afløste de frem-

mede som Lærere ved Akademiet og som udøvende Kunstnere. Allerede 1768 kunde Akademiets Direktør Saly i en Velkomsttale til Kongen betone, at Akademiet nu kunde begynde at vælge sine Medlemmer blandt sine egne Elever, og at de Danske kunde rose sig af at have dygtige Kunstnere i deres egen Midte. Til dette første Hold hørte Arkitekten C. F. Harsdorff, Jardins Elev, Billedhuggeren Wiedewelt, Salys Elev, og Malerne Peder Als og Vigilius Erichsen, Elever af Pilo og

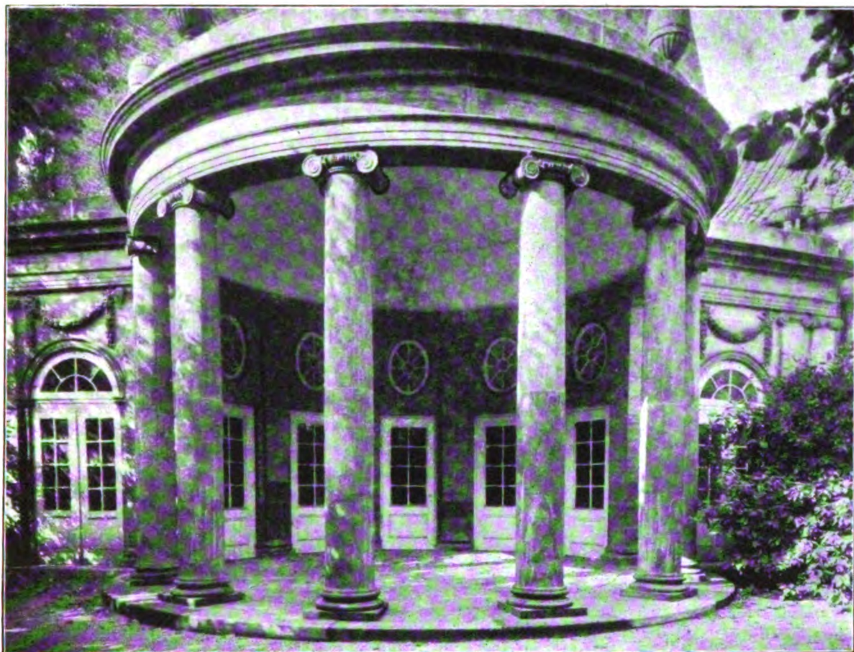
Sal paa Marienlyst ved Helsingør.
Udført efter Tegning af Jardin.
Fotografi.

Wahl. Af disse blev flere foruden betydelige Kunstnere ogsaa fremragende Lærere for de følgende Slægtled. Mest gælder det Harsdorff og Abildgaard.

Som Lærer efter Jardin fra 1771 øver *Harsdorff* stor Indflydelse paa sine Elever ved sin Idealitet og sin dybe Forstaaelse af den ældre græske Kunst, som først da begyndte at fremdrages. Da de første store Værker med Afbildninger af græsk Kunst kom hertil, tegnede han Enkeltheder deraf i naturlig Størrelse og hængte dem op paa Akademiets Vægge til Glæde for sig selv og sine Elever; blandt dem var saa fremragende Mænd som C. F. Hansen, der senere kom til at bygge Christiansborg, Frue Kirke og det gamle Raadhus.

Maaske endnu større Betydning for Akademiet havde *Nic. Abild-*

gaard, der var lige fremragende som Lærer og Administrator. Han samlede mange Hverv under sig, fordi han kunde alt og kunde det bedre end de fleste; han skaffede en god Samling Afstøbninger efter Antikkens Værker, satte sig ind i Kobberstikkunsten, Anatomi og Modellering for at kunne undervise deri. Han havde et skarpt Blik for virkelig Dygtighed hos sine Elever og var meget aktiv i at drive dem frem og hjælpe dem; han havde Øje for Evnerne hos den sære og

Havepavillon ved Amalienborg.
Opf. efter Tegning af Jardin.
Fotografi.

stejle A. J. Carstens, „den lille Holstener", som han venligt sagde, og var alle Dage Proletardrengen Bertel Thorvaldsen en energisk Vejleder og Støtte.

Arkitekturen havde i den første Del af det 18. Aarhundrede været den alt beherskende Kunstart. Billedhuggerkunst og Maleri havde for en væsentlig Del kun været Led af den, havde ikke levet deres selvstændige Liv. I denne Periode forandres dette Forhold. Staten havde ikke som før Raad til store Byggeforetagender. Arkitekturen traadte nu mere i den fremtrængende Borgerstands Tjeneste og fik mere beskedne Opgaver. Og dens Værker præges af en ny Tids Aand.

Da Eigtved og Thura døde, 1754 og 1759, var en ny Retning allerede ved at gøre sig gældende i Bygningskunsten. Man var ude i Europa ved at forlade Barokkens pompøse Majestæt og Rokokoens Elegance og Ynde. Man havde opdaget, at de ikke, som man havde troet, var sande Udtryk for den beundrede Oldtid, idet man var kommen den græsk-

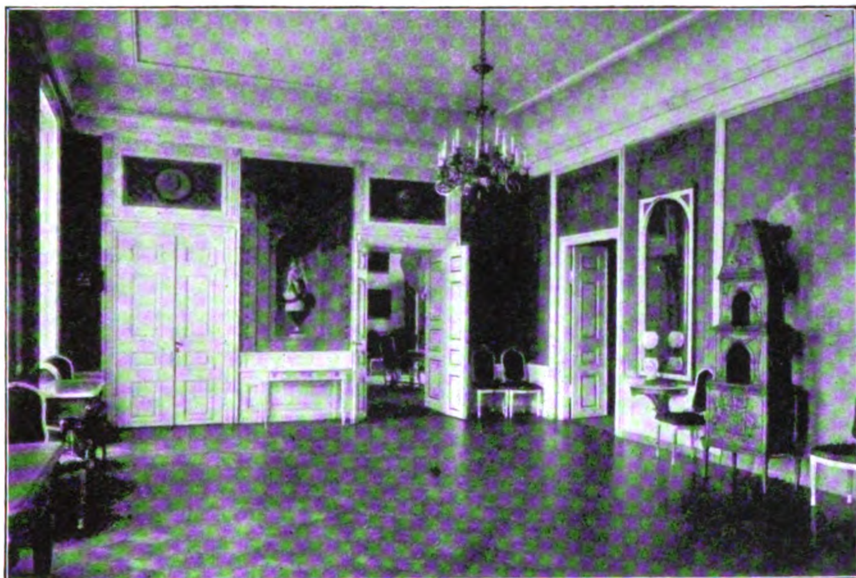

Kolonnaden ved Amalienborg.
Opf. efter Tegning af Harsdorff 1794—95.
Fotografi.

romerske Kunst paa nært Hold ved Udgravningerne i Pompeji; og i 1750'erne og 1760'erne stiftede man for første Gang Bekendtskab med selve den før ukendte egentlige græske Kunsts Værker gennem en Række Bøger om græsk Arkitektur af engelske og franske Rejsende. Man mødte her en før ukendt Simpelhed og Renhed i Bygningskunst og Plastik, mod hvilken Barokken og Rokokoen syntes overlæsset og kunstlet. Det var særlig den store tyske Kunsthistoriker Winckelmann, der gjorde opmærksom herpaa og vakte en enestaaende Begejstring for den rene antike Kunst.

Her i Danmark indførtes denne „nyklassiske“ Retning af den frem-

ragende franske Arkitekt *N. H. Jardin* (1720—99), der — rimeligvis gennem sin Studiefælle fra Rom, Saly — indkaldtes 1754 for at fuldføre Marmorkirken. Det var dog ikke straks den græske Stil, der indførtes —, det skete først gennem Jardins Elev Harsdorff —, men den romerske med en let Blanding af Rokokoens Ynde. Jardin var en meget betydelig Arkitekt, der med de simpleste, rent arkitektoniske, Midler forstod at skabe baade Storhed og Ynde. Bygninger i den ny simple

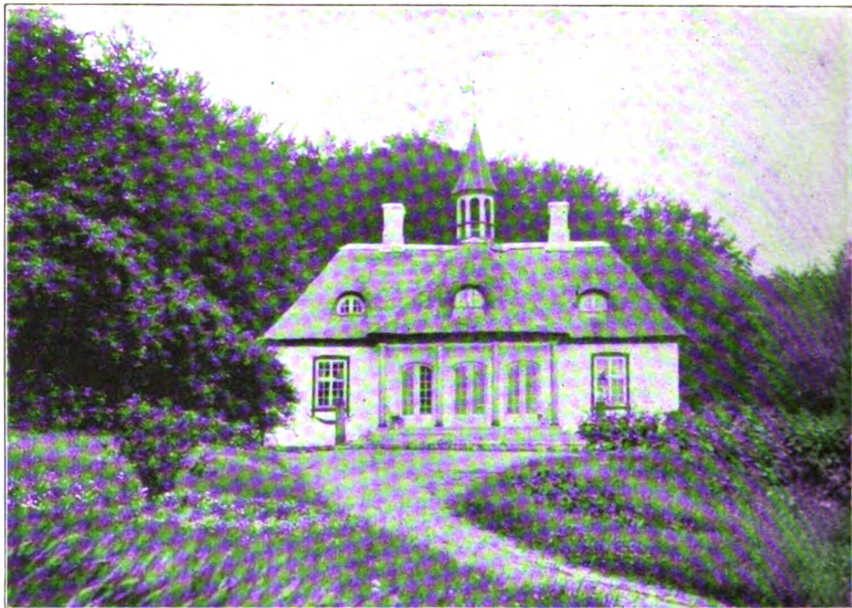

Forgemak paa Fredensborg.
Udført efter Tegning af Harsdorff.
Fotografi.

Stil er Sølvgadens Kaserne med sine stort anlagte Murflader, det stærkt svungne Tag og det skønne Portparti. J. H. E. Bernstorffs fornemme rolige Sommerslot og A. G. Moltkes hvide „Marienlyst". Maaske det skønneste Udtryk for den ny Stil er den lille røde Sandstens Havepavillon i jonisk Stil, som Jardin opførte bag A. G. Moltkes Palæ paa Amalienborg, — Forhallen en Rundbygning med kobbertækt Kuppel baaret af seks slanke joniske Søjler, — det hele beundringsværdigt passet ind i Omgivelserne.

Ret til Gyldighed kommer den ny Retning gennem Jardins Elev *C. F. Harsdorff* (1735—99). Gennem sin Lærer, gennem Studier i Rom og gennem de ny græske Billedværker bliver han i sjælden Grad fortrolig med Antikkens Aand, saaledes at han intuitivt kan løse arkitektoniske Problemer paa samme Maade, som Udgravninger senere har vist,

at man under lignende Forhold har gjort det i Antikken (paa sit Hus paa Kongens Nytorv vender han Kapitælernes Smalside udad, da de ellers vil tage for stor Plads). I langt højere Grad end sin ypperlige Lærer skyer han alle den ældre Stils „overflødige“ Prydelser som Statuer og Balustrader og søger at opnaa en skøn og monumental Virkning gennem ganske simple Midler: rene Murflader og imposante For-

Liselund paa Møen.
Opf. 1792 af Arkitekt Kirkerup.
Fotografi.

hold. Af de ikke mange Bygninger, som det faldt i hans Lod at opføre, er de betydeligste Frederik V's Kapel i Roskilde, Petersens Jomfrukloster paa Amagertorv, Peschiers Gaard ved Holmens Kanal (nu Landmandsbanken) og Agent Erichsens Palæ paa Kongens Nytorv (Handelsbanken). Et særlig fremragende Bevis for hans Genialitet er den Maade, hvorpaa han løste den vanskelige Opgave at skabe en Forbindelse mellem de to Palæer paa Amalienborg uden at dække Pladsen — gennem den græske Kolonnade, der bærer Forbindelsesgangen. Ikke blot skjuler den ikke Pladsen, men danner som bekendt en skøn Ramme om den og Frederik V's Rytterstatue; Løsningen ser — som al genial Kunst — ud til at være ganske lige til, den har i Virkeligheden haft store Vanskeligheder at overvinde, og en Gennemgang af alle Enkeltheder og af alle Muligheder er i høj Grad lærerig.

Ved Harsdorffs Elever opførtes der her i København og rundt i Landet en Mængde ypperlige borgerlige Bygninger i nyklassisk Stil, Borgerhuse, Præstegaarde og Landgaarde, holdningsfulde og ægte og med simple Midler, som i al deres Jævnhed kan staa Maal med det bedste i Tidens Bygningskunst.

Men ved Siden af denne *klassiske Retning*, som er den *herskende* gennem hele Aarhundredet, mærkes ogsaa i Bygningskunsten, allersidst

Vandfaldet i Frederiksberg Have.
Stik af S. H. Petersen. 1816.

i Aarhundredet, den *engelske*, germanske Smag med dens Uvilje mod Regelmæssighed og „Kunst“ og dens Søgen tilbage til Naturen og Idyllen. Den møder os i en Sommerbolig som Liselund: det idylliske Straatag, den lette Dekoration, der gør, at Bygningen ikke træder for stærkt frem, de lyse venlige Interiører. Tydeligst viser denne Retning sig i *Haveanlæggene* fra Aarhundredets Slutning. Haverne bliver nu ikke mere som i Barokken en Del af Bygningens Arkitektur, men et selvstændigt Stykke romantisk Natur, en Park med malerisk Afveksling af Plæner, Bakker og Trægrupper. En Overgang til den engelske Stil danner Jardins Haveanlæg ved Bernstorff og Marienlyst og hans Omdannelse af Fredensborg Slotshave: den Del af Haven, der ligger lige op til Slottet, behandles endnu som en Del af dette, anlagt strengt arkitektonisk; men uden for denne breder sig engelske Parkanlæg. 1785 og 1794 omdanner Slotsgartner M. F. Voigt Søndermarken og Frede-

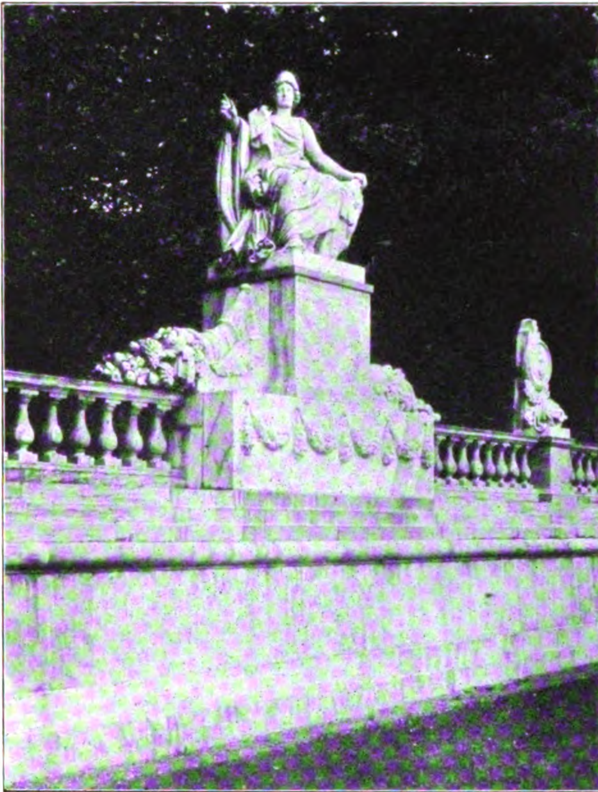
riksberg Have til de pragtfulde helt engelske Parker, der endnu staar. Et Udslag af de sidste Aartiers Smag for det „vilde“ og romantiske er Anlæggene af „norske“ og „schweiziske“ Klippepartier, Vandfald og „Hytter“, som kendes fra Søndermarken.

I *Billedhuggerkunsten* skænker *J. F. J. Saly* (1717—76) Danmark ypperlige Kunstværker, og han bliver en fremragende Lærer for Akademiets Kunstnere. Bag hans Arbejde ligger et meget grundigt Studium af Naturen, megen Viden og stor teknisk Dygtighed; men paa Grundlag af disse Naturstudier skaber han Værker af monumental Karakter i Rokokoens eller Antikkens Aand. Hans Hovedværk er den Rytterstatue af Frederik V, som Asiatisk Kompagni lod rejse paa den ny Amalienborg Slotsplads, og som blev afsløret 1770. Forud for dens Fuldendelse gik endeløse Studier af Frederiksborghestens Bygning og Gangart, af antikke og moderne franske Rytterstatuer, Vælgen og Vragen blandt mange Muligheder. Resultatet blev en af Verdens skønneste Rytterstatuer, som paa en fremragende Maade harmonerer med Omgivelserne — skønt i en anden Stil — og forøger Pladsens Skønhed. Trods samtidige franske Forbilleder og flere Rokokodrag har den meget af Antikkens simple Monumentalitet. Men i hans ikke store Produktion findes ogsaa ypperlige Portrætbuster, fornemme og tillige med dyb Karakteristik, som Busten af A. G. Moltke med det skarpe iagttagende og nervøse Ansigt.

Saly: A. G. Molkte. (Bregentved). Efter Mario Krohn: »Frankrigs og Danmarks kunstneriske Forbindelse«.

Salys Skole skabte flere dygtige, men ingen særlig fremragende Elever; hos dem spores baade Naturiagttagelsen og Paavirkningen af Klassicismen. Af dem blev *Johannes Wiedewelt* (1731—1802) i en Menneskealder Landets ledende Billedhugger og udfoldede ved Hjælp af en Stab af Medhjælpere en meget stor Virksomhed: 37 Gravmæler, bl. a. over Christian VI, Frederik V og A. G. Moltke, over 70 Mindestøtter til Lunden ved Jægerspris, talløse Relieffer og Buster. Hans Arbejder maa for en væsentlig Del ses under den ældre Tids Syns-

vinkel, som Dele af et større arkitektonisk Hele, og han har betydelige dekorative Evner; hans Arbejder i Fredensborg og Jægerspris er udmærket Haveskulptur. Hans Gravmæler som Frederik V's Sarkofag med de smukke Figurer af det sørgende Danmark og Norge og især

»Norge«.
Monument af Johs. Wiedewelt i Fredensborg Slotshave.
Fotografi.

Holbergs ædle og monumentale Sarkofag i Sorø (1779) er anselige Arbejder, hvor hans nære Ven Winckelmanns klassiske Paavirkning særlig føles.

I en klassisk Stil i Slægt med den, vi kender fra Thorvaldsens ældste Arbejder, er Hartman Beckens (1743—81) Gruppe af Syndefaldet, udført for Den kongelige Porcellænsfabrik. Af Becken er ogsaa den mærkelige beaandede Buste af Johannes Ewald, udført 1780, kort før Ewalds og Beckens Død.

Medens Tidens Plastik ellers giver Udtryk for det ideale, almenmen-

neskelige, finder vi i enkelte Arbejder Udtryk for noget individuelt og særpræget, der peger mod den følgende Tid; saaledes har Wiedewelt i sine karakterfulde Figurer af danske, norske og færøiske Almuefolk i Jægerspris givet nationale Særejendommeligheder, saaledes som de var ved at komme til Bevidsthed; og J. G. Grunds († 1790) plumpe og kunstnerisk ikke værdifulde Figurer i Nordmandsdalen giver Mennesker af Almuen med Sympati og en Virkelighedstroskab, der ellers var Tiden ukendt.

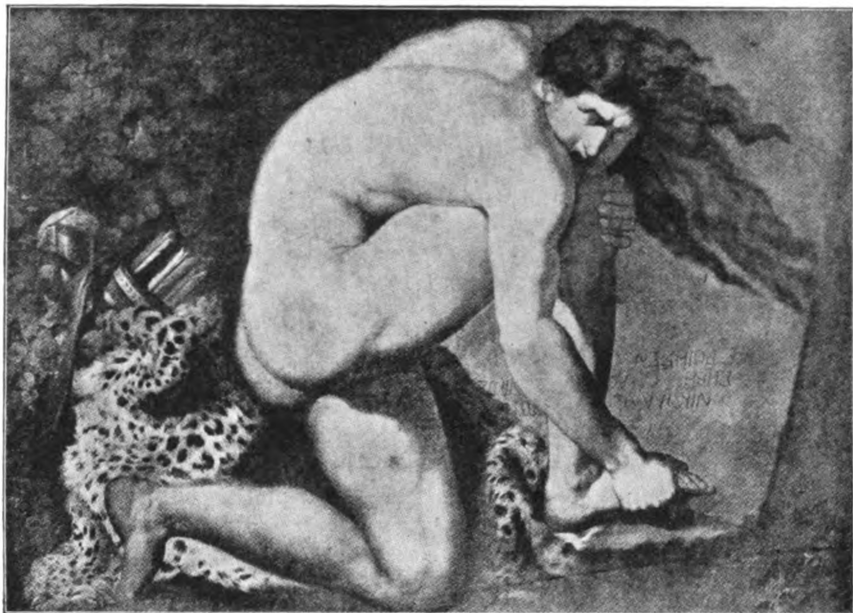
Figur fra Nordmandsdalen i Fredensborgs Slotshave. Udf. 1765 af J. G. Grund. Fotografi.

Ogsaa inden for *Malerkunsten* har Perioden frembragt meget betydelige Kunstnere. Blandt Akademiets første Elever er to saa dygtige Malere som Peder Als (1725—76), hvis smukke Portræt af Wiedewelt er præget af Klassicismen, og Vigilius Erichsen (1722—82). Erichsens Bane var mere broget end danske Maleres i Almindelighed, han var en Tid Hofmaler hos Catharina II i Rusland, efter Hjemkomsten til Danmark hos Juliane Marie; hans Portrætter er almindelige, som det sømmer sig en Hofmaler, høflige uden alt for nærgaaende og indgaaende Karakteristik, stilfulde og elegante som Billedet af Juliane Marie med dets fornemme Harmoni af Farverne i den hvide Silkekjole med de graaviolette Sløjfer mod Væggens Blaa; men han kunde ogsaa male indgaaende og ægte Billeder som det fremragende Portræt af hans indtagende og letsindige Kollega, Maleren Peter Cramer.

Det Slægtled, der følger efter disse to Kunstnere, har allerede en hel Række af helt dygtige danske Malere. Men op blandt dem rager Nic. Abildgaard og Jens Juel, der — i Modsætning til de øvrige — hver for sig bryder ny Baner og hver repræsenterer sin Side af Tidens Aand: den strenge Klassicisme og Følelsessiden.

Abildgaard (1743—1809) tilhørte en højt kultiveret Familie; hans Fader var Arkivtegneren Søren Abildgaard, Langebeks Fælle, Broderen den fremragende Veterinær. Gennem ihærdige Studier og Rejser stiftede han Bekendtskab med den store Stil i den antikke Kunst og hos Renæssancens Mestre; han følte sig ved Synet af Rafaels Kunst „som

den Stodder, der aldrig har set 10 Rdl. samlet og med et faar 10,000“. Han fik en forende Stilling ved Akademiet og i Danmarks Kunstliv, regerede overalt temmelig suveræent og arbejdede som Renæssancens store Kunstnere i mange Retninger, var Maler, Billedhugger, Arkitekt, Mobeltegner og Lærd. Betydeligst er han som Maler; han soger ikke en naturalistisk Gengivelse af Virkeligheden, som han vel studerede.

Filoktet. Maleri af Abildgaard. 1777.
(Statens Museum f. Kunst).

Men han søger at meddele sine Billeder Antikkens rene Farver og monumentale, dekorative Holdning, og af Renæssancens Mestre havde hans Farve faaet sin Glød og Fylde. Bedst er han, hvor han skildrer en *enkelt* betydelig Skikkelse, der helt er fyldt af en stor patetisk Stemning: Sokrates i Fængslet, hvor hans Dæmon drager ham forbi; Filoktet, der rystes af Lidelserne; eller de blinde Sangere Homer og Ossian, der gribes af Inspirationens Uvejr; de ejer alle noget af Tidens store moralske Patos. I sin Manddom gjorde han store festlige og dekorative Billeder til Christiansborg, der nu efter Branden 1795 kun kendes af Udkast. Billederne fra hans senere Aar med Emner bl. a. fra Oldtidens Komedie- og Romanforfattere ejer stadig den gamle monumentale Holdning bl. a. i den ypperlige Arkitekturstaffage; men de har faaet en egen lys og lykkelig Stemning, der var de alvorlige

Ungdomsbilleder fjærn — delvis maaske en Afglans af den Lykke, som hans sidste Ægteskab skænkede denne lykkelige Mand. Han har ogsaa frembragt gode og holdningsfulde Bygningsværker som Ejendommen Nytorv Nr. 5, Frihedsstøtten og Emiliekilde og gode Møbler i klassisk Smag. Kunsten var for ham *ogsaa* et Middel til at vække den Idealitet og Borgerdyd, som mange af Tidens bedste Mænd var grebne af, og som han ønskede skulde tale ud af Frihedsstøttens simple Former, Figurer og Indskrifter. Noget af den samme store Aand gennemtrænger ogsaa Slesvigeren *Carstens'* Tegninger, som fik saa stor Betydning for den følgende Tids Kunstnere, bl. a. Thorvaldsen, men de mangler helt Abildgaards store tekniske Kunnen.

Ossian. Maleri af Abildgaard.
(Statens Museum f. Kunst).

En Modsætning til Abildgaard med hans store klassiske Stil er *Jens Juel* (1745—1802), et Hjertemenneske, indtagende, elsket og beundret af Samtid og Eftertid. Han har af Naturen næsten fra sin første Fremtræden alt: Lethed i at frembringe, stor teknisk Dygtighed, Elskværdighed i sin Opfattelse af Mennesker og Landskaber, en indtagende Farvegivning. Han bliver hurtig — efter de traditionelle Rejser — Modemaler og frembringer et uhyre Antal af Portrætter. De er alle teknisk dygtigt gjort og indtagende, men det kommer efterhaanden til at skorte paa det sjælelige Indhold, som hans bedste Billeder ejer. Disse, mest vel Billederne fra Ungdomsaarene, før han blev Modemaler, ejer en Jævnhed og Indtrængen i Karakteren, som Rokokotidens repræsentative Billeder sjældent tilstræber; det er f. Eks. Tilfældet med hans Fremstil-

ling af den schweiziske Naturforsker Ch. Bonnet; han sidder efter sin Læsning fordybet i sig selv modsat Rokokotidens Menneskefremstilling, der oftest vendte sig udad til Tilskueren. Men hvor naturlige og dybt-

Jens Juel og hans Hustru. Selvportræt. 1791.
(Statens Museum f. Kunst).

gaaende hans Billeder end kan være, glemmer han aldrig, at de foruden at gengive Mennesker skal være en Del af et Rum og være af en dekorativ Virkning. Tidens Natursværmeri kommer til Orde i

hans Landskabsbilleder; de gengiver ofte — efter Tidens Aand — store og patetiske Øjeblikke i Naturens Liv som et optrækkende Tordenvejr; men med Forkærlighed fremstilles de stille, smilende Sommerlandskaber, helst sent paa Eftermiddagen, hvor den lavtstaaende Sol fylder alt med Fred. Ogsaa hans elskværdige Familiebilleder er ofte indkomponerede i et Landskab.

Et ret betydende Vendepunkt i Malerkunstens Historie er det, da

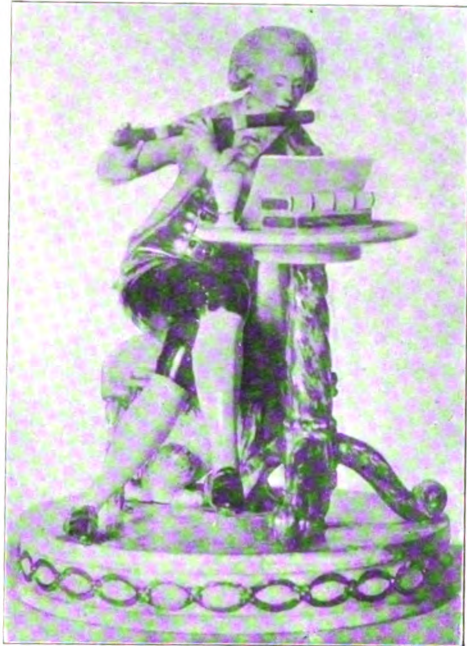
Optrækkende Tordenvejr.
Maleri af Jens Juel.
(Statens Museum f. Kunst).

Kunstakademiet fra 1769 begynder at afholde Kunstudstillinger. Tidligere har Kunstnerne siddet hjemme og for en stor Del modtaget Bestillinger efter Købernes Behov og Smag. Ved den ny Forbindelse mellem Kunstner og Publikum kan Kunstnerne mere end før frembringe efter eget Forgodtbefindende, og denne Forandring ændrer meget Vilkaarene særlig for Malerkunsten.

I denne Periode skabes ogsaa Begyndelsen til en dygtig dansk *Kunstindustri*. Det er ogsaa her fremmede, mest tyske, Haandværkere, der oplærer de danske, indtil de kan staa paa egne Ben.

For *Møbelkunsten* betød det uhyre meget, da Staten 1777 oprettede et „Møbelmagasin“ under Ledelse af en dygtig Kunstner, der skulde

levere Tegninger og Mønstermøbler, som alle Haandværkere kunde benytte. En af Harsdorffs dygtigste Elever, Arkitekten J. Lillie, ydede her et fortræffeligt Arbejde; det blev Møbler i engelsk klassisk Stil — Chippendale og Adams — og af det før lidet anvendte Mahogni, der vandt Indpas, bl. a. paa Grund af Direktøren Carsten Ankers engelske Forbindelser og Sympatier. Anker skaffede fra England godt Træ og gode Modeller, og under Lillies Ledelse fik den engelske Stil her en særlig dansk Karakter, der er noget for sig og forskellig fra Englands, enkel og borgerlig, som den passede til danske Forhold. Særlig smukke er Tidens Mahogni Kommoder og Chatoller med forgyldte Søjlefødder og Kapitæler og senere Møblerne af det lyse Bøgetræ. I det hele indtager Lillie, der 1790 bliver Hofdekoratør, en fremragende Plads i Tidens Interiørkunst; det er f. Eks. ham, der har dekoreret Liselund.

Fløjtespilleren.
Statuette fra Den kgl. Porcellænsfabrik.
178C. Fotografi.

Ogsaa den danske *Porcellænsindustri* faar efter flere Forsøg af fremmede Kunstnere en kort og glimrende Periode, da den af Apoteker F. H. Müller oprettede Porcellænsfabrik 1779 gik over til at være kongelig Porcellænsfabrik med Lokaler paa Købmagergade. Den frembringer skønne Servicer og mange brogede og yndefulde Figurer: orientalske og mytologiske, Bønder, Soldater, Piger o. s. v., enkelte, som en Fløjtespiller, er endog fremragende Arbejder.

Ligeledes frembringer Tiden gode Arbejder i *Boghaandværk*. I Bogtrykket havde man tidligere fulgt tyske Forbilleder, men fra o. 1750 begynder fransk Rokoko saa smaat at vinde Indpas; det er franske Bogtrykkere som Philibert og Tyskere som E. H. Berling og Godiche, der fører denne Retning frem. Fra Godiches Bogtrykkeri udgaar saa smukke Bøger som Pontoppidans Atlas og Langebeks Udgave af den danske Middelalders Skribenter og ikke mindst den berømte Kvartudgave af Holbergs Peder Paars fra 1772, som besorgedes af en Sam-

Niels Klim i Potu.
Kobberstik af Clemens efter Tegning af Abildgaard i Baggesens Oversættelse af Niels Klim. (1789).

ling danske Bogelskere som Luxdorph, Suhm, Hielmstierne, og som gjorde Epoke i dansk Bogkunst ved sit skønne Udstyr med Wiedewelts Tegninger, stukne af Clemens. Ogsaa i Bogbindet frembringes dygtigt Arbejde; Tidens dygtige Bogbindere som Lynar og Boppenhausen skaber her ud fra engelske Forbilleder en ejendommelig dansk Bogtype i „Spejlbindene“, jævn, munter og frisk med sin diskrete Sidedekoration, sin rige Rygforgyldning og sit brogede Snit.

7. Oplysningen hos Borgere og Bønder.

Noget af det ejendommeligste og smukkeste ved Tiden er, at der i den udvikler sig en verdslig Almendannelse, en Interesse for aandelige og sociale Spørgsmaal, ud over de egentlige Lærdes Kreds, saaledes som Holberg og Eilschov havde haft det til Maal.

Vi møder den for det første hos et stort Antal af Tidens ledende Mænd. Flere af dem er grebne af Naturvidenskabernes store Fremskridt; Mænd som A. G. Moltke, Otto Thott og Amtmand Esaias Fleischer anlægger store Privatsamlinger af Naturalier: Fugle, Insekter og Planter med egne Bygninger og Tilsyn; eller de samler Biblioteker af en Størrelse og Kostbarhed, som man ikke havde kendt før; Otto Thott har en Samling paa 138,000 Bind, Suhm over 100,000, Luxdorph

og Hielmstierne lignende om end mindre Biblioteker; Thott og Suhm med egne Biblioteksbygninger og Bibliotekarer i deres Boliger paa Kongens Nytorv og i Pustervigen; og de stottede gavmildt lærde Foretagender.

Men det særlig ny er, at denne Sans for Læsning, for at samle Bøger, for at orientere sig i aandelige og sociale Spørgsmaal har bredt sig til langt videre Kredse, nemlig til den store Borgerstand, der havde faaet Velstand og Selvfølelse i den lange og lykkelige Fredsperiode, der strakte sig lige fra 1720 og ind i det næste Aarhundrede. Tydeligst ses maaske Udbredelsen af aandelige Interesser af det store Opsving, som Boghandelen tog i denne Periode, i den Mængde af store Værker, Tidsskrifter og Piecer, som det kunde betale sig at udgive, fordi der var Købere nok til dem. En som Udgiver erfaren Mand som Rahbek fortæller i sine „Erindringer“: „Tidens særdeles Driftighed i Handel og Søfart virkede til alle Sider, den levende Interesse for Dagens politiske Anliggender frembragte en hidtil ukendt Læselyst; mellem Boghandlere, Forlæggere og Bogtrykkere var ligesom en Væddestrid om at tilfredsstille den, og man behøvede kun at komme frem med et Forslag til et Tidsskrift, Blad, Værk eller Oversættelse, kort hvad man fandt paa, og man kunde være sikker paa at finde redebonne Hænder ikke blot til at entreprenere, men endogsaa — hvad der især var Knuden — at honorere det, vel endogsaa forud“. Det var let at samle Subskribenter paa alt muligt; Boghandler Proft havde 900 Subskribenter paa Ewalds „samtlige Skrifter“ i 4 Bind, Biskop Balle skal have haft 30,000 Prænumeranter paa sin Bibellæsning. Der udgives en forbavsende Mængde af Leksika af alle Slags, Haandbøger, hele Tidsskriftsrækker, Oversættelser; Boghandlerne tør gaa i Gang med selv meget omfattende Værker af fagligt Indhold som Esaias Fleischers Naturhistorie paa 26 tykke Bind med i alt 16,000 Sider; Gyldendal udgav en Samling af Rejsebeskrivelser i 16 Bind og af Skuespil i 20 Bind. Der kunde under disse Forhold oparbejdes Forlagsforretninger, som man ikke havde kendt før, særlig den, som den aalborgensiske Student Søren Gyldendal (1742—1802) bringer i Vejret fra en ganske lille Begyndelse og 1787 indlogerer i Ejendommen i Klareboderne; hans Forlag kunde 1804 udgive et Forlagskatalog paa 104 Kvartsider, hvori der figurerer en Mængde af Tidens kendteste Forfattere som Balle, Bastholm, Langebek, Malling, Fr. Sneedorff, Tullin, Wessel.*) Om Læselysten vidner ogsaa de opdukkende *Lejebiblioteker*.

*) Bogpriserne er gennemgaaende smaa: Wessels Skrifter fra 1787 paa 41 smukt trykte Ark med Portræt og Vignetter koster kun 8 Mark, Mallings »store og gode Handlinger« 1 Rdl., de 16 Bd. Rejsebeskrivelser solgtes for 3 Sk. Arket. Forfatterhonorarerne er ikke daarlige: Charlotte Biehl,

Det mest talende Vidnesbyrd om Borgerskabets Interesse for alle aandelige og sociale Spørgsmaal er dog den Mængde af *Tidsskrifter*, der udgaves og fandt Læsere. Dagspressen spillede endnu ikke nogen stor Rolle som Kulturbringer; de to eneste københavnske Aviser „Berlingske Tidende“ og „Aftenposten“ kom kun et Par Gange om Ugen med 4 Kvartsider foruden Avertissementer; de gav kun Nyheder, ledende Artikler var endnu ukendte. Derimod udløstes Trangen til Orientering i alle mulige Spørgsmaal i en meget stor Tidsskriftlitteratur; der var Tidsskrifter af alle mulige Slags, kritiske, økonomiske, natur-videnskabelige, medicinske, teologiske; ofte fortrinlige som Rosenstand-Goiskes friske og ungdommelige „Dramatiske Journal“ med ædruelig og forstaaende Vurdering af den ny Litteratur eller Lægen J. C. Todes „Museum for Sundheds og Kundskabs Elskere“, den bidske Riegels „København Skilderi“, P. A. Heibergs „Rigsdalersedlens Hændelser“, Otto Horrebows „Jesus og Fornuften“ og Balles „Bibelen forsvarer sig selv“. Op over dem alle rager dog Tidsskriftet „Minerva“, som de to unge Forfattere Rahbek og Pram startede 1785, og som i udtømmende Undersøgelser behandlede alle Tidens Spørgsmaal, religiøse og sociale, pædagogiske og litterære; det bragte i hvert Nummer en Kronik over Tidens Historie og holdt ogsaa Læserne à jour med Opfindelser som den ny Pumpe i Dokken. Rahbek havde som Redaktør fremragende Egenskaber; han tilhørte med Liv og Sjæl det ny i Tiden, Oplysningen, og gik ved mange Lejligheder modigt i Brechen for den, og ved sin selskabelige og venlige Natur havde han Forbindelser i alle Lejre, selv om det kunde falde ham svært at undgaa Brud med bidske og stejle Enspændernaturer som P. A. Heiberg. Han samlede da ogsaa om sit Tidsskrift næsten alle Tidens bety-

Rahbek i Trediveaarsalderen.
Efter H. Kyrre: »Knud Lyne Rahbek«.

der klagede over, at hun intet fik for sine Skrifter, fik for sin 4 Binds Oversættelse af Don Quijote (1776) 600 Rdl, Fr. Hansen for Overs. af Rafts tyske Naturhistorie for Børn paa 691 S. 400 Rdl. En upraktisk Mand som Ewald blev derimod af en driftig Boghandler som Proft presset ned til 5 Rdl. Arket for sine samtlige Skrifter, der dog havde 900 Subskribenter.

delige Mænd: Chefen for Undervisningsvæsenet Hertug Frederik Christian af Augustenborg, Veterinæren P. C. Abildgaard, R. Nyerup, P. A. Heiberg, Baggesen. Minervahefterne imødesaas med Spænding; de har haft en stor Betydning ved at vække Interessen for alle mulige Spørgsmaal i Tiden, og de er den Dag i Dag et uvurderligt historisk Dokument for den, der vil lære Tidens aandelige Rørelser at kende.

Et Symptom paa Borgerskabets almene Interesser er ogsaa de mange *Klubber* og Selskaber, hvor man mødtes, i private Hjem eller i Stuer i de Kafeer og Restaurationer, der kom frem i 70'erne og afløste de gamle Vinstuer. Det rent selskabelige spillede her en ikke ringe Rolle; man samledes om en Punchebolle og sang Viser, der spilledes Komedie, og især i 90'erne gaves der næsten i dem alle ugentlige Koncerter, ofte ypperlige. Senere Tider har lidt spottende opholdt sig over denne Side af Samværet som den eneste; selv den betegner et ikke ringe Fremskridt fra tidligere Tiders Samvær ved Spisegilder og paa Vinstuer. Og noget hidtil ukendt var det, at Medlemmerne i flere af Klubberne, f. Eks. Dreyers Klub, kunde samles om fælles aandelige Interesser, holdt Blade og Bøger og diskuterede Dagens Spørgsmaal, selv de farlige politiske; Dreyers Klub var af den Grund i 90'erne ilde set af Autoriteterne som et Arnested for radikale Ideer. Klubber som „Litteraturselskabet“ og „Norske Selskab“ udgav litterære Arbejder af Medlemmerne, Wessels to bekendte alvorlige Digte til „Søvnen“ og til „Nøjsomheden“ tryktes f. Eks. i „Norske Selskab“s Samlinger. Andre Selskaber, der er Vidnesbyrd om Borgernes vide Interesse, er „Naturhistorieselskabet“, der 1790 stiftedes paa Foranledning af P. C. Abildgaard; der holdtes her ypperlige Forelæsninger, der grundedes et anseligt Bibliotek og udgaves et Tidsskrift; det bidrog meget til at fremme Interessen for Naturvidenskaberne og samlede trods det høje Kontingent (10 Rdl. aarlig) flere Hundrede Medlemmer. Andre Selskaber havde til Formaal at hjælpe til at fremme borgerlige Dyder som i Oldtidens Republikker: Nøjsomhed, Dygtighed og Fædrelandskærlighed; det var Tilfældet med „Selskabet for Borgerdyden“ (1785) og „Selskabet for Efterslægten“ (1786); man aflagde i Borgerdydsselskabet Løfte om kun at spise 3 Retter til Selskaber, kun at bruge danske Klæder og ikke at gaa med 2 Ure; særlig det sidste var Medlemmerne ikke uvillige til; men ved Siden af saadanne smaa Snurrigheder gav Medlemmernes Borgersind sig Udslag i et stort Arbejde for at udbrede nyttige Kundskaber blandt den store Befolkning. Begge stiftede de Skoler, baarne af Tidens ny Tanker, hvor der lagdes Vægt paa Legemets Uddannelse, paa at lære Børnene de „reale“ Fag, som de kunde have Brug for i Livet, paa at gøre Undervisningen tiltalende, men først og fremmest paa at „danne Børnenes moralske Karakter og at vænne dem til at arbejde med Lyst og

Stadighed". Begge Skolerne fik ogsaa straks Betydning i den danske Skoles Udvikling og dannede mange gode og dygtige Borgere, Øhlenschläger var som bekendt en af Efterslægtsskolens første Elever. I disse Klubber og Selskaber samledes Tidens bedre Mænd til Drøftelse og Virken; i Dreyers Klub f. Eks. Ewald, Abrahamsen, Malling, Tyge Rothe, Rosing, Tode, Bastholm, Storm og Ewalds Ven Pastor Schonheyder. Men det var ikke blot i Kobenhavn, at dette rige Liv rørte sig i det velstaaende Borgerskab; det samme var under lignende Former Tilfældet i de store Provinsbyer, f. Eks. Odense, hvor Bogtrykker C. H. Iversen, Søn af Holbergs Omgangsven J. E. Iversen, udgav Aviser og Tidsskrifter, stiftede Klubber og Selskaber.

Slutningen af det 18. Aarhundrede var i mange Henseender ikke blot en lykkelig Tid for Borgerne, men ogsaa en Tid med rige aandelige Interesser.

Derimod var det aandelige Standpunkt endnu ret lavt for *Bondestandens* Vedkommende og ogsaa hos Byernes Underklasse. De naaede først rigtig frem gennem de religiose, politiske og sociale Bevægelser i den sidste Halvdel af det næste Aarhundrede. Livsvilkaarene og dermed Oplysning og aandelig Synskreds var her ofte ringe.

Baade i Byernes Borgerskoler og i Landsbyskolerne indskrænkede Undervisningen sig for de fleste Borns Vedkommende til Kristendomskundskab og Læsning; saare mange bragte det end ikke til at kunne læse, særlig ikke Skrift. Skrivning og Regning lærtes almindelig kun af de faa, der onskede det; i Vium Skole lærte af 39 Born kun 6 at skrive, 3 at regne; af 13 Landsbyskoler i Provst Heibergs Provsti i Voldborg Herred var der kun 2, hvor der undervistes i Skrivning og Regning, og da Isterod By udskiftedes 1776, var der af 11 Bonder kun een, der kunde skrive sit Navn. Og mange af Indlæggene i Tidens Diskussioner og af Indberetningerne til Regeringen i Anledning af Planer om Skolereformer maler Bondernes Uvidenhed, Overtro, Raahed og Drikfældighed med morke Farver. Man maa dog ikke mene, at det stod lige galt til i alle Dele af Landet; mange af Tidens Forfattere har næppe heller forstaaet at faa Almuen ret i Tale og at vinde ind til de Former for Kultur, der fandtes hos den. Der var Dele af Landet som paa Samso, hvor alle Bornene lærte at skrive og regne. Og mange af Tidens Forfattere tager for deres Egns Vedkommende til Orde mod de skarpe og almindelige Domme om Bondernes Vankundighed og Immoralitet, ikke sjældent de, der vidste bedst Besked, f. Eks. Biskop Balle; der er, hævder han, mange ypperlige Skoler, og han har i mange Sogne stor Glæde af at hore, hvor oplyste baade Born og Voksne er; men naar han har faaet Øret op for det, „kommer det af, at jeg tænker og taler efter Almuens Fatteevne, ganske stemt i Folkets Tone og

Aand". Paa Steder, hvor Børnene undervistes hjemme, var de almindelig vel oplærte; der var ogsaa de Steder, hvor Bønderne foruden religiøse Skrifter ejede Hvitfeldts Kronike, Mallings „store og gode Handlinger", „Robinson Crusoe" og Holbergs Komedier, og Præsten P. L. Hersleb i Brønshøj fortæller om Bøndernes Kærlighed til Bøger og Lyst til at disputere om bibelske og historiske Emner.

Men selv om Oplysningen ikke alle Steder var helt ringe, og selv om Bønderne ofte havde deres Form for Velopdragenhed og Kultur, stod de dog socialt og kulturelt tilbage. Det erkendte man ogsaa i de oplyste Kredse i Datiden, og de har gjort et stort og grundlæggende Arbejde for at føre Bønderne og Smaaborgerne frem i Linje med Landets øvrige Indbyggere. Først og fremmest skabte Tidens ledende Mænd ved Bondereformerne de økonomisk bedre Vilkaar, som var det nødvendige Grundlag for aandelige Interesser, og uden hvilke hverken Love eller Forordninger havde kunnet hjælpe. Men det er ogsaa dem, der har lagt Grunden til vor Tids gode Almueoplysning. Allerede i 70'erne er Forfatterne paa det rene med, at Bonden maa lære mere, hvis Friheden skal nytte; og alle Muligheder for bedre Oplysning drøftes; man er inde paa, at Staten maa ordne og føre Tilsyn med Skolevæsenet, selv om det bliver dyrt; man vil have Borger- og Landsbyskolerne indrettet efter Tidens ny Ideer; der skal oprettes Arbejds- og Gymnastikskoler; Skolestuerne skal være lyse og forsynes med Billeder, der skal laves praktiske og korte Lærebøger. Mange, f. Eks. Martfeldt og J. R. Schumacher, er ogsaa inde paa Tanken om 3—5 aarige Landbrugsskoler med Mønsterbrug for de unge i Alderen fra 16—20 Aar. Men først og fremmest maa der sørges for ordentlig uddannede Lærere, i Stedet for de mange uduelige: forhutlede Studenter, Skrivere, Underofficerer og Matroser.

I *Praksis* var det ligesom ved Landboreformerne private, der først prøvede at fremme Oplysningen blandt Bønderne, før Regeringen for Alvor tog fat. Mange af de oplyste Præster har her udført et stort Arbejde; Niels Blicher, der ogsaa vakcinerede flere Tusinde Børn, udgav saaledes Tabeller til at klæbe op med Hovedpunkter af Morallæren, af Dyrlægekunst, Landøkonomi og Retsregler. Og flere af Tidens humane Godsejere opførte Mønsterskoler og endog Seminarier paa deres Godser, tilsaa selv Undervisningen og afholdt Prøver, saaledes Brødrene Reventlow, Grev Schimmelmann til Lindenborg, Baron Juel paa Taasinge, J. G. Moltke til Bregentved o. a.

Ogsaa de skiftende Regeringer havde Interesse for Fremme af Bøndernes Oplysning, om de end var bange for, at Kundskaber skulde gøre dem kede af deres besværlige Arbejde. Guldberg havde ved sit Fald 1784 en ny og god Undervisningsplan færdig. 1789 nedsattes da under

Hertugen af Augustenborgs Forsæde en „stor Skolekommission" til Ordningen af Skolevæsenet. Som det først fornødne drog den Omsorg for at skaffe dygtige Lærere; 1791 aabnedes det første danske Seminarium paa Blaagaarden, og i de følgende Aar skabte oplyste Præster, ofte med stor Opofrelse, det ene private Seminarium efter det andet, saaledes at der 1816 var 11. Resultatet af Kommissionens Arbejde blev Skoleloven af 1814. Ved den erkendte Staten, at Skolen var en Samfundsinstitution og skaffede Penge til den; og ved den lagdes Grunden til den ypperlige Almueundervisning i det følgende Aarhundrede. Ogsaa her gjorde det 18. Aarhundrede sin Pligt for Samtiden og for Efterslægten.

Litteratur.

N. M. Petersen: Den Danske Litteraturs Historie. V, 1—2 (Oplysningstiden) (1870—71). — *P. Hansen: Dansk Litteraturhistorie* II, (1886). — *F. Rønning: Rationalismens Historie i sidste Halvdel af 18. Aarh.* I—IV (1886—99). — *Vilhelm Andersen: Tider og Typer* I, 2 (1909). — *Mich. Neijendam: Christian Bastholm. Studier over Oplysningstiden, dens Teologi og Kirke* (1922). — *L. Koch: Oplysningstiden i den danske Kirke* (1914). — *Poul V. Rubow: Saga og Pastiche* (1923). — *Sm.: Litterære Studier* (1928) S. 102 og 209.

C. Paludan Müller: Dansk Historiographi i det XVIII Aarhundrede. (Hist. Tidsskr. 5 R. IV). — *A. D. Jørgensen: Georg Zoëga* (1881). — *Chr. Bruun: Peter Frederik Suhm* (1898). — *Bisgaard: Den danske Nationaløkonomi i det 18de Aarhundrede* (1902).

C. A. Gosch: Udsigt over Danmarks zoologiske Litteratur I (1870). — *C. F. Christensen: Den danske Botaniks Historie* II, 1 (1924). — *Den kgl. Veterinær- og Landbrugsskole 1858—1908* (1908). — *Niels Nielsen: Matematiken i Danmark. Bidrag til en bibliografisk historisk Oversigt* (1919).

Joh. Plesner: Charlotte Dorothea Biehl. (Edda 1927, S. 427). — *A. D. Jørgensen: Johannes Ewald* (1888). — *Johs. Ewalds Levnet og Meninger.* Udg. af *L. Bobé* (1911). — *Georg Nygaard: Ewaldportrætter* (1919). — *Levnedsbeskrivelser af J. H. Wessel i Udgaverne af hans Skrifter, af I Levin 1878* (S. 1—140) og *Francis Bull* (1918, 1—45). — *H. Schwanenflügel: P. A. Heiberg* (1891). — *Joh. Louise Heiberg: P. A. Heiberg og Thomasine Gyllembourg* (1882). — *K. L. Rahbek: Erindringer af mit Liv* (1823—29). — *H. Kyrre: K. L. Rahbek, Kamma Rahbek og Livet paa Bakkehuset* (1914). — *Aug. Baggesen: Jens Baggesens Biografi* (1843—56). — *Jul. Clausen: Baggesen* (1895). — *„Gemt og Glemt."* Udg. af *L. Bobé* og *Carl Dumreicher II* (1916). (Breve fra Rahbek og Baggesen). — *J. Baggesens Labyrinthen.* Udg. af *L. Bobé* (1909).

Th. Overskou: Den danske Skueplads II—IV (1856 ff.). — *P. Hansen: Den danske Skueplads* I (u. A.). — *Karl Mantzius: Skuespilkunstens Historie V* (1907). — *H. Panum* og *W. Behrend: Illustreret Musikhi-*

storie I—II (1897 og 1905). — *V. C. Ravn: Koncerter og musikalske Selskaber i Danmark* (1886).

Karl Madsen: Kunstens Historie i Danmark (1901—07). — *Th. Oppermann: Kunsten i Danmark under Frederik V og Christian VII (1916).* — *M. Krohn: Frankrigs og Danmarks kunstneriske Forbindelse i d. 18de Aarh.* (1922). — *Vilh. Lorenzen: Landgaarde og Lyststeder i Barok, Rococco og Empire* II (1920). *Sm.: Københavnske Palæer* I (1922). — Om *Harsdorff* se Artikler i „*Arkitekten*" 1888—99, 1917, 1918. — *J. Meier: Efterretninger om Billedhuggeren Johannes Wiedewelt og om Kunstakademiet paa hans Tid* (1877). — *Hjalmar Friis: Rytterstatuen paa Amalienborg* (1921). — *Jul. Lange: N. A. Abildgaard — Abildgaard som Kunstner — Hundredaars Jubilæet for Frihedsstotten* („Udvalgte Skdifter" I 1900). — *Leo Swane: Abildgaard* (1926). — *Svend Dahl: Bogens Historie* (1927).

Camillus Nyrop: Den danske Boghandels Historie I (1870). — *J. Larsen: Bidrag til den danske Folkeskoleundervisning og den danske Folkeskoles Historie 1536—1784.* (1916). — *Sm.: Bidrag til den danske Folkeskoles Historie 1784—1818 (1893).*

III.

ENEVÆLDENS AFSLUTNING
1814—1848

AF

HANS JENSEN

FØRSTE AFSNIT.

DE TRANGE TIDER (1814—1830).

1. Landetab og Fremtidsopgaver.

Den danske Konge deltog sammen med sin Udenrigsminister, Niels Rosenkrantz, i den store *Kongres i Wien*, hvor Fyrster og Statsmænd fra hele Europa samledes efter Napoleons Fald for at fastlægge de ny Grænser og ordne de politiske Forhold mellem Landene.

Fra September 1814 til Maj 1815 opholdt Frederik VI sig i den østrigske Hovedstad. Skønt han havde været Napoleons sidste Forbundsfælle, blev der af Kongressens øvrige Deltagere set med venlige og lidt medlidende Øjne paa den lille, stilfærdige nordiske Konge med Ørnenæsen og det hvide Haar. Han var jo blevet haardt ramt af Skæbnen, og midt i disse Omgivelser, hvor den politiske Intrigekunst blomstrede, og den løsslupne Trang til Livsnydelse sad til Højbords, fik hans hele Personlighed et særligt Præg af sober Vandel og pligtopfyldende Hæderlighed, der maatte virke sympatisk. Helt holdt Kong Frederik sig dog ikke borte fra private Fornøjelser; fra dette Ophold stammer bl. a. hans Bekendtskab med en vis Wienerdame, der fra nu af til sin Død henimod det 19. Aarhundredes Slutning nød en kongelig dansk Understøttelse. Men sin Vilje og Tanke samlede han om et trofast Arbejde for sit Lands Interesser. Taalmodig og sagtmodig gik han mange Skridt for at faa de mægtige i Tale; han „ringede paa alle Klokkestrenge“, som det udtrykkes i et Brev fra en af hans Ledsagere, Prins *Wilhelm af Holsten-Beck*, senere Hertug af Glücksborg (Christian IX's Fader), og *noget* kom der ud af hans vedholdende om end maaske ikke særlig behændige Iver.

Det lykkedes for det første i November 1814 at faa sluttet *Fred med Rusland*, hvorved Kongen drog et dybt Lettelsens Suk, idet han først nu følte sig sikret mod den Fare, at Holsten skulde gaa samme Vej som Norge. Lige til dette Tidspunkt havde Holsten været besat af

russiske Tropper, som nu skulde rømme Landet, hvad der skete lidt langsomt, men dog i Løbet af Vinteren.

I Wien blev det fremdeles afgjort, paa hvilken Maade Danmark

Frederik VI.
Maleri af Gröger. 1809. (Frederiksborg).

skulde have en vis *Erstatning for Norge.* Kongressen var præget af en almindelig Vilje til at yde de skadelidte Fyrster mest mulig Oprejsning, og ogsaa til den danske Konge skulde der tages Hensyn; men Afgørelsen faldt for hans Vedkommende først efter hans egen Afrejse fra Byen. „De har vundet alles Hjerter,“ forsikrede den russiske Kej-

ser ham ved Afskeden. „Men ikke en eneste Sjæl,“ svarede Frederik VI med bittert Vid.

Ifølge Kielerfreden skulde Danmarks Erstatning bestaa i at faa overdraget den sidste Levning af de svenske Erobringer i Tyskland under Trediveaarskrigen: *Forpommern* med *Rügen*. Det viste sig imidlertid, at Preussen, der i Forvejen havde Bagpommern, nu bestemt ønskede at besidde hele Pommern, et Ønske, som det ikke var muligt for Danmark at sætte sig imod. Efter lange Forhandlinger tilvejebragtes derfor *et dansk-preussisk Mageskifte* — afsluttet i Wien den 4. Juni 1815 —, hvorved Danmark afstod sit Krav paa Svensk-Pommern til Preussen mod til Gengæld foruden en større Sum Penge at faa overladt det lille, mellem Holsten og Mecklenburg beliggende Hertugdømme *Lauenburg*. Kun faa Dage i Forvejen var dette Land blevet afstaaet til Preussen af Kongeriget Hannover; det gik saaledes fra Haand til Haand, og det faldt ingen ind at spørge Indbyggerne om *deres* Ønske, et grelt Eksempel paa Wienerkongressens Flytten om med Lande som med Brikkerne paa et Skakbræt.

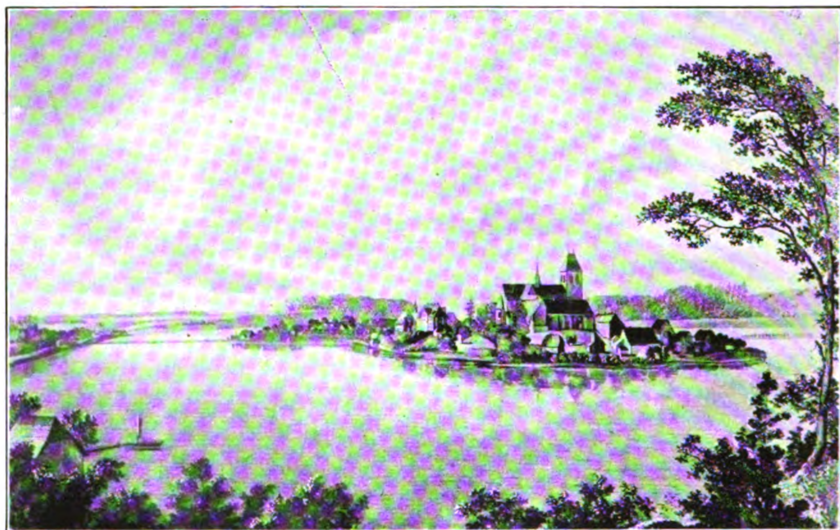
For Lauenburgs saavel som for Holstens Vedkommende maatte Frederik VI tiltræde det i 1815 dannede tyske Forbund, hvorved den ny statsretlige Ordning (se S. 215 f), der var truffet i 1806 med Hensyn til Holsten, bortfaldt.

Den 27. Juli 1816 overdroges Lauenburg formelt til den danske Konge, som gennem Holsteneren *Cai Reventlow* modtog Befolkningens Troskabsed, afgivet sandsynligvis hverken med Glæde eller med Sorg, men snarest med Ligegyldighed. Kongen lovede at opretholde Landets gamle Styreform, og Løftet blev holdt. Lauenburg fik sin øverste Styrelse paa de forskellige Omraader henlagt til København, hvor det slesvig-holstenske Kancelli udvidedes til at blive det slesvig-holsten-lauenburgske Kancelli, men samtidig bevaredes alle de for Lauenburg ejendommelige Institutioner, derimellem en raadgivende Landdag, bestaaende af de adelige Godsejere og Byernes Borgmestre. Landet kom i Virkeligheden ikke til at smelte synderligt sammen med det øvrige Rige, end ikke med Holsten. Fra Nutidens Standpunkt synes det en lidt tvivlsom Vinding, at nu atter et Stykke rent tysk Land var lagt ind under den danske Konge, men det var naturligt for Datiden at anlægge et andet Syn paa Sagen. Det nationale havde endnu langt fra faaet den Betydning, det senere skulde faa, og man havde hidtil været vant til at se Danske og Tyske uanset Sprogforskellen leve fredeligt med hinanden inden for Rammerne af det samme Monarki.

Lauenburg var et Land af nøjagtig samme Størrelse som Laaland og med kun 32,000 Indbyggere, som altsaa udgjorde det Antal „Sjæle“,

der til sidst var blevet vundet af Frederik VI paa Wienerkongressen. Det maatte staa klart for enhver, at dette lille bitte Hertugdømme var en højst ufuldkommen „Erstatning“ for hele det gamle Kongerige Norge. Der var kun blevet bødet overordentlig lidt paa det store Tab, Monarkiet havde lidt, ikke blot i Landomraade, men i høj Grad ogsaa i Befolkningstal.

Der var endnu i den følgende Tid visse Forhold at afvikle med Hen-

Ratzeburg i Lauenburg.
Sortekunstblad fra c. 1820.

syn til *Norge*, først og fremmest Spørgsmaalet om den fælles Statsgæld, der voldte betydelig Vanskelighed og medførte langvarige diplomatiske Forhandlinger, og som først 1823 var helt bragt ud af Verden. Løsningen blev, at Norge udbetalte eller overtog som sin Part af Gælden i alt 14—15 Millioner Kroner i Nutidspenge, et Beløb, svarende til en Tredjedel af det, som Danmark paa egen Haand havde udredt i Forrentning i de første seks—otte Aar efter Kielerfreden. Da Norge i Indbyggertal udgjorde omtrent en Tredjedel af den tidligere dansk-norske Stat, kan man altsaa sige, at hele Statsgældens Kapital blev lagt over paa Danmark, medens Norge kun forpligtede sig til bagud at betale sin naturlige Brøkdel af Renterne for nogle faa Aar efter Rigernes Adskillelse. Norge slap i Virkeligheden yderst billigt ved denne Ordning, som af Nordmænd er blevet betragtet og betegnet som en stor Uret, en hensynsløs Plyndring af et fattigt Land. Omtrent samtidig gennemførtes en Deling af de fælles Statsarkiver, og heller ikke

den Maade, hvorpaa dette Spørgsmaal blev løst, har man senere fra norsk Side været tilfreds med.

Det var, bortset fra Opgørelsen med Norge, ikke i særlig Grad *Udenrigspolitik*, der i Perioden efter Wienerkongressen kom til at beskæftige de danske Statsmænd og interessere den danske Offentlighed. Da Napoleon i Marts 1815 fra Elba vendte tilbage til Frankrig for at gaa ind til de „hundrede Dage"s Kejserdømme og Kampe, som endnu forestod ham inden hans endelige Nederlag, maatte Danmark gaa med i det almindelige europæiske Forbund imod ham. Ingen dansk Hær kom dog til at deltage i Krigsbegivenhederne; derimod var danske Tropper med til at holde det besejrede Frankrig besat i Aarene 1816—1818 (herfra Emnet til J. L. Heibergs Vaudeville „De Danske i Paris" 1832). Selvfølgelig blev ogsaa Frederik VI Medlem af „Den hellige Alliance", det store Fyrsteforbund, der dannedes efter Napoleonskrigene, ligesom Folkenes Forbund — om end i en anden Aand — stiftedes efter Verdenskrigen. Men alt dette var meget langt fra at betyde, at Danmark havde en Plads med Indflydelse i europæisk Politik. Tiden var kommet for Danmark til for Alvor at føle sig som et lille Land, hvilket ikke saa meget skyldtes Norges Tab som den Omstændighed, at det efter Wienerkongressen meget mere end før var blevet Stormagterne, der havde det afgørende Ord i Europa og Overvægten mellem Staterne.

Som Rigets Stilling ved dette Tidspunkt var, kunde man vanskeligt tænke sig, at der paa det udenrigspolitiske Omraade skulde ligge nogen større Fremtidsopgave for det danske Folk, men den offentlige Mening i Datidens Danmark havde heller ikke svært ved at forlige sig hermed. Den var helt igennem indstillet paa, at Fremtidens Opgaver for Folket laa *indadtil* og ikke *udadtil*.

Med Hensyn til det danske Folks Vurdering af sig selv, sine egne Muligheder og sine egne Kræfter synes der i Virkeligheden at ligge et større Vendepunkt ved 1814 end ved 1864. Allerede fra 1814 finder man den Opfattelse rodfæstet i toneangivende Kredse, at Danmark intet som helst formaar ved Magtudfoldelse og derfor til enhver Tid maa indrette sig paa en yderst beskeden Fod over for andre Nationer, mens det til Gengæld skal kunne sætte en saa meget mere samlet Styrke ind paa Fredens Arbejde og hele den almindelige *Kulturudvikling*. Det var en Opfattelse, som havde Forbindelse med den almindelige Rationalisme, der trods den litterære Romantik holdt sig som fremherskende Aandsretning og Aandsform i Danmark et godt Stykke op i det 19. Aarhundrede, og hvori der ikke var Jordbund for militære Fantasier og Tanker om Hævn for det lidte Nederlag, men saa meget mere for et levende Haab om Genrejsning og ny Fremgang ved Hjælp af Folkets Arbejde. Ovre i Sverige havde Digteren *Esajas Tegnér* paa Vers for-

kyndt Tanken om „at generobre Finland inden for Sveriges Grænser“. En lignende Tanke gjorde sig med Henblik paa Norge gældende i Danmark, og den fandt Udtryk, om ikke paa Vers, saa særdeles grundigt og udførligt paa Prosa.

1815 udkom der i København et Skrift, der bar Titlen: „Tanker ved Tabet af Norge“, og hvis Forfatter betegnede sig som „Student Fr. Cortsen“, men i Virkeligheden var en højtstaaende Embedsmand i Toldkollegiet ved Navn *Fr. Stoud*, der efter sit Embede maa antages at have været sikker paa Regeringens Bifald, naar han anstillede følgende Betragtninger: Tabet af Norge er uopretteligt, fordi en Generobring er aldeles udelukket, men Betydningen af dette Tab maa ikke overvurderes. En herlig Juvel er faldet ud af den danske Konges Krone, men saa gælder det blot om at faa de andre, der er blevet tilbage, til at straale med en desto større Glans og at faa dem til at fylde den Plads, der er kommet til at staa tom. Danmark og Holsten udgør et velsignet og frugtbart Rige, og i dette Rige er Landbruget det store, naturlige Hovederhverv, der først og sidst maa plejes, og som maa bringes til at gøre de til Tiden svarende Fremskridt. Man maa anskaffe den engelske Plov, saafremt den danske ikke viser sig at være lige saa god. I den danske Jord vil den danske Kapital finde bedst Anvendelse og give rigeligst Rente, og saa, — tilføjes der —, bliver der næppe mange danske Kapitaler og Hænder til overs til Fabriksvæsen; hvad Danmarks Handel angaar, bør den gaa over Østersøen til de nærliggende Lande, ikke over de store Have til fremmede Verdensdele. At Skriftets Forfatter, der har oplevet den glimrende Handelsperiode, ikke et Øjeblik drømmer om, at Danmark ogsaa i Fremtiden skal hente sig Rigdomme hjem fra Indien og Kina, er et talende Vidnesbyrd om det Skel, Krigen med England har sat i dansk Tankegang. Trods det nøgterne i Opfattelsen af Danmarks Muligheder løftes dog Kollegieembedsmanden Stoud op i en lyrisk Stemning ved sin ledende nationaløkonomiske Tanke, den store *Tro til Landbruget* som det Erhverv, hvorpaa hele Landets Fremtid med Tryghed kan bygges. Paa dette afgørende Punkt giver han Udtryk for, hvad der i Almindelighed blev tænkt og talt om Danmarks økonomiske Forhold i Tiden ved 1814.

I Sorø virkede paa denne Tid Landets dygtigste Amtmand, *Poul Christian Stemann*. I en Indberetnng til Regeringen skriver han 1815 om sit Syn paa Erhvervsforhold og Erhvervspolitik:

„Det er en, og maaske ikke i sin fulde Styrke, noksom almindelig erkendt Sandhed, at i Danmarks nærværende Forfatning og Stilling Agerdyrkningen, hvorunder dog ogsaa Heste- og Kvægavl er indbefattet, er dets vigtigste Hjælpekilde og den eneste, paa hvilken under alle Omstændigheder med Tryghed kan regnes. Alle andre Erhvervsgrene

bør altsaa underordnes denne og ikkun forsaavidt opmuntres og understøttes, som de enten tjener til at fremme eller i det mindste hverken umiddelbart eller middelbart betager eller svækker Midlerne til Agerdyrkningen, hvorunder dog ogsaa Heste- og Kvægavl er indbefattet, og denne Sætning finder i Særdeleshed Anvendelse paa Handel og Fabriker.“

Det ses, hvor nær Stemann i sit Syn staar Stoud. Denne Amtmand og denne Kollegiemand mødtes ikke blot i Begejstring for Landbruget, men ogsaa i dyb Mistillid til al økonomisk Virksomhed, der kunstigt opretholdes af Statsmagten uden at have de fornødne Betingelser i Landets Natur. Vi finder med andre Ord hos disse to Embedsmænd under Enevælden en baade agrarisk og *liberalistisk Opfattelse* af Samfundsøkonomien, og det er lignende Tanker, der overhovedet bliver de mest fremtrædende paa Frederik VI's Tid i disse Spørgsmaal.

De herskende nationaløkonomiske Anskuelser i Danmark havde endnu ved Slutningen af det 18. Aarh. rummet ret stærke Mindelser fra *Merkantilismen*, en ikke saa lille Rest af Tro paa Statstvang og Statsstøtte. Ved Begyndelsen af det 19. Aarhundrede er den almindelige Stemning drejet i Retning af en mere ubetinget Tvivl om det hensigtsmæssige i Statsreguleringen af det økonomiske Liv. Det er, hvad Tidens store Jurist *Anders Sandøe Ørsted* kalder „de lyse statsøkonomiske Grundsætninger“ hos Englænderen *Adam Smith* og hans Tilhængere, der nu synes helt at have vundet Magten over danske Sind. Længe før nogen politisk Liberalisme kan gøre sig gældende, triumferer den økonomiske Frihedslære, og den maatte i Danmark føre til Forherligelse af Landbruget som det Erhverv, der her bedst kunde trives uden kunstig Beskyttelse. Den daværende Professor i Landbrug ved Universitetet, *Gregers Begtrup*, hørte da ogsaa til dem, der med stærkest Tro forkyndte den fri Økonomis Evangelium, medens paa den anden Side *Oluf Christian Olufsen*, der som Professor i Statsøkonomi fra 1815 havde denne Forkyndelse til Hovedformaal, tillige var en Mand med stor Indsigt i Landbrug.

Utvivlsomt kunde de Grundsætnnger med Rette kaldes „lyse“, som styrkede Troen paa, at Danmark alene ved sine Landmænds Flid og Dygtighed, den samvittighedsfulde Udnyttelse af Landets Jord, skulde være i Stand til at overvinde Norges Tab og alle Krigens Ulykker. I denne Tanke laa der for hint Slægtled af danske Mænd en stor Trøst over Landetabet, og de fik gennem den et levende Haab til Fremtiden. Der gjorde sig her noget gældende, som man kunde fristes til at kalde „Aanden fra 1814“.

2. Forvaltning og Forsvarsvæsen.

Den ovenfor omtalte „Liberalisme“ udstrakte sig, som antydet, slet ikke til det rent politiske Omraade. Ved Indgangen til den ny Tid efter 1814 var der endnu ingen, der rejste Krav om at faa indført fri Forfatning i Danmark. Tilsyneladende raadede der i Befolkningen en almindelig og fuldstændig Tilfredshed med Enevælden som Regeringsform.

Efter Krigens Afslutning gled Styrelsen atter over i mere regelmæssige Former. „Kabinetsstyret“ forsvandt, idet en kongelig Skrivelse af 29. April 1814 paa ny satte *Statsraadet* i Virksomhed, og i de følgende Aar traadte Frederik VI mere tilbage i Regeringen end nogen Sinde siden A. P. Bernstorffs Død i 1797. Det blev efter Wienerkongressen Ministrene og Kollegierne, der kom til at bestemme Regeringens Stilling over for de fleste almindelige Samfundsspørgsmaal.

Der er vistnok Grund til ikke at overvurdere Betydningen af selve Statsraadsforhandlingerne i Frederik VI's Tid. Statsraadet var det øverste, men næppe det vigtigste Led i Embedsmaskineriet. Det var i Reglen ikke saa let for dets Medlemmer at gøre en Mening gældende over for de Sager, som de ikke selv havde været med til at undersøge og forberede i Kollegierne. En „Statsminister“ (som ethvert Statsraadsmedlem kaldtes) fik mere Magt og Betydning ved andre Forhold end just ved sit Sæde i Statsraadet. Dels var han nu engang den særlig udpegede Tillidsmand for Kongen, dels, og navnlig, var han som Regel Chef for et eller flere af Kollegierne. I disse laa Styrelsens Tyngdepunkt nu mere end nogen Sinde.

En ret indgribende Ændring i *Kollegievæsenet* fandt Sted ved de kongelige Resolutioner af 9. Februar 1816, hvorved især de Kollegier, der omfattede den økonomiske Styrelse, blev omdannet. Det af Struensee oprettede Finanskollegium forsvandt og sammen med det ikke mindre end tolv forskellige Kommissioner og Direktioner. Til at bestride den almindelige Finansstyrelse oprettedes en Finansdeputation, hvis Formand blev „Finansminister“, og som væsentlig kom til at bestaa af Rentekammerets Folk; der blev særlige Direktioner for Statsgælden og for Pensionsvæsenet, nogle flere Forretninger lagdes ind under Rentekammeret, og de tidligere Kollegier for Handel og Toldvæsen blev slaaet sammen til eet *Generaltoldkammer- og Kommercekollegium*. Der naaedes ved denne Reform en gavnlig Forenkling i Styrelsen, men derimod ikke den Indskrænkning i Embedspersonalet, som efter Rigets Formindskelse vilde have været naturlig og rimelig. Der blev for et Land af Danmarks og Hertugdømmernes Størrelse bevaret et temmelig stort og indviklet Regerings-

apparat, som imidlertid i omfattende Grad sikrede Befolkningen en retfærdig Styrelse paa Lovens Grund og ud fra klare Principper og faste Regler. Kollegievæsenet stod paa Frederik VI's Tid som den modne Frugt af Enevældens Form. Det fulgte paa denne Tid alene af Kollegiernes juridiske og administrative Sagkundskab og af deres hele Stilling, at Kongen vanskeligt kunde undgaa at tage afgørende Hensyn til dem, saa snart det drejede sig om Regeringsforanstaltninger af mere principmæssig Karakter og almen Rækkevidde. Det vilde i Reglen ikke være muligt for Kongen paa egen Haand og paa Trods af Kollegierne at ændre det retslige Grundlag for nogen vigtig Side af Samfundslivet. Han kunde ikke let give Love mod deres Vilje, der skulde føre Lovene ud i Livet. En stærk Erkendelse heraf præger i Virkeligheden hans Holdning over for Kollegierne.

Frederik VI.
Maleri af Eckersberg. 1825. (Frederiksborg).

Men hvor meget baade Ministre og Kollegier fik at betyde, havde den enevældige Konge dog altid *en personlig Magt*, der ikke kunde udslettes. Han var ikke blot formelt, men ogsaa reelt den øverste Instans i alle Afgørelser. Maatte han i stor Udstrækning tage Hensyn til sine Kollegier, saa kunde de paa den anden Side ikke undgaa at tage et vidtgaaende Hensyn til ham. Som Regel vilde han dog i det mindste kunde standse den Sag, der var ham imod. Man kunde i intet Tilfælde nøjes med at kræve hans Underskrift; man maatte regne med hans Mening. Det gjaldt blot om, at Kongen selv

kunde og vilde hævde denne Stilling, og det blev altid Tilfældet for Frederik VI's Vedkommende.

Bestemt afgrænsede, praktiske Sager kunde Kongen i mange Tilfælde afgøre efter sit eget Hoved, og endelig var der et vidt Felt for den fri kongelige Magtudøvelse i alle personlige Spørgsmaal. Det er meget betegnende, at „de Sager, der angaar Embeders Besættelse, Avancement, Forflyttelser og deslige Naadessager", blev undtaget fra Behandlingen i det genaabnede Statsraad. De skulde altsaa ordnes paa en mere tvangfri Maade ved Forhandling mellem Kongen og vedkommende Kollegiums Chef. Her vilde Frederik VI for Alvor beholde et afgørende Ord. At faa et Embede var en Naadesbevisning fra Kongen lige saa vel som en Understøttelse af Statskassen. Der blev ogsaa efter 1814 mange, mange Mennesker, der fik Frederik VI's personlige Interesse og Bevaagenhed at takke for en betrygget Eksistens, og for de flestes Tanker fremtraadte Kongen aldrig i mere egentlig Forstand som Landsfaderen, end naar han saaledes rakte Brødet til den sultne Undersaat. Det var egnet til at tjene den almindelige Borger til Trøst, at der oven over alt det upersonlige, regelbundne Kollegievæsen, højest oppe i Statens Top, altid fandtes en menneskelig Vilje, fri og mægtig nok til at gribe ind netop i de Sager, der angik enkelte Menneskers Velfærd. Skal man vurdere og forklare Folkets Følelser over for den enevældige Kongemagt, maa overhovedet ikke mindst dette Forhold tages i Betragtning.

I al Almindelighed undtagne fra Statsraadets Behandling blev tillige *Udenrigssager* og *Militærvæsen*. Det var Omraader, der altid maatte staa Kongemagtens Interesser særlig nær, og om Forsvarsvæsenet gælder det, at ingen nok saa „antimilitaristisk" Stemning mellem hans Undersaatter kunde betage Frederik VI Kærligheden til sine Soldater og Iveren for, at Landet skulde staa rustet saa godt som muligt baade til Lands og til Vands.

Flaaden skulde efter 1814 næsten bygges op fra ny, idet den jo under Krigen var blevet omtrent tilintetgjort. Der fandtes ved Fredsslutningen kun ganske faa Krigsskibe, men 1816 blev det bestemt, at Antallet atter skulde bringes betydeligt op. Det gik dog kun langsomt med denne Flaadebygning; der skulde være seks Linieskibe, men først 1831 naaede man at faa det femte af disse færdigt.

Der blev 1816 ogsaa udstedt en ny Plan for *Hæren*, som det ikke var Opgaven at forøge, men tværtimod at formindske, „reducere". Den samlede Hærstyrke ved fuld Mobilisering skulde herefter udgøre 50,000 Mand Fodfolk, 6,000 Ryttere og 7,000 Mand Artilleri. Soldatens „Tjeneste" strakte sig over i alt 24 Aar. Han laa i Garnison i to Aar, og i de fire følgende Aar indkaldtes han til visse Øvelser. Endnu to Aar her-

efter regnedes han til „Linien", gik derpaa over i Forstærkningen og til sidst i „Reserven". Men overtog han inden de 24 Aars Forløb Hus eller Gaard, slettedes han af Soldaterrullen. Hvervningen forsvandt nu helt, og hele Hæren blev sammensat ved *Værnepligt*, som stadig kun paahvilede de bondefødte, saaledes som det udtrykkeligt var blevet fastslaaet i Forordningen af 20. Juni 1788 om Stavnsbaandets Løsning. Det var her ikke nærmere blevet bestemt, hvem der skulde henregnes til Bondestanden, og i Tidens Løb opstod adskillige Tvivlstilfælde. Derfor udstedtes den 8. Maj 1829 en ny Værnepligtsforordning, der navnlig fastslog, at Værnepligten ogsaa paahvilede Sønner af Møllere, Kromænd og Skolelærere paa Landet. Den værnepligtige havde Ret til at stille en Mand for sig og kunde derved selv slippe fri; for dem, der uddannede sig til Skolelærere, bortfaldt Værnepligten under visse Betingelser og for dem, der blev akademiske Borgere, bortfaldt den ubetinget. Det kunde slet ikke anses for passende for en studeret Mand at være Soldat, hvorimod det mentes at passe særdeles godt og at være meget gavnligt for almindelige Bonderkarle. Den daglige Behandling af Soldaterne under Tjenesten var haard, og der vankede ikke saa faa Prygl; for grovere Forseelser idømtes der endnu Straffe som „Spidsrod" (der først afskaffedes 1836).

General fra Frederik VI's Tid (Chr. U. Sundt). Maleri af P. Sevel. 1830. (Frederiksborg).

Til Gengæld for Strabadserne kunde Soldaterne glæde sig ved smukke Uniformer. Hæren straalede i alle Regnbuens Farver: gult, grønt, rødt, hvidt og blaat, rent bortset fra graat og sort, der paa velberegnet Maade var sat sammen med de andre. Det var en Pragt for Øjet, og den kunde om ikke blænde saa dog i hvert Fald glæde selv den Borger, der mente, at de Penge, Kongen gav ud til Militærvæsenet, var alt for mange og til liden Nytte.

Udgifterne til Landforsvaret beløb sig til 4—5 Millioner Kroner aarlig. Det blev med Udgifterne til *Søforsvaret* omtrent 7 Millioner Kroner, og det var mange Penge for Datiden, ikke mindre end godt Halvdelen af Statens sammenlagte Udgifter. Der kunde nok med rette spørges, hvad det var, man fik for disse Penge. Overordentlig megen Tid gik for Frederik VI's Hær med det tommeste Paradevæsen. Men det var i øvrigt heller ikke let at tænke sig det Krigstilfælde, som Øvelserne skulde tage Sigte paa. For Landet uden Udenrigspolitik var det svært at angive de praktiske militære Opgaver.

Trods de store Udgifter til Hæren var der ikke sørget for en ordentlig Løn til Befalingsmændene. Det var i det hele ikke attraaværdigt at være Officer paa Frederik VI's Tid. Fra Kongens Side møder Standen ganske vist den største Interesse og Bevaagenhed, men hos Befolkningen hverken nogen videre Interesse eller særlig Sympati.

En ganske anden Plads i Folkets Bevidsthed indtog *de civile Embedsmænd,* der gjorde Fredens nyttige Gerning, og først og fremmest de, der var bedst uddannet og beklædte de mest fremtrædende Pladser. Blandt de lokale Embedsmænd indtog *Amtmændene* den første Plads. De var en Slags Provinsguvernører med stor Myndighed ikke blot over for Landkommunerne, men ogsaa over for Købstæderne, og de var Regeringens selvskrevne Konsulenter ved al den Lovgivning, der maatte bygge paa et indgaaende Kendskab til Forholdene omkring i de forskelligste Egne af Landet. Den vidtdrevne Centralisation inden for den danske Statsstyrelse bevirkede dog, at Amtmændene ogsaa med Hensyn til Enkelthederne i deres Embedsførelse i stor Udstrækning var underkastet Kollegiernes Ordrer og Bestemmelser.

Under Amtmændene stod *Herredsfogeder* og *Byfogeder.* De var endnu for en stor Del „danske Jurister", men 1821 bestemtes det, at alle Dommer- og Borgmesterstillinger skulde forbeholdes „latinske Jurister", Folk med den fuldstændige juridiske Embedseksamen fra Københavns Universitet.

Det er en af Enevældens store Fortjenester at have lagt Retsvæsenet i Danmark ind under en juridisk uddannet Embedsstand. En systematisk Sammenlægning af juridiske Embeder, der var saa nogenlunde afsluttet omtrent 1820, tjente til at give den enkelte Embedsmand bedre Indtægter. 1816 blev det forbudt Dommere at give sig af med Sagførerforretninger (hvad der jo har været tilladt Dommernes Fuldmægtige lige til Nutiden). Enevælden vilde gerne skaffe sine Embedsmænd en solid Eksistens og samtidig saa vidt muligt sikre dem mod Fristelser til Uærlighed; men i begge Henseender skulde det glippe under de unormale økonomiske Forhold, som Landet kom til at lide under længe efter Krigens Afslutning.

Den höje elskede Familie.

Det ædle Dannerfolk tilegnet.

Frederik VI med Dronning Marie og Prinsesserne Caroline og Vilhelmine.

Farvelagt Litografi af J. Senn.

Ved Siden af Juristerne stod *Præsterne* som en anden — langt den ældste — af de førende Embedsklasser, og der kan ikke være Tvivl om, at Præsten for den store Landbefolkning betød meget mere end Herredsfogden. Præstestanden havde en ganske overordentlig samfundsmæssig Betydning, der strakte sig langt ud over det rent kirkelige og religiøse, som endnu i denne Tid overvejende prægedes af Rationalismen. Der paahvilede bl. a. Landsbypræsterne en stor administrativ Opgave i Ledelsen af de vigtigste sognekommunale Anliggender, baade Skolevæsen og Fattigvæsen. Den gode Landsbypræst var tillige sine Sognebørns kulturelle Opdrager, i mange Tilfælde ogsaa deres Læremester i Landbrug. Han var en Sognefader, ligesom Kongen var Landsfader; men selvfølgelig fandtes der mindre heldige Præster, der enten var ligegyldige og sløve eller optraadte som Tyranner mere end som Fædre over for deres Menighed. Det patriarkalske Samfundsstyre, hvis yderste Repræsentant i Befolkningen Sognepræsten var, stillede betydelige Fordringer til de menneskelige Egenskaber hos sine Udøvere.

3. Kongehus og Regering.

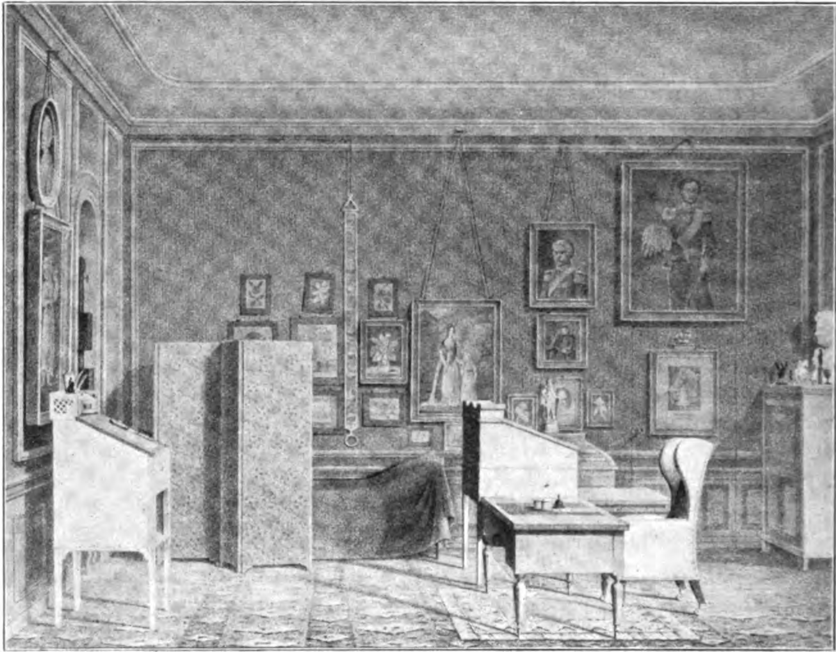
Frederik VI's Fortrin var ikke, hvad man i Almindelighed vil kalde Begavelse, men han var præget af nogle af de bedste Egenskaber, der kan paavises hos den oldenborgske Kongeslægt, ligesom han var tynget af de typiske oldenborgske Svagheder som Mistænksomhed og en vis Smaalighed.

Han var arbejdsom, pligtopfyldende og retfærdig, til det yderste ansvarsbevidst og overmaade jævn i sine private Livsvaner og i sin offentlige Optræden; trods Mistænksomheden var han gennem hele sit Liv særdeles hjælpsom, og over for dem, han een Gang havde knyttet til sig i Venskab og Tillid, bevarede han alle Dage en hjertelig Troskab.

Hertil kom, at den sunde Fornuft, der havde præget ham allerede i hans Ungdom, i hans ældre Aar var blevet udviklet gennem et langt Livs Erfaring og mere end nogen Sinde gav ham Evnen til at forstaa Undersaatternes Forhold. Summen af Frederik VI's kongelige Dyder var en stærk Samfølelse med det Folk, som det var blevet hans Kald at regere over, og til Gengæld lønnedes han af dette Folk med en Hengivenhed saa stor, som det vistnok aldrig har vist over for nogen anden af sine Konger.

Frederik VI ophørte aldrig med at være, hvad man i Nutiden vilde kalde stærkt „socialt interesseret". Han stillede sig altid, hvor det var

ham muligt, til Værn for Menigmands og ikke mindst for Bondestandens Velfærd og Interesser. At Folket med sit sikre Instinkt følte og opfattede dette, har vel mere end noget andet bidraget til at udbrede og opretholde Kongens Popularitet. Hans Ungdoms Bedrift, de store Landboreformer, kastede Glans over ham ogsaa i hans Alderdom; men at Landboreformernes Aand under alle Omskiftelser vedblev at leve

Frederik VI's Arbejdsværelse.
Litografi.

og virke i ham til det sidste, kan dog endnu bedre forklare de Følelser, der bandt Folkets Hjerte til ham i hans ældre Aar.

Der var ganske vist under Krigstiden blevet slidt noget paa *Frederik VI's Folkeyndest*, men en Kilde til Fornyelse blev allerede hans Deltagelse i Wienerkongressen. Fra Mand til Mand blev det hjemme i Danmark fortalt, at Kongen i Wien havde frelst Land og Rige fra Deling og Undergang. Dette var en Overdrivelse, da der slet ikke ved den Lejlighed forelaa nogen virkelig Fare for Danmarks Bestaaen; men alligevel fortjente Kongens Optræden paa den store Kongres al Ære, og det var kun rimeligt, at han fik en smuk Modtagelse ved sin Hjemkomst til København d. 1. Juni 1815. Han hyldedes da med den største Begejstring af Hovedstadens Borgere, og *Jens Baggesen* sang i et Velkomstdigt:

Ni Maaneders Længsel i Taarer randt hen,
og Moderen sukked' til Børnenes Klage.
Naturen og Folket nu smiler igen,
vor Ven og vor Fader er kommet tilbage

Det var den Tone, hvori Digterne sædvanlig hyldede Frederik VI. Han pristes ikke som Krigsherre i Sejrskrans, — det vilde jo ogsaa

Frederik VI's Salving i Frederiksborg Slotskirke 31. Juli 1815.
Litografi.

have passet daarligt —, men som den faderlige, fredelige, folkelige Drot, og Frode Fredegod er den Sagnkonge, med hvem han hyppigst bliver sammenlignet.

Ogsaa Dronningen, *Marie Sofie Frederikke*, forstod at vinde Folkets Hengivenhed og pristes ikke uden Grund for mange kvindelige Dyder. Under Kongens Ophold i Wien havde hun ført Forsædet i Statsraadet, men senere levede Dronningen altid meget stille og tilbagetrukken. Hun var strengt religiøs, meget godgørende og nærede litterære og historiske Interesser. Forholdet mellem hende og Kongen synes at have været lykkeligt, skønt der ikke blev vist ægteskabelig Troskab fra hans Side.

Frederik VI var den sidste danske Konge, der holdt officiel Mai-

tresse. Han havde gennem mange Aar Forbindelse med en jævn Kvinde, som han gav Titlen *Fru Dannemand* og ophøjede til Oberstindes Rang. Hun fødte ham baade Sønner og Døtre. Med Dronningen havde han kun to Døtre, *Caroline* (der bar Titel af Kronprinsesse) og *Vilhelmine Marie.* Stillingen som nærmeste Tronfølger fik derfor hans Fætter, Arveprins Frederiks Søn *Prins Christian Frederik.*

Den Jævnhed, der var over Frederik VI's hele Færd, viste sig ogsaa, da han ikke længe efter sin Hjemkomst fra Wien, paa sin Sølvbryllupsdag d. 31. Juli 1815 sammen med Dronningen lod sig højtidelig „salve" i Frederiksborg Slotskirke. Han frabad sig udtrykkelig ved denne Lejlighed at blive hyldet under nogen Form, der kunde volde Undersaatterne Udgifter af Betydning, et Træk, der var meget karakteristisk og ofte skulde gentage sig. Frederik VI kom som Konge til at foretage mange Rejser omkring i Landet, men altid bad han om at blive modtaget jævnt og uden noget større, mere bekosteligt Apparat.

Paa det Tidspunkt, da Kongen fik den religiøse Indvielse til sin Værdighed, havde han allerede regeret Landet i 31 Aar, deraf i de syv som Konge, men han var kun 47 Aar gammel, og der forestod ham endnu en Regeringstid paa næsten 25 Aar. Naar Frederik VI i hele denne Periode kom til at regere mere ved Hjælp af andre end i Tiden forud, laa der utvivlsomt heri ikke blot et Udtryk for Nødvendighed, men det tyder paa en vis Forandring i Kongens Sindelag og Tænkemaade. Han havde lært af bitre Erfaringer og saa nu bedre de naturlige Grænser for en enevældig Konges Magt.

Det i April 1814 genoprettede Statsraad bestod af følgende Medlemmer: Ernst Schimmelmann, Chr. D. Reventlow, Fr. Moltke, N. Rosenkrantz og J. G. Moltke samt som nyudnævnte Frederik Julius Kaas og Johan Sigismund Mosting.

Der manglede i dette Raad Tronfølgeren, men af gode Grunde. Prins *Christian Frederik* opholdt sig paa dette Tidspunkt i *Norge,* hvor han fik den historiske Rolle som Fører i den norske Nationalrejsning efter Kielerfreden. Han underskrev som Norges Konge den norske Grundlov af 17. Maj 1814, men da senere Nordmændene sluttede Forlig med Sverige om at anerkende den svenske Konge ogsaa som deres Konge, vendte Christian Frederik tilbage til Danmark. Frederik VI opholdt sig da endnu paa Wienerkongressen, men efter hans Hjemkomst kom det til et Møde og en „Forsoning" mellem de to Fætre. Det kunde jo ikke være saa svært for Kongen at tilgive Tronfølgeren den „Forbrydelse", han havde begaaet ved som Prins af det gamle dansk-norske Kongehus at antage sig Nordmændenes Sag over for Sverige, men foreløbig var Christian Frederik som en Revolutionsmand mistænkelig

i Udlandets Øjne og ikke rigtig egnet til at indtage en Plads i Kongens umiddelbare Nærhed. Han kom derfor til at tilbringe en Række Aar i Odense som Guvernør over Fyns Stift, en Stilling, der uden at medføre ret megen Magt gav den vordende Konge en udmærket Lejlighed til at faa et Indblik i Landets Styrelse.

Af Ministrene fra April 1814 gjorde *Fr. Moltke* sig omtrent straks efter umulig netop ved et aabenhjertigt Brev, som han vilde sende op til Christian Frederik i Norge, men som uheldigvis paa Vejen blev opsnappet af Svenskerne. Han kunde derefter af udenrigspolitiske Grunde kun bruges til at være Stiftsamtmand i Aalborg. *Chr. D. Reventlow* var nærmest nu en Minister af Navn og beklædte ikke nogen Kollegiestilling. Han boede indtil sin Død 1827 mest paa sit laalandske Gods og deltog kun rent lejlighedsvis i Statsraadets Forhandlinger. *Ernst Schimmelmann* var i adskillige Aar „uden Portefeuille“, men 1824 efterfulgte han ved Niels Rosenkrantz' Død denne som Udenrigsminister, hvilken Stilling han beholdt til sin Død 1831. Det blev i hans Tid, at Forholdene virkeliggjorde Tanken om Danmark som et Land uden Udenrigspolitik. *J. G. Moltke* var til sin Død, som allerede indtraf 1818, ledende i Statsgældsdirektionen. *Kaas* var siden 1804 og indtil sin Død 1827 Præsident i det danske Kancelli, fra 1813 med Titel af Justitsminister. *Møsting* var i December 1813 blevet Finansminister og Chef for Rentekammeret, Embeder, som han beklædte indtil 1831. Der var i Statsraadet slet ingen Repræsentant for Hertugdømmerne, før Præsidenten for det slesvig-holsten-lauenburgske Kancelli *Otto Moltke* 1824 blev optaget i det, og som Ejer af de sjællandske Godser Espe og Bonderup tilhørte ogsaa han Kongeriget. Samtidig med Moltke op-

Prins Christian Frederik (Christian VIII).
Maleri af C. Horneman 1810.
(Rosenborg).

toges to andre Kollegiemænd: *O. R. Sehested* fra Generaltoldkammeret og Kommercekollegiet og *Ove Malling* fra Universitetsdirektionen. Malling blev den første borgerlige Statsminister, men han var dengang allerede 75 Aar gammel og døde 1829.

De to førende Ministre i de nærmeste Aar efter 1814 blev i Kraft af deres Kollegiestilling Kaas og Møsting. Det var Mænd, der havde meget fælles og ogsaa stod i ret nært indbyrdes Forhold. De var jævnaldrende, idet Kaas var født 1758 og Møsting 1759, og de var begge Adelsmænd, men uden Gods, altsaa uden det Grundlag for personlig Uafhængighed, som f. Eks. Chr. D. Reventlow i saa høj Grad havde haft. De var afhængige af deres Plads i Statstjenesten, om man vil, af Kongens Naade, og det har i nogen Grad præget dem begge.

Kaas, der havde begyndt sin Løbebane som Hofpage og senere var blevet Officer og Jurist, var en smidig og glat Natur og forstod at bevare en stor Yndest hos Kongen og megen Indflydelse paa ham. Han var Hofmand og Verdensmand, og da han tillige var Levemand, anvendte han kun en begrænset Tid paa Embedsforretninger. Han havde Ord for at ville søge egen økonomisk Fordel, og han vakte Forargelse hos mange ved sit aabenlyse Forhold til en Skuespillerinde.

Finansminister *Møsting* stod som dreven Kabinetspolitiker næppe tilbage for Justitsministeren. Han forstod sig i hvert Fald paa den Kunst at intrigere, men han var heller ikke bange for at sige sin Mening rent ud til Kongen, selv naar han ikke kunde regne med dennes Bifald. Ogsaa han nød stor Gunst og Tillid fra Frederik VI's Side, og han tør betegnes som en forstandig Statsmand.

Inden for deres Kollegier havde Kaas og Møsting ikke blot i al Almindelighed dygtige Hjælpere; men de havde ganske særlig hver for sig en meget betydelig og fremragende Medarbejder.

For Kaas's Vedkommende var det den store Jurist *Anders Sandøe Ørsted* (født 1778), der 1813 var blevet ansat i Kancelliet som Afdelingschef for Rets- og Politivæsenet, og som 1824 forfremmedes til Generalprokureur, hvad der vilde sige, at han blev Kancelliets Hovedsekretær og den, der forelagde dets Sager for Kongen i Statsraadet, samt tillige juridisk Konsulent for alle andre Kollegier. Ørsted besad ved Siden af geniale juridiske Evner en sjælden Flid og Arbejdskraft, der lod ham overkomme det utrolige. Hans Indsats prægede Kancelliets Administration i Frederik VI's Tid, og hævede Kancelliet op til det højeste Standpunkt, der blev naaet af Enevældens Regering med Hensyn til Overvaagelse og Gennemførelse af faste og gennemtænkte retslige Grundsætninger.

En udmærket Kraft inden for Finansstyrelsen, en Hovedstøtte for Møsting, var den med Ørsted omtrent jævnaldrende *Jonas Collin* (født

1776). Han besad som Ørsted en forbavsende Arbejdsevne, og han havde et overmaade vidt Syn. Medens Ørsted ved Siden af sin Embedsgerning især dyrkede et omfattende juridisk Forfatterskab, ofrede Collin sig uden for Regeringskontorerne for mangfoldige Samfundsopgaver af meget forskellig Art. De to Mænd maa staa for os som de betydeligste inden for den danske Statsstyrelse i Frederik VI's Kongetid.

4. Landets Pengevæsen 1813—1820.

Den mest paatrængende Opgave, der frembød sig for den danske Regering efter Wienerkongressen, laa paa Pengevæsenets Omraade.

Rigsbankens Oprettelse 1813 havde endnu ikke formaaet at skabe den Orden og Fasthed, der tiltrængtes. Der var stadig svingende og daarlige Valutaforhold. Kursen for 100 gamle Specier skulde i de ny Seddelpenge være 200, men den var ved Fredsslutningen 1814 meget langt fra denne Parikurs, helt oppe paa 880. I 1815 var den saa højt oppe som 715 og ikke længere nede end 550. I 1816 var de tilsvarende Tal 760 og 555, i 1817 585 og 420, men i 1818 kom saa en afgørende Forandring, idet Kursen gik helt ned til 253. Det skete samtidig og i Sammenhæng med, at Banken ikke blot fik et nyt Navn, men ogsaa en ny Organisation.

Den 6. April 1818 udkom et kongeligt aabent Brev, hvorved Rigsbanken omdannedes til *en Nationalbank*. Den 4. Juli udstedtes for den ny Bank en Oktroj, hvori det blev paalagt den som Hovedopgave at befæste et sikkert Pengevæsen i Landet. Samme Dag kom en Bestemmelse om, at Hertugdømmernes Bankvæsen skulde skilles fra Kongerigets, idet den Kapital, hvorved Hertugdømmernes Ejendomsbesiddere havde været nødt til at deltage i Rigsbankens Oprettelse, blev gjort til Grundlag for et nyt Bankinstitut i Altona.

Nationalbankens Virksomhed kom altsaa i Modsætning til Rigsbankens ikke til at omfatte Hertugdømmerne, men endnu mere bemærkelsesværdig blev Formen for den ny Banks Styrelse. Der skulde som grundlæggende Myndighed være *15 Repræsentanter*, „der forestiller hele Interessentskabet", alle bosiddende paa Sjælland for lettere at kunne komme til Stede i København (man maa huske paa Tidens Samfærdselsforhold). De skulde første Gang vælges af Valgmænd, som Kongen udnævnte til dette Hverv mellem Interessenterne, men senere supplere sig selv. Et Tilsyn med Banken overdroges til Justitsministeren, men det loves udtrykkelig i Oktrojen, at ingen Befaling fra Kongen eller hans Raadgivere nogen Sinde middelbart eller umid-

delbart skal indvirke paa Bankens Styrelse, og alle, der faar hermed at gøre, edfæstes til i denne Virksomhed kun at have Bankens Interesser for Øje. De kongelige Embedsmænd blandt dem bliver saaledes paa et enkelt Omraade løst fra den ubetingede Lydighed, de i deres Embedsed har tilsvoret Kongen. I god Overensstemmelse med alt det nævnte er det, at de Stridsspørgsmaal, der kan tænkes at opstaa mellem Banken og Statsmagten, ikke skal afgøres ved kongelig Beslutning, men ved Højesteret.

Der var altsaa her af Enevælden skabt en betydningsfuld *offentlig Institution* med gennemført Selvstyre. Der skete i Virkeligheden ved Nationalbankens Oprettelse et vist Brud med Enevældens Princip, og denne Begivenhed faar derved ikke blot Interesse ved sin økonomiske Rækkevidde, men peger tillige paa en ejendommelig Maade fremad i det 19. Aarhundredes danske Statsudvikling.

Nationalbankens første Bestræbelse maatte være at gennemføre en Formindskelse i *Seddelpengenes* Mængde som det eneste sikre Middel til at hæve deres Kurs. Planmæssig skulde Rigsbankens Sedler inddrages og erstattes med Sedler, som Nationalbanken selv udstedte i det Antal, der var passende, naar en Parikurs skulde holdes. Særdeles rationelt gik Nationalbanken til Værks uden noget Øjeblik at tage fejl af den rette Vej til det store Maal: et sikkert Pengevæsen.

Kursen forbedredes ikke blot i 1818, men yderligere i 1819, da den i Marts var helt nede i 212. Imidlertid kom det i sidste Halvdel af sidstnævnte Aar til et Tilbagefald, og 31. December 1819 var Kursen atter oppe i 315. Herved gaves det endelige Stød til et stort Banklaan, som rejstes i 1820 paa den Maade, at Folk fik Lejlighed til at indlevere deres Sedler i Banken mod at faa 5 Procents Obligationer paa det samme Beløb i rede Sølv. Dette var paa Grund af Kursforskellen mellem Seddelpenge og Sølv en særdeles god Forretning for Laangiverne, og den fristede derfor mange. Der indkom til Banken omtrent 6 Millioner Daler i Seddelpenge; alle disse Sedler blev tilintetgjort ved Opbrænding, og det store Resultat heraf var en ny Forbedring af Kursen, som i de nærmest følgende Aar holdt sig omkring 250; 1825 var den nede paa 210, og endelig fra 1827, — da den højeste Kurs var 225, en Ottendedel over Pari, — forbedredes den uden noget Tilbagefald støt og regelmæssigt, indtil de danske Seddelpenge i Oktober 1838 atter stod i *Pari*. I 1845 blev de erklæret for indløselige med Sølv, efter at der lige siden 1757 ikke havde været nogen Adgang til at faa Seddelpenge indløst i Danmark.

De længste og mest afgørende Skridt mod Pari blev altsaa foretaget allerede ved 1820. Da var Pengevæsenet bragt saa vidt i Orden, at

det havde frembudt Grundlag for ny Udvikling og ny Fremskridt, men uheldigvis var Landet nu ramt af en økonomisk Krise, meget skadeligere for alt Fremskridtsarbejde end den nogenlunde overstaaede Pengekrise.

5. **Landbrugskrisen og dens Virkninger.**

De nærmeste Aar efter 1814 bragte for Landbruget en Fortsættelse af de gunstige Krigskonjunkturer, men 1818 var det pludselig forbi hermed. Der indtraf et stort *Prisfald paa Landbrugsprodukter*, et Prisfald, hvis Hovedaarsag laa i forskellige Forhold paa Verdensmarkedet, men som udtrykt i Landets Mønt forstærkedes yderligere ved den samtidige Forbedring i Pengekursen. Denne Kursforbedring kunde i sig selv have fremkaldt en Krise, men kun en mere kortvarig, indtil Udgifter havde tilpasset sig efter Indtægter, og et vist Antal Fallitter havde fundet Sted. Det skyldtes vedvarende daarlige Afsætningsvilkaar for det danske Landbrugs Produkter, naar Krisen alligevel kan regnes at have strakt sig gennem hele 10 Aar, lige til 1828. Med rette har denne Krise faaet Navn af „den store Landbrugskrise“. Den var Led i en almindelig europæisk Krise, hvis Forklaring er at søge i det økonomiske Tilbageslag efter Napoleonskrigene. Hvert Land i Europa maatte saa vidt muligt se at forsyne sig selv med Livsfornødenheder, og desuden blev mange Hænder nu ledige til fredeligt, produktivt Arbejde. Det kom i stort Omfang til stigende Produktion, dermed til faldende Priser, og det var tilmed i denne Tid, Kartoffelavlen for Alvor begyndte at vinde Udbredelse og skabe et Næringsmiddel, der blev en alvorlig Konkurrent til Brødkornet.

For Danmark blev det særligt skæbnesvangert, at England 1815 for at støtte sit eget Landbrug, der endnu den Gang havde stor Betydning, satte en høj *Indførselstold for fremmed Korn* og endda ganske forbød Indførsel, naar Priserne i England gik ned under en vis Højde. Det danske Korn begyndte netop fra denne Tid at faa Indpas paa det engelske Marked, men den høje Told bevirkede, at de Penge, Landmændene fik hjem, blev meget smaa.

Under disse Forhold var det ogsaa til stor Skade for Danmark, at Landbruget her endnu stod paa et lavt Standpunkt og frembragte Varer af yderst slet Kvalitet. *Dansk Korn* kaldtes i London for „skiden Sæd“ og *dansk Smør* for „Mastesmør“. Saa lavt vurderedes det danske Landbrugs Frembringelser af Englænderne blot et halvt Aarhundrede før Andelsbevægelsens Tid! Naturligvis blev det almindelige Tryk paa Handelen størst for de daarlige Varer, og Danmark fik nu at føle, at

det ikke længere havde et privilegeret Marked for sit Korn i Norge, hvor danske Varer nu selvfølgelig var underkastede samme Told som Varer fra andre Lande. Afstaaelsen af Norge var et økonomisk Tab for Landet, og den bidrog til at gøre Landbrugskrisen i Danmark saa haard, som den blev.

Kapitelstaksten (den officielt beregnede Gennemsnitsværdi pr. Tønde) var for Rug i 1818 14,93 Kr., men i 1819 var den sunket til 7,04, og tilsvarende var Byg sunket fra 12,60 til 5,18, Havre fra 7,93 til 3,77. I de følgende Aar skete en yderligere Nedgang, saaledes at Rug naaede det laveste Punkt 1824 med 3,94, medens Byg var længst nede i 1823 med 3,22 og Havre samme Aar med 2,41. Smørret faldt i Øre pr. Pund fra 43,80 i 1818 til 18,40 i 1822, Flæsket i de samme Aar fra 34,40 til 10,40. Derved havde begge disse Varer naaet deres Lavpunkt, og en Stigning fulgte nu hurtigere for deres Vedkommende end for Kornets, som kun yderst langsomt steg paa ny. Paa de dyriske Produkter var Prisfaldet altsaa forholdsvis mindst ondartet, men dog af indgribende Betydning. Naar bortses fra den Nedgang, der skyldes Kursforbedringen, kan det regnes, at Priserne paa Landbrugsprodukter i 1822, 1823 og 1824 alt i alt var gaaet ned til en Tredjedel eller en Fjerdedel af, hvad de havde været i 1818.

Kornpriserne havde aldrig været saa langt nede i Danmark siden det ulykkelige Femaar 1730—1735, da Christian VI's Regering ikke havde kendt andet Middel til at bøde paa Landbrugets Nød end at indføre Stavnsbaandet.

Det var gamle, længst forsvundne Tiders haarde Fattigdom, der ved den store Landbrugskrise atter var kommet over dem, som dyrkede den danske Jord. Der blev nu igen ofte ikke „Jordrente“, selvstændig Jordværdi, at regne med i Danmark. Ved Ejendomshandler var det mindre Jorden, der blev betalt, end Bygninger og Besætning og i mange Tilfælde ikke engang disse Ting.

Værst stod det naturligvis til i *de Egne af Jylland*, hvor Landbruget var særlig vanskelig stillet, dels paa Grund af de almindelige Naturforhold, dels paa Grund af de Transportvilkaar, der fulgte med en afsides Beliggenhed. I disse Egne kom Skatterne ved det store Prisfald til at sluge hele Jordens Overskud, og der blev Strækninger, som det nu slet ikke kunde betale sig at dyrke. Hedejord, der møjsommelig var blevet fravristet Lyngen, maatte atter gives til Pris for denne.

Hjørring Amt var vel den haardest ramte Del af Landet. Her blev Bondergaarde paa 6—8 Tdr. Hartkorn udbudt ved Auktion for 200 Kr. uden at finde Kobere, og en Gaard uden Skatterestancer er blevet solgt for 10 Kr. I *Thisted Amt* regnede man, at Landejendommene var faldet til en Tiendedel i Værdi fra 1818 til 1822, og for *Aalborg Amt* anstilles

en lignende Beregning. Fra *Ringkøbing Amt* berettes der Eksempler paa, at Gaarde overhovedet ikke kunde overtages af nogen uden Afslag i de offentlige Byrder, der hvilede paa dem. I andre Egne af Jylland saa det ikke bedre ud.

Noget mindre haardt ramte Krisen *Østjylland* og *Øerne*. Der var ganske vist paa *Sjælland* Ejendomme, der blev solgt til en meget lav Pris, men Prisfaldet var dog for en Del ikke dybere end til 800—1000 Kr. pr. Td. Hartkorn, hvad der var en Tilbagegang paa mellem 30 og 60 % af, hvad Priserne havde været ved Aarhundredets Begyndelse.

Jydsk Hedegaard fra Midten af 18. Aarh.
Fotografi.

Paa *Fyn* holdt Ejendomspriserne sig bedst, og Tilstanden har altsaa herovre været mest taalelig. Fynboerne var fra gammel Tid de mest fremmelige mellem de danske Bønder. De har haft deres Bedrifter i en saadan Skik, at de stod over for Krisen med større Modstandskraft end deres Standsfæller i andre Landsdele.

Det vrimler med Kundgørelser om Tvangsauktioner i Tidens Aviser, men der foreligger ingen statistisk Opgørelse af, hvor mange Landmænd der i Landet som Helhed blev drevet fra Hus og Hjem, fordi de ikke var i Stand til at staa disse vanskelige Tider igennem. Saa meget er givet, at det var et meget stort Antal, og det er fremdeles sikkert, at Krisen ramte ikke blot de enkelte Landsdele, men ogsaa de enkelte Klasser af Landmænd i forskellig Grad.

Som almindelig Regel kan det siges, at jo større en Bedrift var, desto mere blev Landbrugskrisen følelig for dens Besidder, og at Fæsterne stod bedre i Læ for Krisen end Selvejerne. Langt flere maatte gaa fra deres Gaarde af de sidste end af de første. Langt det største Mandefald fandt dog Sted mellem Godsejerne og de større Landmænd

uden for Bondestanden, og det er en meget stor Brøkdel af Danmarks *Herregaarde*, der paa Grund af Landbrugskrisen er gaaet over til ny Slægter.

De store Landmænds sørgelige Vanskæbne hang sammen med, at de i Reglen sad med en betydelig Gæld og betydelige Driftsomkostninger, der ikke let kunde nedsættes i Forhold til Indtægterne, ligesom det heller ikke var let for dem at nedskrive deres personlige Fordringer til Livet i Forhold til det Lavmaal, der nu var Raad til. Ulige bedre Betingelser havde *Bønderne* for at klare Stillingen. Naar der her blev Forskel paa Selvejere og Fæstere til Gunst for de sidste, hang det overvejende, men ikke udelukkende, sammen med, at Selvejerne meget ofte sad med Prioritetsgæld, medens Fæsterne var fri herfor.

Værst var selvfolgelig den Gæld, der var stiftet mellem 1813 og 1818. Den var ikke blevet nedskrevet, og den var nu i Virkeligheden paa Grund af Kursforbedringen blevet meget forøget og maatte tynge altfor haardt, naar samtidig Landbrugets Indtægter var blevet saa stærkt formindsket. Derfor skete der et særlig stort Antal Fallitter mellem de Selvejere, der først havde købt deres Gaarde efter 1813.

Fæsteren havde ogsaa sine Afgifter at betale, men de var til hans Held for en stor Del fastsat i Naturalier. Hans *Landgilde* var overvejende bestemt i Korn, og dens Pengeværdi formindskedes derfor samtidig med, at Kornet faldt i Pris. I øvrigt havde Fæsteren selv med Hensyn til sine Skatter en Fordel fremfor Selvejeren. Den sidste skulde betale Skatterne direkte til det offentlige, der ikke var nogen barmhjertig Kreditor. Derimod foregik for Fæsterens Vedkommende Indbetalingen af Skatter gennem Godsejeren, der skulde staa inde for dem og derfor ogsaa, naar det kneb, maatte staa i Forskud. Godsejeren kunde ganske vist pante Fæsteren for de Skatter, han ikke havde betalt i rette Tid, men en saadan Udpantning vilde let svække Fæsteren for meget økonomisk, hvad der maatte blive til Godsejerens Skade. Med de Afgifter, Godsejeren selv skulde have, havde han en lignende Grund til at fare med Lempe. Det var muligt for ham at faa den Fæster drevet fra Gaarden, der ikke svarede sin Skyldighed, men det kostede en dyr Proces, og det var ikke altid let at faa en ny Fæster, der var mere paalidelig. De Forhold, der knyttede sig til Fæstevæsenet, bidrog i denne Tid til at svække Godsejernes Stilling, men Fæsterne havde altsaa i mere end een Henseende en Beskyttelse, der var af Værdi.

Derfor havde Fæsteren heller ikke under Landbrugskrisen nogen Grund til at ønske at blive Selvejer, og desuden savnede han den fornødne Kapital hertil. Selv i en Tid, da Fæstegodset kunde være af meget tvivlsom Værdi, vilde Godsejeren ikke skille sig af med det gratis. Under Landbrugskrisen standsede næsten helt den Overgang

fra Fæste til Selveje, der var begyndt med de store Landboreformer, skønt over en Tredjedel af Landets Gaardmænd endnu ikke havde naaet at blive Selvejere. Der nævnes Eksempler paa, at den modsatte Bevægelse, altsaa fra Selveje tilbage til Fæste, har fundet Sted i denne Tid; i hvert Fald har Bønder baade i Ringkøbing Amt og paa Falster i større Tal opgivet en nylig erhvervet Ejendomsret, der er blevet dem for trykkende, for atter at blive Fæstere paa det Gods, som de havde hørt under.

Ligesom Bortsalget af Fæstegods var *Hoveriafløsningen* paa denne Tid omtrent standset. Forklaringen herpaa er udelukkende at søge i Tidens Pengemangel, der har gjort det mest bekvemt at opretholde denne Afgift in natura fremfor at erstatte den med en Afgift i Penge.

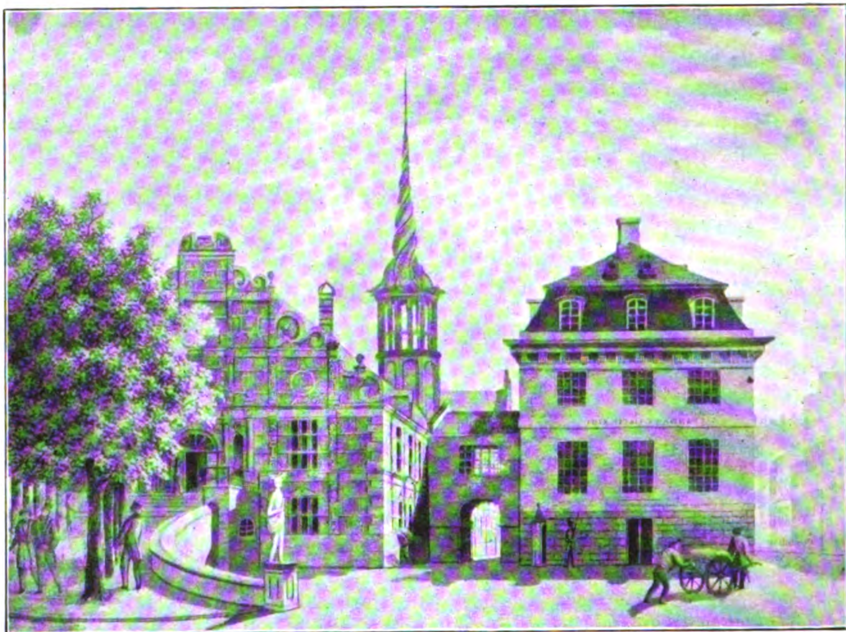
Hoveriet var trykkende for Bønderne, skadeligt og hæmmende for Landbruget, men hverken Hoveriet eller Fæsteforholdet i al Almindelighed hindrede Udfoldelsen af de Dyder, det nu fremfor alt kom an paa for de danske Landmænd: Sparsommelighed og Nøjsomhed. Fremfor Herremændene besad Bønderne disse Egenskaber; de havde arvet dem fra deres Forfædre, og de foregaaende gode Tider havde ikke været langvarige nok til at gøre videre Skaar i dem; det er ikke mindst i Kraft heraf, at den danske Bondestand som Helhed slipper betydelig mere helskindet end Herremandsstanden gennem Landbrugskrisens Skærsild.

Bondestanden havde overmaade faa Fornødenheder, som krævede Penge. Bonden kunde med sin Familie leve næsten helt af det, hans Gaard skaffede ham, og han behøvede kun at hente meget faa Varer hjem fra Haandværkeren eller Købmanden. Der skulde ikke ret stort et Overskud i Penge til, før han følte sig som velstillet. Det er visselig Velstand, vi faar Indblik i, naar vi ser et Regnskab fra en sjællandsk Bondegaard ved Slutningen af 1820'erne, hvor Overskudet beløb sig til 400 Kr. Ejeren af denne Gaard har været en holden Mand og har med god Samvittighed, særlig da han ikke brugte Varer som Kaffe eller Te, kunnet tillade sig det Forbrug af Brændevin, som fremgaar af Regnskabet, og som naaede et Beløb af 40 Kr. eller 10 % af Gaardens Overskud!

Selvfølgelig havde de andre Erhverv ikke gode Muligheder for at trives, naar Landmanden havde saa faa Penge mellem Hænder og maatte sætte saa meget ind paa dette ene: at spare. Der var heller ikke stort at tjene for de Købmænd, hvis Opgave det var at drive Handel og Eksport med Landbrugets Varer, naar disse stod saa lavt i Pris. Det kunde ikke undgaas, at Landbrugskrisen blev en Krise for hele det danske Erhvervsliv.

København var allerede før Landbrugskrisen blevet ramt af en

haard *Handelskrise.* Den begyndte 1816 og fortsattes i de nærmest følgende Aar. Den ytrede sig ved en Række Fallitter af store Handelshuse, mellem dem det berømte Rybergske, der havde betydet saa meget i sidste Halvdel af det 18. Aarhundrede. Der skete ved disse Fallitter en sidste Afvikling af den glimrende Handelsperiodes og Krigstidens Forretningsliv. Der kom en kummerlig Tid for Handelen i den danske Hovedstad. Den havde, saa længe Landbrugskrisen hærgede Lan-

Banken og Børsen i København.
Radering af J. P. Lund c. 1840.

det, ingen Mulighed for atter at rejse sig. Saa længe var der selvfølgelig heller ingen større Mulighed for Provinsbyernes Handel, der paa denne Tid har frembudt et bedrøveligt Billede. Provinskøbmændene skildres som en Slags Kromænd for Bønderne, og de har vistnok i de fleste Tilfælde staaet lavt i Dygtighed og Uddannelse; de havde ikke den tilstrækkelige Spore til Fremdrift.

Haandværkerne kunde baade i Hovedstad og Kobstad med Grund klage og jamre over deres Kaar, der i Reglen var meget smaa og trange, og med den Smule egentlig *Industri,* der fandtes i Landet dengang, stod det heller ikke godt til. Produktionen i de københavnske Klædefabrikker, en af de Industrigrene, der virkelig betød noget, gik i Aarene fra 1817 til 1827 ned til omtrent det halve. Var der jævne

Folk, der i de mere pengerigelige Tider havde vænnet sig til at vrage den grove, hjemmegjorte Vadmel for det fine, men dyre Fabriksklæde, maatte de nu tage til Takke med Vadmelen igen. Større var Efterspørgslen efter de billige Bomuldstøjer, og derfor gik det bedre for Bomuldsspinderierne.

Om *Embedsmændenes* Stilling under Landbrugskrisen er der først at bemærke, at Krisen ved at bringe billigere Livsfornødenheder selvfølgelig betød en Lettelse for dem, der, som f. Eks. Kollegieembedsmændene, oppebar fast Løn. Anderledes forholdt det sig med de store Klasser af Embedsmænd, som ikke havde fast Løn, men var knyttet nøje til Erhvervslivet og den almindelige Velstand i Landet. Navnlig maatte det gaa haardt ud over *Præsterne*, der skulde leve dels som Landmænd af deres Præstegaarde, dels af Tiende af det Korn, som nu faldt saa stærkt i Pris. Andre Embedsmænd som *By-* og *Herredsfogeder* havde ogsaa en Del af deres Løn i det Landbrug, der skulde drives paa „Embedsjord“, og kunde alene derved ikke undgaa at lide Tab. For Jurister var der vel en Del at tjene ved de mange Fallitter og Tvangsauktioner, men i øvrigt er for Embedsstanden som Helhed Sportelindtægterne gaaet ned i disse fattige Tider.

Af den Nød, som ogsaa ramte denne Stand, fødtes især for de Embedsmænd, der havde med betroede Midler at gøre, en meget farlig Fristelse. Derfor og fordi Begreberne var blevet forvirret gennem Krigen og Pengekrisens Forhold, høres der fra denne Tid meget mere end fra den lyse og gode Tid omkring 1800 om Bedragerier mellem Embedsmændene. Der taltes i Begyndelsen af 1820'erne om en ligefrem „Kassemangelepidemi“ hos de juridiske Embedsmænd, og dog var Juristerne ikke de værste. Toldembedsmændene var særlig udsat for Fristelse, og det er dem, der ganske særlig er bukket under for den. I Behandlingen af de Embedsmænd, der forbrød sig, viste Regeringen ofte en Mildhed og en Overbærenhed, der har forundret senere Tider, men som bedre vil forstaas, naar man husker paa Baggrunden for disse højst uheldige Forhold. I øvrigt lykkedes det den ved energiske Bestræbelser at begrænse disse Uregelmæssigheder i ikke ringe Omfang, og efterhaanden som Tiderne bedrede sig, indtraadte ogsaa paa dette Omraade normale Forhold.

Mindst mærkedes sikkert Landbrugskrisens Virkninger af Lønarbejderne paa Land og i By. De formindskede Priser maatte af denne Klasse lige saa vel som af de fast lønnede Embedsmænd lige straks føles som en Lettelse.

Men snart blev alle Lønninger tvunget ned i Forhold til de ny Priser, og den eneste Fordel, Krisen bragte Arbejderne, var en vis trøsterig Forestilling om, at andre ikke havde det stort bedre end de

selv. Det sociale Resultat var i det hele taget en større Lighed mellem Samfundsklasserne, og Virkningerne heraf var paa Landet iøjnefaldende for Husmandsklassen, der oplevede en Periode, hvori den ikke behøvede at føle sig saa meget ringere end Gaardmændene og ej heller havde Grund til at nære stort flere Bekymringer for det daglige Brød end disse, fritaget som den jo var for den Byrde, Gaardbesidderne havde i Skatter og Afgifter.

6. **Statens Krisehjælp.**

Den landsfaderlige Regering vilde naturligvis ikke lade sine Undersaatter lide Nød uden at gøre Forsøg paa at hjælpe dem, og ikke længe efter Landbrugskrisens Udbrud, kom de Foranstaltninger fra oven, der skulde lette dens Tryk og saa vidt muligt mildne dens ulykkebringende Virkninger.

Det første, man greb til, var ganske naturligt at give Landbruget *Skattelettelser.* Ved en Forordning af 15. April 1818 var alle de gamle Hartkornsskatter blevet slaaet sammen til en enkelt *Landsskat,* der bestemtes til 12 Kr. pr. Td. privilegeret, 16,66 Kr. pr. Td. uprivilegeret Hartkorn. Det var imidlertid ikke muligt under Krisen at faa saa store Skatter ind af Jorden, og der maatte snart i stort Omfang gives Henstand med Skattebetalingen, foruden at samtidig enkelte specielle Afgifter bortfaldt. 1820 blev der givet en almindelig Tilladelse til at betale en Del af Skatterne i Korn, et Vidnesbyrd om, at man under Landbrugskrisen stiler tilbage mod Naturaløkonomi og maa regne med Varer i Stedet for Penge. I de følgende Aar blev denne Tilladelse udvidet til at omfatte et større Beløb af Skatten, og endelig blev det bestemt, at Kornet skulde modtages for en højere Sum end dets egentlige Værdi, hvad jo var det samme som en Skattenedsættelse. 1824 bestemtes det, at den Del af Landsskatten, der vedblivende skulde betales i Penge, skulde kunne erlægges i Sedler i Stedet for Sølv, hvilket paa Grund af Kursforskellen ogsaa var en indirekte Skattenedsættelse. En direkte Nedsættelse fandt Sted 1823, da der gaves en Moderation i Landsskatten paa i alt 800,000 Kr., en Nedsættelse, der blev staaende, efter at Landbrugskrisen var ophørt. Der kan derfor godt regnes med, at Landsskatten i Midten af 1820'erne er blevet formindsket med ca. en Trediedel eller endog mere, bortset fra, at Staten samtidig havde slaaet en Streg over store Skatterestancer.

Foruden ved Skattenedsættelser rykkede Regeringen de betrængte Landmænd til Hjælp ved *Laan.* 1819 gjorde Finanserne et stort Statslaan i Hamburg, og de fleste af de Penge, man her fik til Raadighed,

blev brugt til Oprettelse af et Laanefond for Landmænd. Men det var kun Laan, og hvis de ikke blev betalt tilbage, viste Staten sig som en ubønhørlig Kreditor. Den overtog et stort Antal af Landets Godser, i Jylland ikke mindre end 30, paa Fyn 8 og paa Sjælland 12. Pludselig saa Staten paa denne Maade sine Domæner udvidet med i alt en Tredivetedel af Landets samlede Hartkorn. Den havde ikke nogen Interesse af at beholde al denne Jord, og de allerfleste af de saaledes erhvervede Godser var bortsolgt af Staten inden 1840 til Priser langt under dem, hvortil de var overtaget. Det kan være tvivlsomt, om der kom andet Resultat ud af Statens Laanepolitik under Landbrugskrisen end et stort Tab for Finanskassen.

Ogsaa de andre nødstedte Erhverv søgte Regeringen efter bedste Evne at hjælpe, men gjorde det helst uden at komme i Modstrid med de frihandelsvenlige Grundsætninger, der havde fundet Udtryk i Toldforordningen af 1797.

Efter den store østasiatiske Handels Ophør var det vestindiske Sukker det Kolonialprodukt, der uden Sammenligning betød mest for Landet. Ikke blot var en hel Industri — Sukkerraffinaderiet — bygget op herpaa, men Sukkeret betød ogsaa overordentlig meget for den københavnske Handel med Udlandet. Det er vist ikke for meget sagt, at St. Croix's Sukkerproduktion, hvis sociale Forudsætning var Negerslaveriet, i disse trange Tider ydede den danske Hovedstad en Støtte, som den vanskeligt vilde have kunnet undvære. Københavns Udnyttelse af Dansk-Vestindien var knyttet til et System af Monopoler, og netop for at hjælpe de industrielle Virksomheder paa dette Omraade og for at fremme Handelen begyndte Regeringen 1823 at lempe disse Monopoler lidt uden dog at finde Tiden inde til deres Ophævelse. Ordningen var fra Midten af Tyverne til 1833 den, at St. Croix skulde udføre alt sit Overskudssukker til København med Undtagelse af visse begrænsede Partier, der kunde udføres til andre Byer i den danske Stat, hvor der var Raffinaderier, og andre begrænsede Partier, der, mod en højere Udførselsafgift, kunde udføres til Nordamerika. Fremmed Raasukker kunde godt indføres til Danmark, men var belagt med højere Afgifter, og Indførsel af fremmed raffineret Sukker var forbudt. Danske Nødvendighedsartikler kunde nu udføres frit til St. Croix.

Den Hjælp, der under de kritiske Forhold ydedes den Industridrivende, gik kun sjældent ud paa egentlig Toldforhøjelse. Dog kan nævnes enkelte Foranstaltninger af denne Art, saaledes til Fordel for Papirfabrikationen og for Glas- og Lervarefabrikationen. Det er karakteristisk, at Tolden blev nedsat paa Jern og Tjære; man søgte at fremme Industrien ikke saa meget ved Beskyttelse mod fremmede Færdigvarer som ved at lette Indførslen af Raa- og Hjælpematerialer,

og desuden støttede Staten Industrien ved at yde dens enkelte Bedrifter lignende Laan, som den ydede mange Landbrugsbedrifter.

Over for *Haandværket* mente Regeringen det derimod ikke muligt at opretholde sine økonomiske Frihedsgrundsætninger fra Tiden omkring 1800. Klagerne blev her imødekommet ved en ny Stramning af Lavsbaandet. 1822 ophævedes den 1800 givne Ret til at blive „Frimester" uden Mesterprøve. Hensigten var selvfølgelig at hindre „Fuskerne" i at konkurrere med de faguddannede og saaledes gøre de daarlige Tider endnu daarligere for disse. Fra 1816 maatte der ikke uden særlig Tilladelse paa Landet være andre Haandværkere end Grovsmede, Hjulmænd og Vævere, en Bestemmelse, der ogsaa gaar ud paa at begrænse Konkurrencen.

Til den Politik, man følger over for Haandværket, svarer den, der bliver opretholdt over for den *lille Handel.* Fra 1817 stammer en Handelsordning fra København, hvorved man for at indskrænke de Handlendes Antal, hvad man i øvrigt ikke opnaaede, indførte Eksaminer for alle Arter af Detailhandlere. Der er dog ved denne Ordning vistnok mest taget Hensyn til Publikum, som man mente vilde faa daarligere, men ikke billigere Varer, naar alt for mange og alt for ukyndige skulde konkurrere om Handelen.

For det fattige Publikums Skyld blev der regelmæssigt fastsat Takster for, hvad Brødet maatte koste i København.

Regeringen har trods de økonomiske Frihedsbegreber, der gør sig stærkt gældende i Tiden, altsaa endnu ikke helt opgivet sin gamle Vane at være Forsyn og Forsorg for Borgerne, og dette finder ogsaa stadig Udtryk i de mangfoldige og tit meget tilfældige personlige Understøttelser, der i de trange Tider naturligvis blev rig Anledning til at uddele af Statskassen. Snart er det Digteren Øhlenschläger, der maa have en ekstra Hjælp, fordi hans Kone venter sin Nedkomst; snart er det en ganske almindelig Enke med „uopdragne Børn", som Kongens gode Hjerte ikke kan nægte en Bistand. Til de mindste Understøttelser hører naturligvis ikke de Tilskud, der gives til Ministre og Hofmænd, naar disse enten ikke kan faa deres private Ejendomme til at svare sig eller paa anden Maade er kommet i Trang. Og naturligvis bidrog alt dette „Gratialevæsen" til at svække Finanserne.

Regeringen var langt fra blind for Nødvendigheden af at faa de offentlige Udgifter nedsat, en Foranstaltning, der sluttede sig naturligt til Skattenedsættelserne. Amtmændene fik Paabud om at spare paa de kommunale Udgifter, og det Sparesystem, der her gennemførtes, kom ganske særligt til at ramme *Skolevæsenet.* Af økonomiske Grunde blev Folkeskoleordningen af 1814 kun ført meget mangelfuldt ud i Livet, og Lærerne fik mange Steder ikke den Løn, de egentlig skulde have. Tiden kom til at kende en ejendommelig ny Undervisningsform, den

saakaldte „indbyrdes Undervisning", som gik ud paa at lade de større Børn under Lærerens Overkommando undervise de mindre. Herved kunde der jo spares Lærerkræfter, men det maa dog tilføjes, at den indbyrdes Undervisning selvfølgelig blev betragtet som en ikke blot billig, men ogsaa god Undervisningsmetode. Den var et Vidnesbyrd om Reformlyst hos den danske Regering ogsaa i Landbrugskrisens vanskelige Aar, samtidig med at den viser, i hvor høj Grad Udgifterne maatte tages i Betragtning, naar der i denne Tid skulde reformeres.

Finansminister J. S. Møsting.
Maleri fra 1830'erne. (Frederiksborg).

For *Reformer* i større Stil kunde der kun i meget ringe Grad være Forudsætninger. Regeringens vigtigste Opgave maatte være dels at understøtte Erhvervslivet, dels at holde selve Staten økonomisk oppe. Det sidste var ikke det mindst vanskelige, og det kunde ikke gøres, uden at der gentagne Gange maatte optages Statslaan. At denne Udvej var lidet heldig, er let at se; den bevirkede jo, at Finanserne yderligere tyngedes med ny aarlige Udgifter. Men at den var uundgaaelig, er lige saa sikkert; thi hvilken Finansminister kunde under saa vanskelige Forhold have tilvejebragt Balance? Alligevel blev der her et taknemmeligt Punkt at slaa ned paa for senere Kritikere, der ikke selv havde haft Vanskelighederne at kæmpe med, og som ikke indsaa, at det maaske i og for sig var al Ære værd, at den danske Statsgæld i Aarene fra 1815 til den første officielle Opgørelse 1836 kun voksede fra ca. 120 Millioner Rigsbankdalere (omregnet i Nutidsmønt 240 Mill. Kr.) til ca. 130 (260) Mill., altsaa med et Beløb, der svarer til 20 Mill. Kr.

7. Fremskridt og Foregangsmænd.

Det Fremskridt, de bedste Mænd i Landet higede efter, hæmmedes naturligvis, ogsaa naar det skulde finde Sted uden for Lovgivningens Omraade, af de økonomiske Vanskeligheder, der kun lettedes ganske

lidt det allersidste Par Aar før 1830. Saa meget mere beundringsværdigt er det, der trods alt blev udrettet.

Som en af Tidens allermest ivrige og virksomme Foregangsmænd i praktisk Gerning maa nævnes *Johan Christian Drewsen* (født 1777), en robust og selvfølende Natur, en Mand af frisk og frejdig Borgeraand, der efter 1830 skulde blive en af Danmarks første Politikere, men i denne Tid satte sin alsidige Dygtighed helt ind paa et Arbejde for saavel Industriens som Landbrugets Fremgang. Hans egentlige Fag var Papirfabrikation, og paa sin Slægts gamle Papirmølle, Strandmøllen ved København, udfoldede han en betydelig Virksomhed og anskaffede her 1821 en Dampmaskine, der blev den første rigtig kendte og paaagtede Indretning af denne Art her i Landet, skønt der allerede var blevet ført en Dampmaskine hertil 1790. Drewsens Dampmaskine kom 1829 til at drive en Papirmaskine, der var den første i Norden. Til Anskaffelsen af sine Maskiner fik han betydelige Laan af Statskassen.

Fabrikant J. C. Drewsen.
Maleri af C. A. Jensen (Frederiksborg).

Af den Industri, der gik fremad i denne Tid, kan i øvrigt nævnes Skibsbyggeriet i Provinsen og Jærnstøberierne i Hovedstaden, og der var paa flere Omraader københavnske Virksomheder, saaledes Jac. Holm og Holmblad, der ikke blot holdt Stillingen fra Aarhundredets Begyndelse, men foretog Udvidelser. Det stigende Behov for Klaverer kunde tilfredsstilles ved en indenlandsk Fabrikation. Sukkerraffinaderierne bevarede, som omtalt, deres Betydning, men Tidens Fattigdom fremtraadte stærkt, da der i Slutningen af Tyverne skulde oprettes en Fajancefabrik med Anvendelse af bornholmske Jordarter for Øje; det var ikke muligt til dette Foretagende at faa tegnet for 10,000 Rigsdaler Aktier, uden at Staten maatte overtage $^1/_5$. Staten drev selv et saa omfattende Industriforetagende som Frederiksværk Vaabenfabrikker, der i disse Aar gav et meget stort Underskud. Om det Haab, man trods alt knyttede til den industrielle Udvikling i Danmark, vidner det, at den

polytekniske Læreanstalt oprettedes 1829 med den store Naturforsker, Elektromagnetismens Opdager *Hans Christian Ørsted*, som Leder.

Paa Samfærdselens Omraade fortsattes Landevejsbyggeriet, og som en af de Begivenheder, der afgjort peger fremad i Udviklingen, kan nævnes, at Danmark i 1819 fik det første *Dampskib*, „Caledonia", der sejlede mellem København og Kiel. En halv Snes Aar senere havde fire Dampskibe regelmæssig ugentlig Fart paa København. 1828 indførte Staten en Postdamper til at sejle mellem Korsør og Kiel, hvor al Overfart hidtil var blevet besørget af slet indrettede Smakker, omtrent saa primitivt som i Valdemarernes Tid. I øvrigt havde de første Dampskibe et meget mangelfuldt Udstyr, og det var ikke behageligt at være Passager paa dem. For Varetrafikken havde de slet ingen Betydning.

Jonas Collin.
Maleri af Marstrand. 1844.
(Frederiksborg).

1810 var den første danske *Sparekasse* blevet oprettet paa Holsteinborg Gods. 1816 oprettedes en anden i Odense, og 1820 stiftedes, med *Jonas Collin* som den iværksættende Kraft, Sparekassen for København og Omegn. Collin havde som Embedsmand været virksom ved Bankvæsenets Omdannelse, og han havde ogsaa Blik for Betydningen af et mere folkeligt Pengeinstitut. Smaafolk satte næppe deres Sparepenge i Nationalbanken; nu fik de et Sted, hvor de kunde anbringe dem, og hvor de var endnu bedre gemt end i Strømpeskaftet, samtidig med at de kunde udnyttes for Samfundet. I de nærmest følgende Aar oprettedes flere Sparekasser rundt om i Provinsbyerne.

Den københavnske Sparekasse var kun et enkelt af de mangfoldige almennyttige Foretagender, som Collin havde Del i. Han viste Omsorg for Kunst og Videnskab og tog sig af alt, der kunde tjene Folkets praktiske Interesser. For de større Ting glemte han ikke de mindre; han tænkte saaledes paa at skaffe sine Bysbørn Adgang til den Sundhedskilde, som Havet ved den danske Kyst er, og i Begyndelsen af 1820'erne fik han oprettet den første Søbadeanstalt ved København.

Jonas Collin var ved sin Personlighed og Gerning et Vidnesbyrd om, at ikke blot Statstjenersind, men ogsaa Statsborgeraand havde Betingelser for at trives inden for den danske Enevældes Embedsstand. Han blev aldrig træt af at gavne Samfundet. „Vilde man," siger en af dem, der har været ham paa nært Hold, „i hans travleste Livsperiode tale med ham eller forebringe ham noget, maatte man mangen Gang gaa til ham ved Midnatstid. Man traf ham da fordybet i Arbejde, men hverken træt eller overlæsset eller fortrædelig, tværtimod smilende og munter; thi Mennesket er gerne lykkeligt og tilfreds, naar det er sin Stilling og sit Arbejde voksent."

Collin var en lille tæt Skikkelse med et oprindeligt stærkt rødt Haar, der med Alderen blev hvidt, og med en paafaldende sund Ansigtsfarve. Ud af hans blaa Øjne lyste Klogskab, Mildhed og Ro, hans Optræden var i sjælden Grad tillidsvækkende og over for alle af en usnobbet Jævnhed, der ikke forandredes, fordi han med Aarene steg højt i Rang og „Fornemhed". I dette jævne Væsen kunde Collin mødes med Frederik VI, og der bestod en dyb gensidig Sympati mellem de to. Det er med Rette bleven sagt om Collin, at han var en Herskernatur, men paa en besindig og stille Maade og uden Ærgerrighed og Forfængelighed. Han lod altid sin Person træde i Skygge for Sagen, skød aldrig sig selv mere frem, end det var strengt nødvendigt af Hensyn til de Formaal, for hvilke han vilde virke. For sit eget Vedkommende ønskede han kun at leve i ubemærket Stilhed. Af en saadan Karakter var denne Enevældens Mand.

Sin største Indsats uden for sin Embedsgerning kom Collin, tro mod Tidens ledende Tanker, til at gøre paa Landbrugets Omraade. Han var i den lange Tid fra 1809 til 1855 Præsident i det kgl. danske Landhusholdningsselskab. Ved sin Side havde han fra 1817 *A. S. Ørsted*, og den tredie Præsidentpost i Selskabet beklædtes 1819 til 1830 af *Johan Christian Drewsen*, der skønt Papirfabrikant ogsaa fra den unge Alder havde beskæftiget sig med Landbrug. Drewsen vilde udbrede den tyske Landøkonom *Albrecht Thaers* Ideer om et rationelt Landbrug efter engelsk Mønster i Danmark; Agitator som han var af Naturen, udgav og oversatte han selv Landbrugsskrifter, og inden for Landhusholdningsselskabet fik han ganske naturlig ved sin Sagkundskab en meget stor Betydning.

Ved alle de Midler, der stod til dets Raadighed, ved Præmier og Tilskud, (hvortil Pengene skaffedes ved rigelig Statsunderstøttelse), ved oplysende Skrifter og paa anden Maade, arbejdede *Landhusholdningsselskabet* for at føre den danske Gaardmandsstand frem til det rationelle Landbrug: Anvendelse af bedre Landbrugsredskaber, især Svingploven, planmæssig Drift af Jorden gennem den hensigtsmæssige Inddeling i

mange Skifter, som kunde skabe en brugbar Driftsform til Afløsning af det gamle Trevangsbrug, og som senere har vundet Sejr inden for hele det danske Landbrug, endvidere bedre Husdyrbrug, Havebrug, Rodfrugtavl og meget andet.

Selskabet fik ved sin Energi ikke saa faa Bønder, baade Selvejere og Fæstere, til efter dets Anvisning at foretage et afgørende Brud med gamle Vaner og Slendrian.

Som et Eksempel paa de Bestræbelser, Landhusholdningsselskabet belønnede, kan nævnes, hvad Gaardfæster *Rasmus Hansen* i Riftbjerg paa Langeland havde udrettet, da han 1820 fik Præmie af Selskabet. Han havde 1808 overtaget en Gaard paa 40 Tdr. Land med aldeles forsømte Jorder, hvorfra han først maatte aflede skadeligt Vand. 1814 begyndte han saa den planmæssige Drift med omhyggelig Inddeling af Jorden. Han havde drevet sin Besætning op til 6 Heste, 15 Stk. Kvæg og 9 Faar. Han havde lagt Vægt paa Sommerstaldfodring, og han havde selv forfærdiget flere Landbrugsredskaber, derimellem en Svingplov. Han havde plantet Frugttræer, og endelig havde han samlet paa Landbrugsskrifter og oprettet et Læseselskab, hvorved han havde givet de andre Bønder i sit Sogn Adgang til at benytte disse Skrifter. Selv i Krisens værste Aar var der i det hele, som det fremgaar af Landhusholdningsselskabets Beretninger, adskillige energiske Bønder, der stred hæderligt for at føre Selskabets Forskrifter ud i Livet, foruden at der vel nok var enkelte mindre heldige Projektmagere, som Selskabet ved en Fejltagelse kom til at støtte.

Hvor svært det i de Tider var at lære danske Bønder noget nyt, viser Kampen for at faa *Svingploven*, „den engelske Plov“ udbredt i Landet i Stedet for den gamle danske Hjulplov. Intet af alt det andet, Landhusholdningsselskabet udrettede, var saa vigtigt som denne Ombytning, men alligevel tog det lang Tid at faa den gennemført. Skønt den første Svingplov var kommet til Landet allerede i 1770, var Hjulploven endnu i 1820 den herskende Plovform, idet kun hver tiende Plov var en Svingplov. Netop i dette Aar begyndte Landhusholdningsselskabet imidlertid at afholde Præmiepløjning med den engelske Plov; thi det gjaldt ikke mindst om at overvinde Tjenestefolkenes Uvilje mod at bruge det ny Redskab. Endnu gik dog mange Aar med Kampen. Først ved Midten af Aarhundredet havde den engelske Plovform i det væsentlige fortrængt den danske fra Øerne, og i Jylland konkurrerede ogsaa efter denne Tid Svingploven med forbedrede Former af Hjulploven.

Endnu mere fremtraadte vel endda Bøndernes Konservatisme ved deres Uvilje mod at overholde Markfred, en af de allerførste Betingelser for et fremskredet Landbrug.

I 1817 blev der givet en streng *Markfredsforordning*, der skærpede tidligere Forbud ved at fastsætte høje Bøder for den, hvis Kreaturer blev optaget paa fremmed Grund. Efter de Erklæringer, der forud blev indhentet fra Amtmændene, var det kun i et enkelt Amt, Svendborg, at Markfreden paa dette Tidspunkt blev nogenlunde overholdt. Den ny Forordning hjalp imidlertid ikke stort. Bønderne vedblev ogsaa herefter at „opgive Ævred“, d. v. s. efter Kornhøsten at lade Landsbyens Kvæg græsse i Flæng paa Landsbyens Marker, en Uskik, der bl. a. var en væsentlig Hindring for den Rodfrugtavl, som Landhusholdningsselskabet stræbte efter at udbrede. „At afskaffe Ævred,“ skrev en Præst i Aaret 1822, „var det samme som at forbyde Bonden at holde Juleaften med Grød og Fisk og Brændevin.“

Det var i Virkeligheden en Rest af det gamle Fællesskab, Bønderne stadig vilde holde fast ved. Markfreden var en Individualisme, en Tilspidsning af Ejendomsbegrebet, som stred mod den nedarvede Landsbytankegang, der paa alle Omraader havde svært ved at forlige sig med Fremskridtet.

Det var heldigt, at der rundt om i mange af Landets Sogne laa i hvert Fald een Bedrift af en Bondegaards Størrelse, der var saa veldrevet, at den kunde tjene til et udmærket Eksempel for alle Sognets Gaardmænd. De fleste af Tidens *Præstegaarde* blev drevet langt bedre end Bøndergaardene. Den Generation af Præster, der prægede første Trediedel af det 19. Aarhundrede, gjorde, som Led i sit naturlige Kald, ogsaa en Gerning i Landbruget. Den havde vel i det store og hele sin Interesse nok saa meget i Stald og Mark som paa Prædikestolen. Adskillige Præster var ikke blot praktiske Foregangsmænd, men optraadte som landøkonomiske Skribenter, derimellem Digteren *St. St. Blicher*. Flere Præster beklædte Tillidsposter inden for Landhusholdningsselskabet.

Ligesom den rationalistiske Præstetype saaledes vedblev at blomstre og maaske nu havde sin bedste Tid, fortsattes *den filantropiske Godsejertype* med enkelte Repræsentanter et Stykke frem i det 19. Aarhundrede. En værdig Lærling havde Chr. D. Reventlow i den sjællandske Lensgreve *F. A. Holstein* til Holsteinborg, der, lige fra han som 24-aarig ung Mand overtog sit store Gods, satte al sin Kraft ind paa at skabe de bedst mulige Forhold for dettes Beboere. Der var for Holstein ingen Modsætning mellem materielle og aandelige Bestræbelser; de pegede for ham mod det samme store Maal: at Mennesker skulde leve et menneskeværdigt Liv. Han brugte for at tilskynde sit Gods' Bønder til Flid og Dygtighed lignende Midler som Landhusholdningsselskabet, og han havde ikke virket i lang Tid, før Egnen omkring Holsteinborg for den fremmede Besøger frembød et særdeles smukt og for den Tid ual-

mindeligt Skue af Bondergaarde med veldrevne Marker og velholdte Haver, solide Bygninger, godt indrettede Stalde og Stuer. Et særligt Rum var her indrettet til Mælkens Opbevaring og Smørrets Tillavning, hvad der var af stor Betydning, hvis „Mastesmørret“ skulde blive til godt Smør.

Det er betegnende for en Mand som Holstein, at han ved sine Erfaringer fik et lyst Syn paa de danske Bønders Udviklingsmuligheder. Netop herom opstod der Tvivl inden for Landhusholdningsselskabet, fordi de fleste syntes saa langsomme til at tage ved Fremskridtets Lære.

8. **Bondestanden og Bondejorden.**

Gentagne Gange i Aarene nærmest for 1814 stillede Landhusholdningsselskabet mellem sine Prisopgaver et Spørgsmaal om, hvilke Hindringer der hidtil havde voldet, at Agerdyrkningen gik saa langsomt fremad, og hvorledes disse Hindringer bedst kunde hæves. For Selskabets ledende Mænd laa det nær at sammenligne den almindelige Bondegaardsdrift og den almindelige Herregaardsdrift. Den første stod i Stampe, den sidste søgte at følge med Tidens Krav. Den allermeste Jord i Landet blev drevet under Bøndergaardene; vilde det ikke være bedre, om Herregaardene fik større Raaderum? Dette Spørgsmaal opkastedes i en anden Prisopgave, som stilledes første Gang af Landhusholdningsselskabet 1812, og som drejede sig om, hvorvidt det vilde være „uden væsentligt skadelige Følger for Staten“, at der blev fri Ret til at bortforpagte og sammenlægge Bøndergaarde, medens Benyttelsen af Bondejord nu altid var indskrænket ved Tvangen til at bortfæste enhver Bondegaard, som Ejerne ikke selv beboede, paa Fæstebondens Livstid, og endvidere ved Forbudet mod at nedlægge Bøndergaarde. Efter de store Landboreformer fik den danske Landbolovgivning sit Præg ved de her omhandlede, af Godsejerklassen meget ilde sete Bestemmelser, som skulde sikre, at Bondejorden, det vil sige: den væsentligste Del af Landets Jord, bestandig kunde blive bevaret paa Bondehaand. Disse Prisopgaver, som ikke fremkaldte Besvarelser, der blev anset for fuldt tilfredsstillende, har deres store Interesse som Vidnesbyrd om de raadende Stemninger i Landhusholdningsselskabet.

Inden for dette Selskab var et Mindretal, af Frygt for Bondestandens Undergang, imod Sammenlægningsfrihed, men som Udtryk for Flertallets Opfattelse indgik 1817 en Ansøgning til Kongen om at underkaste hele Spørgsmaalet om Forpagtningsfrihed og Sammenlægningsfrihed en grundig Prøvelse. Der kom intet ud af Ansøgningen,

men Sagen vedblev at beskæftige Selskabet og var stadig Genstand for Diskussion.

Endog en Mand som Drewsen, der under sin senere politiske Virksomhed skulde vinde Ry som Bondeven, gjorde sig 1823 til Talsmand for, at Livfæstet burde erstattes med fri Forpagtninger, og at der burde være fuld Frihed til at bytte og sammenlægge Gaardene. Han giver til Begrundelse af dette Standpunkt en drastisk Skildring af den ynkelige Tilstand i Landbruget, der skyldes Bondernes sejge Vedhængen ved de forældede Driftsformer. Det er det bedste, at Gaardmandsklassen efterhaanden forsvinder gennem Udbredelse af Stordrift-Landbruget; thi som Gaardmand fylder Bonden kun daarligt sin Plads i Samfundet, hvorimod han altid vil kunne gøre god Fyldest som Husmand — saaledes var den Dom, Drewsen, den landøkonomiske Foregangsmand, fældede over Danmarks Bondestand i det tredje Aarti af det 19. Aarhundrede.

Landhusholdningsselskabets Præmiebæger.
Efter Hertel: »Det kgl. danske Landhusholdningsselskabs Historie«.

Med Landbrugskrisens Forhold som den tidsmæssige Baggrund kom denne Dom imidlertid til at frembyde et iøjnefaldende svagt Punkt, idet der netop i disse Forhold kunde findes et vist Forsvar for Bondestandens Vedhængen ved de gamle Vaner i Landbrugsdriften. I et Indlæg mod Drewsen opkaster en Præst, *O. D. Lütken*, det Spørgsmaal, om Præster og Godsejere i de senere Aar har formaaet at udrede deres Skatter bedre end Bønderne, eller om det ikke snarere er de Landmænd, der har anvendt mest Flid og Bekostning paa et forbedret Landbrug, som i de sidste vanskelige Tider har været i størst Fare for at gaa til Grunde. Naar saa mange Bønder nøjes med „at hutle sig igennem“, er efter Lütkens Opfattelse Bondens naturlige Forsigtighed en af de væsentligste Aarsager; Forsigtighed hindrer Bonden i at anvende mere paa Produktionen, end Produktet er værd; han vogter sig ved sindigt Arbejdstempo for at spilde sin Kraft.

Denne landbrugskyndige Præst indsaa, at i en Situation som Landbrugskrisens kunde ikke blot Bondens store Nøjsomhed, men ogsaa

hans Konservatisme som Landbruger regnes for en økonomisk Dyd, fordi der kun i meget begrænset Omfang var Mulighed for, at landbrugstekniske Fremskridt, der havde kostet større Indsats af Kapital, vilde komme til at betale sig.

Der var adskillige landbrugskyndige Mænd, der gik mod Drewsens og hans Meningsfællers Syn paa Bondestanden og Landboforholdene, men den overvejende Stemning i Landhusholdningsselskabet var for disse Anskuelser, og A. S. Ørsted og Jonas Collin saa vel som andre Mænd i Regeringkredsene gav dem en Tilslutning, der kunde synes lovende for deres praktiske Gennemførelse.

Det siges at have været Kongens bondevenlige Sindelag, der satte Bom for alle Planer om en Lovgivning, der vilde have givet fri Bane for Stordrift og Kapitalisme inden for Landbruget. Efter hvad Ørsted beretter i sine Livserindringer, erfarede man, at Frederik VI bestemt holdt paa Livsfæste og ikke vilde tilstaa nogen Lempelse deri, og dermed bortfaldt hele denne Diskussion, hvorved der er kastet et skarpt Lys over Landbrugets og Bondestandens Forhold i Datiden, og som viser, hvorledes Tanken om økonomisk Fremskridt hos Tidens Foregangsmænd havde let ved at glide sammen med Ideerne om økonomisk Frihed.

Der havde i Diskussionen hævet sig en eneste Røst fra Bondestanden, idet den ovenfor omtalte langelandske Bonde Rasmus Hansen, Rifbjerg, 1821 indrykkede en Artikel i Bladet „Den økonomiske Korrespondent“ med den Titel: „Bondestanden maa ikke undertrykkes“. Han henstiller her til Kongen, at han ikke skal lytte til Forslagene om at erstatte Fæste med Forpagtning, men tværtimod foranstalte det Fæstevæsen, der endnu bestaar, afløst med Selveje. Den første Del af dette Ønske blev altsaa opfyldt, det andet derimod ikke. Saa langt kunde der ikke bygges paa Kongens Bondevenlighed. Tidsaand og „Udvikling“ gik paa denne Tid afgjort ikke i Retning af, at Statsmagten skulde foretage ny regulerende Indgreb i Ejendomsforholdene. Dog føjedes 1820 et Tillæg til Fæstelovgivningen, hvorved et hidtil upaaagtet „Hul“ i denne blev udfyldt, idet det bestemtes, at en ledigbleven Fæstegaard altid inden et Aars Forløb skulde være besat med en ny Fæster. Anledningen hertil var, at Amtmand Stemann som Ejer af Godset Valbygaard havde ladet en Bonde hensidde i flere Aar paa en Gaard uden at give ham noget Fæstebrev, hvad der stred mod Princippet i den gældende (1790 paa ny indskærpede) Fæstetvang.

Det er betegnende for Kongens personlige Standpunkt, at han ønskede denne Tvang, der gjaldt for alle Bondergaarde, som blev overladt til Brug for andre end Ejeren, udstrakt til ogsaa at gælde for *Husmandslodder*. Det var nemlig begyndt at blive Skik, at man gav Hus-

mænd deres Steder ikke i Fæste, men i Leje paa Opsigelse. Kongens Krav om, at dette Spørgsmaal skulde undersøges, førte kun — i 1821 — til en officiel Kundgørelse, der udtrykkelig fastslog, at Fæsteforpligtelsen ikke gjaldt for Husmandslodder, men blot for Bøndergaarde (Jordbrug over 1 Td. Hartkorn). Stemningen i Kollegierne bevirkede, at Statsmagten selv understregede Grænsen for sin Indgriben paa dette Omraade. Den uensartede retslige Stilling for Gaardmænd og Husmænd var begrundet i det Synspunkt, at Gaardmændene havde deres samfundsmæssige Opgave som selvstændige Landbrugere, Husmændene derimod hovedsagelig som Arbejdere for andre, og at det derfor var naturligt, at de sidste ikke nød den samme Tryghed i Besiddelsen af deres Jordlodder som de første.

9. Tilløb til politisk Opposition. Ny Aandsstrømninger.

Medens saaledes meget store og afgørende almene Samfundsspørgsmaal kunde diskuteres frit og uhindret nu som tidligere under den danske Enevælde, maatte den offentlige Diskussion ogsaa i denne Tid meget nøje vogte sig for at dreje i Retning af Kritik af selve Regeringsformen. Professor *O. C. Olufsen* tillod sig i et Skrift fra 1819 en lille Klage over, at der ikke blev aflagt noget som helst offentligt Regnskab for Finanserne, men han skyndte sig med at tilføje, at det maatte være Regeringens, ikke Privatmands Sag at afgøre, om Offentlighed her vilde være paa sin Plads. Der maatte vises stor Forsigtighed med alle Udtalelser, der direkte eller indirekte kunde opfattes som Angreb paa den bestaaende Statsstyrelses rent politiske Principper.

I adskillige Hjerter gemte der sig nok en hemmelig *Misfornøjelse* med den enevældige Styreform. Man befandt sig nu i en Tid, hvor en anden Regeringsform var gældende i flere andre europæiske Lande, saaledes baade i Sverige og Norge; i Tyskland havde en stærk Revolutionslyst vundet Raaderum, særlig mellem Studenterne, og fra Frankrig kom nu og da et Pust af ny politiske Strømninger herhjem. Den unge Artilleriløjtnant *A. F. Tscherning*, der var blandt de danske Tropper i Frankrig, skriver i et Brev fra 1817 til sin Fader, at han hader den enevældige Kongemagt lige saa stærkt, som han elsker Kongens Person. Det var vel nok en Tanke og Følemaade, som han delte med flere andre unge Mænd i Datidens Danmark.

Den eneste Bevægelse af Betydning, der før 1830 rejste sig inden for det danske Rige for Lempelser i Enevælden, tilhørte dog *Hertugdømmerne*.

Hernede gjorde det saakaldte „Ridderskab“, den officielt anerkendte Sammenslutning af Godsejere, særlig de adelige i Slesvig og Holsten, Fordring paa at være en Slags Fortsættelse af de gamle Landdage, hvilket vilde sige det samme, som at der skulde tilkomme Ridderskabet en Skattebevillingsret. Som Støtte for sit Krav henviste det til, at der i den tyske Forbundsforfatning, som blev vedtaget under Wienerkongressen, var blevet stillet alle tyske Forbundsstater en „Stænderforfatning“ i Udsigt. Altsaa, hævdede man, skulde der ogsaa indføres en saadan Forfatning for Hertugdømmerne, og det paa den Maade, at man lod Ridderskabet indtræde i sin gamle formelle Rettighed som „Landdag“. Ridderskabet havde en ypperlig Talsmand i den fremragende Historiker Professor *F. C. Dahlmann* i Kiel; men Regeringen stillede sig afvisende, og det hjalp ikke, at der blev klaget til Forbundsdagen i Frankfurt. Ridderskabet fik blot (1823) det Svar, at det for Holstens Vedkommende maatte afvente den Forfatning, Kongen af sin fri Vilje vilde give, og at Slesvig overhovedet ikke kom den tyske Forbundsdag ved. Der blev herigennem fra tysk Side givet en Anerkendelse af Slesvig som et dansk Land, og alt i alt var Forbundsdagens Udtalelse meget opmuntrende for Frederik VI, der ikke brød sig om at indføre nogen Slags ny Forfatning i sit Rige, saa længe han ikke ansaa det for strengt nødvendigt; Ridderskabets Stilling var svag, fordi det ikke havde nogen Tilslutning fra Hertugdømmernes brede Befolkning, som ikke følte sig i Modsætning til den danske Kongemagt.

Professor F. C. Dahlmann.
Litografi fra 1829.

Ubarmhjertig haardt slog Regeringen ned paa en dansk Mand, der var saa dumdristig at ville omstyrte Kongeloven og indføre en fri Forfatning. Det var en temmelig forskruet Teolog, Dr. phil *Jakob Dampe*, der 1820 blev afsløret som Hovedmand i en i København dannet „revolutionær“ Sammensværgelse, hvis Medlemmer bar en Jernring som

fælles Tegn, og som i Virkeligheden var ganske barnagtig og ufarlig. Men Dr. Dampe blev dog sammen med en medskyldig, en Smedemester Jørgensen, dømt til Døden og derpaa benaadet med livsvarig Fængselstraf. Han sad i mange Aar som Fange paa Christiansø og blev først løsladt i 1841.

En Bevægelse, der i betydelig højere Grad end Dr. Dampes „Sammensværgelse“, var Udtryk for Folkestemningen, var en ret voldsom *Forfølgelse af Jøderne*, som brød ud i 1819. En af Frederik VI's Regeringshandlinger i Tiden mellem Kielerfreden og hans Rejse til Wienerkongressen havde været at „emancipere“ Jøderne — dog kun i Kongeriget, ikke i Hertugdømmerne — ved at give dem de samme borgerlige Rettigheder, som andre Undersaatter havde. Kongen havde her handlet paa Trods af et stærkt Jødefjendskab, der umiddelbart i Forvejen var kommet til Orde i Litteraturen (den litterære Jødefejde). Imidlertid ændredes ikke den almindelige Opfattelse af Jøderne som dem, der forstod at sikre sig uberettigede Fordele paa Bekostning af andre og saaledes at svømme ovenpaa i de vanskelige Tider. I 1819 kom denne Stemning til Udbrud gennem Tumulter, Forulempelser af Personer, Rudeknusninger o. s. v. i København og i nogle Provinsbyer, Optøjer, Regeringen dog hurtig fik standset.

Parti af Frederiksø.
En af de Smaaøer øst for Bornholm, hvis Fællesbetegnelse er Christiansø eller Ertholmene. Den høje Bygning i Baggrunden er Dampes Fængsel.
Fotografi.

De Aarsager, der fremkaldte Jødeforfølgelsen, var sikkert ikke af religiøs Natur. Derimod udsprang fra det religiøse Liv i Folket en anden Bevægelse, som blev af meget større og mere varig Betydning, ja, som i Virkeligheden er at regne for den eneste egentlige Folkebevægelse i Danmark i den Tid, hvorom her er Tale.

Selvom i de foregaaende Aar baade Grundtvig og Mynster havde begyndt at optræde kraftigt mod *Rationalismen*, kom dog Reformationsjubilæet 1817 til at give stærkt Udtryk for dennes Magtstilling

Kongelig Bekiendtgiørelse.

Vi Frederik den Sjette,

af Guds Naade Konge til Danmark, de Venders og Gothers, Hertug udi Slesvig, Holsteen, Stormarn, Ditmarsken, Lauenborg og Oldenborg,

giøre vitterligt: Vi have med yderste Misbag erfaret, at adskillige kaade og ildesindede Mennesker have i Vor Kongelige Residentsstad tilladt dem at udøve Voldsomheder imod adskillige Vore Undersaatter, hvorved de endog ere gaaede saavidt, at de have trodset den mod dem anvendte Magt, som efter Pligt har villet haandhæve Borgersikkerheden.

Vi have derfor fundet Os bevæget til at træffe saadanne kraftige Foranstaltninger, at den Roe og Fred, som bør finde Sted imellem Borgerne, kan være beskiermet, og Vi ville herved have Enhver advaret om at vogte sig for at komme nær til de Steder, hvor Sammenrottelse og Opløb findes, da han ellers maa tilskrive sig selv, at han udsættes for Fare, naar Magten maa bruges mod den offentlige Roligheds Forstyrrere, efterdi Enhver som ved slig Leilighed falder, ligger paa sine Gjerninger.

Saa forbydes og herved alle Forsamlinger paa Gaden, hvor Politiet, naar flere end to eller tre findes samlede, uopholdeligen bør at skille dem ad.

Enhver Ulydighed imod hvad der af Politiet, eller Andre, som ere satte til at holde over Orden og Fred, befales, og enhver Deeltagelse i voldsom Adfærd, vil, som et Forhold, der gaaer ud paa at nedbryde den offentlige Rolighed, ved en dertil af Os anordnet Commission, som er bemyndiget til at kiende uden Appel, ansees med streng corporlig Straf, eller, efter Sagens Beskaffenhed, endog med Livsstraf.

Kiøbenhavn, den 6te September 1819.

Frederik R.

Kaas.

Cold. *Monrad.* *Ørsted.* *Lassen.*

Kgl. Proklamation i Anledning af »Jødefejden«.
Efter Original paa Frederiksborg.

inden for den danske Kirke. I et Hyrdebrev, Biskopperne udsendte, tales der om „den hellige Skrift, forklaret efter Fornuftens Love“ som Religionens eneste Kilde, og Luther blev af Rigets ledende Gejstlige først og fremmest prist som den store Modstander af Overtro og For-

domme, altsaa som Helt i den Kamp, hvori denne Tids Gejstlige selv følte sig som Stridsmænd.

Det var imidlertid aldrig paa noget Tidspunkt lykkedes for Rationalismen helt at underlægge sig Menighederne i Danmark. En særlig haardnakket Modstand rejstes af nogle Landsbyfolk i Vejle Amt, de saakaldte „stærke Jyder“, som hverken vilde have at gøre med den evangelisk-kristelige Salmebog eller Balles Lærebog, de to Aandsprodukter, Rationalismen havde frembragt til Menigmands Opbyggelse. Navnlig om Balles Lærebog kom „de stærke Jyder“ i haard Konflikt med Autoriteterne. Det var i denne Katekismus fremhævet, at Menneskene ikke var saa gode, som de burde være; men hverken Djævelens Gerninger eller Arvesynden var efter de stærke Jyders Mening tilstrækkelig understreget. Med ualmindelig stædig Energi fastholdt de overfor deres Præster Troen paa Djævelens og Arvesyndens Eksistens samt Overbevisningen om de evige Helvedesstraffe, og de vilde ikke høre Tale om, at enten udøbte Børn eller Hedninger paa Trods af Skriftens Ord kunde opnaa at blive salige.

Langt mere Betydning end de stærke Jyder fik dog en religiøs Bevægelse, som opstod paa Fyn. En Husmand i Bregnør ved Kerteminde, *Christen Madsen*, kom under Paavirkning af en gammel pietistisk Skomagersvend, bosat i denne Købstad, ved Navn *Ole Henrik Svane*. Christen Madsen førtes herved først ind i frygtelige Sjælekampe, men dernæst til en lykkelig Omvendelse. „Det var,“ hedder det i en Beretning, „paa Kongens Fødselsdag den 28. Januar 1819, at han med eet fik den forfærdelige Byrde væltet af sig og blev saa fuld af Glæde over Guds Naade og Kærlighed i Kristus Jesus, at han følte sig som i Himlen og ønskede, at han snart maatte komme der.“ Christen Madsen skulde herefter leve endnu i 10 Aar, og i al denne Tid satte han, der hidtil havde været bekendt som en munter og mundrap Skaffer ved Bryllupper, sin store Veltalenhed ind paa at kalde Mennesker bort fra Synden og til Forsoning med Gud. Egnens Folk undrede sig meget over hans Forvandling, og over Fyns Land bredte sig Rygtet om den mærkelige Bondeprædikant, der hver Søndag Eftermiddag holdt Møde i sit Hus om det, som laa ham saa inderlig paa Hjerte. De fleste spottede, men paa mange gjorde Christen Madsens Prædikener et dybt Indtryk, og det kom til en „gudelig“ Opvækkelse i mange Sogne. De rationalistiske Præster rasede mod de opvakte og stemplede dem som Hyklere og Farisæere, fordi de ikke som andre ordentlige Folk vilde være med til Kortspil og Dans, og naturligvis var den almindelige Stemning i Befolkningen stærkt imod dem, der saaledes vilde være noget for sig selv. At en Mand blev „hellig“, syntes endnu mere forargeligt, end om han pludselig paa egen Haand vilde have begyndt at

værne sin Markfred! Det kom ved de „gudelige Forsamlinger" ofte til Pøbeloptøjer, og det er et Sted sket, at Hoben fangede nogle af de opvakte og med Magt hældte dem Brændevin i Halsen.

Det værste for de opvakte var, at de ogsaa blev Genstand for Forfølgelse fra den verdslige Øvrigheds Side. Herredsfogeder og Byfogeder sluttede sig sammen med Præsterne om at slaa denne urostiftende Bevægelse ned, og man fremgravede en gammel Forordning fra Christian VI's Tid (af 13. Januar 1741), der forbød Lægfolk at afholde større religiøse Sammenkomster. 1821 blev Christen Madsen selv sat under Anklage; han sad nogen Tid arresteret, og hans Sag endte med at komme for Højesteret, hvor Anklageren vilde have ham dømt til 3 Aars Tugthus (samme Straf som for Indbrudstyveri!), men hvor Dommen, som først blev afsagt efter hans Død, blot kom til at lyde paa en Bødestraf.

Fra 1824 stilnedes Forfølgelsen mod de gudelige Forsamlinger, idet Fyns Guvernør, Prins *Christian Frederik*, fik udvirket, at der skulde vises noget større Skaansel og Taalsomhed over for de hellige. Den gudelige Opvækkelse bredte sig i de følgende Aar meget, idet den forplantede sig til andre Landsdele og forbandt sig med de ældre Strømninger, der udgik fra det pietistiske Christiansfeld. Den skulde i 1830'erne faa en meget større Styrke end i 1820'erne.

Samtidig med denne Bevægelse i den menige Befolkning fandt der stærke Brydninger Sted inden for de teologiske Kredse i Hovedstaden. *N. F. S. Grundtvig* havde nu udformet sine Tanker om Kristendommen til fuld Klarhed, og i sit Skrift „Kirkens Genmæle" fra 1825 rettede han et heftigt Angreb paa den teologiske Professor *H. N. Clausen*, som han beskyldte for at føre falske Lærdomme. Grundtvig vilde ved Lovens Magt udrydde Rationalismen af den danske Kirke, medens modsat H. N. Clausen ønskede, at der skulde foretages en Ændring i den kirkelige Lovgivning, saa at der blev givet Præsterne en fastslaaet Ret til fri Fortolkning af de evangelisk-lutherske Trossætninger.

Under disse Forhold foretog *A. S. Ørsted* et Skridt, der blev skæbnesvangert for ham. I 1826 offentliggjorde han en Afhandling om den danske Kirkeforfatning, hvori han hævdede, at en Lovændring som den, H. N. Clausen ønskede, var aldeles overflødig, fordi der allerede i Forvejen fandtes en vidtgaaende Trosfrihed for Præsterne i den danske Statskirke: Præsteeden bandt dem i Virkeligheden kun til at anerkende visse religiøse Grundbegreber, men derimod ikke til alle Enkeltheder i den gamle lutherske Troslære; selv f. Eks. over for Treenighedsbegrebet var de danske Præster frit stillede.

Ørsted havde ganske sikkert gennemtænkt hvert Ord i denne Afhandling, og han kendte til det, han skrev om; han var stærkt kirkelig

interesseret og Lærer i Kirkeret for de vordende Præster. Hans Paastande var utvivlsomt rigtige, for saa vidt som Præsterne ved den Styrelse af Kirken, som havde fundet Sted i Aartier, gennem hele Rationalismens Tid, praktisk talt var blevet løst fra den bogstavelige Overholdelse af deres Ed om strengt at følge alle Kirkens Bekendelsesskrifter. En Præst skulde tro paa Gud og paa Sjælens Udødelighed og paa den Moral, som det først og fremmest var hans Opgave at prædike, men i øvrigt kunde han forme sin Kristendom, som han vilde, — saaledes var den faktiske Tilstand i den danske Statskirke i Aaret 1826.

Minister Fr. J. Kaas.
Miniature af L. Fränckel.
(Frederiksborg).

Ikke desto mindre vakte Ørsteds Afhandling Kongens allerhøjeste Mishag og kom under Drøftelse i Statsraadet, hvor det blev besluttet, at Gentagelse af en saadan Optræden skulde forebygges. Der havde tidligere været Misfornøjelse med, at Generalprokureuren virkede som juridisk Forfatter og derved for Offentligheden fremlagde Synspunkter, som burde være forbeholdt hans Embedsskrivelser. Nu flød Bægeret over. Det blev anset for aldeles upassende, at en Mand i hans Stilling udtalte sig saa uforbeholdent om et saa ømfindtligt Emne. Man mente, at der herigennem kun kunde gives ny Næring til den religiøse Splid og Trætte, der maatte være Regeringen lige saa ubehagelig som enhver anden Ufred og Uro i Samfundet. Men tillige var der personlige Grunde til den Behandling, Ørsted blev Genstand for. Det hemmelige Nag, de ledende Ministre nærede over for den overlegent dygtige, borgerlige Embedsmand, kom ved denne Lejlighed til Udbrud.

Kancellipræsidenten, *Fr. J. Kaas*, der i en tidligere Sag havde modarbejdet Ørsted hos Kongen og engang i et Brev til Finansminister Møsting betegnede den store Jurist som „Knægten“, der vilde have alt for megen Magt i Kancelliet, ophidsede nu Kongen imod ham, samtidig med at han over for Ørsted selv gav Rollen som den deltagende og formanende Ven og tillige med Selvfølelse som dén overlegne Stats- og Verdensmand, der ved, hvad man kan gøre, og hvad man ikke kan gøre.

Paa Frederik VI har vel nok Kaas' Skildring af sit eget personlige Forhold til Religionen kunnet gore et vist Indtryk: Kancellipræsidenten er nu 64 Aar og har altid følt sig fuldt tilfreds med den Religion, der raadede i Landet; han forstaar derfor ikke, at nogen vil rokke ved denne nødvendige Grundvold for Staten! — Det gjorde antagelig ogsaa Regeringen mere betænkelig ved at støtte Rationalismen, at Grundtvig og hans Tilhænger, Magister *Jakob Christian Lindberg*, netop paa dette Tidspunkt offentlig med stor Kraft paaberaabte sig Kongelovens og Danske Lovs Bestemmelser om den Kirkelære, der skulde være den eneste gyldige i Danmark. Under alle Omstændigheder var den Behandling, Ørsted fik, uforsvarlig. Han fik Valget mellem at miste sin Stilling i Kancelliet eller opgive sit Forfatterskab, og han foretrak det sidste. Der blev dog givet ham Tilladelse til at afslutte de Værker, som han havde under Udarbejdelse. Ganske uden Hensyn til A. S. Ørsteds særlige Begavelse var der handlet ud fra det Princip, at en saadan Tillidsmand for Regeringen ikke tillige maatte være Skribent for et Publikum. Dansk Retsvidenskab led et uerstatteligt Tab ved denne Snæverhed hos Enevældens Magthavere. Det Forfatterskab, Ørsted havde udfoldet gennem Bøger og Tidsskrifter, havde været af en usædvanlig Art, banebrydende for hele den senere Tids juridiske Studium i Danmark. Med den givne Frist skulde Ørsted altsaa herefter udelukkende vie sine Evner til Lovgivning og Administration.

Inden for *Kirkestyrelsen* var det, der skete 1826, intet mindre end et gennemgribende Systemskifte. Regeringen ophørte fra nu af at holde sin Haand over Rationalismen og begyndte atter at støtte „den rette Lære". Dette fandt bl. a. Udtryk i strenge Forbud imod, at Præsterne, som det i adskillige Tilfælde var sket, ændrede Ritualerne efter deres eget Forgodtbefindende. Hvor løjerligt det end er at se Fr. Jul. Kaas som Kristendommens Forsvarer over for A. S. Ørsted, kan man dog ikke værge sig mod det Indtryk, at det virkelig var Kaas, som var mest fremskuende med Hensyn til Kirkens Forhold. Skulde det lykkes at opretholde Statskirken over for de ny religiøse Bevægelser, var det sikkert ikke muligt vedblivende at give den enkelte Præst en saa stor religiøs Frihed, og det var nødvendigt at have en Kirkelære, som i det mindste udadtil var ensartet og i fuld Overensstemmelse med de evangelisk-lutherske Trosskrifter. Kun en Mur af Rettroenhed vilde være i Stand til at holde Kirken sammen og afværge nærgaaende Angreb fra Teologer og Lægfolk. Paa denne Mur omkring den danske Statskirke er der bygget videre gennem hele det følgende Aarhundrede. Den Frihed, som senere den demokratiske Tid bragte inden for Kirken, blev kun for Menighedernes Medlemmer, ikke for Præsterne og deres

Forkyndelse. Den omvendte Tilstand var den, der bestod i 1826, og som Ørsted saa aabent havde skildret, hvorved han imidlertid blot kom til at fremskynde dens Afskaffelse.

10. Stemann og Ørsted.

Fr. Jul. Kaas fik ikke lang Tid til at glæde sig over Religionens Sejr og A. S. Ørsteds Nederlag; allerede i Januar 1827 afgik han ved Døden.

Paul Chr. Stemann.
Litografi fra 1838.

Hans Efterfølger blev Amtmanden i Sorø, *Poul Christian Stemann*, der var født 1764 som Søn af den Guldbergske Minister Christian Ludvig Stemann. Som ung Mand af saa god Afstamning havde Stemann haft alle Muligheder for Karriere. I en Alder af 25 Aar var han blevet Højesteretsdommer, og Aaret efter havde han ved et rigt Giftermaal faaet Penge nok til at købe Gods for. Efter først at have haft Benzonslund i Holbæk Amt ejede han fra 1805 Valbygaard ved Slagelse. 1798 havde han faaet sin Udnævnelse til Amtmand over Sorø Amt. Hernede faldt hans Livsgerning i ikke mindre end 29 Aar, netop i den Tid, da de store Reformer fra Tiden omkring 1800 skulde føres ud i Livet: Landbolovene, Vejvæsenet, Fattigvæsenet og Skolevæsenet. Han virkede med usædvanlig Dygtighed og Kraft og tillige med god økonomisk Sans, saaledes at han ved sin Fratræden kunde efterlade fyldte Pengekasser baade i Amtet og paa Sorø Akademis Gods, som ligeledes var overladt til hans Bestyrelse. En særlig Berømmelse vandt han ved sin faste Holdning under de engelske Troppers Besættelse i 1807.

Straks efter Kaas' Død anmodede Kongen Stemann om at overtage hans Stillinger for en aarlig Løn af 12,000 Kr. Stemann ytrede straks Betænkelighed, men Kongen fastholdt sit Ønske, bevilgede Stemann en ekstra Pengehjælp til Flytningen og lod efter hans udtalte Ønske hans Søn afløse ham som Amtmand. Den 22. Januar 1827 udnævntes

Poul Christian Stemann til Geheimestatsminister, Kancellipræsident, Justitsminister og kongelig Bankkommissær. Skønt ved sin Tiltrædelse allerede i en fremrykket Alder blev Stemann paa disse Poster den danske Enevældes ledende Minister i dens sidste 21 Aar. Han er et af Historiens mange Eksempler paa Mænd, der trods Alderdom med Kraft har baaret Ministerstillingens Byrder og Bryderier.

Af Karakter var Stemann ikke lidet herskelysten. I hans *Personlighed* forenes ligesom Godsejerens og den høje Embedsmands typiske Egenskaber og Tænkemaade. Autoritetsprincippet var gaaet ham i Blodet, og han havde en stærk Følelse af Skellet mellem Over- og Underordnede. Han skriver til sin Godsforvalter i en bydende og befalende Tone, som ingen af de to Konger, han selv tjente under, Frederik VI og Christian VIII, vilde have fundet paa at anvende over for ham. Han passede særdeles godt til at være Minister i en enevældig Regering. Han saa paa Folket som Undersaatter, der skulde holdes til Orden og Lydighed, og Tanker om dets Deltagelse i Statsstyrelsen maatte ligge ham meget fjernt. Men han gik visselig til sin Ministergerning med Ønsket om at gennemføre gode og nyttige Fremskridt i naturlig Fortsættelse af den Virksomhed, han havde udfoldet i Sorø Amt, og de Tanker, han havde fremsat i sin ovenfor (S. 342 f.) omtalte Indberetning fra 1815, havde heller ikke forladt ham.

Stemanns Styrke var hans gode praktiske Erfaringer og hans robuste Natur, der aldrig lod ham være bange for at træffe Afgørelser og Beslutninger. I sine Kundskabers Omfang og Dybde stod han langt tilbage for den Mand, der for ham ligesom for Kaas skulde blive den vigtigste Hjælper. *A. S. Ørsted* har næppe efter det, der var gaaet forud, følt sig skuffet over, at det ikke var ham, der blev Kaas' Efterfølger, og han var vistnok ogsaa mere egnet til Departementschef end til Minister. Hans Egenskaber pegede i Retning af Statstjeneren, ikke Statsmanden. Hans Storhed var den juridiske Genialitet, der prægede hans Indsats ikke blot som Videnskabsmand, men ogsaa som Embedsmand. Af den største Betydning var hans Forening af disse to Virksomheder. Hos ham befrugtede Videnskab og Erfaring i sjælden Grad hinanden.

Det blev A. S. Ørsteds store Kald inden for dansk Retsvidenskab og Retspleje at knytte Liv og Lære sammen i en Grad, man ikke tidligere havde kendt. Naar Ørsted skulde fortolke en Lov, undgik han baade de alt for vidtsvævende Begreber og den mekaniske Bogstavdyrkelse. „Domstolene," siger han et Sted, „skal ikke se paa Lovens Bogstav, heller ikke paa dens Aand, men paa dens Mening." Det var det, han altid selv med den største Samvittighedsfuldhed bestræbte sig for at gøre. Han undersøgte omhyggeligt, hvilke Tanker der i al Almindelig-

hed efter en fornuftig, alsidig Overvejelse maatte siges at ligge i en Lov, og dernæst, hvilken Anvendelse disse Tanker i Kraft af alle foreliggende Omstændigheder maatte faa paa det enkelte foreliggende Tilfælde.

Det var altsaa en meget praktisk Fremgangsmaade, Ørsted fulgte ved Lovenes Fortolkning, men utvivlsomt kunde han undertiden fortabe sig for meget i Overvejelser frem og tilbage og derved svække sin Handlekraft, og paa den anden Side var hans Evne til at se en Sag ud fra forskellige Synspunkter dog begrænset. Hvor der var Tale om at gennemføre noget nyt, maatte han, netop fordi han var saa udpræget Jurist, have meget svært ved at hæve sig op over Hensynet til de Rettigheder, der nu engang var de bestaaende, og som Folk derfor i god Tro havde indrettet sig paa. Ogsaa i sin Afhandling om Kirkeforfatningen vil han kun pege paa, hvad der er faktisk bestaaende Ret. Det var ikke mindst dette, som gjorde Ørsted i mindre Grad til Statsmand i egentlig Forstand. Hertil vilde have hørt en hurtigere Handlekraft og om fornødent en større Hensynsløshed over for det bestaaende, end han var i Besiddelse af. Hvad han passede til, var at være Administrator i en Tid, da det mindre gjaldt om at gennemføre ny Grundregler for Samfundet end om at anvende dem, der allerede fandtes, paa den bedste og mest formaalstjenlige Maade.

Anders Sandøe Ørsted.
Maleri af Eckersberg. 1821.
(Frederiksborg).

Man har ikke uden Grund talt om det Frisind og den Humanitet, som Ørsted paa flere Maader gjorde sig til Talsmand for og fik gennemført inden for dansk Retsvæsen og Statsstyrelse. Det fulgte af hans hele Respekt for Retsbegrebet, at han kom til at virke i begge disse Retninger. Men det maa stærkt fremhæves, at han dog aldrig var mere frisindet og human, end det efter hans Skøn var foreneligt med de almene Interesser. Hensynet til Staten gik hos ham forud for Hensynet til den enkelte. Han var Tilhænger af de afskrækkende Straffe uden herved at tænke paa Forbrydernes Personer; han fortrød aldrig, at han som ung Dommer havde været med til at dømme en fra sin Ejer undløben Mulat, der som fri Mand havde deltaget i Slaget paa Rheden,

tilbage til det vestindiske Negerslaveri. Man faar det Indtryk, at en Menneskeskæbne for A. S. Ørsted til syvende og sidst intet betød i Sammenligning med Vigtigheden af at hævde de een Gang af Staten givne Love og den dermed følgende Retsorden.

Ørsted krævede af den enkelte, at han skulde forstaa at indordne sig under Helheden paa den Plads, hvor han nu engang var blevet sat. Dette Krav opfyldte han selv, da han i 1826 gav Afkald paa sin Forfattervirksomhed, et Skridt, som voldte ham stor Sorg. Den offentlige Mening i den oplyste Del af Befolkningen stod sikkert paa hans Side i denne Sag, men han foretrak, siger han selv, at lyde Kongen fremfor at skaffe sig Popularitet ved at trodse ham. Af den tyske Filosof *Immanuel Kant* havde han i sin Ungdom lært at se hen til Pligten som Menneskets højeste Lov, og han beholdt gennem hele sit Liv denne Opfattelse. Karakteristisk for ham er overhovedet den Fasthed, hvormed han lige fra sin tidlige Ungdom til sin sene Alderdom bevarer de samme Meninger og Anskuelser. I politisk Tænke- og Følemaade var han paa sin Vis lige saa fuldt som Stemann knyttet til det enevældige System, som de begge tjente. Men var Stemann Repræsentant for en vis brysk Politiaand, i hvert Fald for noget snævert patriarkalsk i Systemet, saa gaar gennem hele Ørsteds Gerning Ideen om en Statsmagt, der ophøjet over Undersaatternes Interessekamp og Lidenskaber som upartisk Dommer giver enhver Samfundsklasse og ethvert Individ, hvad der er ret og rimeligt.

Stemann og Ørsted havde netop ved deres Naturers Forskellighed Betingelser for Samarbejde, men maatte samtidig komme i en vis Modsætning til hinanden, og omkring dem som Førere dannede der sig, saa at sige, to „Partier" inden for det danske Kancellis Kollegium, hvortil foruden Præsidenten og Generalprokureuren hørte 4 „Deputerede" (Afdelingsledere), hvoraf de to i Reglen stod sammen med Stemann og de andre to i Reglen med Ørsted. Det sidste Parti blev en Slags „venstre" Fløj inden for Kancelliet, for saa vidt det var tilbøjeligt til større Hensyntagen over for alt det, der efter 1830 mødte frem som den ny Tids Krav, medens Stemann og hans Tilhængere kunde betragtes som Kancelliets „Højre", for saa vidt som de i flere Henseender var tilbøjelige til at stille sig stejlt afvisende over for de omtalte Krav, som snart skulde tvinge Enevælden ind i en Forsvarsstilling, hvor der blev nok at gøre for alle dens Hjælpere.

ANDET AFSNIT.

DET NY SAMFUNDSLIVS FREMBRUD 1830—1848.

1. Krisens Ophør. Økonomiske og sociale Forhold.

Ved 1830 ligger et stort Vendepunkt i det danske Samfunds Udvikling, og det vil her være naturligt først at se paa den Vending i økonomisk Henseende, der maa betragtes som Baggrund og Forudsætning for den ny Udvikling paa andre Omraader.

Det, der skabte Forandringen paa det økonomiske Omraade, var *Landbrugskrisens Ophør* og den derpaa følgende Opgang for Landbruget, som foregik langsomt, men stot og sikkert. Kapitelstaksten for Rug havde i 1820'erne gennemsnitlig været 6,12, men i 1830'erne var den 8,35 og i 1840'erne 9,27; for Byg var de tilsvarende Tal 4,53, 5,89 og 7,00, for Havre 3,40, 4,06 og 4,99. For Flæsk og Smør var Stigningen knap saa kraftig, men Priserne for disse Varer havde jo i 1820'erne som Helhed været bedre.

At *Kornpriserne* steg saa stærkt, skyldtes selvfølgelig en forøget Efterspørgsel paa det europæiske Marked, som atter kan forklares ved, at der har fundet Befolkningstilvækst Sted, ikke mindst i den foregaaende Tid, da Brødet har været usædvanlig billigt. I hvert Fald var der nu blevet en livligere Handel med Levnedsmidler i Europa, og dette fik ogsaa sin gavnlige Virkning for Danmark, hvis Forhold desuden paavirkes af, at der 1828 i England er blevet indført en mere lempelig Korntold. Selvfølgelig gav dette bedre Afsætningsvilkaar i det Land, hvis Marked var af saa stor Betydning for det danske Landbrug.

Den langsomme Stigning i Konjunkturer medførte en hurtigere Stigning i *Ejendomspriser*. Under stigende Konjunkturer betales der ganske naturlig ved Ejendomshandler ikke blot for den Konjunkturstigning, der har fundet Sted, men ogsaa for den, man gør Regning paa. Danmarks Hovedformue, Jorden, voksede atter fra Aar til Aar i Værdi, og med en Blanding af Glæde og Forbavselse noterer Tidens Aviser, at snart den ene og snart den anden Ejendom er blevet afsat til langt

højere Pris, end der blot ganske kort i Forvejen var betalt for den. Det var sikre Tegn paa, at det atter var blevet tillokkende at være dansk Landmand. Med Glæden blander der sig dog ogsaa nogen Betænkelighed, og man kan i 1840'erne se det frygtsomme Spørgsmaal blive rejst, om dog ikke Ejendomspriserne nu er ved at stige langt ud over det rimelige, og om man ikke overvurderer Holdbarheden af de gode Tider. Den Slægt, der havde oplevet Landbrugskrisen, glemte den aldrig. Den bar altid i sit Sind en Frygt for, at disse Tilstande skulde vende tilbage.

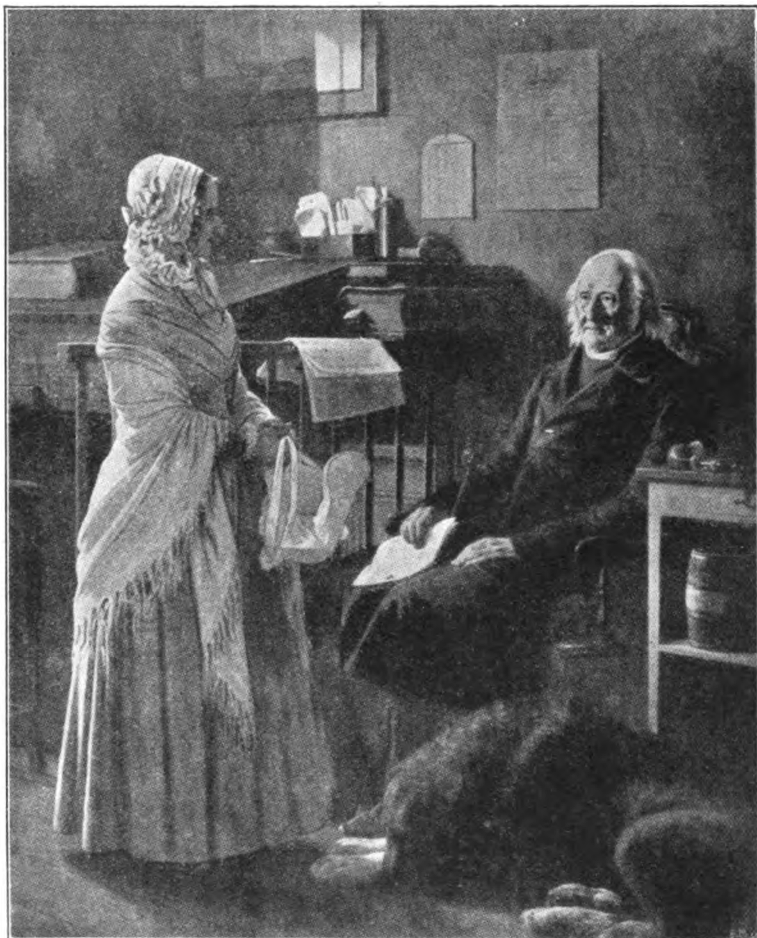
Set med Nutidsøjne var det ikke store Tal, det drejede sig om. En Td. Hartkorn af Selvejergods i de gode Egne paa Øerne kunde man ved 1830 regne til en Værdi af ca. 1000 Kr., og ved 1845 var den steget til 2600 Kr. For Jyllands Vedkommende var Tallene meget mindre. Men Landbruget havde dog nu faaet et saadant økonomisk Rygstød, at det utvivlsomt kunde betale sig at lægge Kapital og Arbejde i det, og nu kom der endelig Fart i Fremgangsbevægelsen mod de Maal, der var blevet stillet for Landbrugets Forbedring allerede i den foregaaende Tid. Ogsaa Bonden kommer for Alvor med i Fremskridtet. Sindig, men sikkert, i forsigtig Takt med Konjunkturerne, forbedrer den almindelige Bonde sin Bedrift. 1834 udgav *J. Chr. Drewsen* et Skrift, betitlet „Landøkonomiske Betragtninger“. Han anlægger her et langt lysere Syn paa Bondestanden, end han har gjort en halv Snes Aar i Forvejen. Han erklærer, at den danske Bonde nu har lært at tænke, og det var jo ikke nogen ringe Anerkendelse. Det maa ogsaa huskes, at nu rykkede den Slægt af Bønder frem, som havde faaet regelmæssig Skolegang, og som af den Grund var blevet noget mere modtagelig for Fremskridtets Lære. Dog vedblev der længe at være en fremtrædende Forskel paa Bondegaardsdriften, som den i de fleste Tilfælde var, og Herregaardsdriften, der skulde bevare et Forspring, omend i stadig aftagende Grad, lige til Andelsbevægelsens Tid.

I 1840'erne var Grundformen for Bondens Jordbrug nærmest blevet den holstenske Kobbeldrift, hyppigst med otte Marker og med Brak, men dog med mange Afvekslinger. Fremmede Kornsorter havde vundet Indpas, og Produktionen var tiltaget. Det blev efterhaanden Skik, at Købmændene indrettede Korntørringsovne og underkastede det købte Korn en langt bedre og mere omhyggelig Behandling. „Skidensæden“ kunde herved blive afløst af en renere Vare.

Som Krisen for Landbruget havde betydet Krise for de andre Erhverv, kom Opgangen for det til at betyde Opgang for disse. Da Bonden fik Penge paa ny, fik alle andre det ogsaa. Den Strøm af stigende Indtægter, der i Aarene efter 1830 flød ind til det danske Landbrug, blev en livgivende Strøm for hele det økonomiske Liv i Danmark, der

nu ligesom vaagnede af en Bedøvelse, og Haand i Haand med Landbruget tog først og fremmest Handelen et Opsving.

Der vedblev ganske vist efter 1830 at lyde de samme Klager over

Konsul C. F. Hage i Stege og hans Hustru.
Maleri af Marstrand. 1849. (Malerisamlingen paa Nivaagaard.)
Efter Ch. A. Been og Emil Hannover: »Danmarks Malerkunst«.

Handelens daarlige Kaar som før, men faktisk var Omsætningen i stærk Stigen. Værdien af Kongerigets Udførsel til fremmede Lande var omkring 1830 ca. 20 Millioner Kr., men var inden 1840 fordoblet. Alligevel klagede de københavnske Grosserere ikke uden Grund, da Hovedstadens Betydning som Handelsby forholdsvis gik tilbage. En væsentlig Del af den Kornhandel til forøgede Priser, der begyndte at gøre Landet velstillet paa

ny, udgik direkte fra Provinsbyerne, og Forsyningen af disse med de udenlandske Varer, hvorefter der med de bedre Tider blev stigende Efterspørgsel, kom mere end tidligere til at foregaa over Hamburg og ikke over København. Endda mistede København i denne Tid betydelige Privilegier, idet navnlig Handelen paa Dansk-Vestindien ved en Forordning af 6. Juni 1833 blev givet helt fri (jfr. S. 365), hvorefter Flensborg tilrev sig en stor Del af denne Handel. Øresundstolden hæmmede meget Skibsfarten paa København, og der fattedes endnu de Samfærdselsmidler, der senere skulde knytte Provinserne nær til den i en Udkant af Riget beliggende Hovedstad.

Netop for Tiden efter 1830 begynder man at faa et sikkert Overblik over det danske Samfunds Forhold og Erhvervenes Stilling. *En systematisk Statistik* blev nu grundlagt her i Landet. Det var *Jonas Collin,* som først kom med Forslag hertil. Efter en Plan af ham oprettedes 1833 en Tabelkommission af ledende Embedsmænd med den Opgave at skaffe de fornødne Tal til Belysning af enhver vigtig Side af Samfundslivet. Man begyndte med en *Folketælling,* den første efter 1801. I den mellemliggende Tid havde der ikke været noget Overskud af Kraft til at foretage et saadant Skridt. Det viste sig, at det egentlige Danmark uden Hertugdømmerne i Aaret 1834 havde godt og vel 1,200,000 Indbyggere, hvilket var en Stigning paa ikke mindre end omtrent 300,000 — ca. 33 % — siden 1801. 1840 og 1845 holdtes atter Folketællinger, og da var Tallene blevet henholdsvis lidt under 1,300,000 og omtrent 1,350,000. Der var gennem Landboreformerne blevet Plads til en stærk Befolkningstilvækst paa Landet, og jævnsides hermed var Befolkningstallet i Købstæderne gaaet fremad. De havde 1801 haft en Befolkning paa 94,000, men havde 1834 tilsammen 138,000 Indbyggere, 1840 145,000 og 1845 157,000. Derimod var den tilsvarende Tilvækst for København adskilligt mindre. Hovedstadens Befolkning steg fra 102,000 i 1801 til 121,000 i 1834, 123,000 i 1840 og 129,000 i 1845. Naar Hovedstaden saaledes i første Halvdel af det 19. Aarhundrede stod forholdsvis i Stampe, hang det sammen med det omtalte Forhold, at den endnu ikke havde vundet den Betydning som Midtpunkt for Handelen i hele Landet, som den senere fik.

Endnu var over Halvdelen af Danmarks Befolkning beskæftiget ved Landbrug, og kun godt og vel en Femtedel ved *industriel* Virksomhed, det vil hovedsagelig sige Haandværk.

Tabelkommissionens næste Arbejde blev en samlet Statistik over Landboforholdene. Af den fremgaar det, hvorledes Jorden var fordelt mellem de forskellige Klasser af Landbrugere. 10 % dreves under de gamle Herregaarde, *Hovedgaardene,* Resten var „Bondejord“, heraf hørte den største Del under *Bøndergaarde* med over 1 Td. Hartkorn,

hvis Antal i hele Landet var omtrent 66,500, og af hvilke endnu omtrent 25,000 eller 37 % var *Fæstegaarde.* Da Fæstegaardene gennemgaaende var større end Selvejergaardene, idet der ikke havde været den samme Adgang til at udstykke dem, var over 43 % af Landets Bondejord Fæstegods. Omtrent ²/₃ af Fæstegaardene fandtes i Østifterne. Her udgjorde de over Halvdelen af samtlige Bondergaarde, men i Jylland knap en Fjerdedel.

Fæstevæsenet frembød trods dets Omdannelse under de store Landboreformer betydelige Mangler, set baade fra Bondestandens og fra Landbrugets Synspunkt. Til en stor Del Fæstegods var der endnu knyttet *Hoveri;* ikke mindre end en Femtedel af Landets Jord var tynget af denne særlige Arbejdsbyrde. Men dernæst var der ved selve Fæsteforholdets Indretning adskilligt, som lod meget tilbage at ønske. Der var navnlig ikke sikret Fæsteren nogen Erstatning for de Forbedringer, han udførte paa Fæstestedet, eller for den saakaldte „Indfæstning", han betalte for at overtage det. Indfæstningen var selvfølgelig beregnet paa en vis Normaltid for Fæstets Varighed. Hvis denne Varighed blev afkortet ved Dødsfald, kunde det bevirke et stort Tab for en Familie, naar intet af Indfæstningen blev godtgjort. Der var med andre Ord endnu ikke givet Fæsteren den Sikkerhed og Tryghed, der maatte være af væsentlig Betydning for hans Lyst til at lægge et Arbejde ind i Bedriften.

Bondestanden som Helhed havde adskillige Grunde til at føle sig daarligere stillet end andre Samfundsklasser; ikke blot maatte den alene bære *Værnepligten,* men den var ogsaa tynget af andre Byrder, som det øvrige Samfund var fritaget for, navnlig det saakaldte offentlige Hoveri, som dels bestod i *Arbejdsydelser ved Vejvæsen,* hvortil det store Hartkorn ydede Bidrag i Penge, og dels i alle Slags *Rejser* og *Korsler* i Statens eller Kommunens Ærinde. Dertil kom, at Bondejorden stadig var belagt med højere *Skat* end anden Jord. Ganske vist maatte denne Forskel blive udlignet gennem Priserne ved Ejendomssalg, og paa lignende Maade udlignedes det Forhold, at det næsten alene var Bondejorden, der maatte yde *Tiende.* Men for Datidens Bondemand maatte det staa saaledes, at ogsaa de særlige Byrder paa hans Jord gav ham en uretfærdig Undtagelsesstilling i Samfundet.

Imidlertid var der dog ved det tvungne Fæstevæsen givet Gaardmandsstanden en vigtig Beskyttelse mod den fri Konkurrence i Jordbesiddelsen, et Privilegium, som *Husmændene* derimod ikke havde. I Husmandsstandens Kaar, der var daarlige, og som ikke, ligesom Gaardmændenes, forbedredes afgørende ved de opadgaaende Tider, laa et socialt Spørgsmaal, hvortil der endnu ikke var noget tilsvarende inden for Byerhvervene.

Den industrielle Udvikling foregik indtil 1848 omtrent lige saa langsomt som før 1830, skønt der kom flere Maskiner i Brug, og det f. Eks. kan nævnes, at Drewsens „Strandmølle“ ikke blot udvidede sig stærkt, men 1844 fik en Filial i Papirfabriken ved *Silkeborg*. Alt i alt var det vedblivende smaat med Fabriksdrift i Danmark; lidt mere var der i Hertugdømmerne; men ogsaa her var dog Haandværksbedrifterne langt de overvejende. I Virkeligheden var det, man plejer at kalde „den industrielle Revolution“, endnu ikke for Alvor naaet til den danske Stat, som i saa Henseende langt mere lignede Mellemeuropa end Vesteuropa. Ikke blot i Foregangslandet England, men ogsaa i Lande

Papirfabriken i Silkeborg.
Træsnit fra 1850'erne.

som Frankrig og Belgien var Udviklingen langt mere fremskreden og havde allerede i denne Tid skabt det moderne „Arbejderspørgsmaal“, som Danmark endnu ikke kendte til. Det var her endnu i aldeles overvejende Grad „Mestre“ og „Svende“, ikke „Arbejdsgivere“ og „Arbejdere“, der stod over for hinanden i den industrielle Produktion, og dermed var Muligheden borttaget for socialistisk prægede Bevægelser som dem, der allerede før 1848 skulde bryde frem, hvor de sociale Forhold var mere maskinindustrielt prægede.

Et enkelt Fag som Tekstilindustrien — Væverierne — var ganske vist ogsaa i Danmark for en Del gaaet over til Fabriksdrift; det havde derfor forholdsvis mange Arbejdere gennemsnitlig for hver Virksomhed og raadede over den største samlede Arbejdskraft. Skrædderfaget og Skomagerfaget, de næststørste Fag efter Antallet af beskæftigede, og endnu næsten alle andre Fag bar fuldt og helt Haandværkspræget, og karakteristisk for Datidens *Haandværk* er en Række Fag, som senere er forsvundet eller omformet ved Overgang til Fabriksdrift. Der fandtes f. Eks. ingen Spritfabrikker, men i Stedet en overordentlig Mængde Brændevinsbrændere, i Købstæderne ikke mindre end ca. 350 og i København adskilligt over 100. I 1820'erne blev der i en Avis

jamret over, hvor langt man i Danmark stod tilbage i den nyttige Kunst at drive Brændevinsfabrikation. Det hele foregik meget primitivt, men der frembragtes dog tilstrækkeligt af denne Drik til at klare Befolkningens Behov, som i 1840'erne regnedes til 38 Potter aarligt for hvert Mandfolk over 20 Aar samt for hver af de 150,000 Kvinder, hvis Deltagelse i Forbruget der maatte regnes med. Det lykkedes efterhaanden at undertrykke den Skik, at Befolkningen paa Trods af Loven brændte Brændevin til sit eget Forbrug.

At det danske Samfund bar et saa fremherskende Landbopræg, medens Byernes Erhvervsliv befandt sig paa et ret primitivt Trin, kom ikke blot til at bestemme Arten af de sociale Spørgsmaal, der med Virkning kunde rejses her i Landet, men ogsaa Vilkaarene for de ny politiske Tanker, der udefra skulde blive fort til Landet. Af Mangel paa Industri fulgte ikke blot, at der ikke fandtes nogen storre Industriarbejderstand, men ogsaa, at der ikke var nogen bredere industriel Overklasse. Handelsstanden var ganske vist nu ved at arbejde sig op paa ny, men de absolut førende mellem „Borgerne“ under den ny politiske Strømning efter 1830 blev *Akademikerne*, og det kunde ikke godt have været andre.

2. Julirevolutionens Følger i Danmark. Stænderanordningerne.

1830 blev et afgorende Aar i Europas politiske Historie. Da udbrød *Julirevolutionen* i Paris, hvorved Hovedlinien af det gamle bourbonske Kongehus blev endelig fordrevet for at give Plads for en Sidegren, Huset *Orléans*, hvis Repræsentant *Ludvig Filip* maatte gaa ind paa at regere efter en mere fri Forfatning i Tilslutning til den velhavende Borgerstand. Denne Revolution fremkaldte straks Bevægelser og Omvæltninger i flere andre Lande; Belgien rejste sig i Opror mod Holland og opnaaede at blive en selvstændig Stat, Polen gjorde et forgæves Forsøg paa at afkaste det russiske Herredomme; Indbyggerne i Hertugdømmet Braunschweig i Tyskland fordrev en halvgal Fyrste.

Af den Brand, der saaledes var opstaaet i nogle af Europas Statsbygninger, fløj der ogsaa en Gnist over paa den danske Stats Omraade, da Landfogeden paa Øen Sild, *Uwe Jens Lornsen*, udgav et politisk Skrift af revolutionær Karakter. Denne Mand af gammel frisisk Afstamning var ved at studere i Tyskland blevet paa een Gang Frihedsmand og ivrig tysk Patriot. I sit Skrift, som han kalder „Forfatningsværket i Slesvig-Holsten“, klager han over, at den tyske Forbundsforfatnings Tilsagn om en Stænderforfatning i alle Forbundets Stater stadig ikke har fundet sin Opfyldelse for Holstens Ved-

kommende, og han kræver en gennemført fri Forfatning for Slesvig og Holsten i Fællesskab: der skal for de to Hertugdømmer være en folkevalgt Forsamling med Skattebevillingsret og Andel i den almindelige Lovgivning; Hertugdømmerne skal fuldstændig skilles i deres Styrelse fra Kongeriget og udgøre een Stat, Slesvig-Holsten, som kun har „Konge og Fjende" tilfælles med Danmark; af den fælles Konge bør det endda kræves, at han opholder sig gennem hele Vinterhalvaaret i Byen Slesvig. Der er unægtelig her rettet et radikalt Angreb paa den bestaaende Statsordning i det danske Rige, ikke blot mod Enevælden, men mod selve Rigets Sammenhæng, saa vist som Skriftet foreslog dets Sønderlemmelse og Deling ved Kongeaaen. Helt ny var disse Tanker dog ikke. De kunde betragtes som en demokratisk Udformning af de Ideer, paa hvilke Ridderskabet havde bygget sin Politik i den foregaaende Tid (se S. 377).

Uwe Jens Lornsen.
Litografi.

Lornsen kom ved sit lille Skrift, som han oplæste paa et Møde i Kiel, ikke til at vække særlig stor Opsigt. Hans Ideer fandt Genklang hos det yngre Slægtled af slesvigske og holstenske Embedsmænd, men nogen mere udbredt Stemning i Hertugdømmernes Befolkning havde han ikke bag sig. Da han havde den Dristighed at sende Skriftet til Præsidenten for det slesvig-holstenske Kancelli *Otto Moltke*, blev der rejst Sag imod ham, og han blev 1831 dømt til Embedstab og til et Aars Fængselsstraf. Efter at være løsladt herfra, opholdt han sig senere i Udlandet og endte sine Dage med Selvmord i Schweiz 1838. Hans Tanker overlevede ham. Han havde givet Programmet for en „slesvig-holstensk" Bevægelse, der i de nærmeste Aar efter 1830 dog endnu kun svag, hvorimod hans Optræden straks havde faaet vidtrækkende Følger for Monarkiet som Helhed.

Efterretningen om, hvad der var sket ude i Europa, synes kun at have fremkaldt en ganske lille Smule *Uro i København*. Den jævne danske Borger hørte med Interesse og Nysgerrighed, hvad de nu igen havde fundet paa i Frankrig, men glædede sig samtidig i sit Hjerte

over, at der ikke var Grund til noget lignende i Danmark. Her var der, syntes man, slet ingen Undertrykkelse, da „Landsfaderen" gav sine Børn al den Frihed, de kunde ønske sig. Den danske Mand, skriver „Fyns Stiftstidende", „staar som en rolig Tilskuer ved de store Rystelser og heftige Bevægelser, der foregaar uden om det kære Fædreland", thi „her (altsaa i Danmark) er den sande Frihed".

Selv den senere meget radikale Oppositionspolitiker *Balthasar Christensen* mente paa denne Tid — i hvert Fald, naar han skrev Vers —, at der var sikret Danmark Frihed nok gennem den Omstændighed, at „Fredegod sidder paa Skjoldungens Trone", og *Grundtvig* afviser i nogle „politiske Betragtninger", som han 1831 udsender baade paa Dansk og paa Tysk, den Tanke, at det vil være godt for Danmark og Holsten at faa en anden Forfatning end Enevælden. Han bryder her, som han selv siger, „uden al Barmhjertighed" Staven over ethvert Pøbelherredømme, der kun kan føre til Statens Undergang, og erklærer ikke at vente sig andet af en Rigsdag med pengebevilgende Magt, end at den skal lade det skorte paa fornøden Støtte til „gudelige og aandelige Formaal", hvorimod „en enevældig Konge med et Landsfaderhjerte er Kilden til sand borgerlig Frihed og Lyksalighed".

Imidlertid havde Landsfaderen nu selv besluttet, at han ikke vilde blive ved at regere helt paa samme Maade som hidtil. Han vilde ganske vist ikke indføre en Rigsdag, men dog en Form for Folkerepræsentation, og det, der havde ført ham til at tage denne Beslutning, var Lornsens Skrift. Kongen mente, at han nu ikke mere kunde opsætte at give Holsten den Stænderforfatning, som det havde et Krav paa, og under stærk Tilskyndelse fra sin gamle fortrolige Raadgiver, Statsminister *J. S. Møsting*, besluttede han at gøre noget tilsvarende for de øvrige Dele af Monarkiet, baade Kongeriget og Slesvig. Den ny Forfatningsudvikling havde altsaa sin første Forudsætning i Rigets Forbindelse med det tyske Forbundsland Holsten.

I Januar 1831 blev det paalagt de to Kancellier, det danske og det slesvig-holstenske, at udarbejde Forslag til Indførelse af *Provinsialstænderforsamlinger* i Danmark. Til Mønster herfor skulde tages de Provinsialstænder, der fandtes i Preussen.

Forinden det afgørende Skridt blev gjort til denne store og vigtige Sag, omgav Kongen sig til Dels med ny Ministre. I Statsraadet optoges Tronfølgeren, *Prins Christian*, og sammen med ham den gamle Admiral *Steen Andersen Bille*, der dog døde et Par Aar efter, og Holsteneren Grev *Konrad Rantzau Breitenburg*, den første i Hertugdømmerne bosatte Mand, som fik Sæde mellem Kongens Ministre. Endvidere blev den hidtidige Gesandt i Stockholm *Hans Krabbe-Carisius* udnævnt til Udenrigsminister efter Schimmelmanns Død, og ogsaa

han optoges i Statsraadet tillige med *A. W. Moltke-Bregentved,* der som Finansminister afløste Mosting, som ligeledes trak sig tilbage fra Rentekammeret, men vedblev at være Medlem af Statsraadet.

Efter at det første forberedende Arbejde var gjort, udstedtes *28. Maj 1831 en Anordning,* der fastslog, at der skulde indføres Stænderforsamlinger, og gav Grundreglerne for den ny Indretning, hvis Formaal det blandt andet skulde være at tjene til „Almenaandens Oplivelse".

Stænderforsamlingerne skulde dog endnu baade som Helhed og i Enkeltheder være Genstand for en meget omhyggelig Drøftelse og Overvejelse, inden de endelige Bestemmelser om dem blev udstedt. Til særlig at forberede disse nedsattes inden for Regeringen et Udvalg, bestaaende af Stemann og Ørsted samt Otto Moltke og det slesvig-holstenske Kancellis Generalprokureur, J. P. Hopp. Kongen udnævnte desuden for Kongeriget et Raad af 35 „oplyste" og for Hertugdømmerne et Raad af 29 „erfarne" Mænd, som samledes i 1832. Disse Mænd, valgte mellem de mest fremtrædende og anselige Undersaatter, skulde udtale sig om den betydningsfulde Sag.

Endelig udstedtes den *15. Maj 1834 en ny Anordning,* hvorved alle Forhold vedrørende Stænderforsamlingerne blev ordnet, og deres Ikrafttræden fastslaaet.

Stænderforsamlingerne skulde have en *raadgivende,* altsaa ikke en lovgivende Myndighed. Kongen gjorde intetsomhelst Afslag i Kongelovens Bestemmelser om Enevoldsmagten, men han lovede at forelægge for de ny Forsamlinger Udkastene til alle almindelige Love, inden de blev udstedt. Forsamlingerne skulde herved have Lejlighed til at udtale sig om dem, men det blev Kongens Sag, om han vilde tage Hensyn til disse Udtalelser. Paa samme Maade vilde han staa over for Forslag fra Stænderforsamlingernes Side om Ændringer i den bestaaende Lovgivning, Forslag, som de i vid Udstrækning fik Ret til at stille.

Dernæst skulde Stænderforsamlingerne være *Provinsforsamlinger.* Der blev en Forsamling for Østifterne, en for Nørrejylland, en for Slesvig og en for Holsten. Mødestederne for de fire Forsamlinger blev henholdsvis Roskilde, Viborg, Byen Slesvig og Itzehoe. Ingen af dem skulde træde sammen i Hovedstaden. Regeringen fik dem alle paa en passende Afstand.

Ved Stænderforsamlingerne gennemførtes en Adskillelse mellem Hertugdømmerne paa Trods af de Tanker, der var blevet hævdet af baade Ridderskabet og Lornsen. Men til Gengæld blev der samme Dato som den sidste Stænderanordning udstedt Forordninger, hvorved der oprettedes en for begge Hertugdømmerne fælles Overappellationsret i Kiel og en fælles Regering for dem paa Gottorp. Den sidste

fik overdraget Besorgelsen af en Del af de Sager, som tidligere var afgjort af det slesvig-holstenske Kancelli i København, saaledes Tilsynet med Kommuner og offentlige Arbejder.

Valgretten til Stænderforsamlingerne blev knyttet til et meget snævert Princip, idet Grundbesiddelse blev den almindelige Betingelse baade for Valgret og for Valgbarhed. Vælgerne deltes i Grupper, eftersom de var Grundejere i Byerne, Godsejere — „Sædegaardsejere“ — eller mindre Landejendomsbesiddere. Hver Gruppe skulde stemme for sig og af sin egen Klasse vælge sine Repræsentanter. For saa vidt blev der altsaa Tale om virkelige Stænderforsamlinger, bygget paa en Standsinddeling af Folket. Men naar Repræsentanterne var valgt, skulde de inden for hver Provins træde sammen i een Forsamling, der forhandlede og stemte under eet.

Landbruget fik en naturlig Overvægt, men der blev dog en forholdsvis meget rigelig Repræsentation for Byerne. Der skulde til Øernes Stænderforsamling vælges 12 for København, 11 for de øvrige Kobstæder, 17 Godsejere og 20 mindre Landejendomsbesiddere, til den jyske 14 for Kobstæderne, 12 Godsejere og 22 mindre Landejendomsbesiddere. Endvidere forbeholdt Kongen sig at vælge en af Professorerne ved Universitetet, 2 Gejstlige og indtil 4 Grundejere til hver Forsamling samt forelobig til Roskilde-Forsamingen 3 Mænd som Repræsentanter for Island og Færoerne. For at have Valgret skulde man besidde Grundejendom i Kobenhavn til Værdi af 8000 Kr., i Kongerigets Købstæder til Værdi af 1600 Kr.; paa Landet havde Fæstere Valgret, saafremt de havde 5 Tdr. Hartkorn, Selvejerne, naar de havde 4. Baade for Borgere og Bønder krævedes den dobbelte Besiddelse som Betingelse for Valgbarhed. Joder var ikke valgbare.

Regeringen var utvivlsomt ved den Ordning, der var blevet truffet, kommet Folket et stort Skridt i Mode. Der havde ganske vist været et udenlandsk Forbillede for den ny Indretning, men den var langtfra blevet mekanisk efterlignet. Stænderanordningerne byggede paa dansk folkelig Grund, afspejlede de jævne Samfundstilstande i Danmark, man kan sige den „demokratiske“ Aand, der ogsaa i Enevældens Tid paa en vis Maade gjorde sig gældende i Danmark. Ikke blot blev den store Hovedmængde af Vælgere jævne Borgere og Bønder, men den fik ogsaa gennem Fordelingen af Repræsentanter mellem de forskellige Klasser en virkelig Overvægt over for Aristokratiet.

Stemann havde haft en Hovedindflydelse paa Stænderanordningernes Form. Paa et enkelt Punkt havde han dog ikke kunnet sætte sin Vilje igennem, nemlig med Hensyn til *Fæstebøndernes Valgret.* Han var en bestemt Modstander af, at Fæstere, som han udtrykte det, skulde lære „at politisere og ræsonnere over Statssager“. Af den mod-

satte Opfattelse var A. S. Ørsted og Mosting; den sidstnævnte afgav en Erklæring herom, der maaske har haft afgørende Betydning. Ørsted havde gjort sig til Talsmand for flere Ønsker, der ikke blev opfyldt. Han havde ønsket, at der skulde være een Forsamling for Kongeriget, og at den overtog Nationalbankens Bestyrelse og fik meddelt et Overslag over Statens Finanser. Han havde desuden ønsket andre Valgrets- og Valgbarhedsregler, idet han vilde have taget Hensyn ikke blot til Grundejendom, men tillige til Pengekapitalen og „Intelligens". Ganske særligt var det Ørsted en stor Skuffelse, at det ikke lykkedes ham at skaffe Præsterne Valgbarhed. Stemann holdt bestemt paa, at Præsterne skulde passe deres moralske og religiøse Lærerembede og ikke blande sig i Statssager. Det var overhovedet efter hans Betragtning bedre, at Forsamlingen kom til at bestaa af jævnt fornuftige og praktiske Folk end i for høj Grad af Boglærde. Han vendte sig med Lidenskab mod den Tanke, at alene Penge kan give en Mand Valgrettigheder. I en Tone, som minder om vore Dages Socialister, fastslaar den gamle konservative Minister, at den rentenydende Kapitalist lever af andres Arbejde, medens han i Grundejerne ser den til Statsinteresserne nærmest knyttede Befolkningsklasse.

Ved en Vurdering af Stænderforsamlingernes Valgretsprincip maa det tages i Betragtning, at Kapital uden Forbindelse med fast Ejendom dengang betød meget mindre end nu. Men der var unægtelig taget et meget lille Hensyn til Landets „Intelligens", naar kun een eneste af Professorerne ved Københavns Universitet opfyldte Betingelsen for Valgbarhed. Der var i København 1070 Valgbare, og mellem dem var Brændevinsbrænderne med et Antal af 75 den talrigste Klasse. I Hovedstadens ledende Kredse raadede der over for denne Valgordning en Misfornøjelse, som kom kraftigt til Orde hos flere Skribenter, der stod som Talsmænd for Opfattelsen blandt politisk interesserede Akademikere. I en skarp Kritik fremhævede den ganske unge *Orla Lehmann*, at Kernen i Folket nu var en oplyst Middelstand. Under „de oplyste Mænd"s Forhandlinger protesterede selve Københavns Borgmester, F. C. Schæffer, imod, at Grundejendom skulde være den eneste Valgretsbetingelse.

I den offentlige Diskussion, som Stænderanordningerne gav Anledning til, sporer man de første kraftige Tegn paa, at en Bevægelse for et mere frit Statsliv var begyndt i Danmark. Det er den danske politiske *Liberalisme*, som nu begynder at rejse sit Hoved. Samme Aar som den sidste Stænderanordning udstedtes, og da man maatte berede sig til Udnyttelse af de ny Rettigheder, opstod for første Gang en politisk Presse i Danmark. Det drejer sig navnlig mellem Dagbladene om „Kjøbenhavnsposten", som ved dette Tidspunkt redigeredes af *A. P. Liunge*.

Men desuden begynder et af Professor i Botanik *J. F. Schouw* udgivet Ugeblad „Dansk Ugeskrift" at bringe politisk Stof, og der grundlægges et nyt Ugeblad, „Fædrelandet", som bliver det egentlige Hovedorgan for den liberale Strømning. „Fædrelandet"s første Udgivere var den forhenværende Overlærer ved Roskilde Latinskole *Johannes Hage* og Professor i Nationaløkonomi ved Universitetet *C. N. David.*

Professor Joachim Frederik Schouw.
Tegning af C. Købke ca. 1840.

Det er ikke saa helt let at bestemme, hvad der var Maalet for de første politiske Liberale i Danmark. Men de vilde i hvert Fald en Deltagelse fra Folkets Side i Statsstyrelsen, og de var paa een Gang begejstrede for den ny Stænderindretning og misfornøjede med den. De hilste Stænderforsamlingernes Indførelse som et Vendepunkt i Nationens Liv, det glade Budskab om en ny og lykkeligere Tid for Folket. Men samtidig fandt de, at Stænderforsamlingerne kun var en svag Begyndelse, behæftet med mange Mangler, og de holdt sig rede til med Mund og Pen at stille Krav om en videre Udvikling af det givne. De Liberale i Hovedstaden begyndte allerede 1832 at fejre den 28. Maj, Dagen for den første Stænderanordning, som en Slags „Grundlovsdag". Ved Festen den 28. Maj 1834 formede den unge Kancelliembedsmand *Tage Algreen-Ussing* et enkelt klart og tydeligt Programpunkt for den ny Bevægelse. Det hed *ikke* Skattebevillingsret for Folkets Repræsentanter, men blot Offentliggørelse af Statsregnskabet, saaledes at baade de kommende Stænderforsamlinger og Folket i Almindelighed kunde danne sig et begrundet Skøn over, hvorledes den danske Stat økonomisk var stillet.

3. De første Stændervalg. Trykkefrihedssagen.

De første *Valg til Stænderforsamlingerne* fandt Sted i Slutningen af 1834 og i Begyndelsen af 1835. Det hele var nyt og uprøvet, og i Kongeriget synes der kun at have fundet egentlig Agitation Sted i København. Her virkede Algreen-Ussing ivrigt for at skabe Interesse for Valgene. Han advarede Vælgerne imod at vælge Repræsentanterne efter Rang og Stilling, samtidig med at Professor Schouw i sit Ugeskrift havde travlt med at modbevise Tankegangen fra Holbergs „politiske Kandestøber" med det Argument, at de afgørende offentlige Spørgsmaal ikke var af en mere indviklet Karakter, end at enhver fornuftig Mand kunde danne sig en Mening om dem.

Der blev ved Valgene en meget stor Deltagelse. Af Vælgerne i København stemte 76 %, i Østifternes Købstæder ligeledes 76 %, men i Jyllands Købstæder 83 %. Af Godsejerne stemte paa Øerne 74 % og i Jylland 69 %. Aller størst var Deltagelsen fra de mindre Landejendomsbesiddere, 83 % paa Øerne og ikke mindre end 87 % i Jylland. Disse Tal er de mest forbavsende; der ligger i dem et Varsel om det kommende Bondeherredømme i dansk Politik.

Algreen-Ussing synes at have været ikke blot den mest ivrige, men ogsaa efter flere Udtalelser fra Tiden den mest populære af de opstillede Kandidater i København. Han blev dog kun Nr. 2 paa den københavnske Liste af valgte Repræsentanter. Nr. 1 blev den eneste valgbare Professor, Juristen *P. G. Bang*, en Mand, der trods sin akademiske Stilling stod den jævne Borgerstand nær i Tankegang og hele sin Person. Han havde omfattende Kundskaber, og megen Evne til at administrere, men noget ideelt Sving var der ikke over ham; hans bedste Glæde i Livet var, som han selv tilstod, en god L'hombre og en fed Gaasesteg. Han var liberalt farvet, for saa vidt som han ansaa en Udvikling bort fra de bestaaende Statsforhold for paakrævet, men at opstille og fastholde Principper for en helt ny Ordning laa ikke for hans nøgterne og noget snusfornuftige Natur.

Algreen-Ussing, der var lige gammel med Bang (f. 1797), var som denne en dygtig Jurist, Forfatter af flere juridiske Værker og Afhandlinger, og han var ligeledes mere praktisk end egentlig videnskabelig i sine Anlæg. Men fremfor Bang havde han de Egenskaber, der gør en Mand egnet til Agitator og Fører. Han havde Sans ikke blot for offentlige Anliggender, men ogsaa for offentlig Optræden. Søn af en Præst, der havde sat en Rekord mellem danske Præster med Hensyn til at føre Processer, havde han faaet noget af denne Stridslyst i Arv, men gav den en mere frugtbar Anvendelse. Han var en hvas Taler og Skribent, forstod i udpræget Grad at fremstille en Sag, saa det gjorde Virk-

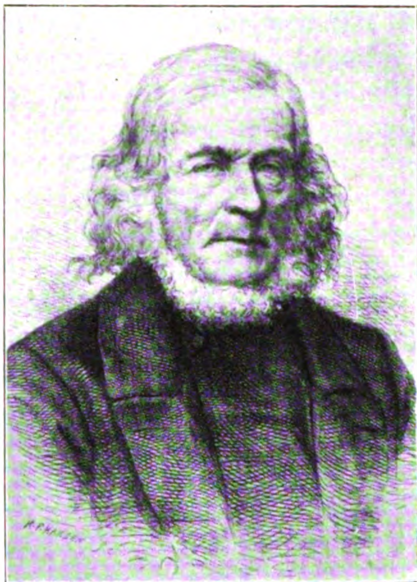
ning, og han blev den, der med størst Eftertryk rejste Oppositionen mod den danske Enevældes Styrelse. Men det er visselig i høj Grad betegnende, at den Mand, der paa denne Maade blev den første moderne Oppositionspolitiker i Danmark, var — en Embedsmand i det kongelige danske Kancelli. Den liberale Bevægelse var udsprunget fra og havde sin Tilslutning i de samme Kredse, som hidtil havde været Enevældens Hovedstøtte. Et yngre Slægtled skiller sig ud fra de ældre for at stræbe frem mod andre Maal, eller, kan man maaske ogsaa sige, for at finde andre Midler til at naa det samme Maal: Udfoldelse af deres Evner i Statens og Samfundets Tjeneste.

Mellem de valgte Repræsentanter for København maa yderligere fremhæves to liberalt sindede Mænd af den højere Handelsstand: Vinhandler *H. P. Hansen*, der som de to omtalte var 37 Aar gammel, og Etatsraad *L. N. Hvidt*, der var 20 Aar ældre. H. P. Hansen var en god Repræsentant for den velhavende, ikke akademiske Del af Borgerskabet, og Hvidt var en Storborger med virkelig store Linier i Karakter og Samfundsopfattelse. Han sad inde med enestaaende Erfaringer i Forretningslivet, og kort efter at være blevet valgt til Stænderne valgtes han 1835 til Nationalbankdirektør.

Købstæderne valgte som Repræsentanter dels næringsdrivende Borgere, Haandværksmestre og navnlig Købmænd, dels Prokuratorer og Embedsmænd. Den mest fremtrædende af Kongerigets Købstadsrepræsentanter fra dette første Valg blev Oberst *Ludvig Frederik Brock*, valgt i Randers til den jyske Stænderforsamling. Han havde i sin Tid været med Prins Christian i Norge, var nu blind, men deltog ikke desto mindre ivrigt i det offentlige Liv og var en god Talsmand for ny politiske Tanker.

Godsejerne paa Øerne viste Forkærlighed for de mest fornemme og hartkornstærke Medlemmer af Standen. De valgte bl. a. Lensgreverne paa Langeland fra *Lerchenborg* og *Christianssæde* (den sidste en Søn af Chr. D. Reventlow). Mellem dem, Kongen udnævnte, var *F. A. Holstein-Holsteinborg*. Der kom ved Aabningsmødet i Roskilde Stænder til at straale ikke mindre end en halv Snes røde Kammerherreuniformer foruden en enkelt Kammerjunkeruniform, der bares af *Peder Brønnum Scavenius* til Gjorslev, en frisk og virksom Natur, men af snævre, klassebestemte Anskuelser, vel nok den mest karakteristiske Skikkelse mellem Godsejerne i Roskilde. En kras Talsmand for Godsejersynspunkter blev ogsaa *C. H. Grevencop-Castenskjold* til Store og Lille Frederikslund, medens *C. Neergaard* til Gunderslevholm, en begavet og værdig Personlighed, blev en mere sindig og maadeholden Repræsentant for sin Stand. Mellem de paa Øerne valgte Godsejere af ikke blot bor-

gerlig Afstamning, men ogsaa af borgerligt Præg var den mest fremragende *P. A. Tutein* til Marienborg paa Møn. Han var født 1797 som Søn af en stor københavnsk Forretningsmand, en af de ledende under Hovedstadens glimrende Handelsperiode, og han bar Spor af sin Oprindelse ikke blot ved sin Sans for at drive Landbruget efter rationelle, forretningsmæssige Principper, men ogsaa i sin politiske Tankegang. Han blev i Modsætning til sine adelige Standsfæller Talsmand for Liberalismen, en af dem, som skulde rejse Kravet om fri Forfatning.

Stænderdeputeret Ole Kirk.
Træsnit.

Godsejerne i Jylland havde gennemgaaende valgt Mænd af en jævnere Proprietærtype, hvad der bidrog til at give de to kongerigske Forsamlinger forskelligt Præg. Kongen havde til de jyske Stænder bl. a. udnævnt den dygtige vestjyske Godsejer og Hedeopdyrker Justitsraad *S. A. Fjelstrup* til Sindinggaard ved Herning, der i politisk Henseende skulde blive af de mere Konservative, men han var ogsaa født 1773 og hørte altsaa til det ældre Slægtled, der ret naturligt i det hele var mindre modtageligt for de ny Tanker.

Det er mærkeligt at se, hvorledes Bønderne i Danmark allerede ved dette første Valg i vor parlamentariske Historie viste en stærk Forkærlighed for at vælge Folk af deres egen Midte. I de forskellige Valgdistrikter, mellem hvilke de mindre Landejendomsbesiddere var delt, skimter man en Stræben efter at skyde den mindre fornemme frem for den mere fornemme. Laaland-Falsters Bønder valgte tre af deres egen Stand og lod deres Stiftamtmand faa Pladsen som Suppleant for Falsters Distrikt. Der blev paa Øerne i alt valgt ni egentlige Bønder, hvoraf de 4 var Fæstere, og i Jylland 12-13, som kunde regnes til Bondestanden. Mellem de valgte Bønder var der imidlertid kun een virkelig fremragende Kraft, Vestjyden *Ole Kirk* fra Ebbensgaard i Ulfborg Sogn. Han var født i Stavnsbaandsløsningens Aar 1788 og havde, før han blev Politiker, udmærket sig som dygtig Landmand, en af dem, Landhusholdningsselskabet med god Grund havde belønnet. Han var en tænksom og selvstændig Natur, der kom til at forbavse alle ved at

fremsætte Meninger i en Form og af en Vægt, som man aldrig vilde have ventet fra en Bonde. Selv følte han sig i høj Grad som Bonde; han talte altid med Iver og ofte med Skarphed sin Stands Sag.

Omtrent Halvdelen af Bonderepræsentanterne blev dog Landejendomsbesiddere uden for den egentlige Bondestand. Mellem dem var den betydeligste paa Øerne *Johan Christian Drewsen*, der tidligere havde været en saa haard Angriber af den danske Gaardmandsklasse (S. 374), men nu blev dens ihærdige Forkæmper og Forsvarer. En Forklaring til denne Vending finder man vel i det ovenfor (S. 389) omtalte Skrift fra 1834, hvori han udtaler sin Tro paa Bondens vaagnede Tænkeevne, og som er et ganske karakteristisk Vidnesbyrd om, hvorledes Udviklingen i Danmark ved Aar 1830 drejer i ny Retning. Mellem Bonderepræsentanterne i Jylland var en Herredsfoged fra Vejle Amt, *Jesper Peter With*, tidligere Embedsmand i København, nær Ven af J. Fr. Schouw og overhovedet nøje fortrolig med de Kredse i Hovedstaden, i hvilke de liberale Tanker havde begyndt at røre sig, og som herigennem hurtig paa et afgørende Punkt skulde faa et Sammenstød med Kongemagten.

Et Hovedformaal med Stænderindretningen var jo efter Anordningen af 28. Maj „Almenaandens Oplivelse", og Kongen havde ikke noget imod, at denne Almenaand ytrede sig ogsaa i Aviserne; han var en flittig Avislæser og læste med særligt Udbytte „Politivennen", Organet for det smaaborgerlige København, et Blad, der f. Eks. var utrætteligt til at paavise Mangler ved Gadernes Belysning, Brolægning og Renholdelse. Han følte sig derimod med rette frastødt af den Tone, som prægede en Smudspresse, der i Begyndelsen af 1830'erne havde begyndt at grassere i København. Endnu mere blev han imidlertid forfærdet over hele den Tone, som blev anslaaet af *den liberale Presse* fra 1834, og allerede i December dette Aar brød hans Harme frem i Anledning af nogle Artikler i „Fædrelandet". I en af disse beskyldtes den enevældige Regering med temmelig rene Ord for at savne Garanti mod Vilkaarlighed og for at udelukke sand borgerlig Frihed. Dette førte til, at der blev anlagt Sag mod Bladets Redaktor, Professor David, der straks suspenderedes fra sit Embede ved Universitetet, og desuden fattede Kongen den Plan, at han vilde sætte større Skranker for den i Landet bestaaende Trykkefrihed, der i hans Øjne var ved at udarte til en aldeles utaalelig „Skrivefrækhed".

Trykkefrihedsforordningen af 1799 stod endnu ved Magt. Den betød i sig selv en Indskrænkning i den mere ubundne Frihed, der før havde hersket, men hertil var i Begyndelsen af det 19. Aarhundrede kommet yderligere Indskrænkninger. Det var saaledes blevet forbudt alle Blade undtagen de særlig privilegerede at bringe politiske Med-

delelser fra Udlandet, og alt i alt var Trykkefriheden stærkt begrænset. En egentlig Censur gjaldt ganske vist kun for Forfattere, der var blevet dømt for en Presseforseelse, men alle Aviser og Skrifter under 24 Ark skulde, før de udkom, indleveres til Gennemsyn af Politiet, der kunde beslaglægge dem, hvis det fandt Grund dertil. Den væsentlige Del af Kontrollen med Tryksager blev i øvrigt i Anledning af Sagen mod David overladt til en ny Mand, Politiassessor Chr. Reiersen, som lige til 1848 kom til at forsyne Skrifter af censurdømte Forfattere med Paategningen: „Maa trykkes. Reiersen".

Det almindelige Gennemsyn adskilte sig fra egentlig Censur ved, at Politiets Beslaglæggelse kunde appelleres til Domstolene, som skulde træffe den endelige Afgørelse. Det var paa dette Punkt, Kongen slog ned med sin Tanke om en ny Ordning. Han henstillede til den Komité, der var blevet nedsat til at udarbejde Stænderordningen, om det ikke vilde være formaalstjenligt i Danmark at træffe en lignende Ordning som i de tyske Forbundsstater, hvor Politiet paa egen Haand havde Ret til at foretage den Slags Afgørelser.

Stemann havde naturligvis ikke noget imod en saadan ny Indskrænkning i Trykkefriheden, en Indskrænkning, der i Virkeligheden vilde betyde dens fuldstændige Ophævelse. Men Ørsted nedlagde en energisk Indsigelse. „Trykkefriheden," erklærer han, „har altid været anset som Regeringens og Folkets Hæder, som det mest talende Bevis paa Kongens og hans Efterfølgeres Tillid til sig selv og sit Folk, som en væsentlig Bestanddel af den borgerlige Frihed under en ubunden Monarks Enevælde, hvorpaa det danske Folk saa ofte er blevet anført som et lysende Eksempel. Der vil ikke let kunne nævnes noget andet Gode, hvorpaa det danske Folk sætter mere Pris, noget, hvis Tab vilde være det mere smerteligt." Navnlig holdt Ørsted paa, at der overhovedet ikke kunde være Tale om at udstede en saadan ny Bestemmelse som den paatænkte, uden at den først var blevet forelagt de raadgivende Stænderforsamlinger til Drøftelse og Udtalelse. Paa dette Punkt støttedes han kraftigt af den gamle Statsminister Møsting, som ogsaa mente, at Kongen her var bundet af sit almindelige Løfte om at spørge Folkets Repræsentanter, saa snart det, som det udtrykkelig var blevet fremhævet i Stænderloven, gjaldt Undersaatternes „personlige Rettigheder". „Kongen," erklærede Møsting, „holdt altid sit Ord og har derved vundet den Tillid, som enhver retskaffen dansk Mand sætter til sin Konge. Saaledes er det, og saaledes vil det sikkert vedblive at være."

Imidlertid var det i videre Kredse rygtedes, hvad Kongen havde i Sinde, og en stærk Bevægelse opstod. Professor J. F. Schouw satte sig i Spidsen for *en Adresse* mod enhver som helst Indskrænkning i den bestaaende Trykkefrihed. Adressen fik 572 Underskrivere, hvoriblandt

var 27 Universitetsprofessorer, og hvad der kan undre mest, 82 Kollegieembedsmænd. Det er Nationens Intelligens, der rejser sig med et indstændigt Krav om, at der vedblivende skal være Frihed for Tanken og dens Udtryk i Danmark. Adressen blev den 21. Februar 1835 afleveret til Kongen. Den udtaler bl. a., at Efterverdenen vilde vidne, at i det halve Hundrede Aar, Frederik VI havde styret Danmark, havde dettes Udvikling i Henseende til Sprog og Litteratur, Videnskab og Kunst, almen Oplysning og aandelig Dannelse været større end i noget tidligere lignende Tidsrum. Efterverdenen vilde ogsaa vidne, „at blandt alle de Foranstaltninger, der begunstigede denne Udvikling, var ingen saa vigtig, saa velgørende som en Trykkefrihed, bygget paa den i vor Lovgivning opstillede Grundsætning, at Forfatterne kun ved Love er indskrænket i deres Virksomhed og ved Overtrædelse af disse kun er undergivne Domstolenes Kendelse.“ Man ansøgte derfor om, „at Foranstaltninger, ved hvilke Skribenters Virksomhed underkastedes andet Baand end Lovenes og Domstolenes, maa blive holdt uden for Grænserne af et Land, hvor oprigtig Kærlighed til Konge og Fædreland altid har haft sit Hjem“.

Kongens Svar paa denne Henvendelse blev en Skrivelse, dateret 26. Februar, og som blev offentliggjort i Organet for Regeringens officielle Meddelelser, „Kollegialtidende“. „Det har,“ lyder det kongelige Svar, „været Os uventet at se, at flere af Vore kære og tro Undersaatter har kunnet ansøge om, at ingen Forandring i Trykkefrihedsordningen maa foretages; thi ligesom Vor landsfaderlige Opmærksomhed stadig har været henvendt paa at bidrage Alt, hvad der stod i Vor kongelige Magt til at virke for Folkets og Statens Vel, saaledes kan heller ingen uden Vi alene være i Stand til at bedømme, hvad der er begges sande Gavn og Bedste, hvilket Vi ogsaa fremdeles med samme Iver og usvækkede Kærlighed til Vort Folk vil være betænkt paa at fremme.“

Den her gengivne kongelige Udtalelse har baade i Samtid og Eftertid været en af de mest omtalte mellem Frederik VI's Regeringshandlinger. Man har heri set et ligefremt Udtryk for, hvad der var Enevældens sande Væsen. Imidlertid er det vistnok ikke uden Grund blevet bemærket, at Kongen ved denne Lejlighed har haft en ubehændig Sekretær til at give sine Tanker Form. Man har i Almindelighed forkortet en enkelt Vending paa ikke ganske korrekt Maade til den Sætning: „*Vi alene vide*“. Men hvis der herved skal forstaas, at Enevælden byggede paa den Forudsætning, at det var Kongen personlig, der alene skulde være i Stand til at „vide“ eller blot „bedømme“ alt, hvad der var at foretage inden for Statsstyrelsen, strider en saadan Opfattelse ganske mod det, der faktisk i Almindelighed fandt Sted ved Enevoldsmagtens Udøvelse. Man kunde maaske snarere bebrejde Enevælden, at

den lod alt for mange være med til at „vide“ og „bedømme“ i de fleste Sager, der skulde afgøres, end det modsatte.

Kongens Optræden over for Trykkefrihedsadressen er blevet bestemt ved en Overilelse, en opblussende Harme, som han selv følte som retfærdig, men som hurtigt lagde sig igen. Der blev ikke Tale om nogen ny Trykkefrihedslov, før Stænderne var spurgt; men Sagen mod David førte dog til et Udfald, der lod Kongen fastholde Tanken om, at der maatte en Ændring til. David blev nemlig frikendt ved Højesteret, og der synes altsaa at foreligge et „Hul“ i Lovgivningen. Derimod stod det Regeringen frit for at afskedige ham fra Universitetet, og det skete ogsaa, men vel at mærke, David beholdt sin fulde Gage som Pension.

Frederik VI vilde fastholde sine Principper, men var ikke hævngerrig over for de enkelte Personer. Professor Schouw, der havde været Ophavsmand til Trykkefrihedsadressen, blev udnævnt til Repræsentant for Universitetet i begge Kongerigets Stænderforsamlinger. A. S. Ørsted, der havde været Trykkefrihedens frimodige Talsmand, blev udnævnt til kongelig Kommissarius, d. v. s. Regeringens Ordfører, ved de samme Forsamlinger. Navnlig den sidste Udnævnelse vakte stor Begejstring i København. Man saa i Ørsted paa denne Tid ikke blot Kongens, men Folkets Mand. Frederik VI smilede lidt ad sine kære Københavneres Glæde. Han vidste, som den ganske gode Menneskekender han var, og efter mangeaarig Erfaring, at A. S. Ørsted dog først og fremmest var den tro Tjener af Kongen og det bestaaende Regeringssystem.

4. **De første Stændermøder.**

Stænderforsamlingerne skulde alle fire sammentræde hvert andet Aar, Kongerigets Stænderforsamlinger samtidig med Hertugdømmernes, men saaledes, at den ene Forsamling inden for hvert af de to Hovedomraader havde afsluttet sine Forhandlinger, inden den anden traadte sammen.

Den 1. Oktober 1835 sammentraadte *Østifternes Stænderforsamling* i Roskilde. Hermed sker Begyndelsen til Nutidens parlamentariske Liv i Danmark. Til Mødested for Stænderne var Palæet i Roskilde — en 18. Aarhundreds Bygning, rejst paa den gamle Bispegaards Grund — blevet indrettet for den billige Sum af 8000 Kr. Her modtes om Morgenen den nævnte Dag Forsamlingens Medlemmer, og herfra gik de i Procession til Domkirken, hvor de hørte en Prædiken af Biskop Mynster, der formanede dem til at bevare Enighed i Fredens Baand. Mynster var selv udnævnt af Kongen til Repræsentant i Stænderne for

Gejstligheden. Mere Kraft var der over den Tale, hvormed Ørsted som kgl. Kommissarius aabnede Forhandlingerne i Stændersalen. Hans Ord var af gribende Virkning, fordi han selv var saa stærkt grebet. Han fremhævede dette Øjebliks Betydning i Danmarks Historie og paakaldte Forsamlingens Ansvarsfølelse over for Fædrelandet og de kommende Slægter. Han udtalte sin egen store Glæde ved Kaldelsen til dette Hverv, og denne Glæde var sikkert oprigtig; han har følt, at han nu efter megen Modgang og Modstand stod paa et Højdepunkt i sit Liv, omgivet af Tillid fra alle Sider som ingen anden Mand i Landet.

Forsamlingen skulde selv vælge sin *Formand*, Præsident som det hed, og det blev Professor *J. F. Schouw*, et Valg, der ogsaa vakte stor Glæde uden for Stændersalen. Der var i Dagens Anledning strømmet en Del fremmede til Roskilde, især fra København, og om Aftenen gik et Fakkeltog til Palæet for at hylde Schouw og Ørsted.

Stænderforsamlingen begyndte sin Virksomhed med en yderst loyal Handling. Den vedtog *en Takadresse* til Kongen, forfattet af Biskop Mynster, hvori det betones, at der ikke i det danske Folk var nogen Trang til en anden Forfatning end den Enevælde, der havde været Danmarks Lykke gennem Aarhundreder. Adressen hæver sig op til Ord som disse: „Det er Folkets Glæde og Stolthed, at det kan sige, at Danmarks Hjerte slaar i Deres Majestæts Bryst“. „Fædrelandet“ og „Københavnsposten“ tog megen Forargelse af denne Udtalelse, der dog ikke betød, at Stænderforsamlingen fraskrev sig Kritik over for den Konges Regering, som den havde hyldet i saa stærke Udtryk.

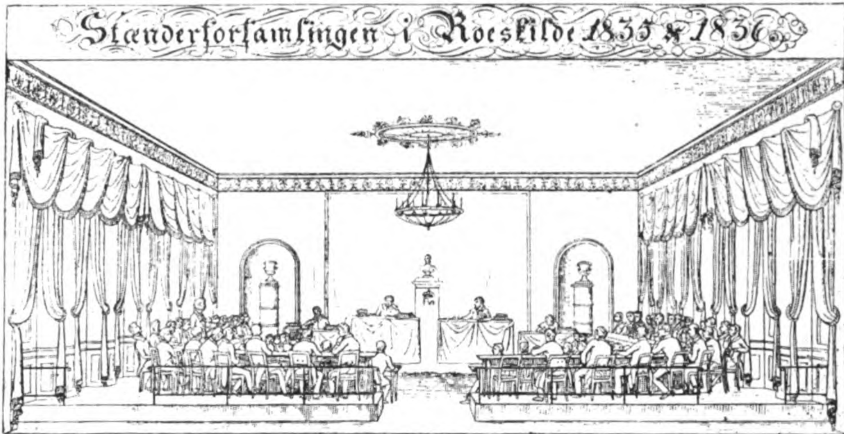
Over for det Forslag, Regeringen forelagde om at stoppe det formentlige „Hul“ i Trykkefrihedslovgivningen, stillede Stænderforsamlingen sig afvisende. Regeringen vilde bl. a. have indført en ny Bestemmelse, hvorved der sattes Bødestraf for saa vagt afgrænsede Forseelser som dem, der kunde falde ind under et almindeligt Begreb, der blev betegnet som „Mangel af pligtskyldig Opmærksomhed“. Med Algreen-Ussing som Ordfører erklærede Stænderforsamlingen sig imod at indskrænke Trykkefriheden, og den udtalte, at der snarere var Grund til at udvide den.

Et Spørgsmaal, som den første Stænderforsamling straks tog op, var det om dens *egne Forhandlingers Offentlighed*, hvorom der ogsaa var blevet andraget i forskellige Adresser, der var blevet indsendt fra Befolkningen til Stænderne. Det var for Publikum og Pressen, man ønskede fri Adgang, og man vedtog en Henvendelse til Kongen herom samt om, at alle Taleres Navne maatte blive nævnt i den officielle Stændertidende, hvor efter de først givne Regler kun Forslagsstilleres og Ordføreres Navne blev optegnet.

Kort før Stændernes Sammentræden havde Regeringen offentliggjort

et *Statsregnskab* i meget korte Træk i „Kollegialtidende". Det fremgik heraf, at Statsgælden var ca. 260 Mill. Kr., det samlede Statsbudget paa ca. 28½ Mill. Kr. Heraf gik 11½ Mill. til Statsgældens Forrentning og Afdragelse, Kongehuset og Hoffet kostede henved 3 Mill., Forsvarsvæsenet 7½ Mill., og næsten 2 Mill. gik til Pensioner og Gratialer, altsaa personlige Understøttelser af enhver Art.

Dette Statsregnskab kom i høj Grad til at beskæftige de ny Folkerepræsentanter. Ikke mindre end 4 Medlemmer stillede i Roskilde For-

Stændersalen i Palæet i Roskilde.
Litografi.

slag om Finansreformer og Besparelser. En af dem var P. A. Tutein, der fremhævede, at Landbruget ikke taalte flere Skatter; men den, der gav det grundigste og udførligste Indlæg var Algreen-Ussing. Forsamlingen vedtog en Henvendelse til Kongen om fortsat Offentliggørelse af Regnskabet og om at nedsætte en Kommission, der ikke alene bestod af Embedsmænd, for at foretage en Forbedring i Finansernes hele Ordning, som man i alle Maader fandt højst utilfredsstillende. Man bad indstændig om Besparelser og henledte særlig Opmærksomheden paa følgende Omraader: Kongehuset, Militærvæsenet, den udenrigske Repræsentation og endelig Pensions- og Gratialevæsenet. Den første parlamentariske Forsamling i Danmark i det 19. Aarhundrede stiller altsaa bl. a. et Krav om Militærudgifternes Nedsættelse. Selvfølgelig var Kongehusets Udgifter et noget ømtaaleligt Omraade, men man svøbte sin Henstilling her ind i pæne, yderst loyale Ord.

Finansspørgsmaalet var et Hovedpunkt i Forhandlingerne, men desuden havde denne første Stænderforsamling at tage Stilling til en Række *Reformer* — ikke mindre end 25 —, hvortil Regeringen fore-

lagde Udkast, og hvorved denne ligesom vilde vise Folkets Udvalgte sin usvækkede Vilje til Fremskridt.

Der er mellem disse Reformer først og fremmest at nævne en ny *Toldforordning* og en ny *Kommunalordning* for Købstæderne.

Toldreformen laa i Fortsættelse af den store Toldforordning af 1797; at den var afgjort *frihandelsvenlig*, passede godt med den Aand, der gjorde sig gældende i Stænderne. Dog rejste der sig fra Landbrugsrepræsentanters Side Modstand imod, at Kornindførslen blev givet fri. Hertil tog Regeringen Hensyn, og der blev altsaa endnu i den følgende Tid opretholdt en Korntold i Danmark, skønt det blev betragtet som skadeligt for Københavns Kornhandel. Det mest betydningsfulde ved denne Toldreform, der blev til Lov 1. Maj 1838, var, at Toldgrænsen mellem Kongeriget og Hertugdømmerne blev omend ikke udslettet saa dog i høj Grad svækket i Betydning. Indenlandske Produkter blev fritaget for Told mellem de to Dele af Riget, og udenlandske Varer, for hvilke der vedblev at være forskellig Tarif, kunde føres frem og tilbage mod Erlæggelse af Forskellen. Undtagelser fra Told, der hidtil havde haft en omfattende Karakter, navnlig i Hertugdømmerne, hvor særlig de adelige Godser nød Toldfrihed, ophørte nu. Ikke blot en mere frisindet, men ogsaa en mere ensartet Toldordning var hermed skabt for hele den danske Konges Rige.

Udkastet til den ny *Kommunalordning* blev modtaget med stor Begejstring i Stænderne. P. G. Bang erklærede, at Kommunerne hidtil var holdt nede i Umyndighedstilstand til Skade for Almenaanden. Nu skulde det altsaa være anderledes for Købstædernes Vedkommende, og samtidig bebudedes Nyordninger baade for København og Landkommunerne. I Købstæderne skulde Borgerne have fuld Frihed til at vælge deres Repræsentanter, medens de hidtil havde været bundet til at vælge mellem dem, som den kongelig udnævnte Magistrat bragte i Forslag. Samtidig udvidedes *Købstædernes kommunale Selvstyre*, idet Borgerrepræsentanterne modsat tidligere fik Indflydelse paa alle de kommunale Anliggender, og Amtmandens Tilsynsret blev stærkt indskrænket. Amtmanden blev fra nu af nærmest et Mellemled mellem Kancelliet og Byerne.

Denne Købstadsordning blev til Lov d. 24. Oktober 1837. Den var Led i en almindelig europæisk Bevægelse, der rundt om i Landene i disse Aar førte til større Selvstyre for Bykommunerne. De danske Byer var paa dette Tidspunkt endnu trods begyndende Fremgang fattige og meget smaa, og Forholdene i dem var temmelig primitive. Der fandtes 1837 783 Gadelygter i de danske Provinsbyer, men de var fordelt mellem kun 20 af dem, saaledes at de øvrige slet ingen *Gadebelysning* havde. Der kunde fra disse smaa Byer med deres lavsbundne Haand-

værkerstand ikke rejses noget socialt Spørgsmaal, der var egnet til at vække almindelig Interesse. Det manglede ikke paa Klager fra Haandværkerne til de første Stænderforsamlinger, men Latteren skyllede op mod Kancelliraad Hempel fra Odense, da han i Roskilde foreslog mere Lavsbeskyttelse for Haandværkerne. Det, Købstadhaandværkerne særlig følte sig trykket af, var Konkurrence med Landhaandværkerne. Der opstod paa dette Grundlag i Fyns Stift en ligefrem Haandværkerbevægelse med den senere Bondeforer, Skomager *J. A. Hansen* i Rudkobing som Leder. Men der var ingen Fremtid for denne Bevægelse. Det skulde allerede i de første Stænderforsamlinger vise sig, hvor meget mere Vægt der laa i de Spørgsmaal, der stadig i Danmark kunde rejses med Hensyn til Landboforholdene og Bondestandens Stilling.

Regeringen fremlagde et Udkast til en Reform af *Forholdet mellem Godsejere og Fæstere*, som til Fremme for ikke blot Godsejerens, men ogsaa Landbrugets Interesse vilde give Godsejeren et stærkere Hold paa mindre duelige og pligtopfyldende Fæstere. Godsejeren skulde saaledes have Ret til at udpante Fæsteren for Landgilden og fremdeles for de Afgifter, som han betingede sig for Hoveriets Afløsning. Den samme Ret havde han, som tidligere omtalt, i Forvejen med Hensyn til de offentlige Skatter. Endvidere skulde Godsejeren med Fæsteren blandt andet kunne aftale en Driftsplan, hvis Overtrædelse fra Fæsterens Side skulde medføre Mulkter. Selv om Forslaget i det hele sigtede mod større Beskyttelse af Godsejerens Interesser, gav det dog ogsaa paa visse Punkter Fæsteren en større Sikkerhed, end han tidligere havde haft, om Loven strengt skulde have været fulgt, — hvad den imidlertid ikke blev paa Grund af den Omhu, Domstolene altid viste for at tage særligt Hensyn til Fæsteren som den svagere Part. Det kunde ikke nægtes, at der ved Udkastet var tilstræbt en større Klarhed og Bestemthed i det Forhold, hvorom det drejede sig.

Det var den unge Godsejer P. A. Tutein paa Marienborg, der var den egentlige Ophavsmand til dette Lovudkast. Han havde længe set Fæsteväsenet som en alvorlig Hindring for, at et Gods kunde give sin Ejer et passende Udbytte, og for en tidssvarende Udnyttelse af Jorden overhovedet. Hans Tanker og Planer gik, som han offentligt har lagt for Dagen, langt videre end til en Reform som den her omhandlede. Han vilde den samme Frihed i Jordbesiddelsen, som der inden for Landhusholdningsselskabet var rejst Krav om i den nærmest foregaaende Tid, og som Godsejerne allerede havde krævet paa de store Landboreformers Tid. Et Forslag, der sigtede saa vidt, havde han dog ikke fremlagt for Regeringen, men havde nojedes med over for denne at begrunde og udforme de Tanker, som derpaa fandt Udtryk i det for

Stænderne forelagte Udkast om „Retsforholdet mellem Jorddrotter og Fæstere i Danmark“.

Der blev til Regeringens Forbavselse rettet en voldsom Kritik mod dette Udkast. Det var Drewsen, der her førte an, men han blev kraftigt bistaaet af Algreen-Ussing, og kun med et lille Flertal blev det vedtaget at tilraade Regeringen at lade Udkastet blive til Lov. Hvad der havde vakt en saa voldsom Modstand, var næppe i og for sig Udkastets enkelte Bestemmelser, men den Tanke, man mente at finde bag dem, nemlig at der herved skulde gøres en første Begyndelse til endelig Afvikling af Fæstevæsenet i Danmark under den Form, at Jorden blev overladt ikke til Bøndernes, men til Godsejernes fri Raadighed.

At opmuntre til *Hoveriets Afløsning* ved at give Godsejerne Sikkerhed for Afløsningssummen var imidlertid et Hovedformaal med denne Reform, og om Trangen til at komme bort fra det Hoveri, der endnu i saa stort Omfang bestod, kunde der ikke være Tvivl. Dette fremgik med meget stor Tydelighed af en stor Mængde Adresser, som fra vidt forskellige Egne af Landet strømmede ind til de første Stænderforsamlinger, og hvori hoverigørende Fæstegaardmænd bad om, at de maatte slippe for at gøre dette Arbejde for Herremændene, der voldte saa stort Afbræk i deres egen Bedrift. Det var det første Krav fra den danske Bondestand til den ny Folkerepræsentation, et Krav rejst som et mangestemmigt Raab fra saa at sige alle Kanter af Landet, at Standen nu endelig maa blive fritaget for, hvad der gennem Aarhundreder havde været den en tyngende Byrde og et knugende Tryk, og faa Lov til at vie hele sin Arbejdskraft til sit eget Gavn. Imidlertid gaar disse Andragender ud fra, at det er det offentlige, der skal fastsætte den Erstatning, som Herremændene skal have, og der tales om, at denne Erstatning bør være „billig“, „nogenlunde billig“, „passende“ eller „moderat“. Herved havde man berørt Sagen paa et meget ømtaaleligt Punkt.

Over for de enkelte Andragender i samme Aand, som tidligere var blevet indsendt til selve Regeringen, havde denne stillet sig afvisende, og anderledes blev nu ikke Stændernes Holdning over for de mange, som de modtog. Man fandt, at det var godt og rigtigt, at Hoveriet hørte op som ganske uforeneligt med Tidens Krav til Landbruget, men ud fra Respekt for Ejendomsbegrebet og Kontraktfriheden mente man, at en Forpligtelse, som var blevet indgaaet ved frivillig Overenskomst, ogsaa maatte ophæves ved frivillig Overenskomst, uden at der blev øvet nogen som helst Tvang paa Godsejerne. Kun paa det Grundlag indvilligede Drewsen i at føre Sagen frem i Stænderne, og Standpunktet kom meget stærkt frem i Indstillingen til Regeringen, som gik ud paa, at Kongen skulde paabyde, at ingen hoverifri Gaard mere maatte gøres hoveripligtig, og at han i al Alminde-

lighed skulde interessere sig for Hoveriets Afløsning, men samtidig bestemt kundgøre, at ingen hoverigorende Bonde kunde vente at blive befriet for Hoveriet uden efter Aftale med sit Godsherskab. En Pæl skulde hermed rammes gennem Bondestandens Forventning om en ny kraftig Statsindgriben til dens Fordel paa dette vigtige Punkt.

Et andet Spørgsmaal vedrørende Fæstebøndernes Interesse blev ligeledes fremdraget af Drewsen, nemlig Spørgsmaalet om den godsejerlige *Jagtret*, som i den Form, den havde efter en gammel Forordning fra Christian VI's Tid, var i høj Grad generende for Fæsteren, der maatte finde sig ikke blot i, at Godsejeren jog ind over hans Marker med Heste, Hunde og Klappere, men ogsaa i, at Vildtet fra Herremandens Skove uden for Jagttiden græssede om paa hans Marker, uden at han havde Lov til med Vaaben at værge sig mod de Ødelæggelser, som det kunde forvolde. Der rejste sig her fra Bondens Side et naturligt Ønske om en særlig Form for „Markfred", hvis Anerkendelse vilde være højst gavnlig for hans Udbytte af Jorden. Men ogsaa her viste Stænderne en stor Ængstelighed for at gribe ind med Statstvang i velerhvervede private Rettigheder. Det eneste, Forsamlingen kunde mande sig op til at vedtage, var en vag Henstilling til Regeringen om, at den vil tilvejebringe Harmoni mellem Jagtejerens Fordring paa uforstyrret Besiddelse af sin Jagtret og den ikke jagtberettigedes billige Fordring paa at se et møjsommeligt Arbejdes Frugter sikret mod Vildtets Ødelæggelser.

Drewsen var utrættelig i sin Iver for at hævde Bondestandens Interesser. Han forte ogsaa Standens *Arbejdsbyrder* for det offentlige frem til Forhandling. Han skildrede meget drastisk det utaalelige og det ogsaa paa Grund af deres ulige Fordeling meget uretfærdige i de mange offentlige Rejser i alle mulige og umulige Øjemed. Men selv her meldte der sig for Forsamlingens Bevidsthed et Krav om Hensyntagen til bestaaende Rettigheder, som den ikke mente at kunne komme udenom. Forsamlingen vedtog med stort Flertal, at det for Frirejserne hidtil fritagne Hartkorn ikke skulde deltage i Omkostningerne ved deres ønskelige Afskaffelse; „thi en skønt fra Begyndelsen ubetydelig, gradvis Krænkelse af Rettigheder maatte til sidst lede til deres aldeles Ophør".

Landbospørgsmaalene satte af alle Spørgsmaal, der blev behandlet af den første Stænderforsamling i Roskilde, Sindene stærkest i Bevægelse. Særlig gjaldt det Spørgsmaalet om *Retsforholdet mellem Godsejer og Fæster*, hvor Modsætningerne stod ganske overordentlig skarpt over for hinanden. Drewsen skildrer i Breve til sin Ven Collin, hvorledes denne Sag gav Anledning til Debatter, som trak ud til Klokken 11 og 12 om Aftenen, og hvorledes Afstemningen om den fandt Sted under den største Ophidselse og Spænding; — Tutein græd endog, paa-

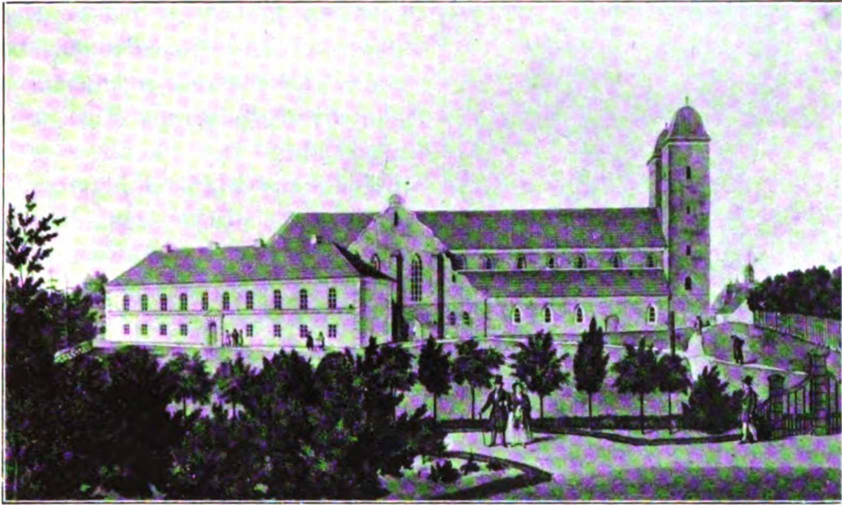
staar han, og ham selv optager Landbosagerne saa stærkt, at han endogsaa drømmer og taler i Søvne om dem.

De ni Bønder i Forsamlingen forholdt sig under disse bevægede Forhandlinger som interesserede Tilhørere, men deltog selv ikke eller saa godt som ikke i dem. De var altid ængstelige ved at tage Ordet, og de stolede paa Drewsen som deres Ven og Talsmand. Han havde straks forstaaet at vinde deres Tillid og at opkaste sig til deres parlamentariske Leder og Vejleder. Bønderne havde i øvrigt vakt en behagelig Opmærksomhed ved den Maade, hvorpaa de optraadte. Man synes at have ventet sig det værste af dem. I København havde der lige straks efter Stændernes Sammentræden gaaet underlige Rygter, men Drewsen kunde forsikre Collin, at Bønderne opførte sig saa smukt som den ædleste Herre i Forsamlingen, og han gør denne kostelige Tilføjelse (som bør staa uden nærmere Forklaring): „Jeg har ikke engang set nogen af dem drikke". I Brevene til Collin gav Drewsen dog ogsaa flere Gange Udtryk for den Overlegenhed, han som den dannede og oplyste Mand føler over for disse Folk af Almuen, og han vurderer deres Intelligens og Brugbarhed i Forhandlingerne lavt.

Det varede fem Maaneder, inden Forsamlingen i Roskilde fik afsluttet sine Forhandlinger, og derefter traadte *Forsamlingen i Viborg* sammen den 11. April 1836. Ogsaa her valgtes Professor Schouw til Præsident. Forhandlingerne blev for en væsentlig Del en Gentagelse, ja delvis et ligefrem Ekko af dem, der havde fundet Sted i Roskilde, og der blev i det store og hele vedtaget de samme Andragender og Ændringsforslag til Regeringen. Af Afvigelser kan nævnes, at Stænderne i Viborg ikke vilde have Offentlighed for Forhandlingerne, før Medlemmerne ved Øvelse havde vænnet sig til at tale offentligt, og at Landbospørgsmaalene ikke her nær spillede den Rolle som i Roskilde og navnlig ikke gav Anledning til større Modsætninger, hvad der hang naturligt sammen med Fæstevæsenets meget mindre Udbredelse i Jylland. Ved Drøftelsen af Bondestandens *Byrder ved Vejvæsenet* fremsattes i Viborg den Tanke, at Anlæggelsen af Landeveje i det hele burde finde Sted efter mindre Maalestok end hidtil, idet der ikke i Jylland var Brug for alle disse Vejanlæg. Man mærker her, at det er Forsamlingen for den fattigere Landsdel, som fører Ordet. Alt hvad der hed Krav om Besparelser i offentlig Husholdning, skulde altid i Viborg blive fremført endnu mere indtrængende end i Roskilde. Selv paa et Punkt som Skolelærernes Lønninger skulde Forskellen vise sig.

Et vigtigt Spørgsmaal, som ikke var kommet frem i Roskilde, blev i Viborg rejst dels af Ole Kirk og dels af Oberst Brock: *den almindelige Værnepligt.* Ole Kirk gjorde det ud fra det Hovedsynspunkt, at det nu maatte være forbi med den Uret mod Bondestanden, at den alene

sku'de stille Soldater, medens Oberst Brock er den ivrige Forsvarsven, som kræver hele Folket i Vaaben og betoner, at ingen kan vide, hvornaar det bliver nødvendigt at optage Kampen for Fædrelandets Bestaaen. Den almindelige Værnepligt — fra 1814 gældende som Lov i Preussen — var paa denne Tid ingenlunde nogen ny Tanke i Danmark. Den havde tværtimod fra Aarhundredets Begyndelse været en Yndlingstanke for Frederik VI, som blot aldrig havde været i Stand til at gennemføre den. Den var efter 1830 blevet Genstand for offentlige Drøftelser fra

Stænderhuset i Viborg.
Samtidigt Litografi.

flere Sider, bl. a. havde *A. F. Tscherning* rejst Kravet om dens Indforelse, men paa en Maade, der havde vakt meget Anstød, idet han nemlig, skønt selv Officer, samtidig rettede et skarpt Angreb paa hele den bestaaende Hærordning. De Grunde, der i og uden for Stænderne anføres mod en Reform paa dette Omraade, var for det første, at Garnisonstjenesten vilde forvolde de ikke-bondefødte store Ulemper, navnlig gennem den Behandling, som blev Soldaterne til Del; — for det andet, at det vilde være urimeligt at foretage en saadan Udvidelse af Hærvæsenet. Danmark har jo dog alligevel, mener man, saa smaa Muligheder for at kunne yde et virkeligt Forsvar, og heldigvis foreligger der heller ikke nogen særlig Anledning til at tænke herpaa, idet paa Grund af Forholdenes Udvikling og Civilisationens Fremskridt Sandsynligheden for en Krig, hvori Danmark kan inddrages, bliver stadig mindre og mindre. Det er den typisk danske fredsvenlige og fredstroende Tankegang, som vi her stilles overfor. Den var særdeles ud-

bredt i Frederik VI's Tid, langt mere end den Brockske Tankegang, og det er den samme, der kendes fra en meget senere Tid.

Endnu skal nævnes et Par Ord om de første Stænderforsamlinger i Hertugdømmerne. Den holstenske mødte samtidig med Østifternes og den slesvigske samtidig med den nørrejyske. Forhandlingerne samlede sig i *Hertugdømmerne* om ganske lignende Spørgsmaal som i Kongeriget: Finansreformer, Stændernes Offentlighed, almindelig Værnepligt. Stærkt betonedes fra Slesvig en Fordring paa, at der i dette Hertugdømme efter Loven raadede en større Trykkefrihed end den, som man fra Regeringens Side vilde anerkende. Den nordslesvigske Bonderepræsentant *Nis Lorenzen* fra Lilholt stillede Forslag om, at der maatte blive indført dansk Retssprog paa de Steder, hvor Dansk var Kirke- og Skolesprog. Forslaget, som ikke blev vedtaget i denne Samling af de slesvigske Stænder, men derimod i den følgende, var imidlertid udsprunget fra praktiske mere end fra nationale Overvejelser. Nogen egentlig Modsætning mellem Dansk og Tysk brød endnu ikke frem i den slesvigske Forsamling. En Repræsentant fra Ærøskøbing talte under Forhandlingerne Dansk, uden at det vakte Opsigt eller Forargelse.

Stænderdeputeret Nis Lorenzen.
Litografi.

Alt i alt var det et betydeligt Arbejde, der var blevet udrettet under de første Stændermøder. Med god Grund bragte Universitetet Professor Schouw en varm Hyldest ved hans Tilbagekomst fra den jyske Forsamling. Schouw havde hidtil været kendt som en Mand af stor Samfundsinteresse og Samfundsfølelse. Nu havde han tillige vist en fremragende Evne til at tilrettelægge Formerne for det i Danmark hidtil ukendte parlamentariske Liv paa en formaalstjenlig Maade. Han havde sin betydelige Andel i det gode Forløb af de første Stænderforsamlinger.

Regeringen fulgte ikke alle de „Raad", der var givet den. Den ny *Trykkefrihedsforordning* blev fastholdt og udkom 1. November 1837

som Tillæg til Trykkefrihedsforordningen af 1799; i den endelige Form var „Manglen af pligtskyldig Opmærksomhed“ blevet til „uforsvarlig Tilsidesættelse af pligtskyldig Opmærksomhed“, hvilket vel turde komme ud paa omtrent det samme. Offentlighed for Stænderforhandlingerne blev heller ikke tilstaaet ud over, at Talernes Navne fremtidig skulde nævnes i Stændertidende.

En vidtløftig Drøftelse fandt Sted i Regeringen om, hvorvidt det efter Forhandlingerne i Roskilde var tilraadeligt at udstede Forordningen om *Retsforholdet mellem Jorddrotter og Fæstere*. A. S. Ørsted forstod slet ikke al den Lidenskab, der var kommet til Orde over for dette saa velmente Lovudkast, men han fandt det betænkeligt at gennemføre en Sag, som havde affødt saa stærk Modstand fra den ene af de to Parter, den angik, og mente, at det maaske senere vilde lykkes at berolige Bønderne og deres Talsmænd i Roskilde og overbevise dem om, at man her ikke havde tilsigtet nogen for Bondestanden skadelig Foranstaltning. Stemann derimod holdt selvfølgelig paa, at Forordningen uden Tøven burde udstedes, og det skete da ogsaa den 9. Marts 1838. Den kom ikke til at indeholde nogen Bestemmelse om, at Godsejerne kunde betinge sig en bestemt Driftsplan fulgt af Fæsterne, men Grunden hertil var ganske vist, at man mente, den allerede bestaaende Lovgivning ikke rummede nogen Hindring herfor. Der blev ikke Udpantningsret for Landgilden, men den blev indført for Hoveriafløsninger. Der var saaledes givet Godsejerne en Tilskyndelse til Hoveriets Afløsning, og Forordningen faldt derfor i Traad med en anden Forordning, der samme Dag blev udstedt, hvorved Stændernes Andragende om Hoverispørgsmaalet blev imødekommet. Der blev nedlagt Forbud mod, at hoverifri Gaarde paa ny inddroges under Hoveripligten; Kongen udtalte sin Interesse for Hoveriafløsningen og fornyede en gammel Bestemmelse om Adgang for de Godsejere, der afløste Hoveriet, til at faa inddraget et vist Kvantum Bondejord under Hovedgaarden; men samtidig blev det fastslaaet, at der paa dette Omraade ellers ikke kunde ventes nogen som helst direkte Indgriben fra Statsmagtens Side. Den eneste Vej til Hoveriets Afløsning var „mindelig Overenskomst mellem Godsejer og Fæster“, udtaltes der.

Imidlertid var der ved de to nævnte Forordninger givet en god Støtte til Bestræbelserne for Hoveriets Afløsning, idet begge Parter havde faaet bedre Besked om, hvad de havde at rette sig efter. I de følgende Aar skred Hoveriafløsningen meget stærkt fremad, hvad dog utvivlsomt ogsaa i væsentlig Grad hang sammen med Tidernes økonomiske Forbedring, der tilvejebragte de til Afløsningen nødvendige Penge. Hoveri i det Omfang, at det kunde opfattes som „fuldt“ Hoveri,

indskrænkedes siden 1847 til kun at omfatte ca. 3600 Bøndergaarde. I Fyrrerne har Hoverisagen tabt sin Brod; til dette Landbospørgsmaals Løsning er de afgørende Skridt gjort allerede i Trediverne.

Med Hensyn til det store Spørgsmaal om Finanserne lød Regeringens Svar i den indledende Kundgørelse til de næste Stændermøder i 1838, at Ønsket om en Kommission var blevet opfyldt uden Stændernes Henvendelse, idet det var blevet overdraget Finansministeren og nogle andre kyndige Mænd at overveje Midler til Forholdenes Forbedring. Desuden stilledes i Udsigt, at Statsregnskabet ogsaa fremtidigt vilde blive offentliggjort, og det udtaltes, at ny Statslaan eller Skatter næppe vilde vise sig at være nødvendige. Ikke mindst den sidste Udtalelse var der Grund til at være tilfreds med, og Regeringen kom ikke til at bryde det Løfte. Imidlertid vedblev Finansvæsenet at være en Hovedgenstand for Stændernes Interesse, og det vedblev ogsaa at spille en meget fremtrædende Rolle i den politiske Agitation. Den liberale Bevægelse fik i 1830'erne en væsentlig Del af sin Styrke ved at være en Slags Skatteborgerbevægelse.

5. **Den liberale Bevægelse i Trediverne.**

Straks efter Kongens Svar paa Trykkefrihedsadressen stiftedes af de samme Mænd, som havde været ledende ved Adressens Tilblivelse, „Selskabet for Trykkefrihedens rette Brug“. Dette Selskab vandt stor Tilslutning fra Hovedstaden og Provinsen og havde paa sin Højde 5000 Medlemmer. Det var i Virkeligheden den egentlige Organisation for de liberale Tankers Udbredelse. Men det vogtede sig for at tage en direkte politisk Karakter og var derfor f. Eks. ikke med til at sende Adresse til Stænderne om deres Forhandlingers Offentlighed. Det maatte lade fremtræde som sit Hovedformaal, hvad dets Navn angav: at modarbejde den slette Presse og Litteratur ved at skabe Sans for og udbrede det gode paa disse Omraader. Selskabet udgav selv belærende Skrifter og desuden et Ugeblad, „Dansk Folkeblad“, der stod ved „Fædrelandet“s Side som Organ for ny Oplysning og ny Tanker om Samfundsforhold.

Den ene af „Fædrelandet“s Stiftere, den idealistiske, men noget overspændte *Johannes Hage*, blev 1836 dømt til livsvarig Censur for et politisk Skrift, han havde udgivet, og 1837 tog han sig af Dage i Fortvivlelse herover. Hans Fælle, *C. N. David*, fortsatte gennem 1830'erne sin Virksomhed som ledende liberal Journalist. Han var født Jøde, men døbt Kristen. Han var en meget omfattende Begavelse og havde Kundskaber paa mange Omraader, men besad ikke paa noget af dem en absolut Førsterangs Indsigt. Som Nationaløkonom holdt han sig til den Adam

Smithske liberalistiske Lære, der allerede havde været saa udbredt i Danmark, før Tankerne om politisk Liberalisme begyndte at gøre sig gældende, og som i saa høj Grad kom til at præge Stænderforsamlingernes Stilling til sociale Spørgsmaal. David hørte til den Række af liberale Foregangsmænd, som var født i Aaret 1797.

Som Repræsentant for et endnu yngre Slægtled gjorde allerede cand juris *Orla Lehmann* sig stærkt gældende. Lehmann var født 1810 som Søn af en tyskfødt Embedsmand i Generaltoldkammeret. Han havde en dansk Moder, og dansk blev ogsaa han selv. Han var alsidig begavet og kundskabsrig, meget tidlig udviklet og hørte trods sin Ungdom til dem, der lige fra først af var med til at rejse det politiske Liv i København. Han holdt sin første Tale under Regensens Lind ved en Lejlighed, hvor det gjaldt om at samle Studenterne til et Fakkeltog til Professor H. N. Clausen, da denne paa Grund af frisindet Tænkemaade mentes at være blevet uretfærdigt forbigaaet ved et Rektorskifte paa Universitetet. Førend Orla Lehmann for Alvor tog fat paa den Opgave at omforme Styrelsen i Staten, satte han sine Kræfter ind paa at omforme Styrelsen i Studenterforeningen. Han var i sit Udgangspunkt Studenterpolitiker, men tidligt skaffede han sig ogsaa Borgernes Øre. Han gav i sin Person Udtryk for det bedste i sin Tids københavnske Borgerkultur.

Orla Lehmann.
Maleri af Emil Bærentzen. 1841.
(Frederiksborg).

Som Taler mestrede Orla Lehmann i særlig Grad Sprogets Tillægsord; han forstod at anvende dem saaledes, at hans Tale fik over sig et Præg af Fylde og Farve, af Friskhed og Festlighed. Der luede ogsaa i ham en Begejstring som i ingen anden af den liberale Retnings Mænd. I Skønhed overgik han enhver af de andre. Han var som en ung Gud at se paa for Københavnerne og Københavnerinderne, der følte sig draget og betaget af ham. Hvad Eftertiden maaske mest maa beundre hos ham, er det geniale politisk-agitatoriske Instinkt, hans Evne til at op-

stille Programmer og angive Retningslinjer for de Bevægelser, der naturligt maatte fødes af Tidsforholdene, — selv om han, fordi han var Idealist og Lyriker langt mere end Realpolitiker, ikke var udrustet med nogen særlig kritisk Sans for, hvilke Maal der var opnaaelige.

I Trykkefrihedsselskabet rejste han ved en Tale den 4. November 1836 som en af de første *den sønderjyske Sag.* Han henviste til Nis Lorenzens Forslag i de slesvigske Stænder om det danske Sprog og fremhævede, at den Tid nu syntes kommet, da ogsaa Folkenes Ret begyndte at skaffe sig Anerkendelse. Det gælder om, hvorvidt det skal lykkes den indtrængte fremmede Nationalitet uforstyrret og upaatalt at fuldende sit Værk ved i Slesvig at udrydde al dansk Nationalitet og det danske Sprog, eller om den længe forkuede Danskhed atter skal rejse sit Hoved og afkaste de unaturlige Lænker, Aarhundreders Uret har paalagt den. Orla Lehmann stillede det Forslag til Trykkefrihedsselskabet, at det skulde udvide sin Virksomhed til at omfatte det danske Nordslesvig. Forslaget blev vedtaget, og dette var Indledningen til en Kamp for Nordslesvigs Danskhed. Allerede i Oktober 1836 havde den slesvigske Sprogsag været behandlet af Johannes Hage i en velskreven Artikel i „Fædrelandet“. Imidlertid var det dog endnu langt fra, at dette nationale Spørgsmaal var blevet et virkeligt Programpunkt for den liberale Bevægelse, der foreløbig samlede sig om andre Krav og ganske særlig om det, Algreen-Ussing aldrig blev træt af at fremholde, og som lød: „Offentlighed og Orden i Landets Finansstyrelse!“

At Statsstyrelsen var for kostbar og ødsel, at den virkede alt for langsomt og omstændeligt, druknede i Drøftelser og Kommissioner, det var de Hovedanklager, som fra den unge Liberalismes Side rejstes mod det enevældige Regeringssystem, og i slaaende Grad minder disse Anklager om dem, der i det 20. Aarhundrede ofte bliver rejst mod det parlamentariske System, hvilket kan finde sin Forklaring deri, at Kollegievæsenet i Datiden havde mange Træk tilfælles med Rigsdagsstyret i Nutiden.

Naar de liberale akademiske Politikere talte om Nødvendigheden af Sparsommelighed i Statsstyrelsen, havde de naturligvis ikke svært ved at finde begejstret Bifald fra skatteydende, næringsdrivende Borgere. Men tillige gik der gennem hele den liberale Agitation en Paakaldelse af *Borgerfølelsen,* som især maatte gøre Indtryk paa det mere velstillede og oplyste Lag af det københavnske Borgerskab. Den liberale Bevægelse var i Danmark som i andre Lande en udpræget Middelstandsbevægelse. Den blev derfor en politisk Religion ikke blot for Akademikere, men ogsaa for Grosserere. Først Universitetet, men dernæst Børsen, Handelsstandens Samlingssted, blev et Midtpunkt for Tilslutningen til den liberale Opposition. De liberale vendte sig med skarp

Kritik mod de Rester af Privilegier, der endnu var blevet bevaret for Adelen, ikke mindst ved faktisk Fortrinsret til forskellige Embeder og særlig da de allerhøjeste, ligesom de kritiserede det Forhold, at Kongehuset trak udenlandske Slægtninge ind i Landet og forsynede dem med store Appanager. Den politiske „Klassekamp", der saaledes laa i Liberalismen, savnede dog den fornødne Betingelse for at blive særlig haard og bitter, thi i sin Grundvold var Enevældens Embedsvæsen

Lægekandidater paa Frederiks Hospital.
Maleri af Marstrand. 1836.
(Frederiksborg).

bygget op paa den borgerlige Stand, der altsaa faktisk i Forvejen havde meget betydelig Andel i Magten i Landet. Der er allerede ovenfor peget paa det karakteristiske i, at Liberalismen finder sine første Førere inden for det yngre Slægtled af Embedsmænd, og ikke mindre karakteristisk er den taalsomme Holdning, Regeringen indtog over for disse oppositionelle Folk i dens egne Kontorer. Algreen-Ussing led ikke ved sin Deltagelse i Politik nogen Skade i sin Karriere. Han blev 1837 Overretsassessor og 1840 juridisk Professor.

En borgerlig Kreds af Folket, som gennemgaaende stillede sig ret fjendtlig over for Liberalismen, var Bærerne af det litterære og kunstneriske Aandsliv, der blomstrede saa rigt i Datidens Danmark. I et Brev til den jyske Godsejer og Stænderdeputerede M. B. Nygaard kla-

gede *Ingemann* bittert over „Tidens nærværende praktiske Retning" og tilføjede med en vis Bitterhed: „Politisk og statsøkonomisk bliver min Poesi nok aldrig!" — Der var dog et Par betydelige Digtere, de to Præster *N. F. S. Grundtvig* og *St. St. Blicher*, som paa deres Vis var med i det ny Røre, og som endda evnede i deres Fantasi at se frem mod et folkeligt Fremtidsland, der var skjult for de Mænd, som i Almindelighed førte Ordet i Pressen og ved Møder. Grundtvig udkastede i 1830'erne Tanken om *den historiske Folkehøjskole*, hvor Undervisningen skulde samle sig om Modersmaal og Fædreland, og hvor der skulde gives Lærlingene en statsborgerlig Uddannelse til Deltagelse i de ny Folkeraad og det ny offentlige Liv i det hele. Det var en Slags politisk, slet ikke nogen religiøst forkyndende Højskole, Grundtvig paa dette Tidspunkt tænkte sig. St. St. Blicher skrev Artikler i jyske Provinsaviser om den almindelige Værnepligt, hvis Indførelse for ham var „Hovedsagen" i Danmark; han vilde en Ungdom, der optog græske Idealer og øvede Vaabenbrug som en Leg.

De liberale Politikere følte Trangen til at drage et større socialt Spørgsmaal ind under deres Bestræbelser for derved ogsaa at skaffe sig Mulighed for Tilslutning fra et bredere Lag i Folket. Et saadant Spørgsmaal var imidlertid ikke til at finde inden for Københavns Volde; der frembød sig kun eet Felt: de Forhold vedrørende *Landbostanden*, som havde været saa stærkt paa Tale i Roskilde Stænderforsamling, og som her havde givet Algreen-Ussing Lejlighed til at optræde som Bondernes Ven.

Ingen kunde være blind for, at der endnu som i det 18. Aarhundrede var en „Bondesag" i Danmark, og at Landboreformerne ikke havde naaet at skabe en Stilling for Bondestanden som Helhed, der i det lange Løb kunde være tilfredsstillende.

Den 20. Juni 1838 faldt 50-Aars Jubilæet for Stavnsbaandsløsningen. Der blev efter Kongens Ønske ingen officiel Festlighed, men paa Bellevue ved Klampenborg samledes i Dagens Anledning en Kreds af københavnske Borgere med 70 Landboere fra Omegnen af København til en Sammenkomst, som dirigeredes af to Sognefogeder. Her holdt bl. a. Orla Lehmann og Algreen-Ussing Taler. Lehmann fremhævede Bondesagen som den store Hovedsag i Danmark og angav som det vigtigste Maal i denne Sag, at Fæsterne fik Ejendomsret til deres Gaarde. Han pegede paa, at efter den bestaaende Retstilstand kunde Godsejerne i Virkeligheden ikke siges at have fuld Ejendomsret til Fæstegodset, da de ved deres Raadighed over det var bundet til saa mange Forskrifter i Lovgivningen, der vidnede om, at hvad der var Bondejord i Danmark, først og fremmest var bestemt til Brug for Bondestanden. Lehmann angav allerede her Hovedprogrammet for den kommende Bondebevæ-

gelse og udkastede den Teori med Hensyn til den danske Landboret, hvortil dette Program skulde støtte sig.

Algreen-Ussing tog i sin Tale Bondesagen fra en anden Side. Han kaldte paa Bøndernes Selvbevidsthed over for alle dem, som vilde ringeagte og underkende deres Værd. Han vendte sig særligt mod den gængse Skik, at alle og enhver, der mente sig af højere Stand, sagde „du“ til Bonden uden paa nogen Maade at ville finde sig i den samme Tiltale fra hans Side. Selv den „stumpskødede Skriverdreng“ tog sig denne Ret. Det var et Forhold, som Bondestanden ikke længere skulde finde sig i.

Det er klart, hvad denne Sammenkomst betød. Der gives fra københavnske Borgeres Side et Løfte til Bonden om, at de som deres Fædre paa Stavnsbaandsløsningens Tid vil omfatte hans Sag med varm Sympati og hjælpe ham over for Godsejerne og ogsaa til at naa frem paa den Plads i Samfundet, der tilkommer ham, men som det endnu ikke er lykkedes ham at vinde. Samtidig er det ikke til at tage fejl af, at Borgeren til Gengæld venter Bondens Hjælp i de almindelige politiske Spørgsmaal, som ligger ham selv paa Sinde.

6. Stænderforsamlingerne 1838. Angrebet paa Statskirken. Frederiks VI's Død.

I Begyndelsen af 1838 udgav *Algreen-Ussing* et lille Skrift, hvori han stillede Krav om de to *danske Stænderforsamlingers Forening*. Som Begrundelse fremførte han, at der ved en saadan Forening vilde skabes et meget bedre Grundlag for den Oplivelse af Almenaanden, som Stænderindretningen tog Sigte paa, og at man herved vilde forebygge en frygtelig Fare for, at Stændernes Adskillelse skulde føre til en Adskillelse mellem samhørende Landsdele, „en Adskillelse i Danmarks Hjerte“.

Med dette Skrift af Algreen-Ussing var den politiske Diskussion ført ind i et helt nyt Spor, og der var lagt en betydningsfuld Sag frem for Stænderforsamlingerne, der kort efter traadte sammen for anden Gang.

Det var denne Gang de jyske Stænder, der først mødte. Her blev Algreen-Ussings Forslag ført frem af *J. P. With*, medens det i Roskilde naturligvis blev ham selv, der stillede det.

A. S. Ørsted fik som kongelig Kommissarius nu den ejendommelige Opgave at imødegaa en Tanke, han selv havde gjort sig til Talsmand for ved Stænderforsamlingernes Indførelse. Han tog imidlertid her som i øvrigt altid sin Stilling som den, der skulde være Regeringens Tale-

rør og ikke var berettiget til at fremføre personlige Meninger. De Betragtninger, hvormed han dels i Viborg og dels i Roskilde imødegik Forslaget, gik ud paa følgende: Provinsialstænderne vil ganske miste deres oprindelige Karakter, naar de ikke længere skal være Provinsialstænder, det er hverken klogt eller rigtigt saa kort efter Modtagelsen af Kongens Gave at bede om at faa mere, og det er fremdeles ikke muligt at gaa med til en Forening af Kongerigets Stænderforsamlinger uden samtidigt at tilstaa en Forening af Hertugdømmernes. Ørsted havde utvivlsomt Ret i, at der i det sidste frembød sig et alvorligt Punkt, som man maatte tage Hensyn til. Baade den holstenske og den slesvigske Stænderforsamling drøftede i 1838 deres indbyrdes Forening og vedtog Andragende herom.

I Viborg vedtoges Andragendet til Kongen om Stændernes Forening med 31 Stemmer mod 23, i Roskilde med 42 mod 25. Der var ved denne Sag for første Gang i Stænderforsamlingerne fremtraadt et skarpt Skel mellem *Konservative* og *Liberale* eller, for at bruge andre Udtryk fra Tiden, mellem Stilstandsmænd og Bevægelsesmænd. Paa den ene Side samledes de Mænd, som vilde blive staaende ved Stænderindretningen, som den var, paa den anden Side de, der ønskede dens videre Udvikling, en Bevægelse fremad i Statsforholdene, hvorved de dog endnu ikke vilde erkende, at deres Maal var en egentlig fri Forfatning. *Drewsen* var en af de ivrigste paa liberal Side, men benægtede i Roskilde bestemt, at det var hans og hans Meningsfællers Tanke at forandre selve Statens Grundlov, og kaldte det en Fornærmelse, at man vilde rejse en saadan Beskyldning, hvilket dog, ikke uden Grund, skete fra konservativ Side.

Landbospørgsmaalene havde ikke en saa fremskudt Plads denne Gang som sidst. Der blev fra Regeringen forelagt et Udkast til en forandret *Jagtlov*, hvorefter der skulde gives Erstatning for ligefrem Jagtskade, men ikke for almindelig Vildtskade. Herom udspandt der sig i Roskilde en karakteristisk Drøftelse, hvorunder en af Forsamlingens Bønder fik Lejlighed til at vise, at de Ord, Algreen-Ussing havde talt paa Bellevue, ikke var talt ud i den tomme Luft. Da der blev Spørgsmaal om at forbyde Hustugt mod Klapperne, erklærede Gaardmand *Hendrik Larsen* fra Veddinge i Holbæk Amt sig for en bestemt Modstander af denne Form for Hustugt, og ikke alene fordi den blev misbrugt. „Der er en anden Grund," tilføjede han, „hvorfor jeg har saa meget mod denne Revselsesret. Mange agtværdige Mænd har i den senere Tid igennem forskellige Blade oplyst, at Bondestanden er en lige saa hæderlig Stand som enhver anden Stand. Hvorfor skal saa denne Stand alene være udsat for en saadan barbarisk Behandling?"

Blot for disse Ords Skyld er der den Dag i Dag Grund til at mindes Hendrik Larsen fra Veddinge. Han kom ved dem til at male en histo-

risk Situation. Intet kunde bedre end denne Udtalelse af en sjællandsk Gaardmand stadfæste, at den Bondesag, som nu var ved at rejse sig paa ny i Danmark, ikke blot var en økonomisk Sag, men ogsaa drejede sig om et Æresspørgsmaal. Hørup har herom engang sagt de træffende Ord: „Den Følelse, der bed med den skarpeste Tand i Bondens Sind, var, at de andre saa ned paa ham".

Ved Jagtforhandlingen kom ogsaa en Godsejer til at sige nogle Ord, der maaske kan kaldes lige saa karakteristiske for ham som de før omtalte for Gaardmanden. Da man drøftede Fæsteres Ret til at fange Kramsfugle paa deres Lodder, for Grevencop-Castenskjold frem med det forfærdende Spørgsmaal: „Skal andre have Lov til at fange *mine* Fugle?" Ejendomsbegrebet var her hævet op til at omfatte Fuglene under Himlen — unægtelig en radikal Udformning af en ledende Tanke i Tiden.

Roskilde Stænder kom i 1838 til at behandle en ny Kommunalordning for København, svarende til den, som i den forrige Samling var blevet behandlet for Købstædernes Vedkommende. Desuden skal nævnes, at det i Roskilde denne Gang kom til Drøftelse af et Spørgsmaal af kirkelig Natur, et Spørgsmaal, hvis Baggrund var den gudelige Forsamlingsbevægelse (se S. 380 f.), som bredte sig videre og videre og fik stadig flere Tilhængere baade paa Fyn og i Jylland, paa Sjælland og paa Langeland. En ihærdig Vækkelsesprædikant var den fynske Gaardmand *Peter Larsen Skræppenborg*, som gjorde omfattende Rejser omkring i Landet og herved mere end nogen anden beredte den Jordbund, hvor senere baade Indre Mission og Grundtvigianismen kunde finde Vækst. Han var en stærk aandelig Begavelse med den gladeste Kristendom i sit Hjerte om end ofte med den voldsomste Fordømmelse af anderledes tænkende paa sine Læber, og han blev den første danske Bonde, som kom til at øve personlig Paavirkning paa Standsfæller i mange Egne af Landet. Det kan være fristende at kalde ham den første Agitator inden for den danske Bondestand, saa meget mere som der i den gudelige Bevægelse laa ikke blot en religiøs, men utvivlsomt ogsaa en folkelig Bestræbelse. Man ønskede ikke blot at faa Præster, som bød en mere bibelsk Forkyndelse, men ogsaa Præster, som stillede sig i et andet Forhold til deres Menigheder, som over for disse i mindre Grad blev Herrer, i højere Grad Tjenere. Det var et *Lægmandsoprør* inden for Statskirken, der fandt Sted.

Fra Regeringens Side forstod man, hvad der her truede af Fare for den aandelige Autoritet i Landet, og 1835 satte man en ny Forfølgelse i Gang mod de „Hellige". Man opgravede paa ny den gamle Forordning fra Christian VI's Tid, som forbød Lægmandsforsamlinger. Præster og Herredsfogeder kom atter i Virksomhed for at slaa Vækkelsen

ned, Pøbelen hjalp til paa sin særlige Maade, og Forfølgelsen blev nu saa meget mere omfattende, som selve Bevægelsen var blevet det siden Begyndelsen af 1820'erne. Peder Larsen Skræppenborg maatte blandt andre prøve Fængsling og Bøder og alle Haande Fortrædeligheder. Men det eneste, der opnaaedes, var naturligvis, at man gav de „Hellige" en Følelse af at være Martyrer, og Bevægelsen fik snarest blot en stærkere Fart. Forfølgelsen blev ogsaa denne Gang kun kortvarig og ophørte efter Christian VIII's Tronbestigelse 1839.

Pastor Jacob Chr. Lindberg.
Litografi fra 1838.

En god Ven og Støtte havde de Hellige i den i København boende Magister *Jakob Christian Lindberg*, hvis Blad, „Nordisk Kirketidende", blev som et Organ for hele den gudelige Bevægelse rundt om i Landet. Lindberg fik sin meget store Betydning ved at formidle Forbindelsen mellem denne folkelige Religiøsitet og den, som trivedes i den snævrere Kreds omkring Grundtvig. Han banede Vejen for, at den oprindeligt pietistisk prægede „Opvækkelse" delvis kunde udvikle sig til en folkelig Grundtvigianisme.

Det var Lindbergs som Grundtvigs Opfattelse, at det ikke var ved Tvang, men ved Frihed, der skulde skabes Plads for det ny Liv inden for Kirken, og derfor indsendte han — og ligeledes grundtvigske Præster i Vestsjælland — til Roskilde Stænderforsamling 1838 Forslag om, at der maatte blive fuld Frihed for Kirkens Medlemmer til at benytte sig af hvilken Præst, de vilde, og at samtidig Præsterne maatte blive fritaget for anden Trosforpligtelse end den at prædike og forvalte Sakramenterne i Overensstemmelse med Skriften. Det var paa een Gang *Præstefrihed* og *Sognefrihed*, der her blev foreslaaet. Men Forslaget mødte den allerstørste Modstand fra Forsamlingen. Godsejere, Bønder og en liberal Mand som Drewsen udtalte sig i lige Grad paa det skarpeste imod, at der skulde ydes de Hellige en saadan Støtte i deres utaalsomme og fanatiske Bestræbelser, som efter hvad Gaardmand *Hans Christensen* fra Vejstrup befrygtede, endog kunde true Landet med en Religionskrig. Biskop Mynster glædede sig saare over, at der, som han selv sagde, fra saa mange hæderlige Mænds Side blev

udtalt fuld Tilfredshed med den bestaaende Kirkeordning. Efter at Mynster i 1834 havde overtaget Sjællands Bispestol, var det hans Stræben paa een Gang at befæste Rettroenheden inden for Gejstligheden og at holde alle Lægmandsbevægelser nede. Han vidste, at han her handlede i Regeringens Aand, og nu maatte han føle sig styrket ved ogsaa at faa Tilslutning fra Stænderforsamlingen.

Ved Afslutningen af Roskilde Stænderforsamlings Forhandlinger JuleaftensDag 1838 holdt Ørsted en Tale, hvori han bl. a. erklærede, at han havde Kongens Befaling til allerede nu at tilkendegive Forsamlingen, at dens Ønske om Stænderforsamlingernes Forening ikke vilde blive opfyldt. Han føjede hertil Udtrykket for sit Haab om, at man loyalt vilde bøje sig for Kongens Beslutning og slaa sig til Taals med Stænderinstitutionen, som den var.

Guldpokal skænket Algreen-Ussing 1839.
(Frederiksborg).
Fotografi.

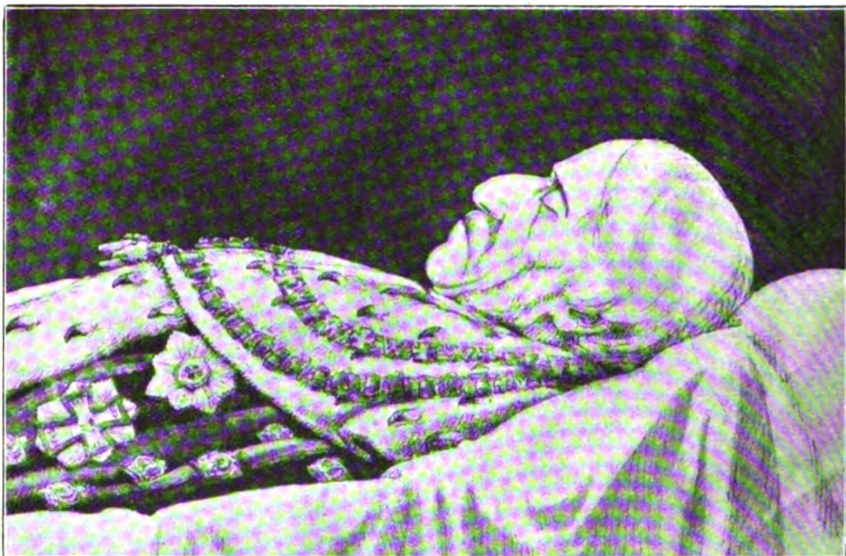
Denne Udtalelse vakte meget Røre og pinlig Opsigt i den liberale Lejr og gav „Fædrelandet“ Anledning til en Artikel, hvori der rettedes en haard Bebrejdelse mod Ørsted personlig, idet det med rene Ord blev sagt, at han nu ikke længere var den Folkets Mand, han tidligere havde været.

A. S. Ørsted kunde ikke under den skærpede Partideling staa som Enhedsmærke for forskellige Retninger. Med desto større Begejstring samlede de Liberale sig om deres egen Fører Algreen-Ussing, for hvem der i April 1839 blev afholdt en Fest paa Skydebanen i København, hvor han hyldedes for sin Virksomhed i Stænderne og fik overrakt en pragtfuld Guldpokal, smykket med mange Symboler paa de bedste menneskelige og politiske Dyder.

Der kan ikke være Tvivl om, at de politiske Rørelser i nogen Maade forbitrede Frederik VI's sidste Dage. Navnlig følte han en vedholdende

Harme over „Skrivefrækheden“, og i 1838 nedlagde han udtrykkeligt Forbud imod, at en bestemt Sag, der vedrørte en Gardeofficer, overhovedet blev omtalt i Bladene.

Ikke blot politiske, men ogsaa tunge personlige Sorger prægede Kongens sidste Livsafsnit. 1828 var hans Datter *Vilhelmine* blevet gift med Tronfølgeren Prins Christians Søn, Prins Frederik (VII), en For-

Frederik VI. paa Dødslejet
Farvelagt Tegning af P. C. Skovgaard.
(Frederiksborg).

bindelse, der hilstes med megen Begejstring i Folket, da den betød en Forening af de to Grene af Kongehuset og aabnede Udsigt til, at en dansk Kongedatter skulde blive dansk Dronning. Men alle Forhaabninger blev skuffet, og 1834 blev det barnløse Ægteskab opløst. Frederik VI tog sig dette meget nær og forviste i sin Forbitrelse Prinsen fra Hovedstaden. Prinsesse Vilhelmine blev 1838 gift med sin Fætter Hertug Carl af Glücksborg, den anden af Frederik VI's Døtre, Caroline, havde allerede 1829 ægtet Tronfølgerens Broder, Prins Ferdinand.

I 1837 blev Kongen ramt af en haard Sygdom, som han ganske vist slap over, men som brød hans Kraft. Ved Solopgang den 3. December 1839 afgik den gamle Konge ved Døden.

Mange var der, som sørgede oprigtigt over ham som deres egen eller Landets Velgører, men der var ogsaa mange, for hvem Følelsen ved dette Dødsfald nærmest var en Befrielse, udsprunget af Forvent-

alle Ulykker og Landetab var sket i Landet i de 55 Aar, han havde ning om den Tid, som nu skulde komme. De gode Sider, fremfor alt det redelige og ægte, ved *Frederik VI's* Karakter anerkendtes dog ogsaa gerne fra den Side, hvor man fandt mest at udsætte paa hans Regening. Alle, hvem Politik ikke hindrede i historisk Vurdering, maatte nu ogsaa med Undren tænke paa de mægtige Fremskridt, der trods

Frederik VI's Ligtog.
I Baggrunden Roskilde Domkirke.
Samtidigt Litografi.

styret det som Kronprins og Konge, det Tidsrum, der omspændte Borgerfrihedens Befæstelse gennem de store Reformer i Slutningen af det 18. Aarhundrede og den Indledning til en politisk Frihed, som var sket gennem Stænderindretningen og Indførelsen af kommunalt Selvstyre, et Tidsrum, hvori fremdeles dansk Aandsliv var blevet fornyet.

Frederik VI havde aldrig selv brudt sig videre om Digtekunsten, men havde dog ogsaa over for Digterne opfyldt sin Regentpligt som den landsfaderlige Velynder og Beskytter, og de havde lønnet ham ved at se hans Jævnhed i et poetisk Skær og beundre hans menneskelige og kongelige Dyder. Ved hans Død lagde de en smuk Krans af Vers paa hans Baare. Mest Opsigt og Beundring vakte *H. P. Holst* ved sit Sorgedigt: „O, Fædreland, hvad har du tabt — din gamle Konge sover".

En dybere Tone lyder i B. S. Ingemanns: „Paa sin Ligseng ligger Kong Frederik hvid“. Men mest folkeligt og ligefrem digtede *Grundtvig:*

Kong Frederik den Sjette henslumred' med Fred,
og hviler nu hos sine Fædre,
han gjorde end ikke en Kat Fortræd,
der fødtes ej Kongesøn bedre.

Den 15. og 16. Januar 1840 fandt Frederik VI's Jordefærd og Bisættelse Sted. I Natten mellem de to Dage førtes han fra Kobenhavn til Roskilde. Kl. 10 om Aftenen gik Ligtoget fra Amalienborg til Vesterport og derfra i Fakkelbelysning videre ud ad Landevejen. Da Toget om Morgenen var naaet Roskildehvile, blev Kisten løftet af Vognen, og derefter bares den af Bønder fra Københavns og Frederiksborg Amter det sidste Stykke til Roskilde Domkirke.

Det hedder i Grundtvigs Sprog:

Hans Bønder ham bar
som Valdemar
som Frode om Land
med Taare klar.

7. **Christian VIII's Personlighed. Forfatningskravet.**

Christian VIII var ved sin Tronbestigelse en Mand paa 53 Aar. Han var af ydre Skikkelse langt mere statelig og smuk end Frederik VI, i aandelig Henseende utvivlsomt langt bedre begavet. Hans Kundskaber og Interesse spændte vidt ud over Aands- og Samfundslivets forskellige Felter, han var i akademisk Betydning en udpræget „dannet“ Mand. Hertil kom saa, at han i sin lange Tid som Prins, rent bortset fra sin Ungdoms Oplevelser i Norge, havde haft Lejlighed til at sætte sig ind i Regeringssager og med sine Evner udnyttet denne Lejlighed saa godt, at han er blevet betegnet som den eneste administrative Fagmand mellem de danske Konger. Han forstod at opstille og fremstille en Sag skriftligt, saaledes som en dygtig og øvet Embedsmand skal kunne gøre det.

Af Optræden var Christian VIII venlig, værdig og vindende, og han forstod at komme i virkelig Forbindelse med de mest forskellige Mennesker, ikke mindst med de aandeligt højtstaaende og fremragende, hos hvem Tidens Tanker var at finde i deres klareste og modneste Form.

Christian VIII syntes altsaa at være en i alle Maader rigt udrustet

Personlighed. Med alle de glimrende Egenskaber, han havde forud for sin jævne Forgænger, var han dog ikke af det Stof, der skaber en Statsmand, men snarere en kunstnerisk end en politisk Natur. Han savnede baade et sikkert, umiddelbart Instinkt over for Forhold og Begivenheder og Fasthed i Karakteren; han var tilbøjelig til at lade sig lede af alt for tilfældig Paavirkning og af sin egen ret betydelige Forfængelighed.

Christian VIII var allerede 20 Aar gammel blevet gift med en Kusine, *Charlotte Frederikke* af Mecklenburg-Schwerin, som blev Moder til Frederik VII. Men det unge Prinsepar var ikke hinanden tro, og Ægteskabet viste sig ikke holdbart. 1810 blev det oplost, og Prinsessen levede derefter i mange Aar i Horsens, hvor hun holdt et lille Hof, som prægedes af hendes egen aparte og uregelrette Karakter.

Lige efter Hjemkomsten fra Norge i 1814 giftede Christian VIII sig paa ny. Hans Brud var *Caroline Amalie* af Augustenborg, Datter af Frederik VI's Søster og Datterdatter af Struensee og Caroline Mathilde. Hun blev hans Dronning og var som sin Ægtefælle smuk og statelig og af indtagende Væsen, og hun delte til en vis Grad hans aandelige Interesser. Nationalt følte hun sig helt som Dansk, og et Særkende for hende var en dyb Religiøsitet. Nær knyttet til Grundtvig og hans Kreds fik hun en særlig Ven i den unge Teolog *Peter Rørdam*, der inden sin Kaldelse til Præst bestyrede en Asylskole, Caroline Amalie havde oprettet i København, og som under Rørdams Ledelse fik Præg som den første grundtvigske „Friskole". Med store Forventninger modtog det danske Folk dette Kongepar. Det var jo Kong Christian, der i sin Ungdom havde givet Norge en fri Forfatning. Hvad laa da nærmere, end at han skulde gøre det samme for Danmarks Vedkommende og saaledes føre den politiske Udvikling, der var begyndt under hans Forgænger, det store afgørende Skridt fremad?

Naar Folk kunde gøre sig en saadan Forhaabning, skyldtes det imidlertid Mangel paa Kendskab til *den ny Konges politiske Tænkemaade* og Forudsætninger.

I Virkeligheden havde Christian VIII som Tronfølger været en mere ivrig Modstander end Kongen selv af de Krav, der havde rejst sig efter Stændernes Indførelse. Det var efter hans Ønske, at der var givet A. S. Ørsted Ordre til at fremsætte den afvisende Udtalelse i Roskilde Stænderforsamling over for Kravet om Stændernes Forening. Begivenhederne i Norge i 1814 stod for Christian VIII som et fjernt Ungdomsminde uden Betydning for hans Syn paa de Opgaver, der ventede ham som Konge i Danmark. Hvad han dengang havde været med til, havde ikke været noget Udtryk for hans Personlighed og heller ikke sat Præg paa den. Da han i Aarene 1819—22 havde

været paa en stor Udenlandsrejse, havde han ved de fremmede Hoffer maalbevidst modarbejdet den Opfattelse, som man ved disse havde af ham som en Slags Revolutionsmand, og været saa heldig hermed, at den russiske Gesandt i Paris havde erklæret: „Dersom nogen i Verden er Aristokrat, saa er det ham“. Kort før sin Tronbestigelse i Aaret 1838 havde han været paa en ny Udenlandsrejse, hvor han var truffet sammen med Kejser *Nikolaj I* af Rusland og Østrigs og hele Europas ledende konservative Statsmand, *Metternich*. De havde begge forklaret ham, at Provinsialstænderne i Danmark i sig selv var en aldeles udmærket Indretning, men blot ikke maatte udvikle sig til mere, end de var. Han havde ogsaa mødt Kong *Ludvig I af Bayern*, med hvem han under sin tidligere Rejse havde været sammen i Rom, og denne havde erklæret til ham, at han nu var saa inderlig led og ked af alt det Forfatningsvæsen, han dengang havde været begejstret for. Altsammen var det Ord, som den vordende Konge lagde sig paa Sinde som kloge Raad fra erfarne Folk.

Christian VIII.
Maleri af Court. 1841. (Frederiksborg).

Den Dag, Christian VIII overtog Regeringen, d. 3. December 1839, udstedte han en Kundgørelse til Folket, hvori det hed: „Intet ligger Os mere paa Hjertet end med den utrættelige Iver, hvorpaa Vor forevigede Forgænger har givet et saa lysende Eksempel, at fortsætte hans landsfaderlige Styrelse med stadigt Hensyn til de Forbedringer i Forvaltningen, som Erfaringen maatte tilraade Os, for at forøge og betrygge Vort gode og trofaste Folks Hæder og Held.“

Det var imidlertid Forandringer ikke blot i Forvaltningen, men ogsaa i *Forfatningen*, der nu stilledes Krav om.

Tronskiftet fremkaldte øjeblikkelig en stærk politisk Bevægelse i København, der straks mundede ud i dristige Krav, som der ikke havde været Tale om at stille til Frederik VI. *Orla Lehmann* sammenkaldte samme Dag Studenterne til et Møde paa d'Angleterre, og her vedtoges det efter en heftig Diskussion at bede den ny Konge om at give Danmark en Forfatning som den, han engang havde givet Norge. Professor *J. N. Madvig* tillod sig ved Mødet det Spørgsmaal, om de forsamlede unge Herrer nu ogsaa havde noget dybere Kendskab til den norske Forfatning. Men Lehmann støttedes i sin Kamp for en Adresses Vedtagelse af den unge Teolog *D. G. Monrad*, der pludselig paa denne Dag fremtraadte som Politiker, samt af flere andre. En Deputation med Orla Lehmann som Ordfører overbragte Henvendelsen til Kongen. Den udtrykte meget tydeligt, hvad dens Mening var: „Deres Majestæts Forgænger i Regeringen har ved faderligen at drage Omsorg for Folkets Dannelse og ved at indføre repræsentative Former, der vistnok var et betydningsfuldt Udviklingsled, ført Danmark Tidens Oplysning i Møde. Det er den berømte norske Forfatnings Skaber, paa hvem Danmark, paa hvem hele den civiliserede Verden henvender sit Øje med den forventningsfulde Tillid, at alt dette vil vorde fuldbyrdet til Ære og Glæde for Deres Majestæt, til Frelse og Velsignelse for Deres Folk.“

Caroline Amalie.
Maleri af Court. 1841. (Frederiksborg).

Kongens Svar lod heller ikke noget tilbage i Tydelighed. Han udtalte, at ingen mere end han erkendte Almenaandens frugtbringende Virkninger paa alle Statens og Videnskabernes Forhold. Men, fremhævede han tillige over for de unge Mennesker, skulde en fremadskridende Udvikling føre til det forønskede Maal, maatte den støtte sig til Erfaringens Lærdom. Hans Forgænger i Regeringen havde gjort et stort Skridt fremad ved Indførelsen af Provinsialstænder, der aabnede Folket fuldstændig Adgang til at faa sine Ønsker nedlagt for Tronens Fod, men derved maatte man saa ogsaa nu blive staaende. Og videre udviklede saa Kongen, hvorledes han slet ikke syntes, at den norske Forfatning, for hvilken man priste ham, var saa udmærket. Man maatte, sagde han, erindre, at den var fremkommet under ganske særegne Omstændigheder. Havde det dengang ikke været nødvendigt saa hurtigt at ordne Landets Forhold, vilde Forfatningen være blevet bedre og den paafølgende Udvikling mere sikker.

Til denne Underkendelse af den norske Forfatning føjede Kongen en lige saa lidet opmuntrende Udtalelse om *Trykkefriheden*, der ogsaa var blevet nævnt i Studenternes Adresse. Han erklærede, at Trykkefriheden ikke havde nogen varmere Ven end ham, og han erkendte fuldkommen, at det ogsaa for Staten og de offentlige Forhold var gavnligt, at man udvekslede sine Tanker. Men Trykkefrihed kunde ikke være uindskrænket, den maatte begrænses ved Love, og da det var Misbrugen, der gjorde Indskrænkninger nødvendige, kom det an paa Brugen, hvor udstrakt Friheden skulde være. Der var i denne Udtalelse ikke noget at tage fejl af for de skrivende og skrivelystne Mænd, som Udtalelsen blev rettet til.

Studenterne maatte trøste sig over Kongens afvisende Svar ved den Betragtning, at der dog i hvert Fald var noget nyt og mærkeligt i dette, at Enevoldskongen aabent forhandlede om sin Magts Udøvelse med nogle unge Mænd, der ikke havde anden Adkomst, end at de stod som Repræsentanter for en tilfældig Skare Studenter. Enevælden var hermed, kunde det nok med rette siges, blevet „sat under Debat“, men givet var det, at det under denne Debat vilde være svært at overbevise Enevoldsmagtens Udøver. Han stillede sig foreløbig absolut afvisende over for Forfatningstankerne.

Studenteradressen blev fulgt af en stor Mængde Henvendelser fra Borgere rundt om i Landet, Adresser med lignende Krav og i Reglen ogsaa med Henvisning til den norske Forfatning. De kom dels fra København, hvor baade Borgerrepræsentanterne, Handelsstanden, Trykkefrihedsselskabet og 2595 næringsdrivende Borgere fremførte Forfatningsønsker, dels fra en Række Provinsbyer. Kongen vilde ikke tro, at der bag disse Henvendelser stod noget virkeligt Folkekrav, og

hans Svar paa dem blev lige saa afvisende, som det havde været over for Studenterne.

Et Tegn paa, at der ingen Forandring skulde ske, var det, at Christian VIII beholdt *det gamle Statsraad* fra Frederik VI's Tid. Han vedblev at regere med sin Forgængers Ministre, idet dog Rantzau-Breitenburg blev fritaget for at deltage i Statsraadsforhandlingerne. Gennemsnitsalderen for den ny Konges Raadgivere, der skulde hjælpe ham med at modstaa den politiske Ungdoms Krav, blev omtrent 70 Aar. Den ældste, *Møsting*, var nu over 80 Aar. Fra ham foreligger der en Betænkning, afgivet i 1840, hvori han tilraader Kongen at foretage hensigtsmæssige Forandringer i Forvaltningen, men bestemt fraraader ham at fravige Kongelovens Principper, at forandre Forfatningen. Det var netop dette, der blev Christian VIII's Politik til saa haard Skuffelse for dem, der havde troet, at han skulde skabe en ny Tid for Landet.

Det eneste Resultat af Adressebevægelsen blev et nyt Fremstød for den liberale Agitation, der nu helt gled ind under Ledelse af en Kreds af Mænd, der gennemgaaende var yngre end de første Førere i Bevægelsen, og som endnu ikke var Embedsmænd og heller ikke higede saa stærkt efter at blive det. De bestaaende Statsforhold havde for dem et Præg af Snæverhed og Tryk, som de helst ønskede fjernet, inden de selv skulde træde i Statens Tjeneste. De længtes efter friere Bane og videre Rum for deres Evner, og Midlet hertil skulde være en Forfatning for Danmark som den norske, det vil ogsaa sige som den, der fandtes i England og Frankrig, den politiske Friheds forjættede Lande for al liberal Ungdom i det daværende Europas enevældigt styrede Stater.

Forrest i Rækken af disse unge Liberale stod *Orla Lehmann*, men dernæst var der den jævnaldrende *D. G. Monrad* og flere andre dygtige Kræfter. Lehmann og en anden juridisk Kandidat, *J. F. Giødwad*, havde hidtil været politiske Medarbejdere ved „Københavnsposten", men gik nu over til „Fædrelandet", som det lykkedes de unge Liberale straks efter Tronskiftet at faa gjort til et Dagblad, hvis ansvarlige Ledelse 1841 overdroges til den i 1813 fødte *Carl Ploug*, en Akademiker uden Embedseksamen, der blev den liberale Retnings Hovedredaktør og dens førende Lejlighedsdigter. „Københavnsposten" vedblev at være et liberalt Blad, men under Ledelse af den tidligere Haandværkssvend *J. P. M. Grüne* kom den i stigende Grad til at indtage et Særstandpunkt over for „Fædrelandet"s Akademikere og give Udtryk for en mere yderliggaaende demokratisk Retning. En Tilvækst af helt ny Art fik den københavnske Presse i Vittighedsbladet „Korsaren", der oprettedes 1840 af den 20-aarige jødiske Student *Meïr Aaron Goldschmidt*. Dette

Blad var det stærkeste Vidnesbyrd om, at en politisk-litteræer Luftning fra Paris nu begyndte at blæse i den danske Konges Residensby. Efter de bedste franske Mønstre behandlede „Korsaren“ baade offentlige Forhold og enkelte Personer paa en meget nærgaaende Maade. Samtidig koketterede Bladet i Artikler, der fremtraadte som dets mere alvorlige Stof, med yderliggaaende republikanske og socialistiske Anskuelser. Der blev dog med rette ikke lagt synderlig Vægt paa de Meninger, denne unge Redaktør direkte gjorde sig til Talsmand for, men man beundrede og lod sig paavirke af hans flotte og ofte spidse Pen, der kom til at yde sit Bidrag til at svække Respekten for de gamle Autoriteter.

Den Presse, der var blevet Enevælden tro, førtes ved Liberalismens ny Fremstød til et mere maalbevidst Arbejde for det bestaaende. *Det ledende konservative Kamporgan* blev „Dagen“, der støttedes af Kongen, men kun raadede over højst middelmaadige Kræfter, der ikke paa nogen Maade kunde tage en Konkurrence op med de liberale Journalister. Konservativ Tankegang fandt vedblivende ogsaa Udtryk gennem „Berlingske Tidende“, hvis Leder fra 1838 var den finanskyndige Forretningsmand *M. L. Nathanson*, en meget forsigtig og moderat Natur. Kongen skulde ikke faa megen Glæde af sine journalistiske Hjælpetropper over for Angrebene fra den liberale Presse. Et mægtigt Vaaben mente han imidlertid at finde i Presselovgivningen, som han dog først efter nogen Tids Forløb begyndte at bringe rigtig kraftigt i Anvendelse.

8. Forfatningsspørgsmaalet i Stænderforsamlingerne 1840. Stændervalgene 1841. Sagen mod Orla Lehmann.

Stænderforsamlingerne traadte sammen for tredje Gang 1840, og i Kongeriget var det denne Gang Roskilde Forsamling, der mødte først. Den modtog rundt om fra Østifterne en Række Adresser, hvori den opfordredes til at henvende sig til Kongen om Skattebevillingsret og om Oprettelse af en fælles Forsamling for Kongeriget eller, som nogle af Adresserne forlangte, for Kongeriget og Sønderjylland tilsammen. Efter at være afvist af Kongen rettedes Kravet om Forfatning altsaa nu til Stænderne, og ganske naturligt tog det Sigte paa, hvad der maatte være Kærnepunktet i en fri Forfatning: Skattebevillingsret for Folkets Repræsentanter. Det blev den ny Tids Løsen, som nu forbinder sig med Kravet om Stænderforsamlingernes Forening, og som træder i Stedet for Tredivernes af Algreen-Ussing saa stærkt hævdede Krav om „Orden og Offentlighed“ i Statens Finanser.

Det store Spørgsmaal, der saaledes var rejst ude fra, blev i Roskilde

Forsamling knyttet sammen med et af *P. G. Bang* stillet Forslag om Stænderinstitutionens Omdannelse. Som den udpræget moderate Natur Bang var, havde han stillet et meget moderat Forslag. Det gik blot ud paa Stændernes Forening, almindelig Valgbarhed (vel at mærke ikke almindelig Valgret) og Offentlighed i Forhandlingerne og endelig et vist Indseende fra Stændernes Side med Finansstyrelsen.

Ved at blive koblet sammen med Folkeadressernes Krav om Skattebevillingsret rejste det imidlertid Diskussionen om det store Spørgsmaal: *fri Forfatning* eller fortsat *Enevælde* i Danmark. Det var første Gang, dette Spørgsmaal aabent blev drøftet af valgte Repræsentanter for det danske Folk, og dette giver denne Stænderdebat dens ejendommelige Interesse og Stilling i dansk politisk Historie.

For en Forfatning var først og fremmest de „borgerlige“ Repræsentanter, hvad enten de var valgt som By- eller Landborepræsentanter, og for Enevældens Bevarelse ganske særlig Flertallet af Godsejere og egentlige Bønder i Forsamlingen. Grev *Ahlefeldt*, Langeland, erklærede, at det stred mod den Faneed, han havde svoret Kongen som Militær, at drøfte disse Tanker, og Sognefoged *Peder West* fra Falster stillede sig ved Grevens Side: han havde ogsaa svoret sin Konge Troskab som Soldat og var endnu rede til at møde den Dag, Fædrelandet behøvede hans svage Arm. Paa et senere Tidspunkt af Forhandlingen erklærede Peder West, at han aldeles ikke kunde faa i sit Hoved, at nogen skulde kunne ønske at faa Regeringen delt, da enhver vel nok ved, hvor vanskeligt det er, naar flere skal enes om en og samme Genstand. Den falsterske Sognefoged har den faste Tro, at hvor Manden er Herre i sit Hus, naar han vel at mærke er, hvad han bør være, der gaar alting godt.

Biskop *Mynster* gik meget stærkt mod Forfatningstanken. Han advarede mod „Konstitutionsmageri“ og kaldte Stænderindretningen en velgørende Gave for alle Slægter. Det modsatte Standpunkt fik sit klareste og mest bestemte Udtryk fra selve Forsamlingens Præsident, Professor Schouw, der greb ind i Forhandlingen med nogle Udtalelser, hvori han aabent erklærede sig for Tilhænger af en Forfatning, der gav Folket Del i den lovgivende Magt. Han mente, at Vanskelighederne ved en fri Forfatnings Indførelse kunde overvindes, og fremhævede, hvorledes man gennem Kongeloven var prisgivet personlige Tilfældigheder: Kongen var myndig, naar han var 13 Aar gammel, og der var ingen Forholdsregler truffet for det Tilfælde, at han var sindssyg.

Der spores i Schouws Tale ligesom en Frygt for de personlige Forhold, som Fremtiden kunde bringe inden for Kongehuset. Det samme fremhæves tydeligere af Algreen-Ussing, der kraftigt understreger, at det ikke saa meget er for Nutidens som for Fremtidens Skyld, at man

ønsker en Forfatning, for saaledes at gøre Statens Velfærd uafhængig af en enkelt Mands Liv. Disse Bemærkninger rummede en Frygt for, at Christian VIII's Arving ikke skulde være i Stand til at magte den Opgave, der vilde tilfalde ham, en Mistillidserklæring til den vordende Frederik VII, hvis hele Færd som Prins heller ikke var af den Art, at den kunde fremkalde Tillid til hans Karakter og Evner som Statsmand.

Kronprins Frederik (VII.).
Maleri af C. C. Tilly. Ca. 1840.
(Frederiksborg).

Schouws Tale var den, der kraftigst og mest ligetil førte Forfatningstanken frem. De andre Indlæg i Debatten fra liberal Side var adskilligt mere svævende, og af temmelig ubestemt Indhold blev ogsaa den Indstilling, som Forsamlingen til sidst vedtog i Sagen med 46 Stemmer mod 21. Forsamlingen erklærer, at den ikke kan frakende de til Forsamlingen indsendte Adresser en Betydning som offentligt fremlagte Oplysninger om, hvad der bevæger sig i Folket, og den beder om, at Kongen vil tage den i Forholdets Natur liggende og ved historiske Vidnesbyrd godtgjorte Trang til en friere Udvikling af Samfundsforholdene under nøjeste Overvejelse, og at han vil træffe Foranstaltninger i Overensstemmelse hermed. Derefter peges som det mest tiltrængte paa en Forening af Stænderne og en Forandring i det bestaaende Valgsystem. Med Hensyn til Slesvigs Stilling over for de forenede Stænder udtales, at man fra Forsamlingens Side fuldt anerkender Slesvigs nationale Selvstændighed og derfor afviser Tanken om en Forening af Slesvigs Stænder med Kongerigets — den Tanke, der var fremsat i flere af de modtagne Folkeadresser; men derimod tænker man sig en *vis Forbindelse* mellem Kongerigets forenede Stænder og den slesvigske Forsamling til Drøftelse af særlig de finansielle Anliggender.

Et nyt Element blev draget ind i Debatten, da Algreen-Ussing foreslog, at der regelmæssigt skulde forelægges Stænderne et *Finansbudget til Erklæring.* Der var ikke Tale om, at Stænderne skulde have nogen som helst besluttende Myndighed over for dette Budget, de skulde blot give deres Raad her som ved alle de almindelige Sager, der blev dem forelagt. Dette Forslag vedtoges med 66 Stemmer mod 1, en københavnsk Repræsentant, Rentekammerembedsmanden A. de Fine Skibsted, der saaledes kan siges at have repræsenteret den yderste Grad af Konservatisme i Forsamlingen. Den Enstemmighed, der i øvrigt var paa dette Omraade, er betegnende. I alle Stænderforsamlingerne var til enhver Tid alle enige om, at der skulde spares, og ogsaa om, at Stænderne skulde kunne øve en vis Indflydelse til Sparsommelighedens Fremme. Uenigheden rejser sig først, naar Diskussionen føres fra det finansielle over i det politiske, og der bliver Tale om, at Stændernes statsretlige Stilling skal forandres fra en raadgivende til en besluttende Myndighed.

I Viborg Stænder vedtoges Forslaget om Finansbudgetter aldeles eenstemmigt. Med Spænding og Forventning havde man baade fra Kongens og de københavnske Liberales Side imødeset, hvorledes denne Stænderforsamling vilde stille sig til *Forfatningssagen.* Man havde fra hver af Siderne hengivet sig til sin Forhaabning, men det var de Liberales Haab, som gik i Opfyldelse. Der vedtoges i Viborg Stænder et lignende Andragende som det i Roskilde, men med betydeligt større Flertal. 39 Stemmer mod 10 erklærede sig her for en friere Forfatning. Forskellen bevirkedes ved, at i Viborg gennemgaaende ogsaa Godsejerne stillede sig paa Forfatningskravets Side.

Det var With, der førte Forfatningssagen frem i Viborg, ligesom han i 1838 havde fremført Kravet om Stændernes Forening. Han støttedes kraftigt af Oberst Brock. Helt undlod konservative Røster naturligvis ikke at hæve sig i denne Forsamling. Et kongevalgt Medlem, Borgmester *H. F. J. Estrup,* erklærede, at han og hans Fædre altid havde levet lykkeligt under den gældende Forfatning, og at han ved Ophold i fremmede Lande ikke noget Sted havde fundet mere Lykke og Samdrægtighed end i Danmark. Den ligeledes kongevalgte Godsejer *S. A. Fjelstrup* erklærede sig for Tilhænger af et indskrænket Kongedømme, men ud fra en jysk Særfølelse vil han ikke have Stænderne forenet, og heller ikke vil han have nogen Forandring i Valgordningen, som kan flytte Indflydelse fra Grundejerne over til „Intelligensen“. Endvidere maa fremhæves, at der fra Bønder i Viborg ikke blot bliver protesteret imod Forfatningstanken ud fra en rent umiddelbar Betragtning som den, Peder West havde anlagt i Roskilde, men ogsaa ud fra en historisk under Henvisning til, hvad Enevælden

havde udrettet til Gavn for Bønderne. Det var store Ting, fremhævede saaledes Fæster *Laurs Pind*, og han pegede paa Stavnsbaandsløsningen, paa Afskaffelsen af Træhest og Gabestok, paa Indførelsen af Fatig- og Skolevæsen.

Ole Kirk erklærede at have et godt Indtryk af den norske Forfatning, men Befolkningen i den vestlige og sydlige Del af Nørrejylland ønskede ikke en Forening af Kongerigets Stænderforsamlinger, uden at Slesvig kom med. Det er den Vanskelighed, som *Ørsted* ogsaa denne Gang ivrigt brugte som Modgrund mod Stændernes Forening. Han fastslog nu som 1838, at det var umuligt at tilstaa en Forening af Kongerigets Stænderforsamlinger, uden at tilstaa en Forening af Hertugdømmernes, hvilket sidste man jo ikke kunde ønske fra dansk Side. Ørsted kæmpede i det hele tappert mod Forfatningskravet, samtidig med at han i Breve til Christian VIII tilraadede denne at gaa Tidens Krav i Møde. Selv de liberal-konservative, skrev han fra Roskilde, fandt det nu rigtigt at tage Spørgsmaalet om en Forfatningsforandring op, idet de mente, at det dog ved Tronskifte vilde komme til en Forandring, men da under Tumulter og i yderliggaaende demokratisk Form.

Man kan ikke frakende de Folk Forudseenhed, hvis Stemning Ørsted skildrer saaledes. Til de liberal-konservative har han utvivlsomt henregnet *P. G. Bang*, der gav sit Forslag om Stænderindretningens Forandring den karakteristiske Begrundelse, at Tidspunktet endnu ikke var modent for Indførelse af en fri Forfatning i Danmark, men *noget maa der gøres*, et Udtryk, der er blevet til et bevinget Ord i det danske Sprog og kunde staa som en passende Overskrift over alle disse Forfatningsforhandlinger i de danske Stænderforsamlinger i 1840. Der var hos en overvejende Del af Forsamlingernes Medlemmer en stærk Følelse af, at det netop nu var Tiden til at foretage noget nyt og afgørende med Hensyn til den danske Stats Styrelse, men Forsamlingerne havde ikke rigtig Evne og Mod til at forme deres Tanker fast og bestemt og med tilstrækkeligt Eftertryk. Der kom da heller ikke andet ud af deres Henstillinger til Kongen end det Forslag til de følgende Stænderforsamlinger ved deres Sammentræden 1842, at der skulde vælges Udvalg — „Komiteer" — af baade Kongerigets og Hertugdømmernes Forsamlinger til at forhandle i Fællesskab om de for hele Riget fælles Anliggender, et Forslag, der stødte paa bestemt Modstand fra Hertugdømmernes Stænder og aldrig blev ført ud i Virkeligheden.

Det maa anføres, at der til Stænderforsamlingerne i 1840 ogsaa kom adskillige Adresser *imod* Skattebevillingsret og enhver som helst anden Indskrænkning i Kongemagten. Hovedmand for Indsendelsen af

den Slags Adresser var den gudelige Forsamlingsbevægelses tro Ven og Vejleder, *Jacob Christian Lindberg*, der ogsaa skaffede sig de fleste Underskrifter mellem sine religiøse Meningsfæller. Alt i alt naaede dog disse Adresser ikke nær saa betydeligt et Antal Underskrifter som de liberale Adresser, men vi ser her paa ejendommelig Maade den religiøse Folkebevægelse optræde som politisk, antiliberal Bevægelse. Det var i og for sig ikke saa mærkeligt, at en Retning, der lagde Vægt paa at fremdrage den gamle lutherske Troslære, vilde føre de ægte lutherske Forestillinger om Kongemagten i Marken mod den ny Tids politiske Tankegang. *Peter Larsen Skræppenborg* søgte ogsaa at paavirke Stænderne og udviklede i et lille Skrift ved Hjælp af mange Skriftsteder, at det er Guds Vilje, at der skal være Konger paa Jorden, men ikke, at der skal være nogen Begrænsning af deres Magt.

Lindberg og hans Venner satte en Agitation i Gang ved *det andet Stændervalg*, der fandt Sted i 1841 (Valgperioden var 6 Aar). Denne Agitation gik ud paa at hindre Genvalget af Drewsen i Københavns Omegn og af H. N. Clausen i Præstø Amt, hvor den teologiske Professor efter tilfældigvis at være kommet i Besiddelse af en mindre Landejendom var blevet valgt af Bønderne første Gang ved Suppleringsvalg i 1839. Det gjaldt i begge Tilfælde om at ramme en Kandidat, der baade ved sine religiøse og politiske Anskuelser var den gudelige Vækkelses Mænd imod. Men ikke i noget af dem lykkedes Bestræbelserne.

Det kom i det hele ved dette Valg i Østifterne til en livlig Valgkamp flere Steder. Det var som det første „Rigsdagsvalg“ i Danmark. Med Forargelse konstaterer den konservative Avis „Dagen“, at Valget hist og her antager en fuldkommen engelsk Karakter.

Drewsens Fortjenester af Bondestanden blev belønnet ved, at han valgtes ikke mindre end 3 Steder, nemlig foruden i Københavns Amt i Holbæk Amt og paa Falster. Det var Mandatet for det sidste Sted, hvor han skulde være Peder Wests Efterfølger, han modtog. Laaland-Falster, som forrige Gang havde valgt lutter Bønder, valgte denne Gang ikke en eneste Bonde, men foruden Drewsen *P. G. Bang*, der tidligere havde været valgt i København, og Overretsprokurator *Balthasar Christensen* (født 1802), som først nu kom ind i Stænderne, hvor han ved Siden af Drewsen blev en ivrig Talsmand for Bøndernes Interesser og tillige for de politiske Frihedskrav. Der blev i det hele denne Gang i Østifterne kun valgt en 5-6 egentlige Bønder.

Orla Lehmann valgtes nu ogsaa ind i Stænderne. Han blev Repræsentant for de sydfynske Købstæder. I København hævdede Liberalismen sig meget stærkt. Den yderlig konservative Skibsted maatte nøjes med at blive sidste Suppleant paa Hovedstadens Liste, og naar P. G.

Bang denne Gang blev valgt paa Laaland, hang det sammen med Vanskeligheder, der havde været for hans Opstilling i København paa Grund af hans meget moderate Politik. *Algreen-Ussing* genvalgtes, men maatte finde sig i den Anmærkning fra „Fædrelandet", at han, som tidligere havde været i højere, ja i højeste Betydning hele Landets Repræsentant, ikke i den sidste Roskilde Forsamling havde indtaget den samme Plads som forhen. *C. N. David* var mellem de nyvalgte. Om ham skrev „Fædrelandet", at han ganske vist fortjente at blive valgt, men ikke besad „den Karakterens Gedigenhed", som det yngre Slægtled havde frem for den lidt ældre Generation, der var opvokset under mindre gunstige Forhold. Man ser, at den liberale Ungdom ikke undervurderer sig selv, og hvorledes den føler sig hævet over og allerede i ret stærk Modsætning til 1830'ernes mest fremtrædende politiske Foregangsmænd af det lidt ældre Slægtled.

Agent Søren Borchs Skive i Roskilde Fugleskydningsselskab.
Maleri af Marstrand. 1841.
(Den Hirschsprungske Samling).

I Jylland var der ikke som i Østifterne nogen politisk Valgkamp af Betydning. Det er ejendommeligt, at her, hvor Stænderforsamlingen havde indtaget en saa udpræget liberal Holdning, synes den politiske Bevægelse kun i yderst ringe Grad at være trængt ind i Befolkningen. De jyske Aviser skriver endnu mindre om Politik end Provinsaviserne paa Øerne, som dog i den Henseende stod langt tilbage for Hovedstadens Blade.

At de jyske Bønder i Flæng valgte Tilhængere og Modstandere af en fri Forfatning, betød dog ikke, at de indtog en anden politisk Holdning end deres Standsfæller paa Øerne, idet nemlig ogsaa disse udelukkende traf deres Valg efter en Vurdering af, om den opstillede Kan-

didat var en Ven af deres Standsinteresser. Det forfatningspolitiske har endnu ikke noget Sted i Landet fanget Bønderne.

Falstringernes Valg af Drewsen betød saaledes ikke, at de følte sig overbevist om, at han havde Ret i sit udpræget liberale Syn paa Spørgsmaalet om fri Forfatning. De var langt mere tilbøjelige til her at holde med deres gamle Repræsentant, Peder West. Den 30. Januar 1841 holdt Drewsen et Møde med sine Vælgere i Nykøbing F. Han var ledsaget af *Orla Lehmann*, og denne paatog sig at besvare det Spørgsmaal, som blev rejst af en anset falstersk Bonde, Sognefoged *Christoffer Rasmussen:* om det nu ogsaa var rigtigt, da den enevældige Kongemagt havde gjort saa meget for Bondestanden, at tage Magten fra Kongen og give den til Stænderne. Lehmann fik her en kærkommen Lejlighed til at gøre et agitatorisk Fremstød mod Bondestandens haardnakkede Konservatisme, og uden Forberedelse holdt han et flydende Foredrag, hvis Indhold mundede ud i den Sætning: „Det er en stor Vildfarelse, at de suveræne Konger har været Almuens Venner og Beskyttere.“ Adelen havde, fremhævede Lehmann efter Enevældens Indførelse 1660 bevaret Magten over Bønderne, og der var fra den Tid kommet en ny Adel her ind i Landet, en hel Hærskare af tyske Baroner og Landstrygere, som blev Ministre, Amtmænd og Herremænd og handlede helt ilde med Bønderne. Saa var ganske vist det store Fremskridt kommet i Slutningen af det 18. Aarhundrede, men man maatte ikke tro, det var kommet alene gennem Frederik VI personlig, der dengang lige var kommet ud af Drengealderen. Han havde haft gode Mænd ved sin Side, og den egentlige Skaber af Reformerne var selve Tidsaanden. Frederik VI var imidlertid nu død, og hvem garanterede for, at Christian VIII tænkte som han, og selv om baade Christian VIII og hans Søn gjorde det, hvem garanterede saa, at en af deres ufødte Efterkommere ikke fandt paa at omstøde det Værk, Frederik VI havde udført, f. Eks. under Paaskud af at beskærme Godsejernes Ejendomsret eller bane Vej for en friere Benyttelse af Landbrugene? Vilde Bondestanden have en virkelig Garanti for sin Fremtid, maatte den ønske en fri Forfatning.

Lehmann har i denne Tale belagt sine Ord særdeles vel som altid, men paa en særlig grundig historisk Tænkning er hans Betragtninger ikke bygget. Han var gaaet uden om den Kendsgerning, at den Tidsaand, der havde frigjort Bønderne, havde ytret sig paa forskellig Maade i de forskellige Lande og ikke alle Steder saa fordelagtig for Bønderne som i det enevældige Danmark, hvor Bondebeskyttelsen i saa høj Grad var blevet knyttet sammen med Bondefrigørelsen. Men han har med sit fremragende politiske Instinkt slaaet ned paa det Punkt, der maatte være afgørende for Bondestandens Stilling over for Enevælden i 1841.

Det kunde ikke hjælpe Bønderne, at de engang havde haft Gavn af Enevælden, hvis Regeringens Politik i Forholdet mellem Godsejere og Fæstere fremtidigt skulde gaa i Retning af at beskytte de første mere end de sidste. Fremfor en godsejervenlig Enevoldsregering maatte Bondestanden foretrække *en bondevenlig Liberalisme*, og betydelige Dele af Bondestanden skulde faa Aar efter tage politisk Standpunkt i Overensstemmelse hermed.

Orla Lehmann i Fængsel.
Samtidigt Litografi.

Lehmanns Tale ved denne Lejlighed havde til Følge, at Regeringen lod ham anklage for at have „søgt at udbrede Had og Misnøje mod Danmarks Forfatning“. Han dømtes ved Hof- og Stadsretten til en Bødestraf, men ved Højesteret, trods det veltalende Forsvar, han førte for sig selv, til 3 Maaneders Fængsel. Imidlertid hævedes han netop ved denne Sag op til et Højdepunkt af Popularitet. Københavns Borgerrepræsentation, hvoraf han var Medlem, valgte ham til Vicepræsident, og Bønderne paa Falster forærede ham en Gulddaase. Da Højesterets Dom var faldet, kom det i København til ligefremme Uroligheder, som der maatte Husarer til at standse.

Lehmann kom til at afsone sin Fængselsstraf i en meget mild Form. Han sad i et Rum, hvortil han havde haft Lov at medføre en velforsynet Bogreol, og var ikke afspærret fra Forbindelse med sine beundrende Venner og Veninder, som sendte ham Blomster og Forfriskninger. Man har et Billede af Lehmann, hvor man ser ham siddende i dette Fængsel, magelig anbragt i en Lænestol, iført en elegant Slaabrok og med en Bog i Haanden — et slaaende Billede paa, hvorledes den danske Enevælde optraadte over for sine liberale Modstandere, naar den endelig havde truffet den Beslutning at vise sig haard imod dem.

9. Christian VIII's Reformpolitik.

Efter den 28. Juni 1840 at have ladet sig baade krone og salve, — Frederik VI havde nøjedes med det sidste —, begav Kongeparret sig

ud paa en Rejse, der gik gennem alle de større Landsdele: Sjælland, Fyn, Nørrejylland, Sønderjylland og Holsten. Kongen blev paa denne Rejse i høj Grad bestyrket i den Opfattelse, at der ikke i Folket var nogen virkelig Jordbund for Kravet om fri Forfatning, og efter sin Hjemkomst til København udtalte han den 31. Oktober i en officiel Skrivelse sin skarpe Misbilligelse af, at Lensbesiddere og Embedsmænd havde underskrevet de til Stænderne indsendte Andragender om Forandringer i Forfatningen.

Det var *Reformer*, ikke Forfatning, Christian VIII saa som Tidens Trang, og af ny Love, der betød praktiske Fremskridt paa flere Omraader, bragte hans første Regeringsaar derfor en Del, men i væsentlig Grad drejede det sig dog om Afslutning af Bestræbelser, som allerede havde været indledet i Frederik VI's sidste Tid.

Saaledes førtes *det kommunale Selvstyre* helt ud i Livet. Den københavnske Kommunalordning blev nu udstedt, og efter Forhandlinger med Stænderne i 1840 udstedtes 13. Aug. 1841 en Lov om Sogneforstanderskaber i Landkommunerne. Her blev Præsterne ikke mere de selvskrevne Ledere, men bevarede dog en Stilling som fødte Medlemmer i de ny folkevalgte Forstanderskaber, hvortil Valgretten var betinget af Besiddelse af 1 Td. Hartkorn, medens den til Byernes Kommunalbestyrelse var betinget af Borgerskab. Der var ved Gennemførelsen af kommunalt Selvstyre sket en meget betydningsfuld Forandring med Hensyn til Befolkningens Stilling til de almene Anliggender. Det var efter Stænderanordningerne det næste store Skridt fremad mod almindeligt Folkestyre, men i sig selv var det kun en Forandring i Forvaltningen, ikke i Forfatningen.

I Bondestandens Stilling gennemførtes nu enkelte Reformer: Ved en *Forordning om Vejvæsenet* 1841 afskaffedes Bøndernes Vejarbejde in natura, og det erstattedes med en Pengeafgift, som ogsaa det for Vejarbejdet fritagne Hartkorn skulde være med at betale. Hertil sluttede sig i 1844 en Forordning, som meget indskrænkede de offentlige *Frirejser* og ogsaa lod dem for en Del blive erstattet med Pengeafgift. Der laa i begge disse Reformer som i Afløsningen af det private Hoveri et Udtryk for Samfundets økonomiske Forhold, den i disse Aar stigende Pengerigelighed.

Endnu inden Udgangen af Aaret 1840 afskaffedes en Forpligtelse, som hidtil havde paahvilet alle ugifte Bønderkarle til at tage fast Tjeneste. Denne Forpligtelse betød maaske ikke saa meget i Virkeligheden, idet den næppe blev fuldstændig overholdt, men i Princippet medførte den, at en hel Klasse Mennesker gennem hele deres Liv var underkastet Tyendeforholdet, og dermed ogsaa efter den gældende Lovgivning Hustugt (Revselsesret fra Husbondens Side). Chri-

stian VIII, der havde en utvivlsom Sans for „Menneskerettigheder", var personligt meget interesseret i at faa denne Levning af en tidligere Tids Tvang for Bondestanden ophævet, men det skete dog kun paa yderst moderat Maade. Forpligtelsen blev kun ophævet for Karle, der var over 28 Aar gamle, og det blev indskærpet Embedsmændene, at de skulde sørge for, at den ny Frihed ikke blev misbrugt til Løsgængeri.

Ogsaa for Bilandene sætter Reformpolitikken Frugter. Efter Forberedelse gennem en særlig Kommission genoprettedes 1843 Altinget (det var ophævet i 1800) som en særlig raadgivende Forsamling for Island, hvorved den kongevalgte Repræsentation i Roskilde for dette Land bortfaldt.

En af Stændertidens Reformtanker tog fra først af Sigte paa *Negerslaveriet* i Vestindien, hvorom der allerede i 1834 var blevet nedsat en Kommission. Nu gennemførtes en ny Lov, hvorved Negerslaverne fik sikret en Fritid, som de skulde kunne anvende til personlig Fortjeneste, og som saaledes vilde give dem en Mulighed for at købe sig selv fri.

Ganske særlig tilkendegav Christian VIII straks efter Tronbestigelsen sin Vilje til at forbedre Finanserne. Det Løsen, han her fremsatte, var: *Nu vil vi alle spare.* Til Indskrænkning af Gratialevæsenet oprettedes et særligt Sekretariat for Naadessager; i det hele gennemførtes en betydningsfuld teknisk Omdannelse og Forenkling af den finansielle Administration, og fremdeles offentliggjorde Kongen 1841 en virkelig Oversigt over de danske Finansers Stilling. Hermed var Kravet om Offentlighed i Finanserne sket Fyldest paa en Maade, der maatte føles som tilfredsstillende. Derimod havde man ikke givet Stænderne den Adgang, de ønskede, til at behandle Budgettet. Naar Finansspørgsmaalet i Fyrrerne blev noget mindre fremtrædende og overskyggedes af rent politiske Krav, havde dette utvivlsomt en vis Sammenhæng med, at Finansernes Stilling nu for Alvor forbedrede sig, om end næppe saa meget i Kraft af Sparsommelighed som i Kraft af Tidernes Fremgang, hvorved der ogsaa flød flere Penge i Statskassen.

Af samme Gund var det ogsaa økonomisk forsvarligt at gennemføre en *Hærreform*, der ikke betod den stadig af de fleste ønskede Indskrænkning i Militærudgifterne, men snarest en Forøgelse. Allerede 3. Februar 1840 blev der nedsat en Militærkommission under Kronprins Frederiks Forsæde, og 28. April 1842 gennemførtes Hærreformen, der var et betydningsfuldt Fremskridt. Officererne fik nu bedre økonomiske Kaar, og der ryddedes kraftigt op i Officerskorpset ved Afskedigelse af mange ældre, mindre duelige Befalingsmænd. Hæren blev fra nu af præget af et yngre Slægtled af Officerer, som havde faaet deres Uddannelse paa en i 1830 oprettet militær Højskole. Fremfor

alt kom Hæren ved denne Reform i langt højere Grad end før til at udgøre en Enhed. Dens Fredsstyrke blev 25,000 Mand, Krigsstyrken 42,000. En Ting blev som før, nemlig *Værnepligtens* Ordning. Det var paatænkt at indføre almindelig Værnepligt, men det skete ikke. Regeringen var dog stemt for denne Sags Løsning og forelagde senere Udkast hertil for Stænderforsamlingerne, men trods alle Forhandlinger herom, skulde det ikke lykkes at faa Spørgsmaalet løst før 1848. Købstadborgernes naturlige Uvilje mod den almindelige Værnepligt betød dog ikke noget videre, thi i de førende borgerlige Kredse, hvor Liberalismen havde Udbredelse, blev den stillet forrest mellem de Ideer, man kæmpede for. Mere betød praktiske Vanskeligheder ved Sagens Gennemførelse, herunder stadig Betænkeligheden ved uden nærmere Vilkaar at godkende den Udvidelse af Hæren, som af sig selv fulgte med Værnepligtens Udvidelse. Der skete i øvrigt i Løbet af Fyrrerne en Forbedring i de Meniges Behandling, som maatte gøre Værnepligten mindre afskrækkende for de Samfundsklasser, der hidtil havde været fritaget, og inden 1848 var Prygl undtagen efter Dom forbudt i den danske Hær.

Ved Hærreformen 1842 havde Enevælden skabt den Hær, hvormed det danske Folk faa Aar efter skulde optage Kampen for Slesvig. Uheldigvis bidrog Christian VIII's Regering ved hele sin Politik til at skabe Forudsætninger for, at denne Kamp blev uundgaaelig.

10. Den nationale Vækkelse i Hertugdømmerne.

Det slesvigske Spørgsmaal var ved 1840 nyt som nationalt Spørgsmaal — ikke som statsretligt — og skulde først efter denne Tid faa sit Gennembrud i den almindelige Bevidsthed.

Aar 1830, siger Sønderjyllands Historiker *P. Lauridsen*, var Nordslesvig endnu en mørk Krog, ufuldkommen kendt og lidet paaagtet. Regeringen gjorde ingen Forskel paa Haderslev og Rendsborg, og selv Mænd som Tronfølgeren var overbeviste om, at der i det første Amt boede et dansktalende Folk, der ønskede at blive tysk, ligesom det sidste befolkedes af tysktalende, der befandt sig fuldkommen vel under den danske Konges Styrelse. Sønderjylland var et dansk Legeme i fremmede Klæder, overhvælvet af en tysk Kulturhimmel, der ikke tillod den nydanske Aand at trænge ind i Befolkningen. Enevælden havde vænnet denne fra enhver offentlig Selvvirksomhed, og en fremmed og hovmodig Embedsstand spærrede Vejen for al Folkevækkelse. I Kamp med Konge og Embedsstand, med en fremmed Dannelse, fjendtlige, politiske Rørelser, provinsiel Selvgodhed, Borgersløvhed og Bon-

desmaalighed maatte den genrejste danske Aand arbejde sig frem ad trange Veje og paa bar Bund skabe de Organer, der var nødvendige for Folkets Selvfornyelse. Ingen national Vækkelse, — mener Lauridsen —, er begyndt med svagere Kræfter end den sønderjyske.

U. J. Lornsen tog i sit politiske Skrift fra 1830 slet ikke noget Hensyn til, at der var en dansk Nationalitet i Slesvig, men det blev netop dette, der kaldte „den første Sønderjyde“ frem som Talsmand for sin Hjemstavn. Den juridiske Professor *C. Paulsen* i Kiel, en født Flensborger, udsendte 1832 et Modskrift mod Lornsen, — senere fulgt af et Par andre Skrifter —, hvori han gav en Fremstilling af Danskhedens Stilling og sørgelige Skæbne i Slesvig og af, hvad der fra dansk Side maatte kræves, for at Slesvig kunde genrejses som det danske Land, det i sin Grund var: en langsom dansk Tillempning i Skolerne Syd for Flensborg, dansk Øvrigheds-, Rets- og Kirkesprog i Nordslesvig og danske Indretninger til Brug for den forestaaende Genfødelse. Uden stærke Ord, uden Fjendskab mod det tyske Kulturliv indeholdt Paulsens Flyveskrift et nationalt Program, der efter P. Lauridsens Skøn kunde have frelst det danske Folk for store Fejl og endnu større Kummer, hvis det var bragt til Udførelse i rette Tid.

C. Paulsens Optræden fik ingen øjeblikkelige Følger, og det hjalp heller ikke, at han ved gentagne Rejser til København søgte at paavirke Regeringen.

Den Bevægelse, der efter 1830 først skulde ytre sig hos Nordslesvigs Bønder, var ikke rettet imod Tyskheden i og for sig, men fremtraadte som en umiddelbar Folkebevægelse mod Embedsmændene og deres gamle Formynderskab over Befolkningen. I den Omstændighed, at Bønderne var danske og Embedsmændene tyske eller tyskdannede, laa imidlertid en Forudsætning for, at denne Modsætning hurtig kunde udvikle sig til at blive af national Karakter.

Bondestandens Selvhævdelse over for Embedsstanden fik allerede Udslag ved Stændervalget i Haderslev Amt 1834 i en haard Kamp mellem Bonden *Nis Lorenzen*, Lilholt, og en Kammerjunker og Proprietær, Fr. v. Krogh, som støttedes af Embedsstanden, medens Bønderne vendte sig imod ham, da de hørte, at han var Ansøger til et Amtsforvalterembede. Nis Lorenzen stillede i Stænderne sit Forslag om dansk Øvrighedssprog (Dansk var i øvrigt først forstummet paa det sidste Herredsting i Haderslev Amt 1833) uden at have nogen egentlig national Bevæggrund, men opmuntret dertil af C. Paulsen og en anden dansk Universitetslærer i Kiel, *Christian Flor*, hvilken sidste havde skrevet den Tale, Lorenzen holdt til Anbefaling af Forslaget, og som gav et kraftigt Udtryk for en Nationalfølelse, der altsaa ikke havde sit Udspring i Nis Lorenzens Sind.

Det var Chr. Flor, der i de følgende Aar blev Hovedmand for at vende den nordslesvigske Kamp mod Embedsstanden i Retning af andre Maal: Hævdelsen af *det danske Modersmaal* for dets egen Skyld, Udvikling af dansk Kulturliv i Landet i Stedet for det tyske, en stærkere Forbindelse mellem Slesvig og Kongeriget. Den sønderjyske Sag, som C. Paulsen havde gjort sig til Talsmand for i sine Skrifter, og som Orla Lehmann havde slaaet til Lyd for i Trykkefrihedsselskabet 1836, blev nu ved Flors Hjælp rejst inden for Slesvigs egne Grænser af Nordslesvigerne selv.

Professor Chr. Flor.
Træsnit fra 1875.

Chr. Flor var født 1792 i Købhavn af norske Forældre. Han blev teologisk Kandidat og paavirkedes i sin Ungdom stærkt af Øhlenschlæger, af hvem han lærte, at et sandt Menneskeliv var „et poetisk Liv“, hævet over Smaalighed og Spidsborgerlighed. Efter en Tid at have været Sognepræst i Tølløse ved Holbæk blev og Litteratur ved Universitetet i han i 1826 Docent i dansk Sprog Kiel. Livet mellem Professorerne ved denne gamle holsten-gottorpske Læreanstalt var efter 1814 stærkt præget af den ny tyske Nationalfølelse, som havde udviklet sig under Kampen med Napoleon. Som Modsætning fremvoksede der hos Flor en stærk Trang til at hævde Danskhedens Ret i Hertugdømmerne. Allerede 1827 henledte han uden Resultat Kongens Opmærksomhed paa det danske Sprogs Stilling i Nordslesvig. I 1830erne uddybedes hans egen Opfattelse under en stærk Paavirkning fra Grundtvig. Som Lindberg i Kongeriget førte de grundtvigske Tanker ind i en Folkebevægelse af religiøs Natur, knyttede Flor den i Nordslesvig til en national Vækkelse af enestaaende Betydning i det danske Folks Historie.

Flors Betydning for Sønderjyderne blev den at sætte dem selv i Arbejde for deres egen Sag, at give dem de Rettesnore og ofte ogsaa de Stikord, de trængte til. Han havde ligesom Paulsen fundet „Kongevejen“ spærret, naar det gjaldt om at hævde Slesvigs Danskhed, men med desto større Resultat betraadte han *Folkevejen*. Han havde et

Dannevirke.

Forsendes, ifølge Kongelig allernaadigst Tilladelse, med Brevposten i begge Hertugdømmene, i Kongeriget med Pakkeposten, og bestilles paa alle offentlige Postcontoirer i hele Riget.

Prisen er 15 ß. Cour. eller 3 Rbmk. Selv in loco, igjennem Postcontorerne i Hertugdømmene 20 ß. eller 4 Rbmk. Selv, og i Kongeriget igjennem disse, 1 Rbd. Selv for hvert Fierdingaar.

Et Ugeblad for Hertugdömmet Slesvig.

№ 43. Den 11 April 1839.

En Røst i Farens Tid.

Den Dag kan ikke mere være fjern, da Slesvigs danske Indvaanere ville erfare, om det er deres Konges og Hertugs allerhøieste Villie, at de i deres eget Land skulle vandre i Tydskhedens Trældomslænker, eller at det Aag, de hidtil have baaret, skal kastes af deres Skuldre, og den til Selvbevidsthed vaagnende Nationalitet udfolde sine undertrykte Elementer til et nyt og kraftigere Folkeliv.

Vigtig er den Sag, der gjælder Folkets Frihed i dets eget Land; vigtig den Sag, paa hvis Udfald det beroer, om den af Slumren vakte Folkelighed skal skue den unge Morgens hele Herlighed, eller om den atter skal dysses i Dvale og Folkets Venner intet Bedre kunne gjøre, end af alle Kræfter virke til, at det snart kan blive almindeligt i det hele til Fortydskelse bestemte Land, at den dansk-slesvigske Bonde, ligesom hiin Apenrader, i det eneste Sprog, han kjender, kan fortælle den Fremmede: **Æ er en Tydsker!**

Forventningsfuldt henvende vi derfor vore Blikke til det Sted, hvor det skal afgjøres, om Folkets lydelige Bøn skal trænge igjennem, eller om Modstanderne søndenfor det danske Folk, som have eller som anmasse sig en Stemme i dets Anliggender, om de Fremmedsindede i Folkets Midte skulle feire den Triumph, at det hidtil herskende System skal vedblive, og den danske Nationalitet fremdeles forhaanes og trædes under Fødderne.

Ængstelig bæver Hjertet ved Tanken om, at det er vort Fædrelands tydske Autoriteter, der i denne Folkesag foredrage vor Konge og Hertug deres Betænkninger; lettere føler det sig ved Forestillingen, at disse Autoriteter ere sammensatte af Landets meest dannede Mænd, og at den ægte Dannelse og et saa ophøiet Standpunkt er et Værn mod eensidige Hensyn, det banker freidigt

Side af »Dannevirke«. Ca. $^2/_8$ St.

mærkeligt genialt Blik for at finde de Mænd, som det i dette Øjemed var muligt at kalde frem til Interesse og Handling.

1837 offentliggjorde den unge Bogbindersvend fra Haderslev *Niels Christian Nissen* i et holstensk Ugeblad en Artikel, der formede sig

som en bitter Klage over Danskhedens Kaar i Slesvig. Det var som det første Raab fra selve det sønderjyske Folk, og det blev straks hørt af Danskhedens to Venner i Kiel. C. Paulsen og C. Flor aflagde kort efter et Besøg i Nordslesvig, og Resultatet heraf blev Grundlæggelsen af det første danske Blad i Haderslev, „Dannevirke", hvis Redaktør blev Urtekræmmer *Peter Christian Koch* med N. C. Nissen som Medarbejder.

Stænderhuset i Itzehoe.
Farvelagt Litografi fra 1835. Stænderhuset er den anden Bygning t. v.

„Dannevirke" udsendte sit første Nummer i Juni 1838. Bladet viste lige fra først af, at det vilde være, som Navnet antydede, en aandelig Skanse og Fæstning ved den danske Folkegrænse. Dets Redaktør samlede sig helt om det nationale, medens den almindelige Forfatningspolitik var ham ligegyldig. Han var født 1807 som Søn af en Landsbysmed og havde lært sig selv at læse og skrive. Præget af dette selvlærte mistede han aldrig, og han naaede ikke det fuldkomne Herredømme over Sproget, men der var i ham baade Kundskab og Kraft og i ganske særlig Grad Initiativ. Naar han havde afsluttet en Sag, forstod han straks at sætte en anden i Gang. Han blev ved sine Evner en Banebryder for den danske Sag i Nordslesvig.

„Dannevirke" fik hurtigt en Kampfælle. 1839 oprettedes med Støtte af Flor et dansksindet Ugeblad i Aabenraa, en By, hvor Tyskheden var langt mere fremtrædende end i Haderslev. Bladet udkom det første

Aar paa Tysk som „Apenrader Wochenblatt“, men derefter paa Dansk som „Ugeblad for Aabenraa“. Dets Redaktør var en Urmager, *Frederik Fischer*, der var født 1809. Han var af Legeme en Stakkel; ramt af Børnelammelse i Niaarsalderen kunde han ikke gaa, men maatte møjsommeligt skubbe sig frem ved Hjælp af en lille Vogn. Men af Aand var han sund og stærk, rigt begavet. Trods sin Fattigdom samlede han sig mange Kundskaber og dyrkede med Forkærlighed Astronomi; efter Dagens Møje og Kummer vidste han ingen bedre Trøst end at følge Stjernernes Gang fra Taget over sit Hus. Efter at være blevet Redaktør fik han Anledning nok til at søge denne Trøst. Han blev ligesom Koch i Haderslev Genstand for økonomisk Forfølgelse fra Tyskernes Side, og det gik haardt ud over hans lille Urmagerforretning. Men Fischer lod sig ikke kue af nogen Modgang. Den danske Sag var blevet hans Religion.

Advokat Th. Olshausen.
Samtidigt Litografi.

Fra Regeringens Side fik disse første tapre Foregangsmænd for den nationale Sag ingen Opmuntring. Man saa med Uvilje paa denne danske Bevægelse som en Underklassebevægelse, der paa ubehagelig og ubelejlig Maade vilde gribe forstyrrende ind i den bestaaende Stats- og Samfundsordning. Det var ogsaa smaat nok med den Støtte, de Liberale i Kongeriget til at begynde med ydede de sønderjyske Foregangsmænd under deres Kamp mod den Tyskhed, der bredte sig i Magtens Sæde i Nordslesvig. Allerede før Danskheden begyndte at røre paa sig, havde den ytret sig i et politisk nationalt Røre i Hertugdømmernes tysktalende Befolkning, idet der, som allerede tidligere nævnt (S. 395), efter 1830 var opstaaet en *slesvigsholstensk Bevægelse* i Tilslutning til de af U. J. Lornsen udkastede Tanker. Den svarede til den danske Liberalisme, for saa vidt som den vilde have Enevælden afløst af en fri Forfatning, men den maatte komme i Modsætning til de danske Liberale, fordi den krævede Slesvig forbundet med Holsten under de ny Forfatningsforhold, medens de danske Liberale ganske naturligt maatte naa til at kræve det gamle danske Land forenet under en fri Forfatning med Danmark.

Endnu i Trediverne bestod der dog en venskabelig Forbindelse mellem Kongerigets Liberale og Slesvigholstenerne, og ogsaa for „Københavnsposten“ stod U. J. Lornsen som en Frihedshelt. Slesvigholstenerne rejste allerede i Frederik VI's Tid Kravet om Skattebevillingsret, men de stod dog endnu svagere end de danske Liberale. I øvrigt udkastede den holstenske Sagfører *Th. Olshausen* 1839 et saakaldt *nyholstensk Program*, som gik ud paa, at Holsten ikke skulde søge en fri Forfatning sammen med det nationalt blandede Slesvig, men for sig selv alene. Denne „nyholstenske“ Bevægelse spillede i nogle Aar en vis Rolle uden dog at faa særlig mange Tilhængere.

Slesvig-Holstenerne havde deres Tilslutning i lignende Kredse som de danske Liberale, mellem yngre Embedsmænd og navnlig mellem de i Hertugdømmerne meget talrige Sagførere, endvidere i det velstillede næringsdrivende Borgerskab. Deres bedste Mand i Slesvig var til at begynde med Købmand *Peter Hjort-Lorenzen* fra Haderslev, men 1840 nedlagde han sit Hverv som Medlem af Stænderforsamlingen, fordi han var kommet til den Overbevisning, at Slesvig skulde søge en fri Forfatning sammen med Danmark og ikke sammen med Holsten. Hans og Olshausens Standpunkter svarede altsaa til hinanden. Hjort-Lorenzen var ikke Nationalist, men politisk Frihedsmand, og han vendte sig fra nu af med stor Skarphed mod det slesvig-holstenske Parti, som han selv havde tilhørt, men hvori han nu saa en ufolkelig Retning, præget af tysk Aristokratisme og ledet af den augustenborgske Hertug Christian August.

11. Augustenborgernes Arvekrav og Udbrudet af den nationale Kamp.

Augustenborgernes Tilslutning til Slesvigholstenerne skyldtes ikke nationale Interesser, men deres Opfattelse af de Rettigheder, der tilkom dem med Hensyn til Hertugdømmerne.

Augustenborgerne og Glücksborgerne var de eneste tilbageblevne Linjer af det sønderborgske Hertughus, hvis Stamfader var Frederik II's Broder *Hans den Yngre* (se Arveskemaet). Dette Hus havde aldrig haft Andel i Hertugdømmernes almindelige Regering, dets statsretlige Stilling havde været noget uklar, men at der fra først af tilkom de sønderborgske Hertuger Arveret til Hertugdømmerne, var givet, og Kong Christian V havde udtrykkelig opfattet denne Ret saaledes, at de var de nærmeste Arvinger efter den kongelige Linie. Da den gottorpske Del af Slesvig 1721 blev indlemmet i den kongelige, blev imidlertid hele Slesvig efter det danske Kongehus' Opfattelse dermed underkastet

Kongelovens Arveregler og de kvindelige Linier af Kongehuset saaledes arveberettigede til dette Hertugdømme, hvorved den augustenborgske Arveret ved Mandsliniernes Uddøen kun vilde komme til at træde i Kraft for Holsten. Der tillagdes vedblivende denne Arveret saa megen Betydning, at A. P. Bernstorff 1779 paa en Tid, da der syntes Fare for en Uddøen af Kongehusets Mandslinie, foreslog at lade Prinsesse Louise Augusta, Caroline Mathildes Datter med Struensee, blive gift med den daværende Hertug af Augustenborgs ældste Søn, fordi en Søn i dette Ægteskab vilde komme til at forbinde Mandsliniens og Kvindeliniens Krav. Planen gennemførtes, og saaledes blev Frederik VI Svoger til *Hertug Frederik Christian* af Augustenborg, der gennem mange Aar virkede som loyal dansk Minister, men blev fortørnet over, at man vilde skyde hans Ret til Side og gøre Kongeloven gældende for Holsten, da dette Land ved det gamle tyske Riges Opløsning 1806 blev inddraget i Danmark, en statsretlig Ordning, der jo kun kom til at vare, indtil Frederik VI 1815 blev nødt til at lade Holsten tiltræde det ny tyske Forbund. Til et endeligt Brud mellem Hertugen og Kongen kom det paa Grund af deres Kappestrid om den svenske Trone 1810, og i de følgende Aar indtil sin Død 1814 levede Frederik Christian paa Slottet Augustenborg, optaget af at undersøge sin Slægts Rettigheder, hvoraf han gav en hemmelig skriftlig Fremstilling, som han efterlod sine Sønner, af hvilke den ældste, *Christian August*, arvede Hertugværdigheden, medens den yngste, *Frederik*, efter det Gods, han ejede i Sydslesvig, oftest er blevet betegnet som *Prinsen af Nør*.

Af deres Fader, der i udpræget Grad tilhørte Rationalismens Aandsretning, var de to Brødre blevet opdraget til Verdensborgeraand og ikke i særlig Grad til nogen Nationalfølelse, men ved deres Giftermaal med hver sin Komtesse af Slægten *Danneskjold-Samsøe* var de blevet knyttet personlig nærmere til Danmark; deres Sprog i Hjemmet var for begges Vedkommende Dansk, og deres Søster, Caroline Amalie, skulde som Christian VIII's Hustru blive dansk Dronning. De var begge, og ganske særlig Hertugen, interesserede i Landvæsen, ikke mindst Hesteopdrætning, og de følte og tænkte overmaade aristokratisk. Hertugen var intrigant, magtlysten og forfængelig, men maatte finde sig i, at Regeringen nærmest behandlede ham som en almindelig Godsejer. Han opnaaede dog en *Virilstemme* — selvskreven Plads — i den slesvigske Stænderforsamling, hvori hans Broder fik Sæde gennem Valg. Hertugen forstod at gøre sig gældende, støttede i det hele de slesvig-holstenske Krav og blev endog Leder af det egentlige Selvstændighedsparti i Hertugdømmerne, det saakaldte „Landsparti“, men det bør understreges, at selve Slesvigholstenismen ikke i sin Oprindelse er at føre tilbage til Augustenborgerne og deres Arvekrav, men

til de Tanker, der var udformet af *U. J. Lornsen*, og som byggede paa en Henvisning til det faktisk bestaaende, fra Fortiden overleverede Fællesskab mellem Hertugdømmerne og paa den rent nationale Modsætning. Det var Augustenborgerne, der udnyttede den tyske Bevægelse i Hertugdømmerne til Fordel for deres Familiepolitik.

De slesvigholstenske Politikere var fra først af ganske klare over det statsretlige Skel mellem Slesvig som gammel dansk Provins og Holsten som tysk Land. Men Hertugen af Augustenborg fandt et Middel til at udviske dette Skel, da han i 1837 i et anonymt Skrift (udgivet paa Tysk i Halle) under Polemik med *Chr. Paulsen*, der i et Skrift havde villet fastslaa Slesvigs Inddragelse under Kongeloven 1721, offentlig fremsatte sin Faders hemmelig udarbejdede Teori: at Hertugdømmerne begge, trods Begivenhederne 1721, var underkastet en udelukkende mandlig Arvefølge, saaledes at altsaa ogsaa Slesvig i Tilfælde af den kongelige Mandslinies Uddøen skulde gaa over til den yngre kongelige Linie, Augustenborgerne. Berettigelsen af denne Paastand har i vore Dage den danske Historiker *Kr. Erslev* ikke ment at kunne afvise. Hvad der var sket 1721, er i Virkeligheden meget tvivlsomt udover, at den gottorpske Del af Slesvig dengang var blevet inddraget i den kongelige, og det lader sig ikke paa holdbar Maade begrunde, at den danske Konge som Slesvigs Lensherre nogen Sinde har haft Ret til vilkaarlig at forandre Hertugdømmets Arveregler og derved skyde de sønderborgske Linier til Side for Kongehusets Kvindelinier.

Hertugen af Augustenborg.
Litografi fra 1846.

I den politiske Agitation virker en Teori ikke efter, om den er mere eller mindre videnskabelig rigtig, men det er klart, hvad Hertugens Teori maatte betyde for Slesvigholstenerne: Paastanden om de to Hertugdømmers naturlige og retmæssige Enhed var hermed ført over paa et nyt Omraade, og der aabnede sig Udsigt til en Udskillelse af Hertugdømmerne fra Danmark alene i Kraft af fyrstelige Familieforhold. De augustenborgske Krav var da som skabt til at glide ind som

Led i det slesvigholstenske politiske Program, der i sin fuldt færdige Form kom til at rumme disse tre Hovedsætninger: at de to Hertugdømmer er selvstændige Stater, statsretlig set uafhængige af Danmark, at kun Mandsstammen kan regere i dem, og at de er nær sammenknyttede og derfor uadskillelige Stater i Overensstemmelse med Aftalerne af 1460, hvorefter Slesvig og Holsten skulde være „up ewig ungedeelt“, til evig Tid forenede.

Hertugen af Augustenborg skulde efterhaanden blive det personlige Midtpunkt for Slesvigholstenismen, men det naaedes ikke uden ret stærke Brydninger. Ridderskabet havde let ved at føle sig tilfreds med denne hertugelige Fører, men i de mere borgerlige Lag var mange ængstelige for hans aristokratiske Sindelag, og Udslag af mere demokratiske Strømninger var dels *Olshausens* nyholstenske Politik og dels — som allerede fremhævet — den betydningsfulde Vending, P. Hjort-Lorenzen foretog, da han gik over fra Slesvigholstenerne til den danske Lejr.

Christian VIII's Tronbestigelse fremkaldte knapt den samme Bevægelse i Hertugdømmerne som i Kongeriget. Slesvigholstenismen var i det hele paa dette Tidspunkt ikke saa udviklet som den kongerigske Liberalisme. Til den ny Konges første Reformer hørte ogsaa en Bestemmelse af 14. Maj 1840, hvorved han imødekom Andragendet fra den slesvigske Stænderforsamling i 1838 om Indførelse af dansk Rets- og Øvrighedssprog i den Del af Slesvig, hvor Dansk var Kirke- og Skolesprog. Ejendommeligt var det, at dette Sprogreskript nu blev modtaget med Protest fra den samme Forsamling, som tidligere havde andraget om det. Men i øvrigt var Hertugdømmernes Stænderforsamlinger i 1840 ret tamme i deres Holdning. De fremsatte Krav om fælles Stænder for Slesvig og Holsten, men ikke videregaaende Fordringer. Det var imidlertid et Vidnesbyrd om en forøget national Spænding, naar Indrømmelsen til det danske Sprog blev betragtet som faretruende og udæskende over for Tyskheden. Til Gengæld maatte Slesvig-Holstenerne se det som Indrømmelse til dem, at Kongen 1842 udnævnte Prins *Frederik af Nør* til Statholder og kommanderende General i Hertugdømmerne samt i sin Regering optog de to holstenske Godsejere, Brødrene *Josef* og *Heinrich Reventlow Kriminil*, af hvilke den første afløste Otto Moltke som Præsident i det slesvig-holstenske Kancelli, medens den sidste blev Udenrigsminister og samtidig optoges i Statsraadet, hvilket ikke var Tilfældet med Josef Kriminil. Medlem af Statsraadet blev endvidere ved denne Lejlighed A. S. Ørsted, medens baade den afgaaende Udenrigsminister H. Krabbe-Carisius, Otto Moltke og den gamle Møsting udtraadte.

Disse Udnævnelser maatte tages som et Udtryk for, at Christian

VIII's Regering vilde fastholde den samme Konservatisme i nationalpolitisk som i forfatningspolitisk Henseende. Den vilde holde sammen paa Riget i den Form, det nu engang havde, og den vilde fremfor alt modvirke Splid og Splittelse mellem de to Nationaliteter.

Imidlertid kunde ingen Forholdsregel fra Kongens Side hindre, at Spændingen mellem Dansk og Tysk voksede, og i Aaret 1842 kom det til et afgørende Sammenstød.

Da *de slesvigske Stænder 1842* mødtes for fjerde Gang, havde de atter Peter Hjort-Lorenzen i deres Midte. Han var 1841 blevet valgt paa ny som dansksindet. Forsamlingens Flertal optraadte denne Gang mere danskfjendtlig end nogen Sinde, og den drev det til at vedtage et Forslag om at slette Mærket „Dansk Ejendom" paa slesvigske Skibe og erstatte det med et „Slesvig-holstensk Ejendom". Stilleren af Forslaget udtrykte sin Tanke saaledes: „Bort med det Trældomsmærke".

Raadhuset i Slesvig, hvor Stænderforsamlingerne holdtes. Fotografi.

Samme Dag som dette Forslag blev vedtaget — 11. November — foretog Peter Hjort-Lorenzen efter Aftale med Chr. Flor, der altsaa ogsaa her var medvirkende, et meget betydningsfuldt Skridt, idet han tog Ordet paa *Dansk* for at afgive den Erklæring, at han fremtidig agtede at benytte sig af dette Sprog, og derfor stillede den Forespørgsel til Præsidenten, om de danske Taler i Forsamlingen vilde blive refereret med den samme Nøjagtighed som hidtil de tyske. Det var, som om en Bombe var sprunget i Slesvig Stænder, da disse danske Ord fra den haderslevske Købmands Mund pludselig lød i Forsamlingen. Lorenzen har selv skildret Optrinnet saaledes: „Nogle skreg, at de ikke forstod mig, andre, at de fremtidig ikke vilde svare mig. Jeg stod hele Tiden med korslagte Arme og svarede koldt og skærende: Hvem der ikke vilde svare mig, kunde lade det være, og hvem der ikke forstod mig, gjorde bedst i at vige deres Sæde."

Hjort-Lorenzen blev af Forsamlingens tyske Sekretær refereret paa denne kortfattede Maade: „Den Deputerede Hjort-Lorenzen talte Dansk," og derefter: „Han vedblev at tale Dansk." Den sidste Vending

er i Danmark for bestandig blevet knyttet til Peter Hjort-Lorenzens Minde og Navn.

Striden fortsattes den 14. og 16. November under ny Tumult, og den endte med det Magtbud fra Forsamlingens Præsident, at Hjort-Lorenzen ikke havde Lov til at benytte sig af det danske Sprog, saafremt han ikke vilde udelukkes fra Forsamlingen. Sagen indankedes derefter af Hjort-Lorenzen for Kongens Afgørelse.

Petei Hjort-Lorenzen.
Maleri af C. A. Jensen ca. 1843.
(Frederiksborg).

Hvad der forargede Slesvig-Holstenerne saa stærkt ved Hjort-Lorenzens Optræden, var i og for sig ikke selve dette, at der blev talt Dansk i Forsamlingen, hvilket var sket tidligere, men at det denne Gang var en Mand med fuldt Kendskab til Tysk, der foretrak at tale Dansk for derved ligesom at kaste Handsken til de tyske Medlemmer af Forsamlingen.

I Virkeligheden var det, der her skete, en Krigserklæring mellem Dansk og Tysk, og det blev af den største Betydning for Forholdenes Udvikling baade i Hertugdømmerne og i Kongeriget.

12. Nationalliberalismen. Skamlingsbankefesterne. De skandinaviske Studentermøder.

Kongens slesvig-holstenske Udnævnelser i 1842 vakte stor Misfornøjelse hos de danske Liberale. Ikke længe efter, ved Festen den 28. Maj samme Aar, udslyngede Orla Lehmann *Ejderprogrammet*. Han fastslog, at det maatte blive Fremtidens Opgave at skabe et Danmark, der gik til Ejderen, men heller ikke længere: „Vi maa ganske opgive Holsten — det vil sige: ikke en velvillig og velordnet Forbindelse, men enhver Tanke om en Statsenhed, som mange Aarhundreders indholdsrige og sørgelige Erfaring har vist er uopnaaelig, og som, hvis den kunde opnaas vilde være uheldbringende for begge Parter. Kun naar

vi selv respekterer den Grænse, som Naturen, Historien og Retten har anvist os, kun da kan vi vente at blive respekterede i vor Berettigelse inden for samme Grænse. Denne Grænse er Ejderen.“ Lehmann udvikler, hvorledes det ikke er muligt at sønderrive Slesvig efter Sprogets eller Herkomstens usikre og sammenblandede Grænser. Udelt maa Slesvig derfor høre enten til Danmark eller til Tyskland. Det gælder at forsvare hele den danske Stats selvstændige Tilværelse indtil Ejderen over for alle Forsøg fra Tyskere paa Indlemmelse i deres Rige. „Skulde det gøres fornødent,“ sluttede Lehmann sin Tale, „da vil vi med Sværdet skrive paa deres Ryg det blodige Bevis for den Sandhed: Danmark vil ikke! Vort Danmark er altsaa Kongen af Danmarks Riger og Lande, fraregnet Holsten, men indbefattet Slesvig. At dette vil finde Slesvigernes frivillige Anerkendelse, derom holder jeg mig forvisset, naar kun Slesvigs ejendommelige Forhold og administrative Selvstændighed respekteres, og naar vi kun mager det saaledes, at det bringer Frihed og Lykke at være en Del af Danmark. Danmark indtil Ejderen, Danmark leve!“

Denne Tale af Orla Lehmann er det danske Svar paa Tanken om Slesvigs Adskillelse fra Danmark og Tilknytning til Tyskland. To nationale Krav stod her over for hinanden, og hvert for sig kunde de støtte sig til en retslig Fortolkning af den Stilling, Slesvig havde indtaget. Fra dansk Side kunde man med rette henvise til den uomstødelige Kendsgerning, at Slesvig altid havde været et dansk Len og aldrig nogen Sinde var indlemmet i det tyske Rige. Under den heftige Diskussion, der opstod, skulde man imidlertid fra begge Sider vove sig alt for langt ud i juridiske Spidsfindigheder og Paastande, der dog til syvende og sidst i dette Spørgsmaal om en Landsdels og dens Befolknings Fremtidsskæbne ikke kunde være det afgørende.

Hvad angaar den her anførte Tale af Orla Lehmann, var utvivlsomt Ordene om „det blodige Bevis“ af en overflødig udfordrende Karakter. De blev senere i tysk Fortolkning til, at det var paa Slesvigernes Ryg, der skulde skrives et Bevis for, at de var Danske.

Ikke længe efter var det, at Peter Hjort-Lorenzen „vedblev at tale Dansk“, og de Begivenheder, der knytter sig hertil, vakte det voldsomste Røre i Danmark, en national Harme og en national Begejstring, som der aldrig før havde været Mage til, og som gjorde sig gældende ikke blot hos Liberale, men i lige saa høj Grad hos mange Konservative. Det føltes paa en mærkelig stærk og dyb Maade, at det danske Modersmaal var blevet krænket paa det danske Folks gamle Grund; der var dem, der græd, naar de talte derom.

Viborg Stænder var just paa dette Tidspunkt samlet, og efter at have modtaget Brev fra Peter Hjort-Lorenzen foreslog J. P. With For-

samlingen at indgive et Andragende til Kongen om at beskytte den danske Nationalitet i Slesvig og den truede Statsenhed. Forslaget vedtoges med 46 Stemmer mod 3 uden Hensyn til den Protest, der blev nedlagt af A. S. Ørsted som kongelig Kommissarius. Han kaldte Sagen den ubehageligste, han nogen Sinde i denne Egenskab havde haft med at gøre, frakendte den nørrejyske Forsamling Ret til at blande sig

Liberale Medlemmer af den jyske Stænderforsamling. Litografi fra 1840'erne.

Schytte. Jespersen. Funder.
Larsen Schouw. Otterstrøm.
Køster. With. Bruun. Nyholm. Brinck-Seidelin.
Kirk. Brock. Wolff. Roulund. Fleischer.

i Slesvigs Anliggender og gik i sin Iver saa vidt, at han ikke var fri for at tage Slesvig-Holstenernes Optræden i Forsvar. A. S. Ørsted viste her, hvor fremmed han personlig stod over for de ny nationale Strømninger. Han følte det som et stort Tilbageskridt, at Danske og Tyske nu ikke mere kunde leve fredeligt med hinanden under den samme Regering; men ved sin uforstaaende Holdning over for den nationale Bevægelse mistede han den sidste Rest af den store Popularitet, han havde nydt tidligere, saaledes at han i 1840erne blev lige saa upopulær, som han i 1830erne havde været populær.

De jyske Stænders Henvendelse til Kongen fulgtes af en Række andre Tilkendegivelser af *Sympati for Peter Hjort-Lorenzen* og den Sag, han havde gjort sig til Talsmand for.

Fra københavnske Borgere modtog Kongen en Adresse om at hævde og beskytte „danske Undersaatters Ret til paa deres egen Grund i deres

eget Tungemaal at forsvare Fædrelandets Enhed", og med mange Underskrifter fra flere Kredse af Befolkningen udstedtes en „Erklæring" om, at man vilde værne det danske Sprog og den danske Nationalitet i Slesvig, men dog uden at ville indlemme Slesvig i Danmark eller udvide det danske Sprogs Omraade paa Bekostning af det tyske.

Til Peter Hjort-Lorenzen sendtes fra Hovedstaden en *Tillidsadresse* med mange Underskrifter, og han blev modtaget med stor Begejstring, da han den 27. December selv kom til Byen. Han var i Audiens hos Kongen to Gange og forlangte af ham Afskedigelse af Prins Frederik af Nør, en særlig Regering for Slesvig i Stedet for den fælles med Holsten, Beskyttelse af de Danskes Ret i Stænderne. Kongen behandlede ham venligt, og det samme gjorde Stemann, hos hvem han ogsaa havde Foretræde. Den gamle Statsminister bevidnede Hjort-Lorenzen sin Glæde over, at han havde talt Dansk i Stænderne, men bebrejdede ham, at han ikke havde optraadt lidt mindre halsstarrigt og ærligt, „mere politisk". Hjort-Lorenzen forsømte heller ikke at opsøge Ørsted, om hvem han beretter, at han „talte om Agitatorer" og „snakkede om Almuesprog omtrent som Slesvig-Holstenerne". Stemann stod i Virkeligheden det ny nationale Folkeliv nærmere end Ørsted.

Laurids Skau.
Maleri af Emil Bærentzen. 1844.
(Frederiksborg).

Inden sin Hjemrejse blev Hjort-Lorenzen den 4. Januar 1843 fejret paa den kgl. Skydebane af københavnske Borgere og Embedsmænd, og efter at være kommet tilbage til Slesvig fejredes han af nordslesvigske Bønder med den unge *Laurids Skau* fra Sommersted i Spidsen. Men den største Fest til hans Ære blev dog holdt paa Skamlingsbanken den følgende 18. Maj. Fra 1839 havde St. St. Blicher holdt Folkefester paa Himmelbjerget, og i 1843 optoges nu denne Skik i Sønderjylland ved den første *Skamlingsbankefest.* Her talte Laurids Skau, idet han med en Røst, der trængte gennem Støv og Blæst, opfordrede sine nordslesvigske Standsfæller til at bortlægge deres Frygtagtighed over for de store og samle sig til Værn om deres Modersmaal. Talen var i Virkeligheden skrevet af Chr. Flor, og det var ogsaa ham, der skrev

de Taler, som Laurids Skau i de følgende Aar holdt ved store nationale Fester, og hvorved han skaffede sig Ry som den i enestaaende Grad veltalende og aandfulde Bonde. Utvivlsomt var det dog i sig selv en Bedrift at holde de velskrevne Foredrag paa en saadan Maade, at de kom til deres fulde Ret og virkelig greb Tilhørerne. Laurids Skau kom til at staa som en Aabenbaring af Folkekraft og Folkeevne, et betagende Varsel om Bondestandens Fremtid i Sønderjylland og Danmark. Carl Ploug sang om hans første Optræden:

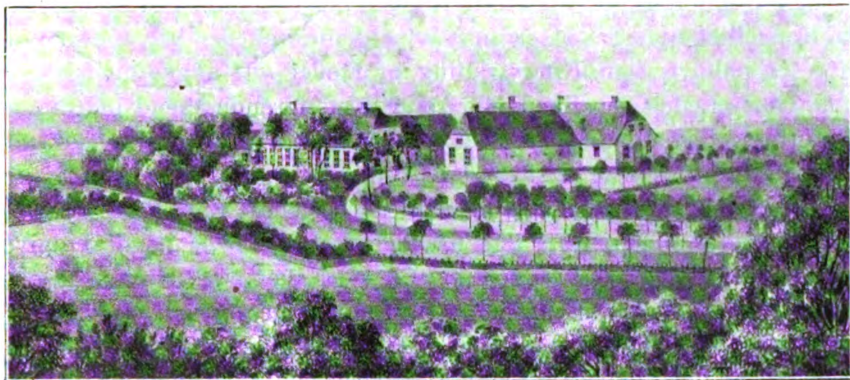
Og Ordene ramte, de skabte Haab og Mod!
Trældommens Tid var udrunden!
I Stedet for Bonden en Ridder der stod,
En Hersker i Stedet for Hunden!

J. Chr. Drewsen overrakte ved denne Lejlighed Peter Hjort-Lorenzen et *Sølvdrikkehorn* som Hædersgave fra hans Venner i Kongeriget. Det var den anden store Begivenhed ved Festen. Hornet bar denne Indskrift: „Han talte Dansk og vedblev at tale Dansk". — Uheldigvis skulde det ikke lykkes i den følgende Tid at skaffe Peter Hjort-Lorenzen den økonomiske Hjælp, han haardt trængte til. Han var som Købmand i en meget uheldig Stilling, og den blev endnu uheldigere efter hans kraftige Optræden paa det nationale Omraade, dels fordi der herved blev lagt Beslag paa hans Tid og Kræfter, og dels fordi Modstanderne forfulgte ham økonomisk, bl. a. gennem Opsigelse af Laan. Ved Indsamling af Penge til ham kom der kun lidt ind, og i sin Fortrydelse herover sendte han 1844 Drikkehornet tilbage til Giverne. Dog blev han reddet fra Fallit, men sin Købmandshandel maatte han opgive. Alligevel fortsatte han til det sidste Kampen mod Tyskerne i Haderslev. Men kun kort Tid kom Danskhedens Sag til at nyde Gavn af hans ukuelige Energi. Den 17. Marts 1845 døde han pludselig, hvad der var et stort Tab for de danske Sønderjyder, hvis Sag dog ikke døde med ham.

I selve Nordslesvig voksede den nationale Bevægelse med stærke Skridt. Der dannedes i 1843 en national Sammenslutning af nordslesvigske Bønder, „den slesvigske Forening", hvis Formand blev den dygtige *Hans Nissen* i Hammelev. Denne Forening havde nøje Tilknytning til en lille Kreds af nationalt interesserede Mænd i København, efter sit Antal kaldet for „Syvstjernen", der stod i Spidsen for en Indsamling til Oprettelse af danske Undervisningsanstalter i Slesvig. Ved Hjælp af de herigennem tilvejebragte Midler oprettede „den slesvigske Forening" 1844 den første danske *Folkehøjskole* i Rødding, hvis Forstander 1845—46 var Chr. Flor, der her fik en Gerning midt i selve den nordslesvigske Befolkning, en Gerning, som for ham og hans

adelig fødte Hustru ikke var uden betydelige Vanskeligheder, men dog satte sin gode Frugt.

Kampen om Slesvig bidrog væsentlig til at fremkalde en anden Bevægelse af national Karakter: *den skandinaviske*. Tidligt havde Nordens Enhed været en af de store Ideer, der tegnede sig som et lysende Fremtidsmaal for Orla Lehmanns fantasifulde Blik. Der havde allerede i Slutningen af 1830erne fundet Sammenkomster Sted mellem danske og svenske Studenter fra Lund. Det var ganske særligt i denne Sag,

Højskolen i Rødding.
Litografi.

Studenterungdommen kom til at øve en politisk Indsats. Studenterne havde ikke opgivet deres Interesse for det offentlige Liv, selv om en efter Tronskiftet stiftet politisk Studentersammenslutning, *Studentersamfundet*, var blevet opløst af Universitetet, og 1843 holdtes den første store nordiske Studentersammenkomst.

I Forsommeren det nævnte Aar drog 150 danske Studenter med *Carl Ploug* i Spidsen over til Malmø, hvor de forenede sig med et større Antal lundensiske Kammerater. Rejsen gik derefter videre til Kalmar. I det Slot, hvor Foreningen af de tre nordiske Riger var blevet til, afsang man Carl Plougs Sang: „Længe var Nordens herlige Stamme —". Ved et Møde i Byen holdt Carl Ploug en Tale om den Betydning, en Samvirken mellem de nordiske Folk kunde faa med Hensyn til det danske Slesvigs Bevarelse fra at hjemfalde til Tyskland og overhovedet for den nordiske Nationalitets Bevarelse mod alle Angreb udefra: „Det er fornemmelig denne Frygt for den nordiske Nationalitets Undergang, som er levende hos os Danske og ansporer os til at slutte os til Eder hellere i Dag end i Morgen, thi Kampen er alt begyndt, den raser paa vor Grænse, i det skønne Land mellem Ejderen og Kongeaaen."

Rejsens endelige Maal var Upsala, hvor der ogsaa var mødt nogle faa norske Studenter. Ved de store Festligheder her betonedes fra dansk Side kraftigt Studentermødets politiske Formaal, men det fremhævedes samtidig, at selv om Skandinaviens Enhed var det fælles Løsen, saa vilde dog det danske Folk gyse tilbage for enhver Forbindelse, hvori det skulde spille Trælkvindens Rolle.

Baade den svenske og den danske Regering havde med aarvaagen og mistroisk Opmærksomhed fulgt Mødets Forløb, og et stærkt Indtryk gjorde det, at den russiske Regering nedlagde Protest i Anledning af nogle Udtalelser, der var blevet fremsat om Finland. Ved et Magtbud fra Kancelliet opløstes et skandinavisk Samfund, der var blevet stiftet i København som Eftervirkning af Mødet. *Et skandinavisk Selskab*, i hvis Ledelse en Række af Aandslivets førende Mænd indtraadte, fik derimod Lov til at bestaa. Det var forsigtigt nok til kun at vedkende sig et rent kulturelt og selskabeligt Formaal.

Som et Slag i Ansigtet paa hele det ny nationale Røre føltes den *Afgørelse*, som Kongen traf i den Klage, Hjort-Lorenzen havde indgivet over det danske Sprogs Behandling i Slesvigs Stænder. Den gik ud paa, at kun de, som ikke var det tyske Sprog mægtige, og som ved Samlingens Begyndelse indgav Anmeldelse derom, skulde have Lov til at betjene sig af det danske Sprog i Stænderne, og skriftlige Forslag fra dansktalende Medlemmer kunde kun tages i Betragtning af Forsamlingen, hvis de var oversat paa Tysk.

Kundgjort ved et „Patent“ (aabent Brev) af 29. Marts 1844 vakte Afgørelsen Harme og Bevægelse i dansk-nationale Kredse. „Syvstjernen“ fik samlet Underskrifter i et Antal af 20,000 under en *Protestadresse* til Kongen, og denne, som da nylig havde modtaget Laurids Skau i Audiens, fik fra ham et Brev med meget frimodige Bebrejdelser.

Den mest storslaaede Protest mod Sprogpatentet var *den anden Skamlingsbankefest*, der blev afholdt den 4. Juli 1844. Heri deltog 12,000 Mænd og Kvinder. En Del af det skandinaviske Selskabs københavnske Medlemmer var kommet til Stede og der holdtes kraftige Taler af Grundtvig, dennes Discipel, den ivrige politiske og nationale Frederik Barfod, Carl Ploug, M. A. Goldschmidt og Tscherning. Carl Ploug fremhævede i sin Tale Betydningen af, at den danske Sag havde den nordiske Samfølelse til Støtte og Styrkelse. Derimod mente han ikke, at Slesvig-Holstenerne paa lignende Maade havde det tyske Folk i Ryggen: „Det er ikke 33 Millioner Tyskere, der vilde overvælde 150,000 stakkels Bønder, men det er 30,000, ja kun 3000, og strengt taget kun 30 dumdristige Slesvig-Holstenere, der har kastet Fejdehandsken til 6 Millioner Skandinaver“. — Der blev dog agiteret i Tyskland for Slesvig-Holsten paa tilsvarende Maade som i Danmark for Sønderjyderne. I

Skrift og Tale blev der slaaet til Lyd for „det undertrykte slesvig-holstenske Folk", og Slesvig blev fremstillet som et tysk Land, der var ved at blive et Bytte for et dansk Voldsherredømme. 1844 vedtog de holstenske Stænder en Udtalelse, hvori de opstillede de tidligere nævnte slesvig-holstenske Grundsætninger som Grundlag for deres retfærdige Krav til den danske Konge. Denne Udtalelse fremkaldte en Mængde Tilslutningsadresser fra forskellige Sider i Tyskland, og i de følgende Aar er det slesvig-holstenske Spørgsmaal i stigende Grad paa Dagsordenen inden for den tyske Offentlighed.

I de jyske Stænder rettedes 1844 de heftigste Angreb imod Kongens unationale Raadgivere og imod Sprogpatentet og Regeringens hele slesvigske Politik. Man vedtog en Adresse til Kongen, hvori disse Misstemninger blev tolket, og desuden en Udtalelse om, at Kongen vilde kundgøre, at han ikke agtede at opgive den danske Krones Ret til Hertugdømmet Slesvig.

I Roskilde Stænder vedtoges 1844 efter en Tale af *H. N. Clausen* — Forsamlingens Præsident siden 1842 — en Henvendelse til Kongen om at beskytte Danskheden i Slesvig og desuden efter et Forslag af Algreen-Ussing en Opfordring til Kongen om, at denne skulde erklære, at Kongeriget og de tre Hertugdømmer udgjorde en statsretlig Enhed under en fælles Arvegang efter Kongelovens Lydelse.

Den slesvigske Forening rettede ogsaa Angreb mod Sprogpatentet og blev i den Anledning stillet under Anklage og foreløbig sat ud af Virksomhed. I 1845 frigaves den, efter at Kongen ved et Besøg havde faaet et Indtryk af de sønderjyske Bønders urokkelige Danskhed og af Slesvigholstenernes haarde Trods imod Danmark. I Juni 1845 holdtes i København et nyt stort skandinavisk Studentermøde, hvis Midtpunkt var en Sammenkomst i *Ridehuset,* hvor Orla Lehmann holdt en Tale, der frembyder et storslaaet Eksempel paa nationalliberal Veltalenhed og den skandinaviske Tankes romantisk-poetiske Udformning.

„Med frydefuldt Sind, med et jublende Hjerte" hilser Orla Lehmann her „det glade Budskab, at Tvedragtens og Vanheldets Tid stunder til Ende", „den unge Morgens nyfødte Skær", der har afløst „Ragnaroks Mørke". Videre udvikler han, hvorledes Tanken om de nordiske Landes Enhed, opelsket af Forskere og Digtere i trange Tider og nu hyldet af Ungdommen, i Virkeligheden, skønt saa sent kommet til Bevidsthed, er „den ledende Grundtanke, den hemmelige Mening af deres hele Historie": „Se, derfor har jeg Tillid til mit Fædrelands Skæbne, thi mit Fædreland er det hele, treenige Norden. Derfor tror jeg paa den Sag, i hvis Navn vi her er samlede, thi den er ikke fra igaar eller

iforgaars, men saa gammel som selve Norden. Den er ikke udsprunget af nogle Ynglinges Vennemøder eller nogle Digteres Drømme, men den har Aarhundreders Hævd og Verdenshistoriens hellige Daab". Det er kun naturligt, at denne Sag er grebet af den studerende Ungdom, der lever sit Liv i Ideernes Verden, og det er de unges Ret at stille sig de Maal, hvorefter de vil stræbe: „Nu er vi unge; men om et Par Decennier ligger vort Fædrelands Skæbne i vor Haand. Da sidder vi i Kongernes og Folkenes Raad, da har vi vor anviste Gerning, hver i sin Kres, trindt om i alle Nordens Lande; da har vi alle Midler i Hænde til at fuldføre, hvad vi har sat som vort Livs Opgave".

Det gælder, fremhæver Lehmann for sine Tilhørere, blot om at være tro mod den store Sag, og han naar derpaa sin Tales lyriske Højdepunkt med følgende Ord: „Det er dette Løfte, jeg for mit Vedkommende herved aflægger i denne højtidelige Stund, og jeg kræver Dem alle, saa mange De er, til Vidner paa mine Ord. Og jeg spørger Dem alle, som er her tilstede — jeg spørger Dem med den Alvor, som fylder min Sjæl, og som lyser mig imøde fra Deres Øjne, jeg spørger Dem, om De med os derpaa vil indgaa et ubrødeligt Fostbroderskab? (Dette Spørgsmaal besvaredes med et langt og klangfuldt Ja.) Jeg spørger Dem, om dette Ja er mere end et begejstret Øjebliks flygtige Rus, om det er det sanddru Udtryk af Deres inderste Sjæls Tanke, saa at det ikke kan henvisne, naar Livets Møje tungt sænker sig ned over Deres Isse, ikke henvejres, naar Modgangens Storme farer hen over Deres Hoveder? (Ja.) Jeg spørger Dem, om De ved, at et saadant Ja er et helligt Løfte, hvormed ingen Mand letsindigt tør lege, et helligt Løfte, for hvilket De sætter i Pant Deres Manddoms Ære og Deres Sjæls Fred? (Ja.) Nuvel! Saa spørger jeg Dem da, om De ærligt vil holde, hvad De oprigtigt har lovet — om De vil blive tro — tro indtil Enden — tro i Liv og Død. (Her afbrødes Talen i lang Tid af vedholdende Jaraab.)"

13. **Den første Bondeagitation. Husmandssagen.**

Samtidig med at de nationale Spørgsmaal trængte sig saa stærkt frem, rejstes for Alvor *Bondesagen* som det store, afgørende sociale Spørgsmaal. Gennembrudet fandt Sted paa lignende Maade som i den sønderjyske Sag, nemlig ved, at en planmæssig Agitation vandt Magt i den Befolkning, som Sagen direkte angik, og som derfor frembød naturlig Jordbund for de Tanker og Stemninger, som det her gjaldt om at skaffe Udbredelse.

Landkommunalforordningen af 1841 fik stor Betydning for Bondestanden ved at kalde den frem til virkelig Deltagelse i det ny offentlige

Liv. Rundt om i Amterne stiftedes Landkommunalforeninger, ofte blot kaldt Landboforeninger, der blev de første Foreninger for Bønder i Danmark. De vilde i første Række vække Sansen for de kommunale Anliggender, men søgte samtidig at samle Bønderne om et langt videre Maal, nemlig Varetagelsen af deres almindelige Standsinteresser i enhver Henseende.

Det første politiske Blad for Bondestanden i Danmark knyttede sig ogsaa nær til Landkommunalordningen. Ved Nytaar 1842 begyndte Ugebladet „Almuevennen" at udkomme. Det bragte til flere af sine Numre et særligt Tillæg, „Københavns Amts Landcommunaltidende", men som for Landkommunalforeningerne var det kommunale for „Almuevennen" mere et Middel end et Maal. „Almuevennen" var først og fremmest et Blad, der utrætteligt og hensynsløst hamrede paa een bestemt Kile: at Bondestanden udgjorde den forurettede, tilsidesatte Almueklasse, for hvilken Tiden nu var kommet til at tage sig sammen og ved egen Kraft hævde sin Ret over for Godsejere og Embedsmænd, kort sagt over for alle „store", der vilde hundse Bonden eller se ned paa ham.

„Almuevennen" vilde oprindelig ogsaa henvende sig til Købstædernes Haandværkere. Bladet havde fra først af to Udgivere, den forhenværende Skomager *I. A. Hansen* og Skolelærer *Rasmus Sørensen*, og det var Meningen, at den første skulde skrive for Haandværkere, den sidste for Bønder. Imidlertid viste det sig snart, at det eneste Publikum for Bladet var at finde paa Landet, og derefter maatte selvfølgelig dets Stof indrettes. Fra Februar 1843 fratraadte Rasmus Sørensen Redaktionen, som derefter alene tilfaldt I. A. Hansen, der viste sig i Stand til at føre Bladet frem som rent Landboblad. Udrustet med skarp, juridisk præget Forstand forstod han at sætte sig ind i alle Spørgsmaal, der vedrørte Landboforhold.

Gennem hele I. A. Hansens politiske Virke gaar der en Tone af Bitterhed. Han blev den udprægede Klassepolitiker, og det er betegnende, at han i sin første Tale til sjællandske Bønder udslyngede denne Formaning: „Stol kun paa dig selv, tag dig i Agt for dine Venner!"

Bitterheden forklares for en væsentlig Del ved de *Livsvilkaar*, han havde haft. Han var født i Odense 1806 som Søn af en Skomager, men kom med sine Forældre til Rudkøbing, hvor han selv efterhaanden blev Skomagerlærling, Svend og Medbestyrer paa sin Faders Værksted. 1838 slog han sig ned som Skomagermester i Slagelse. Hans Forhold var bestandig trange og fattige, i enhver Henseende kun lidet opmuntrende. Til det økonomiske Tryk knyttede sig Følelsen af at tilhøre en overset Stand. Meget tidligt higede I. A. Hansen bort fra sin

Læst og blev grebet af stor Læse- og Skrivelyst. Han købte Bøger og skrev Digte i Avisen, og den særlige Trang, der boede i ham, fik fra først af Afløb paa det kirkelige Omraade; han blev Deltager i gudelige Forsamlinger, Kirkegænger hos grundtvigske Præster og endog Forfatter af religiøse Stridsskrifter. Det næste Skridt paa hans Bane var hans Optræden som Fører i den tidligere omtalte Haandværkerbevægelse, som nu en Gang ikke kunde føre til noget. 1841 søgte I. A. Hansen Kancelliet om Tilladelse til at blive Skolelærer efter privat Forberedelse, men fik til sin Skuffelse Afslag. 1842 flyttede han til Fredericia, men fik fra April samme Aar Bopæl i København, hvor han ved Siden af at redigere „Almuevennen" blev Bud paa „Fædrelandet"s Kontor.

Rasmus Sørensen.
Fotografi efter
Thomas Larsen:
»En Gennembrudstid«.

I Slagelse havde I. A. Hansen truffet Rasmus Sørensen, Skolelærer i Venslev paa Holsteinborg Gods og ligesom han selv en ivrig Deltager i den gudelige Bevægelse. Da disse to Mænd slog sig sammen om at udgive „Almuevennen", betød det, at de begge med Benyttelse af Tidens ny Muligheder vendte sig fra den religiøse Agitation til den sociale og politiske. *Rasmus Sørensen* var en jysk Gaardmandssøn, født i Jelling 1799 og uddannet til Lærer paa et Seminarium, som Chr. Ditlev Reventlow havde oprettet paa Laaland. Han bundede som menneskelig Type helt i det 19. Aarhundredes Slutningstid, var Filantrop, Menneskeven og en Kristen, der viste sin religiøse Overbevisning i Praksis. I hans Skrifter kan Formen virke besynderligt naiv og snurrig gammeldags og skolemesteragtig. Han var af en næsten komisk Selvfølelse, men af hans oprigtige Samfølelse med de smaa, svage og lidende faar man et stærkt Indtryk.

I virkelig Samfundsforstaaelse stod Rasmus Sørensen tilbage for *I. A. Hansen*, hvad der viser sig over for Spørgsmaalet om Enevælde og fri Forfatning. Her forstod I. A. Hansen, i hvilken Retning Udviklingen var gaaet, og gjorde sig i „Almuevennen" til Talsmand for den politiske Liberalismes Ideer, hvorimod Rasmus Sørensen ogsaa paa dette Punkt var gammeldags og først og fremmest stolede paa Kongemagten. Det var dog ikke blot denne Sag, der i det lange Løb umuliggjorde Samarbejdet med ham for I. A. Hansen og andre. Rasmus Sørensen var for egenraadig, urolig og rastløs, forstod den Kunst at sætte noget i

Gang, men ikke at holde det gaaende. Hans Foretagender gled derfor, naar de først var rejst, snart over i Hænderne paa andre, og han blev selv skudt til Side.

„Almuevennen" gav i sin Agitation først og fremmest Udtryk for den Misfornøjelse, der raadede mellem Fæsterne over en Besiddelsesform for Jord, der ikke mere føltes som tidssvarende. Paa træffende Maade karakteriserede Rasmus Sørensen i de første Numre af „Almuevennen" den dybe Forskel paa en Selvejerbonde og en Fæstebonde: „En Fæstebonde, som kan staa sig, er i Fremgang, forbedrer aarlig sin Gaard og Jord til hans eget Bedste, saalænge han lever, og til Bedste efter hans Død for hans Herskab, som arver Frugterne af hans Flid paa Gaard og Jord. En Selvejer, som kan staa sig, er i Fremgang, forbedrer aarlig sin Gaard og Jord, derimod ikke alene til Bedste for ham selv, saa længe han lever, men til Bedste efter hans Død for hans Børn og Efterslægt, der alene arver Frugten af al hans Flid". — Man maa herved huske paa den tidligere omtalte Mangel ved den daværende Fæsteordning, at en Fæstefamilie aldrig havde Krav paa Erstatning for Forbedringer eller paa Godtgørelse af noget af Indfæstningen.

Fæstevæsenet svarede i Virkeligheden ikke mere til de økonomiske Tidsvilkaar, og heller ikke Godsejerne kunde være tilfredse med det i dets hidtidige Form. Men fra et Godsejerstandpunkt betragtede man trods alle de gamle Indskrænkninger i Besiddelsesretten Fæstejorden som Godsejernes fulde Ejendom. Man var langtfra at ville anerkende det Synspunkt, Orla Lehmann havde anlagt i sin Tale ved Stavnsbaandsfesten 1838, og skulde Fæstebaandet løses, vilde man derfor i Overensstemmelse med P. A. Tuteins Program have det løst paa den Maade, at Jorden blev helt overgivet til Godsejernes fri Raadighed. Derimod ønskede Bønderne, at Staten ved et Magtbud skulde fremtvinge Fæstejordens Overgang til deres fri Ejendom. Den store Modsætning drejede sig altsaa ikke om, hvorvidt Fæstevæsenet overhovedet skulde afvikles, men om, hvorledes Afviklingen skulde foregaa.

For Bondestandens Vedkommende knyttede Fæstespørgsmaalet sig naturligt sammen med almindelig Misfornøjelse over Standens Undtagelsesstilling i Samfundet, ganske særlig med, at *Værnepligten* udelukkende hvilede paa Bønderkarlene, og med andre økonomiske Spørgsmaal, især den ulige Beskatning af Jorden.

Det var fra Gaardmændenes Klasse, der skulde udgaa *en Bondebevægelse.* Men til den øvrige „Bondesag" knyttede sig ogsaa i 1840'erne et meget diskuteret Spørgsmaal vedrørende Husmændene, „Husmandssagen".

De Gaardmænd, der sad i Roskilde Stænder, havde lige fra først af været interesserede i, at Lovgivningen skulde gøre noget for at for-

bedre *Husmændenes* Kaar, og havde gentagne Gange ført denne Sag frem i Forsamlingen, men først i Samlingen 1842 lykkedes det dem at faa den taget op til en udførlig Drøftelse, der har sin egen store Interesse som Udtryk for Tidens nationaløkonomiske og sociale Tankegang; over for det Arbejderspørgsmaal, der her var rejst, mødtes man fra de allerfleste Sider i Forsamlingen i den Betragtning, at den Klasse, der skulde leve af sine Hænders Gerning, efter Naturens Lov var henvist til at friste kummerlige Kaar, og at Forsøg paa at yde den Hjælp gennem Statsmagten blot vilde føre til uberettigede Indgreb i Ejendomsretten og i den nødvendige fri Konkurrence. Bondevennen Drewsen og Godsejer Castenskjold var i lige Grad overbeviste om, at det var den fri Konkurrence og intet andet, der maatte bestemme Arbejdets Pris. Det samme mente Forsamlingens eneste Nationaløkonom, David, og ogsaa en Mand som P. G. Bang, og den Erklæring, Ørsted afgav paa Regeringens Vegne, gik ud paa, at der praktisk talt intet var at gøre for Husmændene, og at det navnlig ikke var muligt at afskaffe det Lejeforhold paa Opsigelse, som mange Husmænd var undergivet, ved at udvide den Fæsteforpligtelse, der gjaldt for Bondergaarde, til ogsaa at gælde for Husmandssteder.

Stænder-Physiognomier.
6.
David og Ussing.

7.

Scavenius, idet han sagde: Huustugten over gifte Huusmænd kunne vi Godseiere paa ingen Maade taale at miste. Naar vi ikke have Lov til at prygle de gifte Huusmænd, men skulle søge dem ad Rettens Vei, faae vi for megen Uleilighed.

Politiske Karrikaturer
i »Corsaren«.

I en Foranstaltning som denne saa Provst *Plesner* fra Langeland et af Midlerne til at forbedre Husmandsstandens Stilling. Han var det Medlem i Forsamlingen, der med størst Varme og Kraft talte Husmændenes Sag. Ogsaa H. N. Clausen og Orla Lehmann mente, at der kunde og burde gøres noget. Om een Ting var der overvejende Enighed, nemlig om, at Herremændene ikke burde have Ret til at prygle Husmændene under Arbejdet. Det var det ejendommelige, at baade *Scavenius* til Gjorslev og *Castenskjold* til Frederikslund krævede denne Ret for Herremændene, samtidig med, at de beraabte sig paa, at Forholdet mellem dem og Husmændene skulde være et aldeles frit Kontraktsforhold. I Virkeligheden havde Frederik VI ud fra sin humane Følelse allerede

1807 nedlagt Forbud mod Hustugt over for de gifte Husmænd, men Forbudet var aldrig blevet offentligt udstedt.

Det Andragende, Roskilde Stænder vedtog i Husmandssagen, indeholdt en Opfordring til Regeringen om at lade foranstalte en Undersøgelse af Husmændenes Stilling rundt om i Landet gennem de nyoprettede Sogneraad og Amtsraad. Som et Middel til Forholdenes Forbedring pegede Forsamlingen paa Adgangen til en friere Benyttelse af Jorden ved baade Sammenlægning og Udstykning, saaledes at der kunde blive baade mere Brug for og bedre Plads til Landarbejdere. En saadan friere Brugsret til Jorden kunde muligvis have været til Gavn for de større Landmænd og for Husmændene, men afgjort ikke for Gaardmandsklassen, hvis Livsinteresser den følgende Stænderforsamling i Roskilde skulde faa rig Lejlighed til at beskæftige sig med.

14. **Bondebevægelsens Frembrud.**

Under Roskilde Stænders Samling i 1844 foreslog Drewsen og Balthazar Christensen, at der skulde nedsættes en *Kommission til Undersøgelse af Landboforholdene* og til Forberedelse af Bondestandens fuldstændige „Emancipation“ (Frigørelse). Hvad der her tilsigtedes, var intet mindre end en Genoptagelse og en Fortsættelse af det store Reformværk fra Slutningen af det 18. Aarhundrede, og Midlet hertil skulde altsaa være en ny stor Landbokommission. Efter en bevæget Debat forkastedes dette Forslag, men til Udvalgsbehandling og meget udførlig Drøftelse kom derimod to Andragender, der begge var indgivet af Beboere i Holbæk Amt i et Antal af henholdsvis 1930 og 1430, og af hvilke det ene gik ud paa Foranstaltninger til større Udbredelse af Selvejendom og Arvefæste, det andet paa lige Beskatning af privilegeret og uprivilegeret Hartkorn, dog med Erstatning til det hidtil privilegerede. De var begge forfattede af Skolelærer *Asmund Gleerup* i Udby paa Tudsenæs ved Holbæk, som var et meget virksomt Medlem af Holbæk Amts Landkommunalforening og herigennem naaede en politisk førende Stilling i Bondestanden, og de skulde sætte Lidenskaberne i meget stærk Bevægelse i Roskilde Stænder. Det kom her i 1844 til det voldsomste Opgør mellem Herremandsinteresser og Bondeinteresser. „I de foregaaende Stændermøder,“ skrev „Almuevennen“ med rette, „har enkelte Forpostfægtninger og Skærmydsler ladet ane, at det snart maatte komme til Hovedslag, og et saadant har nu fundet Sted, saa det runger i hver Vraa i Landet.“

Lidenskabelig bekæmpede man fra Godsejernes Side enhver Tanke

om, at der fra Statens Side skulde gribes ind i Landbrugets Ejendomsforhold. Man kunde heri kun se et Udslag af „Kommunisme". Bøndernes Talsmænd, mellem hvilke Orla Lehmann stod i første Række ved Siden af Drewsen og Balthazar Christensen, følte sig stærkt i Ilden, og Drewsen brugte det Udtryk, at han havde løbet Spidsrod for Godsejerne, der rettede stærke personlige Angreb imod ham. Den bevægede Forhandling endte med Vedtagelse af den meget moderate Indstilling til Regeringen, at denne vilde overveje en lige Beskatning af Hartkornet, at Len og Stamhuse skulde have Lov til at bortsælge deres Bøndergaarde, og at Fæstegodset paa de kongelige Godser maatte overgaa til Arvefæste.

Naar Lidenskaberne var kommet saa stærkt i Bevægelse, skyldtes det imidlertid, at man fra konservativ Side i Stænderne bag de Krav, der blev stillet, stadig havde den Agitation for Øje, som var begyndt ude i Befolkningen, og som man syntes gik saa vidt, at den kunde blive truende for Statens Fred og Orden.

Ud fra en ærlig Harme brød i disse Forhandlinger A. S. Ørsted Staven over de „fule Folkeforførere", medens Bondeføreren Drewsen paa den anden Side dristig citerede de Ord, som *Jens Gregersen*, Kundby, den fremmeste af Bønderne i Holbæk Amt, havde sagt til ham: „Ja, Hr. Kammerraad, gøres der ikke noget for Bondestanden, saa frygter jeg for, at Postelinet vil blive slaaet itu."

Naar der rørte sig en saa stærk Bevægelse mellem Bønderne i Holbæk Amt, maa det sættes i Forbindelse med, at dette Amt var Fæsteramtet fremfor alle andre. Omtrent de $^5/_6$ af Gaardmændene var her endnu Fæstere. En anden Landsdel, hvor der ligeledes ytrede sig et meget livligt Røre, var Langeland. 1840'ernes Bondebevægelse blev alt i alt væsentlig en Bevægelse paa Øerne, fordi den først og fremmest bundede i Misfornøjelse med Fæstevæsenet, der var saa langt mindre udbredt i Jylland.

Foruden gennem „Almuevennen" og Landkommunalforeningerne paavirkedes Bønderne rundt om af to omrejsende Agitatorer, som fik meget stor Betydning: den ovenfor nævnte Skolelærer *Rasmus Sørensen* og Husmand *Peder Hansen* fra *Lundby* ved Præstø.

1844 opgav Rasmus Sørensen sit Embede i Venslev for helt at vi sig til Bondeagitationen. Efter Opfordring fra langelandske Bønder udarbejdede han en Adresse gaaende ud paa følgende fire Punkter: 1) at almindelig Værnepligt skulde indføres, 2) at Hartkornsbeskatningen skulde gøres lige, men uden Erstatning til det hidtil privilegerede Hartkorn, 3) at der skulde gives enhver Fæstegaardmand saa vel som enhver Fæste- eller Lejehusmand Adgang til at blive Ejer af sin Bedrift eller sit Hjem til Priser, som skulde fastsættes af en særlig Kommis-

sion, 4) at Tienden skulde afløses, men saaledes, at de tiendefri Ejendomme skulde være med til at betale Afløsningssummen. — De Krav, der her var stillet om, at Herremændene mod deres Vilje og uden Erstatning skulde give Afkald paa bestaaende Rettigheder, maatte forekomme baade Godsejerne og Regeringen fuldkomment revolutionære.

Rasmus Sørensen bogstavelig talt *gik* som Agitator gennem hele Landet. Paa endeløse Fodture besøgte han baade sjællandske, jyske og fynske Sogne. Paa Sjælland stod han i nær Føling med Peder Hansen, Lundby, den første politiske Agitator i Danmark, som var direkte udgaaet fra Landalmuen, en dygtig Mand, der ikke blot var en andens Hjælper, men en ejendommelig, selvstændig virkende Kraft.

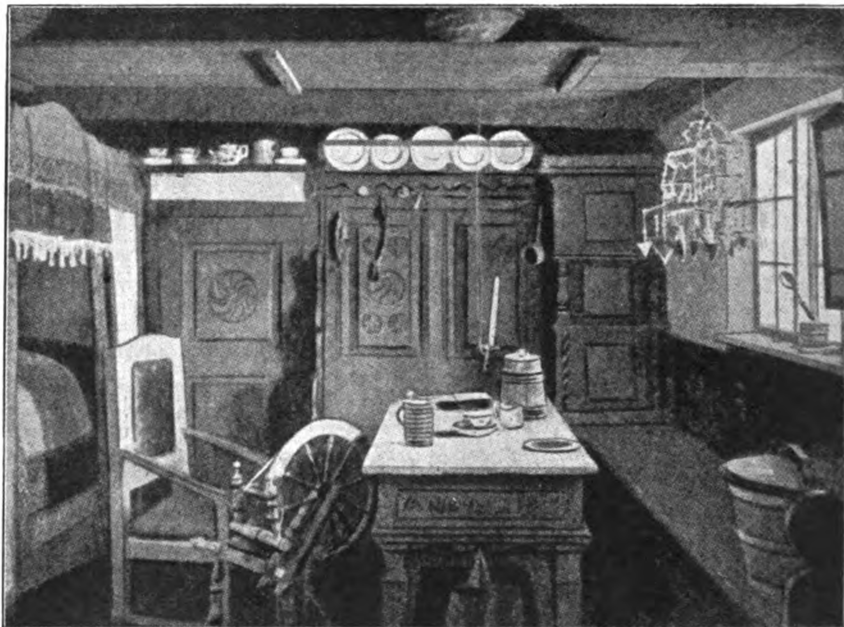
Peder Hansen var født 1801, og man kan vist sige, at om Skæbnen havde villet lade ham fødes et halvt Aarhundrede senere, vilde han have haft gode Muligheder for at naa frem til en Ministertaburet. Han var udrustet med stor Naturbegavelse, med forholdsvis gode Kundskaber og med en aldeles mærkelig Evne til at føre Pennen. Fra 1840 begyndte han at indrykke Artikler i den sjællandske Presse, og han blev en af de Skribenter, der kom til at sætte Præg paa „Almuevennen". Det var dog som mundtlig Agitator, Peder Hansen især fik Betydning, og det var ogsaa som saadan, at han særlig kom til at vække Anstød, Forargelse og Frygt hos Tidens Autoriteter og „Aristokrater". Under Forhandlingerne i Roskilde i 1844 blev han stemplet som en af de farligste Agitatorer, og Drewsen kunde med berettiget Ironi tale om „Per Hansen, som forstyrrer Godsejernes Nattero".

Af den første Bondeagitations Mænd var Peder Hansen utvivlsomt ogsaa den mest *revolutionært* anlagte. Der tegnede sig til Tider for hans Fantasi Billedet af et sjællandsk Landskab, hvor Herregaardene var tændt i Brand af Gaardmænd og Husmænd, der søgte den retfærdige Hævn. Hans Agitationsmaade var som Rasmus Sørensens den mest direkte: at opsøge Bønderne rundt om i deres Sogne, møjsommelig at drage fra Sted til Sted for at tale til den enkelte Person eller ganske smaa Forsamlinger. Det er denne Fremgangsmaade, der giver Rasmus Sørensen og Peder Hansen deres særlige Stilling som Banebrydere for Bondebevægelsen. Men det var ogsaa dette i Forbindelse med den Mangel paa Respekt for Ejendomsretten, de saa øjensynlig viste i deres Opfattelse af Forholdet mellem Herremænd og Bønder, som bevirkede, at Regeringen i sine Bestræbelser for at sætte Bom for den farlige Bevægelse først og fremmest vendte sig mod dem.

20. Februar 1845 udsendte det danske Kancelli Cirkulære til Amtmændene paa Sjælland om at foretage en Undersøgelse og eventuelt træffe Foranstaltninger i Anledning af, at Peder Hansen, Lundby, og forhenværende Skolelærer Rasmus Sørensen, „som det er forebragt

Kancelliet", formodes at rejse omkring paa Sjælland og for Tiden at opholde sig i Odsherred for at ophidse og forlede Landalmuen til at indgive falske Klagemaal.

Baade Rasmus Sørensen og Peder Hansen rykkede, straks efter at denne Forfølgelsesordre imod dem var udstedt, frem med Erklæringer i „Almuevennen" om, at de agtede at fortsætte deres Virksomhed

Bondestue fra Odsherred i Nykøbing Museum.
Efter J. S. Møller: »Folkedragter i Nordvestsjælland.«

ganske som hidtil, og da Holbæk Amts Landkommunalforening faa Maaneder efter foranstaltede en stor Folkefest paa *Ulkestrup* Mark ved Kongsdal, undlod hverken Peder Hansen eller Rasmus Sørensen at træde frem som Talere for en Forsamling paa henved 8000 Mennesker. Mellem Talerne ved denne Lejlighed var ogsaa Drewsen, der hyldedes stærkt af Tilhørerne. I senere Aar blev der gentagne Gange afholdt lignende Fester paa det samme Sted. Disse Ulkestrup-Fester betyder for den politiske Vækkelse af Sjællands Bønder noget lignende som Skamlingsbankefesterne og Himmelbjergfesterne for den nationale Vækkelse af Sønderjyderne og Nørrejyderne.

De Undersøgelser, der i Overensstemmelse med Cirkulæret af 20. Februar blev anstillet, gav et ret beroligende Resultat, men saa meget mere foruroligende var nogle Efterretninger, Regeringen nogen Tid

efter modtog: det blev meldt, at Rasmus Sørensen opholdt sig i Vendsyssel; en Byfoged i Nykøbing, Sjælland, udstødte i et Brev et Nodskrig over revolutionære Tilbøjeligheder hos Bønderne i Holbæk Amt; i „Fædrelandet“ læste man en udførlig Beskrivelse af, hvorledes Bønderne paa to Godser i det nævnte Amt, Aggersvold og Frydendal, havde indfundet sig paa Herregaarden og ved en noget voldsom Optræden over for Herremændene havde givet deres Ønske om Selvejendom til Kende.

Saa var det, at Kancelliet endelig tog sig sammen og til samtlige Landets Amtmænd den 8. November 1845 udstedte et Cirkulære, der skulde sætte en forsvarlig Bom for hele denne faretruende Bevægelse. *Bondecirkulæret*, som dets historiske Navn blev, peger til Indledning paa den Virksomhed, der af „nogle Personer“ udfoldes for at bibringe Bondestanden aabenbart vrange Forestillinger om deres Retsforhold, hvorved Ønsket opstaar om Krænkelse af uomtvistelig Ejendomsret, og fremhæver særligt, hvorledes Bønderne paa enkelte Godser har villet give deres Krav større Vægt ved at henvende sig til Herremændene i samlet Masse. Cirkulæret forbyder at holde Møder om Bondestandens Retsforhold (hvorved udelukkende tænkes paa de rent landboretlige Forhold, særlig Fæsteforholdet), og at i noget Tilfælde en udensogns Mand maatte deltage i et Møde af den omhandlede Art, der af den Grund aldrig maatte holdes i Købstæderne.

Bondecirkulæret fremkaldte straks stærke *Protester*. Hele den liberale Presse løb Storm imod det, og den københavnske Liberalisme fik Lejlighed til at vise sine Sympatier, da i Slutningen af November en 13 Mand stærk Bondedeputation fra Landets forskellige Egne kom til København for at overbringe Kongen den Adresse med de fire Punkter, som gennem Rasmus Sørensens og Peder Hansens Agitation var blevet forsynet med noget over 9000 Underskrifter. Kongen modtog Adressen, men erklærede, at han ikke vilde være uretfærdig imod Godsejerne eller tilstede vilkaarlige Indgreb i Ejendomsretten.

Bondedeputationens vigtigste Udbytte af dens Københavnsrejse var *et Festmaaltid paa Skydebanen*, hvor den blev fejret af 130 københavnske Borgere og Bønder fra Omegnen af København. Mellem dette Mødes Talere af Bondestanden var Laurids Skau, der paa Grund af tilfældigt Ophold i København kunde repræsentere Nordslesvigs Bønder; i øvrigt talte tre Bønder fra forskellige Landsdele, og det faldt i Langelænderen *Rasmus Bjergs* Lod at slutte Festen med en Tak paa Bøndernes Vegne: „Bonden ser nu, at han ogsaa regnes mellem Folk.“ — Baade Lehmann og Tscherning optraadte og talte begge om den almindelige Værnepligt, og *Asmund Gleerup* holdt en svulmende Tale, bygget over Slagordet: Nu kommer Bonden! Denne Tale blev straks berømt, og den

gav i Virkeligheden ogsaa Løsenet for, hvad Øjeblikket betød i Danmarks Historie.

Gennem hele Vinteren hvilede Vanskelighederne med dette Cirkulære som et Tryk paa de gamle Herrer i Regeringen, og netop derfor havde de ikke svært ved at bilde sig selv ind, at Cirkulæret havde virket efter sin Hensigt. De skred derfor til Overvejelser om dets Læmpelse, men Kongen personlig skar gennem disse Overvejelser med en kraftig Beslutning, idet han den 12. Maj 1846 gav Ordre til Cirkulærets fuldstændige Ophævelse.

I Virkeligheden havde Bondecirkulæret kun givet Bondebevægelsen ny Vind i Sejlene, og en vigtig Følge blev den snævre Forbindelse, som det skabte mellem denne Bevægelse og Hovedstadens Liberalisme. Skydebanefesten betegnede en ligefrem Sammenslutning af Bonde- og Borgerbevægelse. Allerede Dagen før Cirkulærets Udstedelse var der fra Holbæk Amts Landkommunalforening rettet Henvendelse til Drewsen og Balthazar Christensen om at stille sig i Spidsen for en almindelig Sammenslutning, der skulde „virke for Bondestandens Emancipation og lige borgerlige Ret med andre Samfundsklasser". De to Bonderepræsentanter fulgte denne Opfordring, men først efter Cirkulærets Ophævelse fremtraadte den ny Forening færdigdannet som et *Bondevennernes Selskab*, til hvis Bestyrelse hørte A. F. Tscherning som Formand, Drewsen, Balthazar Christensen, der blev den virksomste Drivkraft i dets Virksomhed i de første Aar, Lehmann og Gleerup. Selskabet fremtraadte fra først af som et Led i den almindelige liberale Bevægelse. Man var nu endelig naaet til det, man fra liberal Side længe havde taget Sigte paa: de konstitutioneltsindede Borgere antog sig Bøndernes praktiske Krav og opnaaede til Gengæld, at ogsaa Bondebevægelsen stillede sig bag Kravet om en fri Forfatning, hvad der var et vigtigt Vendepunkt i den politiske Udvikling. Rasmus Sørensen kunde ikke følge med her og kom ogsaa af personlige Aarsager i bitter Strid med sine gamle Kampfæller, i hvilken Anledning „Almuevennen" gav ham et Slags politisk Afskedsbrev, der dog samtidig anerkendte den Betydning, han havde haft for Bøndernes politiske Vækkelse: „Hans Kald blev det at vække Død til Liv." — Fra 1846 traadte baade Rasmus Sørensen og Peder Hansen Lundby i temmelig høj Grad i Baggrunden for den Bevægelse, hvis Banebrydere de havde været, men hvis Ledelse nu gik over til andre og bedre udrustede Kræfter.

Forrest mellem disse Kræfter stod Tscherning, som allerede i Begyndelsen af 1830'erne havde deltaget i den offentlige Diskussion, ikke blot ved sine Skrifter om den almindelige Værnepligt, men ogsaa ved Kritik af Stænderindretningerne. Hans Optræden havde vakt Frederik VI's Misbilligelse og var blevet straffet med en Landsforvisning i

meget mild Form, idet han nemlig blev sendt paa en militær Studierejse, der kom til at strække sig over flere Aar. I 1840'erne var han atter i København; levede nu som afskediget Kaptajn og deltog i det offentlige politiske Liv, hvor hans Speciale blev Landboforholdene, fordi der her laa det store Sporgsmaal om borgerlig Lighed, det, der for Tscherning var det afgørende. Derfor blev den almindelige Værnepligt hans Mærkesag, og derfor lod han sig gøre til Formand i „Bondevennernes Selskab", hvis Program udformedes nøjere i følgende 6 Punkter: 1) en bedre Folkeoplysning, 2) almindelig Værnepligt, 3) Næringsfrihed for By og Land, 4) Forbedring af Husmænds og Indsidderes Kaar, 5) Fæstegodsets Overgang til Selveje, 6) Nedsættelse af en Landbokommission for at overveje Bondestandens Frigørelse og lige borgerlige Ret med de andre Stænder.

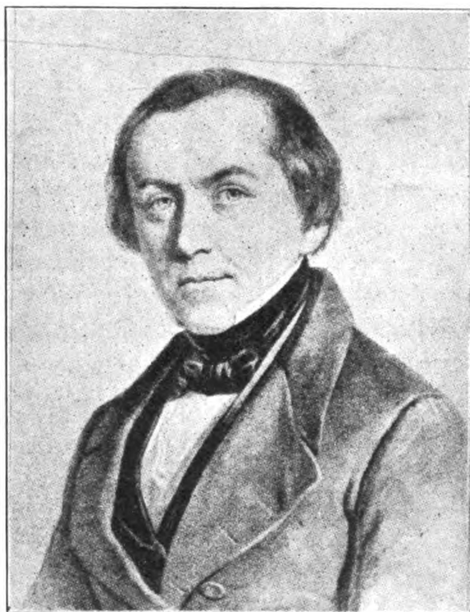
Det var det femte Punkt, Foreningens Kamp især kom til at gælde. Det fjerde Punkt var allerede blevet drøftet i Roskilde Stænderforsamling 1842, men de Undersogelser, der i Overensstemmelse med Forsamlingens Ønske var blevet anstillet angaaende Husmændenes Kaar, havde givet et temmelig intetsigende Resultat, og meget vidtrækkende var heller ikke et Forslag til en Reform paa dette Omraade, som Regeringen forelagde Kongerigets to Stænderforsamlinger. Fra Stændernes Side blev der nu foreslaaet, at det skulde forbydes at leje Huse ud mod Arbejde som Lejeafgift.

Tiden var endnu ikke inde til en virkelig afgørende Højnelse af Husmandsklassens Stilling. Det er *Gaardmændene* og kun Gaardmændene, der med Bondevenneselskabet rykker ind i Danmarks offentlige Liv.

15. Regeringen og Oppositionspressen. Det aabne Brev. Stillingen lige før 1848. Udsyn og Tilbageblik.

I de samme Aar, hvor Regeringen forsøgte efter bedste Evne, men forgæves at bekæmpe de nationale Rørelser og Bondebevægelsen, satte den megen Kraft ind paa at dæmme op for *Oppositionspressens Virksomhed.* Med stor Strenghed haandhævedes Reglen om, at de upriviligerede Blade ikke maatte bringe politiske Meddelelser fra Udlandet. Gang paa Gang førte det foreløbige Gennemsyn af Aviser til, at Politiet forhindrede dem i at udkomme. Abonnenterne af det liberale Hovedorgan fik meget ofte den Besked af deres Bladbud: „„Fædrelandet" er lagt under Beslag". I de to sidste Kvartaler 1843 beslaglagdes en Tiendedel af samtlige Numre. Beslaglæggelsen fulgtes af Sagsanlæg, som kunde føre til baade Bødestraffe og kortere eller længere Tids Censur

for Redaktøren. Det blev derfor en udbredt Skik at lade det redaktionelle Ansvar gaa over til en udenforstaaende „Straamand", som hæftede med sin Person for de Artikler, der i Virkeligheden skyldte andre deres Tilblivelse og Fremkomst. Paa denne Maade var I. A. Hansen en lang Tid „Redaktør" af „Fædrelandet". Han maatte sidde paa Vand og Brød i et Par Dage, fordi han ikke vilde røbe en redaktionel Hemmelighed. Men denne Fængsling var en i sin Art næsten enestaaende Begivenhed under Christian VIII's Presseforfølgelse, og det er med nogen Ret blevet sagt, at denne Forfølgelse ikke kom til at koste den liberale Presse nogen særlig stor Sum af Penge og Lidelser. „Fædrelandet"s Bøder kom dog til at beløbe sig til i alt 13,000 Kr., hvad der efter Omstændighederne ikke var saa helt lidt.

D. G. Monrad.
Litografi efter Fabricius: »Regensen«.

Netop Forfølgelsestiden for den liberale Presse blev ogsaa en Blomstringstid for den, medens derimod det konservative Kamporgan „Dagen" allerede maatte gaa ind 1843. „Fædrelandet" var ubetinget det førende liberale Blad, og det var ogsaa særlig det, der fra 1842 hejste Flaget som nationalt Blad. Derimod tog „Københavnsposten" til en vis Grad Afstand fra den nationale Bevægelse og beklagede, at den en Tid kom til at overskygge Forfatningssagen. Særlig rettede dette Blad Angreb paa Orla Lehmann, som mentes at være slaaet ind paa en alt for moderat Holdning i den sidstnævnte Sag, og som 1844 lod sig udnævne til Højesteretssagfører, hvorved han maatte aflægge Ed paa den enevældige Forfatning.

Det var et stort politisk oplysende Arbejde, der i denne Tid blev udfoldet af de liberale Blade. Ganske særlig udmærkede sig „Dansk Folkeblad", der i Aarene 1843—46 blev redigeret af *D. G. Monrad*, som oprindelig havde givet sig af med lærde Studier i Teologi og østerlandske Sprog, men nu uddannede sig til Politiker ved indgaaende Beskæftigelse med Samfundsspørgsmaal. 1846 vendte han tilbage til sin oprindelige Bane og lod sig kalde til Præst paa Laaland. „Dansk Fol-

keblad" gik nu ind. Samme Aar ophørte ogsaa „Corsaren" at udkomme.

Der skete i 1846 en almindelig Vending i Regeringens Politik. *Bondecirkulærets Ophævelse* var kun et enkelt Udslag heraf. Over for Pressen fandt Regeringens ændrede Holdning Udtryk i en „Plakat" af 3. Juni 1846 om „nogle midlertidige Lempelser i Anordningen om Trykkefriheden". Der fastsattes her en lempeligere Fremgangsmaade baade over for de „politiske Meddelelser" og ved det foreløbige Gennemsyn af Bøger. Pressestriden tabte fra nu af sin brændende Karakter, og der blev foretaget færre Beslaglæggelser og ogsaa fort færre Processer.

Ogsaa paa det nationale Omraade foretog Regeringen 1846 et afgørende *Systemskifte* ved „det aabne Brev", hvorved Roskilde Stænders Andragende om en kongelig Kundgørelse vedrørende Arveforholdene i Riget blev imødekommet. Det udtaltes i dette, at Kongelovens Arvefølge var utvivlsomt gældende i Slesvig, og at Kongen og hans Efterfølgere paa den danske Trone vilde anse det som en Pligt og Kald at opretholde denne Arveret. Ogsaa for Lauenburgs Vedkommende var denne Ret hævet over enhver Tvivl, medens der derimod herskede Uvished om Arvegangen i visse (ikke nærmere betegnede) Dele af Holsten. Kongens Bestræbelser skulde dog uafladelig være rettede paa at sikre hele Monarkiets fremtidige Sammenhold, ligesom der blev givet Indbyggerne i Sønderjylland Tilsagn om, at Hertugdømmets nedarvede Forfatning eller dets nærværende Forbindelse med Holsten ikke herved skulde forandres.

Der var saa meget mere Grund til nu at udstede en saadan Erklæring om Arveforholdene, som det for Alvor saa ud til, at *Kongehusets Mandslinie* vilde komme til at uddø med Tronfølgeren. Denne havde 1841 paa ny indgaaet Ægteskab, denne Gang med *Mariane af Mecklenburg-Strelitz,* men heller ikke i dette Ægteskab blev der født Børn, og heller ikke denne Forbindelse blev holdbar. 1844 rejste Prinsessen hjem igen til Tyskland, og netop 1846 blev Skilsmissen fuldbyrdet. Endnu paa dette Tidspunkt var dog Haabet ikke opgivet om et nyt Ægteskab for Kronprinsen, hvorved Arvefølgen kunde blive sikret.

Mod det aabne Brev protesterede straks Storhertugen af Oldenborg og Hertugerne af Glücksborg og Augustenborg som Repræsentanter for Kongehusets Sidelinjer, og af Prinserne i disse Familier gav kun Prins Christian af Glücksborg, fra 1842 gift med Christian VIII's Søsterdatter Louise af Hessen-Kassel, en uforbeholden Tilslutning. Prinsen af Nør blev opfordret til at give sin Godkendelse, men valgte i Stedet at tage sin Afsked som Statholder. Josef Kriminil trak sig nu ogsaa tilbage som Præsident i det slesvig-holstenske Kancelli og afløstes af den

kongetro Holstener *Karl Moltke.* Det var et Systemskifte, der gennem disse Afskedigelser foregik i Hertugdømmernes Styrelse.

Det aabne Brev fik varm Tilslutning fra hele den danske Befolkning, men fremkaldte i Hertugdømmernes Befolkning en stærk Bevægelse, der formede sig som en Slags *Forspil til Oprøret* i 1848 og i Holsten gav Anledning til ligefremme Uroligheder, som dog med Lethed blev undertrykt af Regeringen. I Tyskland fik det aabne Brev Interessen for det slesvig-holstenske Spørgsmaal til at blusse hæftig op, og en stor Mængde Protestresolutioner og andre Meningstilkendegivelser fremkom fra hele Riget. Baade den slesvigske og den holstenske Stænderforsamling protesterede ligeledes mod det under deres Samling i 1846. De slesvigske Stænder vovede sig længere ud i tysk Retning end nogen Sinde og vedtog endog et Forslag om Slesvigs Indlemmelse i det tyske Forbund.

Danmark slap heller ikke for diplomatiske Forhandlinger i Anledning af det aabne Brev, idet det ikke kunde være de europæiske Stormagter ligegyldigt, hvorledes det danske Riges Fremtidsstilling vilde blive. De europæiske Statsmænd havde allerede nu faaet et Indtryk af det højst indviklede i Danmarks Forhold til Hertugdømmerne, men de var samtidig enige om, at det var af afgørende Betydning for Europas Ligevægt, at den gamle dansk-tyske Stat blev bevaret i den Udstrækning, som den hidtil havde haft.

Det var P. G. Bang, der havde skrevet Udkastet til det aabne Brev. Han var 1845 blevet udnævnt til Medlem (Deputeret) af Rentekammerkollegiet. 1846 blev Algreen-Ussing udnævnt til Medlem af Kancellikollegiet. Ingen af disse to stod som Repræsentant for de Anskuelser, der i 1840'erne kunde betegnes som de nationalliberale, men da de var gamle Medlemmer af den politiske Opposition, laa der dog ogsaa i deres Udnævnelse til højere Stillinger inden for Regeringen et Slags Systemskifte.

P. G. Bang afløste 1846 A. S. Ørsted som kongelig Kommissarius ved Stænderforsamlingerne. Han, der 1840 holdt paa, at noget maatte der gøres, fik nu den Opgave at modarbejde de Forfatningsforslag, der under denne Stænderforsamling blev ført frem fra liberal Side. Orla Lehmann foreslog i Roskilde at andrage Kongen om Indkaldelse af en grundlovgivende Forsamling for Østifterne, Nørrejylland og Slesvig. Denne Forsamling skulde give Udkast til en Forfatning med en folkelig og kraftig Regering og med en Folkerepræsentation, der havde lovgivende og skattebevilgende Magt. Ved Forhandlinger mellem den danske Folkerepræsentation og de tyske Hertugdømmer Holsten og Lauenburg skulde det bestemmes, paa hvilke Vilkaar disse fremtidig skulde staa i Forbindelse med Danmarks Rige, hvis fuldkomne Uaf-

hængighed af det tyske Rige frem for alt skulde fastholdes. Det er altsaa det paa *Ejdertanken* grundede Forfatningsprogram, det, der blev Konge- og Folkeprogrammet i Martsdagene 1848, som allerede her bliver fremsat af Orla Lehmann. Den kongelige Kommissarius protesterede mod, at dette Forslag kom til Behandling, men det skete alligevel, og under Diskussionen betonede C. N. David det uheldige i at fremsætte Forfatningskravet under Forhold, hvor Vanskeligheden med Slesvigs Stilling havde vokset sig saa stor. Det blev med et lille Flertal vedtaget, at Forslaget ikke skulde til Udvalgsbehandling. Da Viborg Stænder lidt senere traadte sammen, kom det samme Forslag frem her, men blev taget tilbage efter indstændig Henstilling af den kongelige Kommissarius.

Carl Ploug.
Efter Hother Ploug: »Carl Ploug«.

De nye Stændervalg i 1847 viste en voksende Tilslutning i Befolkningen til det nationalliberale Parti. Bondevenneselskabet optraadte ved disse Valg som en formelig Vælgerorganisation for Østifternes Landdistrikter, hvor det udpegede og opstillede Kandidater. I et Par Købstæder gav Valgene Udtryk for den smaaborgerlige Uvilje mod den almindelige Værnepligt, som i øvrigt ogsaa blev modarbejdet af „Københavnsposten". I Hovedstaden blev Valgene en stor nationalliberal Sejr, og C. N. David maatte nøjes med en beskeden Suppleantpost. Brudet mellem de ældre og yngre liberale fremtræder nu som fuldbyrdet, og Mænd som David og Algreen-Ussing fik deres senere politiske Rolle som Konservative.

Det var altsaa utvivlsomt, at den samme københavnske Borgerstand, der 1660 havde hjulpet Kongen til Enevoldsmagten, nu ønskede at tage denne Magt fra ham. Som Kongemagtens Hovedstøtte stod derimod den samme Stand, de adelige Godsejere, der 1660 havde været dens Hovedmodstander. Det var et lignende Forhold, der gentog sig rundt om i Europa ved denne Tid: Adelen og Godsejerne klamrer sig til Kongemagten til fælles Forsvar mod den ny, borgerlige Demokratisme.

Christian VIII kunde og vilde dog ikke i det lange Løb afvise Tanken om en Forfatningsændring. Han var i 1847 optaget af Planer om en Udvidelse af Statsraadet, saaledes at det blev en Slags kongevalgt Rigsdag, og af Tanken om Indførelse af en samlet Folkerepræsentation med skattebevilgende og lovgivende Myndighed for hele Riget. Af de gamle konservative Statsmænd gav selv Stemann sin Tilslutning til disse Planer. Han var sikkert alvorlig bekymret for, at Enevoldsmagten vilde blive en for tung Byrde at lægge paa Tronfølgerens Skuldre. Men inden Overvejelserne førte til noget Resultat, døde Kongen den 20. Januar 1848.

Det var Tidsaanden, der henimod Midten af det 19. Aarhundrede krævede *den politiske Frihed*, ligesom Tidsaanden i Slutningen af det 18. Aarhundrede havde krævet Reformer i Retning af økonomisk og personlig Frihed.

Rundt om i de fleste af Europas enevældige eller aristokratisk styrede Stater fremvoksede der i Tiden fra 1830 til 1848 en stærkt stigende liberal Forfatningsbevægelse, der fandt Tilslutning hos den akademiske Stand og det højere Borgerskab, som ved Julirevolutionen havde vundet Magten i Frankrig, og som 1832 ved en Parlamentsreform ligeledes havde vundet en afgørende Indflydelse i England. I Broderlandet Sverige vendte denne Bevægelse sig mod det Maal at faa den middelalderlige svenske Rigsdag med dens Inddeling i fire Stænder omskabt til en Rigsdag med to Kamre efter engelsk og fransk Mønster. Det var heller ikke noget Særsyn, at de liberale Krav, som Tilfældet var i Danmark, indgik Forening med de nationale. Slesvig-Holstenerne udgjorde jo i saa Henseende et Sidestykke til de danske Nationalliberale. I det store Tyskland ytrede der sig en stærk Nationalfølelse mellem de Liberale, og den fandt ikke blot Udtryk i Sympati for Slesvig-Holstenerne, men ogsaa i en tysk *Enhedsbevægelse*, en Stræben efter at forene de mange spredte tyske Lande paa ny til en Helhed. En saadan Stræben gjorde sig for deres adsplittede Lands Vedkommende ogsaa gældende hos Italiens Frihedsvenner. Skandinavismen er i Virkeligheden et Sidestykke til den tyske og den italienske Enhedsbevægelse, blot med den Forskel, at den vil forene Lande, hvis Indbyggere dog nationalt og historisk maa betragte sig som forskellige om end nært beslægtede Folk.

Det var Ungdommen, der rundt om i Landene samlede sig om det ny politiske Krav, og i udpræget Grad var ogsaa det danske nationalliberale Parti et Udtryk for Ungdommen, dens Længsler og Forhaabninger. Det er et Spørgsmaal, om Christian VIII ikke havde gjort vel i straks efter sin Tronbestigelse at lytte til og i nogen Maade følge denne

Ungdom. Der vilde næppe paa dette Tidspunkt være blevet Tale om en fri Forfatning af samme Art som den, der skulde blive gennemført i 1848. En almindelig Valgret kunde man næppe den Gang fra nogen Side have tænkt sig, og heller ikke i Løbet af de følgende Aar indtil 1848 hører Tanken herom til det nationalliberale Program. Men en Forfatningsforandring i en moderatere Form, gennemført allerede 1840, vilde have betydet en lempeligere Overgang fra det gamle til det ny end Junigrundloven af 1849 og vilde maaske derved have frembudt et nok saa godt og naturligt Udgangspunkt for den senere Udvikling. Hvis A. S. Ørsted har Ret, naar han paastaar, at det særlig var Hensynet til Slesvig, der dengang afholdt Christian VIII fra at give en Forfatning, kan hertil siges, at det dog dengang i højere Grad end senere havde været muligt at fastslaa Sønderjyllands retslige Stilling under Danmark uhindret af udenlandsk Indblanding og paa en saadan Maade, at der havde været et Grundlag for derefter at hævde det danske Riges Ret over for Tyskland.

Det politiske Hovedindhold af Christian VIII's Regeringstid var imidlertid blot blevet en stærk forøget Vækst i de *Folkebevægelser*, der allerede var brudt frem i Frederik VI's sidste Tid. Disse Bevægelser havde i væsentlig Grad sat et nyt Præg paa det danske Samfundsliv, saaledes at der ved et Tilbageblik over den korte „Menneskealder", der ligger mellem 1814 og 1848, i politisk Henseende tegner sig ikke et Skel, men en Kløft ved Tiden omkring 1830. Før denne Tid havde de førende Kræfter i Folket samlet sig i fuldkommen politisk Ro og i Tilslutning til Regeringen om de Opgaver, som det praktiske Samfundsliv frembød. Det var den oplyste Enevældes sidste uforstyrrede Periode i Danmark. Efter 1830 var i stigende Grad Roen blevet afløst af en Uro og en Strid, der føltes af de gamle og konservative som et ildevarslende Tilbageskridt, men af de unge og liberale som noget, der havde givet Livet et bedre Indhold for dem, end det havde haft for deres Fædre, og i sig rummede de bedste Varsler om en lysere og lykkeligere Fremtid, et folkeligt Vaarbrud efter den umilde Vintertid for Folkets Liv og Arbejde, som Aarene mellem 1814 og 1830 havde frembudt.

Fra Nutidens historiske Standpunkt vil man vanskeligt kunne følge den nationalliberale Historieskriver *C. F. Allen* i den Betragtning, at den ny Tilstand betød Genopvækkelsen af en oldnordisk Folkefrihed, der skulde være gaaet forud for de aristokratiske Tiders Undertrykkelse af Bonde og Borger. Men samtidig med, ligesom Allen, at betragte Enevældens dybtgaaende Omdannelse af Samfundsforholdene omkring 1800 som Forudsætning for Stænderinstitutionen, vil man erkende, at Aarene mellem 1830 og 1848 politisk, folkeligt og nationalt

blev grundlæggende og banebrydende for det Liv, der nu leves i Danmark, ganske som Landboreformernes og „Oplysningen"s Tidsalder blev det med Hensyn til den almindelige borgerlige og samfundsøkonomiske Retsordning.

Det i sig selv beklagelige Forhold, at det ny Danmark ikke kunde blive til uden Sammenstød med den danske Konges tysktalende Undersaatter, kan ikke forklares tilfredsstillende ved Slesvig-Holstenernes Oprørslyst, heller ikke blot ved den almindelige tyske Enhedsbevægelse. Det skyldes først og fremmest den selvstændige Udvikling og Udfoldelse, hvortil baade den danske og den tyske Nationalitet hver for sig var naaet i det 19. Aarhundrede, og som bevirkede, at ingen af dem længere kunde indordne sig under de gamle fælles Statsrammer paa den nedarvede Maade og som i tidligere Tid.

Litteratur.

Sammenfattende Fremstillinger:

A. D. Jørgensen skildrer i *Danmarks Riges Historie* VI A hele Perioden med særlig Fremhævelse af den aandelige Kultur og de nationale Forhold. — *A. Thorsøe: Den danske Stats Historie 1814—1848* (1879) er den mest detaillerede Redegørelse for de politiske Begivenheder og bringer mange udførlige Citater af trykte Kilder. — *Marcus Rubin: Frederik VI's Tid* (1895) skildrer Tiden til 1839 og rummer navnlig et stort økonomisk og statistisk Stof. — *P. Munch: Det danske Folks politiske og nationale Gennembrud* (1904) giver en ganske kort Oversigt over Aarene 1830—48.

Holger Begtrup: Det danske Folks Historie i det 19. Aarhundrede I (2. Udg. 1917) og det af *Vilh. Østergaard* redigerede Samleværk *Vort Folk i det 19. Aarhundrede* I (1897) søger gennem en mere brudstykkemæssig Fremstilling at give et samlet Indtryk af Tidens Kultur og Folkeliv.

Love og Administration:

Schous Samling af Forordninger. — *Algreen-Ussings Samling af kongelige Reskripter og Kollegiebreve.* — *Petersens Lovlexikon* I-VII (1837—51). — *Kollegialtidende* (til hvis Gengivelse af Love og Regeringsafgørelser der ofte er føjet en Motivering for disse). — Om Kollegievæsenet skriver *Kaj Fr. Hammerich* i Værket *Den danske Centraladministration* (1921).

Sociale og økonomiske Forhold i Almindelighed:

Fr. Thaarup: Statistisk Udsigt 1825 (1825). — *Statistisk Tabelværk 1835—48.* — *A. F. Bergsøe: Den danske Stats Statistik* I-IV (1844—53). — *Axel Rubow: Nationalbankens Historie 1818—1878* (1918).

Byer og Byerhverv:

Villads Christensen: København i Kristian VIII og Frederik VII's Tid 1840—57 (1912). — *P. Munch: Købstadstyrelsen i Danmark fra Kristian IV's Tid til Enevældens Ophør* II (1900). — *Jul. Schovelin:*

Fra Kongegunst til Selvstyre (1917) og *Fra den danske Handels Renæssance* (1924) omhandler Grosserersocietetet. — *O. J. Rawert: Kongeriget Danmarks industrielle Forhold* (1850) og mange historiske Skrifter om Industri og Haandværk af *C. Nyrop.* — *E. Nystrøm: Offentlige Forlystelser i Frederik VI's Tid* I-II (1910—13).

Landboforhold:

V. Falbe-Hansen: Stavnsbaandsløsningen og Landboreformerne II (1889), en fremragende Redegørelse for Konjunkturernes Indflydelse paa Landbruget, herunder Landbrugskrisen. — *H. P. Kristensen: Landbrugskrisen i Danmark* (1911). — *C. F. Wegener: En liden Krønike om Kong Frederik og den danske Bonde* (1843). — *C. Christensen* (Hørsholm): *Agrarhistoriske Studier* II (1891). — *H. Hertel: Det kongelige danske Landhusholdningsselskab* I (1920). — Landhusholdningsselskabets *Amtsbeskrivelser* (1826—44), højst vigtige Kildeskrifter. — *Hans Jensen: Jordspørgsmaalet i Danmark for 100 Aar siden* (Dansk Udsyn 1923). — *Fr. L. Grundtvig: Livet i Klokkergaarden* (1909), et af de bedste folkloristiske Skrifter til Oplysning om den gamle Almuekultur. — *August F. Schmidt: Byhyrder* (1928) og *Hyrdedrenge og Hyrdeliv* (1926). — *Det danske Landbrugs Historie*, red. af K. Hansen (1924 ff.).

Kirke, Skole og religiøs Vækkelse:

L. Koch: Den danske Kirkes Historie 1801—1817 (1879) og *1817—1854* (1883). — *Joachim Larsen: Bidrag til den danske Folkeskoles Historie 1784—1818* (1893) *og 1818—1898* (1899). — *Fr. Nygaard: Kristenliv i Danmark gennem 100 Aar* (1897) omhandler den fynske Vækkelse; om Vækkelsen i andre Egne af Landet skriver bl. a. *J. P. Jensen* i *Fra Holbæk Amt* III (1909) og V (1911) og *K. F. Hafner* i *Samlinger til jysk Historie og Topografi* IV Række 5 (1925).

Udenrigspolitik og Forsvarsvæsen:

Breve om Wienerkongressen i *Danske Magazin* VI Række 1 (1913) og 3 (1925). — *Yngvar Nielsen: Norges Opgør med Danmark* (Forhandlingerne i Videnskabernes Selskab i Christiania 1899 Nr. 2). — *O. Vaupell: Den danske Hærs Historie* II (1876). — *H. G. Garde: Efterretninger om den danske og norske Sømagt* IV (1835).

Stænderforsamlingerne:

A. D. Jørgensen: Forhandlingerne om Forfatningsspørgsmaalet i det danske Monarkis Lande 1814—48. (Oversigt over Videnskabernes Selskabs Forhandlinger 1895, optrykt i samme Forfatters: Historiske Afhandlinger IV. 1898). — *Drewsens Breve* fra den første Stænderforsamling i Roskilde i Danske Magazin VI Række 2 (1916). Se om den første Samling ogsaa Historisk Aarbog for Københavns Amt 1925 og 1927. — *P. Munch: Viborg Stænder* (Jysk Stævne 1902). — Om Stændervalg og enkelte Stænderrepræsentanter skriver bl. a. *Villads Christensen* i Historiske Meddelelser om København 1. Række VII (1919—20), *P. A. Pedersen* i Fra Frederiksborg Amt 1910, Aarbog for Københavns Amt 1916 og Lolland-Falsters historiske Aarbog 1923, *N. Olesen-Husted* i Samlinger til jysk Historie og Topografi i III Række 6 (1908) og Hardsyssels Aarbog IX (1915) samt i *„Bidrag til den politiske Udviklings Historie i Salling"* I (1908). — Den store Hovedkilde til Stændernes Historie er de trykte *Stændertidender*, der fra 1840 er helt overensstem-

mende med de utrykte Stænderprotokoller, men for 1838 og navnlig for 1835—36 gengiver disse Referater mindre fuldstændigt.

Studenterbevægelse og Skandinavisme:

H. C. A. Lund: Studenterforeningens Historie I-II (1896—98). — *Knud Fabricius: Regensen* (1923—25). — *Jul. Clausen: Skandinavismen, historisk fremstillet* (1900).

Bondebevægelsen:

Hans Jensen: Bondecirkulæret af 8. Nov. 1845 (Historisk Tidsskrift IX Række, 2. Bind 1921). — *J. P. Jensen* i Fra Holbæk Amt VI-IX (1912—15), *Hans Jensen* i samme Aarbog XVII-XVIII (1923—24). — *C. Th. Zahle: Den danske Husmand* (2. Oplag 1910).

Det sønderjyske Spørgsmaal:

Kr. Erslev: Augustenborgernes Arvekrav (1918). — *Johs. Brock: Den slesvig-holstenske Rejsnings Forhistorie* (Dansk Oversættelse 1927). — *Otto Brandt: Slesvig-Holstens Historie* (Dansk Oversættelse 1926). — *P. Lauridsen: Da Sønderjylland vaagnede* I-VIII (1909—22, Folkeudg. 1919), det fortrinlige Hovedværk om den nationale Vækkelse i Nordslesvig og den dansk-tyske Nationalitetskamps Udbrud. — *C. F. Allen: Det danske Sprogs Historie i Hertugdømmet Slesvig eller Sønderjylland II* (1858). — *Augustenborgske Breve* i Danske Magazin 6. Rk. IV Bind.

Af den store Litteratur, der knytter sig til enkelte Personligheder, fremhæves:

A. S. Ørsted: Af mit Livs og min Tids Historie I-IV (1851-57). — Livserindringer eller „efterladte Papirer" af *J. Collin, Drewsen, Fr. Hammerich, H. N. Clausen, O. Lehmann, Mynster, Madvig, Tscherning, I. A. Hansen* og *Rasmus Sørensen*. — *Th. Overskou: Smaatræk om Frederik VI* (1869). — *H. Rosendal: Dronning Karoline Amalie* (1915). — *L. Koch: A. S. Ørsted* (1899). — *C. Ussing: A. S. Ørsted som Retslærd* (1884). — *I. A. L. Holm: Frederik Adolph Greve af Holstein* (1844). — *Hother Hage: Johannes Hage* (1854). — *P. Storgaard-Pedersen: Ole Christian Kirk* (1902). — *Ludv. Schrøder: Ole Peder Holm Larsen* (1875, om Peder Larsen Skræppenborg). — *H. Ploug: Carl Ploug* (1905). — *Fr. Nørgaard: D. G. Monrad* (1918). — *Otto Borchsenius: Fra Fyrrerne* (1878—80). — *Erik Henrichsen: Mændene fra 48* (1911).

Th. H. Erslevs Forfatterleksikon (1843—53) med Supplement (1858—68) giver systematiske Oplysninger om, hvad Tidens Personligheder har offentliggjort paa Tryk, og er derfor et meget nyttigt Hjælpemiddel ved Brugen af den meget omfattende Blad- og Tidsskriftlitteratur.

IV.

AANDSLIVET I DEN FØRSTE HALVDEL AF DET NITTENDE AARHUNDREDE

AF

VILH. ANDERSEN

INDLEDNING.

Den Fremstilling af det danske Aandslivs Udvikling fra 1800 til Nutiden, som her begyndes, vil blive inddelt i flere Afsnit efter *Mærkeaarene* i den ydre Historie: 1801 — 1814 — 1848 — 1864 — 1901 — 1914.

Dens Indhold er Kunst og Videnskab, Religion og Moral. Inden for Kunsten lægges Vægten paa Digtningen, der giver det fyldigste Billede af Folkets Liv og Tidens Aand; nærmest den staar Skuespilkunsten og Musikken, noget fjernere Billed- og Bygningskunsten. Ud fra et lignende Hensyn til Tiden og Folket foretrækkes inden for Videnskaberne de Studier, der har med Mennesket at gøre, især de nationale: Historie og Sprog, fremfor de mere saglige og faglige Naturvidenskaber. Under den religiøse Udvikling fremtræder især Modsætningen mellem Kirken og „Kætterne", altsaa imellem Folkereligionen og de fri religiøse Personligheder. Under Moralen falder paa lignende Maade den folkelige Opdragelse og Oplysning, altsaa baade Skolen og Pressen, og de fritstaaende Tænkeres eller Filosoffernes Livsanskuelser.

I ethvert Land faar Aandslivet et eget Præg af Folkets Karakter. Denne Egenhed vil her blive fremhævet. Ogsaa paa de stedlige og standslige Forskelle mellem de nationale Kulturtyper vil der blive peget. De første har altid været iøjnefaldende. Grundtvig er Sjællænder, H. C. Andersen Fynbo og Johs. V. Jensen Jyde. Standstyperne har først i den nyere Tid ret gjort sig gældende. I Litteraturen var Præstesønnen fra Landet og, mindre fremtrædende, Borgersønnen fra København den førende Kulturtype i mere end Halvdelen af det nittende Aarhundrede; ved deres Side kom efter 1848 Bondesønnen, først som Landsbyskolelærer. I Nutiden er Lærersønnen under Fremrykning i Videnskaben, men Arbejdersønnen i Politikken og glimtvis i Poesien. Han har Tiden for sig.

FØRSTE AFSNIT.

SLÆGTEN FRA 1801 OG 1814.

1. Mærkeaaret 1801.

I Vinteren 1801—02 var den unge *Adam Oehlenschlæger* (1779—1850) optaget af sit første Digterværk. Han havde et Par Aar været Skuespiller, var derefter bleven Student ved sine Venner Brødrene Ørsteds Hjælp og havde besvaret en af Universitetets Prisopgaver: Hvorvidt den nordiske Mytologi kunde indføres til Brug i de skønne Kunster i Stedet for den græske. Værket, han skrev paa, skulde vise, at dette lod sig gøre. Det var en Fortælling fra Sakses Sagnhistorie, „Erik og Roller", i samme Stil som de „nordiske Fortællinger" efter den islandske Sagas Forbillede, der var indført tredive Aar før af Historieskriveren P. F. Suhm — og forsøgt og opgivet af Digteren Johannes Ewald — i Datidens følsomme Smag og uden de indlagte Sange, hvori allerede her Oehlenschlægers Geni viser sig, især i en ung Skjalds „Kvad om Stjernen", en Sang helt uden for den nordiske Tone om Jesusbarnets Fødsel som et Billede af Skønhed og sydlig Varme. Af Fortællingens to Hovedpersoner er den ene, Roller, halv fortæret af Tungsind og sygelig Følelse, den anden, Erik, fuld af Ungdom, Mod og Sundhed. Bagved ligger ikke blot Digterens eget Sindelag, hvori Blodet fra den joviale Fader var stærkere end Arven fra den til sidst sindssyge Moder, men en historisk Oplevelse, nemlig Indtrykket af den heltemodige Kamp paa Københavns Red *d. 2. April 1801.* Dette Indtryk havde Oehlenschlæger søgt at udforme digterisk i en lille dramatisk Situation „Anden April", som forkastedes af Teatret, men hvoraf man tydeligt mærker, at det „store og sjældne", han higede efter, havde han den Dag oplevet. „Danmarks og min Lyksaligheds Dag" kalder Helten denne Dag, da „en Guddom svævede over København", og „Smaahedsaanden" var forsvunden.

Saaledes forberedt mødte Oehlenschlæger i Sommeren 1802 i København *Henrik Steffens* (1773—1845), lige hjemkommen fra en Naturfor-

skerrejse til Tyskland. Ligesom Oehlenschlæger var Steffens af blandet, tysk-dansk Herkomst og havde derfor helt tilegnet sig den ny tyske poetiske og filosofiske Dannelse, der var ved at overvinde det hendøende attende Aarhundredes borgerlige Oplysning. Den kaldte sig *Romantik* og krævede paa Grundlag af Goethes Digtning og Forskning i Videnskaben et Helhedssyn i Stedet for en adspredt Kundskab og i Kunsten en skabende Fantasi i Stedet for en flad Efterligning af det virkelige, dog med en Tilsætning af ufilosofisk Mystik og uhistorisk Fortidsforherligelse, der var Goethe-Kulturen fremmed. Efter det afgørende Møde med Steffens skrev Oehlenschlæger Digtet „Guldhornene", der efter Kvadet om Stjernen indeholder det næste i Rækken af de Symboler, hvormed han ligesom de tyske Romantikere i en enkelt Ting vilde give en Anskuelse af det hele. Guldhornene, hvis Historie, Fundet og Tabet, han fortæller som en Myte, er ikke alene et Billede fra den nordiske Oldtid, da det (som paa hin anden April) „straalte i Norden", men et Billede paa den romantiske Guldalder, da „Himlen var paa Jorden". De findes ikke ved historisk Forskning af dem, der „higer og søger i gamle Bøger", heller ikke ved filosofisk Tænkning af „de sjældne Faa, som vor (Gudernes) Gave forstaa", men ved den lykkelige Naturgave, som Steffens paa sine Forelæsninger kaldte „et ufordærvet Gemyt": Kærlighed og Kraft i Forening (Pigen og Karlen i Digtet). Af denne Uskyld præges helt den ny dramatiske Situation „St. Hansaftenspil", der blev skrevet om Sommeren og udgivet sammen med Guldhornene til Jul i „Digte" 1803. Den er mindre patriotisk, men mere national end sin Forgænger „Anden April", en fuldstændig tysk Romantik i en lige saa fuldkommen Fordanskning, og er ved denne danske Tone Oehlenschlægers følgerigeste Værk og i endnu højere Grad end „Guldhornene" Prologen til det nittende Aarhundredes danske Digtning.

Adam Oehlenschlæger.
Maleri paa Frederiksborg, formentlig af Riepenhausen. 1809.

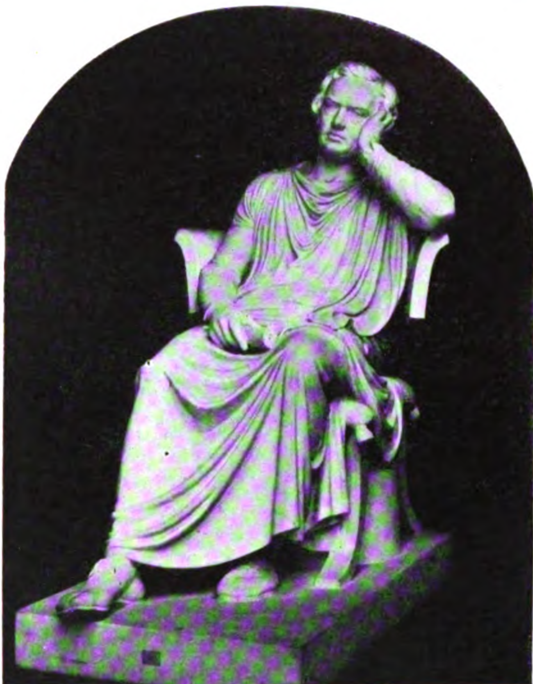
I det største af Oehlenschlægers Ungdomsværker „Poetiske Skrifter" fra 1805 fremtræder som indre og ydre Modsætninger og derved som et Udtryk for en Verdenspoesi i romantisk Forstand det østerlandske

Eventyrdrama „Aladdin“ efter „Tusind og een Nat“ og den nordiske „Vaulundurs Saga“ efter „Edda“, Oehlenschlægers ypperste Sprogværker. I Billedet af Vaulundur og hans Brødre og af Aladdin og hans Fjender uddyber han ud fra de mellemliggende Aars indre Oplevelser Forholdet mellem Erik og Roller til en Strid mellem kæmpende Tidsalderes Aander, saaledes at Heltene i dem begge, det drømmende Naturbarn Aladdin og den arbejdende Billedkunstner Vaulundur har over for sig dels Personliggørelsen af det attende Aarhundredes Aand: tysk Rationalisme (Nureddin) og fransk Materialisme (Hindbad), dels aandiggjorte Personer af Digterens egen Samtid, saaledes i Vaulundurs Brødre Træk af Baggesen, Steffens og den filosofiske Lyriker Schack Staffeldt. Ogsaa her er Digterværkernes Grundtanker udtrykte i Symboler, Geniets skabende og formende Evne i Aladdins Lampe og Ring — „en Aand til at udrette alt han finder, og Harmonia skænker ham sin Ring“ — og Kunstnerens Modenhed og Alsidighed i Vaulundurs røde Sten, der som hos Goethe „leger med alle Farver“.

Om denne Styrke vidner det tredje Hovedværk „Nordiske Digte“ fra 1807, forfattet i den første Halvdel af en firaarig Udenlandsrejse samtidig med Napoleons Sejrsgang. Med sine tre Fløje: „Hakon Jarl“, „Baldur hin Gode“, „Thors Rejse til Jotunheim“, et shakespearesk Sorgespil, en græsk Tragedie og et homerisk Epos hugne ud i Granit, danner det en vældig Portal til „den objektive (d. e. upersonlige) Digtning“, som Oehlenschlæger nu attraar efter den første Ungdoms personligt stemte Romantik.

Hermed ender Oehlenschlægers egentlige Indskud i den danske Poesi, det største og skønneste, som nogen Sinde og noget Sted er ydet af en saa ung Mand i saa kort en Tid. Den Hal, hvortil denne Port skulde føre ind, blev aldrig færdig. Rankest staar Heltedigtets Fløj: „Helge“, som Oehlenschlæger digtede samtidig med Napoleons Fald midt under Baggesens lidenskabelige Kritik, og hvori han som sin Aladdin med Magt tog den tabte Lampe tilbage, og delvis „Nordens Guder“ og „Rolf Krake“. Men Tragediefløjen, hvorpaa der muredes muntert — han bruger selv dette Ord — paa Rejsen med „Palnatoke“, „Axel og Valborg“ og „Correggio“, smuldrede efter Hjemkomsten, skønt Oehlenschlæger ogsaa her i de skiftende Moders Ham, i de følsomme Tragedier („Hagbarth og Signe“ 1815), de fædrelandshistoriske eller skandinaviske („Erik og Abel“ 1820, „Dronning Margrethe“ 1833), de „interessante“ Tragedier („Dina“ 1841), er den samme nøgne eller, som Kamma Rahbek sagde, uomvendte Adam, d. v. s. det samme store, sunde, naturlige Menneske. Af denne Sundhed præges ogsaa hans Prosa, hvis Kunstform man vedblivende finder i de nordiske Fortællinger, hvori han ligesom i Ungdommen under Forklædning tager sin Stilling i Tiden imod fjendt-

lige Retninger og Personligheder: „Hroars Saga“ fra den Baggesenske Fejdes Tid og „Ørvarods Saga“ fra Fyrrernes kritiske Periode. Fuldkommen naturlig er den, foruden i en Samling ypperlig genfortalte Eventyr (1816), i hans „Erindringer“, det mest levende Udtryk for Fællesskabet mellem tysk og dansk æstetisk Kultur ved Aarhundredets Begyndelse og for Selvstændigheden i den sidste.

Anders Sandøe Ørsted.
Statue af H. V. Bissen. 1837. (Glyptoteket).

Ved Oehlenschlægers Død i 1850 skrev en af den ny Tids Mænd, M. Goldschmidt, i en Artikel om Oehlenschlæger og gamle Danmark: „Landets Sind slutter sig aldrig om en enkelt Videnskab, men alle Videnskaber slutter sig om Poesien, styrker den og laaner Skønhedens Glans af den.“ Sætningen er fuldkommen sand i den Sammenhæng, hvori den er skreven. Ved Aarhundredets Midte var Oehlenschlæger alene gamle Danmark og var bleven hyldet som dets aandelige Konge ved en Fest paa sin 70-Aarsdag af Ordførere for alle Kunster og Videnskaber; ved dets Indgang var han det unge Danmark, hans Poesi var bleven styrket af Samtidens Videnskaber og Kunster, og de havde hentet Skønhed derfra. De Symboler, der ovenfor er udtaget af Oehlenschlægers Ungdomsdigtning, er hans, men de kan tilegnes af de store Videnskabsmænd og Kunstnere i hans Slægtled. Ved Aladdins Lampe, hvis Aand fremkaldes ved en Gnist og gaar som et Lyn gennem Luften, kommer man til at tænke paa Naturvidenskabens dengang ny Yndlingsemne Elektriciteten, ja paa H. C. Ørsteds senere Opdagelse af Elektromagnetismen; digteriske Udtryk af Oehlenschlægers Ungdomsværker: „I Slægtskab staar de store Kræfter“ eller „Saa veksler indtil sidste Led imellem Had og Kærlighed“ gentoges af Ørsted ved hans Forelæsninger som Udtryk for Naturlove. Ved Guldhornene ledes Tanken paa samme Maade hen paa den nordiske Sprog-

og Oldforskning, der i det følgende Hundredaar skulde blomstre om Kap med Naturvidenskaben; de Ord: „Da klinger i Muld det gamle Guld“ lød for Sprogforskeren Rask som en Forjættelse. Vaulundurs røde Sten er Ilden i Goethes Værksted, men ogsaa i Thorvaldsens, den mandige Udholdenhed og det al-menneskelige Formaal. Og i Oehlenschlægers første symbolske Digt, Skjaldens Kvad om Stjernen, er med tydelige Ord — „Jeg vil taalig lide og bestride“ — udtalt den religiøse Drift, som fornægtedes af den daværende Folkereligion, Rationalismen (en Religion for Folk, som ikke ved, hvad Religion er), men forkyndtes af den tyske Romantiks religiøse Geni Schleiermacher som Sans og Smag for det Evige. Skønhedsbilledet deri af Moderen og Barnet, i Correggios bløde Stil, forstodes af J. P. Mynster, som hyldede Oehlenschlægers dermed beslægtede frireligiøse Digt „Jesus i Naturen“, og omstemtes protestantisk af Grundtvig i hans første Salme: „Der kun sad en fattig Kone“. Endelig kan man tildele alle Oehlenschlægers Samtidige det Symbol, der i Aladdin tillægges den hjælpende, ikke den skabende Aand: Ringen, Udtrykket for Harmonien i Værket og Personligheden. Hvad Oehlenschlægers naivt geniale Søster Sophie, A. S. Ørsteds Hustru, der fuldt saa meget som den intellektuelt udrustede Kamma Rahbek var en Muse for denne Kreds, sagde om en af dem, H. C. Ørsted: „Der er en velsignet Harmoni i den lille Svoger!“ tør man fra Nutidens Stade sige om dem alle.

Hans Christian Ørsted.
Stik af Chrétien. 1803.

De er i højere Grad end deres Digter prægede af Hjemmet og Virkeligheden, af renere dansk Blod og optagne af praktisk Arbejde. Det gælder især Oehlenschlægers nærmeste Venner Brødrene *Hans Christian Ørsted* (1772—1851) og *Anders Sandøe Ørsted (1778—1860)*. De var Sønner af en Apoteker i Rudkøbing, hvor de allerede som Drenge var hinandens bedste Lærere, og de bevarede altid Præget af den lille Bys Jævnhed, til Trods for at de ikke blot i Samfundsstilling, men i indre Vækst og Værd, saaledes som de og Oehlenschlæger i Ungdommen havde lovet hinanden, naaede det største. De har givet de skønneste Eksempler paa rolig og fuldstændig Udnyttelse af overordentlige Evner; det nationale Præg i deres Aandsform er forstaaet af Hans Christian i nogle Afhandlinger fra hans senere Aar om „Danskhed“, medens Broderens „Af mit Livs og min Tids Historie“ som alt andet fra

hans Haand er en rent saglig Fremstilling. Begge Brødrene fremtraadte før 1800 som Disciple af Kants Filosofi, kraftigst den yngste, den tyveaarige *Anders Sandøe*, et af de stærkeste Hoveder i vor Kulturs Historie, som ikke blot i et Tidsskrift klart fremstillede Kants absolutte Pligt-Moral, men med dens Hjælp slog Rationalisternes Lyksaligheds-lære af Marken. Men fra den filosofiske Begrundelse af Sammenhængen mellem Dydslærens og Retslærens Princip, som er det nævnte Skrifts Titel, gik A. S. Ørsted over til at grundlægge den danske Retsvidenskab paa dens eget Princip, ikke som i den samtidige tyske Retsvidenskab et historisk, men et praktisk: Erfaringen og Skønnet, hans „store Opdagelse", fyldigst udtalt i en Afhandling om Grænserne mellem Teori og Praksis i Sædelæren (1815). Hans mægtige Forfatterskab, der hæmmedes, først ved at han som ung udelukkedes fra Universitetet, siden ved hans uhyre administrative og politiske Arbejde, en Tid endog ved en kongelig Mundkurv, er endnu ikke fuldt vurderet, i alt Fald ikke uden for Danmark, hvor han er Retsvidenskabens største Navn som Grundlægger af den juridiske Realisme.

Verdenskendt blev derimod den ældre Broder *Hans Christian*. Ogsaa han gik fra Kant og Naturfilosofien, hvis Lærling han endnu er i et tysk Skrift „Syn paa de kemiske Naturlove" fra 1812, over til Erfaringen og Eksperimentet, ved hvis Hjælp han i 1820 først paaviste Forbindelsen mellem Magnetnaalen og den elektriske Strøm. For den tekniske Udnyttelse af denne Opdagelse havde han ingen Sans, men des mere for den ideale Opgave at indarbejde Naturvidenskaben i den almindelige Dannelse. Paa en Englandsrejse i 1824 fik han paa sin Fødselsdag, da han havde for Skik at love en nyttig Gerning, Tanken om at stifte et Selskab for Naturlærens Udbredelse, der fem Aar efter førte til Oprettelsen af en polyteknisk Læreanstalt. For det samme Formaal virkede han, ved sin Klarhed og Varme og ved sit rene danske Sprog, lige tiltrækkende for Digtere og Praktikere, for H. C. Andersen med hans Eventyr som for J. C. Jacobsen med hans Carlsberg, ved Foredrag og Forelæsninger, til sidst ved Udgivelsen af sin Naturbibel, „Aanden i Naturen", hvori Naturens Love uden nogen Splid („Dualisme") opfattes som Guds Tanker. Det lyse Øbo-Sind, hvoraf hans Aasyn skinner, synes ikke at have været udsat for saadanne Prøvelser som Broderen, der havde maattet friste Politikkens Omskiftelser fra „Kongens og Folkets Mand" til „Enevældens Lakaj", og for hvis Byrde af Tanker og Erfaringer Bissens Statue giver et idealt Udtryk.

Ogsaa i *J. P. Mynster* (1775—1854) var Harmonien tilkæmpet og syntes til sidst, da han som Biskop var iklædt Kirkens højeste Myndighed ligesom A. S. Ørsted Statens, en Skal af Marmor. Men forved hans „Meddelelser om mit Liv" staar Goethes Vers om Gudernes

Yndlinge, der faar alt, alle Sorger og alle Glæder, helt. Og i Bogen selv, der i en dybere Tone end Oehlenschlægers Erindringer fortæller om hans Ungdoms Uro, meddeles med troværdige Ord den Oplevelse, der svarede til Brødrene Ørsteds Overgang fra Spekulationen til Erfaringen: en Sommermorgen i 1804 havde han i sin sjællandske Landsbypræstegaard erfaret Guds levende Nærværelse, medens han tidligere som Rationalisterne havde antaget Guds Tilværelse, og ganske uden Forbehold overgivet sig til denne Erfaring. Religion stod da for ham som en Drift i den menneskelige Natur, vissere end nogen anden — han har som Psykolog skrevet „om Drivterne“ — og paa dette Grundlag stod han selv fast, „som den høje Polens Stjerne“, skrev Hauch i sit Mindedigt. Ud derfra talte han efter Venteaarene i Spjellerup i Frue Kirke ligesom Schleiermacher i Berlin „til de dannede blandt dens Foragtere“ og skrev i Morgentimerne i en Sommerbolig uden for Voldene sine „Betragtninger“ (1833), der begynder med den Sætning: „Hvor skal min trætte Sjæl finde Hvile?“ I sit Eftermæle er Mynster bleven overvældet baade af Grundtvig og Kierkegaard. Med den førstes historiske Kristendom er hans egen, psykologiske uforenelig, men ikke med den sidstes, idet Kierkegaards almene Religiøsitet i „Opbyggelige Taler“ er den samme som Mynsters, blot, som han selv sagde, en Tone inderligere, medens hans paradokse Kristendom er grundforskellig derfra, idet den gør Troen fra en naturlig Drift til en naturstridig Lidenskab.

Biskop Mynster.
Maleri af C. A. Jensen. (Frederiksborg).

Nærmest Oehlenschlæger i Kunst og Sindelag staar *Bertel Thorvaldsen* (1770—1844). Hans Gennembrudsværk „Jason med det gyldne Skind“ er ikke blot samtidigt med Oehlenschlægers Aladdin, men sambyrdigt dermed. Helten fremstilles ikke i Færd med at udøve sin Bedrift, men *efter* den og saaledes, at Tilskueren overbevises om, at han har været i Stand til at udføre den. Thorvaldsens Helte er ligesom et Flertal af Oehlenschlægers Mænd „med skjulte Talenter“ (Kammera-

ternes Øgenavn til Oehlenschlæger paa Teatret). Ved denne nordiske Ro slaar hans Race igennem i hans Kunst — han var Søn af en islandsk Billedskærer og en jysk Pige — lige meget om dens Emner er græske eller (efter hans første Besøg i Hjemmet fra Rom 1819) kristelige, heroiske eller idylliske. Hans Kristus i Frue Kirke er den Gud, som svarer paa det Spørgsmaal, hvormed Mynster begynder sine Betragtninger, hans græske Guder ligner meget Oehlenschlægers „Nordens Guder", hans „Danserinde" er ingen Mænade, og hans „Nat" er, som Georg Brandes spotvis udtalte, ikke Natten, hvori der elskes og myrdes; der er den samme Naturfølelse i dette og lignende Relieffer som hos Ørsted, der i hans milde Ro fandt „Danskhedens" højeste Kraft. Hans Stil, der staar uforvitret, medens Ordet ældes med Tiden, viser tydeligt hans Samtids fælles Ideal, den store Simpelhed. Simpel maa en saadan Figur være, sagde han om Kristus, han brugte ikke gerne større Ord (han sagde „pen" om Rafael), men mente det samme dermed som Oehlenschlæger, naar han nævnede „Stilhed og Storhed" som sin Kunsts Formaal ligesom Winckelmann, den tyske Kunstkritiker, der fremsatte Teorien til den Fornyelse af den græske Kunst, som Thorvaldsen fuldbyrdede paa sin egen Maade. I sine Portrætbuster, der saa lidt som Oehlenschlægers Figurer savnede Djærvhed, skyr han det paatrængende individuelle Drag; „han kunde ikke blive interessant nok," sagde han om Byron, som det kedede eller ærgrede ham at modellere.

Thorvaldsen støttende sig paa »Haabet«.
Statue af Thorvaldsen.
(Thorvaldsens Museum).

De Kunstnere og Tænkere, som her er nævnt, lægger i Forening Grunden til det nittende Aarhundredes danske Aandsliv, ligesom Hol-

berg ene havde grundlagt det attendes. Den Kultur, som Holberg havde indledet eller indført, kaldte man ved Aarhundredets Slutning for Oplysningen, paa Tysk: *Aufklärung;* den, der nu skulde frem, hed fra først af med et Ord, der ligeledes var formet efter Tysk og *der* især brugt af Goethe, Dannelse *(Bildung).* Mellem Oplysning og Dannelse er der den store Forskel, at i Oplysningen ligger Vægten paa Kundskabsstoffet, der meddeles, i Dannelsen paa Personligheden, som modtager det; dermed følger tillige, at Oplysningen har et ydre Formaal, den borgerlige Frihed, men Dannelsen et indre, Aandens Frihed. Ved Overgangen mellem disse to Former for Aandsliv sættes der et skarpt Skel mellem Slutningen af det attende og Begyndelsen af det nittende Aarhundrede.

At Skellet synes saa tydeligt, kommer for det første deraf, at ved det ny Aarhundredes Indgang var saa godt som alle det nærmest foregaaende Tidsrums Mænd døde eller fraværende fra Fædrelandet. Døde var en Digter som O. J. Samsøe, en Historiker som Fr. Sneedorff, en Filosof som Chr. Hornemann, alle som helt unge Mænd; fraværende var den aandeligt bevægelige Jens Baggesen, den karakterfaste, ja fanatiske P. A. Heiberg, begge i den første Manddom, og den purunge, ligesaa lovende som gærende M. C. Bruun, den første frivilligt landflygtig, de to sidste forviste ved Dom. Tilbage var kun Rahbek paa hans Bakkehus som en Sørgepil paa en forsvunden Tids Grav, et Billede, han selv tit har vedkendt sig, medens hans Hustru Karen Margrethe eller Kamma Heger som en Gartnerske, hendes staaende Billede i Samtidens Sprog, plejede den ny Tids Skud, først som Kammerat med Oehlenschlæger, der blev gift med hendes Søster, og som Sjæleveninde med Mynster, siden som en mere søsterlig end moderlig Veninde for ny Slægtled.

Den Lov, hvorefter P. A. Heiberg og M. C. Bruun ved Aarhundredskiftet var vist ud af Landet, som de aldrig kom tilbage til, var en Forordning til Indskrænkning af Trykkefriheden, som den danske Regering i 1799 havde set sig nødt til at udstede af udenrigspolitiske Hensyn; den indførte som Straf for visse Overtrædelser en Censur, som bl. a. en Tid ramte Grundtvig, og som først endelig ophævedes ved Grundloven. Til Trods for A. S. Ørsteds øjeblikkelige og altid siden fastholdte Indsigelse opfattedes Loven almindeligvis som en Dødsdom over Litteraturens Frihed og medførte en fuldkommen Standsning af den lidenskabelige Drøftelse af politiske og religiøse Forhold fra det foregaaende Tiaar, den store franske Revolutions Tid; det sociale Spørgsmaal mentes allerede da at være løst af Regeringen ved Landbolovene fra 1780'erne før den franske Revolutions Udbrud. Rahbek kunde kun med Møje i nogle faa Aar holde sine Tidsskrifter „Minerva“ og „Tilskueren“, oppe. Det er gribende at læse hans Breve til

P. A. Heiberg i Paris, som han fraraader at vende tilbage til et Fædreland, hvorfra hvert Spor af „Almenaand“ er forsvunden.

I Verdenshistorien afløstes Revolutionen af Napoleons Eventyr: Kejserdømmet og Undergangen, der hemmeligt har spejlet sig i Oehlenschlægers Digtning fra „Aladdin“ til „Helge“, hans Livs Hovedværker ikke alene i kunstnerisk Værd. Al vor Politik, siger en Student fra disse Aar (Peder Hjort), var at følge Napoleons Skæbne. Det vil med andre Ord sige, at den filantropiske Retning, den Hengivelse i Menneskekærligheden, hvori Slutningen af det attende Aarhundrede søgte sin Ære, afløstes af en heroisk Tænkemaade, en Dyrkelse af Menneskeherligheden i Helten og Geniet. Saa lidet heroiske disse nysomtalte Danskere kan synes, er de dog ikke blot Heltedyrkere, de er selv Helte; ikke alene Oehlenschlæger og Ørstederne, men Mynster og Thorvaldsen troede paa deres Stjerne. De var i deres Ungdom i Napoleons Følge, før de blev Kong Frederiks Mænd, som Mynster kaldte sine Samtidige i sin Sorgetale over Frederik den Sjette.

Den nationale Oplevelse, hvormed Aarhundredet indlededes, Slaget paa Reden, virkede maaske ikke dybere paa andre af dem end Oehlenschlæger og den fraværende Steffens. Men den har Betydning for dem alle; den var, kan man sige, Historiens Symbol paa det romantiske Gennembrud og mere reelt end Oehlenschlægers Fantasibilleder. Den tit gentagne Sætning, at „Kanonerne fra Kongedybet skød det ny Aarhundrede ind“, har nogen Sandhed i sig. Det var ikke blot Stoltheden over, at den gamle Sømandsære var bleven hævdet, for første Gang siden Niels Juel og Tordenskjold, eller Glæden over Hovedstadens Enighed som fordum imod Karl Gustav. Det var, som Oehlenschlæger rigtigt saa, Overvindelsen af den folkelige Dødssynd, Smaahedsaanden. Forsvaret mod den engelske Flaade var foretaget uden noget Spørgsmaal om, hvad det kunde nytte. Og det var endt uden anden Nytte end Bedriften i sig selv. Et bydende *Du skal!* var bleven besvaret med et hensynsløst *Jeg vil!* og havde efterladt et lykkeligt *Vi kan!* Derved var der et Øjeblik gaaet som et Lyn igennem Datidens populære Religion og Moral, hvorefter Dyden var en nyttig Klogskab, hvis Løn var den private og borgerlige Lyksalighed. Noget absolut, idealt, evigt havde givet sig til Kende. Oehlenschlæger følte naivt Oplevelsens uhyre Indhold, derfor var eller blev han Digter. Han brugte blot ikke i sit lille Skuespil det rette Ord derom: „Danmarks og min *Lyksaligheds* Dag,“ sagde han; han skulde i Stedet have sagt *Lykke*, som er Grundbegrebet i hans Ungdomsdigtning, fordi det var Grundoplevelsen i hans Ungdom. Han havde erfaret, som han selv har sagt det, at „hvor Kraften er, der følger Lykken efter“. Men ogsaa de andre,

selv de, der slet ikke havde faaet noget personligt Indtryk af denne i Eftertidens Poesi og poetiske Historieskrivning forgudede Begivenhed, havde dog haft deres anden April. De havde hver for sig haft en Oplevelse, der svarede dertil. De havde sat materielle Hensyn til Side for et ideelt Formaal. De havde hørt et Kald, opbudt en Vilje og fornummet en Evne: Steffens, da han før sin første filosofiske Forelæsning i Efteraaret 1802 bad til Erkendelsens Gud; Mynster, da han i Spjellerup ganske og uden Forbehold hengav sig i den Guds Vilje, om hvis Tilværelse han ikke havde tvivlet; Thorvaldsen, da han i Rom vandt sin Ellevte-Times Sejr med Jason; Brødrene Ørsted, da de i Forening (som altid) som Kants Disciple brød med Lyksalighedslæren, fordi den, som Chr. Hornemann havde sagt, degraderede Menneskenaturen. Ingen af dem var Romantiker i tysk Forstand uden Steffens og i den første Tid Oehlenschlæger (samt den halvtyske Schack Staffeldt), og selv de kunde gøre Forskel mellem Goethe og Shakespeare selv — Emnet for Steffens' æstetiske Forelæsninger — og de Forvridninger af deres Tanker og Værker, som de unge tyske Romantikere havde produceret. De blev i mangt og meget ved at være Børn af det attende Aarhundrede, hvori de havde været unge. Men de var Idealister, de holdt, som Steffens krævede i sin Indledningsforelæsning, det ene og hele, altsaa det ideale for det reale. De havde et Ideal af Skønhed, Sandhed, Retfærdighed, som de troede paa og handlede efter, ikke mindst A. S. Ørsted, Forretningsmanden, som han kaldte sig, der havde den haardeste Virkelighed at kæmpe med.

Thorvaldsens Jason.
Efter Originaleksemplaret
i Thorvaldsens Museum.

Der er et Lys af Foraar over disse Helte af anden April, dobbelt

livsaligt for den, der fra Nutidens Stade søger at gøre sig nærværende med deres Frembrud, og hvem de derfor træder i Møde ligesom fra en Paradisets Kyst. Den Harmoni, som de priste baade i Ord og Gerning, og hvormed de sejrede over deres Forgængere, er vistnok en aandelig Overlegenhed, der tillod dem at samle deres Evner om et levende Midtpunkt, at se helt paa Tingene, at frembringe hele Værker, at blive hele Mennesker i Modsætning til det forrige Aarhundredes spredte og splittede sidste Afkom. Oehlenschlæger var tilvisse ikke noget mere fuldstændigt Menneske end den rigt udrustede Jens Baggesen, men han var i sin naive og geniale Begrænsning mere *hel*.

Men Harmonien ligger i Sindet og Hjertet. Disse Mænd var unge, ikke ene af Aar, men af Race. De tilhørte Slægter, hvori der ikke tidligere var arbejdet aandeligt. Der var Muld, skønt ikke Bondejordens, i dem. Selv som gamle følte de sig, dog vel med Undtagelse af den forpinte A. S. Ørsted, som unge. Paa hans Eg er alle Blade grønne, skrev Oehlenschlæger som Olding om Digteren. Jeg har mit Haab *for* mig, sagde paa samme Tid Henrik Steffens. Jeg har tilsvoret mig en evig Ungdom, sagde Mynster.

Set med Nutidens Øjne synes de ikke blot unge, men barnlige. De er glade. Udgaaede fra fattige eller ukendte Hjem har de i deres Ry og Højhed en Følelse, som om de var kommet fra Mørket ind i Lyset. De tre af dem, der personligt stod Aarhundredets navnkundigste Dansker H. C. Andersen nærmest, nemlig Oehlenschlæger, H. C. Ørsted og Thorvaldsen, kunde ligesom han have fortalt deres Liv som et Eventyr; den sidste, hvis Livs Myte fængslede Verden før Andersens Livs Eventyr, var kommen til Verden paa den kgl. Fødselstiftelse. Men mest glædedes de over den Aandens Verden, som det var timedes dem at skabe, fordi de var udgaaet fra en, trods Punch og Politik og den hele Lyksalighedslære, kraft- og glædesløs Tid. De levede deri, tro imod Kaldet, med et uverdsligt Sindelag, uskyldigt, som Oehlenschlæger ofte kalder det, skønt baade han og Thorvaldsen var mere eller mindre naive Aands- eller Arbejds-Egoister.

Til dette Indtryk af Uskyld virker den forskelsløse Forening af Tysk og Nordisk i næsten alle disse Mænds Kultur, især paa Baggrund af Raceuviljen mellem Tyskere og Danskere i København endnu i det foregaaende Tiaar. Ligesom den store Blomstring i norsk Kultur fra sidste Halvdel af det nittende Aarhundrede med Bjørnson og Ibsen blev dobbelt rig ved Arven fra Danmark, var den til Grund liggende danske Kulturblomstring dreven frem ved Kraften fra Syd, fra Goethe og hans Disciple, Kant og hans Efterfølgere. Næsten alle Slægtleddets Forfattere skrev ved Siden af Modersmaalet paa første Haand det tyske Sprog; Thorvaldsens Lærer Carstens og Oehlenschlægers Vækker Steffens,

der begge var danske, den første født i Slesvig, den anden tilfældigvis i Stavanger, tabte sig i eller tilegnedes af den tyske Kultur.

Mændene fra Aarhundredskiftet følte det ikke, i alt Fald ikke da, som deres Opgave at være danske, derom var der talt tilstrækkeligt i den foregaaende Tid. Derimod følte de det, maaske for første Gang siden Renæssancen, som en Lykke at være Mennesker og som Kunstnere og Tænkere at kunne udtale Glæden over at være det. Deres Tid er Guldalderen i Aarhundredets Kultur, fordi det altid er Guldalder, naar denne Følelse er levende til Stede, og naar Kunsten og Videnskaben behandler store Ting i simple Former.

2. Tiaaret 1814—1824.

I Aarene efter Kielerfreden og Napoleons Fald var der i de forenede Magters Hær, de saakaldte Kontingenttropper, ogsaa en dansk Afdeling, hvis Førere ved dette Tilfælde og paa denne Tid følte Savnet af en *Fædrelandssang* som nationalt Løsen. „Kong Christian" var som et saadant Løsen forbeholdt Flaaden, „Danmark dejligst Vang og Vænge" fremdroges just i 1814, men som en gammel Folkevise med Bondesønnen Poul Rasmussens ny Melodi. Ved den poetiske Kappestrid, som Kontingentets Officerer fremkaldte ved at udsætte en Ærespris for en dansk Nationalsang, sejrede en nu glemt Forfatterinde med en ligeledes glemt Sang, efter Sagnet fordi hendes Haandskrift lignede Oehlenschlægers. Men ved samme Tid, o. 1820, skrev Oehlenschlæger og Grundtvig udenfor, men næppe uden Forbindelse med Prisdigtningen hver sin Fædrelandssang, og en ung Dansker, Poul Møller, der var paa en lang Sørejse til Kina, skrev for sin egen Fornøjelse til sine Studenterkammerater i København et Rimbrev (Rosen blusser alt i Danas Have), der med Tiden ogsaa er bleven en Slags Fædrelandssang. Alle tre Digte er i Modsætning til Prissangen i en meget jævn Tone, jævnest Grundtvigs, der er digtet over selve dette Ord (Langt højere Bjerge osv.), medens det Norden, hvorom Oehlenschlæger tidligere havde sunget, i „Der er et yndigt Land" er blevet til et kønt lille Ørige i Østersoen, og Poul Møller under Indtrykket af Østens Skatte rent ud kalder sit Danmark for „et lidet, fattigt Land".

Dette stemmer, som Statens og Samfundets Historie har vist, med de virkelige Forhold. Efter det oplivende Selvforsvar i 1801 var fulgt 1807, det engelske Overfald med Flaadens Bortførelse og Hovedstadens Ødelæggelse. Derefter under Kanonbaadenes „lille Krig" med England Standsningen af alle Næringsveje (undtagen Kaperierne), til sidst efter Freden i Kiel med Adskillelsen fra Norge alle Krigens onde Følger,

Pengenød, moralsk Fortvivlelse, aandelig Dvale. Først paa den anden Side af 1820 lysner det smaat. Næringsvejene kommer paa Fode, Hovedstaden genopbygges, Aandslivet kommer til Kræfter. Havde 1801 kaldt paa dets Helte, de store Enere, maner 1814 til Samling af Kræfterne. Hvor den ene har brudt Vej, danner de mange et Selskab. Efter „Selskabet til Naturlærens Udbredelse“ i Ørsteds Spor 1824 kommer „Det nordiske Oldskriftselskab“ 1825 i Oehlenschlægers Spor, Læseselskabet „Athenæum“ 1825 i begges Spor, „Kunstforeningen“ 1827 med dens Udstillinger i Thorvaldsens Spor. Ved Siden af det gammeldags, latinske og teologiske Universitet kommer ny, mere danske og mere praktiske Lærdomsskoler: Sorø Akademi genoprettedes 1822, Polyteknisk Læreanstalt aabnedes 1829. Fra de litterært uvirksomme Professorer gaar Drivkraften i den almindelige Litteratur over til Studenterne. Studenterforeningen stiftes 1820.

I denne Forening holdt den nysnævnte *Poul Møller* (1794—1838) efter sin Hjemkomst et Foredrag, som han kaldte „Om Lediggængeres Indflydelse paa deres Samtid“, og oplæste Brudstykker af en aldrig fuldført Novelle, som efter hans Død blev udgivet med Titlen „En dansk Students Eventyr“. „Lediggængerne“ og den danske Student er af samme aandelige Type; det er det Begreb om romantisk Genialitet, der havde dannet sig bl. a. efter Oehlenschlægers Aladdin, som her med Humor tages under kritisk Behandling ud fra en mere moden Erfaring. Uden noget Symbol som i Oehlenschlægers Romantik, tværtimod i en meget konkret Stil, giver Fortællingen et Indtryk af den genvundne Friskhed: „En Flok Studenter gik en smuk Eftermiddag i Juni Maaned ud af Københavns østre Port. Kort før de begav sig paa Vejen, havde nogle dygtige Tordenbyger afkølet Luften, og Græs og Løv, der dryppede ned i Grøften, duftede dem efter denne Vederkvægelse med dobbelt Friskhed i Møde. Da de kom paa Strandvejen, trak nogle deres Tobakspiber op af Lommen og gav sig til at dampe, hos andre vaktes ved Aandedrættet i den rene Luft en saadan Lystighed, at de med høj Røst istemte deres ungdommelige Viser“ o. s. v. Da der forud for denne Nutidsfortælling var gaaet et Forsøg paa at behandle dens Emne i en historisk Roman i Walter Scotts Stil, og da Poul Møller paa lignende Maade havde tiltraadt sin Rejse til Kina med det Haab at opleve en romantisk Odyssé, men som dens eneste poetiske Udbytte havde hjembragt nogle udprægede Virkelighedsbilleder fra Samtidens Danmark, baade Hovedstaden (Scener i Rosenborg Have) og Landsbyen (Lægdsgaarden i Ølsebymagle), maa man nævne Poul Møller som den første Mand i det nittende Aarhundredes Realisme, som i disse Aar afløste den Oehlenschlægerske Romantik, saaledes som disse Aandsformer og Kunstretninger og deres sjælelige Forudsætninger: Drøm-

men om Livets uendelige Indhold og Erfaringen af Virkelighedens Begrænsning, altid veksler ikke alene fra Tid til Tid, men inden for samme Slægt og i samme Menneskesjæl. Ud over dette har Poul Møller kun skrevet meget faa, men ægte poetiske Sager. Som Filosof (død som Professor ved Universitetet) har han ligesom i sin Poesi, dog mest i løsrevne Tanker (Aforismer) forfulgt al Unatur i Sjælelivet. Ved sin Forening af Friskhed og Vemod, af varm Humor og besk Ironi har han faaet Betydning for mange langt ud over sin egen Samtid: ved sin danske Natur og græske Kultur for Chr. Winther og Julius Lange, ved sin dræbende Spot over „Affektationen“ for Søren Kierkegaard og Egede Schack, „Fantasterne“s Forfatter, og derigennem for den nyere Realisme — og er saaledes bleven en Hovedskikkelse i den særegent danske Aands Historie.

Johan Ludvig Heiberg.
Maleri af S. Schack. (Frederiksborg).

Poul Møllers danske Realisme kunde man paa Grundlag af det foregaaende kalde for en poetisk Opdagelse af det virkelige Danmark. Denne Opdagelse, der som Følge af hans Ulyst til at udgive sine Sager i Trykken blev liggende i hans Pult til efter hans Død, foregik samtidig uden større Medvirkning fra hans Side i Litteraturens og Kunstens fulde Dagslys. Den kan fortælles i Flugt med hans ufuldendte Novelle som en Rejse gennem de danske Provinser. En saadan Rejse skulde denne Novelle have været, et Modstykke til Ingemanns fantastiske Ungdomsbog „Varners poetiske Vandringer“, med klare og levende Billeder af Landskaber og Figurer.

Et Stykke længere ud ad Strandvejen end Novellens Studenter gik Aaret derefter hans Ven *J. L. Heiberg* (1791—1860) med en „Dyrehavsrejse“, som han i sin Sommerferie fra Kieler-Universitetet, hvor han efter „Lediggænger“-Stadiet var bleven dansk Lektor, foretog som Kusk for fire Smaapiger og beskrev i et Digt i Bellmans Stil, skønt ikke i hans Vers. En Bagatel, men med Betydning: det første københavnske Billede i den ny Realismes Stil, højst forskelligt fra Tonen i St. Hansaftenspil, og Indledning til alle de følgende, først og fremmest Heibergs

egne Syngestykker fra Hovedstaden og dens Omegn. Ved disse „Vaudeviller“ og dermed beslægtede lyriske Skuespil, især „Elverhøj“, blev Heiberg det københavnske Publikums Yndling. Dets Herre blev han ved sin Kritik, især af Oehlenschlæger. Til sidst, da dette Publikum tog Farten fra det poetiske og filosofiske Land til det politiske og sociale, blev han dets Haaner, især i den aristofaniske Komedie „En Sjæl efter Døden“. Han er Aarhundredets mest udprægede Aandsaristokrat. Med Grundlag i Hegels Filosofi, der guddommeliggør Tanken modsat Schellings og Steffens' Naturfilosofi, der i ikke mindre Grad forherligede Fantasien, indfører han Refleksionen som herskende Tone i Litteraturen efter den naive Oehlenschlægers Tid. Ved sit skarpe Blik for Form uden en fuldt tilsvarende Aands- og Hjerte-Fylde udviklede han den æstetiske Sans paa Bekostning af den poetiske Følelse.

Christian Winther.
Maleri af Marstrand.
(Frederiksborg).

Paa samme Kyst, men med Udspring i det ikke mindre yndige Sydsjælland ligger *Chr. Winthers* Poesi (1796--1876). I Sommeren 1824 var han i Færd med at læse til teologisk Eksamen hos sin Stedfader, Poul Møllers Fader, dengang Præst paa Laaland, men da Sejren var vunden om Efteraaret, forkyndtes Poetens Befrielse af to Frydeskrig, hvormed han dels i en Haandværkssvends Skikkelse, dels i en ridderlig Forklædning henvender sig, ubejlende, i alt Fald ubønhørt (hans sædvanlige Positur) til samme landlige Adresse. Det sidste, „Henrik og Else“, er paa sin Vis ikke mindre realistisk end det første, da det med lige præcise Træk giver Billedet af den danske Sommer og den sjællandske Landsby. Med saa meget Liv og Varme har Winther, født i Fensmark ved Fakse og siden Landligger ved Dyrehaven, givet Billedet af sin Fødeø — mest kendt, men mindst levende i Programdigtet „Sjælland“ — at hans Hjemstavn, Sjællands Sundside, længe var det poetiske Danmark for et Flertal af hans Landsmænd. Som Sanger har han baade i Landskabs- og Kærlighedsdigtet en naturlig Sødme, som

ingen anden har naaet. Efter „Træsnittene“, hvortil „Henrik og Else“ hører, kom det store poetiske Landskabsmaleri med Figurer „Hjortens Flugt“ (først 1855); efter de mange forelskede Viser i Lighed med Haandværkssvendens kom de stille og sjælfulde Sange og poetiske Breve „Til En“, til den Kvinde, der omsider blev hans Hustru.

Over Fyn kan Vejen føres ved Hjælp af det andet Bind af „Gabrielis' Breve“; skønt det ikke som det første Bind udkom i disse Aar, men 25 Aar derefter, opgives Brevene at være skrevet i Sommeren 1824. Forfatteren, den filosofiske Professor *F. C. Sibbern* (1785—1872) er ikke Fynbo, men som en Peripatetiker, d. e. en vandrende Tænker, er han paa Fodrejse paa Fyn. Han har der i Købstæderne mødt Sporene ikke blot af den økonomiske Ruin, men af en aandelig Krise. De jævne Borgerfolk er ved den studerende Ungdoms Hjemkomst blevet skræmte i deres rationalistiske Tillid til Sjælens Udødelighed som Løn for et dydigt Liv. Der førtes i Aaret 1824 en filosofisk Fejde paa Grundlag af en Afhandling af en ung Læge F. G. Howitz, der drog Viljens Frihed og derigennem Sjælens Udødelighed i Tvivl, og som til Modstandere havde flere af Mændene af Kants Skole, saaledes baade Mynster og A. S. Ørsted, medens Heiberg her først indførte Hegels Metode: at forsone Modsætninger i en højere Enhed. En saadan finder Sibbern, der aldrig blev Hegels Mand, uden for det filosofiske Ræsonnement i det nærværende Livs evige Fylde. Han kalder dette for Livspoesi og forklarer denne Romantik helt realistisk som en Følelse for Livets Storhed selv i de mindste Ting: „Der er underfuld Livs-Musik overalt, man skal kun vorde stille i sig og lytte efter. Man maa kunne fryde sig ved Spurvene, som hopper paa Taget ligefor, ved deres uophørlige Morgenkvidder fra Februaren af o. s. v. — selv med Lygterne paa Gaden maa man knytte et muntert Bekendtskab.“ Da Sibbern igennem sin lidenskabelige Følelse for Sophie Ørsted følte sig knyttet til den ældre Slægt og selv, ikke mindst ved denne Lidenskab, ligesom sin Samtid havde følt sig Fortvivlelsen nær, faar dette andet Bind af Gabrielis' Breve, hvori han ikke som i det første forgæves jager efter Poesien uden for Livet, men glædes ved at finde den i Livet selv, et eget Værd som Udtryk for den aandelige Livsfornyelse fra disse Aar. Som Filosof gjorde han paa Grund af sin sære Form mindre Virkning. Han er som de fleste danske Tænkere en Psykolog og har som saadan Sans for den sporadiske Udvikling, d. v. s. Kræfternes Retning fra forskellige Hold mod samme Maal, altsaa den samme Bevægelse, som han i disse Aar saa i Litteraturen og siden i Samfundslivet, hvori han tog levende Del.

Som Forkynder af Livspoesien gør Sibbern Overgangen fra den københavnske Litteratur til den, der kommer fra Provinsen og har

en dybere Rod i Folkets Liv. I Modsætning til den Heibergske Skoles Formpoesi dyrker alle dens Mænd Livspoesien, ikke blot Ingemann, fra hvem Ordet skriver sig i tydelig Modsætning til den af ham forhadte Goethes „Livskunst", og Grundtvig, for hvem Ordet Livspoesi er overflødigt, da Ordet Liv er ham alt, men Blicher, hvis eneste litterære Polemik gælder det københavnske „Formskærerlav".

Med *Steen Steensen Blicher* (1782—1848) flytter Fortællingen fra Øerne til Jylland, som under hans Navn for første Gang træder ind i den poetiske Litteratur med større Kraft, men senere Virkning end Chr. Winthers Sjælland. Hans Tilskud til den sporadiske Udvikling i Litteraturen fra 1824 er hans første og bedste jyske Novelle „Brudstykker af en Landsbydegns Dagbog", som han skrev i dette Aar efter (i 1819) at være kommen tilbage til sin Barndoms Egn som Præst i Lysgaard og Thorning ved Viborg. Hvad Poul Møller havde maattet opgive: at skrive en historisk Fortælling med Samtidsprægets Anskuelighed, lykkedes for Blicher. Han har her i højere Grad end Walter Scott formaaet at gøre sig til eet med sin Stammes Blod og sin Races Instinkt i det tragisk store Billede af den Jydekarl, der er Novellens Helt og uden Sidestykke i J. P. Jacobsens moderne Behandling af det samme Motiv i „Fru Marie Grubbe", og han har uden Kunster genskabt hans Udtryksmaade med en Kunst, hvis Ægthed Nutiden kan prøve ved at lægge Landsbydegnens Dagbog ved Siden af Leonora Christinas dengang ukendte „Jammersminde". I denne Form har Blicher givet sin bedste Kunst, nemlig de Billeder af Naturen — her og andetsteds især Vinterbilleder modsat Sjællænderens evige Sommer — og Menneskelivet, der virker paa Læseren med Førsteindtrykkets Friskhed, ikke som skrevne, men som sansede, fordi Digteren til sin Alderdom bevarede Evnen til at fremtrylle sin Barndoms og Ungdoms Indtryk. Men han har her tillige givet denne Kunsts tungsindige Grundstemning, den prøvede Sjæls Tab af Ungdommens Skønhed og Uskyld, det „Ak, hvor forandret!", som er Titelen paa en af hans sørgelig-lystige „Per Spillemands-Noveller", men som genklinger i dem alle. De bedste er de, hvori han ligesom i Landsbydegnens Dagbog gemmer sin Forfatter-

Steen Steensen Blicher.
Litografi fra c. 1835.

person, men røber sit dybeste Jeg, Slægtens og Folkets, bag en Dagbogsskriver eller en folkelig Beretter (E Bindstouw). Ellers var han meget for at snakke med ogsaa uden for Novellerne og deltog ligesom Sibbern ivrigt i Drøftelsen af Samfundets Spørgsmaal, ikke blot politiske og sociale, men økonomiske. Han er ikke blot Nationalist, men Patriot. Hans jyske Noveller havde samme Formaal som hans praktiske Arbejde for Jyllands Kultur uden særjysk Tendens som Led i det danske Folks Genrejsning efter Nedgangen, „Bindestuen" ligger i samme Plan som hans Arbejde for Husfliden, „Himmelbjerget" som Himmelbjergfesterne. I Arbejdet for Folket fandt han et Vederlag for sit personlige Livs Skibbrud. Han er den af Samtidens Forfattere, hos hvem man tydeligst mærker Tilslutningen bag om den tyske Romantik til den borgerlige Aand fra Slutningen af det attende Aarhundrede, i hvis engelske Litteratur ogsaa hans Kunst har sine Kilder.

Ingemann.
Maleri af C. A. Jensen. (Frederiksborg).

Derved skiller han sig skarpt fra sin eneste Ven mellem de jævnaldrende Digtere *B. S. Ingemann* (1789—1862), hvem han forgæves søgte at indgive noget af sin jyske Aand. Ogsaa han var da nylig paa en Maade vendt tilbage til sit Barndoms-Hjem, for saa vidt som han som Lærer ved Sorø Akademi havde faaet til Bolig det stille Havehus ved Søen, der lignede Præstegaarden paa Falster, hvor han var født. Her kunde han nu staa i den Stilling, han fra Barn havde kær, med Panden mod Ruden og Blikket i Skyerne, mens Tankerne byggede Fata Morgana-Billeder af det virkelige Liv. I sin sygelige og overspændte Ungdom i Fædrelandets Ulykkesaar havde han fremtryllet to saadanne Fata Morgana-Billeder af Naturen og Folket i Eventyrdigtet „Reinald Underbarnet", hvis Barnehelt med sin Tro og Uskyld bringer Fred til alle Naturens Riger og frigør den forgjorte Menneskeslægt, og i Sagnfortællingen „De Underjordiske", hvor Pesten er et Billede paa den aandelige Død, som ogsaa her kun den mandige Tro og den kvindelige Uskyld overlever. Nu, i Sorø, blev Natur-Eventyret til et

jordisk Paradis i en Samling Poesier af den højeste Simpelhed, „Morgen- og Aftensange“, hvor Digteren bliver Barn igen i sin Barndoms Have, fortrolig med stort og smaat, med Blomster og Fugle som med Gud Fader og Lysets Engel. Men Sagnet om Folket blev til en Række historiske Romaner, som vel er realistiske ved deres jævne Fortællingsform og mange folkelige Figurer, men i øvrigt, med fuldt Forsæt og til Forargelse for den lærde Kritik, ikke historiske paa Walter Scotts Maade, men i Folkevisernes og Krønikebøgernes poetiske Stil. Til Tegn derpaa er den første og bedste af dem, „Valdemar den Store og hans Mænd“, ligesom den sidste og ringeste, „Dronning Margrethe“, fortalt paa Vers som en Rimkrønike. Den er Ingemanns Bidrag til Digt-Kransen fra 1824 og indledes med en storladen Forsang, hvori Digteren nævner som sit Formaal at give et Billede af et dybt sunkent Folks Oprejsning ved religiøs Ydmygelse og Frelse. Dette Forsæt blev Digteren tro i den hele Række af folkelige Prosaromaner, Kongebøgerne om Valdemarer og Eriker, som derfor har faaet noget mere Skyld for at have næret det nationale Overmods Aand, end de fortjener. Men for Digteren selv blev det en Glæde at erfare, at han med disse Bøger havde været med til „at vække Aanden“ — Forsangens Udtryk — i 1848. Han var efterhaanden bleven trættet af det romantiske Tilbageblik paa Fortiden i en derfra helt forskellig Nutid og havde givet først Trætheden, saa Befrielsen Udtryk i to personligt følte Sagndigte om Ahasverus og Holger Danske, det sidste næsten programmæssigt i „Holgers Sang om Livet“, der er udgaaet fra samme Følelse som Sibberns Lærebogs-Definition af Livet som „en af en indre Kilde strømmende Virksomhed“, og som indeholder det samme Løsen fra 1824, som Grundtvig samtidig gentog: „Se frem, men ej tilbage!“ Med dette Blik fremefter skrev Ingemann efter Treaarskrigen sin Nytidsroman „Landsbybørnene“ og sin Livssalme „Dejlig er Jorden“; den første giver Romanerne, den anden Morgen- og Aftensangene et dybere Perspektiv: frem i Tiden og ind i Evigheden. Men hvad enten Ingemann saa frem eller tilbage, saa han aldrig udefter, men altid som Barnet ved Ruden ind i sig selv. Han er *Sjælens* Digter, Ordet bruger han oftere end noget andet i sine aandelige Sange, ikke mindst i de dybest følte — og mindst kendte — iblandt dem.

Med *N. F. S. Grundtvig (1783—1872)*, som, kort efter at Ingemann kom til Sorø, var kommen tilbage til København fra en ny, kortvarig Præstegerning i sin Hjemstavn Præstøegnen, vender Fortællingen om Aaret 1824 tilbage til Hovedstaden, som den gik ud fra. I Ingemanns „Valdemar den Store“ og de følgende Romaner havde Grundtvig, der ligesom Blicher i ham havde sin eneste Digterven, den Del, at han havde sendt ham den folkelige Fordanskning af Sakses latinske Dan-

markshistorie, hvormed han i den døde Tid havde troet at kunne skrive Liv i sine Landsmænd, med Bøn om, at Ingemann ligesom i Slutningsbilledet af „De Underjordiske" vilde „ride Sommer i By" med Valdemarstidens Helte. Til Gengæld bragte nu Digtet „Valdemar den Store og hans Mænd", som han fik sendende ud paa Sommeren, Grundtvig den sidste Oplivelse til et Digt, som han skrev paa, og som vel ikke i sin Kunst, men ved sin Aand er Kronen paa Genoplivelsen i 1824. Det forrige Aar havde Grundtvig til Advent prædiket over Teksten af Romerbrevet: Natten er fremrykket, og Dagen er kommen nær. Efter at han forgæves havde forsøgt at udtrykke denne Forjættelse i en kristelig Afhandling, gentog han nu Forsøget i „Nyaars-Morgen", som er et profetisk Digt i Lighed med det hedensk-kristelige Kvad fra den ældre Edda, Vølvens Spaadom. I et Eventyr fra Sakses første Bog om Haddings Rejse til Udødelighedslandet indlægger han først sin Ungdoms poetiske Betagelse af Asalæren og Kristendommen som lige aandsfyldte Religioner i Modsætning til den aandløse Rationalisme; saa det skarpe Skel, han siden ved Syndserkendelsen maatte sætte imellem dem i den Tid, da han som Præst, Historiker og Skjald dømte alt og alle med Bibelen i Haanden; Opgivelsen af Præstegerningen, hvori de fleste kun vilde se et ukærligt Sværmeri; Oversættelsen af Sakses og Snorres Krøniker, hvormed han havde villet genoplive Oldtidens Helteliv ligesom før dens Gudetro; den aandelige Død, der faldt over ham under dette Arbejde uden levende Forbindelse med Nutiden, og til sidst det ny Liv, der nu var ved at bryde frem i ham som Præst og Digter. Om denne Livsfornyelse bruger han i Fortalen til Digtet det Udtryk: „Oplivelsen af Nordens Helteaand til kristelige Bedrifter paa en med Tidens Tarv og Vilkaar passende Bane" — og tilføjer siden, i 1838, den Tilstaaelse, at han tidligere med de romantiske Digtere og Historikere har „delt den Grundvildfarelse, at man ved at fordybe sig i Oldtiden kunde og skulde genføde dens Glans". Han

Grundtvig.
Maleri af C. T. Christensen. 1830.
(Frederiksborg)

skrev dette, som ovenfor antydet, samtidig med, at Vennen Ingemann i „Holger Danske“ havde lært og ikke mindst af ham, at „se frem og ej tilbage“. De to Ord, Programmet og Tilstaaelsen, er Udtrykket for Grundtvigs Realisme. Med dem har Oehlenschlægers poetiske Genfødelse af den nordiske Oldtid faaet Fodfæste i Virkeligheden og en praktisk Tendens. Men den personlige Grundtanke i „Nyaarsmorgen“, Tilbagevindingen af den Udødelighedstro, der stod paa Spil i den ovenfor omtalte filosofiske Strid, har Grundtvig i samme Aar udtalt i et Digt i Versemaalet fra Kingos Salme „Far Verden far vel“, men i modsat Mening; det er med et Udtryk fra Haddingsagnet i „Nyaarsmorgen“ blevet kaldt „De Levendes Land“:

Jeg kender et Land,
hvor Haaret ej graaner, og Tid ej har Tand,
hvor Solen ej brænder, og Bølgen ej slaar,
hvor Høsten omfavner den blomstrende Vaar,
hvor Aften og Morgen gaar altid i Dans
med Middagens Glans. —

O flygtige Drøm,
om Evighedsøen i Tidernes Strøm,
om Templet for Glæden i Taarernes Dal,
om Halvgudelivet i Dødningesal,
med dig fra de fleste henfarer paa Stand
de Levendes Land. —

O Kærligheds Aand,
lad barnlig mig kysse din straalende Haand,
som rækker fra Himlen til Jorderigs Muld
og rører vort Øje med Fingre som Guld,
saa blaalig sig hæver bag buldrende Strand
det dejlige Land. —

O Kristelighed,
du skænker vort Hjerte, hvad Verden ej ved,
hvad svagt vi kan skimte, mens Øjet er blaat,
det lever dog i os, det føler vi godt:
Mit Land, siger Livet, er Himmel og Jord,
hvor Kærlighed bor.

Med disse Ord og andre lignende i de her udeladte Strofer er ikke blot Oehlenschlægers, men al Poesi domt ringe i Sammenligning med den Forening af Tro, Haab og Kærlighed, af Menneskelighed og Kristendom, som Grundtvig i dette Aar oplevede, og som just under dette Navn: *Kristelighed* blev hans Modstander Søren Kierkegaard et Tegn til Modsigelse. Fra denne Oplevelse af Aandens Udødelighed tog Grundtvig fra nu af Kraften til al sin Gerning i Kirken, Skolen og

Folket. Faa Aar efter udgav han en Bog „til levende Skolebrug“, kaldet „Krønikerim“. Den ender med Digtet „Den kristne Tro“, som indeholder det hedensk-kristelige Vers om Guds Ord: „Med det der skabes gode Kaar for Barnekæmper lave, saa de kan le ad Banesaar og springe over Grave“. Det er Grundmodsætningen i Grundtvigs Religion, som ikke er Lonkammerets Strid mellem Synd og Naade, men Menighedens, ja Menneskehedens Kamp mellem Liv og Død, men allerede her knyttet til hans særlige Opfattelse af Trosbekendelsen ved Daaben som det grundkristelige, Ordet af Frelserens egen Mund, hvori hans Kraft trods al teologisk Bibelfortolkning er forvaret. I en senere Udgave indledes Krønikerimene med Digtet „Paradis“. Under dette Navn taler her Livets Land om sig selv paa barnlig Vis til de smaa ligesom de andre Riger i denne ny Rimkrønike og forklarer, at det har hjemme i alt ædelt menneskeligt, i det smaa som i det store: i Barndomslivet og Sommertiden, i „Kraftens Fylde“ og „Heltens Pris“ — et af Rimene er en Lovsang over Napoleon. Det er Grundtvigs Grundtanke om Skolen og Opdragelsen: „Menneske først og Kristen saa — det er et Hovedstykke“. Endelig finder man i hans Fornyelse af den ældgamle „Dagvise“ til Kristendommens Tusindaarsfest i Danmark 1826, som er det mægtigste Udtryk for hans nordiske, for ikke at sige ariske Lystro, Grundtanken i hans Syn paa Folket som Kristne, men som nordiske og danske Kristne. Draaber fra dette Lysvæld er hans Pinsesalmer, hvor ogsaa Landet, det lille, fattige Land fra Poul Møllers Digt gløder i Genfødelsens Lys, og Himlen og Jorden mødes, som det hedder i en af dem, naar det paa een Gang „aander himmelsk“ og „vifter hjemligt“ paa Marken og i Skoven.

Det kirkelige Pinseudtryk i denne Salme: „Det volder alt den Aand, som daler“ kan udvides til at gælde baade Grundtvigs Livsfornyelse i „Nyaars-Morgen“ og hans Samtids i 1824, saaledes som den her er fremstillet efter Kildeskrifterne. I 1801 og de følgende Aar var det Tid for Aanden til at stige, i 1814 og derefter til at dale. Tager man den hele Blomsterkrans, der her er samlet under eet, dufter den mere af den hjemlige Jord end af Paradisets Aande.

Alle disse Mænd, saa forskellige de er, og saa selvstændigt og ensomt de arbejder, saa at der kun glimtvis kan ojnes Forbindelse to og to imellem (Poul Møller og Chr. Winther, Grundtvig og Ingemann), synes dog at bevæge sig i den samme Retning. Det ser ud, som om de kom hjem. Det gjorde de ogsaa. Til Fædrelandet, som Poul Møller og Ingemann fra lange Rejser i Udlandet, eller til Barndomshjemmet: Heiberg til Kobenhavn, Blicher til Viborgegnen, Grundtvig paa Genbesøg i Sydsjælland. Ogsaa i Aanden var de kommet hjem. I Sporet af den Verdensaand, som var Goethe-Romantikkens Formaal, og hvorfor

det foregaaende Slægtleds Mænd havde virket: Oehlenschlægers Universalpoesi, Thorvaldsens Menneskekunst, H. C. Ørsteds Naturfilosofi, havde de alle i deres Ungdom sogt Næring og Liv for Aanden uden for Hjemmet. Sibbern havde været fordybet i tysk romantisk Filosofi, Ingemann i tysk romantisk Poesi, Grundtvig havde som Præst været lænkebunden af Bibelen, men som Digter begravet, som han siger, i det gamle Norden. Blicher havde været henrykt i Ossian, den stemningsfulde engelske Efterdigtning af de skotske Heltesange, som han oversatte, og hvis Tungsindstone bevaredes i hans jyske Digtning. Poul Møller havde over alt elsket Homer, som han oversatte, og fra hvem han arvede Naturfriskheden i sin danske Poesi og den haandgribelige Klarhed i dens Figurer. Heiberg, „den Spanske", som Fru Rahbek dengang kaldte ham, havde skrevet en Doktordisputats om det spanske Drama, især Calderon, hvis symbolske Karakter han overførte til sine Vaudeviller og lyriske Skuespil, et yndefuldt Dobbeltspil mellem Drøm og Virkelighed, som Eftertiden ikke ret har forstaaet. Christian Winther, der modsat sin Stedbroder var uden grundig klassisk Dannelse, læste foruden gamle danske Bøger moderne Poesi, tysk, engelsk og italiensk, han var ved at oversætte Ariosts Epos om den rasende Roland, men opgav det for en Plan om et nydansk Ridderdigt om Kaj Lykkes Flugt, der omsider blev til „Hjortens Flugt".

At de var kommen hjem, viste Følgerne. Foraarsblomsterne blev til en Frugthave. Efter Poul Møllers Novelle kom den rige Studenterdigtning fra 1830—40-Aarene og endnu senere med Ploug, Hostrup og Richardt. Efter Heibergs lille „Dyrehavsrejse" kom ikke blot de nævnte Sangspil, men det københavnske Lystspil med Hertz og Overskou og de københavnske Noveller af hans Moder Fru Gyllembourg og hans Fætter Carl Bernhard (Saint-Aubain); fremdeles en egen københavnsk Tone i Pressen, paa Teatret og i Billedkunsten (Genremaleriet). Efter Chr. Winthers „Henrik og Else" kom ikke blot Træsnittene og „Hjortens Flugt", men et helt Sjælland, i Landskabsmaleri, Sagn- og Stedforskning og Sprogtone. I Sibberns Spor, men før Fremkomsten af andet Bind af „Gabrielis Breve", kom Fodvandrerstilen og Personlighedsfilosofien hos Søren Kierkegaard, den hjertelige Medfølelse med det smaa og nære, fra Spurvekvidderen til den gamle Gadelygte, i Andersens Eventyr, Livspoesiens simpleste og dybeste Udtryk. Efter Landsbydegnens Dagbog, Valdemar den Store og hans Mænd, Nyaars-Morgen kommer ikke alene poetiske og kunstneriske Frugter: Novellerne og Folkelivsmaleriet, Romanerne og Folkesangen, Salmerne og den levende Tale. Men efter Ingemann, Blicher og Grundtvig, de tre store Nationale, fulgte dybe og brede folkelige Bevægelser: naiv Fædre-

landskærlighed med historisk Blomst, først i 1848, siden, efter 1864, i Sønderjyllands Danskhed, borgerligt Fædrelandssind eller med det attende Aarhundredes Ord, som Blicher optog, Almenaand med Himmelbjergfesterne som Fane og „aandelig“ d. v. s. historisk-poetisk-religiøs Fædrelandsfølelse med Folkehøjskolen til Organ.

Slægten fra 1814 har saaledes ikke været mindre virksom i det aandelige Liv end dens Forgængere fra 1801. Er Malmen, den har møntet, mindre i Præget, saa er til Gengæld Mønterne flere og mere gængse i Omløbet. Var den første Periode i Aandslivet det nittende Aarhundredes Guldalder, saa er den anden dens Sølvalder; først derefter, da alle kan skrive, og Dagspressen overdøver Bogavlen, kommer Papiralderen, der atter i vore Dage er ved at vige for Maskinalderen, som truer med at nedtromle Litteraturen med sin Valse.

I Aand og Tone ligner de to første Aldere hinanden. Man kan kalde den danske Litteratur og dermed følgende Kultur fra Slaget paa Reden til Frederik den Sjettes Død for Aarhundredets *klassiske Tid;* derefter følger den moderne. Naar Ordet „klassisk“ skal bruges efter sin rette Mening, indeholder det et af to eller begge Dele tilsammen. For det første ligger der en *Værdidom* deri, en Godkendelse af den Kunst- og Dannelsesform, som man giver dette Navn, som den enegældende eller dog *mønstergyldige.* Derfor kunde man kalde den gamle Latinskoledannelse for den klassiske Dannelse, saa længe Undervisningen i Modersmaalet og de nyere Sprog og i Naturfagene ikke var saa vidt fremskreden, at den kunde „tage Troen fra den“. Og en human Kultur af Kunst og Videnskab er klassisk, saa længe ingen andre menneskelige og umenneskelige Interesser, Politik, Økonomi, Teknik vover sig til at gøre den Rangen stridig. Denne Tilstand varer her i Landet trods Julirevolutionen og Stænderforsamlingerne i det store og hele til den gamle Konges Død og det gamle Styres Ophør. Men for det andet indeholder Ordet „klassisk“ en *Stilbestemmelse,* altsaa en Forklaring af Dannelsens — Kunstens og Videnkabens — Form uden Hensyn til dens Indhold. At en Stil er klassisk, vil sige, at den er stor og simpel, saaledes som den klassiske Kunsts Genopdager, Winckelmann, sagde om den græske Skulptur. Den fæster sig ikke ved det enkelte for dets egen Skyld, men ser i det enkelte et Udtryk for noget alment. Den er altsaa typisk. Men i denne Stil er baade Oehlenschlægers og Thorvaldsens Helte, og Poul Møllers Studenter, Heibergs Københavnere og Blichers Jyder er det ikke mindre. Man kan vel kalde de førstes Kunststil for en typisk Idealisme, de andres for en typisk Realisme. Men Trykket ligger paa Tillægsordet. *Typen,* Foreningen af det almene og det enkelte, er det væsentlige; det ideale og det reale er Graderne, hvorefter disse to Elementer er blandede. Først i

Slutningen af Aarhundredet efter en Overgangstid i dets Midte (1840—1870) faar man en moderne Dannelse med Naturkundskab og Samfundssans og en moderne Kunst, hvori det enkelte — ejendommelige, ja sære — ikke er opløst i det fælles og almene, men løsrevet derfra.

Dog staar Sølvalderens Mænd rent menneskeligt den modne Nutid et Stykke nærmere end Guldalderens. De ved, hvad Sorg er, hvad Oehlenschlæger og Thorvaldsen mere maatte tænke sig til, og hvad H. C. Ørsted paa sine gamle Dage troskyldigt tilstod, at han endnu savnede i sin Dannelse. Oplevelserne i Aarene omkring 1814, de argeste i Danmarks Historie kaldte Grundtvig dem (før 1864), er aabenbart gaaet dybere i Sjælene end den korte Løftelse fra 1801. Hos nogle har de som Modvirkning frigjort stærke Kræfter, ikke poetiske, de var løsladt forinden, men religiøse. Saaledes paa en stille Maade hos Ingemann, men med fuld Vælde hos Grundtvig, hvem han selv og i alt Fald hans Disciple har været nær ved at give Æren for Kristendommens Genindførelse i Danmark; menneskeligt er han den store Kraft i sit Slægtled og kan endnu hjælpe svagere Kræfter ved det Lysbrud, hvormed han efter sin Aands Lov — Lægerne siger: hans manio-depressive Temperament — gennemstraaler sit sorte Tungsind. Eller den dybe Nød vækker hinsides al Konfession Ømheden for det smaa og de lidende, som hos Sibbern. Hos andre fremkaldte Misforholdet mellem den gyldne Drøm og den usle Virkelighed den kritiske Eftertanke. Heiberg vil med sin Kritik, siger han, indsætte Tanken i dens af Følelsen ranede Ret, han kalder med Grund sin Tid for „reflekteret", medens Oehlenschlæger var „naiv". Man har det Indtryk, at man kunde tale, snakke med Mændene af hans, men ikke af Oehlenschlægers Slægtled. Med Steen Blicher og Poul Møller kan en Nutids-Dansker blive dybt fortrolig — som om en længst afdød Ven blev givet ham tilbage fra Graven med den fælles Ungdoms Liv og Varme.

Med det nærmere Forhold til Virkeligheden følger en dybere Forbindelse med Folket og Fædrelandet. Denne Slægt var vel ikke mere dansk end den forrige, men den vidste bedre, at den var det, og hvad det var at være dansk, og handlede derefter. Dog stod dens Mænd ogsaa fra Fødselen af det primitive Folk, Almuen og dens Kultur nærmere end Borgersønnerne i det Oehlenschlægerske Dynasti. Et Flertal af dem var Sønner af Landsbypræster, kun Sibbern og Heiberg var Københavnere. Hos nogle af disse Landsbybørn havde denne medfødte Danskhed et mere idyllisk Præg som hos Ingemann og Winther, Præstekonens Drenge, hos andre et mere historisk som hos Grundtvig og Blicher, Præstens Sønner og selv Præster; hos dem alle var den bevidste Racefølelse, saaledes hos den hel-danske, hverken

„sjællandske“ eller „jyske“ Poul Møller, der kræver „Blod af Stammens Aarer“ som Vilkaar for dansk skabende Aand. Paa disse Forudsætninger virkede de historiske Oplevelser, især Ophævelsen af det dansk-norske Fællesskab, hvori den forrige Slægt havde følt sig hjemme. Medens Oehlenschlæger endnu en Stund efter Adskillelsen fra Norge hentede sine Helte fra Norge, følte Grundtvig sig efter 1814 som særdansk og lagde sin tidligere højnordiske Stil om til et sjællandsk Mæle; hans Fædrelandskærlighed var ligesom Blichers og Ingemanns bleven vakt i 1807. Men ved Siden af hans brede sjællandske Mund, hvis Patos vel er en anden, men ikke svagere end Oehlenschlægers, kom en anden Danskhed til Udtryk, mere dæmpet, fin og smaalig, stemmende med Tidens Tryk og de fattige Forhold. Den er naturligt nok først iagttaget af en af de Landsmænd, der traadte ind i den danske Kultur i det samme Aar, da Nordmændene gik ud, nemlig den jødiskfødte Henrik Hertz, Heibergs Vaabenfælle, som mener, at med Aaret 1814 afløstes Drømmen om et Norden i den danske Kultur af „Danskheden selv i dens stille, prunkfri Udfoldelse“.

Medens Slægten fra 1801 i Digtning, Kunst og Videnskab har holdt sig til det menneskelige og udtrykt sin Glæde derover, har Mændene fra 1814 stærkere betonet det danske og trods alt udtalt — som Poul Møllers Fædrelandsdigt, dog næppe af ham selv, er bleven kaldt — en Glæde over Danmark. Af disse to grundlæggende Indskud i Aandslivet bæres dets følgende Udvikling.

ANDET AFSNIT.

DET AANDELIGE LIV PAA FREDERIK DEN SJETTES TID.

Historien giver jævnlig med mere eller mindre Ret en Kulturperiode Navn efter den Regent, hvorunder den har blomstret. Saaledes taler man i Roms Kulturhistorie om Kejser Augusts Tidsalder, i Frankrigs om Ludvig den Fjortendes, i England om Dronning Annas og Dronning Elisabeths Tid. I dansk Aandsliv kunde man paa samme Maade tale om Valdemarernes eller Absalons Tid, om Frederik den Andens eller Frederik den Femtes Tidsalder. Her skal gives et kort Overblik over Aandslivet paa Frederik den Sjettes Tid, regnet fra Slaget paa Reden i Foraaret 1801 til Kongens Død i September 1839. Derunder falder det meste af, hvad de to Slægter fra 1801 og 1814 har udrettet, og hvoraf der i det første Afsnit er givet et Billede paa Grundlag af Tidens egne Dokumenter: Oehlenschlægers Poesi 1801—1807 og Litteraturen fra Aaret 1824.

Ser man nærmere til, skelner man dog i denne Tidsalder ikke to, men fire Slægter. Den første er den, som fik et afgørende Indtryk af 1801 eller dog af de gode Dage før 1807. Det er Oehlenschlægers Samtid. Den anden Slægt fik sit Præg af 1807 og de følgende Ulykker, det er Grundtvig og hans Jævnaldrende. Men til Litteraturen fra 1824 bidrager ikke blot denne Slægt, nemlig foruden Grundtvig selv Ingemann, Blicher og Sibbern, men en noget yngre, der først naaede aandelig Modenhed i 1820-Aarene, da det lille Danmark og den fattige Virkelighed var traadt i Stedet for det drømte Norden og de andre baade sunde og syge Drømme. Det er Poul Møllers og J. L. Heibergs Slægtled. Og fra det Præg, der er fælles for disse tre ellers saa forskellige Slægter baade i Kunst og Videnskab, nemlig det almene i deres Tankegang og det klassiske i deres Udtryksmaade, skiller sig i det sidste Tiaar af Frederik den Sjettes Tid efter 1830 mere eller mindre tydeligt endnu et fjerde Slægtled, hvortil hører Digtere som H. C. Andersen og Paludan-Müller, Tænkere som Martensen og Kunstnere som Skuespillerinden Fru Heiberg. De er mere moderne, d. v. s. de har mere eller mindre

Sans for det personligt ejendommelige, det individuelle i Stil og Tanke. Derimod har de mindre national Sans end den foregaaende Slægt; de har ikke i moden Alder oplevet Fædrelandets Nød og Frelse. Ogsaa de øvrige Ytringer af Almenaanden, de politiske og sociale Interesser kommer trods den græske Frihedskrig, den franske Julirevolution og den danske Stænderforfatning kun svagt til Orde i Litteraturen og

Frederik VI.
Statue af H. V. Bissen i Frederiksberg Have. 1856.

den almindelige Kultur for i Frederik den Sjettes allersidste Regeringsaar. Alle fire Slægtled lever tilsammen i den patriarkalske Idyl, uforstyrrede af politiske og sociale Problemer.

Da Frederik den Sjette havde saa liden Sans for Poesiens Glans i hans Krone, at han ved den første Audiens kaldte Oehlenschlæger for „Oehlenschlægers (Slotsforvalterens) Søn“, er hans Forbindelse med det højere Aandsliv nærmest af symbolsk Natur. Den ligger i det prunkfri, som virkelig var Aandslivets fælles Præg og Stil paa hans Tid, og hvoraf man saa et sandfærdigt Billede i hans Person, der hverken var folkelig eller borgerlig, men trods det militært tilknappede og opstivede i hans Holdning menneskelig ydmyg og beskeden. Ligesom man kan se et Billede paa det vældige Tiltag, delvis dog ved fremmede Kræfter, i det danske Aandsliv paa Frederik den Femtes Tid

efter den lange pietistiske Faste i Salys alt andet end pralfri Rytterstatue paa Amalienborg Plads mellem de fire Palæer med Næsen mod den i mere end hundrede Aar ufuldendte Marmorkirke, — saaledes faar man et Indtryk af det rent danske Aandsliv paa Frederik den Sjettes Tid gennem Bissens ligesaa stilsikre Statue af den magre Konge til Fods i Uniformsfrakke, men med bart Hoved mellem de lave Gartnerhuse og „Sladderbænkene“ ved Indgangen til Frederiksberg Have med den hyggelige Indskrift: „Her var han lykkelig i sit elskede Folks Midte“.

Silhuet af
Kamma Rahbek.
Efter H. Kyrre:
»Knud Lyne Rahbek«.

Aandslivet er, som Haven dengang var, forvandlet som ved et Trylleslag fra den ældre, franske Stivhed til den engelske Stils naturlige Friskhed. Heiberg har i en Sang til Oehlenschlægers 70-Aarsdag fremsat en Sammenligning mellem dette Aandsliv og denne Have — „venlig, lys og blid som ingensteds i Norden. — Beredt var alt, var saare godt, det stod i bedste Pleje — der mangled det en Adam blot, som Haven tog i Eje“. Og Oehlenschlæger greb i sin ligesaa poetiske Taktale det samme Billede. Han — sagde han om Danskeren med Hensyn til den urolige Tid efter 1848 — „plejer Blomster i sin lille Have, og dem skal ingen Syndflod os begrave“. Skulde man fæste den hele poetiske Kulturblomstring fra denne Tid til et enkelt Sted, saaledes som man kan knytte Frederik II-Tiden til Ribe og Frederik V-Tiden til „Frederiksstaden“ omkring Amalienborg, blev det ikke til København, men til Frederiksberg med dets Høje og dets Haver, hvad da ogsaa Troels-Lund har gjort med megen Aand og nogen Vilkaarlighed i det Værk om dansk Aands Historie i første Halvdel af forrige Aarhundrede „Bakkehus og Solbjerg“, hvormed han som en from Søn af denne Aand endte sit Forfatterskab. Her boede Rahbek og hans Kamma paa deres Bakkehus, han som Tilskuer til, hun som Plejerske af den ny Opvækst, men begge givende den et Præg af borgerlig Frihed og Jævnhed fra den Tid, hvori *de* havde hjemme, saa selv Grundtvig længe efter maatte vidne, at „hver en Skjald, som nu mon graane, lyse Blik i hver en Stil, hilste her Midnattens Maane, bejlede til Kammas Smil“. Her voksede Oehlenschlæger op og lærte „Stilhed og Storhed“ af Slottet og Haven og fik som Barn gammelnordiske Drømme ved Tjærelugten af „det norske Hus“ i Søndermarken og som Yngling dansk Sommerluft til den tyske Romantik under Vandringen med Steffens i Frederiksberg Have. Her fattede samtidig Baggesen i sit ge-

nialeste Digt „Gengangeren og jeg selv" under Samtaler med Oehlenschlægers Søster Planer til en Verdenspoesi i Goethes Stil, men i dansk Aand, og til dette Hjem i Hjemmet, hvis Fred han snart skulde forstyrre med sin Fejde mod Broderen, sendte han fra Paris efter Bombardementet i 1807 sine ømmeste Rimbreve. Og med denne Have harmonerer, synes man, det meste og bedste af Tidens Digtning. Ikke blot de andre Haver: Poul Møllers og siden de Heibergske Vaudevillers Kongens Have, Chr. Winthers Dyrehave, der blev til „Hjortens Flugt" og meget mere, og Ingemanns lille Digterhave i Sorø, hvor Morgen- og Aftensangene blev til, men saa forskellige Ting som Andersens Eventyr og Grundtvigs Salmer. De sidste, „Sangværket", kom først ret i Gang den Sommer 1835, da Grundtvig lejede en Husende ved Emiliekilde og hørte de gamle Salmer klinge hjerteligt i sit Øre med den blaa Himmel og det blaa Hav for Øje, altsaa med det samme Udsyn som fra hans Barndomshjem Udby og fra Datidens Frederiksberg. Og paa det sidste Sted klang hans Salmedigtning ud med „Kirkeklokke, ej til Hovedstæder", der er digtet ved Lyden af Bedeslagene fra Frederiksberg Landsbykirke. Selv Paludan-Müllers „Adam Homo", der gaar saa langt ud over Idyllen, giver den en religiøs Højhed i Billedet af Heltinden, Alma, som er en Gartnerdatter fra Frederiksberg og præget af Stedets og Hjemmets Uskyld.

1. Digtning.

I Digtningens Paradis er, som Heiberg sagde, *Oehlenschlæger* Adam. Paa et Litografi fra 1848, der forestiller det hele danske Parnas, er alle Portræthovederne ordnede om hans med Aarene meget fyldige Aasyn som Pebernødder om en Julekage. Netop fordi han giver sig i Kast med de største Opgaver og kappes med de største Forbilleder, ikke blot Schiller og Goethe, men Shakespeare, de græske Tragikere og Homer, mærker man den Bund af Idyl, der skiller ham fra Forbillederne og knytter ham ligesom Thorvaldsen til hans Tid og Folk. Men Stemningen i denne Idyl er ikke den smaaborgerlige Tilfredshed ved Dagliglivets Hygge, men den „Munterhed", som Oehlenschlæger i den nys nævnte Takketale tillægger de Danske, og hvorved han forstaar en stor aandelig Sundhed, der taaler stærke Sindsbevægelser, ja kræver dem for at føle sin Fylde. Et saadant Spil af Sindsbevægelser finder man i al Oehlenschlægers Poesi, i de saakaldte Romancer, fortællende Digte med kraftigt Stemningspræg som „Guldhornene", „Hakon Jarls Død", „De tvende Kirketaarne", og i hans episke Digte, der gerne er en Kreds af Romancer som Sangene i „Helge" og „Nordens

Guder“, men desuden i hans Skuespil, ikke blot i de lyriske, som „St. Hansaftenspil“ og „Aladdin“, men tillige i Tragedierne. Kun den første af dem, „Hakon Jarl“, fremstiller en Kamp mellem personlige Viljer og historiske Kræfter (Hedenskab og Kristendom); de andre sætter først Fantasien og Følelsen i Bevægelse med store Skikkelser og stærke Optrin og giver dem derefter Hvile i det visse Indtryk, at Li-

Danske Digtere.
Litografi fra 1848.
Ingemann. Guldberg Grundtvig Boye.
Chr. Winther. Hauch. Oehlenschlæger. Heiberg. Hertz
Aarestrup. H. C. Andersen. H. P. Holst. Paludan-Müller. Rosenhoff.

vet ikke har tabt, men vundet i Højhed og Kraft ved Heltens Undergang. Det tragiske var efter Oehlenschlægers Følelse noget opløftende og befriende i Lighed med Oplevelsen den 2. April. Man mindes tillige, at hans Fader var Organist ligesom sine Fædre, lige oplagt til Bryllup og Begravelse, og at han selv som Dreng, naar han fulgte Faderen paa Orgelværket, havde vænnet sig til „at se Menneskelivets Højtid i Sorg og Glæde“ med samme Fornøjelse. Da Axel i Slutningen af Sørgespillet „Axel og Valborg“ ved at sætte Livet til for sin Troskab har handlet saaledes, at Valborg, som hun siger, efter dette aldrig vil kunne glemme ham, udbryder hun ved hans Lig i Trondhjem Kirke: Hvor her er godsligt (hyggeligt) her i denne Kirke! Det er Grundstemningen i Oehlenschlægers saakaldte Tragedier — ligesom i Grundtvigs Salmer (Hyggelig, rolig, Gud! er din Bolig). Det strenge tragiske Sindelag var ham fremmed. Han kaldte det for „en højere Munterhed“. Om sine litterære Modstandere, sine „Fjender“

kaldte han dem, sagde han som en Ros: Han er i Grunden blød. Han var det selv, ligesom hans Tid og hans Folk.

Paa Grund af Oehlenschlægers Herskerstilling i den danske Poesi fra hans første Fremtræden til hans Død kan man fortælle den hele Digtnings Historie paa Frederik den Sjettes Tid i Flugt med hans Poesis Historie.

I *de første ti Aar* havde han kun to Medbejlere: den kraftigste Overlever af det attende Aarhundrede *Jens Baggesen* (1764—1826) og den, som har givet den ny poetisk-filosofiske Romantik det dybeste Udtryk, den tyskfødte *A. W. Schack von Staffeldt* (1769—1826). Den sidste kappedes forgæves med ham i sine fortællende Romancer, men har i sine lyriske Tankedigte, hvori han har Ewald til Forgænger og Hauch til Efterfølger, ikke blot udtrykt naturfilosofiske Ideer, men Drømmerens Livstragedie: „Stort, af tvende Verdner var mit Rige — grænseløst mit Levneds Udkast var“, og sit eget poetiske Livs Skibbrud: „Saa forgaar, hvad alles Hjerter priser, saa staar Savnet bag hver Fryd igen — ak! selv Fantasiens Paradiser, Aandens indre Eje, vejres hen“. Han var tyskfølende og dansksindet og døde ensom som Amtmand i Slesvig. Baggesen var i hele Tiaaret i Paris og kun Gæst eller „Genganger“ i den danske Litteratur. Digtet af dette Navn og Rimbrevene efter Bombardementet under Matrosnavnet Knud Sjællandsfar er hans meget individuelle eller, som han allerede selv siger, Baggesenske Sidestykker til Aladdin og St. Hansaftenspil, og under Besøget i Hjemmet i 1806 henvendte han sig, paavirket af Sophie Ørsted, direkte til sin unge Medbejler i den poetiske Epistel „Nureddin til Aladdin“, hvis blandede Tone, Følelsen af at være overgaaet som Digter, men ikke som Aand, Oehlenschlæger ikke forstod.

Endnu mindre forstod han det formelige Felttog, som Baggesen i det følgende Tiaar *1810—20*, da han igen var bosat i København, aabnede imod ham paa Grund af hans uomtvistelige Tilbagegang som Digter. Han vilde derigennem ramme hele Tidens Savn af virkelig Aand, i hvis Sted Smagløsheden og Fantasteriet bredte sig baade i Litteraturen, især paa Teatret, ogsaa i Oehlenschlægers senere Værker, og i Kritikken. Den saakaldte *Baggesenske Fejde*, der af sin Ophavsmand førtes baade i kritiske Artikler og især i karikerende og parodierende Rimværker, endte først 1820, da Baggesen atter forlod sit Fædreland som en syg og slagen Mand. Hans Haan mod Oehlenschlæger, hvori der, ogsaa ved det af ham selv forskyldte Brud med hans Søster, blandede sig personligt Nag, havde kaldt de fleste af de unge frem til den elskede Digters Forsvar, bl. a. Poul Møller og Carsten Hauch, der endog som Medlemmer af en „Tylvt“ Studenter havde udfordret Baggesen til en latinsk Disputats om hans kritiske Princip-

per. Selv om Fejdens Enkeltheder nu maa være glemte, var den ikke uden Betydning. Det var den eneste Kampplads, hvor herhjemme Rationalismens Aand, under en aandfuld Narremaske, mødte den for let triumferende Romantik. Den litterære Strid, som i syv Aar var Københavns Hovedinteresse, medens man baade i Kiel og Christiania var stærkt optaget af politiske og nationale Spørgsmaal, holdt ved Baggesens Energi og Geni Munterheden, dog næppe i Oehlenschlægers Mening, oppe i en livløs Tid. Ogsaa Baggesen har siden faaet sin Oprejsning, ikke blot i Litteraturen, hvor Heiberg Aaret efter hans Død rejste hans Sag paa ny, men i Livet, idet hans spillende Ironi har sat sig dybere Spor i hans Landsmænds Aand end Oehlenschlægers naive Patos.

Jens Baggesen.
Maleri af en fransk Kunstner; c. 1800.
(Frederiksborg).

Under Fejden havde Baggesen uventet faaet Hjælp af *Grundtvig*. Efter at de i 1815 i en „Valhallaleg“, som Baggesen sagde, havde vekslet nogle betydningsfulde Rimbreve, hvori den enes filosofisk-poetiske Spekulation, en ny Form for den gammelnordiske Gaadekløgt, preller af imod den andens daværende Kulsviertro, i øvrigt ikke uden gavnlige Følger for begges senere religiøse Udvikling, fandt de hinanden i det sjællandske Lune, som de havde til fælles i Modsætning til, hvad Baggesen i et irriteret Privatbrev kaldte „den halvtyske Oehlenschlægers uendelige Grovhed“. Paa samme bibelske Stade som over for den gaadefulde Baggesen, men med mindre Held havde Grundtvig stillet sig i en skarp Tankeudveksling med den klare H. C. Ørsted, som med endnu dybere Følger end den Baggesenske Fejde er Forspillet til den Kamp mellem Tro og Viden, der, efter at den kirkelige Rationalismes Mæglingsforsøg var opgivet, har strakt sig det hele Aarhundrede igennem ned til Nutiden. Som „et Guds Ord fra Landet“ i en mere folkelig Betydning klinger Grundtvigs Polemik mod den københavnskvittige unge J. L. Heiberg til Forsvar for Vennen Ingemanns fromme Hjerte, skønt dette da mest ytrede sig i overspændte Tragedier („Blan-

ca“), der af den sygelige Tidsmode, ja selv af Baggesen sattes over Oehlenschlægers midt i Følsomheden og Fantasteriet kerne-friske Stykker (Hagbarth og Signe). Det var det første Sammenstød mellem By og Land i dansk Historie, men blev ikke det sidste i Litteraturen og Politikken. Men som fanatisk Bibelkristen var Grundtvig desuden gaaet strengt i Rette med Oehlenschlæger og Mynster i personlige Breve, hvori han frakendte baade Digteren og Præsten kristelig Alvor. Med Oehlenschlæger havde han fra først af kappedes som Digter, ikke saaledes som Staffeldt som Romantiker i tysk Stil eller som Baggesen som en Verdensaand i dansk Dragt, men som nordisk Skjald. I sin lille „Nordens Mytologi“ fra 1808, der er et af hans ypperste og følgerigeste poetisk-videnskabelige Værker, fremsætter han — for første Gang med den ældre Edda og ikke som ellers Snorres Lærebog af dette Navn som Grundlag — et Helhedssyn paa den gammel-nordiske Religion, som Oehlenschlæger ikke var mægtig; han ser deri et tragisk Drama, som vel ikke i Form, men i Aand og Tanke er Grækerne overlegent. Og i sine „Optrin af Kæmpelivets Undergang i Nord“ havde han i en bred og grov Form, der er endnu fjernere end Oehlenschlægers fra den knappe, klare Edda, oplevet i Hjertet den Brydning mellem Hedenskab og Kristendom og det tragiske Forsøg paa at forsone den („Palnatoke“), som Oehlenschlæger havde set og fremstillet i sin digteriske Fantasi. Men det sidste Bind deraf udkom, efter at han selv, som han siger, var „gaaet hjem“ til Kristendommen og fremstiller derfor „Livsforhærdelsen i Norden under et andetstedsfra borget Lys, hvorunder Skikkelserne rører sig som Trolde“. Dermed slap han Drømmen om at blive Digter og rustede sig, da han som Præst følte sig lagt for Had for sin kristelige Iver, til sin kommende Gerning som nordisk-historisk Folkeopdrager ved at oversætte Sakse og Snorre paa dansk, særlig sjællandsk Folkemaal og ved at samle og udgive „Danefæ og Hittegods“, d. e. gammeldanske sproglige og litterære Minder i sit Tidsskrift „Dannevirke“, et allerede ganske grundtvigsk Sidestykke til Historikeren Langebeks Danske Magazin — men alt under det Tidens Tryk paa Sindet, hvorfra han først med et vældigt Opsving gjorde sig fri i „Nyaarsmorgen“.

Og dette Tryk føltes paa forskellig Vis af alle Tiaarets Digtere af alle Slægtled fra Oehlenschlæger, hvis ny Forsøg i Aladdins Stil, det østerlandske Eventyrspil „Fiskeren og hans Datter“ og det af Baggesen haanede Sangspil „Ludlams Hule“ er fuldkomne Modsætninger til Forgængeren, for saa vidt som den tomme Pengepung og det ømme Faderhjerte har afløst det geniale Ynglingesind og den vidunderlige Lampe som Stemningens Kilde, til Steen Blicher med hans vildt tungsindige Ossian-Oversættelse og hans „Jyllandsrejse“ paa Vers, hvori

den spidsborgerlige Ironi stadig følger den fædrelandske Patos i Hælen, ja selv til den rent litterære J. L. Heiberg med hans rodløse Eksperimenter i græske og franske, tyske og spanske, dog ogsaa danske, altsaa alle Stilarter. Men kun en af dem, som først Eftertiden har paaskønnet, har naglet denne onde Tid til Pælen. Det var Ingemanns Ven og — som Landmand paa den anden Side af Sorø Sø — hans Genbo *Chr. Bredahl* (1784—1860), som ogsaa i sin Poesi var paa den modsatte Side af hans nationale Romantik og ingen Ven af Sakse og Absalon. Med en Fantasi, der er præget af Natursværmeri (efter Rousseau) og Heltedyrkelse (af Napoleon), i et Sprog, som er en Blanding af godt dansk Bondevid og Shakespeares eller Ossians Patos, og i en Stemning, som han har givet det ogsaa for hans Stil karakteristiske Udtryk: „Min Graad er Bly, af Harm i Øjets Digler smeltet“ — giver han i sine „Dramatiske Scener fra Kejserdømmet Kyhlam paa Maanen“ et Verdensbillede af den europæiske Tilstand efter Revolutionen og Napoleon under den hellige Alliance med særligt Hensyn til de hjemlige Forhold, ikke blot til Frederik den Sjette, som ogsaa han ærer, men til Sorø. Herfra har han hentet Træk til de opblæste Herre- og Embedsmænd, der sammen med stortalende Officerer (Frederik den Sjettes Adjudanter), jødiske Aagerkarle, religiøse Sværmere (i Grundtvigs Lignelse), men ogsaa Bønder og andre Kæltringer udgør hans Galleri af Samfundets Typer. Imod denne Bande taler han selv først som en ædel Friheds- og Natur-Elsker, senere i Følelsen af sit og sin Slægts Forfald som en tungsindig Hofnar. Ikke ved sin Kunst, men ved sin Tendens fik denne oversete Sandhedssiger en Fremtid. Henrik Ibsen nævnede ham i sin sociale Tendensdigtnings Tid som sin kæreste danske Digter.

I *Tiaaret efter 1820* træder den stadigt „nordiske“ Oehlenschlæger i Skygge for det poetiske Gennembrud af en særlig dansk Aand, hvoraf der i anden Del af det første Afsnit er givet et Billede. I den fædrelandshistoriske Retning, som han var slaaet ind paa med sin „Erik og Abel“ fra 1820, fik han en Medbejler i *Ingemann*, hvis Romaner langt overgik hans Tragedier i Folkets Yndest. Deres Helte var ikke, som hans vedblev at være, norske, „kjække“ med en Tilsætning af Trods som Harald i „Væringerne i Miklagaard“. De var danske og blide, indtil Overmaalet (Prins Otto), ikke blot menneskeligt ydmyge Naturer som Oehlenschlægers Kong Erik, men religiøst ydmygede som Valdemar Sejr og Erik Menved. Den unge Mand var ikke naturfrom som Aladdin, men kristeligt from som Carl af Rise. Kvinderne var mindre Heltinder som Valborg og Signe end Helgeninder som Dronning Dagmar. Og, hvad der var det allerbedste, Formen var ikke femfodede Jamber, Vers paa Vers i Gaasegang, men stundom med Ørnevinger,

men skikkelig dansk Prosa, hvor selv Kongerne, skønt lidt gammeldags, talte lige saa forstaaeligt som de morsomme Almuesfolk, Morten Madsvend og Dorthe Fejekost.

Men en farligere Fjende for Oehlenschlægers urokkelige Frederiksberg end det idylliske Sorø udrugede det intelligente København i den nu fuldt modne *J. L. Heiberg.* Efter at han var kommen hjem fra et toaarigt Ophold i Paris hos sin Fader, den forviste Revolutionsskribent, og et lige saa langvarigt, men mindre morsomt Eksil som dansk Professor i Kiel, der dog under en Ferieudflugt til Berlin i 1824 gav ham hans afgørende indre Oplevelse, Tilegnelsen af Hegels Filosofi, havde han i sin københavnske Fornyelse af de parisiske Vaudeviller (bl. a. Aprilsnarrene og De Uadskillelige) skabt et nyt St. Hansaftenspil. Det syntes meget mere realistisk end Oehlenschlægers, fordi det paa Grundlag af den nævnte Filosofi søgte det poetiske i det virkelige, selv de laveste Former deraf, men var dog ikke mindre romantisk i sit Princip, fordi baade Figurerne og Situationerne deri var et symbolsk Udtryk for en lyrisk eller komisk Idé; de er (med et Udtryk af Oehlenschlæger) Prismer, hvori Digterens Lune bryder sig. Derefter havde han forsvaret den ny Digtart, der mistænktes som Fjælebodsløjer, i en stor Afhandling om Vaudevillen, bl. a. ved at udvikle den her gengivne (siden oversete) Mening, og havde saa i et Par ny og lige saa overlegne Afhandlinger om „Væringerne i Miklagaard“ og Oehlenschlægers Poesi i det hele gjort det ganske af med den lyrisk-episke Teknik i hans Tragedier, nemlig det Spil med Sindsbevægelser, der efter hans uforgribelige Dom henviste Oehlenschlæger til Romancen og det lyriske Drama som hans rette poetiske Rige. Endelig havde han stadfæstet sin Triumf, da hans „Elverhøj“, hvori der er det samme sindrige Spil mellem Fantasi og Virkelighed som i Vaudevillen og i det senere, mindre populære „Syvsoverdag“, sejrede over et mere end tilladeligt naivt Udkast af Oehlenschlæger til et Festspil til Prins Frederiks (VII) Bryllup.

Til Oehlenschlægers knurrende Indsigelse mod denne kritiske Overhaling, der med Grund syntes ham værre at fordøje end Baggesens, kom der højst fornødne Hjælpetropper fra Sorø, ikke blot fra Kritikeren, den skrappe Peder Hjort, siden kendt som Sprogmand og Politiker, men fra Digteren og Naturforskeren *Carsten Hauch* (1790—1872), Oehlenschlægers Ven fra Striden med Baggesen. Denne Aarhundredets anden æstetiske Fejde adskiller sig fra den første ved at have et Princip, Spørgsmaalet om det rette Forhold i Kunstværket mellem det poetiske i Indholdet og det tekniske i Udførelsen, men blev praktisk ført og forstaaet som en Strid, om et stort poetisk Emne i en ufuldkommen Form var at foretrække for et mindre poetisk Emne i en fuld-

kommen Form eller omvendt. Den sidste Mening hævdedes af *Henrik Hertz* (1798—1870) i de „Gengangerbreve eller poetiske Epistler fra Paradis“, hvormed han i 1830 sluttede Striden paa Heibergs Side, men paa et højere Stade, som han spøgende gav til Kende ved at udgive Brevene under den nylig afdøde Baggesens Mærke: Knud Sjællandsfar og i hans ligesom efter Døden afklarede Udtryksmaade og Tankegang. Han fremsatte her og i nogle følgende Læredigte det fælles Løsen for den ny Skoles poetiske Realisme, at Kunsten ikke skal give et forædlet, men et forklaret Billede af Livet, men skjuler ikke, at han mere opfatter den som en Nydelse end som en Næring for Livet. Paa det modsatte Stade stod Hauch og gav fuldgyldigt Bevis derfor, for det første ved sin afgjorte Underlegenhed over for Modstanderne i den lette poetiske Polemik, for det andet ved samtidig at udsende en Række tragiske Skuespil, hvori store Skikkelser fra Verdenshistorien (Bajazet, Tiberius og Gregor den Syvende) er fremstillede med dyb personlig Indlevelse, men uden dramatisk Figurtegning og Komposition. Hauch havde i højere Grad end sin elskede Mester, endsige hans Modstandere, et tragisk Sindelag; mere end ved Oehlenschlægers Tragedier bevægedes han af Oehlenschlægers egen Tragedie, den vældige poetiske Kraft, der kæmpede mod Trykket af den prosaiske Tid. Personligt bar han selv paa et smerteligt Tryk. Paa en Studierejse i Syden, hvor de nævnte Skuespil var blevet til, havde den vældige Naturelsker maattet lade sin ene Fod sætte af og saa fra da af tilbage paa sit fri Barndomsliv i Norge som et tabt Paradis. Denne Længsel ud fra Følelsen af den stækkede Kraft i Forening med det Heltesind, der bøjer sig religiøst for „den høje Gengældelses Lov“ er det tragiske Motiv (Nemesis) i al Hauchs Digtning: Skuespil, især „Svend Grathe“, Romaner, især „En polsk Familie“ og ikke mindst hans lyriske Digte, der med Aarene naaede en sjælden Forening af Inderlighed og Storhed baade i Folkevisens og Odedigtets Form. — Samtidig med Hauchs første Tragedier

Carsten Hauch.
Litografi.

havde *Hertz*, anonymt (ligesom Gengangerbrevene) af Hensyn til sit, som han frygtede, ildesete jødiske Navn, udsendt sine første Lystspil og Sangspil i Holbergs, Heibergs og andre Stilarter; han er som andre af hans Race især en Stilens Mester; mest karakteristisk er et Skuespil paa rimede Vers „Amors Genistreger“, hvor Figurerne er blotte Overskrifter til den poetiske Konversation, der yndefuldt gengiver Hverdagssprogets Melodi og er Stykkets sande Indhold. For Teaterpublikummet kom Striden derfor til at staa, om Tragedien eller Vaudevillekomedien skulde have den første Plads paa den danske Skueplads. For en dybere Opfattelse var det Livspoesien, der kæmpede mod Formpoesien, en Fortsættelse af Sammenstødet mellem Oehlenschlæger og Baggesen, ja af det dog ikke fuldt tilsvarende Forhold mellem Ewald og Wessel, men tillige en evig Modsætning helt ned i den store Masse af poetisk Dilettantisme paa den ene Side og upoetisk Virtuositet paa den anden, der fylder Litteraturens Marked.

Henrik Hertz.
Litografi fra 1840'erne.

I *1830-Aarene* nærmer Oehlenschlæger sig selv til den mere realistiske Retning i ny fædrelandshistoriske Tragedier som „Tordenskjold“, en Omskrivning af „Væringerne i Miklagaard“ i moderne Stil, og „Dronning Margrethe“, hvis Titelfigur ikke som Hakon Jarl er Udtryk for en historisk Idé, men for en privat Konflikt, Moderkærligheden i Strid med Dronningekaldet. Paa Teatret sejrede i disse Aar efter Julirevolutionen Hverdagslivets Kunst helt med Hertz's Lystspil, især „Sparekassen“, som er et klassisk borgerligt Lystspil uden Vaudevillernes romantiske Perspektiv; paa Folkeskuespillets lavere Plan ligger den københavnske Arbejdersøn Th. Overskous Komedier med populærromantiske Motiver („Capriciosa“ som „Undine“ i Kanalerne i Frederiksberg Have) og friskt Greb paa de københavnsnationale Nyboderfolk („Pak“).

I det samme Spor gaar nu den fortællende Digtning. Til Lystspillet svarer her Novellen. Endnu nærmere ved Livet end Poul Møllers „En dansk Students Eventyr“ ligger *Carl Baggers* „Min Broders

Levned“ (1835) trods den dæmoniske Helt i Byrons Stil og den englelige Heltinde; det hensynsløse Skriftemaal og Kløvningen af Forfatterens Personlighed i to, Fortælleren og hans Broder, kommer igen i Drachmanns „Forskrevet“. Med københavnsk Kolorit som hos Hertz, med mindre udpræget realistisk Kunst, men med kvindelig Livsvisdom, vundet gennem et bevæget Livs Erfaringer, skrev den anonyme Forfatter af Hverdagshistorierne, *Thomasine Buntzen* (1773—1856). Hun var af christianshavnsk Købmandsslægt, først gift med P. A. Heiberg og Moder til J. L. Heiberg, senere som *Fru Gyllembourg* gift med en landflygtig svensk Adelsmand, som døde 1815, og i sit Forfatterskab, der først begyndte tolv Aar efter, bestemt af Forhold til disse tre Mænd; med københavnsk Urbanitet forener hun svensk, „gustaviansk“ Skønhedssans og borgerlig dansk Frihedsfølelse, ypperst i „Ekstremenerne“ (1835), og „To Tidsaldre“ (1845). Ikke mindst ved den sidste Egenskab minder hun om Tiden før 1800 ligesom Forfatteren af de samtidige jyske Noveller, *Blicher*. Men medens Fru Gyllembourg er paa den franske Side af det attende Aarhundrede, staar Blicher paa den engelske; de to er sammen med Bredahl de eneste af Digterne fra Frederik den Sjettes Tid, der ikke har faaet dybere Indtryk af tysk Romantik. Om den engelske saakaldte Førromantik minder Blichers mange historiske Noveller fra jyske Herregaarde som Avnsbjerg, Hald og Tjele; de forholder sig i deres fyndige Korthed til Walter Scotts samtidige historiske Romaner paa samme Maade som hans Præstegaards- og Købstads-Noveller, der ofte ligesom de historiske er i Brev- eller Dagbogsform, til de følsomme og humoristiske engelske Fortællinger fra Slutningen af det attende Aarhundrede; helt originale er hans Bondenoveller paa Rigs- eller Folkemaalet (Hosekræmmeren, De tre Helligaftener, E Bindstouw). Ogsaa hans lyriske Digtning er i engelsk, førromantisk Stil, de jyske Viser minder om Robert Burns' og andre skotske. Ved det dybt fortrolige Forhold til Folkets og Fædrelandets Natur, hvori han overgaar Bjørnson, har Blicher ydet det ypperste af sin Tids poetiske Realisme og kan tjene som et levende Forbillede for al senere. Hundrede Aar efter sin Fødsel blev han med rette (af Chr. Richardt) kaldet „Oldermand for Lavets yngste Skole“, og af Nutidens Hjemstavnsdigtere er han bleven hyldet og elsket som en Fader. Et romantisk Udtryk for hans „Livstragedie“ — som Jeppe Aakjær har kaldt sin Biografi af ham — er et Træk, som jævnlig kommer igen i Novellerne: den fattige og af huslige Sorger medtagne Præsts Medfølelse med de omstrejfende „Kæltringers“ samfundsløse Liv.

Til den historiske Tragedie paa Vers svarede som omtalt i 1820-Aarene den historiske Roman paa Prosa. Samtidig med at Verstrage-

dien paa Teatret faar en lettere, lystspillignende Tone og en stærkere eller finere Tids-Farve eller Duft i Hertzes „Svend Dyrings Hus“, faar ogsaa Romanen mere Præget af et virkeligt Tidsbillede eller et ægte Sjælemaleri. Det første er Tilfældet hos *Carl Bernhard* (d. e. A. N. de Saint-Aubain), Fru Gyllembourgs Næstsøskendebarn og ligesom hun Forfatter af københavnske Noveller, især i „Gamle Minder“ (1840) og „Krøniker fra Christian den Andens Tid“ (1846), begge i den franske Romantiks eller Romantismens Stil, det sidste hos Hauch i „Vilhelm Zabern“ med Motiv fra Bergen og Dyvekes Historie (1834) og „Guldmageren“ (1836) fra August den Andens Dresden. Begge Digtere har tillige taget Emne til Romaner fra Nutiden, om end fra højst forskellige Tider, Hauch fra Polens sidste Frihedskamp i „En polsk Familie“ (1837) og Carl Bernhard fra Livet i det diplomatiske Korps i København i „Lykkens Yndling“ (1837).

Helt ind i den lyriske Digtning mærker man Tilslutningen til Virkeligheden og den mere borgerlige Smag. Det viser sig tydeligst ved, at den historiske Romance, som vedblivende dyrkes af Ingemann og Hauch i deres ypperste Kunstværker, henholdsvis „Holger Danske“ (1837) og „Valdemar Atterdag“ (1861), træder tilbage for det poetiske „Genrebillede“ paa Vers. Udtrykket er laant fra Billedkunsten for at fremhæve den maleriske Stil i denne Digtart, et moderne Sidestykke til den antikke Idyl, hvad enten Emnet er et historisk Optrin, en Scene af Folkelivet eller et Landskab med Figurer. Hertil hører *Chr. Winthers* mest betegnende Digte fra disse Aar som „Annette“ med Emne fra moderne Husliv, „Ringens Indskrift“ med historisk Motiv, „I et romersk Osteri“, der har italiensk Baggrund ligesom det historiske Genrebillede paa Prosa „En Aftenscene“. Men i den samme Art har to af den danske Lyriks sparsomste og ypperste Forfattere skrevet nogle af deres bedste Digte, *Ludvig Bødtcher* (hjemvendt fra et elleveaarigt Ophold i Italien 1835) og *Emil Aarestrup* (Digte 1838). De er henholdsvis Formens og Farvens Mester, f. Eks. i det skælmsk storladne „Mødet med Bacchus“ og de andre italienske Natur- og Folkelivsbilleder i Bødtchers Digte og i „Tidlig Skilsmisse“ og Aarestrups andre korte poetiske Fortællinger, der er sande Billeder i Ord. Uden for denne Stil har Bødtchers rent lyriske Digte gerne landskabeligt Motiv og en let vemodig Stemning: „Farvel til Marthes Kilde“, „Høstminde“, „I Foraaret“, mens Aarestrups gerne bliver, hvad han kalder „erotiske Situationer“. Bødtcher var Pebersvend i København, Aarestup var Provinslæge, Fader til tolv Børn og en fortvivlet Skønhedselsker.

Men ogsaa to af den danske Litteraturs i al deres dybe Forskel største Digtere har deres Forudsætning i Trediveaarenes Stil og Smag, nemlig *H. C. Andersen* (1805—1875) og *Fr. Paludan-Müller* (1809—

1876). Mindst kom den til at betyde for den sidste, der hurtigst fjernede sig derfra. Til Heibergs og Hertzes Retning, som han tilhørte som en for tidlig moden Formkunstner — en Arv fra den i Aarhundreder aandeligt gennemarbejdede Slægt — ofrede han med nogle snart opgivne Forsøg for Teatret; men de Arbejder, hvormed han for en Tid blev Publikums Yndling, er begge poetiske Genrestykker. et moderne, „Danserinden“, med tragisk Udgang i Byrons spotsk-fortvivlede Stil, og et mytologisk, „Amor og Psyche“, med filosofisk Tankeindhold og fin Formkunst, dog uden Bødtchers faste og fulde Billedvirkning. Men for Andersen fik Tidens Forkærlighed for de smaa Billeder af Menneskelivet og Naturen varig Betydning. Genrebillederne blev til Eventyrene. Ogsaa uden for dem mærker man denne Stil i hans Skrifter. Af hans lyriske Digte er de bedste de mindste: Børnevers og Landskabsstemninger. Rejsebøgerne er Genrebilleder fra fremmede Lande, men fra Fantasiens Land er et af hans ypperste Kunstværker „Billedbog uden Billeder“; af hans Skuespil lykkes bedst de, der har Form af et Optrin: komisk i „Den ny Barselstue“, romantisk i „Kongen drømmer“ og Operateksten „Liden Kirsten“. I hans Romaner ligesom i „Mit Livs Eventyr“ giver de mange Billeder af Natur- og Folkeliv ude og hjemme („Improvisatoren“ — „De to Baronesser“) Stof og Liv til den stadige Selvbespejling. Det er dog dette Selv, der har gjort Andersens Poesi til den eneste danske, som læses over hele Verden. Ikke blot det ydre, hans Lykke, at Fattigmandsbarnet ved sit Geni blev Kongers Ligemand, men det indre, hans Sindelag, den enestaaende Forening af Naivitet og Ironi. Han er naiv, fordi han som Aand er steget lige op af Folkets Dyb med de ubrugte Kræfter; hans Fader, Skomageren i Odense, var melankolsk og havde det med at tænke, hans Farfar var gal, men havde (ligesom Sønnesønnen) „Sjeni“ for at skære Billeder. Og han havde den skarpe Ironi, der fra gammel Tid var den

H. C. Andersen.
Maleri af N. P. A. Bentzen.
(Frederiksborg).

fattiges og fortryktes, ikke blot Bondens, men Hofnarrens Vaaben. Af *Eventyrene*, der begyndte at udkomme i smaa Hæfter i 1835 og fortsattes til hans Død, er de raskeste de Folkeeventyr, han har hørt i sin Barndom og genfortæller uden Omsvøb med stærk Understregning af den folkelige Tales Fynd. „Saa huggede Soldaten Hovedet af Heksen; der laa hun“, hedder det i det første Eventyr, „Fyrtøjet“, der ved et tankevækkende Tilfælde har samme Emne som Oehlenschlægers Aladdin: Soldaten er Aladdin, Heksen Nureddin, Hundene Lampens og Ringens Aander o. s. v. I lignende Stil er nogle Eventyr fra Folkesagn og Folketro (Elverhøj, Ole Lukøje). Alle andre er selvopfundne. Nærmest Folkeeventyrene staar Børneeventyrene om Blomster (Tommelise), Dyr (Springfyrene) og Legetøj (Den standhaftige Tinsoldat), som er gjort levende med Barnets naturlige Fantasi og det lidt til „for Tanken“, som han sagde, der gør de bedste af dem til Fabler om Menneskelivet: „Den grimme Ælling“ om hans eget Liv, „Hyrdinden og Skorstensfejeren“ om Elskov og Ægteskab. Ikke for Børn er saadanne dybsindige Eventyr som „Klokken“ og „Skyggen“; det er Myter, ikke som „Historien om en Moder“ om Kærlighed, men om Aand. Med Eventyrene forbandt Andersen andre smaa Fortællinger, som han siden, efter 1850, med et lige saa folkeligt Navn kaldte for „Historier“. Herimellem er foruden smaa Tanke- og Stemningsbilleder paa Prosa ligesom i „Billedbog uden Billeder“ dels korte Noveller som „En Historie fra Klitterne“ og „Isjomfruen“, dels Genrebilleder i det mindste Format, men stundom med det dybeste Tankeindhold som „Den lille Pige med Svovlstikkerne“, der er et Symbol paa Menneskesjælen.

Men Eventyrenes Poesi griber langt ud over Tredivetallets litterære Former. I en af sine Rejsebøger fra Slutningen af denne Tid, „En Digters Basar“, siger Andersen, at han „af Guds og Menneskets Værker inddrikker en Livspoesi, der, lader Gud den blomstre og dufte, skal kvæge Menneskets Hjerte“. Eventyrene er et Udtryk for denne Livspoesi, saaledes som Ordet blev forstaaet af flere af den ældre Slægts Mænd, som Andersen stod nær: Sibbern og Ingemann, men ogsaa af H. C. Ørsted, hvem Andersen for en Del skyldte sin Tillid til Videnskaben og Tro paa Fremtiden og sin Uvilje mod den blot tilbageskuende Romantik. Men et andet Udtryk derfor er *Grundtvigs Salmer*, det saakaldte „Sangværk for den danske Kirke“, som Grundtvig begyndte samme Aar, som Andersen udgav sine første Eventyr, og hvoraf det første Hefte udkom Aaret efter (1836). Som ovenfor vist var Grundtvigs religiøse Erfaring Modsætningen mellem Liv og Død. Det første af disse Ord kommer lige saa ofte for i hans Salmer som Ordet Sjæl i Ingemanns Digte. Men hvor Ingemann siger „Sjæl“, siger Grundtvig *Aand* og mener dermed den udødelige Kraft i Menneskenaturen, som

vækkes og næres ved den levende Tilslutning til den kristne Tro og Kirke. Hans Salmer er derfor ligesom Kingos, men modsat Brorsons og Ingemanns, hvori den enkelte Sjæl fører Talen, Kirke- og Menighedssange (Kirken den er et gammelt Hus), og de mest selvegne af dem er ikke alene de, der fremhæver den grundmenneskelige Lyst ved Livet og Sky for Døden (At sige Verden ret Farvel), men endnu mere de, der finder Frelsen i den kristne Kirke (Jeg ved et lille Himmerig) og Vilkaaret derfor i det levende Ord, Trosbekendelsen ved Daaben, ikke mindst Salmerne til Pinsen, der som Aandens Fest er Grundtvigs Højtid, ligesom Paasken er Kingos og Julen Brorsons. Ikke blot i disse Pinsesalmer (I al sin Glans nu straaler Solen) slaar Præget af Hjemmet — ligesom paa Rembrandts Malerier — igennem det bibelske Billede; Grundtvigs Salmer er alle i denne hjemlige Tone: fra de barnlige Julesange (Velkommen igen Guds Engle smaa), — hvor Gudsmoder er en fattig Kone, og Guds Børn Julemorgen gaar til Fromesse i Himmerig paa det lyseblaa Stjernetæppe ligesom Bønderne paa Kirkestien — til Livs- og Dødssalmerne (Som Dug paa slagne Enge). Og helt tilbage til Folkets — og Grundtvigs egen — ældste Religion, det nordiske Hedenskab, rækker Grundtvigs Salmer. Hans Kristus ligner ikke (som Oehlenschlægers) Balder, men Thor. Salmen „I Kvæld blev der banket paa Helvedes Port" er en kristelig Myte, ligesom Oehlenschlægers Thors Rejse til Jotunhejm eller hans Hermod i Helhejm (i „Baldur hin Gode") er en hedensk; den vakte siden som saadan Bjørnsons Forargelse og fremkaldte hans Brud med den grundtvigske Menighed. Den er en Omdigtning af et oldengelsk kristeligt Kvad. Og saaledes er omtrent Halvdelen af Grundtvigs Salmer, derimellem nogle af de bedst kendte, omgjort efter gamle Forbilleder: David (Hyggelig, rolig, Gud! er din Bolig) og Profeterne (Blomstre som en Rosengaard), oldgræske Sange, især Paaskesalmer, latinske Kirkehymner (Hil dig, Frelser og Forsoner), Luther (Det kimer nu til Julefest) og gammeldanske Kirkesange (Et Barn er født i Bethlehem). De sidste har samme Betydning blandt Grundtvigs Salmer som Folkeeventyrene mellem Andersens Eventyr.

Eventyrene og Salmerne er den Poesi, ikke blot fra Trediverne, men fra det hele Hundredaar, der er bleven mest udbredt i Folket; der findes næppe nogen Dansk, der ikke har hørt et Eventyr af H. C. Andersen eller sunget en Salme af Grundtvig. Med dem er Romantikken for Alvor „kommet hjem" i Danmark. Den begyndte med at øse af Oldtidens Kilder: den islandske Edda og Saga og den latinske Saxo, som er Grundlaget for Oehlenschlægers og Grundtvigs nordiske Digtning. Derefter hentede den med Ingemann og Winther, Heiberg og Hertz Stof eller Stil eller begge Dele fra Middelalderen: Folkevisen og Folke-

sagnet. Men nu tog den baade Emne og Aand hos Nutidens Almue, af dens endnu levende Forraad af Poesi: Folkeeventyret og Salmebogen. Samtidig er det Billede, hvormed dette Kapitel indledes, sprængt. I Stedet for Oehlenschlægers Frederiksberg staar der ved Frederik den Sjettes Død et helt poetisk Danmarks-Billede i den danske Poesi, et Jylland i Blichers Noveller, et Fyn i Andersens Eventyr og et Sjælland i Winthers Vers og Grundtvigs Salmer.

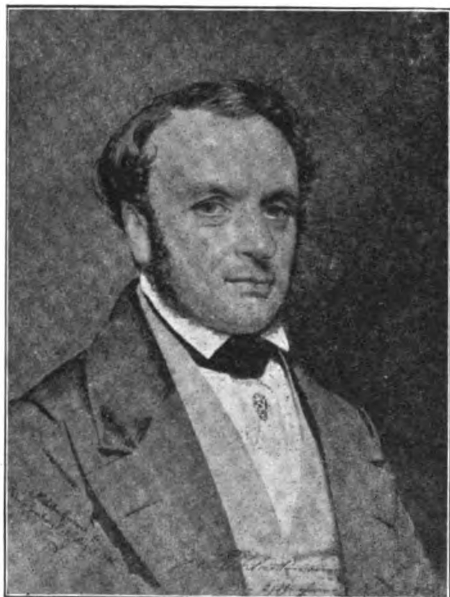
2. Kunst.

Overgangen fra Digtningen til de øvrige Kunster gøres naturligt gennem *Teatret*, som fra Slutningen af det foregaaende Aarhundrede var blevet og gennem hele dette Aarhundrede vedblev at være Hovedstadens Hjerte og Kunstens Arne. Men af de to Gennembrud, som Digtningen paa Frederik den Sjettes Tid havde oplevet: det alment poetiske og det særligt nationale, fik kun det sidste et samtidigt Udtryk paa Teatret, der gerne er langsommere i sin Udvikling end de andre Kunster, fordi det skal have det efterhinkende Publikum med sig. Til Oehlenschlægers Tragedier var Teatret ved deres Fremkomst endnu ikke modent. Den Rahbekske Periodes Helteskuespiller, Trønderen *Michael Rosing*, kom paa Grund af Sygdom ikke til at spille den Hakon Jarl, han selv havde inspireret, og den sønderjyske Præsteson *Peter Foersom* var baade som Menneske og Kunstner mere i Shakespeares Stil end i Oehlenschlægers, han lagde med sine romantiske Oversættelser Grunden til den danske Shakespeare og spillede i 1813 Hamlet med en personlig Lidenskab, der skal have medvirket til hans tidlige Død. Men i det samme Aar spillede Dr. *J. C. Ryge*, hidtil Fysikus i Flensborg, Hakon Jarl med samme kraftige Karakteristik, han Aaret før havde givet Holbergs Per Degn; ved dette helt-menneskelige i sin Evne har han en lignende Stilling i Aarhundredets Skuespilkunst som Oehlenschlæger, der dog kun lidet brugte sin komiske Sans, i dets Poesi. Faa Aar efter fængede den poetiske Ild i en anden Lægmand, idet en ung Arillerilojtnant, *N. P. Nielsen*, i 1820 optraadte som Helten i „Axel og Valborg"; han var mere Deklamator end Karakterskuespiller, i alt Fald i den store Stil; hans Stemme blev, som Ploug skrev ved hans Død, „den Lur, som Oehlenschlæger behøved for at vække Folkets Sans"; hans mere sjælfulde Hustru, *Anna Nielsen*, blev den fuldkomne nordiske Heltinde, som vel var bleven fremstillet lige saa skønt af Oehlenschlægers egen Samtidige, *Eline Heger*, men med mere Blidhed end Højhed. Men i Repertoiret og Publikums Yndest stod Oehlenschlæger længe tilbage for sin Karikatur, Tyskeren Kotzebue,

Forfatter af borgerlige Skuespil og romantiske Rædselsdramaer, hvis Navn Baggesen i sin Kritik gjorde til eet med Smagløsheden selv. Først i Slutningen af Tyverne blev Kotzebue overvundet paa Teatret af Heiberg og Hertz ligesom hans Landsmand og Aandsfrænde Lafontaine i Romanen af Fru Gyllembourg og Carl Bernhard. Men med Heiberg og Hertz fulgte Franskmanden Scribe, der staar i et lignende Forhold til dem som Kotzebue til Oehlenschlæger, idet Franskmandens Finhed var lige saa upoetisk som Tyskerens Grovhed; hans største Fortjeneste af den danske Scene var Udviklingen af en naturlig Tone i den daglige Tale. Med disse Forfattere kom et nyt Sæt Skuespillere, de Heibergske. Mest i Slægt med det københavnske Lystspil er Familien *Rosenkilde*, især Faderen *Christen Niemann* og hans endnu mere natursande Datter, Fru *Sødring*. Højere stilede og videre favnede to af den danske Scenes genialeste Kunstnere *J. L. Phister* og *Johanne Louise Heiberg*, Digterens Hustru; den første især som Holbergs Jeppe, den anden i store shakespeareske og andre tragiske Roller, men begge mest fortrolige med Heiberg og Hertz og Trediveaarenes Gratie, især hun, da hendes Romantik ligesom hendes Lærer og Husbonds trods hendes geniale Instinkt var lige saa reflekteret som hendes Realisme; hun inspirerede Hertz til alle hans kvindelige Hovedfigurer i begge Retninger.

Med Teatret var fra det forrige Aarhundrede den nationale *Musik* forbundet gennem Syngespillet, det heroiske som Ewalds „Balders Død“ og „Fiskerne“ og endnu mere det idylliske som Thaarups „Høstgildet“. Komponisterne var alle indflyttede Tyskere. Ogsaa det ny Aarhundredes to første danske Tonedigtere *C. E. F. Weyse* (1774—1842) og *Fr. Kuhlau* (1786—1832) var født i Tyskland. Men medens Kuhlau som Operakomponist gav Musikken til sine danske Tekster, især Oehlenschlægers „Røverborgen“, den tyske og italienske Romantiks Præg og paa lignende Maade romantiserede de nordiske Folkemelodier i Heibergs „Elverhøj“, blev Weyse, der som halvvoksen Dreng var kommen til København og havde haft Høstgildets helt danskfølende Komponist J. A. P. Schultz til Lærer, i sin Musik mere og mere dansk-idyllisk. For Teatret arbejdede han sammen med Oehlenschlæger i „Sovedrikken“ og „Ludlams Hule“, hvis Romancer har overlevet Digterværkerne selv; ogsaa uden for Teatret skrev han Romancer, desuden Sange, især Melodierne til Ingemanns Morgen- og Aftensange, og Kantater; hans Yndlingsinstrument var det klassiske Orgel, men Kuhlaus den romantiske Fløjte. Som Grundlægger af dansk Sangmusik har han en lignende Førsteplads i Aarhundredet som Ryge i Skuespillet. Men en nordisk Tone, svarende til Oehlenschlægers, brød først frem efter Folkevisens Genfødelse med den danskfødte *I. P. E. Hartmann* (1805—1900) i Musikken til „Guldhornene“ (1832), siden til Bournonvilles Balletter „Val-

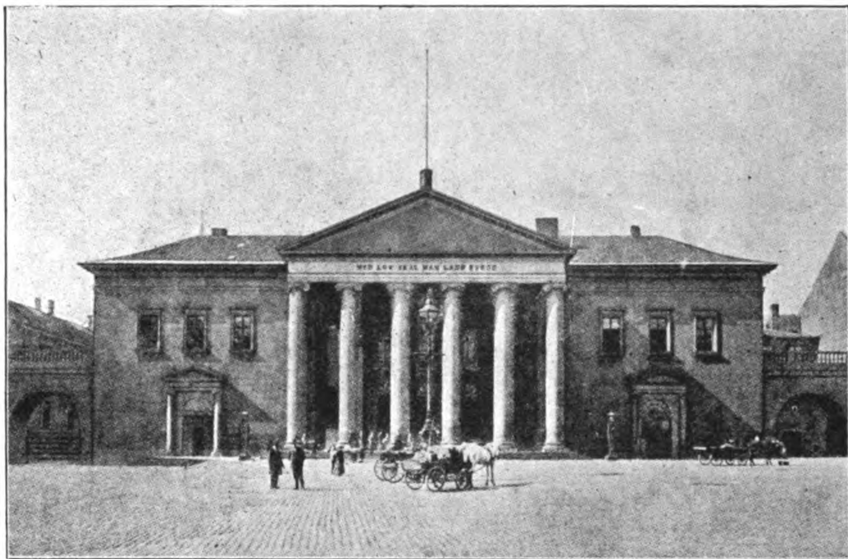
kyrien“ og „Trymskviden“ og sidst, med dybest Klang af Kilden, i „Vølvens Spaadom“ (1872). Dog er Hartmann mindre Oehlenschlægers end sin jævnaldrende Ven H. C. Andersens Aandsfrænde. Med ham skabte han i Tredivernes lille Stil den første dansk-nationale Opera „Liden Kirsten“, og ligesom han gav han i sine Korværker Stemningen af mange Tider og Steder i en musikalsk „Billedbog uden Billeder“. Og ligesom Andersen og de andre Digtere fra denne Tid opgav Hartmann den egentlige Romance for Stemningsdigtet eller Visen, han blev Studentersangens Mester. Hartmann og Weyse er som Andersen og Oehlenschlæger, de to yngre er næppe mindre naive end de ældre, men de ved bedre, at de er det.

I. P. E. Hartmann.
Tegning af Gertner. 1846.
(Frederiksborg).

I *Billedkunsten* fra Frederik den Sjettes Tid kan man ligesom i de andre Kunster skelne to Slægtled og to Retninger. Forskellen er omtrent den samme som mellem Billedhugger og Maler. Den ældre Retning er Thorvaldsens Skole. Til ham sluttede sig i Rom, just da han arbejdede paa sin mest energiske græske Figur, Hermes som Argusdræber, den tyskfødte, men danskvordne *H. E. Freund* (1786—1840), der som hans Lærling bøjede sig for hans Vilje saa langt, at han til Fordel for Mesteren gav Afkald paa en Bestilling til Udsmykningen af Frue Kirke uden Indsigelse, men ikke uden Nag. Til Gengæld modtog han fra Hjemmet en Opfordring til at arbejde med den nordiske Mytologi, og i den vældige Ragnarokfrise, der ikke blot i Størrelse skulde overgaa Thorvaldsens Aleksandertog, fik han givet et Udtryk for sin dulgte Lidenskab og hæmmede Kraft. Hans Opfattelse af det nordiske Emne, hvortil han fik Stoffet fra Finn Magnusens Eddalære, er mere i Slægt med Grundtvigs; hans Kunstnersind minder om Hauchs. Frisen blev, da han ogsaa her trak sig tilbage for Modstanden, først opsat længe efter hans Hjemkomst af *H. V. Bissen* (1798—1868), en Slesviger, som Thorvaldsens Eksempel i Ungdommen havde kaldt fra Maler- til Billedhuggerkunsten, og som i hele denne Periode vedblev at være hans

Discipel. Hjemme fik Freund, bl. a. ved Indretningen af sin Professorbolig i Materialgaarden ved Frederiksholms Kanal, Indflydelse paa den dekorative Kunst, der staar Skulpturen nær, og som i denne og den følgende Tid satte sin Blomst i Christiansborgs Udsmykning ved Arkitekten *G. F. Hetsch* og Universitetets ved Malerne *G. C. Hilker* (1807—1875) og *Constantin Hansen* (1804—1880); som Figurmaler er den sidste helt af Thorvaldsens Skole. De to Bygninger var opført af *C. F. Hansen*

Københavns Raadhus (nu Domhuset).
Opført af C. F. Hansen 1805—1815.

(1756—1845) og hans Lærling *P. Malling;* den første byggede tillige Raad- og Domhuset, Frue Kirke og Metropolitanskolen i antik, dog mindre græsk end latinsk Stil efter Forbillede af italiensk Renæssance-Arkitektur og gav saaledes Frederik den Sjettes København med det ny latinske Kvarter som tydelig Modsætning til Rokokoens „Frederiks-Stad" det Præg af Tarvelighed i Stof og Simpelhed i Stil, der stemmer godt med Tidens Aand. I det hele har ogsaa den Thorvaldsenske Retning mere Præget af Aanden fra 1814 end af den fra 1801. Fra denne Tid er der en Opgang i Billedkunsten ligesom paa Teatret; i selve Aaret 1814 fik Akademiet en ny Fundats og Kunsten en virksom Fremmer i Prins Christian (VIII), og i de nærmest følgende Aar kom flere af Kunstnerne hjem fra Udlandet, ikke som Thorvaldsen paa et kort Besøg, men for at blive og arbejde i Hjemmet.

Saaledes kom i 1816 Malerkunstens Førstemand, Sønderjyden *C. W.*

Eckersberg (1783—1853) hjem fra sine Studierejser til Paris, hvor han havde lært Troskab mod Virkeligheden i Figurmaleren *J. L. Davids* Skole, og Rom, hvor han havde været under Thorvaldsens Fortryllelse, som

**Et russisk Linjeskib og en Fregat til Ankers paa Helsingørs Red.
Maleri af Eckersberg. 1828.
(Statens Museum for Kunst).**

det ses af hans aandfulde Portræt af Mesteren, men ikke var bleven hans Discipel. Vistnok malte han der antikke Figurbilleder i Davids Stil, men endnu bedre romerske Bygninger og Prospekter med Hollændernes Redelighed, og da han kom hjem, grundlagde han Realismen

i den danske Malerkunst, dels som Professor ved Akademiet, dels ved sine egne Billeder: Portrætter, ogsaa store Familiebilleder, saaledes i karakteristisk (dog næppe tilsigtet) Kontrast Grupperne af den frodige Nathansonske Familie og den lige saa magre „høje, elskede Familie“ paa Frederiksberg; desuden Landskaber, allerbedst fra Hjemegnen (Renbjerg Teglværk) og Søbilleder, hvis Stemning betegnende nok blev stærkere, efterhaanden som hans Syn svækkedes, saa han ikke mere

P. Købke: Parti af Østerbrogade.
Maleri fra 1836. (Statens Museum for Kunst).

formaaede at „lorgnettere“ Takkelagen. Af hans første Disciple rejste flere til Italien, som i Aarene omkring 1830 husede en sand Feriekoloni af danske Digtere og Malere. Af de sidste dyrkedes ikke saa meget antikt Figurmaleri, mest af den nysnævnte Constantin Hansen, som moderne Genre, i Bødtchers Stil, men i mindre klassisk Aand, f. Eks. af den tyskfødte *Ernst Meyer.* En af dem, *Chr. Købke* (1810—1848) fandt, som han sagde ved Hjemkomsten, Blegdammen mere tiltrækkende end Campagnen; han malede Portrætter, helst af sine Kære, og Prospekter, helst de nære, fra Kastellet og Sortedamssøen; de er lige saa inderligt københavnske som Hertzes Vers og Madammerne i hans Lystspil, naar de spilledes af Fru Sødring. Havde Eckersberg ligesom Mændene fra 1824 fundet den danske Lokaltone baade i Landskabs- og Søbillederne og i sine Portrætter, saa traf Købke den københavnske ligesom Hertz; de var Bagerbørn begge to og vidste, hvordan Hvedebrødet lugtede.

3. Videnskab.

I *Videnskaberne* spores paa Frederik den Sjettes Tid en lignende Udvikling som i Kunsten. Her er Brødrene Ørsted de store Grundlæggere ligesom Oehlenschlæger i Poesien, Thorvaldsen og Eckersberg i Billedkunsten. Allerede hos *H. C. Ørsted* mærkes Tidens tiltagende praktiske Interesse. Efter at han i 1820, ledet af den romantiske Naturfilosofis Ideer, havde gjort sin store Opdagelse, var han i Resten af sit Liv mest optagen af fysiske og kemiske Forsøg og især af Arbejdet for at gøre Naturvidenskaberne til et Led ikke blot i Haandværkeres og Industrimænds Uddannelse, men i den almindelige Dannelse. Ligesom han ud fra sit religiøse Enhedssyn paa Naturen og Mennesket havde imødegaaet Grundtvig, saaledes virkede hans „Aanden i Naturen“ ved sin sene Fremkomst i 1850 som en Indsigelse imod Kierkegaard. I Ørsteds Retning virkede Botanikeren *J. F. Schouw* (1789—1852) og Geologen *J. G. Forchhammer* (1794—1865). Deres Videnskab har Lighed med den poetiske Bevægelse i Tyverne. Til den af Heiberg forsvarede Indskrænkning af Stoffet til det lokale svarer Forchhammers fædrelandske Geologi, der ligesom Eckersbergs Billeder er i Slægt med hans Hjemstavn, Marsken ved Husum, og til den Lokalkolorit i Stilen, d. v. s. Stoffets Farveveksling efter Tid og Sted, som er Hertzes poetiske Program, svarer Schouws Plantegeografi fra 1822, der forklarer Forskellen i Planternes Bygning og Levemaade ud af deres forskellige Voksesteder og Levekaar. Som Ørsted virkede de tillige ivrigt for Naturvidenskabernes Udbredelse i Folket, Forchhammer især som Foredragsholder, Schouw tillige ved „Naturskildringer“ i populær Form, en Fremstilling, hvori den elegante, lige saa livfulde som beherskede Mand var en Mester, og som han selv har forklaret som den Kunst at skrive mindre, end man ved, og samtidig, i Trediverne, ved Udgivelsen af „Dansk Ugeblad“, i hvis Indhold der toges lige Hensyn til Naturen og Menneskelivet. Den Sans for Orden og Forskel, som Schouw havde lært af sine „Planteriger“, præger ogsaa hans politiske Gerning. Han var, lige saa liberal som national, Forfatter af Skriftet „Ved Tronskiftet 1848“ sammen med H. N. Clausen og Præsident for den grundlovgivende Forsamling. Han var en københavnsk Vinhandlersøn; ikke blot det danske maadeholdne Frisind, men den særlig københavnske Liberalisme har i ham et af sine første Forbilleder i det nittende Aarhundrede.

Endnu tydeligere end hos H. C. Ørsted fremtræder den praktiske Retning hos hans Broder *A. S. Ørsted*. Den understregedes derved, at han paa Grund af formentlig lovstridige Udtalelser i en Afhandling om Kirkestriden mellem Grundtvig og H. N. Clausen ved Kongebud nød-

tes til at afbryde det mægtige Forfatterskab af Haandbøger og Tidsskrifter, hvori han paa næsten alle Omraader lagde Grunden til Fremtidens Videnskab, opgivende sin Ungdoms filosofiske Spekulation, men ikke dens Principper; den fri Tanke hævdede han i sin stadige Kamp for en ordnet Trykkefrihed og den fri Vilje som Rettens og Moralens Grundlag i den Howitzske Fejde. Som Politiker fik han en lignende Skæbne som sin Forgænger i det vigtige Embede som Generalprokurør (Forfatter af Lovudkast m. m.), nemlig Chr. Colbjørnsen: først højt hævet af Folkestemningen, siden miskendt, ikke mindst fordi han i sin Helstatspolitik viste det for hans Slægtled fælles Savn af et særligt dansk Instinkt. Hans nærmeste Lærlinge *J. L. A. Kolderup-Rosenvinge* og *J. E. Larsen* øvede juridisk Realisme paa en anden Maade, ved deres Studier af Retshistorien, som Bornholmeren P. Kofod Ancher havde grundlagt, den første rent historisk efter Kilderne, som han udgav i store Samlinger af gamle danske Love og Domme, Larsen mere praktisk som Indledning til Forstaaelsen af den positive Ret, hvoraf han har givet systematiske Fremstillinger. Ogsaa Larsen var Politiker som sin Universitetskollega Schouw, men af mere demokratisk Støbning; han gjorde selv ved sit Valg til Grundlovsforsamlingen opmærksom paa, at han var et Kælderbarn; hans Far var Ølhandler.

I Statsvidenskaben afløses samtidig Nationaløkonomiens mere historiske Retning, hvortil de emanciperede danske Jøders Førstemand *M. L. Nathanson* hørte, af en mere praktisk, dels landøkonomisk, især hos *J. C. Drewsen*, dels politisk. Saaledes i den skarpe Kritik, som Udgiveren af Statsøkonomisk Arkiv, *C. N. David*, øvede baade mod Nathansons Finanshistorie og imod Blichers endnu mere regeringsvenlige Skrift om Danmarks nærværende Tilstand. „For at henlede den offentlige Opmærksomhed paa det offentlige“ udgav David fra 1834 et Ugeblad, „Fædrelandet“. Navnet er betegnende for den Pietet, som Datidens døbte Jøder (Hertz, David), modsat de tyske, nærede over for Fødelandet. Alligevel fik han naturligvis en Retssag. Han var siden Nationalbankdirektør og under Christian IX konservativ Minister.

Uden for Retsvidenskaben fik A. S. Ørsted sin ypperste Lærling eller dog Aandsfrænde i *J. N. Madvig* (1804—1886), hvis Navn i en senere Tid blev, hvad Ørstedernes havde været, den danske Videnskabs eget. Han tilhørte en bornholmsk — paa Fædrenesiden oprindelig blekingsk — Slægt af Jurister, men blev en af sin Tids største klassiske Filologer. Hans danske Hovedværk, der først fremkom i hans Alderdom, er en retskyndig Fremstilling af „Den romerske Stats Forfatning og Forvaltning“. Sit filologiske Geni viste han især i den saakaldte Tekstkritik, hvis Formaal er gennem grundig Tilegnelse af Oldtidsforfatterens Tankegang og Udtryksmaade at føre hans Værk gen-

nem Afskrifternes Forvanskninger tilbage til Urskriften. Han handlede heri, siger han, med de indbyrdes afvigende Haandskrifter ligesom Forhørsdommeren med de modstridende Vidneudsagn. Og med det sunde Skøn, der var Ørsteds Geni som praktisk Jurist, ønskede han ikke blot det enkelte Oldtidsværk, han udgav paa ny, f. Eks. Ciceros filosofiske Hovedværk, men hele Oldtidslivet oplyst ved „Autopsi“, d. e. Selvsyn, og forklaret med et Overblik, der tog ligeligt Hensyn til alle dets Omraader. Med den samme „Circumspection“ virkede han — eller kom af denne Grund aldrig ret til at virke — som Politiker; han var bl. a. Kultusminister 1848—50. Som Professor ved Universitetet havde han i sin Ungdom til Fagfælle *P. O. Brøndsted* (1780—1842), der stod paa den græsk-æstetiske Side af Oldtidsvidenskaben ligesom Madvig paa den romersk-juridiske, og som ogsaa ellers var hans Modsætning ved sin urolige Aand og sit evige Rejseliv. Madvig kom først som gammel til Italien, men Brøndsted havde som ung ikke blot gjort Studierejser i Europa samtidig med sin jævnaldrende Ven Oehlenschlæger, men foretaget Udgravninger i Grækenland og paa de joniske Øer. Om sine Rejser havde han holdt livfulde Forelæsninger for Lægfolk; af det store Værk „Rejser i Grækenland“, der skulde meddele det videnskabelige Udbytte deraf, udkom kun en Fjerdedel paa Fransk og Tysk. Han tilhører Verdenslitteraturen som en af Grundlæggerne af den klassiske Kunstarkæologi; han er en af de første, der har gravet i Grækenland; hans Selvsyn var af en anden Art end Madvigs.

J. N. Madvig.
Tegning af Gertner. 1850.
(Frederiksborg).

I Danmark traadte denne Videnskab, som gennem Slesvigerne A. J. Carstens og G. Zoëga havde forberedt Thorvaldsens Kunst, naturligt tilbage for den nordiske Arkæologi. Fra ældre Tid dreves den nationale Oldforskning mest paa Grundlag af litterære Kilder og saaledes endnu, samtidig med Oehlenschlægers Frembrud, af P. E. Müller, Teolog og kort før sin Død Sjællands Biskop, og i 1820'erne af Finn Magnusen,

Sagfører i Reykjavik og fra 1829 Gehejmearkivar i København. *Peter Erasmus Müller*, som er Første-Mand i en Slægt af Kunstkendere og Kunstnere, hvortil hører de to Fætre Arkæologen Sophus Müller og Komponisten P. E. Lange-Müller, begyndte vistnok med en „antikvarisk Undersøgelse“ af en Oldsag, nemlig de af Oehlenschlæger besungne slesvigske Guldhorn, men gik derefter med større Udbytte over til den litterære Oldforskning ved en omfattende og skønsom Redegørelse for den islandske Sagalitteratur (Sagabibliotek) og en kritisk Undersøgelse af Kilderne til Sakses Danmarkshistorie, hvis Tekst han tillige udgav med fyldige latinske Noter. *Finn Magnusen* afsluttede den store lærde Udgave af Edda, der ligesom de andre Hovedværker i den islandske Litteratur efterhaanden udgaves efter Haandskrifterne i den saakaldte Arnamagnæanske — af Islændingen Arne Magnusen stiftede — Samling paa Universitetsbiblioteket, men han oversatte tillige Eddadigtene paa godt Dansk og skrev en nordisk Mytologi eller Eddalære, hvori han med adspredt Lærdom og tør Fantasi forklarer Myterne som digterisk Udtryk for Oldtidens Verdensbillede, særlig dens Stjernekundskab, og Guderne ved at sammenligne dem med tilsvarende Skikkelser i andre, selv de fjerneste, hedenske Religioner. Sammen med Rask stiftede han det islandske litterære Selskab i København og sammen med Fynboen *C. C. Rafn* det nordiske Oldskriftselskab, som i sine første Aar gjorde Verdensreklame for de nordiske Oldskrifter, men tillige udgav det endnu levende Tidsskrift: Annaler (fra 1866: Aarbøger) for nordisk Oldkyndighed, og en fuldstændig Række Originaler og danske Oversættelser af den af P. E. Müller beskrevne Sagalitteratur. Finn Magnusen tilhørte den islandske Kultur, baade ved Herkomst og Sindelag, men var virksom for dens fortsatte naturlige Tilknytning til den danske.

Men ved Siden af Studiet af Oldskrifterne begyndte nu ogsaa Arbejdet med de jordfundne Oldsager og de jordfaste Mindesmærker. Stødet dertil gav en af Litteraturens og det attende Aarhundredes Mænd: Universitetsbibliotekaren, Fynboen *Rasmus Nyerup* (1759—1829), først ved et historisk „Oversyn over Fortidsminderne“, dernæst ved et Opraab til Folket om deres Bevaring, som affødte en Kommission til Oldsagernes Opbevaring (1807), hvis Opgave det blev jævnsides det brogede Kunstkammer fra Frederik den Tredjes Tid, hvorfra Guldhornene nys var stjaalet, at indrette et „Oldnordisk Museum“. Dettes Ordning gennemførtes paa en Maade, der blev forbilledlig for al forhistorisk Forskning, da *C. J. Thomsen* (1788—1865) „kom til Samlingen“ i 1816, samme Aar som Eckersberg vendte hjem. De to Mænd, der saaledes samtidig grundlagde to udpræget saglige Retninger i den nationale Kunst og Videnskab, lignede hinanden i deres Evne til at se

paa Tingene selv og Ulyst til at konstruere. Thomsen var som tidligere Købmand vant til at have Orden i sine Skuffer og ordnede nu efter en Plan, han gjorde Rede for i sit eneste Skrift, den lille „Ledetraad i nordisk Oldkyndighed" (1836), Oldsagerne i tre store „Skabe" som den senere Forskning har forsynet med stadig flere „Skuffer", nemlig Sten-, Bronze-, og Jernalderen, efter de Emner, hvoraf de skærende Redskaber var gjort, — ligesom Linnés danske Discipel J. C. Fabricius havde inddelt Leddyrene efter deres skærende Redskaber, nemlig deres Munddele. Ogsaa Thomsen, der ved sin Død var Leder af alle Københavns nationalhistoriske Museer, og hvis Mage paa denne Plads efter Nyerups Ord ikke var at finde i syv Kongeriger, hører til Aarhundredets Grundlæggere; med Stoffets Tilvækst voksede som antydet ogsaa Ordningens Finhed og Klarhed i sammenhængende Følge: fra Thomsen til Worsaae, fra Worsaae til Sophus Müller og videre til Nutiden. Den nordiske Arkæologi blev en klassisk dansk Videnskab og Samlingen et Nationalmuseum (siden 1853 i Prinsens Palæ) af Verdensry.

C. J. Thomsen.
Litografi.

En Ophavsmand i dybere Mening er Grundlæggeren af den nordiske Sprogforskning som en Del af den almindelige Sprogvidenskab, *R. K. Rask* (1787—1832). Sit romantiske Motiv havde Rasks Sprogforskning tilfælles med Oehlenschlægers Poesi. Den begyndte, da han i Odense Skole lærte sig Islandsk uden Ordbog og Sproglære efter den Arnamagnæanske Udgave af Snorres Kongesaga, og fortsattes, da han i 1811 udgav sin „Vejledning til det islandske eller gamle nordiske Sprog" med et Valgsprog af den gamle sjællandske Præst og Sprogmand Peder Syv: „Mig bør jo først at vide mit Fædreneland og dets Sprog nogen Ære". Han viser her, ikke ved Ordstoffet, der er Dilettantens Vej til Sammenligning mellem Sprogene, men ved Sprogbygningen, som er Forskerens Middel dertil, de nordiske Sprogs fælles Forskel fra det tyske og deres fælles Udspring af det endnu bevarede islandske, hvad dengang var, men ikke mere er den hele Sandhed. Derefter søgte han Kilden til det islandske Sprog, idet han under et to-

aarigt Ophold paa Øen selv i 1814 skrev og hjemsendte sin „Undersøgelse om det gamle nordiske eller islandske Sprogs Oprindelse", der først udkom i 1818. Heri hævder han — ligesom Tyskeren Bopp i et Skrift om det indiske Sanskritsprog fra 1816 — de Principper for Sprogsammenligningen, som han havde fulgt i Vejledningen, hvorved Grunden er lagt til en af Aarhundredets mest storladne Videnskaber, den sammenlignende Sprogforskning. Paa denne Maade undersøger han, ligesom paa en Rejse, dette nordiske Sprogs Forhold til nærmere og fjernere boende Folkeslags Sprog med det Udfald, at det og de andre gotiske Sprog ligesom de slaviske stammer fra en fælles Kilde, der er bedst bevaret i Græsk, mindre rent i Latin og mulig ligesom Persisk kan afledes fra Indisk. Endelig foretager han selv den eventyrlige og farefulde Rejse til Sprogets Kilder fra 1816 til 1823; fra Stockholm, hvor han blev mere end et Aar og udgav ikke blot islandske, men angelsachsiske Sprogskrifter — et Studium, som først Grundtvig i hans Spor fik i Gænge — til St. Petersborg, hvor han ogsaa blev et Aar og grundlagde Studiet af de finske Sprog, som Vilh. Thomsen siden fortsatte, og derfra til Kaukasus, hvor han forgæves søgte efter Spor af det formodede europæiske Grundsprog; endelig gennem Persien, hvor han bestemte Kileskrift- og Avesta-Sprogets „japetiske" (indoeuropæiske) Karakter, til Indien, hvor han studerede baade Oldsprogene Sanskrit og Pali og Nutidens Talesprog og mellem de sidste klart udskilte Malabarisk fra den for Europæere, Persere og Indere fælles Æt. Da han tillige i Indien studerede Græsk, Latin og de derfra stammende romanske Sprog, havde han paa sin Rejse underlagt sig det hele indo-europæiske Sprogrige og fastlagt dets Grænser. Men paa to Maader blev Udbyttet af den negativt: dels for ham selv personlig, idet den undergravede hans Helbred og øgede hans, Husmandssønnens, Menneskesky, dels ogsaa for hans Videnskab, nemlig for Grundsynet deri, idet han ikke fandt den søgte Kilde; som saadan kunde eller vilde han ikke opfatte Sanskrit, skønt dette, kan man atter sige, dengang var den hele Sandhed, men ikke er det mere. Derved blev han vel den sammenlignende, men ikke den historiske Sprogvidenskabs Grundlægger. Hans Stade er Systemets, ikke Udviklingens; Metoden er Linnés,

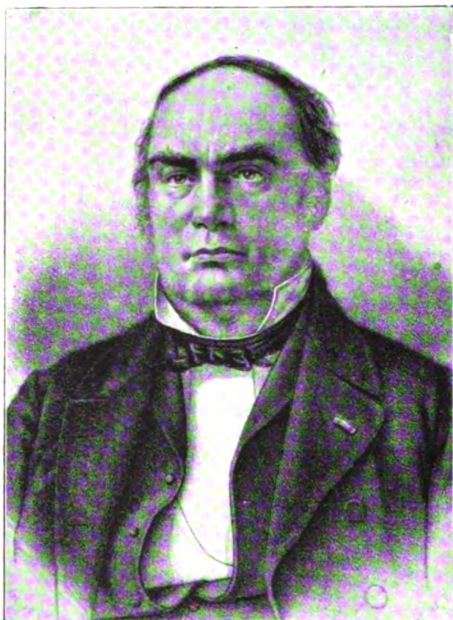

Rasmus Rask.
Stik fra 1818.

ikke Darwins. En historisk Udvikling i Sproget har han kun, med vanlig Klarhed, paavist i enkelte Tilfælde, især fra Islandsk til Nutidsdansk. Derimod skrev en samtidig Naturforsker *J. H. Bredsdorff* ud fra Udviklingstanken en genial Afhandling om Aarsagerne til Sprogenes Forandringer (1821). For Systemets Skyld udgav Rask efter Hjemkomsten en Række ensindrettede Grammatikker over den lille Del af de efter Sigende 55 Sprog, han beherskede, men af den Skat af persiske og indiske Haandskrifter, han havde hjemført, gav han ingen sproglig Bearbejdelse, heller ingen mytologisk. Det sidste havde man især ventet, da han blev gjort til — ulønnet — Professor i asiatisk Litteratur og først Aaret før sin Død, da det, som han selv sagde, var for sent, til lønnet Professor i de østerlandske Sprog. Han lignede i sin Videnskab mere Thomsen end Magnusen og har jævnsides med sit langsomt vundne europæiske Ry grundlagt en dansk Skole i almindelig Sprogvidenskab, der udmærker sig ved den samme kritiske Klarhed som Madvigs klassiske Filologi.

Den nordiske Filologi, der er Udgangs- og Endepunktet for Rasks Sprogvidenskab, blev uden Mesterens udprægede Sproggeni alsidigt udført efter Kilderne som en Historie om dansk Folk, Sprog og Litteratur af hans noget yngre Ven fra Odense Skole *N. M. Petersen* (1771—1862), ligeledes en fynsk Husmandssøn, som til Rasks Evne til at kombinere føjede en anden af Fynboernes gode Egenskaber, det varme og livfulde Sind. Allerede i Skolen vilde Rask holde ham fast ved den blot sproglige Interesse, og hans første Arbejde er derfor et Værk om de nordiske Sprogs Historie som en Udvikling eller, som han forstod det, en Udartning af det islandske. Men efter Rasks Dod skrev han først sit kæreste og i Formen ypperste Værk „Danmarks Historie i Hedenold", hvori de særlig danske Træk er fremhævet paa det fællesnordiske Grundlag, og udgav samtidig smukke Oversættelser af de islandske Sagaer og derefter for at gore sin Pligt som Universitetsprofessor den danske Litteraturs Historie fra Middelalderen til 1800. Han kalder den selv med rette for „Bidrag", dels fordi Stoffet, som han har samlet og ordnet med Arkivarens selvfornægtende Flid, er uligeligt behandlet, og dels fordi Fremstillingen er præget ikke blot af Filologens Forkærlighed for det sproglige, men af det fra Sproghistorien overforte Syn paa Litteraturens Fremgang i europæisk Kultur som en Tilbagegang fra det nordiske Naturpræg; for dette kæmpede han ved at foreslaa en nær Forening af de nynordiske Skriftsprog og Indforelse af „Oldnordisk" som Fag i den lærde Skole.

Som Type paa den romantiske Historieskrivning staar en tredje Fynbo, ogsaa en Husmandsætling, men selv Herremand, *L. S. Vedel Simonsen* til Elvedgaard. I sin Ungdom skrev han om „Nationalhisto-

riens ældste og mærkeligste Perioder", hvori han med et af de heldigste Udsving af sin fynske Fantasi henkaster den Tanke om Forhistoriens Tredeling, som Thomsen gennemførte, siden om „Kæmpevisernes Skildring af Middelalderens Riddervæsen", til sidst om Herregaardes og Adelsslægters Historie, saa at hans Historieskrivning gennemløber alle Digtningens Stadier fra Oehlenschlæger over Ingemann til Blicher og Chr. Winther. En Udvikling i mere kritisk Retning viser en af den danske Litteraturs frugtbareste, om ikke frodigste Forfattere, *Chr. Molbech* (1783—1858). I sin Ungdom som Grundtvigs Ven fortalte han i romantisk Stil om historiske Fodvandringer i Fædrelandet og om Ditmarskerkrigen; som Kritiker optraadte han bidskest over for Ingemanns og Hauchs historiske Romaner. Men ogsaa Rasks Sprogforskning var ham imod, og Modviljen gav ham altid fuldt saa meget som Medfølelsen Tilskyndelse til at skrive; hans Forfatterskab staar i Art og Omfang i den mest fuldkomne Modsætning til hans Universitets- og Biblioteks-Kollegas, den inden for et begrænset Omraade alt-vidende og lidet-skrivende *E. C. Werlauffs.* Imod Rasks Fremhævelse af det islandske fremdrog han det oprindeligt danske: i Udgaver af gamle Bøger og en Række Ordbøger over det gammeldanske Sprog, Dialekterne og Rigssproget. Og imod den ensidige nationale Retning viste han hen til den nyere Historie og Udlandets Litteratur, ikke mindst ved at stifte den endnu bestaaende historiske Forening og redigere dens Tidsskrift. Hans litteraturhistoriske Skrifter, som paa Grund af deres Bredde end ikke Samtiden læste, var ikke Værker, men Studier, hvis Tilblivelse forklares af hans Mundheld: „Det kender jeg ikke noget til, det maa jeg skrive om". Som Æstetiker slutter han sig til Heiberg, men med en Forkærlighed for Oehlenschlæger, der vidner om den Kerne af sund Natur, der gjorde ham det muligt at udholde det uhyre Slid af Læsning og Skrivning. En langt mere

Caspar Paludan-Müller.
Litografi fra c. 1860.

sluttet og derfor stærkere Virkning øvede Molbechs yngre Samtidige *Caspar Paludan-Müller (1805—1882),* Digterens ældre Broder, der vel som de fleste nysnævnte Mænd er født i Fyn som Søn af en Præst og knyttet dertil i sit første Forfatterskab, men af en anden Aand, Latinskolens og den humanistiske Dannelses. Han har grundlagt den kritiske Skole i dansk Historieforskning. Forberedelser dertil er hans mindre Arbejder fra Trediverne, saaledes Prøvelsen og Forkastelsen af det kalmarske Unionsdokuments Ægthed; først senere kom de videnskabelige Hovedværker „Grevens Fejde" i fortællende Stil og „De første Konger af den oldenborgske Slægt" i aktmæssig Fremstilling. Da den sidste Bog udkom, var den næsten 70-aarige Skolemand nysudnævnt Historieprofessor, Lærer for Kr. Erslev.

Til Historieskriverne fra Frederik den Sjettes Tid hører ogsaa *Grundtvig,* hvis Alsidighed ikke var mindre end hans Ungdomsven Molbechs, men af en anden Art, udgaaende fra og virkende paa et Midtpunkt i Personligheden og i Folket. Den nordiske Fortid, hvoraf han var baade digterisk og personligt bevæget, dyrkede han ved Oversættelserne af Snorre og Sakse, men som selvstændig Historiker kun ved de to Fremstillinger af Nordens Mytologi, den lille, tidligere omtalte fra 1808 og den store fra 1832, der er en af hans morsomste Bøger, men mere *Grundtvigs* end *Nordens* Mytologi, fordi han idelig indlægger sine egne Ideer og f. Eks. gør den tavse Jættefjende Thor til en Frihedens Kæmpe med det levende Ords Hammer. Ved at give en aandelig Forklaring af alle Myterne vil han modvirke Finn Magnusens ensidige Naturforklaring, medens N. M. Petersen i sin „Nordisk Mytologi" søger at gaa midtvejs mellem begge. Men desuden fremstillede den trods Overtroen paa det levende Ord meget læsende Grundtvig ogsaa Verdenshistorien, ligeledes i to Tag. Første Gang i nogle Bøger fra Ungdommen, især „Kort Begreb af Verdens Krønike i Sammenhæng", der fra Bibelkristendommens Stade gør det kort af med Oldtid og Middelalder, men saa meget grundigere med den nyere Tid, da Bogens senere Del er en til Øjeblikkets Situation gennemført Opgørelse med det forhadte attende Aarhundrede. Friere er Synet i den store „Haandbog i Verdenshistorien" (1833—43), som bortset fra nogle senere Tilføjelser ikke gaar ud over det syttende Aarhundrede og er et Udtryk for den historisk-poetiske Tilbagegang til Middelalderen. Sammenhængen, som Grundtvig, siden han hørte Steffens' Forelæsninger over Historiens Filosofi, altid søger, finder han her i den enkelte Folkeaand og ser i Verdenshistorien en Kamp mellem Folkeaander, nemlig dem, der efter hans Mening kun har virket hemmende for den fri og fulde menneskelige Udvikling, Roms og Frankrigs (rettere: Latinskolens og det attende Aarhundredes) Aand, og de livsfremmende el-

ler udvalgte Folk: Hebræerne, Grækerne og Goterne, især Angelsachserne og Nordboerne. Allerfriest løber Talen i de Forelæsninger, som Grundtvig efter Opfordring holdt for en Kreds af Lægmænd i 1838 om de sidste 50 Aars Historie, i Pagt med Tidens Friheds- og Fremskridtsaand for, som han sagde, at gøre Danmark glad paa en skikkelig Maade. De er siden trykte under Titelen „Mands Minde“, men er efter Steffens' og Brøndsteds fri Foredrag de første Kraftytringer af det levende Ord, altsaa de første Højskoleforedrag her i Landet. Paa lignende Maade er hans „Kirkespejl“ fra 1871 udgivet paa Grundlag af den Kirkehistorie, han som 80-aarig fortalte unge Teologer i sin egen Stue, med et lignende Syn for Sammenhængen som Verdenshistoriens, saaledes at de kæmpende Folkeaander her er afløst af de fremskridende Menigheder med den nordiske som den foreløbig sidste.

4. **Kirke og Skole.**

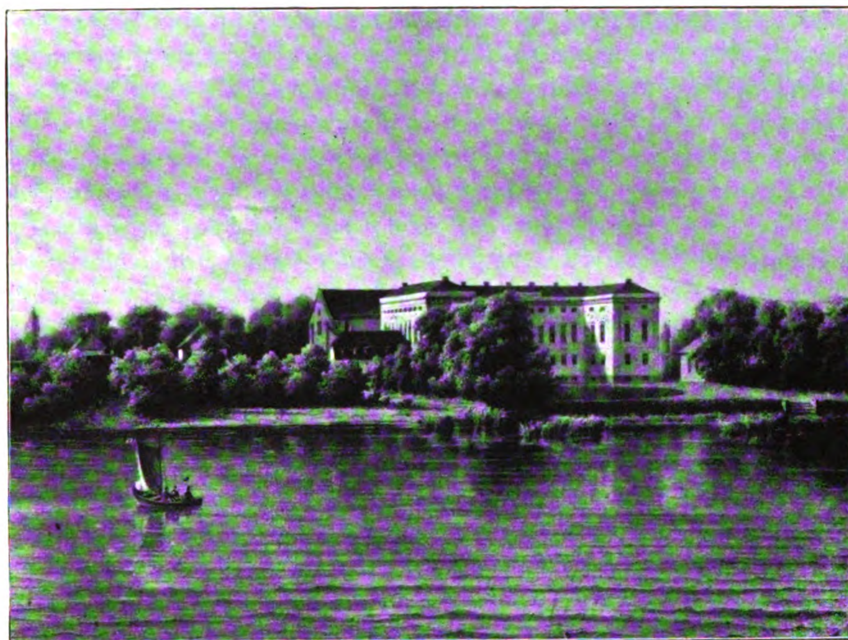
I Grundtvigs Navn træder man, som han selv i denne Tid havde gjort, fra Videnskabens Celle og Kunstens Værksted ud i Skolen og Kirken, som er Aandslivets to Folke-Haller og derfor tidligere har været paa Tale i den almindelige Historie.

I Skolen kan Fremskridtet ligesom i den nationale Kunst og Videnskab regnes fra det politiske Ulykkesaar 1814. I dette Aar udstedtes ny Love for *Folkeskolens* Indretning baade paa Landet, i Købstæderne og København. Tilskyndelsen var givet i Slutningen af det 18. Aarhundrede med Rousseaus, Filantropisternes — saaledes kaldte efter deres „menneskekærlige Skoler“ (Filantropiner) — og Barnepsykologen Pestalozzis vidtgaaende Tanker og Reformer. I Danmark havde Bondefrigørelsen gjort Kravet om en Forbedring af Landsbybørnenes Undervisning brændende. Der nedsattes i 1789 under Ledelse af Bondevennen Chr. Reventlow en Kommission, som ti Aar efter indgav et Forslag, der atter i 1806 fremkaldte et foreløbigt Reglement og derefter *Loven om Almueskolen* i 1814. Men i denne Tid havde Kritikken mod det attende Aarhundredes Ideer gjort sig saaledes gældende, at Forslagets Undervisningsplan, der omfattede baade Historie og Naturkundskab, allerede i Reglementet var indskrænket til Kravene fra Christian den Sjettes Tid: „Der skal i Skolen undervises i Religion, Skrivning, Regning og Læsning“ (med Emner af Realfagene som Læsestykker). Men hvad der da var Formaal, blev nu Virkelighed. Skolepligten var lovfæstet, Undervisningen var ikke blot Kirkens Sag, men en Samfundssag, skønt under kirkeligt Tilsyn, de gamle, „latinske“ eller ulærde, Degne afløstes af uddannede Skolelærere. Ogsaa de første Se-

minarier er fra d. 18. Aarhundrede, først Hertugdømmernes: Kiel, Tønder, saa Blaagaard i København (1790, efter Bombardementet flyttet til Jonstrup) og Ludv. Reventlows paa Brahetrolleborg. Men Kritikken af det oprindelige Forslag fik en Støtte i Præsternes Uvilje mod disse ny „danske Teologer“ og deres formentlige Vigtighed, og der opstod i Aarhundredets første Aar en Række ny Præstegaardsseminarier, hvor Skolelæreren af Præsten selv kunde opdrages til „at være fornuftig Bónde blandt Bønder“, især Sønderjyden, den senere Biskop P. O. Boisens Seminarium i Vesterborg paa Laaland; ved Aar 1830 var de fleste af dem nedlagt, og i de bestaaende var Undervisning i Realfagene næsten helt ophørt. Et Udtryk for Frederik den Sjettes militære Aand var Indførelsen af „den indbyrdes Undervisning“ ved Major Abrahamson, en Søn af den kendte dansk-patriotiske Slesviger fra Oplysningstiden. Børnene inddeltes med Numre i Hold, saaledes at de yngre indekserceredes af de ældre i Lærestoffet, medens Læreren som en Major paa Fælleden overvaagede Manøvren fra sit Kateder. Et andet og varigere Udtryk for den samme Aand var Indførelsen af Undervisning i Legemsøvelser efter Mønster fra Filantropinerne ved *Fr. Nachtegall*, der blev Leder af særlige Institutter til Uddannelse af Gymnastiklærere ved Hæren og i Skolen. Af ham og samtidig af Grundtvig paavirkedes Svenskeren Ling; det er et Tegn paa Forskellen mellem svensk og dansk folkelig Kultur, at den første Paavirkning slog meget bedre igennem i hans Fædreland end den anden. Men kun i Købstadskolerne og især i København fremtraadte, i alt Fald paa Papiret, Undervisningen i de reale Fag, der blev Fremtidens Opgave, i Frederik den Sjettes Tid, om ikke i Borgerskolerne, saa i de dertil knyttede Realklasser. Om Oprettelsen af offentlige Realskoler rejste Tage Algreen-Ussing i 1833 en Drøftelse i Pressen — med et til Ordsprog blevet Indlæg fra en Handelskommis i Helsingør: „Hvor skal jeg sætte min Søn i Skole?“ — og derefter i den første Stænderforsamling i Roskilde.

For Ændringen af Undervisningen i *den lærde Skole* var der i Slutningen af det 18. Aarhundrede nedsat en Kommission, hvis Formand var Hertug Frederik Christian af Augustenborg. I dens Forslag, som blev til Lov i 1809, frigjordes den højere Skole helt fra Kirkens Tilsyn og underlagdes en egen Direktion, og de tidligere Klasselærere eller Hørere afløstes af særlige Faglærere. Fra Guldbergs Reform bevares naturligvis Modersmaalet ikke blot som Undervisningssprog, men som Undervisningsfag, men ved dets og Latinens Side træder nu i Forstaaelse med Tidens — Goethes og Thorvaldsens — æstetiske Retning Græsk som det egentlig smags- eller menneskedannende Fag ved det afsluttende Kursus; til de moderne Sprog og reale Fag tages der noget mere, stadig dog kun underordnet Hensyn; Engelsk og Naturhistorie er

frivillige Fag. Efter denne Plan opdroges nogle af de ypperste danske Stilister som Poul Møller og Søren Kierkegaard, men tillige de nationalliberale Politikere. Først i 1830-Aarene krævede samtidig med Ussing den lærde Dannelses egne Mænd: H. C. Ørsted, J. F. Schouw, Sibbern Naturvidenskaben for Dannelsens, ikke for Nyttens Skyld sidestillet med Aandsvidenskaben i den højere Undervisning, medens

Sorø Akademi.
Litografi fra c. 1860.

Madvig, som personligt følte Brodden af Nutidens Krav, i en Række Afhandlinger hævder de gamle Sprogs og Litteraturers Hovedstilling, vel ikke, som „Hellenisterne“ vilde, som Mønsteret for Nutidens Dannelse, men som dens Grundlag og derfor, som en Undervisning efter Kilderne i dobbelt Forstand, bedst egnet til selvstændig Forberedelse til Deltagelse i Nutidens Kulturliv.

Ogsaa ved *Universitetet* havde Latinen formelt Overtaget som det akademiske Sprog, der brugtes ved alle Eksaminer og Disputatser, endogsaa i „Tylvten“s Udfordring til Baggesen. Naturfagene, der i Slutningen af det 18. Aarhundrede havde maattet kæmpe sig frem i private Selskaber, var kun taalte; H. C. Ørsted havde for at studere Fysik og Kemi maattet tage farmaceutisk Eksamen og blev først 20 Aar derefter i 1817 ordinær Professor. Herimod skulde nu virke ikke blot Po-

lyteknisk Læreanstalt, men Sorø Akademi. Paa det sidste Sted toges der nemlig, baade i Skolen og ved det lille Universitet, noget mere Hensyn til Naturfagene og de nyere Sprog, og herfra fremkom i 1830 i et af Akademiets paa Dansk skrevne Programmer en bitter Klage af en tidligere Filolog, Chr. Lütken, Poul Møllers og Hauchs Ven, over Latinskolens dybeste Uret mod Kulturen: at sløve Virkelighedssansen og den praktiske Energi for det ideale. Det Forslag, hvormed han ender, at man i Fortsættelse af Sorøskolens Læseplan skal give Naturvidenskaberne den ene og de gamle og ny Sprog tilsammen den anden Halvdel af Skolernes Timetal, blev Signalet til 1830'ernes Skolestrid.

Men fra anden Side tiltænktes der *Sorø* en ny Fremtid. Efter Julirevolutionen havde Grundtvig ytret Ønsket om en „Højskole for folkelig Videnskabelighed og borgerlig Uddannelse“ og efter Stænderforfatningens Indførelse foreslaaet den henlagt til Sorø, hvis Akademi med Minderne fra Absalon og Holberg efter hans Mening burde omdannes til en Skole for Livet, d. v. s. til dansk Oplysning — aandelig, folkelig, borgerlig — gennem levende Tale paa Modersmaalet. „Mig blev det givet,“ siger han i Programskriftet fra 1838, „at opdage den store Naturlov for Aandens Virkning og Forplantning“; og han tilføjer Aaret derefter i de historiske Forelæsninger, at en Folkehøjskole er nødvendig som „det kunstige Mellemled mellem Mængden og den i den enkelte aabenbarede Folkeaand“. Han opfattede altsaa denne Skole som en national Kirke, et synligt Organ eller Legeme for Folkeaanden ligesom den kristne Kirke for Helligaanden. Til denne sidste Anskuelse var han naaet efter Gennembruddet i „Nyaarsmorgen“ 1824, hvori det ny Syn baade paa Kirken og Skolen samtidigt indvarsles.

Kernen i *Kirkens* Historie paa Frederik den Sjettes Tid er Kampen mod og Sejren over Rationalismen. Mellem Rationalisterne var Hovedmændene den nysnævnte Biskop *P. O. Boisen* og Stiftsprovsten i København *H. G. Clausen*, den første af den mere følsomme, den anden af den strengere moralske Retning; de var begge fra Sønderjylland, der atter ligesom paa Pietismens og allerede paa den lutherske Reformations Tid var det folkelige Mellemled mellem den danske Kirke og den tyske. Rent danske var derimod Rationalismens Overvindere, *Mynster* og *Grundtvig*. Udviklingen kan overses fra Midtpunkterne af hvert af de fire Tiaar mellem 1800 og 1840.

I 1805, da Rationalismen var raadende, og Bastholms moralske Retning havde sejret over Biskop Balles bibelske, indgav Biskop Boisen ligesom Bastholm 30 Aar før et Forslag til Forbedring af den offentlige Gudstjeneste, hvis Formaal: at gøre Kirketjenesten mere rørende i sit Indhold og i Formen fri for „orientalske“ Mindelser, godkendtes af Regeringen. Men imod denne Udvanding, som af Kierkegaard vilde være

bleven betegnet med det ene Ord Pjat, optraadte ikke blot H. G. Clausen fra sit moralske Stade, men baade Mynster og Grundtvig. Den første søger Grunden til Gudstjenestens — og Kirkernes — Tomhed i Tidens Savn af Tro, „den Tænkemaade, hvormed man gaar frem med stadigt Hensyn til det evige“, og Dyd, „den Kraft, som duer til noget“. Grundtvig fremhæver i sin filosofisk-poetiske Afhandling „Om Religion og Liturgi“ ligesom siden i Digtet „De Levendes Land“ og med det samme Billede Religionen til Forskel fra baade Poesien og Filosofien som det eneste sikre Baand mellem Menneskelivet og det evige og finder allerede her i Sakramenterne, Daab og Nadver, det kirkelige Udtryk for denne Forbindelse.

Ti Aar senere højtideligholdtes 300-Aarsfesten for Kirkens Reformation. Clausen og Mynster, der da begge var Præster ved Frue Kirke, hyldede begge i særlige Prædikener Luther, men den første saa i ham Fornuftens og Frihedens Mand, den anden Troens Helt. Grundtvig, som i disse Aar var uden Prædikestol, lod i et Digt „Paaskeliljen“ i en Scene fra Kristi Grav Opstandelses-Evangeliet lyse mellem Troende, Tvivlere og Fornægtere. Aaret før havde han under Titelen „Bibelske Prædikener“ udgivet de Prædikener, han de foregaaende Aar havde holdt som fri Præst i Hovedstadens Kirker uden fast Menighed. Brodden i dem vender udad imod Rationalisterne, hvis Harmoni mellem Bibelen og Fornuften han sprænger for at give den første Magten. Mynsters saakaldte Spjellerup-Prædikener fra 1810 — det samme Aar, hvori Grundtvig havde undsagt Rationalisterne i sin Dimisprædiken „Hvi er Herrens Ord forsvundet af hans Hus?“ — peger indefter, i Lønkammeret som den eneste Tilflugt fra Livets Uro.

I Midten af næste Tiaar, 1826, holdtes Tusindaarsfesten for Kristendommens Indførelse. Til denne havde Grundtvig omdigtet den gamle nordiske Dagvise til en Salme om Livet og Lyset, der skulde være sunget i Frelsers Kirke, hvor han i Mellemtiden var bleven Præst. Da dette blev forbudt af Stiftsprovsten, H. G. Clausen, søgte han sin Afsked. En stærkere Grund dertil havde han i, at Dommen var gaaet ham imod i den Retssag, som Stiftsprovstens Søn, *H. N. Clausen* havde rejst imod ham, fordi han paa Grundlag af den unge teologiske Professors Skrift om Katolicismens og Protestantismens Principper havde stemplet ham som en falsk Lærer, der burde nedlægge sit Embede. Clausen, der som Discipel af Schleiermacher vilde forene inderlig Kristentro med den frygtløse Kritik over for det kirkelig nedarvede og fastslaaede, saa Protestantismens Idé i Modsætning til Romerkirkens i Friheden og fandt et Bevis herfor i Bibelens ufuldkomne Overlevering, der kræver en personlig aandelig Udvikling og en videnskabeligt oplyst Fornuft for at tilegnes. Da Grundtvig selv i

Gæringen før „Nyaarsmorgen“ havde været inde paa en lignende Tankegang som Clausen og i Bibelen skelnet mellem Guds Ord og menneskelige Vidnesbyrd, og da han, som han siger i sit „Kirkespejl“, for at komme bort fra denne Udvej „uafladelig grublede, læste og skrev under Bøn og Paakaldelse, se, da slog det mig i et velsignet Øjeblik, at det mageløse Vidnesbyrd, jeg saa møjsommelig ledte om i hele Aandens Verden, det gennemlød som en Himmelrøst hele Tiden og Kristenheden i den apostoliske Trosbekendelse ved Daaben“. Man forstaar heraf den Heftighed, hvormed han skrev, ligesom tidligere imod sine egne forkastede Forudsætninger, saaledes at han nu kan kalde Bibelen, som han efter sin Omvendelse havde nævnet som Guds Statholder paa Jorden, for en Papirs-Pave. Men Kernen i „Kirkens Genmæle“, som han med rette kaldte sit Indlæg mod Clausens Skrift-Rationalisme: at ikke Bibelen, men Kirken med Menighedens levende Vidnesbyrd er Kristendommens Grundlag, — denne „kirkelige Anskuelse“ udvikledes i de følgende Aar i Afhandlinger af Grundtvig selv og hans første lærde Meningsfæller, den ortodokse *A. G. Rudelbach* og den folkelige *J. C. Lindberg.* I Grundtvigs egen Gerning satte den først sin Frugt i de Prædikener, han havde holdt i Frelsers Kirke og efter at være udtraadt udgav under Titelen „Søndagsbogen“. Kort efter kom Mynsters „Betragtninger“; deres fælles Tilhører H. L. Martensen udtrykker Forskellen mellem deres Prædikener, hvoraf Grundtvigs har deres Styrke i Synet, men Mynsters i Bønnen, saaledes: at den første sætter i Bevægelse, den anden giver Hvile. I Kamptiden havde de prædiket mod hinanden, Mynster „om den kristelige Visdom“ og Grundtvig „om den kristelige Kamp“.

Endnu ti Aar senere, ved Midten af Trediverne, stod de som aabenbare Modstandere. Da var Rationalismen ved begges Gerning overvunden i det indre; at den ogsaa i det ydre var ved at vige, viste sig ved, at H. G. Clausen, der havde foretaget rationalistiske Ændringer af Daabsritualet, fik Kancelliet imod sig. Men Mynster var paa denne Tid, fra 1834, Sjællands Biskop, medens Grundtvig, der selv ønskede at undgaa de af Lindberg paabegyndte kirkelige Forsamlinger, havde faaet Frederikskirken paa Christianshavn overladt til en Gudstjeneste for en fri Menighed uden Ret til at forvalte Sakramenterne. Om hans egen Frihed vidner foruden Salmedigtningen i disse Aar det friske lille Skrift „Den danske Statskirke upartisk betragtet“, som han udsendte efter Forordningen om Stænderforsamlingerne, og hvori han blandt andre Frihedskrav fremsætter det Forslag om Løsningen af Sognebaandet, „det kirkelige Stavnsbaand“, der nu, efter at han havde opgivet Tanken om, at enten Rationalisterne eller de gammeltroende skulde træde ud af Kirken, syntes ham det sikreste Middel til at hævde

dens Frihed. Det forhandledes paa Stænderforsamlingen i Roskilde i 1838, men blev til Mynsters Glæde afvist. Samme Aar nægtede han som Biskop Grundtvig Tilladelse til som fri Præst at konfirmere sine Sønner, men vilde det følgende Aar, det sidste i Frederik den Sjettes Regering, ikke modsætte sig hans Udnævnelse til Præst i Vartov. Fra da af var Mynsters Indflydelse aftagende, Grundtvigs voksende. Den første blev mere og mere Statskirkens Mand, medens Grundtvig, der i sit aflægs Sogn samlede en levende Menighed, med fuld Kraft baade som Skribent og Prædikant og med ny Disciple bl. a. Brødrene Fenger og Brødrene Boisen, Biskoppens Sønner, arbejdede paa at omdanne den til en fri Folkekirke.

TREDJE AFSNIT.

AANDSLIVET UNDER CHRISTIAN DEN OTTENDE.

Med Aaret 1848, men allerede fra Frederik den Sjettes Død og Christian den Ottendes, den sidste Enevoldskonges, Overtagelse af Regeringen i December 1839 kan man regne det danske Aandslivs klassiske Tid for endt. Her begynder altsaa dets moderne Periode, men saaledes at den afgørende Overgang i det aandelige Liv, ikke blot i den politiske Udvikling, der betegnes med Aaret og Ordet 1848, forberedes under Christian den Ottende og fortsættes under hans Efterfølger, den første konstitutionelle Konge, Frederik den Syvende. Fortællingen om denne Overgang falder derfor naturligt i to Dele, der ligesom den foregaaende Tid, dog med noget mindre Ret, kan opkaldes efter de to Regenter.

Aandslivet paa *Christian den Ottendes Tid* er i en særlig Grad knyttet til København ligesom Kulturen fra Frederik den Sjettes Tid i sit Udspring til Frederiksberg. Hvad der i Hostrups „Genboerne" synges om Regensen: „Og Aandens Frø skød stærke Skud udi den lune Kasse", kan siges om hele Byen. Det første Tiaar efter den klassiske Tids Afslutning, 1840'erne, er ligesom det sidste Tiaar, før den begyndte, 1790'erne, en udpræget københavnsk Periode. Kulturens Skueplads er Datidens København med Enevældens Christiansborg, hvor det ny Kongepar, der aldrig residerede paa Frederiksberg, gav straalende Fester; ved Siden deraf Tidens eneste Nybygning: Thorvaldsens klassiske Museum, og i Afstand uden for Voldene dets folkelige Modsætning: Tivoli. I Hjemmene afløser med den voksende Velstand Christian den Ottendes fornemme Mahogni-Stil Frederik den Sjettes tarvelige Empire. I samme Stil er Kongen selv og hans statelige Dronning. Christian den Ottende var ogsaa i det Ydre, modsat sin Forgænger, helt civil og en Beskytter af Kunst og Videnskab.

Mellemvejen mellem Museet og „Etablissementet" holdt *Teatret* med sine Tragedier og sine Vaudeviller. Det naaede i denne Tid sin

kunstneriske Højde, som næppe blev overgaaet af nogen samtidig Skueplads. Dets Husdigter var Hertz, i hvis Skuespil den lokale og nationale Tone fra Trediverne (Sparekassen og Svend Dyrings Hus) afløses af en mere forfinet og forfransket Stil, baade i Lystspillet og især i det romantiske Drama: „Kong Renés Datter“ (1845) og „Ninon“ (1848). I disse Skuespil gjorde Fru Heiberg Vidundere i Samspil med den unge *Michael Wiehe* (1820—1864), den ypperste af de ny tilkomne Skuespillere, hvis Kunst ved sin Inderlighed og sin Sky for al Deklamation var en virkelig Fornyelse. Han var Ven med den intelligente Skuespiller-Æstetiker *F. L. Høedt*, der siden blev Lærer for det moderne Hold af Skuespillere efter 1870, og han var mere Kierkegaards end Oehlenschlægers Discipel; hans tidlige Død i 1864 føltes som et Varsel om Danmarks Ulykke. En mere udvortes Romantik, men adlet af Thorvaldsen-Tidens plastiske Sans, finder man i en af det danske Teaters ejendommeligste Frembringelser: Bournonvilles Balletter, som ogsaa nu naaede en Højde med „Napoli“ (1842), der er stemningsbeslægtet med H. C. Andersen, ligesom en af dens Forgængere, „Valdemar“ med Ingemann og nogle af dens Efterfølgere, „Valkyrien“ og „Et Folkesagn“, med Oehlenschlæger og Christian Winther. Forfatteren *August Bournonville* (1805—1879), Søn af en nordisk Moder og en indkaldt fransk Balletmester, var, til Vidnesbyrd om hans Dannelse, Ven af Paludan-Müller og Medlem af den kunstneriske Sommerkoloni i Fredensborg, der fra denne Tid og helt ned til Holger Drachmann afløser Frederiksberg og Sorø som et Elysium for Københavnere.

Johanne Louise Heiberg.
Maleri af Marstrand. 1859.
(Frederiksborg).

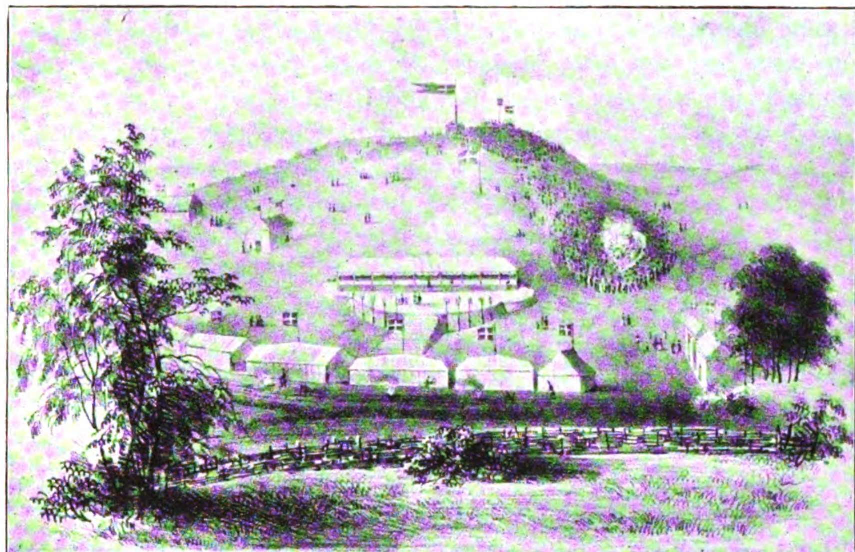
Men et andet af Bylivets Organer vinder i denne Tid op imod det æstetiske Teater, nemlig *den politiske Presse*. Ogsaa her kunde man som paa Teatret bygge paa Forudsætninger fra det foregaaende Tiaar. Efter Julirevolutionen var den politiske Retning saa smaat begyndt at gøre sig gældende, mindre i de gamle privilegerede Blade, „Berlingske Tidende“ og „Adresseavisen“, end i ny som „Københavnsposten“, der begyndte som æstetisk, men ved Midten af Trediverne, bl. a. ved Orla Lehmanns Medvirkning, blev politisk, samtidig med at „Fædrelandet“ fremkom som Ugeblad under Redaktion af C. N. David og den engelsk-liberale Johannes Hage, der tog sin Død over at være idømt Censur. Men imod Regeringens — ikke Ørsteds — Ønske at indskrænke Trykkefriheden indgav Sibbern paa Amalienborg en Indsigelse, som var forfattet af Professorerne J. F. Schouw og H. N. Clausen. Og da Svaret blev det navnkundige „Vi alene vide“, stiftede de tre Professorer og deres Meningsfæller, bl. a. H. C. Ørsted, et Selskab for Trykkefrihedens rette Brug, der som Organ for sine snart 5000 Medlemmer udgav Ugebladet „Dansk Folkeblad“. Fra Sønderjylland kom endnu før Frederik den Sjettes Død P. C. Kochs „Dannevirke“. Efter Tronskiftet trængte den politiske Drøftelse ind i alle Blade. „Fædrelandet“ blev ved Aarsskiftet et Dagblad med Ploug og Giodwad (fra „Kjøbenhavnsposten“) som Redaktører. Ved Siden af det havde Vittighedsbladet „Korsaren“, som fra 1840—46 redigeredes af den unge jødiske Forfatter M. Goldschmidt, den største Virkning. Først efter Christian VIII's Død i Marts 1848 traadte ogsaa Grundtvig frem i Dagspressen med det lille Ugeblad „Danskeren“. I disse Blade brydes de politiske og sociale Meninger, der fuldt saa meget som Kunst og Videnskab præger Aandslivet i 1840-Aarene.

Men foruden i Pressen, der fra nu af er en vigtig Del af Litteraturen, fik Aandslivet baade i og uden for København i disse Aar et nyt Udtryk i det levende Ord ved *folkelige Forsamlinger*. Navnkundigst er Folkemødet paa Skamlingsbanken i Sommeren 1844.

Forud var gaaet de Fester, som Blicher (siden 1839) havde indbudt til paa Himmelbjerget i Sammenhæng med, hvad han ellers i disse Aar virkede i Pressen for Oplivelsen af Almensansen i Danmark, — han bruger dette Ord fra det attende Aarhundrede, som Grundtvig ombytter med det romantiske Udtryk Folkeaanden. Det lykkedes ham dog ikke at forene de to meget forskellige Forbilleder, han havde for disse Fester, nemlig Bøndernes Pinsefest i Avnsbjerg Hestehave og de olympiske Lege i Oldtidens Grækenland, han var næsten ene om Underholdningen med Taler og Sange, og selv i de sidste traf han først Tonen i den „jyske Provinsialsang“ (Jyden han æ stærk aa sej), som han i sit sidste Leveaar skrev for en paatænkt Folkefest paa Hohøj ved

Mariager. Men efter de store Folkefester paa Himmelbjerget kom i Tidens Løb de mange mindre Pinse- og Grundlovsfester, Sang- og Idrætsstævner, ligesom der af Grundtvigs Tanke om den store Højskole kom de mange smaa. I Fyrrerne gik Ideerne paa Flugt mod det høje, siden søgte man at virkeliggøre dem paa det jævne.

Blichers Løsen blev straks fulgt i *Sønderjylland*. Her var Kampen

Mødet paa Skamlingsbanken 1844.
Samtidigt Litografi.

for Danskheden begyndt i Trediverne af Chr. Paulsen med hans paa Tysk skrevne Modskrift mod Uve Lornsens slesvig-holstenske Flyveskrift fra 1830 og fortsat paa Dansk af hans Kollega *Chr. Flor*, der stod bagved saa godt som alle de offentlige Tilkendegivelser af det danske Sindelag, saaledes Udsendelsen af Bladet „Dannevirke“ (1837) og P. Hjort-Lorenzens danske Tale i den slesvigske Stænderforsamling i 1842. Da denne Ytring af Modersmaalet ifølge Sprogpatentet af 1844, der føltes som et Tilbageskridt fra Sprogreskriptet 1840, ikke tilstodes som en Ret, men kun taaltes som en Undtagelse, skabtes der en Folkestemning, som gjorde det andet Folkemøde paa Skamlingsbanken d. 4. Juli 1844 fra et særligt slesvigsk til et fælles dansk Stævne; hertil virkede ogsaa Samarbejdet mellem de to Foreninger fra det foregaaende Aar, en københavnsk for dansk Undervisnings Fremme i Slesvig og en slesvigsk Forening, hvori den unge Bonde *Laurids Skau* var Ordfører, som sædvanlig med Flor som „Bagmand“. Paa Mødet var han den første Taler; derefter talte Grundtvig, der aldrig før havde fundet „det

fuglevingede Ord" saa lykkeligt paa sine Læber, især om en dansk Folkehøjskole i Slesvig, P. Hjort-Lorenzen om en fri Forfatning for hele Riget, Orla Lehmann for et Danmark indtil Ejderen, Chr. Paulsen, der endte med et Leve for Slesvig og Danmark og hele Staten, Carl Ploug, der sluttede med at ønske Held over Slesvig, over Danmark, over alt Skandinavien, og til sidst bl. a. M. Goldschmidt, der som Jøde mindede de danske Slesvigere om de undertryktes Kaar og æggede Danskerne til at sætte haardt mod haardt efter Ordet: Øje for Øje og Tand for Tand. Som man ser, har dette Møde en lignende Betydning for det unge Danmark som Oehlenschlægers Ungdomsdigtning og Litteraturen fra 1824 for det gamle. Hver politisk Retning har sin Talsmand: Nationalismen — Grundtvig og L. Skau (Flor); Liberalismen — Hjort-Lorenzen, Paulsen, og som Mødets vigtigste Varsel Foreningen af disse to Retninger i en saakaldet *Nationalliberalisme* — Lehmann og Ploug med Goldschmidt i jødisk Særstilling. Tidligere havde de to Retninger staaet imod hinanden som David over for Blichers Nationaløkonomi og „Fædrelandet" over for Grundtvigs Højskole, saa at flere af disse Mænd, baade den modne Hjort-Lorenzen og den unge Lehmann, havde maattet „gaa over" fra den liberale Retning til den nationale. Om disse Bevægelser i Pressen og det levende Ord er der fortalt andetsteds; her fremhæves kun deres Udtryk i Litteraturen.

Af Nationalisterne var baade *Ingemann* og *Blicher* i disse Aar lidet virksomme som Digtere, den første var fjendtlig sindet mod den praktiske Tidsaand, hvori Blicher tværtimod søgte Oprejsning for sin Poesis og sit Livs Forfald. Fra *Grundtvig* kom — foruden mange personlige Digte, især fra det Aar, han talte paa Skamling, fyldte af den stærke Spænding mellem Lys og Mørke i hans Sind — de folkelige Viser om Fædreland, Oplysning og Bondefrihed (paa Stænderforfatningens Grund). Den første og bedste var Sangen om Modersmaalet (Modersmaal er en himmelsk Lyd), hvormed han i Julen 1837 hilste sin egen Frigivelse fra Censuren; de følgende skrev han for det „Danske Samfund", der blev stiftet efter hans Forelæsninger paa Borchs Kollegium og fik samme Betydning for de grundtvigske Folkesange som Vartov for Salmerne; af begge udgaves der fra nu af ved P. O. Boisen og Brødrene Fenger løse Hefter, Grundstammen til den nuværende Kirkesalmebog og Højskolesangbogen. Hertil kom de Sange, han paa Opfordring af Peter Rørdam skrev for folkelige Forsamlinger paa Landet og for den første Friskole, Caroline Amalies Asylskole. I Friskolesangen har han ligesom i „Aabent Brev til mine Børn" (med „Et jævnt og muntert virksomt Liv") givet sit Program for folkelig Meddelelse: „Ja, tal nu sandt om smaat og stort, og jævnt om alt det høje". Foruden Rørdam, der med rette er skildret af en senere Aands-

fælle (Morten Pontoppidan) som „en dansk Præst“, virkede med det levende Ords første friske Kraft *Ludv. Chr. Müller*, dels med Pennen som Fortæller af „Danmarks Historie“ og „Bibelsk Historie“, dels som Forstander for et Præstegaardsseminarium i Snedsted og siden i Ranum; mellem hans Disciple er ikke blot Folkesangeren Morten Eskesen, men Politikeren Chr. Berg. For sin Tanke om en stor dansk Højskole virkede Grundtvig selv ved ny Smaaskrifter og ved at indsende en Plan til den venligt sindede Konge, som ved et Reskript om Sorø Akademi faa Uger før sin Død vilde have gjort dansk Sprog og Litteratur til det fælles Hovedfag for alle Skolens Retninger: den historiske, nysproglige og naturvidenskabelige. Men Aaret efter svarede Madvig som Kultusminister paa Grundtvigs Forespørgsel om denne Sag i den grundlovgivende Forsamling, at han var imod enhver Undervisningsanstalt, der tiltog sig Eneret paa den Danskhed, hvorfor Tingets Sal var den bedste Højskole. Men den lille Folkehøjskole i Slesvig, som Grundtvig havde talt om paa Skamling, og som forinden, bl. a. ved Blichers Medvirkning, var gjort til Opgaven for den slesvigske Forening, kom virkelig i Stand med Chr. Flor som Ophavsmand og snart efter Forstander, i Rødding 1844, efter 1864 flyttet til Askov.

En langt stærkere Genlyd, om ikke i Fremtidens Liv, saa i Datidens Litteratur gav den liberale Bevægelse mellem *Akademikerne* efter dens Sammenløb med den nationale Retning. I Trediverne var Digterne, især de tre nævnte: Ingemann, Blicher, Grundtvig nationale, og Professorerne, som H. C. Ørsted, J. E. Larsen, J. F. Schouw, liberale. I Fyrrerne blev Flertallet af Studenterne nationalliberale, og nogle af Professorerne fulgte med, saaledes H. N. Clausen, der her kunde mødes med sin tidligere Avindsmand Grundtvig. Udviklingens Retning saas allerede paa Skamling-Mødet, hvor Hjort-Lorenzens Tale for en fælles, fri Forfatning og Paulsens for et dansk Slesvig i Helstaten overdøvedes af Lehmanns Leve-Raab for Danmark *til* Ejderen og Plougs for Danmark *med* Norden. Omskiftningen i Studenternes Interesser fra den æstetiske Tid til den politiske kan oplyses ved, at der mellem Studenterne fra 1828 var „fire store og tolv smaa Poeter“, men mellem dem fra det følgende Aar 1829 omtrent lige saa mange Politikere, hvorimellem de senere Ministre Hall og Fenger; de var alle Københavnere og udgjorde i Studenteraarene et „Selskab uden Navn“, hvortil bl. a. ogsaa Monrad sluttede sig; uden for Kredsen, men ligeledes Københavnere, var Orla Lehmann og A. F. Krieger. Flere af dem opgav en videnskabelig Løbebane for Politikken; digteriske Evner havde Lehmann og Monrad, den første i den lette, den anden i den tunge Stil; Lehmann

skrev Føljetoner, men Monrad bibelske Poesier. Som Politiker var Lehmann Folkets Helt i sine henrivende Taler, f. Eks. ved det nordiske Studentermøde i 1845, hvor han tog Nordens Ungdom i Ed paa Dan-

Regensgaarden.
Litografi fra o. 1832.

marks Sag, mens Monrad i Lighed med de bibelske Profeter vilde være dets Opdrager — især i Trykkefrihedsselskabets Folkeblad — og dets Revser, i de „politiske Drømmerier“, han udgav efter 1864, og endte med at blive sin egen Tugtemester.

En anden Kreds var Provinsstudenterne paa *Regensen*. Der var i Midten af 1830-Aarene Føreren *Carl Ploug* (1813—94), en Jyde, men paa fædrene Side af norsk Slægt, ligeledes Student fra 1829, hvis første

Politik var Opposition mod Regensprovsten; da Læseforeningen lukkedes, stiftedes i Modsætning til den konservative Studenterforening Kredsen „Academicum“, hvis Formand han blev. Her blev hans Viser sungne, og her spilledes, da de traditionelle Fastelavnsløjer var kommen under Provstens Censur, hans Studenterkomedier, de saakaldte *Atellaner;* de begyndte med en Regenskomedie „Kontubernalerne“ og endte med en politisk Satire „Kærlighed under Karantæne“, hvori Regensianeren Jens Grib er Repræsentant for det danske Folk, hvis lykkelige Forening med en tiltrækkende Dame af god norsk „Konstitution“, Jfr. Christiane Eidsvold, modarbejdes af *hans* Tante Seemann (Statsminister Stemann) og *hendes* Gudfader Generalkrigskommissær Sablenind (Christian VIII). Ogsaa Plougs Viser begynder, som han selv har ordnet dem i den første Samling fra 1847 med Forfattermærket Poul Rytter, med „Studenterliv“ og fortsættes med „Frihed“ og „Fædreland“. Mens Regensviserne har Pletter af den tyske „burschikose“ Lavsstil, er der i Plougs politiske Sange fra Fyrrerne en ædlere Deklamation, i Tegnérs svenske Stil, fyndigst i „Længe var Nordens herligste Stamme“, der først blev sunget i den sidstnævnte Atellan 1842.

Gennem Plougs nordiske Sange kan man følge *Studenterskandinavismen* gennem Tiderne, fra Haabet gennem Prøvelsen til Skuffelsen, indtil et nyt Haab arbejder sig frem i „Tre Tidsdigte“ fra Slutningen af 1860'erne, hvorefter Tanken om den politiske Forening opgives for Arbejdet paa den kulturelle Forbindelse, hvormed ogsaa Ploug var begyndt. Som Folkesanger naaede Ploug højest under Treaarskrigen (Slaget ved Slesvig, efter et færøsk Motiv) og som Verskunstner endnu senere i Mindedigtene, ikke mindst over Samtidige. Disse Digte har Forbindelse med hans Journalistik i „Fædrelandet“, hvis Redaktion han tiltraadte i 1841 og først opgav 1881, og hvis skandinaviske Artikler giver Udtryk for de samme Stemninger som Sangene. Før 1848 kæmpede Bladet, der i 1841 begyndte med at paakalde den da nylig døde P. A. Heibergs Navn, mod Ørsted for Sønderjyllands Danskhed, for hvis Skyld Stormen mod Enevælden udsattes eller dæmpedes, men efter 1848 ogsaa mod Halls Senhed i Ejderpolitikken. I Kampen for sine Ideer var Ploug uden Hensyn og brød sig fejl om baade Ministertaburetten og Abonnementsprotokollen. Men hans Ideer, om det danske Slesvig og det forenede Norden, maatte vente længere paa deres Virkeliggørelse paa det jævne end Højskolen og Himmelbjerget.

Medens Ploug var Studenterhærens Høvding, var *J. C. Hostrup* (1818—92) efter sit eget Udtryk dens Spillemand. Hans Regensviser er uden Lavs- eller Bursche-Præg, og de faa politiske Viser, han har skrevet, er uden Patos; en Sang til Studentermødet i 1845, da Ploug skrev „Her-

lige Moder, Skjoldmø prud", „Unge Genbyrds Liv i Norden" og „Fostbrødrelaget", gav han Form af en Gadevise, men lagde deri „en vis stille dansk Hjertelighed eller rettere sagt Inderlighed, som betager det naive Udtryk sin Latterlighed". Det gælder al hans Digtning. Hans Studenterkomedier fortsætter Plougs Atellaner, men saaledes at Poul Rytters Jens Grib bliver til Hostrups Klint, der er saa neutral, at han ikke kender anden Studenteraand end Ungdommen. „Jeg var beruset af Ungdom og havde en grænseløs Evne til at glæde mig," siger Hostrup om de Aar, da han efter veloverstaaet teologisk Embedseksamen morede sig med at skrive Komedier. Ved disse Egenskaber har de i Folkets Yndest sejret over Hertzes Lystspil, som de overgaar i Livsfriskhed, men ikke i kunstnerisk Realisme; om Overskous Folkekomedier minder de bl. a. ved den naive Brug af romantiske Virkemidler. Ogsaa i deres Handling fjerner de sig efterhaanden fra Regensen, hvor „Genboerne" foregaar. „En Spurv i Tranedans" er fremkaldt af Regensianernes aarlige Skovtur til Dyrehaven, „Eventyr paa Fodrejsen" af Hostrups Ophold som Huslærer paa en Gaard ved Øresundet, „Intrigerne", det mindste, men kunstnerisk set det bedste af disse Sangspil, spiller i en Præstegaard paa Landet. Men efter Udgangen af 1840-Aarene skrev Hostrup ikke flere Studenterkomedier. Han maatte, som han skrev til en Ven, lære at realisere sin Poesi. I 1854 blev han Ægtemand og Præst.

Hostrup.
Litografi fra 1850'erne.

Uden for den store Hob af nationalliberale Akademikere stod i Fyrrerne en lille Flok, Løsgængere har man kaldt dem. En af dem var Lyrikeren *H. V. Kaalund* (1818—1885), i hvis poetiske Udvikling man ser et Lillebillede af hele Aarhundredets. Han var i det første Sværmeri for Thorvaldsens Kunst bleven Billedhugger som Lærling af Freund, derefter Maler paa Grund af den Kærlighed til Naturen, han som Barn havde faaet i det landlige København „paa Grænsen mellem By og Land"; endnu i hans Verskunst mærker man Sporene af

denne Skole, han kan baade mejsle og male med Pennen. Saa havde Oehlenschlægers Poesi gjort ham til Digter, men snart havde han efter Heibergs Eksempel søgt at indlægge filosofiske Ideer i de gammelnordiske Motiver; endelig fandt han det Stykke af Virkeligheden, hvorpaa han siden kunde bygge, i de „Fabler for Børn“, han udgav i 1844 med Tegninger af Lundbye, et Sidestykke til Ingemanns Morgen- og Aftensange og Andersens Eventyr. Meget forskellig fra den ogsaa paa det jævne højtstemte Kaalund er *Poul Chievitz*, en Løsgænger i Stilen fra Østergade. Han indfører denne Figur, Driveren kalder han ham, i Romanen „Fra Gaden“; den fortsætter efter franske Forbilleder Tredivernes Boheme fra Carl Baggers Novelle „Min Broders Levned“, men ligner ved sit dovne Vid meget lidt denne fortvivlede Romantiker; fyrretyve Aar efter dukker Typen op paa ny — endda i selvsamme Holdning: med Spadserestokken under Armen — hos Peter Nansen og Gustav Esmann. Flokkens Kritiker var *P. L. Møller*, som ikke er mindre vittig end Chievitz, men som søgte en Modvægt mod sin Ironi ved i sine „Kritiske Skitser“ (1847) at fremhæve det naturfriske, baade hos de ældre Digtere som Oehlenschlæger og Blicher og sin egen Samtids Forfattere, Aarestrup og Kaalund. Han er en Modstander af Heibergs filosofiske Kritik og indfører, hvad han kalder den biografisk-psykologiske Metode; som Discipel af den franske Kritiker Sainte-Beuve kommer han igen med Georg Brandes. Han var Goldschmidts Lærer og Ægger og er fremstillet som saadan i Romanen „Hjemløs“. *M. Goldschmidt* (1819—87), den ypperste i denne Kreds, har i Fyrrerne virkeliggjort sin „jødiske Devise“, som han kaldte det, fra Skamlingsbanken, først ved at udgive Vittighedsbladet „Corsaren“, hvorom han selv har sagt, at hans Haand deri var vendt mod alle og alles imod ham, og Fortællingen „En Jøde“, som med Hentydning til Heltens tragiske Erfaringer i hans Forbindelse med en blond Pige og til Forfatterens egen Undtagelsesstilling i det danske Samfund har et andet Bibelord til Motto: „Og der skal

Goldschmidt.
Tegning af Gertner. 1849.
(Frederiksborg).

være Fjendskab mellem din Sæd og Kvindens Sæd". I „Corsaren", der skyldtes et Indfald af Chievitz og, ligesom han, havde franske Forbilleder, sved for første Gang det jødiske Vid til alle Sider efter Programmet i en af de smaa Epigramartikler, der til Redaktørens Sorg fik Publikummet mere med sig end de patetiske Indlæg: „Naar man slikker Spyt for Christian den Ottende, kaldes man servil; naar man slikker Spyt for de liberale Magthavere, er man liberal". Man har forklaret „Corsaren"s Tilblivelse som en Hævn over en formentlig Uretfærdighed ved Goldschmidts Studentereksamen og dens Ophør som en Følge af dens eneste danske Helts, nemlig Kierkegaards, lidenskabelige Protest og derpaa følgende Nedrakning i Bladet, som atter skal have haft Kierkegaards Lære om Kristendommen som et Martyrium til Følge. Men derved forveksles som saa ofte Anledning og Aarsag. Corsaren er, som Goldschmidt siden har tilstaaet, skrevet ud af den Ungdomsstemning, der var Heines og siden blev Georg Brandes', hvori man sværmer paa een Gang for Revolutionen og Napoleon og hader det erhvervende og nydende Borgerskab. I Lidenskab overgik Bladet begge sine Efterfølgere til højre og til venstre: „Punch" fra Halvfjerdserne og „Politiken"s Petit-Artikler fra Firserne og Halvfemserne. Den endnu lidenskabeligere Fortælling „En Jøde" fik endnu før 1848 en stilfærdig Fortsættelse i „Erindringer fra min Onkels Hus", hvori Goldschmidt ligesom Kaalund i Fablerne fandt sin Grundvold som dansk Fortæller.

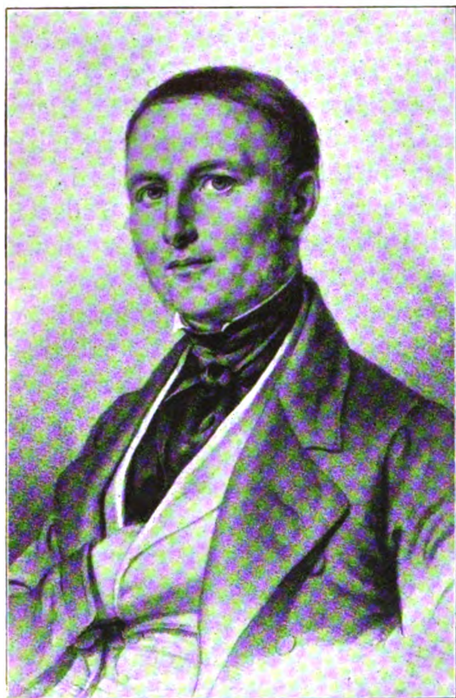
Uden for de nationale og liberale Bevægelser, der forenede sig ved Mødet paa Skamlingsbanken, stod endnu i Fyrrerne Flertallet af Digterne. De dannede endog en Slags Parti derimod, som af Heiberg kaldtes de Gamles Kontra-Opposition og af Hertz Stillestandsmændene i Modsætning til Bevægelsesmændene. De sidste Udtryk forekommer i en Slags politisk Novelle „Stemninger og Tilstande", som af Modpartiet paa Grund af sin Tendens fik Navnet „Forstemninger og Stilstande", og som selv Heiberg fandt uretfærdig, fordi den — med mindre Grund, end da man 50 Aar derefter gav Bladet „Politiken" Skylden for Hovedstadens Radikalisering — udledede den hele Bevægelse af, at „Giødvad kom til Kjøbenhavnsposten". Fælles Motiv for de gamle Digteres Holdning var Følelsen af, at Enevælden var det bedste Værn mod Striden mellem Klassernes Interesser, og den Frygt for, at Politikken skulde dræbe Sansen for Kunst og Videnskab, som Poul Møller i sit sidste Leveaar havde udtalt i et Digt, hvormed han med Erfaringerne fra sit filosofiske Studium og sit Ophold i det politiske Norge vendte tilbage til sin Ungdoms Poesi: „Kunstneren mellem Oprørerne".

Men fælles er ogsaa Tilslutningen til Fyrrernes Tidsaand, som i Modsætning til den foregaaende Tids rent poetiske Realisme kræver, at

ogsaa Poesien skal sætte filosofiske Problemer eller, som alle dengang sagde, „Ideer“ under Debat. Hos Oehlenschlæger, der i disse Aar har en smuk Oktober-Sommer, mærkes denne Tilslutning kun i det kunstneriske, idet han gaar dybere ind i den psykologiske Menneskeskildring end før, saa at Heiberg efter Opførelsen af hans „Dina“ (1842), hvis Heltinde, en meget problematisk Natur, kendt fra Corfitz Ulfelds Historie, Fru Heiberg havde givet et sjældent Liv paa Teatret, med Glæde kunde fastslaa, at nu var ogsaa Oehlenschlæger bleven „interessant“. Men baade Fru Gyllembourg, især i „To Tidsaldere“, og Hauch — hvis reneste Kunst kom i disse Aar med hans første Samling lyriske Digte — i „Slottet ved Rhinen eller de forskellige Standpunkter“, snart efter endog *H. C. Andersen* skriver Romaner til Udtryk for filosofiske Livsanskuelser. Og kun den sidste, der ikke havde een politisk Tanke i Hovedet, er for saa vidt i Flugt med Tiden, som Meningen med hans to sidste Romaner „De to Baronesser“ og „At være eller ikke være“ er den samme som i det mislykkede Verdensdigt „Ahasverus“, at det: ikke at ville forstaa Udviklingen, er det samme som at fornægte Gud. Haardest tog *Heiberg* selv fat paa de politiske og sociale Interesser eller rettere paa det Kølvand af Pjat, de drog efter sig, hvorved Folket, der ikke kan leve uden en Idés Autoritet, forvandles til et Publikum, en Hob af Mennesker, som alle har en Mening, nemlig Avisens. Samtidig med at han under Publikums voksende Uvilje førte sin og Hegels Filosofi, Spillet mellem den blot tilsyneladende og den sande Virkelighed, frem paa Teatret, endog i Festskuespillet „Syvsoverdag“ ved Christian den Ottendes Kroning, bragte han Publikum selv paa Scenen i sin satiriske Verskomedie „En Sjæl efter Døden“. Til Uheld for den blivende Virkning af dette Vittighedsværk, hvis Idé er Goethe værdig, tog han i Udførelsen lige saa lavt et Stade som det, han lastede hos Hertz. Personen „En Sjæl“ er Københavnspostens Sjæl eller Sjælen af København, som i det hinsides føler sig højlig forarget over, at han trods sine mange „dannede“ Interesser bliver mer eller mindre haanligt bortvist baade fra det kristne Himmerig og det græske Elysium, fordi han savner ikke blot Bibelkundskab og klassisk Lærdom, men religiøs, filosofisk og æstetisk Aand, altsaa hvad Heiberg forstod ved sand Menneskelighed. Til sidst modtages han af Heibergs (og Goethes) Djævel Mefistofeles i et Slags Østergade-Helvede, der er lige saa evigt (i slet Forstand) som det bibelske.

Højere stilede *Fr. Paludan-Müller* i Tidens betydeligste Digterværk, Vers-Romanen „Adam Homo“ (1841—48), hvis „Helt“ med det alt for menneskelige Navn ingenlunde savner human Dannelse, men moralsk Karakter. I Værkets første Del fra 1841 har Adam Homo paa Grund af fælles Barndoms- og Ungdomsoplevelser endnu ikke mistet Digte-

rens Sympati, men i dets anden Del fra 1848 er han fortabt i Forfængelighedens og Skinnets Verden; han ender symbolsk som Direktør for Teatret og faar paa sin Grav den Indskrift, som skal være de først skrevne Linjer af den hele Bog: „Her hviler Adam Homo med den blide Aand — Baron, Geheimraad, Ridder af det hvide Baand“. Fra dette Helvede frelses han først paa sit Dødsleje ved Gensynet med den Kvinde, han i sin Ungdom har forladt for at gøre sin Lykke i Verden ved et rigt Giftermaal. Medens han, som han siger, har „søgt Ideen“ ligesom sin Samtid, uden at finde den, har hun i sit fattige og rene Liv med moralsk Udholdenhed og religiøs Inderlighed virkeliggjort Idealet. Som Tidsbillede giver Romanen ikke blot i de med voksende Liv og Fasthed formede Situationer, som for jævne Læsere er Morskaben mellem de brede Refleksioner, men fuldt saa meget i Heltens og Heltindens forskellige Personligheder Modsætningen mellem Frederik den Sjettes haardføre og Christian den Ottendes nydelseslystne Slægt. Som Verdensbillede i Lighed med Dantes „Guddommelige Komedie“ og Goethes „Faust“ lider Digtet af en noget indsnævret Horisont. Digteren har gjort en almindelig Morallov af sit eget Livs Krise: Bruddet med en straalende Ungdom og den derpaa følgende klosterlignende Ensomhed under Beskyttelse af den nervestærke Hustrus blot indadvendte Energi. Men den store Horisont gav han samtidig i en Række fri Digtninger, hvis Motiver er taget fra den græske Mytologi, men hvis fælles Emne er Døden: først, med Smag af Heibergs filosofiske Stil, i „Venus“ Forsagelsen af Nydelsen for Betragtningens Salighed, saa med stærkere personlig Følelse Døden som den almindelige Opløsning i „Dryadens Bryllup“, Udødelighedshaabet som Naturens egen Lægedom derimod i „Abels Død“, endelig i „Tithon“, hans mest gribende Digterværk, Døden som Frelse fra det virkelighedstomme Drømmeliv.

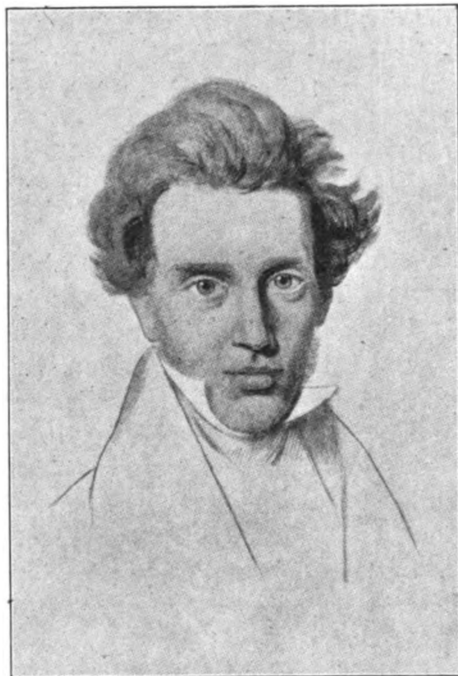

Fr. Paludan-Müller.
Litografi fra 1840'erne.

Den tredje i denne Række af den første moderne Tidsaands Bekæmpere er *Søren Kierkegaard* (1813—55), hvis tragiske Geni kan forklares af, at i ham mødes Folkenaturens stærkeste religiøse Instinkt, Vestjydens „uhyre Tungsind", med Hovedstadens højeste æstetiske Forfinelse. Ogsaa han begyndte med at ville fremstille Livsanskuelser, men Magten i hans ogsaa af Omfang enestaaende trykte og utrykte Forfatterskab ligger i, at han kom til at opleve, hvad han havde villet fremstille. Ingen har som han gjort Litteratur til Liv, og ingen har heller saaledes „gjort Vanskeligheder" — hans særlige Kald, siger han — ud af denne Forvandling. Hans første Forsæt til et Forfatterskab var at studere den menneskelige Sjæls Historie paa romantisk Vis gennem den Række af „Repræsentanter for Livsanskuelse", som Folkesagnet og derefter Kunsten, ogsaa den samtidige danske Digtning, har opstillet: Don Juan, Faust, Ahasverus. Hans første Forfatterskab blev dog ikke et saadant aandshistorisk Værk, men et digterisk og psykologisk, hvori han under paatagne Forfatternavne fremstillede disse Typer og andre, især bibelske Figurer (som Abraham og Job) i Nutidens Situation og Sprog. Men hans tredje og største Gerning var den, at han, der ligesom alle sine Samtidige „søgte Ideen", men, det ved han allerede i sit 22. Aar, „en Sandhed, som er Sandhed for mig, den Idé, for hvilken jeg vil leve og dø" — at han mellem disse Livsanskuelser ved et personligt Valg fandt den, for hvis Skyld han ofrede alt, og at han, der syntes at kunne alt, har efterladt den for alle gyldige Lære af sit Liv, at det gælder „at ville eet". Dette er i Korthed Indholdet af Søren Kierkegaards Forfatterskab i Fyrrerne.

Livsanskuelserne har han fremstillet i sine to største digteriske Værker: „Enten—Eller" (1843) og „Stadier paa Livets Vej" (1845). Allerede af Titlerne kan man slutte sig til Tanken. I den første ligger allerede Kierkegaards Grundtanke: Modsætningen eller Modsigelsen, som kræver et Spring af Tanken og et Valg af Viljen for at overvindes. Af den anden Titel fremgaar det, at det, der tilbydes, ikke er videnskabelig Livsforklaring, men levende eller, i Kierkegaards vanskelige Sprog, „eksistentiel" Livserfaring. Stadierne er i den første Bog tilsyneladende kun to, nemlig det æstetiske, som især er udviklet i en moderne — d. v. s. ikke naiv, men gennemreflekteret — Don Juans eller paa Dansk „Johannes Forføreren"s Dagbog, og det etiske Stadium, fremstillet i Breve til ham fra en Assessor; i en Efterskrift, en Prædiken af en Landsbypræst om det opbyggelige i den Tanke, at over for Gud har vi altid Uret, røbes dog allerede her det tredje Stadium, nemlig det religiøse. I den anden Bogs to første Dele er det æstetiske og etiske Livssyn fremstillet paa ny, henholdsvis i det Drikkegilde, der ved sin Tone af Fortvivlelse under Livsnydelsen er omtrent lige saa langt fra sit

Forbillede, Platons Symposion, som fra de samtidige Studentersold, og i et nyt Forsvar for Ægteskabet som etisk Livsform af Assessoren. Men i Bogens tredje Del udvikles fuldt det tredje Stadium eller dog Forudsætningen derfor i en Dagbog af *Quidam*, d. e. en vis Person, hvis Titel udtrykker det religiøse Grundproblem: Skyldig—ikke skyldig? Denne Dagbog er holdt meget nær ved Kierkegaards egne Oplevelser, idet dens Indhold er en langt udtrukken, dybt bevæget Undersøgelse, om den unge Mand til Trods for den aabenbare moralske Uret har haft religiøs Ret til at hæve en Forlovelse. En saadan Forlovelse havde Kierkegaard for faa Aar siden indgaaet og snart efter ophævet, fordi hans unge Kæreste ikke kunde følge ham i den religiøse Opfattelse af en formentlig Skyld i hans Slægts og vistnok ogsaa hans eget Liv, hvorover hans Tungsind evigt rugede. Af disse Bøgers Indhold ser man let ligesom af Paludan-Müllers „Adam Homo", hvorledes Forfatterens Livssyn, som han heller ikke selv tillagde almindelig Gyldighed — han holdt sig tværtimod for uskikket til „at realisere det almene" — er bestemt og afgrænset af hans særegne Natur og personlige Oplevelser. Af deres Form, selv af deres Sprog, hvor den lyriske Stemning idelig knudres af halvpedantiske, filosofiske Kunstord — som den nysnævnte Omskrivning, der betyder det samme som: at gifte sig — ser man, at han og hans mange Fortolkere har Uret i at tillægge ham en stor poetisk Begavelse. Han var, som hele hans Samtid var efter Paludan-Müllers rigtige Dom (i Prologen til „Adam Homo"), mere æstetisk end poetisk; han ejede ikke Evnen til at skabe.

Søren Kierkegaard.
Efter »Illustr. dansk Litteraturhistorie«.

Men samtidig med de digteriske Værker havde Kierkegaard udgivet endnu to Rækker af Skrifter, en religiøs-filosofisk eller religiøs-psykologisk og en anden i rent opbyggelig Retning. I de „opbyggelige Taler", som han udsendte under sit eget Navn, og hvoraf de første udkom sam-

tidigt med „Enten—Eller“ og et Samlingsbind samtidigt med „Stadierne“, forkynder han en almen Religiøsitet, nemlig det uverdslige Sindelag, som Sokrates, hans første Lærer, og Kristus har tilfælles. Talerne er som ovenfor nævnt baade i Stil og Tanke kun en Tone inderligere end Mynsters. Men i de andre Skrifter, der er pseudonyme ligesom de digteriske, løser han efterhaanden det religiøse ud af den Harmoni mellem Livets ideale Magter, hvori Mynster, ja det hele Aandsliv fra Frederik den Sjettes Tid havde fundet Hvile, og som ogsaa hans eget etiske Jeg, den omtalte Assessor, havde bekendt sig til, naar han opfattede det æstetiske, det etiske og det religiøse som „de tre store Allierede“. Først skilles det religiøse fra det æstetiske i „Gentagelsen“ (med Job), saa fra det etiske i „Frygt og Bæven“ (med Abraham); derefter gaar han baade logisk og moralsk lige tvært imod den græske Tankegang, som han selv havde fulgt med sin elskede Poul Møller. Logisk gør han dette i „Filosofiske Smuler“, hvor han uden at nævne Kristendommen opstiller det Tankeeksperiment, at Sandheden ikke, som Sokrates mente, var Mennesket medfødt, men maatte indgives det af Guden, og moralsk gør han den samme Bevægelse i „Begrebet Angst“, der uden nogen kristelig-dogmatisk Begrundelse af Synden peger paa den mørke Magt i Sjælen, der gør det umuligt at øve Dyden paa græsk Vis som en Harmoni mellem det skønne og det gode. Endelig i en stor Bog, som han selv har kaldt „Vendepunktet“ efter „Stadierne“, og hvis Titel er „Afsluttende uvidenskabelig Efterskrift til de filosofiske Smuler ved Johannes Climacus, udgivet af S. Kierkegaard“, rejser han Kristendommens Problem som det Spørgsmaal, hvorledes man, ikke *er*, men midt i al Kristenheden *bliver* en Kristen. Han afviser baade det historiske og det filosofiske Bevis for Kristendommens Sandhed, som gaves henholdsvis af Grundtvig og af Martensen, og hævder i Fortsættelse af Tankegangen fra „Filosofiske Smuler“, at Sandheden er et Paradoks, som maa tilegnes af den enkelte i Lidenskab og, fordi den som Paradoks isolerer ham fra det almene, under Lidelse. Subjektiviteten er Sandheden. Den Idé, som Kierkegaard søgte til at leve og dø paa, er Personligheden.

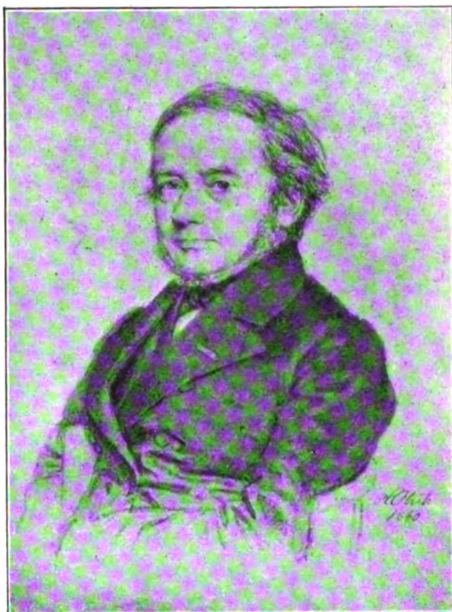
Ved denne Tanke er Kierkegaard selv bleven det store Vendepunkt i Aarhundredets Aandsliv, baade for dem, der kan, og for dem, der hverken kan eller vil følge ham efter i det religiøse. Hans Overgang fra „den græske Tonart“, som han siger, til den kristelige gaar unægtelig dybere end Thorvaldsens fra de græske til de kristelige Figurer. Hinsides ham hersker det klassiske eller typiske, d. v. s. det fælles og almene, udtalt som en Harmoni af Kræfter: det sande, det skønne, det gode for Kredse af Mennesker: Samfund, Folk, Menighed; paa denne Side af ham finder man det moderne eller individuelle, d. v. s. den en-

kelte fritstaaende Personlighed. Sætter man hans Værk i Forbindelse med dets Forgængere, Heibergs „En Sjæl efter Døden“ og Paludan-Müllers „Adam Homo“, tror man at se tre store Fugle, der hæver sig som Høg over Høg over Fyrrernes Horisont. Her i Landet har ingen Efterfølger naaet til saa fuld en Udtalelse af Livets tre Stadier: det æstetiske, det etiske og det religiose eller med andre Ord det humane, det humant-religiøse og det antihumant-religiøse. I Udlandet er kun Kierkegaard kendt, især i den senere Tid og mest i Tyskland; alligevel er det endnu en almindelig Mening mellem Fremmede, at H. C. Andersens Eventyr maaler Højden og Dybden af den barnlige danske Aand. I Norge, hvis Litteratur længe havde været drevet som en Udbygd af den danske, har de tre Danskere tilsammen givet Henrik Ibsen Vinger til hans første Stigning og derigennem til hans Verdensry. De tre Digterværker om Ideer hedder der, i samme Rækkefølge som de danske: Kærlighedens Komedie, Peer Gynt og Brand.

For Retningen af *den videnskabelige Litteratur* i Tiden før 1848 kan Kierkegaards Forfatterskab give et Udtryk. I sin første Ungdom havde han en kort Tid tænkt paa et Studium af Naturvidenskaberne, ledet af sin ældre Slægtning Zoologen P. W. Lunds Eksempel, der under et livslangt Ophold i Brasilien satte alt andet til Side for sin Videnskabs Skyld. Men han valgte Aandsvidenskaben og især, skønt paa sin egen Vis, Teologien og lod sig, som han har sagt, i sit Princip, at Mennesket er Aand, ikke forvirre af, at det ogsaa gaar paa to. Og trods Ørsteds og andres Iver søgte de, der attraaede den hojeste Dannelse, almindelig til den filosofiske Teologi.

Det voldte især *H. L. Martensen* (1808—84), hvis Forelæsninger i Fyrrerne gjorde lige saa megen Virkning paa Studenterne som før dem Steffens' og efter ham Brandes' i videre Kredse. Han førte heri Hegels logiske System ind i Kristendommens Filosofi, men saaledes, at han i Modsætning til Heiberg satte Religionen over Filosofien og fandt Guds Aabenbaring ikke i Tanken, men i Samvittigheden. Men i Modsætning til Kierkegaard søgte han ikke Sandheden i det subjektive; som Talsmand for det „System“, som Kierkegaard hadede, fandt han den i det objektive, d. v. s. „i Statens og Religionens, Videnskabens og Kunstens historisk afsluttede Form“. Ud fra denne Tankegang skrev han som Professor en kristelig Dogmatik og siden som Sjællands Biskop i en mere populær, men ikke mindre klassisk Form en kristelig Etik. I dem begge opfatter han ligesom Mynster Kunst og Videnskab, Stat og Religion som „et System af koncentriske Kredse“ med Kristus som Midtpunkt i Modsætning til Kierkegaards diametralt modsatte „Stadier“ af æstetisk, etisk og religiøst Liv. Han vil ikke, svarede han den sidste,

saaledes som Mynster i sin Tid havde svaret den bibelfanatiske Grundtvig, kunne indlade sig med en Fromhed, som vil isolere Kristendommen fra Menneskelivets store Sammenhæng. For et Flertal i Samtiden tog Martensens Teologi Brodden af Kierkegaard. Men den er blevet siddende til Nutiden og fremkaldte i 1860-Aarene en aaben Kamp om Tro og Viden, der blev Indledningen til den fri Tankes Gennembrud i Litteraturen fra Halvfjerdserne.

Biskop Martensen.
Tegning af Olrik. 1860.
(Frederiksborg).

Ligesom Sammenstødet mellem Mynster-Martensens og Kierkegaards Kristendom først fandt Sted efter 1848, traadte den anden kirkelige Retning, hvortil Kierkegaard stod i en lige saa dyb Modsætning, nemlig *Grundtvigs,* ogsaa først praktisk frem i en senere Tid efter Christian den Ottendes Død. Med denne Konges og især Dronningens Velvilje arbejdede Grundtvig i disse Aar for sin Skoletanke og for Menighedslivet i sin lille Kirke, hvor hans Salmer blev sungne og efterhaanden som ovenfor nævnet ligesom Brorsons samlede i flere Hefter, de saakaldte „Festsalmer". Det københavnske Konvents Prøvehefte til en almindelig Kirkesalmebog, som især skyldtes ham, forkastedes af Mynster, og først efter 1848 kom Grundtvigs Salmer til deres Ret i den danske Kirkesang, delvis i den Salmebog, som Roskilde Konvent udgav 1850, og som efter et Gennemsyn af Ingemann blev indført i Kirken fem Aar efter, og helt i den nu brugte Kirkesalmebog fra 1897. Den særlig grundtvigske Teologi, den saakaldte „kirkelige Anskuelse", udvikledes i disse Aar i Afhandlinger af Grundtvig selv og især af hans Discipel *P. C. Kierkegaard,* Søren Kierkegaards ældre Broder. Af Grundtvigs „Opdagelse" af Trosbekendelsen ved Daaben som Kirkens Grundvold gjorde Kierkegaard det uhistoriske Dogme om „Ordet af Herrens egen Mund", meddelt Disciplene i de fyrretyve Dage mellem Opstandelsen og Himmelfarten, der en Tid truede med at gøre „den snævre Kirkedør" saa trang, at kun Partifæller kunde slippe derigennem. I

øvrigt havde denne vældige Disputator ikke blot sin Slægts skarpe Tanke, men det tunge Sind, han er som religiøs Personlighed den betydeligste blandt Grundtvigs Mænd. Flertallet af de yngre Disciple, de saakaldte Grundtvigianere, har gjort deres bedste Gerning efter 1848, især som folkelige og kirkelige Historieforfattere ligesom Ludv. Chr. Müller.

Ogsaa den lærde Historieskrivning er mærket af Tidens Tanker. Nationalitetsideen, ikke fortrinsvis den danske, er Emnet for *Fr. Schierns* spredte Forfatterskab efter fransk Mønster (Brødrene Thierry). Men hos *C. F. Allen* (1811—71) mærkes i hans tre Hovedværker Tilknytningen til Nationalliberalismens Ideer. I hans Prisskrift „Haandbog i Fædrelandets Historie“ fra 1840 er Bondens oprindelige Frihed og følgende Underkuelse den ledende Tanke, ikke blot i Emnet ligesom i *C. F. Wegeners* samtidige, noget kunstigt naive „Liden Krønike om Kong Frederik og den danske Bonde“, men i Tendensen; Allen var paa fædrene Side af skotsk Herkomst, paa mødrene af jysk Bondeæt. Med Ejderdanskheden fulgte siden hans Bog om det danske Sprogs Historie i Slesvig og med Skandinavismen et af den danske Litteraturs vægtigste Historieværker „De tre nordiske Rigers Historie 1498—1536“, men saa sent — *efter* 1864 — at Indledningen kan nævne „den snæverhjertede og kortsynede Beregnings Aand“ som den skandinaviske Tankes Forbandelse. Emnet er Folkets og Statens indre Udvikling, ikke som i Troels Lunds senere Fremstilling af det samme Tidsrum den private Kulturhistorie.

C. F. Allen.
Fotografi.

I Retsvidenskaben viger for en Tid Ørsteds Realisme og den deraf fremgaaede historiske Retning for hegelsk Spekulation med *F. C. Bornemann*, hvis retsfilosofiske Forelæsninger er samtidige med hans Ven Martensens teologiske, medens den aktuelle Interesse førte den grundlærde *A. F. Krieger* til Deltagelse i den nationale Strid som Udgiver af de

„Antislesvig-holstenske Fragmenter", hvormed Københavns Universitet under Treaarskrigen dystede med Kieler-Universitetet om Slesvigs Statsret, og siden som aktiv Politiker. Selv den latinske Madvig droges i denne Retning, og fra et endnu fjernere Rige af Sprogvidenskaben, den indiske og persiske Filologi gik Rasks Efterfølger, Vilh. Thomsens og Wimmers Lærer *N. L. Westergaard* (1815—1878) over til nordisk Sprog og Historie og brugte Modersmaalet selv i sine lærdeste østerlandske Værker.

I Naturvidenskaberne viser sig en ikke blot for denne Tid karakteristisk Modsætning mellem *Japetus Steenstrup* (1813—1897) og *J. C. Schiødte* (1815—1884) idet den første overalt søgte at vise Sammenhængen i et Hele, men den sidste Udviklingen af det enkelte. Ikke blot i sine zoologiske Studier fra disse Aar gik Steenstrup ud fra en almindelig Idé, hvis Sandhed Undersøgelsen stadfæstede eller omstødte, men han har da og siden ladet Zoologi og Botanik, Arkæologi og Geologi arbejde sammen, først til Forklaring af „Køkkenmøddingerne", dernæst til et Helhedsbillede af et forhistorisk Danmark, hvorfor han først havde faaet Øjet opladt i sin Hjemstavn Thy. Schiødte derimod var Københavner og fandt i Skovene i Hovedstadens Omegn sit videnskabelige Speciale i Billerne, hvis Former og Forvandling han fremstillede med en Kunstners Øje for Skønheden i det enkelte. Modsætningen imellem dem, der idelig slog ud i personlig Strid og længe delte de danske Naturforskere i to Lejre, er en Fortsættelse af den gamle Krig mellem Naturvidenskaben ved og uden for Universitetet, hvor Steenstrup var Professor siden 1845, men Schiødte først blev det ekstraordinært i 1883, Aaret før sin Død.

Ved Universitetet var i Aandsvidenskaberne Martensens Teologi, Bornemanns Jura og Madvigs Filologi ledende; af den sidstes Overvægt følte N. M. Petersen sig saa trykket, at han søgte, men ikke opnaaede sin Afsked. Ogsaa den højere *Skole* fik *Madvigs* Præg ved den foreløbige Undervisningsplan fra 1845, der især var hans Værk, og som blev Lov i 1850, da han var Kultusminister, og gennemført, da han var Undervisningsinspektør for de lærde Skoler, hvis Lærere han uddannede som Professor ved Universitetet. Ved denne Plan blev Studentereksamen og det første Studenteraars Undervisning i Filologi, Historie og Matematik henlagt fra Universitetet til Skolerne, fordi Undervisningens Maal ikke blot som i 1809 skulde være en Forberedelse til det akademiske Studium, men en selvstændig, grundig almindelig Dannelse. Men i denne Dannelse, der indtil 1871 var fælles for alle Studenter, havde de gamle Sprog, ogsaa Græsk, Overvægten over Naturvidenskaberne, hvoraf foruden Matematik kun lidt Fysik med Astronomi lærtes i den øverste to-aarige Klasse, og over de nyere Sprog d. e. Tysk og Fransk,

der ligesom Naturhistorie og Geografi var bortfaldet forinden. Fyrrernes klassiske Dannelse er udpræget formal og aandsaristokratisk. „Madvigs store“ (nemlig: latinske Grammatik), Martensens moralfilosofiske Grundrids og Heibergs Nye Digte, alle fra 1841, er dens Dokumenter. Ikke mindre aristokratisk er den Plan om en selvstændig Realskole, som *Martin Hammerich*, Bestyrer af Borgerdydskolen paa Christianshavn fremsatte med Modersmaalet og Historien som Grundlag for en real Dannelse, efter samme Princip som Latinskolens Undervisning, paa Grundlag af klassiske Eksempler. Med dette Krav affandt den Madvigske Skole sig ved at knytte særlige Realklasser som Paralleler til Latinskolens lavere Trin.

N. L. Høyen.
Maleri af Constantin Hansen. 1853.
(Frederiksborg).

Mere folkelige Tanker fremsattes i Fyrrerne om *Billedkunsten* og *Musikken*. I 1844 paa Aftenen før Thorvaldsens Død holdt *N. L. Høyen* (1798—1870), Stifteren af Kunstforeningen i 1827 og Professor ved Kunstakademiet, et Foredrag i Skandinavisk Selskab om Betingelserne for en nordisk Nationalkunsts Udvikling og stiftede faa Aar efter et Selskab for nordisk Kunst. Selv af jysk Almueæt vilde han, at hans Samtids Kunstnere skulde stille sig i det samme Førstehaands-Forhold til deres Kunsts Kilde, Fædrelandets Natur og Folk, som Grækere og Hollændere. I Stedet for den klassiske Tids Ideal, Simpelheden, satte han „Sandhed, Sundhed og djærv Naturlighed“ som Kunstens Løsen. Han grundlagde en dansk Kunsthistorie ved Ordningen af Billedsamlingen og Studiet af Bygningsværker og virkede i vide Krese ved sin vælige Veltalenhed, hvorom hans trykte Skrifter ikke giver nogen Forestilling. Af Malerne virkeliggjordes hans Program især i Landskabs- og Folkelivsbillederne efter 1848, men i Fyrrerne paa den inderligste Maade af *J. Th. Lundbye* (1818—48) og i en storladen Stil af *Wilhelm Marstrand* (1810—73). Lundbye, der faldt for et Vaadeskud som frivillig Soldat i 1848, er før Folkelivsbilledernes og Nationalismens Tid. Sin

Kærlighed til Fædrelandet har han udtrykt i Billeder af sjællandske Landskaber, hvis Luft og Linjer hans Øjne havde indsuget i sig, men tillige i Dyrebilleder, hvorimellem Litografierne til Kaalunds Fabler, i det hele finest i Tegninger, som han jævnlig har forsynet med Vers af danske Digtere og stundom med sit eget Billede som en tungsindig

Disputatsen i Erasmus Montanus.
Tegning af Marstrand.
Efter Vilh. Andersen: »Holberg-Billedbog«.

lille Nisse. Han er den mest poetiske Sjæl mellem Datidens Malere, men Digteren iblandt dem er Marstrand. Fra det københavnske Genrebillede og Folkelivsbilledet frigjorde han sig ved at give det første holbergsk og det andet italiensk Motiv og Kolorit. Som „Scene af Folkelivet“ indsendte han til Akademiet Erasmus Montanus' Disput med Per Degn, og i Stedet for danske Bondegilder malede han italienske Fester, til sidst Livets Fest i det skønheds- og kærlighedsfulde Billede af Kongesønnens Bryllup; ogsaa i Historiemaleriet, især i Udsmykningen af Christian den Fjerdes Kapel i Roskilde, søgte han den store Stil, som han desuden naaede i en Række monumentale Portrætter af Samtidige. Om hans Frodighed vidner hans talløse Tegninger, der tillige,

ikke blot ved de hyppige Motiver fra Holberg og Don Quijote, viser hans saftige, men bitre Lune, helt forskelligt fra Lundbyes. Han er som Kunstner et Udtryk for den bevægede og modsætningsrige Tid, hvori han modnedes. Han er Fyrrernes Maler.

»Bierge-Tøi«.
Farvelagt Tegning af J. T. Lundbye. 1845.
(Den Hirschsprungske Samling).

Paa lignende Maade, dog i en noget mindre Stil er *N. W. Gade* (1818—90) dette Tidsrums Komponist; hans første Lærer var *A. P. Berggreen*, der ligesom Høyen i Billedkunsten havde fremsat et nationalt Program i Musikken, især ved Udgivelsen af Samlingen „Folkesange og Melodier“, der fremhævede „det nationalæstetiske“ i de forskellige Folkeslags Musik. Efter dette Program skrev Gade i 1840 „Efterklange af Ossian“ og snart efter „Agnete og Havmanden“ (tilegnet Berggreen) og naaede derefter europæisk Ry ved en Symfoni over sin Melodi til „Paa Sjølunds fagre Sletter“. Fra Leipzig, hvor han virkede som Dirigent sammen med Mendelsohn, vendte han hjem ved Krigens Udbrud i 1848, og medens han som Leder af det københavnske Musikliv indførte den tyske Musik, holdt han i sine egne Kompositioner, især i „Elverskud“ og „Et Folkesagn“, den nordiske Tone.

Litteratur.

Almindelige Fremstillinger:

Kr. Arentzen: Baggesen og Oehlenschlæger I-VIII (1870—78). — *O. Borchsenius: Fra Fyrrerne* I-II (1878—80). — *V. Vedel: Studier over Guldalderen i dansk Digtning* (1890). — *Vilh. Andersen:*

Tider og Typer af dansk Aands Historie III (1915). — *P. Hansen: Illustreret dansk Litteraturhistorie* III (2. Udg. 1902). — *Illustreret dansk Litteraturhistorie* ved *Carl S. Petersen og Vilh. Andersen* III (1924; ogsaa i Særudgave).

Enkeltskrifter om *Oehlenschlæger* af *Kr. Arentzen* (1879) og *Vilhelm Andersen* (1899—1900). — Om *Grundtvig* se: *L. Schrøder: Grundtvigs Barndom og første Ungdom* (1883); *Samme: N. F. S. Grundtvigs Levned* (1901); *F. Rønning: N. F. S. G.* I-IV (1907—14); *H. Rosendal: N. F. S. G.* (Flensborg 1909); *H. Begtrup: G.'s Saga* (1928); *Th. Bredsdorff: N. F. S. G.* (1917); *J. P. Bang: G.'s Arv* (1925); *Edv. Lehmann: G. och det danske fromhetslivet* (Stockh. 1927); *H. Helweg: N. F. S. Grundtvigs Sindssygdom* (1918). — Om *Ingemann: H. Schwanenflügel: I.'s Liv og Digtning* (1886); *Rich. Petersen: Mindeskrift om Bernh. Sev. Ingemann* (1889); *F. Rønning: B. S. I.* (1927); *K. Galster: I.'s historiske Romaner og Digte* (1922); — *Samme: Fra Ahasverus til Landsbybørnene* (1927). — *Jeppe Aakjær: Steen Steensen Blichers Livs-Tragedie i Breve og Aktstykker* I-III (1903—04). — *Vilh. Andersen: Poul Møller* (1894, 2. Udg. 1904). — *Nic. Bøgh: Chr. Winther*: I-III (1893—1901). — *Johanne Louise Heiberg: Et Liv gjenoplevet i Erindringen* I-IV (1891—92). — Om *H. C. Andersen: E. Collin: H. C. Andersen og det Collinske Hus* (1882); *H. Schwanenflügel: H. C. A. Et Digterliv.* (1905); *Hans Brix: H. C. Andersen og hans Eventyr* (1907); *Karl Larsen: H. C. A.'s Leben ohne Dichtung* (Berlin 1926); *Paul V. Rubow: H. C. A.'s Eventyr* (1927). — Om *Fr. Paludan-Müller:* Biografier af *Fr. Lange* (1899) og *Vilh. Andersen* I-II (1910); jvnf. *H. Martensen Larsen* I-III (1923—28). — Om *Søren Kierkegaard:* Monografier af *G. Brandes* (1877); *P. A. Rosenberg* (1898); *Carl Koch* (1898) og *E. Geismar* I-VI (1926—28). *H. Høffding: Søren Kierkegaard som Filosof* (1892); *P. A. Heiberg* og *V. Kuhr: Kierkegaardske Studier* I-III (1912—1918). — *H. Kyrre: M. Goldschmidt* (1919). — *H. Ploug: Carl Ploug I 1813—48* (1905). — *H. Hostrup: C. Hostrup* (1911).

H. Høffding: Danske Filosoffer (1909). — *Joh. Steenstrup: Historieskrivningen i Danmark i det 19. Aarhundrede* (1889). — *Vilh. Thomsen: Sprogvidenskabens Historie* (1916). — *Holger Pedersen: Et Blik paa Sprogvidenskabens Historie* (1916). — *C. A. Gosch: Udsigt over Danmarks zoologiske Litteratur* II (1875). — *Carl Christensen: Den danske Botaniks Historie* I (1924).

Om *H. Steffens* se Biografi af *Rich. Petersen* (1881). — Om *Rasmus Rask* af *L. Wimmer* (Mindetale 1887) og *F. Rønning* (1887). — *Kirstine Meyer: H. C. Ørsteds Arbejdsliv i det danske Samfund* (1920). — *L. Koch: A. S. Ørsted* (1896); *Carl Ussing* o. fl.: *Anders Sandøe Ørsted som Retslærd* (1884). — *J. C. Schiødte: C. C. A. Gosch* I-III (1898—1905).

Th. Overskou: Den danske Skueplads IV-V (1862—64). — *P. Hansen: Illustreret Teaterhistorie* II (u. A.) — *A. Aumont og E. Collin: Det danske Nationalteater 1748—1889* I-V (1896—99). — *K. Mantzius: Skuespilkunstens Historie i det 19. Aarhundrede* (1922). — *C. Thrane: Danske Komponister* (1875). — *H. Panum* og *W. Behrend: Illustreret Musikhistorie* II (1905).

Enkelte Skrifter om *Phister: O. Zinck* (1896). — Om *Fru Heiberg* se ovenfor; desuden *Clara Bergsøe: Johanne Louise Heiberg* (1896). —

Charl. Bournonville: Aug. Bournonville (1905). — Biografi af *Weyse* ved *A. P. Berggreen* (1876). — Af *Hartmann* ved *W. Behrend* (1895) og *Ang. Hammerich* (1916). — Om *Gade: Optegnelser og Breve* udg. af *Dagmar Gade* (1892); og Biografi af *W. Behrend* (1919).

Jul. Lange: Sergel og Thorvaldsen (1886). — *Samme: Nutidskunst* (1873). — *Kunstens Historie i Danmark* red. af Karl Madsen (1901—07). — *Danmarks Malerkunst* ved *Chr. A. Been og Emil Hannover* I-II (1902—03). — *Sigurd Müller: Nyere dansk Malerkunst* (1884). — *Samme: Nordens Billedkunst* (1905). — *Emil Hannover: Dänische Kunst des 19. Jahrhunderts* (Leipzig 1907).

Enkeltskrifter om *Thorvaldsen: J. M. Thiele: Den danske Billedhugger Bertel Thorvaldsen og hans Værker* I-IV (1831—50); *Samme: Thorvaldsens Biographi* I-IV (1851—56); *M. Hammerich: Thorvaldsen og hans Kunst* (1870); *Sigurd Müller: Thorvaldsen, hans Liv og hans Værker* (1893); *Th. Oppermann: Thorvaldsen, hans Barndom og Ungdom* (1924), *Manddomsaarene i Rom* (1927); *Galschiøt: Thorvaldsens Museum* (1895); *E. Moltesen: Thorvaldsens Museum* (1927). — Om *Eckersberg:* Monografier af *Phil. Weilbach* (1872) og *E. Hannover* (1898). — *Th. Oppermann: Billedhuggeren H. E. Freund 1786—1840* (1916). — *Phil. Weilbach: H. V. Bissen* (1898). — *Karl Madsen: Vilh. Marstrand* (1905). — *Samme: Joh. Thomas Lundbye* (1895). — *E. Hannover: Maleren Christian Købke* (1893). — *Samme: Constantin Hansen* (1901).

L. Helweg: Den danske Kirkes Historie efter Reformationen II (2. Udg. 1883). — *L. Koch: Den danske Kirkes Historie 1801—1854* (1882). — *H. Begtrup: Det danske Folks Historie i Det 19. Aarhundrede* II (2. Udg 1917). — *H. F. Rørdam: Fra Universitetets Fortid* (1879). — *J. Paludan: Det højere Skolevæsen i Danmark, Norge og Sverige* (1885). — *L. Koch: Den danske Landsbyskoles Historie til 1848* (1882). — *Joakim Larsen: Bidrag til den danske Folkeskoles Historie 1784—1818* (1893) og *1818—1898* (1899). — *N. Bang: Opdragelsens og Skolens Historie* (1899). — *A. H. Hollmann: Den danske Folkehøjskole*, paa Dansk ved A. Vedel (1910).

Enkelte Skrifter om *Mynster: C. L. N. Mynster: Nogle Blade af J. P. Mynsters Liv og Tid* (1875) og *H. Schwanenflügel: Jakob Peter M.* I-II (1900). — Om *Grundtvig:* se ovenfor. — Om *Martensen: Josepha Martensen: H. L. M. i sit Hjem og blandt sine Venner.* (1918). — *C. J. Scharling: H. L. Martensen, hans Tanker og Livssyn* (1928). — *H. Begtrup: Christen Kold* (1916). — *H. P. Rørdam: Peter Rørdam. Blade af hans Levnedsbog og Brevveksling* I-III (1891—95); *M. Pontoppidan: En dansk Præst* (1898).

